MARTIN DU GARD

Familia Thibault

RAO

Roger Martin du Gard

FAMILIA THIBAULT

* *

OPERE XX

ROGER MARTIN DU GARD

Familia Thibault

* *

RAO International Publishing Company

RAO International Publishing Company S.A.
P.O. Box 37-198 Bucureşti, ROMÂNIA

ROGER MARTIN DU GARD
Les Thibault
Copyright © GALLIMARD, 1955
Tout droits réservés

Traducere din limba franceză
VINTILĂ RUSU-ŞIRIANU
Ediţia a III-a revăzută

Copyright © 1993
by RAO International Publishing Company S.A.
pentru versiunea în limba română

Coperta colecţiei
DONE STAN
CRISTIAN BĂDESCU

Pe copertă
CAMILLE PISSARRO, *Bulevardul Montmartre* (detaliu)

August 1993

ISBN 973-96203-0-2
ISBN 973-96203-2-9

SUMAR

Partea a șasea MOARTEA TATĂLUI

I. Domnul Thibault, față în față cu moartea/11

II. Abatele Vécard îl liniștește și-l determină să consimtă/13

III. Întoarcerea celor doi fii/26

IV. Baia/35

V. Sosirea Gisei/42

VI. Sfîrșitul/47

VII. Cadavrul/57

VIII. A doua zi după moarte. Condoleanțele : doctorul Héquet, micul Robert, domnul Chasle, Anne de Battaincourt/62

IX. Jacques în camera Gisei/69

X. Documentele postume ale domnului Thibault/77

XI. Gise în camera lui Jacques/96

XII. Funeraliile/102

XIII. Pelerinajul lui Jacques la Crouy/109

XIV. Conversația dintre Antoine și abatele Vécard la întoarcerea de la înmormîntare: peretele etanș/121

Partea a șaptea VARA LUI 1914

I. Duminică, 28 iunie 1914 — La Geneva ; Jacques pozează în atelierul lui Paterson/138

II. Duminică, 28 iunie — Jacques și Vanheede la Hôtel du Globe/143

III. Duminică, 28 iunie — Vizita lui Jacques la Meynestrel/148

IV. Duminică, 28 iunie — Grupul cosmopolit și reacționar, la care s-a afiliat Jacques/158

V. Duminică, 28 iunie — Reuniune la Local/162

VI. (Continuare)/172

VII. (Continuare)/180

VIII. Duminică, 28 iunie — Plimbarea lui Jacques cu Meynestrel și Mithoerg — Discuție despre violență/189

IX. (Continuare) — Vestea atentatului de la Sarajevo/200

X. Duminică, 12 iulie — Reuniune acasă la Meynestrel; austriacul Boehm și Jacques, care se întoarce de la Viena, fac o dare de seamă asupra situației europene/204

XI. (Continuare)/216

XII. Duminică, 12 iulie — Reacțiile lui Meynestrel și ale Alfredei în fața amenințării războiului/223

XIII. Duminică, 19 iulie — După-amiaza Annei de Battaincourt/224

XIV. Duminică, 19 iulie — Vizita lui Jacques la fratele său — Antoine face onorurile noii sale locuințe/233

XV. Duminică, 19 iulie — Conversație între cei doi frați despre politica externă/243

XVI. Duminică, 19 iulie — Jacques cinează cu fratele său — Conversație familială/261

XVII. Duminică, 19 iulie — Atitudini diferite ale lui Jacques și Antoine în problema socială — Sosirea neașteptată a lui Jenny de Fontanin/264

XVIII. Duminică, 19 iulie — Antoine și Jacques o însoțesc pe Jenny la hotel unde Jérôme de Fontanin s-a rănit cu un glonț/279

XIX. Duminică, 19 iulie — Sfîrșitul seratei lui Jacques — Știrile politice/289

XX. Duminică, 19 iulie — Antoine își petrece noaptea la clinică, în preajma doamnei de Fontanin/293

XXI. Duminică, 19 iulie — Doamna de Fontanin la căpătîiul lui Jérôme/297

XXII. Duminică, 19 iulie — Reflecțiile lui Antoine referitoare la vizita fratelui său/302

XXIII. Duminică, 19 iulie — Antoine, la rugămintea doamnei de Fontanin, îl cheamă pe pastorul Gregory/304

XXIV. Luni, 20 iulie — Jacques stă o zi la Paris — Înainte de a se întoarce la Geneva, îl vizitează pe Daniel la clinică/308

XXV. Luni, 20 iulie — Antoine și Anne cinează împreună/321

XXVI. Marți, 21 iulie — Întoarcerea lui Jacques la Geneva/334

XXVII. Miercuri, 22 iulie — Misiunea lui Jacques la Anvers/347

XXVIII. Joi, 23 și vineri, 24 iulie — Reîntoarcerea și reinstalarea lui Jacques la Paris/351

XXIX. Vineri, 24 iulie — Meditația doamnei de Fontanin în fața sicriului lui Jérôme/357

XXX. Vineri, 24 iulie — După-amiaza lui Jenny, singură în apartamentul de pe Avenue de l'Observatoire/364

XXXI. Vineri, 24 iulie — Vizita lui Jacques la Daniel, care-l duce în atelierul său/368

XXXII. Vineri, 24 iulie — Seara lui Jacques la *l'Humanité* — Curente pesimiste/378

XXXIII. Sîmbătă, 25 iulie — Ultima dimineață a doamnei de Fontanin și a lui Daniel la clinică/383

XXXIV. Sîmbătă, 25 iulie — Jacques asistă la înmormîntarea lui Jérôme de Fontanin/388

XXXV. Sîmbătă, 25 iulie — Jacques ia masa de prînz acasă la fratele său — Antoine și colaboratorii săi/393

XXXVI. Sîmbătă, 25 iulie — Jacques își ia rămas bun de la Daniel, în Gara de Est/402

XXXVII. Sîmbătă, 25 iulie — Jacques în căutarea lui Jenny/407

XXXVIII. Sîmbătă, 25 iulie — Seara lui Jacques și Jenny în scuarul bisericii Saint-Vincent-de-Paul/411

XXXIX. Duminică, 26 iulie — Dimineața lui Jacques — Știri politice : ruptura dintre Austria și Serbia/ 420

XL. Duminică, 26 iulie — Recepția de duminică, acasă la Antoine ; doctorul Philip ; Rumelles, diplomatul/430

XLI. Duminică, 26 iulie — Singur cu Antoine, Rumelles își mărturisește neliniștea/445

XLII. Duminică, 26 iulie — Prima vizită a lui Jacques la Jenny/452

XLIII. Luni, 27 iulie — Jacques primește o misiune secretă la Berlin/463

XLIV. Luni, 27 iulie — A doua vizită a lui Jacques la Jenny/472

XLV. Luni, 27 iulie — Știrile politice ale după-amiezei/475

XLVI. Luni, 27 iulie — Jacques și Jenny cinează împreună/481

XLVII. Luni, 27 iulie — Jacques participă la manifestațiile de stradă/490

XLVIII. Marți, 28 iulie — Călătoria lui Jacques la Berlin — vizită la Vonlauth/496

XLIX. Marți, 28 iulie — Servieta colonelului Stolbach/503

L. Miercuri, 29 iulie — La Bruxelles — Jacques regăsește grupul de la Local/509

LI. Miercuri, 29 iulie — Meynestrel fură documentele lui Stolbach/515

LII. Miercuri, 29 iulie — Întrunirea de la circul Royal/522

LIII. Miercuri, 29 iulie — Seară de manifestație pacifistă la Bruxelles/527

LIV. Miercuri, 29 iulie — Paterson îl anunță pe Jacques că pleacă cu Alfreda — Sinuciderea ratată a lui Meynestrel/532

LV. Joi, 30 iulie — Întoarcerea lui Jacques la Paris — A treia vizită la Jenny/537

Partea a șasea

MOARTEA TATĂLUI

I

În seara în care Antoine, înainte de a lua trenul spre Elveția, venise să-i spună domnișoarei de Waize că va lipsi douăzeci și patru de ore, bătrîna domnișoară nu-l ascultase cu prea multă luare-aminte ; șezînd la un birouaș, ea se trudea de un ceas să ticluiască o reclamație privitoare la un coș cu legume care se rătăcise între Maisons-Laffitte și Paris ; din pricina enervării, nu se mai putea gîndi la nimic altceva. Abia mai tîrziu, după ce-și sfîrși, cu chiu, cu vai, scrisoarea, după ce se pregăti de culcare și își începu rugăciunile, își aminti deodată de cuvintele lui Antoine : „...Să-i spui surorii Céline că l-am anunțat pe doctorul Thérivier, care o să vină de îndată ce va fi chemat". Și, fără să-i pese de ora tîrzie, fără să-și termine măcar rugăciunile, nerăbdătoare să se știe scăpată, chiar în astă-seară, de această grijă, străbătu apartamentul spre a se duce să-i vorbească infirmierei.

Ceasul era aproape zece.

În camera domnului Thibault, becul era stins ; încăperea nu mai era luminată decît de flăcările focului, pe care-l ținea aprins în cămin ca să purifice aerul de miasme — lucru, de altfel, din zi în zi mai necesar — fără a izbuti totuși să gonească nici aburii acri ai cataplasmelor, nici vaporii de eter, de iod sau de fenol, nici mirosul de mentol al balsamului analgezic, nici, mai ales, duhoarea trupului putred.

Deocamdată, bolnavul nu se mai plîngea de dureri ; picotea, sforăind și scîncind ușor. De luni de zile nu mai știa ce-i somnul, tihna aceea plăcută a odihnei. Pentru el, a dormi nu mai însemna să-și piardă cunoștința, ci doar să înceteze — scurte răgazuri — de-a urmări, clipă cu clipă, fuga timpului ; era, într-adevăr, o toropeală a trupului fără ca mintea lui să renunțe măcar o secundă de a țese tot felul de imagini, de a proiecta un film lipsit de noimă, în care se succedau, în neorînduială, crîmpeie din viața lui trecută ; vedenii dragi, ca o înșiruire de amintiri, dar, în același timp, obositoare, ca un vis urît.

În seara asta, ațipirea nu-l putu cruța pe bolnav de un sentiment de neliniște care-l apăsa greu, amestecîndu-se cu vedeniile lui, și care creștea din clipă în clipă. Deodată i se păru că e urmărit și că aleargă prin clădirile liceului, străbătînd coridorul, peronul acoperit, capela, pînă în curtea de recreație... Acolo, în fața statuii Sfîntului Iosif, la intrarea în gimnaziu, se prăbuși cu capul între brațe ; atunci, acel ceva înspăimîntător, care plutea deasupra lui de mai multe zile, țîșni brusc din străfundul beznei și, tocmai cînd era gata să-l strivească, bătrînul tresări și se deșteptă.

După paravan, o feștilă lumina un ungher, de obicei întunecos, al încăperii, unde două umbre se lungeau pînă la marginea tavanului. Auzi o șoaptă. Era glasul Domnișoarei. Mai venise o dată, tot așa, într-o noapte ca asta, să-l cheme... Jacques, convulsiile lui... S-o fi îmbolnăvit oare vreun băiat ?... Cît să fie ceasul ?...

Vocea surorii Céline îl readuse în prezent. Cuvintele n-ajungeau destul de clare pînă la el. Își ținu răsuflarea, își ascuți cît putu urechea.

Prinse cîteva vorbe mai deslușite : „...a spus Antoine că medicul știe. Vine numaidecît..."

Dar ce ? Cum ? Bolnavul e doar el ! Medicul ? De ce medicul ?

Acel ceva înspăimîntător începe să se rotească iarăși deasupra lui. Îi e mai rău ? Ce s-a întîmplat ? A dormit oare ? Nu și-a dat seama că starea i s-a înrăutățit. Au chemat medicul. În toiul nopții. E pierdut ! Moare !

Și toate lucrurile pe care le spusese el însuși — fără să le creadă — spre a vesti în chip solemn moartea-i apropiată îi revin în minte și trupul i se acoperă de sudoare.

Vrea să strige : „Ajutor ! Ajutor ! Antoine !", dar abia scoate cîteva sunete din gîtlej, atît de sfîșietoare încît sora Céline, sărind din spatele paravanului, se repede și aprinde lumina.

Ea se gîndește numaidecît la un atac. Fața bolnavului, de obicei ca de ceară, s-a înroșit ; ochii îi sînt holbați și rotunzi ; gura nu poate rosti nici un cuvînt.

Domnul Thibault însă nu ia în seamă cele ce se petrec în jurul său. Agățat de aceeași idee fixă, creierul lui funcționează cu o limpezime nemiloasă. În cîteva clipe, recapitulează toată povestea bolii lui : operația, lunile de alinare, revenirea ; pe urmă, înrăutățirea treptată, cu durerile cărora, pe zi ce trece, nici un leac nu le mai vine de hac. Toate amănuntele se leagă între ele, capătă, în sfîrșit, un înțeles. De data asta, da, de data asta nu mai e nici o îndoială ! Deodată,

în locul acelui sentiment de siguranță fără de care viața nu e cu putință și care stăruise pînă mai acum cîteva clipe, se face un gol, atît de neașteptat, încît tot echilibrul se rupe. Își pierde pînă și limpezimea judecății : nu mai e în stare să cugete. Viitorul este o hrană atît de necesară pentru inteligența omenească, încît în clipa cînd orice posibilitate de întrezărire a ceea ce va urma, cînd fiece elan al spiritului se lovește fără încetare de moarte, nu mai e chip să gîndești.

Mîinile bolnavului se încleștează în cearșafuri. Frica îl biciuie. Ar vrea să strige ; nu poate. Se simte ca un vreasc luat de-o avalanșă : imposibil să se agațe de ceva ; lumea se rotește într-un vîrtej ; totul se scufundă cu el... în sfîrșit, gîtlejul se descleștează, spaima își face loc pe acolo, țîșnește într-un strigăt de groază, care se înăbușă numaidecît.

Domnișoara nu-și poate îndrepta spatele încovoiat ca să vadă ce se petrece ; se tînguie :

— Doamne sfinte, ce s-a întîmplat ? Ce s-a întîmplat, soră, spune ?

Și, cum infirmiera nu-i răspunde, ea pleacă în fugă.

Ce să facă ? Pe cine să cheme ? Antoine nu-i aici. Preotul ! Abatele Vécard !

Slujnicele se află încă în bucătărie. N-au auzit nimic. Dar la primele cuvinte ale bătrînei domnișoare, Adrienne își face cruce, în vreme ce Clotilde își strînge șalul la piept, își ia portofelul, cheia și iese pe ușă în goană.

II

Abatele Vécard locuia în Rue de Grenelle, la un pas de birourile arhiepiscopiei, unde conducea acum treburile eparhiale. Se afla încă la masa de lucru.

În cîteva minute, taxiul cu care venise Clotilde îi aduse pe amîndoi în Rue de l'Université.

Domnișoara îi aștepta în antreu, cocoțată pe un scaun. Preotul mai întîi n-o recunoscu sub înfățișarea asta : nelegată la cap, cu părul care-i cădea pe spate, încîlcit peste scufia de noapte.

— Ah, gemu Domnișoara, du-te repede, domnule abate, repede... Să-i mai potolești spaima...

Preotul îi aruncă un salut din mers și intră în camera bolnavului.

Domnul Thibault dăduse plapuma la o parte ; voia să fugă din patul ăsta, din casa asta. Să alerge prin noapte, să

scape de amenințarea aceea groaznică. Își recăpătase glasul și zbiera în gura mare :

— Ticăloasele ! Cățelele ! Tîrîturile !... Ah, vitele ! Lichelele !

Dădu deodată cu ochii de preot, care stătea în lumină, în pragul ușii deschise ; nu se arătă mirat deloc, dar se întrerupse o clipă, ca să strige :

— N-am nevoie de dumneata !... Antoine !... Unde-i Antoine ?

Abatele își aruncă pălăria pe un scaun și se îndreptă repede spre el. Trăsăturile sale, rigide ca întotdeauna, nu-i trădau emoția, dar după brațele pe jumătate ridicate, după palmele deschise se vedea bine că vrea să-i vină în ajutor. Se apropie de pat și, simplu, fără o vorbă, îl binecuvîntă pe domnul Thibault, care se uita țintă la el.

Apoi, în tăcerea adîncă, rosti cu glas tare :

— *Pater noster, qui es in caelis, sanctificetur nomen tuum. Fiat voluntas tua sicut in caelo et in terra...* [1].

Domnul Thibault se mai liniști. Privirile lui se îndreptau cînd spre preot, cînd spre soră. Buzele i se destinseră, chipul i se strîmbă ca al unui copil gata să izbucnească în plîns ; capul i se legănă cîtva timp la dreapta și la stînga, pînă căzu, deodată, pe pernă. Încetul cu încetul, hohotele, care semănau a rînjet, se rărira. Pe urmă tăcu.

Preotul se apropie de soră.

— În clipa asta are dureri ? întrebă el încet.

— Nu cred. De-abia i-am făcut injecția. În general, durerile nu-l apucă decît după miezul nopții.

— Bine. Lasă-ne singuri... Dar telefonează-i medicului, adăugă apoi. Și gestul lui voia parcă să spună : „Nu pot să fac eu totul...".

Sora Céline și Adrienne ieșiră din cameră fără zgomot.

Domnul Thibault părea că a ațipit. Înainte de sosirea abatelui Vécard, se mai cufundase astfel, de cîteva ori, în inconștiență. Dar aceste căderi în nesimțire erau scurte ; revenea la suprafață dintr-o dată, își regăsea spaima și începea iarăși, cu puteri noi, să se vaite.

Preotul își dădea seama că răgazul acesta avea să fie scurt și că trebuia să se folosească de el. Un val de căldură îi năvăli

---

1 Tatăl nostru, carele ești în ceruri, sfințească-se numele tău. Facă-se voia ta/ precum în cer, așa și pre pămînt.

în obraji ; din toate îndatoririle profesiei sale, aceea de a alina ultimele clipe ale muribunzilor îl tulbura cel mai mult.

Se apropie de pat.

— Ești în suferință, fiule... Treci printr-un ceas greu... Să nu rămîi singur... deschide-ți inima înaintea lui Dumnezeu...

Domnul Thibault se întoarse și ațintì asupra duhovnicului său o privire atît de îngrijorată încît preotul coborî pleoapele. O clipă, în ochii bolnavului nu se citi decît mînie, ură, dispreț. Dar curînd spaima i se ivi din nou în privire. Și, de astă dată, expresia de groază era atît de greu de înfruntat, încît abatele fu nevoit să lase ochii în jos și să-și întoarcă fața într-o parte.

Dinții muribundului clănțăneau. Bîigui :

— Aoleu... Aoleu, mi-e... mi-e frică...

Preotul se stăpîni.

— Am venit să te ajut, zise el cu blîndețe. Întîi să ne rugăm împreună, fiule.

Domnul Thibault îi tăie vorba :

— Dar... Nu vezi ?... Am... am să... (N-avea curajul să vorbească despre moarte în termeni preciși.)

Își împlîntă privirea ca de nebun în colțurile întunecoase ale încăperii. Nu știa de ce să se mai agațe. Întunericul se făcea parcă mai des în jurul lui. Scoase un strigăt care sparse tăcerea și care pentru preot fu aproape o ușurare. Apoi, chemă din toate puterile :

— Antoine ! Unde-i Antoine ? Și cum abatele își mișcase mîinile : Dumneata lasă-mă-n pace ! Antoine !

Atunci, preotul își schimbă tactica. Înălță capul, privi cu durere spre credinciosul rătăcit, apoi, cu brațul întins, ca și cum ar fi invocat mîntuirea unui păcătos, îl binecuvîntă a doua oară.

Calmul acesta sfîrși prin a-l întărîta și mai mult pe domnul Thibault. Se ridică într-un cot, în ciuda durerii care-i sfîșia șalele, și arătă cu pumnul :

— Ticăloșii ! Scîrbele !... Și dumneata, cu balivernele dumitale !... Destul ! Pe urmă, deznădăjduit : Am să... am să mor, auzi ? Ajutor !

Preotul, în picioare, îl privea fără să spună nimic, și tăcerea asta fu o ultimă lovitură pentru bolnav, oricît ar fi fost el de încredințat că acum se află la capătul vieții. Scuturat de fiori, simțind cum îl părăsesc puterile, nemaifiind în stare să-și rețină nici măcar saliva care i se prelingea pe bărbie, repetă, tînguitor, ca și cum s-ar fi temut că preotul n-a auzit bine sau n-a înțeles :

— Am să... mo-or... Am să mo-or...

Abatele suspină, dar nu făcu nici un gest de tăgăduire. Se gîndea că blagoslovirea nu constă în a da iluzii deşarte celor ce mor şi că, atunci cînd ultimul ceas bate cu adevărat, singurul leac împotriva spaimei nu este să tăgăduieşti moartea care se apropie şi împotriva căreia organismul, vestit în taină, se răzvrăteşte cu încordare, ci, dimpotrivă, s-o priveşti în faţă şi să te pregăteşti pentru întîmpinarea ei.

Lăsă să se scurgă cîteva clipe, apoi, luîndu-şi curaj, spuse răspicat :

— Şi chiar de-ar fi aşa, fiule, este acesta un motiv ca să te temi atît de mult ?

Bătrînul, ca şi cum ar fi fost lovit de cineva peste faţă, căzu din nou pe pernă, gemînd :

— Oh, oh, vai... Oh, vai...

Totul se sfîrşea : cuprins de vîrtej, rostogolit fără îndurare, simţea că se scufundă pentru totdeauna şi cea din urmă licărire a conştiinţei nu-i mai slujea decît ca să măsoare mai bine întunericul veşnic ! Pentru toţi cei din jurul lui, moartea e un cuvînt obişnuit, impersonal : un cuvînt între alte cuvinte. Pentru el, ea este prezentul, realitatea ! Este el însuşi ! Cu ochii holbaţi de ameţeală şi aţintiţi asupra prăpastiei, zări, foarte departe, dincolo de hăul căscat între el şi celălalt, chipul preotului, chipul acesta viu, dar străin. Să fii singur, izgonit din univers ! Să fii singur cu spaima ta ! Să atingi marginea singurătăţii absolute !

Glasul preotului se înalţă în tăcerea din jur :

— Iată : Dumnezeu n-a vrut ca moartea să vină asupră-ţi pe neaşteptate, *sicut latro*, ca un tîlhar. De aceea, trebuie să fii demn de acest har, căci este un har — şi cel mai mare din acelea pe care Domnul ni le poate dărui nouă, păcătoşilor —, iar această vestire în pragul vieţii veşnice...

Domnul Thibault auzea, foarte de departe, cuvintele acestea care încercau zadarnic, ca valurile ce se lovesc de o stîncă, să-i mişte creierul împietrit de spaimă. Pentru a găsi un refugiu, gîndul lui voi o clipă, din obişnuinţă, să se îndrepte spre ideea de Dumnezeu ; dar elanul i se frînse înainte de a se stîrni. Viaţa veşnică, harul, Dumnezeu, totul era un fel de a vorbi, lipsit acum de orice înţeles : cuvinte goale, fără nici o legătură cu înfiorătoarea realitate !

— Să-i mulţumim lui Dumnezeu, continuă preotul. Fericiţi cei pe care el îi smulge din chinga voinţei lor spre a-i lega de a sa. Să ne rugăm. Să ne rugăm împreună, fiule... Să ne rugăm din toată inima şi Dumnezeu îţi va veni întrajutor.

Domnul Thibault întoarse capul. În adîncul spaimei lui mai clocotea încă o urmă de mînie. L-ar fi ucis bucuros pe abate, dacă ar fi putut s-o facă. Pe buze îi veni blestemul :

— Dumnezeu ? Cum ? Ce ajutor ? La urma urmei, e o tîmpenie ! Oare nu-i tocmai El acela care... ? Nu-i El acela care vrea ?... Se înăbuşea. Atunci, cum, ce ajutor ? ! strigă plin de mînie. Apoi prinse iarăşi gust de vorbă, uitînd că, înainte cu o clipă doar, răscolit de spaimă, îl tăgăduise pe Dumnezeu. Gemu : Oh, de ce-mi face Dumnezeu una ca asta ?...

Preotul dădu din cap.

— „Cînd te crezi mai departe de mine, adeşea tocmai atunci sînt mai aproape de tine..." spune *Imitaţia*[1].

Domnul Thibault îl ascultă. Cîteva clipe tăcu. Apoi, întorcîndu-se către duhovnic cu un gest deznădăjduit, se rugă tînguitor :

— Părinte, părinte, fă ceva, roagă-te dumneata pentru mine !... Nu se poate, nu-i aşa ?... Nu mă lăsa să mor !...

Preotul trase un scaun, se aşează şi luă mîna umflată a bolnavului, pe care cea mai mică apăsare lăsa o urmă palidă.

— Ah, exclamă bătrînul, ai să vezi cum e, părinte, ai să vezi cînd ţi-o veni şi dumitale rîndul !

Preotul suspină :

— Nimeni nu poate spune : „Voi fi izbăvit de ispită..." Dar îl rog fierbinte pe bunul Dumnezeu ca, în ceasul morţii mele, să-mi trimită un prieten spre a mă ajuta să-mi salvez sufletul.

Domnul Thibault închise ochii. Mişcările pe care le făcuse îi reînviară arsurile escarelor de pe spate ca un fier roşu. Se lungi şi rămase nemişcat, repetînd cînd şi cînd, printre fălcile încleştate : „Oh, oh... oh, vai..."

— Bine, dar dumneata, care eşti creştin, vorbi din nou abatele cu glasul lui domol şi întristat, ştii doar că viaţa asta pămîntească are un sfîrşit. *Pulvis es...*[2]. Uitat-ai oare că existenţa asta nu ne aparţine ? Te răzvrăteşti ca şi cum ţi s-ar răpi un bun pe care l-ai fi cîştigat singur ! Ştii doar că viaţa ne este dată numai cu împrumut de către bunul Dumnezeu. Cînd a sosit ceasul în care trebuie, probabil, să-i plăteşti datoria, cum poţi să fii, fiule, atît de nerecunoscător, încît să te tocmeşti ?...

---

1 *Imitaţia lui Isus Hristos*, carte religioasă anonimă, scrisă în limba latină în secolul al XV-lea.

2 Este pulbere...

Domnul Thibault deschise pleoapele pe jumătate și îi aruncă preotului o privire plină de dușmănie. Apoi, încet, își roti ochii în jurul încăperii, oprindu-se asupra tuturor obiectelor pe care le deslușea bine cu tot întunericul din casă, asupra obiectelor acestora care erau ale lui și pe care, de atîția ani, le văzuse în fiecare zi, de care se bucurase în fiecare zi.

— Să părăsesc toate acestea ? ! murmură el. Nu, nu vreau ! Un fior brusc îl zgudui. Repetă : Mi-e frică !

Preotului i se făcu milă și se aplecă și mai mult spre el.

— Dumnezeiescul stăpîn a cunoscut și El chinurile morții și sudoarea de sînge. Și El s-a îndoit o clipă, o scurtă clipă, de bunătatea tatălui său. *Eli, Eli, lamma sabacthani ?* Dumnezeul meu, Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit ?... Ia cugetă, fiule : între chinurile dumitale și cele ale Mîntuitorului nostru nu-i oare o asemănare mișcătoare ? Dar el, Isus, s-a cufundat numaidecît din nou în rugăciune și a înălțat, cu avînt plin de dragoste, strigătul acesta către Cel-de-Sus : „Părinte, iată-mă ! Părinte, cred în tine ! Mă supun ție, Părinte ! Facă-se voia ta, și nu a mea !"

Preotul simți cum mîna mare a bolnavului fremăta între degetele lui. Tăcu o clipă, apoi urmă fără să ridice glasul :

— Gînditu-te-ai vreodată că, de veacuri, de mii de veacuri, biata noastră omenire nu face decît să-și împlinească soarta ei pe pămînt ?... Dar își dădu seama că acest argument prea vag nu-și atinge ținta. Gîndește-te, preciză el, numai la familia dumitale, la tatăl, la bunicul, la străbuni, la toți oamenii de același sînge cu dumneata care ți-au fost înaintași, care au trăit, s-au zbătut, au suferit, au nădăjduit ca și dumneata, și care, în ceasul sorocit dintru început, s-au întors cu toții, fără cruțare, unii după alții, acolo de unde au luat ființă... *Reverti unde veneris, quid grave est...*[1]. Nu-i oare un gînd liniștitor, fiule, această reîntoarcere a tuturor la sînul Atotputernicului nostru părinte ?

— Da... dar... încă nu ! oftă domnul Thibault.

— Te plîngi ! Și totuși cîți dintre oameni au avut ce-ai avut dumneata ? Ți-a fost hărăzit să ajungi la o vîrstă care multora nu le e dat s-o atingă. Dumnezeu te-a copleșit cu bunătatea lui dăruindu-ți o viață lungă ca să-ți poți pregăti mîntuirea.

Domnul Thibault tresări :

— Părinte, bolborosi el, tocmai asta e înfricoșător.

---

1 Întoarce-te de unde ai venit, tu, care ești țărînă.

— E înfricoșător, da. Dar dumneata ai dreptul să te temi mai puțin decît altul, dumneata, ca...

Bolnavul își trase mîna cu o mișcare aspră.

— Nu, făcu el.

— Ba da, ba da, stărui preotul cu bunătate. Te-am văzut la treabă. Întotdeauna ți-ai dat osteneala să atingi țeluri mai presus de bunurile pămîntești. Ai luptat împotriva mizeriei, împotriva decăderii morale din dragoste pentru aproapele. O viață ca a dumitale, fiule, este o viață de om al binelui. Ea trebuie să te îndrumeze spre o moarte încrezătoare.

— Nu ! repetă bolnavul cu glas surd.

Și cum abatele încerca să-i prindă iarăși mîna într-a lui, și-o smuci brusc.

Cuvintele acestea îl îndurerau și mai mult. Nu, nu se ridicase deasupra bunurilor pămîntești ! În privința asta înșelase pe toată lumea. Îl înșelase chiar și pe preot. Și, mai totdeauna, se înșelase chiar pe el însuși. De fapt, călcase totul în picioare ca să se bucure de considerația oamenilor. N-avusese decît simțăminte josnice, josnice, josnice, pe care le ascunsese ! Egoism, îngîmfare ! Setea de a fi bogat, de a porunci altora ! Binefaceri trîmbițate ca să fie onorat, ca să joace un rol ! Pîngăreală, înșelătorie, minciună, minciună !... Ce n-ar fi dat să poată șterge totul, să reînceapă totul de la capăt ! Ah, cîtă rușine îi făcea viața lui de om al binelui ! O vedea, în sfîrșit, așa cum fusese. Dar era prea tîrziu ! Ceasul socotelilor venise.

— Un creștin ca dumneata...

Domnul Thibault izbucni :

— Dar taci odată ! Creștin ? Nu ! Nu sînt creștin ! Toată viața am... am vrut... Dragostea de aproapele ? Taci ! Niciodată n-am putut iubi ! Pe nimeni, nu, niciodată !

— Fiule, fiule... se sperie preotul.

Se aștepta ca domnul Thibault să se învinuiască iarăși că l-a împins pe Jacques la sinucidere. Dar nu : tatăl nu se mai gîndise nici o clipă, în ultimele zile, la fiul dispărut. Acum nu izbutea să retrăiască în gînd decît perioadele cele mai îndepărtate ale trecutului : tinerețea lui roasă de ambiție, intrarea în societate, cele dintîi lupte, primele distincții ; uneori, demnitățile vîrstei mature ; cei zece ani din urmă se topiseră însă în umbra amurgului.

În ciuda durerilor, domnul Thibault ridică un braț.

— E vina dumitale ! răbufni el. De ce nu mi-ai spus nimic atunci cînd mai era încă timp ?

Dar, îndată, sentimentul de deznădejde deveni mai copleșitor decît ciuda și izbucni în plîns. Hohotele îl zguduiau asemenea unui rîs.

Preotul se aplecă spre el.

— În viața fiecărui om apar o zi, o oră, o scurtă clipă cînd Dumnezeu se îndură să ni se arate în adevărata lui lumină și ne întinde deodată mîna. Cîteodată, această zi apare după o viață de necredință, la capătul unei existențe care a trecut drept creștinească... De unde știi, fiule ? Poate că dumitale Dumnezeu îți întinde mîna pentru întîia oară astă-seară.

Domnul Thibault deschise ochii. Creierul lui obosit confundă mîna lui Dumnezeu cu mîna asta de preot, vie, atît de apropiată de el. Ridică brațul s-o prindă și, răsuflînd greu, murmură :

— Ce să fac ? Ce să fac ?

Nu mai avea accentul de adineauri : în cuvintele lui nu se mai simțea spaima aceea îngrozitoare în fața morții ; totul era acum o întrebare care putea primi un răspuns, o teamă îmbinată cu căință pe care iertarea păcatelor o putea risipi.

Ceasul cel din urmă se apropia.

Pentru preot, ceasul acesta era cel mai greu. Se reculese un minut, așa cum făcea în amvon la începutul unei predici. Deși nu lăsa să se vadă, dojana domnului Thibault îl ustura. Avusese el oare vreo înrîurire asupra acestei firi pline de orgoliu care i se încredințase de atîția ani ? Își împlinise oare misiunea sa ? Mai era încă timp să îndrepte greșelile : atît pe ale pocăitului, cît și pe ale duhovnicului. Trebuia să se apropie de sufletul acesta, atît de înfricoșat azi, și să-l conducă la picioarele lui Hristos.

Cunoștea prea bine oamenii, astfel că izbuti să găsească o soluție cucernică :

— Ceea ce trebuie să deplîngem nu e faptul că viața dumitale pămîntească se sfîrșește, zise el, ci faptul că ea n-a fost așa cum ar fi trebuit să fie... Dar dacă în timpul vieții n-ai fost totdeauna o pildă demnă de dat, fie ca măcar un sfîrșit în adevăr creștinesc să lase în urma dumitale un exemplu frumos ! Purtarea dumitale în clipa morții să fie o pildă, o învățătură pentru toți cei care te-au cunoscut.

Bolnavul se zvîrcoli și își trase mîna. Gîndul acesta îi pătrundea în suflet. Da. Să se spună : „Oscar Thibault a murit ca un sfînt". Își împreună degetele, atît cît putu, și închise ochii. Preotul îi văzu bărbia mișcîndu-se : se ruga lui Dumnezeu să-i hărăzească o moarte pilduitoare.

Și numaidecît nu se mai temu, ci se simți doar abătut : se vedea un biet lucru mărunt printre toate lucrurile pieritoare ; iar mila aceasta față de el însuși, după tresăririle de spaimă de mai înainte, nu era lipsită de oarecare dulceață.

Preotul își înălță capul.

— Sfîntul Pavel a spus : „Nu vă întristați, precum fac cei fără nădejde". Ești unul dintre aceștia, sărmane prieten. Iată că, într-un ceas atît de greu, te afli cu totul lipsit de nădejde ! Ai uitat că Dumnezeu îți este tată înainte de a-ți fi judecător ; și îți jignești părintele ceresc dacă-i tăgăduiești îndurarea !

Bolnavul îi aruncă abatelui o privire tulbure și scoase un suspin.

— Haide, încordează-ți puterile ! vorbi din nou preotul. Fii pătruns de milostenia dumnezeiască. Gîndește-te că, în fața unei căințe adevărate și desăvîrșite, iertarea din clipa cea de pe urmă este de-ajuns ca să șteargă păcatele unei vieți întregi. Ești o făptură a lui Dumnezeu, și el știe mai bine decît noi din ce aluat ne-a frămîntat. Ne iubește așa cum sîntem, nu te îndoi, și credința asta trebuie să fie principiul de temelie al curajului nostru, al încrederii noastre. Da, încredere, întreaga taină a unei morți blînde e cuprinsă în cuvîntul ăsta. *In te, Domine, speravi...*[1]. Încredere în Dumnezeu, în bunătatea sa, în nesfîrșita lui îndurare !

Abatele avea un fel al lui, așezat și liniștit, de a apăsa pe anumite cuvinte ; iar în clipele acelea el își ridică pe jumătate mîna cu o stăruință convingătoare. Vorba monotonă, chipul lui nemișcat, cu nasul lung, răspîndeau însă puțină căldură. Dar poate că vorbele lui, după atîtea veacuri de experiență, sînt cele mai potrivite pentru zvîrcolirile unui muribund, de vreme ce acționară atît de repede și atît de direct asupra unei spaime și a unei răzvrătiri atît de mari.

Domnul Thibault își lăsă capul să-i cadă ; barba îi atingea pieptul. Un sentiment nou se furișa în el : unul mai puțin sterp decît mila de sine sau deznădejdea. Începură să-i curgă iar lacrimi pe obraji. Un elan sufletesc îl înălța spre această putere consolatoare ; nu mai năzuia decît să i se încredințeze ei, să abdice...

Deodată își încleștă dinții : o durere pe care o cunoștea bine îl săgetă în picior, din șold pînă la gleznă. Nu mai auzi nimic, se încordă ; după o clipă, durerea slăbi.

Preotul vorbea mai departe :

---

1 Întru tine am nădăjduit, Doamne.

— ...precum face călătorul ajuns pe creastă, care se întoarce să privească drumul străbătut. Ce dureros spectacol e o viață omenească ! Să începi, mereu și mereu, aceleași strădanii într-un cîmp de acțiune ridicol de strîmt ! Frămîntări deșarte, bucurii mărunte ! O sete de fericire care se reînnoiește zadarnic și pe care n-o poți stinge niciodată ! Oare nu-i așa ? Iată ce a fost existența dumitale, fiule. Pot spune : iată ce este orice existență pe acest pămînt. Și o viață ca asta poate oare să mulțumească o făptură a lui Dumnezeu ? Vezi în toate astea ceva care să merite o părere de rău ?... Atunci ? La ce să ții atît de mult ? Spune ! La trupul dumitale bolnav, mereu neputincios, la trupul acesta nefericit, care nu mai e în stare să-și împlinească funcțiile și pe care nimic nu-l poate apăra împotriva durerii, împotriva vestejirii ? Să recunoaștem : este o binefacere că e pieritor ! Este o binefacere că, după ce am fost atîta timp sclavii, prizonierii lui, putem, în sfîrșit, să-l azvîrlim, să ne despuiem de el, să evadăm din el, să-l aruncăm la marginea drumului ca pe o haină zdrențuită !

Cuvintele acestea cuprindeau o realitate atît de apropiată pentru muribund, încît ideea evadării îi surîse deodată ca o făgăduință... Și totuși ce este plăcerea asta care-l pătrunde iar dacă nu, sub o altă mască, aceeași nădejde de a trăi ? Gîndul acesta licări o clipă în mintea preotului. Nădejdea în lumea de dincolo, nădejdea de a trăi veșnicia în Dumnezeu, la fel de necesară în ceasul morții, pe cît este de necesară în timpul vieții, nădejdea de a trăi clipa ce vine...

După o scurtă pauză, abatele continuă :

— Întoarce-ți acum privirile spre cer, fiule ! După ce-ai cîntărit puținul pe care-l părăsești, uită-te la ceea ce te așteaptă. S-a sfîrșit cu socotelile mărunte, cu inegalitățile, cu nedreptățile ! S-a sfîrșit cu suferințele, cu răspunderile ! S-a sfîrșit cu greșelile de fiecare zi și cu șirul lor de remușcări. S-a sfîrșit cu sfîșierea păcătosului între bine și rău ! Acum vei afla liniștea, așezarea, rînduiala supremă, împărăția Domnului ! Te vei desprinde de ceea ce este trecător, subred, ca să ajungi, în fine, la ceea ce este statornic, veșnic. Înțelegi, fiule ? *Dimitte transitor a et quaere aeterna...*[1]. Ți-era frică de moarte fiindcă închipuirea dumitale ți-o înfățișa ca pe ceva îngrozitor ; dimpotrivă, moartea unui creștin este o iluminare ! Este pacea, pacea odihnitoare, pacea veșnică ! Dar ce

1 Desprinde-te de cele trecătoare și caută cele veșnice.

spun eu ? E mult mai mult decît atît ! E o desăvîrșită înflorire a vieții, este contopirea supremă cu firea ! *Ego sum resurrectio et vita...*[1]. Nu e numai o eliberare, un somn, o uitare, ci deșteptarea, ieșirea la lumină ! Moartea este renaștere ! A muri înseamnă a învia în viața nouă, în cunoașterea deplină, în fericirea desăvîrșită a aleșilor. Fiule, moartea nu este numai răsplata serii după o zi de trudă ; ea este un avînt spre lumină, spre zorile veșnice !

Domnul Thibault, cu pleoapele lăsate, făcu, în mai multe rînduri, un semn de încuviințare. Pe chipul lui flutura un zîmbet. În minte îi răsăreau limpede clipe de odinioară, cu deosebire luminoase. Se vedea mic de tot, îngenuncheat la picioarele patului mamei lui — același pat în care zăcea acum întins, pe moarte —, strîngîndu-și mîinile de copil în cele ale mamei și spunînd, într-o minunată dimineață de vară, primele rugăciuni care-i deschiseseră cerul : „Bunule Isus, carele ești în rai..." Se vedea apoi la cea dintîi cumineCătură, în capelă, tremurînd de emoție în fața potirului într-o dimineață de Rusalii, după liturghie, în aleea cu bujori a grădinii de la Darnetal... Și zîmbea acestor arătări pline de prospețime. Își uitase lutul din el.

Nu numai că nu se mai temea de moarte, dar ceea ce îl îngrijora în minutul acesta era că mai avea încă de trăit, fie și foarte puțin. Nu mai putea respira aerul pămîntului. Încă puțină răbdare și avea să termine cu toate de aici. I se părea că se regăsise, în sfîrșit, pe el însuși. Se bucura de o împăcare lăuntrică pe care n-o cunoscuse niciodată, cu toate că își simțea puterile destrămate, împrăștiate, lîncezind parcă în jurul lui. Dar ce importanță mai avea asta ? Nu mai depindea de ele : erau rămășițele unei făpturi pămîntești de care se simțea cu totul desprins, și gîndul unei destrămări mai desăvîrșite încă și foarte apropiate era acum pentru el singura încîntare pe care o mai putea dori.

Preotul se ridică. Vru să-i mulțumească lui Dumnezeu. În fapta sa creștinească stăruia un sentiment de mîndrie, foarte omenesc, ca mulțumirea unui avocat care a cîștigat procesul. Dar îndată ce își dădu seama de acest sentiment, îl năpădiră și remușcările. Nu era însă momentul să se cerceteze pe sine : un păcătos se pregătea să se înfățișeze lui Dumnezeu.

---

1 Eu sînt învierea și viața.

Aplecîndu-și capul, își împreună mîinile sub bărbie și începu să se roage din toată inima, cu glas tare :

— O, Doamne, a sosit ceasul ! În genunchi, în fața ta, stăpîne, Dumnezeule bun, părinte al îndurării, vin să-ți cer o ultimă îndurare. O, Doamne, a sosit ceasul ! Îngăduie-mi să mor întru iubirea ta. *De profundis...* Din adîncul beznei, din adîncul prăpastiei unde tremuram de spaimă, *clamavi ad te, Domine !*[1] Stăpîne, chematu-te-am, strigat-am către tine... A sosit ceasul !... Mă aflu la marginea veșniciei tale, cat, în sfîrșit, către tine, cad în fața ta, Dumnezeule atotputernic ! Vezi-mi căința, primește-mi rugăciunea, nu mă arunca din nou în ticăloșia mea ! Așterne-ți privirea asupră-mi, ca o iertare ! *In te, Domine, commendo !* Mă încredințez mîinilor tale, pe tine mă bizui... A sosit ceasul !... Tată, tată, nu mă părăsi...

Muribundul spuse după el, ca un ecou :

— Nu mă părăsi !

După o pauză, preotul se aplecă spre pat.

— Mîine dimineață îți aduc sfîntul mir... Spovedește-te astă-seară, fiule, ca să-ți pot da iertarea păcatelor.

Și îndată ce domnul Thibault, mișcîndu-și buzele umflate, bîigui, într-o pornire de credință fierbinte pe care n-o avusese niciodată, cîteva fraze în care mărturisirea greșelilor ținea mai puțin loc decît exprimarea deznădăjduită a căinței, preotul, aplecat spre el, ridică mîna și murmură cuvintele care iartă :

— *Ego te absolvo a peccatis tuis... In nomine Patris, et Filii, et Spiriti Sancti...*[2].

Bolnavul tăcu. Rămase cu ochii deschiși — deschiși, ca și cum așa ar fi trebuit să rămînă veșnic — și în ei stăruia o umbră de întrebare sau mai degrabă de mirare și strălucea o curățenie care-l făcu deodată pe acest bătrîn muribund să semene cu portretul în pastel atîrnat în perete deasupra lămpii, reprezentîndu-l pe Jacques cînd era mic.

Simțea cum se desfac ultimele lanțuri care-i țineau sufletul legat de lumea aceasta, dar primea cu o mare bucurie încheierea, fărîmițarea. Nu mai era decît o suflare ce pîlpîie

1 Strigat-am către tine, Doamne !

2 Îți iert păcatele... În numele Tatălui, al Fiului și al Sfîntului Spirit..

înainte de a se stinge. Viața își urma cursul fără el, așa cum râul continuă să curgă pentru cel ce s-a îmbăiat și stă acum pe mal. Și se găsea nu numai în afara vieții, ci aproape chiar în afara morții : se înălța spre cer, scăldat într-o lumină supranaturală, cum e bolta, uneori, vara.

O bătaie-n ușă.

Preotul, care se ruga, își făcu semnul crucii și se duse să deschidă.

Era sora Céline ; medicul, care tocmai sosise, o însoțea.

— Terminați, terminați, părinte, făcu Thérivier cînd îl zări pe preot.

Abatele se uită la sora Céline, apoi murmură, dîndu-se la o parte :

— Intră, doctore. Am terminat.

Thérivier se apropie de bolnav. Socoti că trebuie să-și ia, ca totdeauna, un aer care să inspire încredere, un ton prietenos :

— Ei, nu prea merge astă-seară, da ?... Ceva febră ? Bineînțeles, efectul noului ser !... Își freca mîinile, se scărpina în barbă și parcă o lua pe soră ca martoră. Antoine se-ntoarce îndată. N-ai nici o grijă. Am să-ți dau ceva care o să-ți ușureze durerile... Vezi dumneata, serul ăsta...

Domnul Thibault, cu pupilele fixe, se uita în tăcere la omul acesta care mințea.

Explicațiile astea copilăroase, cărora le dăduse crezare de atîtea ori și de bunăvoie, felul acesta de a fi, sigur de el, prefăcătoriile astea, toate erau străvezii pentru dînsul. Vedea, în sfîrșit, măștile ; i se arăta acum, în plină lumină, sinistra comedie pe care cei din jurul lui i-o jucau de luni de zile. Să fie adevărat oare că Antoine se întoarce ? Nu putea crede nimic... La urma urmei, ce-l mai interesa asta ? Totul îi era egal, absolut indiferent. Nici măcar nu se mira că citește cu atîta ușurință în sufletul oamenilor. Universul alcătuia un tot străin, zăvorît, unde el, muribundul, nu mai avea loc. Era singur. Singur cu taina. Singur cu Dumnezeu. Și atît de singur, încît nici chiar prezența lui Dumnezeu nu putea umple singurătatea asta.

Fără să bage de seamă, pleoapele i se închiseră. Nu-și mai dădea nici o osteneală să deosebească realitatea de vis.

Plutea într-o pace muzicală. Lăsă medicul să-l examineze, să-l pipăie, fără cea mai mică nerăbdare, inert, liniștit, absent, foarte depărtat.

III

În vagonul care-i ducea spre Paris, cei doi frați, ghemuiți în colțul lor, toropiți de atmosfera compartimentului întunecos, se prefăcură că dorm, mult timp încă după ce renunțaseră la somn, ca să-și prelungească, să-și apere fiecare singurătatea sa.

Antoine nu închisese ochii deloc. Îngrijorarea provocată de faptul că-l lăsase pe tatăl său atît de bolnav crescuse și mai mult din clipa cînd pornise spre casă și, ceasuri întregi, de-a lungul nopții, în uruitul trenului, oboseala și nesomnul îl năpădiră cu cele mai negre închipuiri. Îngrijorarea se împrăștia însă pe măsură ce se apropia de bolnav; peste puțin, va putea să vadă iarăși, la fața locului, ce e de făcut; va acționa. Dar, în același timp, în față îi apărură alte greutăți. Cum să-i spună domnului Thibault că fugarul s-a întors acasă? Cum s-o vestească pe Gise? Scrisoarea pe care își pusese în gînd s-o trimită chiar azi la Londra nu era ușor de scris: trebuia să-i comunice Gisei că Jacques e în viață, că-l regăsise, că se întorsese chiar la Paris și totuși trebuia s-o oprească pe fată să vină imediat.

Foirea celorlalți călători, care se dezmorțeau din somn și ridicau apărătorile de lumină de pe lămpi, îi făcu pe amîndoi să deschidă ochii. Pe chipul lui Jacques, resemnat și neliniștit totodată, era atîta înfiorare, încît lui Antoine îi fu milă de el.

— Ai dormit prost, așa-i? îl întrebă el, punîndu-i mîna pe genunchi.

Jacques, fără a se sili să zîmbească, dădu din umeri cu nepăsare; apoi, întorcînd fruntea spre geam, se refugie într-o tăcere somnoroasă, din care părea că nu mai vrea, că nu mai poate să iasă. Cafeaua cu lapte luată în vagonul-restaurant, pe cînd trenul străbătea întinsele suburbii cufundate încă în întuneric; oprirea, coborîrea pe peron, în frigul sfîrșitului de noapte; cei cîțiva pași făcuți în urma lui Antoine, care căuta un taxi — după ce ieșiră din gară — toate gesturile acestea, ce i se păreau de dincolo de realitate, înecate în ceața nopții, se succedară pentru el ca ceva necesar, scutindu-l pînă și de truda de a le aproba.

Antoine vorbea puțin, exact atît cît trebuia ca să nu se simtă stingheriți, și în așa fel încît Jacques să nu fie niciodată nevoit a răspunde. Făcea totul cu atîta siguranță de sine, încît întoarcerea aceasta sfîrși prin a părea un fapt cît se poate de obișnuit. Jacques se pomeni pe trotuarul din Rue de l'Université, pe urmă în antreul de la parter, fără a-și da seama limpede de nimic, nici măcar de nepăsarea cu care se lăsa condus. Și cînd Léon, auzindu-i intrînd, deschise în grabă ușa bucătăriei, Antoine, ocolind privirea servitorului, se aplecă în chipul cel mai firesc spre masa unde zăcea un teanc de scrisori sosite și spuse, ca și cînd ar fi fost vorba de un lucru fără însemnătate :

— Bună ziua, Léon. Domnul Jacques s-a întors cu mine. O să fie nevoie să...

Dar Léon îi tăie vorba :

— Domnul nu știe ? Domnul n-a fost încă sus ?...

Antoine înălță capul și păli.

— ...domnului Thibault îi e foarte rău. Doctorul Thérivier a stat toată noaptea aici... Fetele spun...

Dar Antoine dispăruse pe ușă. Jacques stătea în picioare în mijlocul antreului : impresia de nereal, de vis urît creștea în sufletul lui. Stătu o clipă în cumpănă, pe urmă porni și el în fugă după fratele său.

Pe scări era întuneric.

— Repede, șopti Antoine, împingîndu-l pe Jacques în ascensor.

Trîntirea ușii cu zăbrele, izbirea canaturilor cu geam, duduitul care însoțea mersul ascensorului, toate zgomotele astea atît de cunoscute — care, dintotdeauna, se înlănțuiau în aceeași ordine și care, după un veac de uitare, îi răscoleau iarăși ființa, unul cîte unul — îl aruncară pe Jacques în plin trecut. Și deodată îl năpădi o amintire precisă, dureroasă : închiderea în cușca asta de sticlă, alături de Antoine, urcușul acesta în tăcere semănau aidoma cu întoarcerea de la Marsilia după fuga cu Daniel !

— Așteaptă-mă la scară, îl îndemnă Antoine.

Întîmplarea făcu însă ca orice măsură de prevedere să fie de prisos. Domnișoara de Waize, care alerga fără încetare de la un capăt la altul al apartamentului, auzi oprirea ascensorului. În sfîrșit, Antoine ! Dădu fuga, atît cît îi îngăduia spatele ei încovoiat. Văzu patru picioare, se opri nedumerită și nu-l recunoscu pe Jacques decît cînd acesta se aplecă s-o sărute.

— Doamne-Dumnezeule ! făcu ea, fără să-i vină a crede. (Trăia de două zile într-o zăpăceală pe care nimic n-o mai putea spori.)

Apartamentul era luminat ; uşile, deschise. În pragul biroului se ivi chipul fîstîcit al domnului Chasle ; se uită curios la Jacques, clipi din ochi şi dădu drumul invariabilei exclamaţii :

— Ah, dumneata erai ?

„De data asta, se potriveşte", gîndi, fără voia lui, Antoine, care, lăsîndu-l pe Jacques acolo, se îndreptă singur spre camera tatălui său.

Aici, totul era întunecat, tăcut. Împinse uşa întredeschisă, şi la început nu văzu decît lumina lămpii mici ; apoi, chipul tatălui său culcat pe pernă. Cu toate că ţinea ochii închişi, se vedea bine că trăia încă.

Intră.

Şi, de la primul pas făcut în încăpere, zări în jurul patului, în picioare, ca şi cum chiar atunci s-ar fi întîmplat ceva, pe Thérivier, pe sora Céline, pe Adrienne şi o altă soră mai în vîrstă, pe care n-o cunoştea.

Thérivier se desprinse din umbră, se apropie de Antoine şi-l trase în cabinetul de toaletă.

— Mi-a fost teamă că n-ai să te întorci la timp, recunoscu el repede. Rinichiul e blocat, băiete ! Nu mai filtrează absolut deloc... Din nenorocire, uremia a luat o formă convulsivă. Am stat aici toată noaptea, ca să nu le las pe femei singure ; dar mă pregăteam să trimit după un infirmier dacă n-ai fi venit tu. A avut pînă acum trei crize peste noapte şi ultima a fost puternică !

— De cînd a încetat rinichiul să...

— De douăzeci şi patru de ore. În orice caz, sora şi-a dat seama încă de ieri dimineaţă. Şi, bineînţeles, a suprimat injecţiile.

— Da, da... făcu Antoine dînd din cap.

Se priviră în ochi. Thérivier ghicea toate gîndurile lui Antoine : „Cînd ai admis să îndopi cu otravă, două luni de-a rîndul, un bolnav care nu mai are decît un singur rinichi, înseamnă să asculţi de un scrupul tardiv ca să..." Ridică fruntea ; îşi desfăcu braţele.

— Oricum, dragul meu, nu sîntem asasini... În plină uremie, e cu neputinţă să mai continuăm a-i da morfină !

Era de la sine înţeles ; Antoine încuviinţă fără să răspundă.

— Eu am plecat, spuse atunci Thérivier. Am să telefonez pe la prînz. Apoi, brusc : Ei, ce-i cu fratele tău ?

În irizările aurii ale ochilor lui Antoine apăru o licărire scurtă. Își coborî pleoapele, apoi și le ridică iar.

— L-am găsit, făcu el, cu un zîmbet fugar. L-am adus cu mine. E aici.

Thérivier își trecu mîna grăsună prin barbă. Privirea lui vie îl cercetă pe Antoine, dar nu era nici locul, nici timpul să pună întrebări. De altfel, tocmai atunci intră sora Céline, aducînd un halat pentru Antoine. Thérivier se uită la infirmieră, pe urmă la prietenul său și spuse scurt :

— Ei, vă las. O să fie o zi grea.

Antoine încruntă din sprîncene.

— Probabil că are dureri cumplite fără morfină... se adresă el surorii.

— Îi pun comprese foarte calde... cu muștar... Și cum Antoine părea neîncrezător : Asta, oricum, îl mai ușurează.

— Cel puțin, îi pui laudanum pe comprese ? Nu ? Știa prea bine că fără morfină... Dar niciodată nu se dădea bătut. Jos, am tot ce trebuie, îi spuse surorii ; vin îndată. Și, împingîndu-l pe Thérivier spre ușă : Treci !

„Unde-o fi Jacques ?" gîndi el pe cînd străbătea apartamentul ; dar acum n-avea timp să se ocupe de fratele său.

Cei doi medici coborîră în fugă scara, fără să-și spună un cuvînt. La ultima treaptă, Thérivier se întoarse și întinse mîna. Antoine i-o strînse și întrebă deodată :

— Spune-mi, Thérivier... sincer... ce crezi ?... Ar trebui ca totul să se sfîrșească repede acum, nu ?

— De bună seamă, dacă uremia persistă !

Antoine răspunse printr-o strîngere puternică de mînă. Da, se simțea plin de răbdare, întreprinzător. Nu mai era decît o chestie de ore... Și îl regăsise pe Jacques !

Sus, în camera bolnavului, Adrienne și sora cea bătrînă, rămase singure la căpătîiul domnului Thibault, nu-și dădură seama că se apropie o criză. Cînd gîfîielile muribundului le atraseră atenția, pumnii lui se încleștaseră deja, iar ceafa, înțepenită, îi trăgea capul pe spate.

Adrienne se repezi pe coridor :

— Soră !

Nimeni. Alergă pînă în antreu.

— Soră Céline ! Domnule Antoine ! Repede !

Jacques o auzi din birou, unde rămăsese cu domnul Chasle, și, fără a mai sta pe gînduri, porni în fugă spre camera bolnavului.

Ușa era deschisă. Se împiedică de un scaun. Nu vedea nimic. O umbră se mișca prin fața luminii. În sfîrșit, deosebi o formă omenească, prăbușită de-a lungul patului, niște brațe care se zbăteau în aer. Bolnavul alunecase pînă la marginea saltelei. Adrienne și infirmiera încercau zadarnic să-l pună la loc. Jacques se repezi, își propti genunchiul în așternut și, luîndu-l pe tatăl său în brațe, izbuti să-l ridice și să-l așeze pe perne. Îi simțea carnea caldă, răsuflarea grea ; îi vedea chipul cu ochii albi, fără pupile, pe care-l privea de aproape și pe care abia îl mai recunoștea ; și stătea așa, aplecat, ținînd strîns în brațele lui trupul acesta zguduit de convulsii.

Zvîcnirile nervoase începeau a se mai liniști, circulația sîngelui își relua cursul. Pulpilele ochilor, care plutiseră pînă atunci în neștire, se iviră iarăși și-și recăpătară lucirea ; și puțin cîte puțin, cu privirea aprinsă din nou, bolnavul păru că descoperă chipul acesta tînăr aplecat deasupra lui. Îl recunoscu oare pe fiul său pierdut ? Dar, chiar dacă a avut această scînteie de luciditate, mai putea face oare deosebirea între realitate și vălmășagul vedeniilor ce-i împînzeau delirul ? Buzele i se mișcară. Lumina ochilor i se mări. Și deodată, în privirea aceea stinsă, Jacques desluși o amintire clară : odinioară, de cîte ori tatăl sau căuta o dată pe care o uitase, un nume, privirea lui devenea, ca și acum, atentă și pierdută totodată, oarecum rătăcită.

Jacques se sprijini în mîini și, cu glasul sugrumat, bîigui instinctiv :

— Ei, tată... Tată... spune, cum te simți ?

Pleoapele domnului Thibault se închiseră încet. Un tremur ușor îi mișcă buza de jos, bărbia ; apoi, o zguduire tot mai puternică îi scutură obrajii, umerii, pieptul : hohotea. Gura lui vlăguită făcu un zgomot ca de borcănel gol vîrît în apă : „Blu, blu, blu..." Sora cea bătrînă întinse mîna ca să-i șteargă bărbia cu o bucățică de vată. Iar Jacques, fără a îndrăzni să facă vreo mișcare, cu ochii împăienjeniți de lacrimi, stătea aplecat deasupra acestei clocotiri și repeta prostește :

— Ei, tată... Ce te doare ?... Spune !... Cum te simți, tată ?...

Antoine, care se întorcea chiar atunci urmat de sora Céline, se opri din mers cînd îl zări pe fratele său acolo. Nu înțelese ce s-a întîmplat. De altfel, nici nu încercă să înțe-

leagă. Ţinea în mînă un pahar gradat, pe jumătate plin. Sora aducea un vas şi cîteva prosoape.

Jacques se ridică. Fu împins la o parte. Începură să se ocupe de bolnav ; ridicară cuverturile.

Jacques se retrase în capătul celălalt al camerei. Nimeni nu-l băga în seamă. Să rămînă acolo, să-l vadă cum suferă, să-l audă cum ţipă ?

Nu ! Se îndreptă spre uşă ; şi îndată ce trecu pragul, se simţi uşurat.

În coridor era întuneric. Unde să se ducă ? În birou ? Se săturase să stea între patru ochi cu domnul Chasle, care, ţintuit pe scaun, cu umerii căzuţi, cu mîinile pe genunchi, zîmbea galeş şi părea că nu aşteaptă decît momentul final. Domnişoara era şi ea enervantă. Încovoiată, cu nasul în pămînt, trăgînd cu urechea la fiecare zgomot, rătăcea din încăpere în încăpere ca un cîine de pripas ; împiedicîndu-se de toţi cei care treceau pe lîngă ea, reuşea să încurce cu persoana ei puţintică tot apartamentul acesta pustiu.

O singură odaie era închisă şi numai acolo putea găsi un adăpost : camera Gisei. La ce bun să mai aibă scrupule ? Gise era în Anglia !...

În vîrful picioarelor, Jacques se refugie acolo şi trase zăvorul.

Se linişti dintr-o dată. În sfîrşit, singur după o zi şi o noapte de necontenită silnicie ! În cameră era frig. Lumina electrică nu ardea. Zorile tîrzii de decembrie abia se desluşeau printre crăpăturile obloanelor. În primele clipe nu făcu nici o legătură între amintirea Gisei şi încăperea asta retrasă şi întunecată... Se lovi de un scaun, se aşeză şi, încrucişîndu-şi braţele, cuprins de frig, rămase acolo cu sufletul ghemuit, fără nici un gînd.

Cînd se deşteptă, lumina zilei pătrundea prin perdelele ale căror flori albastre le recunoscu numaidecît. Paris... Gise... În timpul somnului, un decor uitat răsărise în preajma lui. Privi de jur-împrejur. Odinioară, într-o viaţă anterioară, atinsese cu mîna fiecare din obiectele acestea... Ce se făcuse cu fotografia lui ? Pe perete, o pată dreptunghiulară, de culoare mai deschisă, făcea pereche cu portretul lui Antoine. Aşadar, Gise o dăduse jos de acolo. De ciudă ? Nu ! Ca s-o ia cu ea ! Ca s-o ia în Anglia, firește ! Ah, va trebui oare să înceapă totul de la capăt ?... Scutură din umeri, ca un animal prins în laţ pe care cea mai mică smucire îl strînge şi

mai mult. Gise e în Anglia. Din fericire ! Și, deodată, simți că o urăște. Cînd se gîndea la ea, avea impresia că e mai mic, ciuntit.

Dorea atît de tare să înlăture amintirile, încît se ridică dintr-o săritură ca să fugă din această cameră. Dar uitase că dincolo e tatăl său, agonia... Aici, cel puțin, nu se lovea decît de-o umbră ; aici era aproape singur. Se reîntoarse în mijlocul încăperii și se apropie de masă. Scrisul Gisei rămăsese întipărit pe sugativă : cerneala ei violetă... Tulburat, încercă o clipă să descifreze slovele acelea inversate. Pe urmă împinse mapa.

Ochii i se umplură din nou de lacrimi. Ah, să poți uita, să poți dormi ! Își încrucișă brațele pe masă, lăsîndu-și capul în jos. Lausanne, prietenii lui, singurătatea lui... De-ar putea să plece cît mai curînd ! Să plece, să plece...

Cineva, care încerca să deschidă ușa, îl trezi din ațipire.

Îl căuta Antoine. Trecuse de mult de douăsprezece și trebuiau să profite de un moment de liniște ca să înbuce ceva.

Pe masa din sufragerie erau așezate două tacîmuri. Domnișoara îl trimisese pe domnul Chasle să ia masa acasă la el. Cît despre ea — Doamne, Dumnezeule ! — avea „atîtea pe cap", că nu-i mai ardea de mîncare.

Lui Jacques nu-i era foame deloc. Antoine mînca lacom și în tăcere. Căutau să nu se privească în ochi. De cîtă vreme nu se mai așezaseră aici, la masă, unul în fața altuia ? Toate se petreceau atît de repede, încît nu mai aveau timp să se emoționeze.

— Te-a recunoscut ? întrebă Antoine.

— Nu știu.

După o nouă pauză, Jacques împinse farfuria din fața lui, ridicîndu-și capul.

— Explică-mi și mie, Antoine... la ce trebuie să ne așteptăm ? Ce are să se întîmple ?

— Simplu... de treizeci și șase de ore filtrul rinichiului nu mai funcționează ! Înțelegi ?

— Da. Și-atunci ?

— Atunci, dacă nimic nu oprește intoxicarea... E greu de precizat, dar cred că mîine... poate chiar la noapte...

Jacques își stăpîni un suspin de ușurare :

— Și durerile ?

— Oh, asta-i ! făcu Antoine și fruntea i se întunecă.

Tăcu, din pricina Domnișoarei, care le aducea, chiar ea, cafeaua. Cînd se apropie de Jacques ca să-i toarne în ceașcă, ibricul îi tremură atît de tare în mînă, încît Jacques dădu s-o

ajute. Cînd văzu degetele acestea uscate, îngălbenite, de care se legau atîtea amintiri din copilărie, simți că i se strînge inima. Încercă să-i zîmbească bătrînicii ; dar nu izbuti să-i întîlnească privirea, cu toate că se aplecase spre ea. Îl primise pe „Jacquot" al ei, la întoarcerea-i neașteptată, fără să pună nici o întrebare ; trei ani în șir îl plînsese ca pe un mort și, de cînd sosise, nu se hotărîse încă să privească în față această fantomă.

— Durerile, continuă Antoine, după ce rămaseră din nou singuri, e de așteptat să fie tot mai mari. În general, uremia produce o anestezie crescîndă, o moarte destul de blîndă. Însă cînd ia forma asta convulsivă...

— Atunci de ce s-a renunțat la morfină ? întrebă Jacques.

— Fiindcă nu mai elimină nimic. L-ar omorî în mod sigur !

Ușa se deschise ca smulsă de vînt. Chipul speriat al fetei în casă apăru și dispăru iute. Făcu o sforțare să strige pe cineva, dar nici un sunet nu-i ieși din gură.

Antoine se repezi după ea. Era însuflețit de o nădejde ce-l stăpînea fără voia lui, dar de care-și dădea seama perfect.

Jacques se mișcă de la locul lui. Aceeași nădejde îl cuprinse și pe el. Șovăi o clipă, apoi porni în urma fratelui său.

Nu, nu era sfîrșitul. Era doar o nouă criză, dar bruscă și foarte puternică.

Maxilarele erau atît de încleștate, încît Jacques auzi, din ușă, cum îi clănțăneau dinții. Fața era aprinsă ; ochii, dați peste cap. Răsufla din greu, îl apucau sufocări, care păreau că nu se mai sfîrșesc, în timpul cărora Jacques, cu respirația tăiată, se întoarse spre fratele său, nemaiputîndu-și regăsi stăpînirea de sine. Membrele erau atît de contractate, încît trupul țeapăn nu mai atingea salteaua decît cu călcîiele și cu creștetul capului ; totuși, din minut în minut, se arcuia tot mai mult și, cînd tensiunea mușchilor atinse maximul, bolnavul încremeni într-un fel de echilibru tremurător, părînd, o clipă, că a ajuns la limita sforțărilor.

— Puțin eter, spuse Antoine.

Glasul său i se păru lui Jacques deosebit de calm.

Criza își urma cursul. Un răcnet din ce în ce mai puternic, întretăiat, ieși din gura schimonosită a bolnavului. Capul îi cădea cînd la dreapta, cînd la stînga ; mîinile și picioarele i se zvîrcoleau în dezordine.

— Apucă-i brațul ăsta, șopti Antoine, și el i-l prinse pe celălalt, în timp ce surorile încercau să-i țină picioarele, care se zbăteau și zvîrleau toate cuverturile de pe ele.

Cazna dură cîteva minute. Pe urmă, violența zvîrcolirilor descrescu : mișcările epileptiforme deveniră mai rare. Capul încetă să se mai bălăbănească ; picioarele se înmuiară ; trupul i se întinse, zdrobit.

Atunci, gemetele începură iarăși :

— O, oh, vai... Oh, o, vai...

Jacques puse ușurel pe pat brațul pe care-l ținea și observă că urma degetelor lui se imprimase pe el. Manșeta cămășii se sfîșiase. De la guler lipsea un buton. Jacques nu-și mai putea lua ochii de la buzele acelea moi și ude, de pe care ieșea mereu același vaiet : „Oh, oh, vai... Oh, oh, vai..." Și dintr-o dată, emoția, mirosul ăsta de eter... Simți că-i vine rău. Vru să se stăpînească, să-și recapete forțele : avea impresia că-i piere sîngele din obraz. Abia găsi puterea să ajungă pînă la ușă, clătinîndu-se.

Sora Céline, pe care infirmiera cea bătrînă o ajuta să îndrepte așternutul, își întoarse deodată fața spre Antoine. Ridicase cearșaful : pe locul unde se zbătuse bolnavul se întindea o pată mare sîngerie.

Antoine nu făcu nici un gest. Dar, puțin după aceea, se depărtă de pat și se rezemă de cămin. Rinichiul, reluîndu-și funcțiunile, stăvilea — dar pentru cît timp ? — efectele otrăvirii.

Firește, deznodămîntul era de neînlăturat. Atît doar că întîrzia. Poate cîteva zile... Se ridică. Nu-i plăcea să piardă vremea bătîndu-și capul cu constatări descurajatoare. Prea bine, lupta va fi mai lungă decît o prevăzuse el. Ce putea face ? Și, cu cît avea să fie mai lungă, cu atît trebuia ca totul să fie cît mai bine organizat. Înainte de orice, se impunea ca forțele ce le avea la îndemînă să fie folosite cu chibzuială. Deci, să stabilească lîngă bolnav o rotație regulată de două echipe, care se vor odihni cu rîndul. Le va întări cu Léon. Cît despre el însuși, el va face parte din amîndouă echipele ; nu voia să se depărteze de camera bolnavului. Din fericire, înainte de a pleca în Elveția, aranjase lucrurile în așa fel încît putea să aibă cîteva zile libere. Dacă se va ivi printre clienții lui un caz urgent, îl va trimite pe Thérivier. Ce mai avea de făcut ? Să-i dea de veste lui Philip. Să telefoneze și la spital. Altceva ? Simțea că uită ceva important. (Semn de oboseală ; să-și pregătească ceai rece.) Ah, da, Gise ! Să-i scrie

Gisei ; chiar azi. Noroc că bătrînei domnișoare nu-i dăduse încă prin gînd să-și aducă nepoata înapoi !

Stătea în picioare în fața căminului, cu mîinile pe marginea de marmură, întinzînd instinctiv spre foc cînd un picior, cînd pe celălalt. A organiza înseamnă a fi trecut deja la acțiune. Își regăsise tot sîngele rece.

Domnul Thibault, pradă durerilor, gemea din ce în ce mai tare. Cele două surori de caritate se așezaseră lîngă el. Să profite de răgazul acesta spre a da cîteva telefoane... Era gata să iasă, cînd se răzgîndi și se întoarse pentru a-l examina mai de aproape pe bolnav. Sufocările acestea, înroșirea asta crescîndă a feței... O nouă criză ? Așa curînd ?... Unde-o fi Jacques ?

Pe coridor se auzi un murmur de glasuri. Ușa se deschise. Apăru abatele Vécard, însoțit de Jacques. Antoine observă un fel de înversunare pe chipul fratelui său, în timp ce chipul preotului era stăpînit, iar ochii îi luceau.

Dar gemetele domnului Thibault se înteteau ; bolnavul întinse brusc brațul și degetele i se încleștară cu un zgomot de nucă pe care o spargi.

— Jacques ! exclamă Antoine, întinzînd mîna spre sticla cu eter.

Preotul ezită o clipă, făcu în mod discret semnul crucii, apoi ieși în tăcere.

IV

Toată seara, toată noaptea, toată dimineața următoare, cele două echipe organizate de Antoine se schimbară fără încetare, din trei în trei ore, la căpătîiul domnului Thibault. Prima era alcătuită din Jacques, fata în casă și sora cea bătrînă ; a doua, din sora Céline, Léon, Clotilde și bucătăreasa. Antoine nu se odihnise încă deloc.

Crizele deveniseră din ce în ce mai dese și se dezlănțuiau cu atîta violență încît, după fiecare atac, cei care-l vegheau pe bolnav se așezau, tot atît de sfîrșiți ca și el, și îl priveau, neputincioși, cum suferă. Nu puteau face nimic. În răgazurile dintre zvîrcoliri, nevralgiile reîncepeau și mai cumplite ; aproape fiecare parte a trupului devenise un izvor de durere și, de la o criză la alta, nu se auzea decît un urlet prelung.

Creierul suferindului era prea slăbit ca să-și mai dea seama de ceea ce se întîmplă ; ba chiar, din cînd în cînd, aiura de-a binelea ; dar simțurile îi rămăseseră treze și arăta întruna,

prin gesturi, locurile care-l dureau. Antoine se mira de vigoarea care-o dovedea încă bătrînul acesta, ţintuit în pat de luni de zile. Se minunau pînă şi surorile, care erau obişnuite cu tot felul de aspecte ale bolilor. Încredinţate că numai uremia va pune capăt acestei rezistenţe nefireşti, ele veneau din sfert în sfert de ceas să constate că patul e tot uscat, că rinichiul nu şi-a reluat funcţiunile de douăzeci şi patru de ore.

Încă din prima zi, portăreasa venise să întrebe dacă n-ar fi cu putinţă să se închidă nu numai ferestrele, dar chiar şi obloanele, ca să nu se mai audă gemetele, care răsunau pînă în curte şi umpleau toată casa de groază. Chiriaşa de la al treilea, o femeie tînără, gravidă, a cărei cameră era deasupra odăii muribundului, înnebunită de gemetele astea, fusese nevoită să se refugieze, în plină noapte, la părinţii ei. De aceea totul era închis. Încăperea nu era luminată decît de lampa de la capătîiul bolnavului. Miasmele care pluteau în cameră deveniseră de nerespirat, cu tot focul pe care-l ţineau mereu aprins ca să mai aerisească odaia. Adesea, Jacques, înăbuşit de aerul acesta stricat, de lumina asta slabă şi zdrobit de emoţiile care de trei zile îl făceau să-i sară mereu inima din loc, aţipea o clipă, în picioare, cu mîna întinsă într-un început de gest, apoi se deştepta tresărind şi îşi sfîrşea gestul întrerupt la jumătate.

În ceasurile cînd putea să scape, cobora în apartamentul lui Antoine, a cărui cheie o luase din nou la el şi unde era sigur că nu va fi stingherit de nimeni. Fugea să se ascundă în fosta lui cameră, se arunca îmbrăcat pe canapeaua-pat, dar fără să-şi poată găsi odihna. Prin pînza subţire a perdelei de la fereastră, vedea căderea fulgilor de zăpadă care ascundeau faţadele caselor şi înăbuşeau zgomotele străzii. Atunci revedea Lausanne, Ruelle des Escaliers, pensiunea Cammerzinn, pe Sophia, prietenii săi. Toate i se învălmăşeau în minte: prezentul şi amintirile, zăpada Parisului şi iernile de-acolo, căldura acestei camere şi aceea a micuţei lui sobe elveţiene, mirosul de eter care-i stăruia în haine şi mireasma de răşină a parchetului de brad alb din camera sa... Se ridică să-şi schimbe ascunzătoarea; se tîrî pînă în cabinetul lui Antoine şi, frînt de oboseală, se lăsă să cadă într-un fotoliu, scîrbit, ca şi cum ar fi aşteptat prea mult şi în zadar, cu o senzaţie de dorinţă seacă şi nepotolită, cu simţămîntul că totul, pretutindeni, îi este iremediabil străin.

De la prînz, crizele începură iar, una după alta, aproape fără întrerupere, şi se vedea bine că totul se agrava. Cînd

Jacques veni cu echipa lui să înlocuiască garda, fu uimit de schimbarea intervenită în cursul dimineții; necontenita contracție a mușchilor feței și mai cu seamă buhăirea pricinuită de otrăvire îi schimonosiseră trăsăturile în așa fel încît făceau chipul muribundului de nerecunoscut.

Jacques ar fi vrut să-i pună multe întrebări fratelui său, dar îngrijirile de fiece clipă îi făceau pe amîndoi să fie mereu ocupați. De altfel, în starea de toropeală pe care i-o producea oboseala, Jacques ar fi trebuit să facă un adevărat efort ca să-și tălmăcească gîndurile în fraze cu înțeles. Uneori, între două crize, copleșit de milă în fața acestei suferințe care nu se mai sfîrșea, ridica spre fratele său o privire plină de întrebări; dar Antoine strîngea din dinți și-și întorcea ochii în altă parte.

După altă serie de zvîrcoliri și mai violente, Jacques, sleit, cu fruntea plină de năduşeală, lăsîndu-se condus de o pornire furioasă, se duse întins la fratele său și, apucîndu-l de braț, îl trase deoparte.

— Antoine! Ce Dumnezeu, nu se mai poate continua așa!...

Glasul îi era plin de mustrare. Antoine întoarse capul, dînd neputincios din umeri.

— Dar caută ceva! vorbi din nou Jacques, scuturînd brațul fratelui său. Trebuie să i se ușureze chinul! Trebuie găsit ceva! Auzi?

Antoine încruntă din sprîncene și se uită la bolnavul care urla de durere. Ce să mai încerce? O baie? Firește, ideea asta îi venise de mai multe ori. Dar putea fi realizată?

Odaia de baie se afla la celălalt capăt al apartamentului, lîngă bucătărie, tocmai la capătul unui coridor strîmt, care se frîngea în unghi drept. Primejdios lucru... Totuși...

Stătu cîteva secunde în cumpănă, apoi se hotărî și în capul lui începu să se înfiripe un plan. Trebuia să se folosească de perioadele acelea de slăbiciune care urmau în general după fiecare criză și durau trei sau patru minute. Pentru asta însă, totul trebuia pregătit dinainte.

— Soră, lasă toate astea la o parte. Cheamă-l pe Léon. Și pe sora Céline. S-aducă două cearșafuri. Două. Dumneata, Adrienne, du-te și pregătește o baie caldă. Treizeci și opt de grade. Ai înțeles? Ai să stai acolo pînă ce venim noi, ca să mențiî apa la treizeci și opt de grade. Și spune-i Clotildei să pună niște prosoape la încălzit. Și să umple sobița cazanului cu jăratic. Du-te! Repede!

Sora Céline și Léon, care se odihniseră, tocmai veneau să ia locul Adriennei, lîngă pat. Începea o nouă criză. Fu foarte puternică, dar nu ținu mult.

Îndată ce criza se sfîrși și o respirație scurtă, dar mai liniștită, urmă horcăielilor care însoțeau acum zvîrcolirile, Antoine își aruncă privirea spre ajutoarele lui.

— Acum e momentul potrivit, spuse el și adăugă pentru Jacques : Să nu ne zăpăcim ; nu trebuie pierdută nici o clipă.

Cele două surori începură să desfacă așternuturile. Un nor de pudră se ridică din cearșafuri și un miros de carne putredă se răspîndi în toată camera.

— Să-l dezbrăcăm repede, spuse Antoine. Léon, pune doi butuci pe foc ca să fie cald cînd ne-om întoarce.

— Oh, oh, vai... gemea bolnavul. Oh, oh, vai...

Cu fiecare zi ce trecea, plăgile se întindeau și se adînceau tot mai mult : omoplații, șezutul, călcîiele nu mai erau decît niște răni negricioase, care se lipeau de albituri, în ciuda talcului și a pansamentelor.

— Așteptați, zise Antoine.

Își scoase briceagul și sfîșie camașa de sus pînă jos. Auzind șuieratul tăișului în pînză, Jacques nu-și putu reține un fior.

Trupul apăru în toată goliciunea lui.

Era enorm, fleșcăit, albicios ; părea totodată și puhav și foarte slab. Mîinile atîrnau ca niște mănuși de box la capătul unor brațe scheletice. Picioarele, peste măsură de lungi, păreau niște oase păroase ; un smoc de păr cenușiu și tesit se vedea între mamele ; un altul îi acoperea pe jumătate sexul.

Jacques își întoarse privirea. De multe ori, mai tîrziu, avea să-și amintească de clipa aceasta și de gîndul ciudat care-l cuprinsese privind pentru întîia dată goliciunea acestui om care îl zămislise. Apoi, într-o străfulgerare, se revăzu la Tunis, cu carnetul de reporter în mînă, în fața unui alt trup gol, ca și acesta, umflat și cărunt, ca și acesta, trupul unui italian bătrîn, un colos obscen, care fusese găsit spînzurat și fusese întins pe pămînt, afară, în plin soare. O liotă pestriță de copii de prin străzile vecine privea și tropăia în jurul mortului. Și Jacques văzuse cum fata sinucigașului, aproape o copilă, străbătuse curtea plîngînd și, după ce-i gonise pe puștani cu lovituri de picior, așternuse peste cadavru un braț de iarbă uscată... Poate rușinată de goliciunea lui, poate ca să-l apere de muște.

— Ajută-mă, Jacques, șopti Antoine.

Trebuia să vîre mîna pe sub trupul bolnavului, ca să apuce vîrful cearșafului, pe care Antoine și sora izbutiseră să-l strecoare, pe sub șale.

Jacques se supuse. Și, deodată, simțind umezeala trupului, fu atît de tulburat, încît îl năpădi un simțămînt neașteptat — o emoție fizică, un sentiment puternic și simplu, care întrecea cu mult mila sau iubirea : anume, duioșia egoistă a omului față de om.

— La mijlocul cearșafului ! porunci Antoine. Bine, nu așa tare. Léon, trage de-aici. Acum scoate perna. Soră, dumneata ridică-i picioarele. Încă puțin. Bagă de seamă la răni. Jacques, apucă colțul dinspre cap al cearșafului ; eu îl apuc pe celălalt. Sora Céline și Léon o să țină partea dinspre picioare. Gata ? Bun. Să încercăm întîi, să vedem dacă merge. Un, doi !

Cearșaful, tras cu putere de cele patru colțuri, se întinse, ridicînd cu mare greutate trupul deasupra saltelei.

— Merge, zise Antoine, aproape cu voioșie.

Și cu toții simțeau aceeași bucurie că fac o treabă bună.

Antoine se adresă către călugărița cea bătrînă :

— Soră, acoperă-l cu cuvertura de lînă. Și ia-o înainte să ne deschizi ușile... Gata toți ? Haideți !

Întregul grup se urni cu greu din loc și trecu prin coridorul strîmt. Bolnavul urla. Domnul Chasle își scoase o clipă capul pe ușa bucătăriei.

— Lăsați nițel mai jos partea dinspre picioare, spuse Antoine cu glas obosit. Așa... Vreți să ne oprim puțin ? Nu ? Atunci, înainte... Atenție, te agăți de cheia dulapului... Curaj ! Mai avem cîțiva pași. Băgați de seamă la cotitură. Zări de departe pe Domnișoara și cele două slujnice care împiedicau intrarea în odaia de baie. Loc, loc, dați-vă la o parte ! strigă Antoine. Sîntem destui cinci. Adrienne și Clotilde, voi între timp faceți patul. Și încălziți-l bine... Acum noi, haidem ! Luați-o piezișș, ca să trecem ușa. Așa, merge... Nu-l lăsați jos, ce dracu' ? ! Ridicați-l, ridicați-l ! Mai sus ! Pînă deasupra băii. Pe urmă îl coborîm în ea încetișor. Firește, așa cum e, în cearșaf ! Țineți bine. Ușurel. Dați drumul cîte puțin. Încă nițel. Așa... La naiba, baia e prea plină, o să dea pe dinafară. Lăsați-l încet...

Trupul, întins în adîncitura cearșafului, se cufundă încet în apă, revărsînd din baie volumul de lichid corespunzător, care se împrăștie în toate părțile, udîndu-i pe toți și inundînd podeaua pînă în coridor.

— Am izbutit, spuse Antoine, scuturîndu-se de apă. Acum să răsuflăm zece minute.

Domnul Thibault, de bună seamă cuprins de căldura apei, încetă o clipă să mai țipe, dar numaidecît începu să urle iar, mai tare. Încercă să se zbată, dar, din fericire, brațele și picioarele i se încurcau în cutele cearșafului, astfel că orice mișcare îi era zădărnicită.

De altfel, încetul cu încetul, se domoli. Nu mai zbiera, ci doar gemea : „Oh, oh, vai... Oh, oh, vai...“ Peste puțin, își întrerupse gemetele. Era vădit că se simțea bine. Văicărelile lui păreau acum niște scurte suspine de mulțumire.

Stăteau toți cinci în jurul băii, în picioare, cu tălpile în apă, gîndindu-se cu oarecare îngrijorare la ceea ce aveau de făcut după aceea.

Pe neașteptate, domnul Thibault deschise ochii și rosti tare :

— Ah, tu erai ?... Nu astăzi... Își roti privirea în jur, dar, fără îndoială, nu recunoștea nimic din tot ce-l înconjura. Lăsați-mă, adăugă el. (Erau primele cuvinte cu înțeles pe care le rostea după două zile.)

Tăcu, dar buzele i se mișcau ca și cum ar fi bolborosit o rugăciune ; se auzea o bîiguială. Antoine, care asculta atent, izbuti să prindă cîteva vorbe :

— Sfinte Iosif... Protector al celor ce mor... Apoi, peste puțin : ...Sărmani păcătoși...

Pleoapele i se lăsară din nou. Chipul îi era liniștit ; respirația scurtă, dar bine ritmată. Cînd nu-l mai auzeau țipînd, răsuflau toți în voie.

Deodată, bătrînul rîse ușor, ciudat de limpede, copilărește. Antoine și Jacques se priviră unul pe altul. La ce se gîndea ? Ținea ochii închiși. Atunci, destul de răspicat, dar cu un glas răgușit din pricina urletelor, fredonă încă o dată cîntecul acela din copilărie, pe care Domnișoara îl ajutase să și-l amintească :

Dii ! Dii ! Trilby, la trap !
Dii ! Dii ! Hai la-ntîlnire !

Repetă :

— „Dii... dii...“ apoi vocea i se stinse.

Antoine, stînjenit, se feri să-și ridice ochii. „La întîlnire... se gîndi el. De prost-gust mai e !... Ce-o fi crezînd Jacques ?“

Jacques încerca exact aceleași simțăminte : mîhnirea lui pornea nu numai din faptul că auzise ceea ce auzise, dar că

nu era singurul care auzise ; fiecare dintre ei se simțea stingherit față de celălalt.

Cele zece minute trecură.

În timp ce supraveghea baia, Antoine se gîndea cum aveau să-l ducă înapoi pe bolnav.

— Nu-l putem transporta în albiturile astea ude, spuse el încet, Léon, du-te și adu-mi salteaua de la patul demontabil. Și cere-i Clotildei prosoapele care-s la încălzit.

Salteaua fu întinsă pe podeaua udă. Apoi, sub conducerea lui Antoine, apucară iar cearșaful de cele patru capete, îl ridicară cu greu pe bolnav din baie și-l așezară, așa, șiroind de apă, pe saltea.

— Ștergeți-l repede... spuse Antoine. Bun. Acum înfășurați-l în învelitoarea de lînă și strecurați sub el cearșaful uscat. Grăbiți-vă, să nu răcească.

Se uită de jur împrejur. Toate șiroiau de apă. Salteaua, albiturile pluteau în apă. Un scaun era răsturnat într-un colț. Părea că în odaia de baie avusese loc o bătaie în timpul unei inundații.

— Acum, fiecare la locul lui, și să pornim ! porunci el.

Cearșaful uscat se întinse, trupul se legănă o clipă ca într-un hamac, apoi cortegiul porni încet, poticnindu-se, plescăind cu picioarele în băltoace și dispăru la colțul coridorului, lăsînd în urma lui o dîră de apă.

Cîteva minute mai tîrziu, domnul Thibault era culcat într-un pat curat, cu capul în mijlocul pernei, cu brațele moi întinse peste plapumă, nemișcat și palid. Pentru întîia oară după multe zile părea că nu mai suferă deloc.

Ușurare care nu ținu însă mult.

Sună ora patru ; Jacques ieși din cameră și se pregătea să coboare la parter spre a se odihni puțin, cînd Antoine îl ajunse din urmă, în antreu.

— Repede ! Se înăbușă !... Telefonează la Cautrot. Fleurus, 54—02. Cautrot, Rue de Sèvres. Să trimită imediat trei sau patru baloane de oxigen... Fleurus, 54—02.

— Dacă m-aș duce eu, cu taxiul ?

— Nu. Au un triciclu. Dar haide, repede, că am nevoie de tine.

Telefonul era în biroul domnului Thibault, Jacques se năpusti înăuntru atît de brusc, încît domnul Chasle sări de pe scaun.

— Tata se înăbuşă ! îi aruncă din fugă Jacques, apucînd receptorul.

— Alo... Întreprinderile Cautrot ?... Nu ?... Atunci nu-i Fleurus 54—02 ?... Alo... Vă rog, domnişoară, e vorba de un bolnav ! Fleurus, cincizeci şi patru... zero... doi !... Alo... Întreprinderile Cautrot ? Bun... Aici doctorul Thibault... Da... Puteţi...

Rezemat, cu cotul pe măsuţa unde era telefonul, stătea încovoiat, cu spatele spre restul odăii. Pe cînd vorbea, îşi ridică distrat ochii spre oglinda din faţa lui : văzu o uşă deschisă şi, în cadrul ei, o zări pe Gise, care-l privea împietrită, în picioare, din prag.

V

Gise primise, în ajun, la Londra, telegrama pe care i-o expediase Clotilde, cu învoirea Domnişoarei, în ziua cînd Antoine se afla la Lausanne. Pornise la drum imediat, ajunsese, de la Paris fără să vestească pe nimeni, venise în Rue de l'Université, şi aici, neîndrăznind să pună vreo întrebare portăresei, urcase de-a dreptul în apartament, cu inima bătîndu-i tare de emoţie.

Léon ieşise să-i deschidă. Îngrijorată că-l vedea la etajul acesta, Gise bîiguise :

— Domnul ?

— Încă nu, domnişoară.

— Atunci, se auzea cineva în încăperea alăturată, nu-i Fleurus 54—02 ?

Gise tresări. Aiura ?

— Alo... Vă rog, domnişoară, e vorba de un bolnav...

Gise scăpă geamantanul din mînă. Picioarele îi tremurau. Străbătu antreul, fără să-şi dea bine seama ce face, şi împinse cu amîndouă mîinile uşa întredeschisă a biroului.

Jacques era acolo, cu spatele întors spre ea, rezemat de măsuţă. Profilul lui teşit, cu pleoapele lăsate, se contura, parcă îndepărtat şi ireal, pe fondul verzui al oglinzii. Gise nu crezuse niciodată în moartea lui Jacques. Fusese regăsit : venise la căpătîiul tatălui său.

— Alo... Aici doctorul Thibault... Da... Puteţi...

Privirile li se întîlniră, lin. Jacques se întoarse spre ea, continuînd să ţină în mînă receptorul, în care zumzăiau nişte cuvinte.

— ...puteți.., repetă el. Gîtlejul i se înfundă. Făcu o forțare mare și, înghițind în sec, scoase cu greu un sunet sugrumat : Alo...

Uitase unde se află și pentru ce telefona. Trebui să facă un uriaș efort de voință spre a-și reaminti : Antoine, muribundul, oxigenul. „Tata se înăbușă", își spuse el. Vibrațiile asurzitoare din receptor îi împuiau capul.

— Ei, ascult ! făcu un glas nerăbdător.

Simți un val de mînie ridicîndu-se în el împotriva nepoftitei. Ce căuta aici ? Ce voia de la el ? De ce se mai arăta ? Nu era oare totul sfîrșit, totul ?

Gise nu se clinti din loc. Pe chipul smead, ochii ei mari, negri și rotunzi, ochii ei frumoși de cîine credincios luceau, însuflețiți de o duioșie sporită de mirare. Slăbise mult. În prima clipă, lui Jacques i se păru că se făcuse mai frumoasă, dar simți asta fără să vrea.

În tăcerea care se lăsase, domnul Chasle explodă ca o bombă cu întîrziere :

— Ah, dumneata erai ? făcu el cu un zîmbet nătîng.

Jacques apăsa cu nervozitate receptorul telefonului în obraz și, fără să-și poată desprinde privirea năucă de la făptura plină de gingășie ivită în ușă, privire ce nu-i trăda cu nimic mînia surdă, bîiguia :

— Puteți să-mi trimiteți... imediat... oxigen... cu un... cu un triciclu... Cum ?... În baloane, firește. Pentru un bolnav care se sufocă...

Țintuită locului, Gise îl privea întruna, fără a clipi măcar. De o sută de ori își închipuise clipa în care îl va revedea pe Jacques, secunda cînd, după ani de așteptare, îi va cădea la piept. Și acum trăia această clipă. El era aici, la trei pași de ea, dar fără să-i aparțină, fiind al altora, străin. Privirea sa întîlni în ochii lui Jacques ceva aspru, un fel de respingere. Și înainte încă de a-și fi dat limpede seama de ceea ce se întîmplă, avu, în fața acestei realități atît de deosebite de visul ei, presimțirea că suferința va începe iar...

Nici Jacques nu-și luase ochii de la ea în timp ce vorbea. Privirea asta îi apropia. Între timp, Jaques își revenise și glasul îi deveni hotărît, prea hotărît :

— Da... trei sau patru baloane de oxigen... Imediat ! Acum vorbea răspicat, pe un ton ceva mai înalt ca de obicei, cu o nepăsare forțată : Ah, iertați-mă, adresa... Doctor Thibault, 4 bis, Rue de l'Université... Nu ! am spus 4 bis ! Urcați-vă direct la etajul al doilea. Și vă rog, domnule, repede, e foarte urgent !

Fără grabă, dar cu o mînă nu prea sigură, agăță receptorul.

Nici unul, nici altul nu se hotărau să se miște.

— Bună ziua, zise el în cele din urmă.

O străbătu un fior. Întredeschise buzele ca să zîmbească, să răspundă. Dar Jacques, ca și cum în clipa aceea ar fi înțeles realitatea, porni spre ușă :

— Mă așteaptă Antoine, explică el, străbătînd cu grabă încăperea, Domnul Chasle îți va spune ce s-a întîmplat... Se sufocă... Sosești în clipa cea mai grea...

— Da, spuse Gise încordîndu-se, în timp ce Jacques trecea pe lîngă ea. Du-te, du-te repede !

Ochii i se umplură de lacrimi. Nu se gîndea la nimic precis, n-avea nici o părere de rău întemeiată : simțea doar o senzație neplăcută de zăpăceală și de slăbiciune. Îl urmări cu privirea pe Jacques pînă în antreu. Văzîndu-l mergînd, i se păru mai viu, regăsit cu adevărat. După ce el ieși, murmură, frîngîndu-și mîinile cu ciudă :

— Jacquot....

Domnul Chasle asistase la scena asta ca o mobilă, fără să observe nimic. Și, de îndată ce rămase singur cu Gise, socoti ca o datorie de curtenie să înceapă o conversație :

— Eu, precum mă vedeți, domnișoară Gise, sînt aici, o încredință el, punînd mîna pe scaunul pe care sta cocoțat.

Gise întoarse capul, ca să-și ascundă lacrimile. După o pauză, domnul Chasle adăugă :

— Așteptăm, ca să putem începe.

Vorbise atît de confidențial, încît Gise, nedumerită, întrebă :

— Să începeți ce ?

Bătrînelul clipi din ochi în dosul ochelarilor și-și țuguie buzele :

— Rugăciunile, domnișoară Gise.

De data asta, Jacques se repezi spre camera tatălui său ca spre un refugiu.

Lampa din plafon era aprinsă. Domnul Thibault, pe care-l țineau așezat în capul oaselor, stătea țeapăn și-ți făcea groază să-l vezi : capul îi cădea pe spate ; gura îi era căscată ; părea că și-a pierdut cu totul cunoștința ; ochii bulbucați, ieșiți din orbite, rămîneau deschiși și fără viață ; Antoine, aplecat peste pat, îl sprijinea pe tatăl său cu amîndouă brațele, în timp ce sora Céline îi rezema partea de sus a trupului în pernele pe care i le întindea călugărița cea bătrînă.

— Deschide fereastra ! strigă Antoine cînd îl zări pe fratele său.

Un vînt ușor pătrunse în încăpere, mîngîind fața crispată a bolnavului. Nările începură să-i freamăte : puțin aer îi intra pînă în plămîni. Inspira slab, întretăiat, scurt ; expira lung, parcă nu mai sfîrșea : de fiecare dată, ai fi spus că suspinul acesta lent e ultimul.

Jacques se apropie de Antoine. Îi șopti cu jumătate de glas :

— A sosit Gise.

Fără să se miște, Antoine ridică scurt din sprîncene. Nu voia să se lase abătut nici o clipă de la lupta asta aprinsă pe care o ducea împotriva morții. Cea mai mică neatenție, și viața asta, care abia mai pîlpîia, putea să se stingă. Ca un boxer în plină luptă, cu privirea țintă la adversar, cu voința încordată, cu toți mușchii gata de apărare, era mereu cu ochii la bolnav. Nu se gîndi nici un moment că, de două zile, chema, ca o mîntuire, moartea, împotriva căreia se înverșuna acum să lupte. Ba, aproape uitase chiar că viața aceasta gata să se stingă era a tatălui său. „O să vină oxigenul, își spunea el. Cinci minute, poate zece, îl mai putem ține așa. Cum oi avea balonul de oxigen... Dar va trebui să am mîinile libere. Și sora, de asemenea..."

— Jacques, du-te și mai adu-mi pe cineva... Pe Adrienne, pe Clotilde, pe oricine. Doi, o să vă fie mai ușor să-l țineți.

La bucătărie nu era nimeni. Atunci alergă în camera de rufe : Gise era acolo, singură, cu mătușa ei. Jacques șovăi o clipă. Timpul trecea...

— Ei, la urma urmei, fie și tu ! făcu el. Vino. Și, împingînd-o pe bătrîna domnișoară spre antreu : dumneata stai la scară. O să vină cu baloanele de oxigen. Să ni le aduci numaidecît.

Cînd ajunseră lîngă pat, domnul Thibault cădea în sincopă. Fața îi era vînătă, gura — căscată peste măsură de mult. O spumă negricioasă i se scurgea din colțurile buzelor.

— Repede, murmură Antoine. Veniți încoace...

Jacques trecu în locul fratelui său, iar Gise, în al surorii Céline.

— Tracțiunea limbii, zise Antoine, adresîndu-se surorii Céline. Cu o bucată de pînză... Cu o bucată de pînză...

Gise dovedise totdeauna înclinații de infirmieră : la Londra urmase chiar niște cursuri speciale. Ținîndu-l pe bolnav să nu cadă într-o parte, îi prinse încheietura mîinii și, după ce ceru din ochi încuviințarea lui Antoine, începu să-i miște brațul, armonizînd mișcările ei cu tracțiunile pe care le făcea sora ; Jacques îl apucă de cealaltă mînă și făcu la fel. Dar fața domnului Thibault se congestionă, ca și cum ar fi fost strîns de gît.

— Un, doi... un, doi... scanda Antoine.

Ușa se deschise.

Adrienne intră în fugă, aducînd un balon de oxigen.

Antoine i-l smulse din mînă și, fără a pierde o secundă, deschise robinetul și-l vîrî în gura bolnavului.

Minutul care urmă păru foarte lung. Dar nici nu trecu bine, că îmbunătățirea se și văzu. Puțin cîte puțin, bolnavul începu să răsufle din nou, scurt și slab. În curînd observară cu toții că fața i se descongestiona. Circulația își relua cursul.

La un semn al lui Antoine, care, fără să-și ridice ochii de la bolnav, îi apăsa pe piept, ușurel, cu cotul, balonul de oxigen, Jacques și Gise întrerupseră mișcarea brațelor în sus și în jos.

Pentru Gise era și timpul : obosise. Totul se învîrtea în jurul ei. Nu mai putu răbda mirosul ce venea din pat. Se retrase un pas înapoi, sprijinindu-se de speteaza unui scaun ca să nu leșine.

Cei doi frați rămaseră aplecați deasupra patului.

Domnul Thibault, ridicat în mijlocul pernelor, cu gura întredeschisă din pricina robinetului, se odihnea cu trăsăturile feței mai liniștite. Trebuia să i se țină încă partea de sus a trupului dreaptă și să i se supravegheze de aproape respirația ; dar, pentru moment, primejdia fusese înlăturată.

Ca să poată lua pulsul bolnavului, Antoine trecu balonul de oxigen în mîna surorii, iar el se așeză pe marginea saltelei. Simți, deodată, la rîndu-i, povara oboselii. Pulsațiile erau neregulate, foarte încete. „De-ar putea să moară așa, ușor..." își spuse. Nu sesiza contradicția între dorința asta și înverșunarea cu care luptase împotriva asfixiei. Ridicîndu-și fața, întîlni privirea Gisei și îi zîmbi. O folosise ca pe un instrument, fără să-și dea seama că era ea ; apoi, deodată, simți un val de bucurie zărind-o așa, acolo. Își întoarse din nou

privirea spre muribund. De data asta nu se putu opri să nu gîndească : „Dacă oxigenul ar fi sosit cu cinci minute mai tîrziu, acum totul ar fi fost gata".

VI

Criza de sufocare nu îngădui domnului Thibault să se bucure de ușurarea pe care i-ar fi adus-o, de bună seamă, baia. Reîncepeрea zvîrcolirilor nu se lăsă așteptată ; se părea că bolnavul, în scurta lui ațipire, strînsese puteri noi numai ca să îndure o suferință și mai mare.

Între primul și al doilea acces, trecu mai bine de o jumătate de oră. Dar durerile viscerale și nevralgiile își recăpătaseră, desigur, întreaga lor ascuțime, deoarece, în timpul acestei acalmii, bolnavul nu încetase să se zbată și să geamă. Al treilea acces începu la un sfert de oră după al doilea. Pe urmă crizele se întețiră, cu o intensitate mai mare sau mai mică, succedîndu-se la intervale de cîteva minute.

Doctorul Thérivier, care trecuse pe acolo în cursul dimineții și care telefonase de mai multe ori după-amiaza, veni iar, puțin înainte de ora nouă seara. Cînd intră, domnul Thibault se zbătea cu atîta violență, încît medicul, văzînd că cei care-l țineau obosesc, se grăbi să le sară în ajutor. Piciorul pe care voi să-l apuce îi scăpă din mînă și se pomeni cu o lovitură care fu cît pe-aci să-l trîntească la pămînt. Era de neînțeles cum îi mai rămăsese bătrînului atîta putere.

Îndată ce zvîrcolirile încetară, Antoine îl trase pe prietenul său într-un colț al încăperii. Încercă să spună ceva ; rosti chiar cîteva cuvinte (pe care Thérivier nu le auzi din pricina urletelor ce umpleau toată camera), apoi se opri deodată, cu buzele tremurînd. Thérivier privi cu mirare schimbarea de pe fața lui. Antoine făcu o sforțare ca să-și revină și bîigui la urechea lui Thérivier :

— Dragul meu... nu vezi... nu vezi ?... Nu mai pot să suport ! crede-mă...

Se uită la tînărul medic cu o stăruință febrilă ; părea că așteaptă scăparea de la el.

Thérivier își plecă ochii în jos.

— Fii calm, făcu el. Fii calm... Apoi, după o tăcere : Ia gîndește-te... pulsul e slab. De treizeci de ore nici o eliminare ; uremia progresează, crizele urmează una după alta.

Înțeleg foarte bine că ai ajuns la capătul răbdării. Dar, încă puțin, sfîrșitul e aproape.

Antoine, cu umerii căzuți, cu privirea pierdută spre patul bolnavului, nu spuse nimic. Expresia îi era cu totul schimbată. Părea amorțit. „Sfîrșitul e aproape..." Așa să fie oare ?

Intră Jacques, urmat de călugărița cea bătrînă și de Adrienne. Sosise ora schimbului.

— Am să stau și eu aici peste noapte, pentru ca fratele dumitale să se odihnească puțin.

Antoine îl auzi. Ispita de a scăpa, în sfîrșit, din această cameră, de a se refugia într-un loc liniștit — unde să se întindă nițel, să doarmă poate, să uite — fu atît de vie încît, timp de cîteva secunde, se gîndi să accepte ajutorul lui Thérivier. Dar numaidecît se răzgîndi.

— Nu, dragul meu, rosti el foarte hotărît. Mulțumesc. Nu.

N-ar fi putut să explice de ce, dar în adîncul lui simțea că nu se cădea să consimtă. Nu se cuvenea să fugă din fața răspunderii ; trebuie să țină singur piept soartei. Și cum celălalt ridică mîna :

— Nu stărui, adăugă el, sînt hotărît. Astă-seară sîntem destui și nu sîntem prea istoviți. Rămîi ca rezervă.

Thérivier dădu din umeri. Dar, cum socotea că situația se putea prelungi așa mai multe zile și cum avea obiceiul să se supună voinței lui Antoine, se mulțumi să spună :

— Fie, dar mîine seară, de vrei ori de nu vrei...

Antoine nu se opuse. Mîine seară ? Adică și mîine să fie aceleași zvîrcoliri, aceleași urlete ? Firește, lucrul era cu putință. Ba chiar de așteptat. Și poimîine poate. De ce nu ? Privirea i se întîlni cu a fratelui său. Jacques fu singurul care ghici această dureroasă teamă, pe care o împărtăși.

Dar răgetele anunțau un nou acces. Trebuia să-și reia postul. Antoine îi întinse mîna lui Thérivier, care i-o ținu o clipă într-a sa, fiind cît pe-aci să murmure : „Curaj..." dar nu îndrăzni și plecă fără să mai spună o vorbă. Antoine îl privi cum se depărtează. De cîte ori nu plecase și el de la căpătîiul vreunui bolnav grav — după ce strînsese mîna unui soț, după ce se silise să zîmbească sau se ferise de privirea unei mame — de cîte ori, de îndată ce întorcea spatele, nu avusese și el același simțămînt de eliberare, care-l făcea acum pe Thérivier să plece cu pasul atît de ușor ?

La zece seara, crizele, care acum se țineau lanț, păreau că au ajuns la paroxism.

Antoine simțea că celor din jur le slăbește curajul, că rezistența lui scade, că îngrijirile se fac mai încet și cu mai puțină precauție. Îndeobște, nimic nu-i insufla mai multă energie și vioiciune decît slăbiciunea altora. Dar, în seara asta, ajunsese la punctul acela unde tăria lui morală nu mai putea lupta împotriva sleirii trupești. De la plecarea din Lausanne era a patra noapte de cînd nu dormea. Nici nu se mai hrănea; abia izbutise să bea astăzi, în silă, un pic de lapte; nu se mai ținea decît cu ceai rece, bînd, din cînd în cînd, cîte un pahar. Starea de nervozitate, care creștea, îi dădea o aparență de energie înșelătoare. De fapt, ceea ce i se cerea într-o astfel de împrejurare — răbdare, așteptare, activitate aparentă, paralizată de simțămîntul unei neputințe totale — era în adevăr lucrul cel mai greu de suportat pentru firea lui, care-l obliga să facă cele mai mari sforțări. Și, cu toate astea, era nevoit să stăruie, cu orice preț, să se istovească în aceeași luptă care nu contenea nici o clipă!

Pe la unsprezece, la sfîrșitul unei crize, cum stăteau toți patru aplecați asupra bolnavului, supraveghindu-i ultimele convulsii, Antoine se ridică repede, făcînd un gest de ciudă: o nouă pată umedă se întindea pe cearșaf; rinichiul începuse să funcționeze încă o dată, și din belșug.

Jacques nu-și putu stăpîni o mișcare de furie și lăsă brațul tatălui său să cadă. Prea era de tot! Gîndul că sfîrșitul se apropia datorită progresului ce-l făcea otrăvirea era singurul care îi dădea puterea să se mai țină pe picioare. Și acum? Dumnezeu știe cît o să mai dureze! Era ca și cum, de două zile, sub ochii lui, moartea se încăpățîna să întindă, cu răbdare, o cursă; dar de fiecare dată cînd arcul era gata să se declanșeze, crîc! sărea peste cîrlig și totul o lua de la capăt!

Din clipa aceea, nici nu mai încercă să ascundă cît de mult se săturase de toate astea. Între accese, se trîntea pe scaunul cel mai apropiat, zdrobit, plictisit, și aștepea trei minute, cu coatele pe genunchi, cu ochii înfundați în palme. La fiecare nouă criză trebuiau să-l strige, să-l bată pe umăr, să-l zgîlțîie ca să-l trezească.

Înainte de miezul nopții, starea bolnavului păru în adevăr critică. Lupta devenea foarte grea.

Avuseseră loc trei crize, una după alta, de o mare violență; acum se declanșa a patra.

Părea să fie cumplită: toate fenomenele obișnuite își îndoiseră intensitatea. Respirația se oprise; fața îi era congestionată; ochii, pe jumătate ieșiți din orbite; brațele

stăteau țepene, strînse așa de tare, încît nu i se mai vedeau palmele, iar sub bărbie, încheieturile mîinilor, închircite, semănau cu două cioturi. Toate membrele îi erau atît de crispate, încît tremurau ; mușchii, încordați, păreau gata să plesnească din pricina sforțărilor. Pînă acum, perioada de înțepenire nu se prelungise niciodată atît de mult : secundele treceau, criza nu slăbea ; fața i se înnegrise ; Antoine crezu, într-adevăr, că sosise clipa morții.

Apoi bolnavul horcăi și la colțul buzelor îi apărură cîteva bale. Brațele se destinseră brusc. Începea perioada zvîrcolirilor.

Ea ajunse în curînd la o violență atît de mare, încît ar fi trebuit o cămașă de forță ca să stăvilească această furie a mișcărilor. Antoine și Jacques, ajutați de sora cea bătrînă și de Adrienne, se agățară de cele patru membre ale bolnavului : împinși, zvîrliți în sus și în jos, se clătinau și se loveau unii de alții ca într-o învălmășeală la fotbal. Adrienne scăpă cea dintîi piciorul pe care-l ținea și nu-l mai putu prinde. Călugărița cea bătrînă, pe jumătate răsturnată de zvîrcolirile bolnavului, își pierdu echilibrul și-i alunecă și ei din mîini celălalt picior. Libere, picioarele începură acum să se zbată în aer ; călcîiele, zgîriate, umpleau lemnul patului de sînge. Antoine și Jacques, abia răsuflînd, leoarcă de sudoare, se opinteau să țină grămada asta de carne vie, cuprinsă de zvîrcoliri, să nu cadă de pe saltea.

După ce furia aceasta nebunească se potoli — ea încetă pe neașteptate, așa cum începuse — după ce bolnavul fu, în sfîrșit, culcat din nou în mijlocul patului, Antoine se dădu cîțiva pași înapoi. Ajunsese la o tensiune nervoasă atît de mare, încît îi clănțăneau dinții în gură. Se apropie, cuprins de frig, lîngă cămin, cînd, ridicîndu-și ochii, își zări în oglindă, la lumina flăcării din sobă, chipul răvășit, părul zburlit, privirea furioasă. Se răsuci repede, căzu într-un fotoliu și, strîngîndu-și fruntea în mîini, izbucni în hohote. Nu mai putea răbda, nu mai putea... Puținele forțe care mai dăinuiau în el se uneau într-o deznădăjduită dorință : „Să se termine odată !" Mai bine întîmple-se orice decît să mai asiste, neputincios, încă o noapte, apoi încă o zi, și poate o altă noapte la aceste chinuri de gheenă.

Jacques se apropie de el. În orice altă clipă s-ar fi aruncat în brațele fratelui său ; dar acum, sensibilitatea și energia îi slăbiseră de tot, încît vederea acestor chinuri, în loc să-l facă să sufere, îl paraliza. Încremenit, privea plin de mirare fața asta trasă, udă de lacrimi, schimonosită și desluși deodată în

cu o înfățișare din trecut, chipul plîns al unui băiețaș pe care-l vedea pentru prima dată.

Apoi îl străbătu un gînd, care-i mai trecuse și altă dată prin minte.

— Ce zici, Antoine, n-ar fi bine să chemi pe cineva pentru un consult ?

Antoine ridică din umeri. Nu și-ar fi convocat el din proprie inițiativă toți confrații dacă asta ar fi putut să însemne un cît de mic ajutor ? Răspunse ceva în cuvinte aspre, pe care fratele său nu le auzi ; strigătele de durere reîncepură — erau semnul unui scurt răgaz înainte de criza următoare.

Jacques se înfurie :

— Dar ce Dumnezeu, Antoine, nu sta așa ! strigă el. Nu se poate să nu fie ceva de făcut !

Antoine strîngea din dinți. Ochii îi erau uscați. Își ridică fruntea, se uită cu brutalitate la fratele său și murmură :

— Da. Este ceva. Un lucru pe care-l putem face oricînd.

Jacques înțelese. Nu-și lăsă ochii în jos, nu făcu nici o mișcare.

Antoine îl măsură cu privirea ; bîigui :

— Tu nu te-ai gîndit deloc la asta ?

Jacques făcu un semn de încuviințare, foarte scurt. Își privi fratele în adîncul ochilor și avu sentimentul fugar că în minutul acesta semănau : aveau amîndoi aceeași cută între sprîncene, aceeași expresie de deznădejde și de îndrăzneală, același chip „în stare de orice".

Stăteau în umbră, la gura sobei, Antoine pe scaun, Jacques în picioare. Bolnavul urla atît de tare, încît cele două femei, îngenuncheate lîngă pat, nu puteau auzi ce vorbesc ei.

După o pauză, tot Antoine întrebă :

— Tu ai face-o ?

Întrebarea era aspră, fără ocol, dar glasul suna spart. Jacques se feri de privirea fratelui său. Răspunse printre dinți :

— Nu mai știu... Poate că nu.

— Ei iacă, eu, da ! spuse Antoine fără să pregete.

Se ridică brusc. Totuși, se opri, în picioare, nemișcat. Făcu un gest neterminat către Jacques și se plecă spre el :

— Mă dezaprobi ?

Jacques, fără să stea pe gînduri, răspunse cu blîndețe :

— Nu, Antoine.

Se uitară iarăși unul la altul și, pentru întîia oară de la întoarcerea lor, încercară un sentiment care aducea a bucurie.

Antoine se apropie de cămin. Cu brațele desfăcute, se propti cu mîinile de marmură și, cu spatele încovoiat, privea flacăra focului.

Hotărîrea era luată. Rămînea s-o înfăptuiască. Dar cînd ? Și cum ? Trebuia să procedeze fără alt martor în afară de Jacques. Se apropia miezul nopții. La unu, echipa formată din sora Céline și Léon va fi aici. Trebuia dar ca totul să se termine pînă într-o oră. Nimic mai simplu. Întîi să ia sînge, ca să provoace o slăbiciune, o ațipire, care să îngăduie s-o trimită pe sora cea bătrînă și pe Adrienne să se odihnească mult înaintea schimbului. Odată singur cu Jacques... Ducîndu-și mîna la piept, pipăi cu degetele fiola de morfină, pe care o avea în buzunar de la... De cînd oare ? Din dimineața cînd se întorsese... Își aminti că atunci, coborînd cu Thérivier să ia laudanum, își strecurase în adevăr în halat fiola aceasta cu soluție concentrată... și o seringă... Așa, pentru orice eventualitate... Pentru orice eventualitate ?... De ce ?... S-ar fi zis că totul fusese hotărît dinainte în capul lui și că nu mai avea decît să execute în amănunt un plan stabilit mai demult.

Dar se anunța un nou acces. Trebuia să aștepte să treacă. Jacques, cuprins iarăși de zel, trecu la postul lui. „Cea din urmă criză", își spuse Antoine, în timp ce se apropia de pat ; și i se păru că citește același gînd în ochii lui Jacques, ațintiți asupra sa.

Din fericire, perioada de înțepenire fu mai scurtă decît cea dinainte, dar zvîrcolirile fură tot atît de violente.

În timp ce nenorocitul se zbătea spumegînd, Antoine îi spuse surorii :

— Poate că luîndu-i puțin sînge l-am ușura. Cum se liniștește, să-mi aduci trusa.

Efectul se văzu aproape imediat. Slăbit din pricina pierderii de sînge, domnul Thibault păru că adoarme.

Cele două femei erau atît de obosite, încît nu stăruiră să aștepte schimbul : la primul semn al lui Antoine, se folosiră de acest prilej, ducîndu-se să se odihnească puțin.

Antoine și Jacques rămîn singuri.

Sînt amîndoi departe de pat. Antoine a închis ușa, pe care Adrienne a lăsat-o întredeschisă, iar Jacques s-a retras, fără să știe de ce, lîngă cămin.

Antoine se ferește de privirea fratelui său : într-o clipă ca asta nu mai simte nevoia unei afecțiuni în preajma lui, iar cu un complice n-are ce face.

Pipăie, în fundul buzunarului, cutiuța de nichel. Își îngăduie un răgaz de încă două secunde. Nu fiindcă ar voi să mai cumpănească o dată hotărîrea luată : își făcuse o regulă din a nu se răzgîndi niciodată, în clipa decisivă, cu privire la ceea ce pusese la cale. Dar, privind de departe, în patul alb, chipul acesta de care boala l-a apropiat zi de zi tot mai mult, se lăsă un moment pradă melancoliei unei ultime tresăriri de milă.

Cele două secunde au trecut.

„Ar fi fost mai ușor în cursul unei crize", își zice el, înaintînd cu pași repezi.

Scoate fiola din buzunar, o scutură, potrivește acul în seringă și se oprește, căutînd ceva cu ochii. Ridică scurt din umeri : voia lampa cu alcool, ca să treacă vîrful de platină prin flacără...

Jacques nu vede nimic din pricina spatelui încovoiat al fratelui său, care stă în dreptul patului. Cu atît mai bine. Se hotărăște totuși să facă un pas în lături. Bătrînul pare că doarme. Antoine îi descheie mîneca și i-o suflecă.

„Din brațul stîng i-am luat sînge, își amintește Antoine. Să-i fac injecția în cel drept."

Strînse între degete o porțiune de piele și ridică seringa.

Jacques își duce mîna la gură și și-o mușcă.

Acul se înfige cu o înțepătură surdă.

Bolnavul scoate un vaiet ; umărul i-a tresărit. Glasul lui Antoine rupe tăcerea :

— Nu te mișca, tată. Vreau să-ți ușurez durerea...

„E pentru ultima oară cînd i se mai vorbește," își spune Jacques.

Nivelul lichidului coboară foarte încet în seringa de sticlă... Să nu intre cineva... S-a terminat ? Nu, Antoine a lăsat acul înfipt în piele ; desface binișor seringa din ac și o umple a doua oară. Lichidul pătrunde din ce în ce mai încet... Să nu intre cineva... Încă un centimetru cub... Greu mai merge !... Cîteva picături încă și gata !

Antoine scoate acul cu o mișcare scurtă, șterge locul umflat, de unde se prelinge un strop ca o perlă roză, pe urmă îi încheie cămașa și trage plapuma peste el. Fără îndoială, dacă ar fi singur, s-ar apleca spre această frunte palidă : după douăzeci de ani, simte pentru întîia oară îndemnul să-și sărute tatăl... Își îndreaptă spatele, se dă un pas înapoi, își

strecoară instrumentele în halat și se uită în jur ca să vadă dacă totul e în ordine. Își întoarce, în sfîrșit, capul spre fratele său și privirea-i nepăsătoare și severă pare că spune, simplu : „Asta-i !"

Jacques ar vrea să se apropie, să-i apuce brațul, să-i vorbească printr-o strîngere de mînă... Dar Antoine și-a întors fața și, trăgînd scăunelul surorii Céline spre el, se așează la capătul patului.

Brațul muribundului se întinde peste plapumă. Mîna îi e aproape tot atît de albă ca și cearșaful ; un tremur ușor o mișcă încet : tremurul unui ac magnetic. Morfina lucrează în acest timp și, cu toată îndelungata suferință, trăsăturile încep să se liniștească : această toropeală a morții pare să fie dulce ca un somn odihnitor.

Antoine nu se poate gîndi la nimic precis. I-a luat pulsul, care-i repede și slab. Își concentrează atenția, ca să numere mașinal : „46, 47, 48..."

Conștiința faptei săvîrșite devine din ce în ce mai tulbure, viziunea asupra lumii se întunecă... „59, 60, 61..." Degetele care strîng încheietura mîinii se desfac. O lunecare plăcută, liniștită, în neștire. Un val de uitare îneacă totul.

Jacques nu îndrăznește să se așeze, de teamă să nu-l trezească pe fratele său. În picioare, amorțit de oboseală, nu-și mai ia ochii de la buzele muribundului. Pălesc, pălesc mereu ; răsuflarea abia mai adie peste ele.

Cuprins de spaimă, Jacques se hotărăște să facă o mi[illegible].

Antoine tresare, zărește patul, pe tatăl lui și-i apucă din nou mîna încetișor.

— Cheam-o pe sora Céline, șopti el după o clipă de tăcere.

[illegible] Jacques se întoarse, urmat de soră și de bucătăreasă, bolnavul respira ceva mai tare și mai regulat, dar cu o hîrîială neobișnuită.

Antoine stătea în picioare, cu brațele încrucișate. Aprinsese lampa din plafon.

— Pulsul abia se mai simte, îi spuse surorii Céline, care se apropie de el.

Dar călugărița avea părerea ei : că medicii nu se pricep la nimic cînd e vorba de ultimele clipe și că, în această privință, e nevoie să ai experiență. Așa că se mulțumi să tacă. Se așeză și ea pe scăunel, apucă pulsul bolnavului și se uită prelung la

fața lui ; apoi, întorcîndu-și ochii spre fundul încăperii, făcu un semn afirmativ, după care Clotilde ieși numaidecît afară.

Bolnavul gîfîia tot mai tare. Îți venea greu să-l asculți. Antoine observă că fața lui Jacques se crispează de spaimă. Tocmai se apropia de el ca să-i spună : „N-avea teamă, nu mai simte nimic", cînd ușa se deschise. Se auziră șoapte : domnișoara de Waize, și mai gheboșată, în cămașă de noapte, se ivi la brațul Clotildei ; Adrienne venea după ele ; domnul Chasle, în vîrful picioarelor, încheia convoiul.

Antoine, enervat, le făcu semn să rămînă în prag. Dar toți patru îngenuncheaseră deja lîngă ușă. Și, dintr-o dată, glasul ascuțit al Domnișoarei, înălțîndu-se în tăcerea de acolo, acoperi horcăitul muribundului :

— „O, buu-nule Isus... Vin la tii-ne, cu sufletul zdrobit.."

Jacques, tremurînd tot, se repezi spre fratele său :

— Oprește-o ! Pentru Dumnezeu !

Dar privirea întunecată a lui Antoine îl potoli repede.

— Lasă... murmură el. Și, aplecîndu-se spre Jacques : E aproape mort, nu mai poate auzi nimic.

Apoi, amintindu-și de seara cînd domnul Thibault îi încredințase Domnișoarei, în chip solemn, sarcina să spună, la căpătîiul lui de muribund, aceste *Litanii*, se simți înduioșat.

Cele două surori îngenuncheară și ele, de o parte și de alta a patului. Sora Céline își puse palma pe mîna bolnavului.

— „...Cînd buu-zele-mi reci, paa-lide și tremurînde... vor spune pentru cea din urmă oa-ră numele tău iubii-t, milostii-vule Isus, fie-ți mii-lă de mine !"

(Sărmana fată bătrînă, după douăzeci de ani de slujire cu credință, își încordă în seara asta ultimul dram de voință, ca să-și poată împlini, în sfîrșit, făgăduiala.)

— „...Cînd fața mea gaa-lbenă și trasă va trezi mii-la și spaima în cei ce mă privesc, milostii-vule Isus, fie-ți mii-lă de mine ! Cînd părul meu udat de sudoaa-rea sfîrșii-tului..."

Antoine și Jacques nu-și mai luau ochii de la tatăl lor. Fălcile i se căscară. Pleoapele i se întredeschiseră, obosite, deasupra unei priviri încremenite. Acesta era oare sfîrșitul ? Sora Céline, ținîndu-i mereu pumnul în mînă, îl privea pe muribund drept în față, fără să facă nici un gest. Glasul

Domnișoarei, automat și tărăgănat, ca o armonică spartă, chelălăia fără îndurare :

— „...Cînd închipuii-rea mea chinuii-tă de vedenii mă va-a cufun-da în spaa-ima cea de moarte, milostii-vule Isus, fie-ți mii-lă de mine ! Cînd ii-nima mea slaa-bă..."

Gura muribundului se deschise și mai tare. Se zări sclipind un dinte de aur. Mai trecu o jumătate de minut. Sora Céline nu se mișca. În cele din urmă, dădu drumul mîinii, ridicîndu-și fața spre Antoine. Gura muribundului rămase căscată. Antoine se aplecă repede asupra lui : inima nu-i mai bătea. Atunci puse palma pe fruntea nemișcată și, cu degetul cel mare, închise, una după alta, domol, pleoapele ascultătoare. Apoi, ținîndu-i mîna pe frunte, ca și cum apăsarea aceasta duioasă l-ar fi putut însoți pe mort pînă în pragul odihnei veșnice, se întoarse spre soră și spuse aproape cu glas tare :

— Batista... soră.

Cele două slujnice izbucniră în lacrimi.

Lîngă domnul Chasle, care stătea în genunchi, Domnișoara, prosternată, cu fruntea la pămînt, cu părul atîrnîndu-i ca o coadă de șoarece peste cămașa albă, nepăsătoare la tot ce se întîmpla, își continua tînguirea :

— „...Cînd suu-fletul meu, pe maar-ginea buzelor mee-le, va zbura pe vee-ci din lumea asta..."

Trebuiră s-o ridice, s-o sprijine și s-o ia de acolo ; abia după ce ieși din cameră păru că a înțeles ce s-a petrecut și începu să hohotească de plîns, copilărește.

Plîngea și domnul Chasle ; el se agățase de brațul lui Jacques și rostea întruna, legănîndu-și capul ca o paiață :

— Așa ceva, domnule Jacques, n-ar trebui să i se întîmple omului...

„Unde-o fi Gise ?" se întrebă Antoine, în timp ce-i împingea pe toți afară.

Înainte de a părăsi și el încăperea, se întoarse să mai arunce o ultimă privire în urma lui. După atîtea săptămîni, tăcerea se lăsa iarăși în această cameră.

Ridicat pe perne, mai mare parcă în lumina plină a lămpilor, cu banda ce-i ținea fălcile strînse legată în două noduri caraghioase, ce se înălțau ca niște coarne în creștetul

lui, domnul Thibault căpătase înfățișarea teatrală și misterioasă a unui erou de legendă.

VII

Fără să se fi înțeles dinainte, Antoine și Jacques se întîlniră în fața scării. Toată casa era cufundată în tăcere; covorul de pe trepte înăbușea zgomotul pașilor; coborîră, unul în urma celuilalt, fără să-și spună nimic, fără a se gîndi la nimic, cu inima ușoară, lăsîndu-se în voia unei bune dispoziții fizice care-i cuprindea pe amîndoi.

Léon, care coborîse înaintea lor, aprinsese lămpile în camerele de jos și pregătise, din proprie inițiativă, o gustare rece în biroul lui Antoine; pe urmă, se strecură discret afară.

Sub lumina policandrului, măsuța, fața de masă albă, cele două tacîmuri păreau puse pentru o petrecere neașteptată. Dar nu luară în seamă asta; se așezară la masă, în tăcere, stingheriți de buna lor dispoziție, făcînd pe necăjiții. Vinul alb era de la gheață; pîinea, friptura rece, untul dispăreau văzînd cu ochii. Întinseră amîndoi mîinile în același timp spre farfuria cu brînză.

— Servește-te.

— Nu, după tine.

Antoine împărți în două restul de șvaițer și-l servi pe Jacques.

— E gras, e delicios, murmură el, ca și cum și-ar fi cerut scuze.

Erau primele cuvinte pe care le schimbau. Ochii li se întîlniră.

— Și-acum ? întrebă Jacques, arătînd cu degetul spre apartamentul domnului Thibault.

— Nu, spuse Antoine. Acum ne culcăm. Sus nu-i nimic de făcut pînă mîine.

Cînd se despărțiră, în pragul odăii lui Jacques, acesta spuse încet, căzînd dintr-o dată pe gînduri :

— Ai văzut, Antoine, cînd se apropia sfîrșitul, cum i se căsca gura, cum i se căsca mereu...

Se priviră în tăcere : amîndoi aveau ochii plini de lacrimi.

La șase, Antoine, aproape bine odihnit, bărbierit, se urcă din nou la etajul al doilea.

„Domnul Chasle e cel mai nimerit ca să scrie adresele pe invitații, gîndi el urcînd scările pe jos, ca să-și dezmorțească

picioarele. Declarația la Primărie n-o facem înainte de ora nouă... O să-i anunțăm pe toți. Din fericire, nu-s prea mulți : familia Jeannereau o să se îngrijească de rudele dinspre partea mamei ; mătușa Casimir, de ceilalți. O telegramă verilor de la Rouen. Cît despre prieteni, un anunț în ziarele de mîine. Două rînduri lui moș Dupré și alte două lui Jean, Daniel de Fontanin e la Lunéville, am să-i scriu diseară ; mama și sora lui sînt plecate în sud, asta simplifică multe lucruri. Mă întreb dacă Jacques o să vrea să ia parte la slujbă... La așezămintele de binefacere poate telefona și Léon : am să-i fac listă. Eu am să trec pe la spital... Philip. „Ah, drace, să nu uităm institutul !"

— Au și venit doi domni de la dricar, îi spuse Adrienne. Au să vină din nou la ora șapte... Și, adăugă ea oarecum stingherită, domnul Antoine știe că domnișoara Gise e bolnavă ?

Bătură la ușa Gisei.

Fata era culcată. Se vedea după ochi că are temperatură, obrajii îi ardeau. Dar nu era grav. Telegrama dată de Clotilde, și primită într-un moment cînd nu se simțea prea bine îi pricinuise un prim șoc ; apoi, călătoria făcută în grabă și mai cu seamă întîlnirea cu Jacques o tulburaseră adînc, provocînd în organismul ei tînăr o răscolire atît de puternică încît, după ce plecase, în seara din ajun, de la căpătîiul muribundului, fusese cuprinsă de niște spasme atît de dureroase, că trebui să se întindă în pat ; toată noaptea stătuse ca pe ghimpi, pîndise orice zgomot, ghicind tot ce se întîmplă, dar nu fu în stare să se ridice din pat.

Răspunse cu atîta nesiguranță la întrebările lui Antoine, încît acesta nu stărui.

— Vine Thérivier acum, de dimineață, am să-l trimit să te vadă.

Gise arătă cu capul spre camera domnului Thibault ; nu se simțea prea îndurerată și nu știa ce să spună.

— Așadar, s-a... sfîrșit ? întrebă ea cu sfială.

Antoine dădu din cap în semn de răspuns și deodată îi fulgeră un gînd limpede : „Eu l-am omorît".

— Deocamdată, sticle calde și cataplasme, îi spuse Adriennei, apoi zîmbi către Gise și ieși.

„Eu l-am omorît, își repetă el. Fapta sa îi apărea, pentru întîia oară, în adevărata ei lumină. Dar am făcut bine, se apără numaidecît. Judeca repede, cu luciditate : Să nu ne păcălim ; am făcut-o și din lașitate ; din nevoia fizică de a scăpa de coșmarul acela. Ar fi trebuit oare să n-o fac din motivul că asta m-ar fi ușurat pe mine ? Haida-de ! Nu-și ascun-

dea cîtuși de puțin marea răspundere ce-l apăsa. Firește, ar fi primejdios ca medicii să aibă împuternicirea... Supunerea oarbă în fața unei reguli, fie ea cît de absurdă, de neomenoasă, e necesară, în principiu. Cu cît recunoștea mai deplin că regula este dreaptă și legitimă, cu atît se aproba pe el însuși, spunîndu-și că a înfrînt-o cu bunăștiință : E o chestiune de conștiință, de apreciere, își urmă el gîndul. Nu generalizez. Spun doar : în cazul de față, am făcut ce trebuia să fac !"

Ajunse în fața camerei unde zăcea mortul. Deschise ușa cu băgare de seamă, așa cum făcea de obicei ca să nu-l trezească pe bolnav. Și, dintr-o dată, la vederea răposatului, tresări. Faptul că asocia imaginea tatălui său cu ideea de cadavru, atît de obișnuită totuși pentru el, era ceva nou, uluitor. Se opri în prag, ținîndu-și răsuflarea. Trupul ăsta neînsuflețit e tatăl lui... Cu brațele pe jumătate alungite, cu mîinile ușor împreunate. Înnobilat. Atît de liniștit !... În jurul patului mortuar goliseră tot : scaunele fuseseră împinse de-a lungul pereților. Călugărițele, ațipite, ca două alegorii învesmîntate în negru, îl încadrau pe uriașul a cărui încremenire dădea acestui spectacol o măreție adevărată. Oscar Thibault... Atîta autoritate, atîta mîndrie, din care n-a mai rămas decît o mută neputință !... Antoine se sfia să facă vreun gest, ca să nu tulbure seninătatea asta. Atunci își spuse din nou că ea era opera lui ; și, mîngîind cu privirea chipul acesta atît de familiar lui, pe care-l împăcase cu tăcerea și cu pacea, aproape că zîmbi.

Cînd intră, fu mirat găsindu-l pe Jacques, pe care-l credea încă dormind în pat, șezînd mai la o parte, lîngă domnul Chasle.

Acesta, cum îl zări pe Antoine, sări de pe scaun și se apropie de el. Ochii lui clipeau des în dosul ochelarilor aburiți de lacrimi. Îl prinse pe Antoine de amîndouă mîinile și, negăsind ceva mai potrivit ca să-și exprime afecțiunea față de mort, suspina smiorcăindu-se :

— Un om... Un om... Un om foarte cumsecade... arătînd, de fiecare dată, cu capul spre pat. Trebuia să-l cunoști, urmă încet, cu o convingere atîtată parcă de un preopinent închipuit. Te cam umilea, da, cînd n-avea altceva de făcut... Dar ce drept era ! Întinse brațul, ca și cum ar fi vrut să jure : un adevărat judecător ! spuse el în încheiere, întorcîndu-se la locul lui.

Antoine se așeză.

Mirosul acestei odăi îi răscolea toate amintirile strînse în el în decursul vremii. Dincolo de duhorile serbede de farmacie, dincolo de mireasma proaspătă a lumînărilor de ceară, deosebea mirosul învechit al stofei albastre ce îmbrăca mobilele, îmbîcsite de praf, și care dăinuia de pe timpul bunicilor Thibault : miros de lînă uscată, căruia frecatul mobilelor de mahon cu ceară, timp de cincizeci de ani, îi imprimase un ușor iz de rășină. Antoine știa ce parfum de albituri curate s-ar desprinde din dulapul cu oglinzi dacă l-ar deschide și ce miros de lemn lustruit, de ziare vechi, cu o puternică aromă de camfor, s-ar răspîndi din sertarele scrinului. Cunoștea, de asemenea — de atîtea ori îl respirase pe cînd era copil — gustul acela de praf al scăunelului de rugăciuni, tapisat (singurul scaun potrivit cu înălțimea lui de atunci), pe care două generații de genunchi îl tociseră pînă la urzeală.

Nu se auzea nici un zgomot. Nici o suflare nu făcea să tremure flacăra lumînărilor.

Ca toți cei care veneau acolo, Antoine începu să privească mortul, foarte absent, cu un fel de mirare. În creierul lui obosit încercau să se închege crîmpeie de gînduri : „Unde-i viața aceea care ieri îl mai însuflețea încă și care făcea din tata un om ca și mine ?... Unde e ?... A pierit ? Mai dăinuie oare undeva ? Sub ce formă ? Se întrerupse încurcat : Ce prostii îmi trec prin cap ! Și doar nu-i prima dată că mă uit la un mort... Știu bine că în această privință nici un termen nu e mai nepotrivit ca neantul, deoarece ar trebui să spunem *aglomerare de vieți : zămislire la nesfîrșit !* Da, am spus mereu asta. Dar în fața cadavrului acestuia nu mai știu ce să cred... Gîndul nimicniciei pune stăpînire pe mine, îmi pare aproape întemeiat... De fapt, numai moartea singură există, ea neagă totul, depășește tot... în chip absurd ! Nu, urmă el dînd din umeri. E greșit ce cuget... Nu-s decît gînduri de care te lași cuprins cînd ești aici, cu ochii la el... Nu trebuie să te lași copleșit de ele ! Ele nu înseamnă nimic !"

Făcu o sforțare ca să-și revină și se ridică în picioare, opintindu-se din șale ; și îndată fu cuprins de o emoție caldă, adîncă, învăluitoare.

Ieși pe coridor, făcîndu-i semn fratelui său să-l urmeze.

— Înainte de a hotărî ceva, trebuie să cunoaștem ultima dorință a tatii. Hai cu mine.

Intrară împreună în biroul domnului Thibault. Antoine aprinse lampa din plafon, apoi pe celelalte : o lumină ofensatoare parcă năpădi camera aceasta unde nu ardea niciodată decît lampa de lucru, sub abajurul ei verde. Antoine se

apropie de birou. Legătura de chei pe care o scoase din buzunar răsună cu un clinchet voios în tăcerea de aici.

Jacques stătea deoparte. Își dădu seama că se află din nou lîngă măsuța telefonului, chiar în locul unde în ajun... În ajun ?... Nu sînt decît vreo cincisprezece ore de cînd Gise s-a ivit în dreptul ușii aceleia...

Roti o privire dușmănoasă prin încăperea pe care o socotise atîta timp drept un sanctuar de nepătruns și pe care, dintr-o dată, nimic n-o mai apăra împotriva încălcării. Văzîndu-și fratele așezat în genunchi, ca un spărgător, în fața sertarelor deschise, se simți parcă rușinat. Ce-l interesau pe el ultimele dorințe ale tatălui său și toate hîrțoagele astea ?

Ieși fără să spună un cuvînt.

Se îndreptă din nou spre camera mortuară, care-l atrăgea cu putere nostalgică și unde-și petrecuse, atît de pașnic, între vis și viață, cea mai mare parte din noapte. Prevedea că în curînd va fi gonit de acolo de vizitele nepoftiților ; nu voia să piardă nici o clipă din această mișcătoare confruntare cu tinerețea lui ; fiindcă, pentru el, nimic nu avea să oglindească mai dureros trecutul decît rămășițele acestei făpturi atotputernice, care se pusese necontenit de-a curmezișul drumului său și care, dintr-o dată, naufragiase în neființă.

Deschise ușa camerei încet, intră în vîrful picioarelor și se așeză. Tăcerea, întreruptă o clipă, coborî din nou ; și, cu un sentiment de plăcere, Jacques se cufundă iarăși în contemplarea mortului.

Ce încremenire !

Creierul acesta care, zi și noapte, timp de aproape trei pătrare de veac, nu conținuse o clipă să lege între ele gînduri și imagini, iată-l că s-a oprit pe veci. Și inima, la fel. Dar încremenirea gîndirii îl izbea cu mai multă putere pe Jacques, care de atîtea ori se plînsese de activitatea neîntreruptă a propriului său creier ca de ceva care îl făcea să sufere ! (Chiar noaptea, toropit de somn, simțea cum acest creier, asemenea unui motor nebun, se învîrtea, se învîrtea în capul lui. Își împletea fără răgaz imaginile acelea răzlețe, de caleidoscop, pe care le numea „visuri" atunci cînd memoria lui reținea, în treacăt, cîteva crîmpeie din ele.) Din fericire, într-o bună zi, zelul acesta istovitor va înceta dintr-o dată. Într-o zi va fi și el izbăvit de chinul de a gîndi. Va veni, în sfîrșit, tăcerea, odihna în tăcere !... Își aminti de cheiul acela de la München, unde-și preumblase o seară întreagă o ametitoare ispită de sinucidere... O frază, ca o rămășiță de melodie, îi răsună deo-

dată în amintire : „O să ne odihnim..." Era finalul unei piese rusești pe care o văzuse la Geneva ; îi stăruia încă în auz glasul artistei, o femeie slavă, cu trăsături de copil, cu ochi nevinovați și aprinși, care își legăna capul mic, repetînd : „O să ne odihnim..." O intonare visătoare, un sunet prelung de armonică, însoțit de o privire istovită, în care, de bună seamă, era mai multă resemnare decît nădejde : „N-ai avut bucurii în viață... Dar răbdare, unchiule Vania, răbdare... O să ne odihnim... o să ne odihnim... ".

VIII

Puțin înaintea prînzului, începură vizitele : chiriașii, apoi oamenii din cartier cărora domnul Thibault le făcuse diferite servicii. Jacques dispăru înainte de a sosi primele rude. Antoine plecă și el, avînd chestiuni grabnice de rezolvat. Fiecare societate de binefacere din care făcuse parte domnul Thibault număra, în comitet, mulți prieteni personali. Defilarea ținu pînă seara.

Domnul Chasle își adusese în camera mortuară scaunul pe care-l numea „strapontinul" său și de care se slujea de ani și ani ; nu se mișcă toată ziua de lîngă „defunct". Părea că face parte din dichisul înmormîntării, la un loc cu sfeșnicele, cu ramura de merișor sfințit și cu călugărițele care se rugau. De cîte ori venea un vizitator, domnul Chasle luneca de pe scaunul lui, saluta cu tristețe noul venit și se urca iar pe scaun.

Domnișoara încercase de mai multe ori să-l facă să plece. Din gelozie, de bună seamă, înciudată că-l vedea atît de credincios și de statornic. Ea, dimpotrivă, nu putea sta locului. Suferea. (Era, fără îndoială, singura din toată casa care suferea.) Sărmana fată bătrînă, care, în tot cursul unei vieți petrecute la ușa altora, n-avusese nimic al ei, încerca acum, poate pentru întîia dată, o pornire sălbatică de posesiune : domnul Thibault era mortul ei. În fiece clipă se apropia de patul acesta, pe care din pricina gheboșeniei nici nu-l putea vedea în întregime, întindea cearșaful, netezea o îndoitură, bolborosea un crîmpei de rugăciune și, legănîndu-și capul, împreunîndu-și degetele osoase, spunea mereu, ca și cum ar fi fost vorba despre ceva de necrezut :

— A păsit înaintea mea spre odihna veșnică...

Nici întoarcerea lui Jacques, nici venirea Gisei nu păreau să fi atins zonele sensibile ale acestui suflet chircit, zgîrcit în reacții ; cei doi copii dispăruseră, și unul și altul, timp de cîteva

luni din viața familiei : se dezvățase să se gîndească la ei. Pentru ea nu existau decît Antoine și slujnicele. Dar, surprinzător, pe Antoine era supărată astăzi. În momentul cînd să hotărască ziua și ora așezării în sicriu, avu cu el o adevărată sfadă. Cum Antoine era de părere să termine mai repede cu această clipă de ușurare pentru toți, cînd mortul încetează de a mai fi un cadavru și nu mai este decît un coșciug, Domnișoara se împotrivi, ca și cum Antoine ar fi vrut s-o lipsească de singurul lucru ce-i mai rămînea : contemplarea rămășițelor stăpînului, ultimele ceasuri ale prezenței sale trupești. Părea să-și dea seama că dispariția domnului Thibault nu era cu adevărat un deznodămînt decît pentru mort și pentru ea. Pentru ceilalți, și mai ales pentru Antoine, sfîrșitul acesta era în același timp și un început, pragul unei vieți noi. Pentru ea nu mai exista viitor, astfel că prăbușirea trecutului însemna năruirea totală.

Spre seară, întorcîndu-se acasă pe jos, cu pas vioi, bucurîndu-se de aerul rece care îl înțepa în ochi și-i atîța energia, Antoine se întîlni în fața ușii portarului cu Félix Héquet, în ținută de doliu.

— Nu intru, spuse chirurgul. Voiam numai să-ți strîng mîna într-un moment ca ăsta.

Tourier, Nolant, Buccard își depuseseră cărțile de vizită. Loisille telefonase. Mărturiile de simpatie din partea corpului medical îl mișcară pe Antoine într-un chip deosebit. Astfel, dimineață, cînd Philip însuși venise în Rue de l'Université, s-ar fi zis că are sentimentul că primește condoleanțele profesorului nu pentru că domnul Thibault murise, ci fiindcă el, doctorul Antoine Thibault, își pierduse tatăl.

— Te compătimesc, prietene, suspină Héquet cu glas măsurat. Degeaba se spune că pentru noi moartea-i o bătrînă prietenă ; chiar cînd e colea, aproape de tot, la noi în casă, ce zici, parcă nu ne-am fi întîlnit niciodată cu ea, nu-i așa ? Și adăugă : Știu ce înseamnă asta. Apoi, îndreptîndu-și umerii, îi întinse mîna în mănușă neagră.

Antoine îl însoți pînă la trăsură.

În mintea lui făcea pentru întîia oară o legătură... În momentul de față n-avea timp să cugete din nou la „toată povestea aia", dar întrevăzu că „toată povestea" era, oricum, mai gravă decît o judecase la început. Înțelese că fapta aceea hotărîtoare săvîrșită de el în ajun (și pe care nu înceta să o

aprobe întru totul) trebuia acum să și-o însușească, să facă oarecum trup și suflet cu ea, ca o învățătură trasă dintr-o experiență esențială, de felul acelora ce au asupra evoluției omului o înrîurire profundă ; și simțea bine că această povară suplimentară îl va sili, în mod fatal, să-și schimbe centrul de greutate.

Se urcă în camera lui, îngîndurat.

Un băiat cu capul gol, cu urechile roșii, cu un fular la gît, aștepta în antreu. Cînd apăru Antoine, se sculă în picioare și se făcu stacojiu la față. Antoine îl recunoscu pe ucenicul de notar ; se mustră că nu se mai dusese niciodată să-i vadă pe copiii aceia doi.

— Bună ziua, Robert. Intră aici. Ei, ce s-a întîmplat ?

Celălalt făcu o sforțare, mișcă buzele, dar sfiala îl tulbura prea tare ca să poată spune „ceva". Atunci, luîndu-și inima în dinți, scoase de sub pelerină un buchet de viorele ; Antoine înțelese numaidecît. Se apropie de el și primi florile.

— Mulțumesc, dragă băiețele. O să duc buchetul tău sus. Frumos din partea ta că te-ai gîndit la asta.

— Nu eu, Loulou s-a gîndit la asta, se grăbi să precizeze băiatul.

Antoine zîmbi :

— Ce mai face Loulou ? Și tu, tot așa descurcăreț ești ?

— Ehei, cît despre asta !... făcu Robert cu glasul dezghețat.

Nu se așteptase ca într-o zi ca asta să-l vadă pe Antoine zîmbind ; nu se mai simțea stingherit ; prinse chef de vorbă. Dar, astă-seară, Antoine avea ceva mai important de făcut decît să-l asculte pe el.

— Să vii într-o zi cu Loulou. O să-mi povestiți cum o duceți. Într-o duminică, da ? Avea pentru băieții ăștia, pe care abia îi cunoștea, o adevărată afecțiune. S-a făcut ? adăugă el.

Chipul lui Robert deveni dintr-o dată, serios :

— S-a făcut, domnule !

În timp ce-l conducea pe copil spre ieșire, Antoine recunoscu glasul domnului Chasle discutînd cu Léon în bucătărie.

„Altul care vrea să-mi vorbească, gîndi el, plictisit. Ah, mai bine să termin și cu ăsta." Și-l chemă pe omuleț în cabinetul său de consultații.

Domnul Chasle străbătu încăperea cu pași săltăreți, se sui pe scaunul cel mai îndepărtat și surîse șiret, cu toate că ochii lui oglindeau o nesfîrșită tristețe.

— Ce-ai să-mi spui, domnule Chasle ? întrebă Antoine. Vocea îi era prietenoasă, dar rămase în picioare, deschizîndu-și corespondența.

— Eu ? se miră celălalt, ridicînd din sprîncene.

„Bun, își spuse Antoine, împăturind la loc scrisoarea pe care o citise. O să-mi fac timp să trec pe acolo mîine dimineață, după spital."

Domnul Chasle își privea picioarele, pe care și le legăna ; spuse răspicat, solemn :

— Așa ceva, domnule Antoine, n-ar trebui să se întîmple.

— Ce anume ? întrebă Antoine, care deschise un alt plic.

— Ce anume ? repetă celălalt, ca un ecou.

— Ce n-ar trebui să se întîmple ? spuse Antoine, care începea să se enerveze.

— Moartea.

Antoine nu se aștepta la acest răspuns și ridică, tulburat, capul. Privirea lui Chasle era împăienjenită de lacrimi. Își scoase ochelarii, își desfăcu batista și se șterse la ochi.

— Am fost la domnii de la Saint-Roch, continuă el, întretăindu-și frazele cu pauze și suspine. Le-am cerut să facă slujbă. Doar așa, ca să am cugetul împăcat, domnule Antoine. Fiindcă, în ce mă privește, pînă la o convingere mai temeinică... Lacrimile continuau a-i curge, în revărsări zgîrcite, și, de fiecare dată după ce-și ștergea ochii, își așternea batista pe genunchi, o împăturea din nou, dungă la dungă, și o vîra în buzunar, lățită, ca pe un portofel.

— Aveam zece mii de franci puși deoparte, spuse fără nici o legătură.

„Aha", gîndi Antoine. Și-l întrerupse pe loc :

— Nu știu dacă tatăl meu a avut timp să hotărască ceva în privința dumitale, domnule Chasle, dar fii liniștit : fratele meu și cu mine îți vom asigura, pe toată viața, remunerația lunară pe care o aveai aici.

Iată că se ivea, de la moartea domnului Thibault, cel dintîi prilej de a lua o hotărîre asupra unei chestiuni bănești, de a face un gest de moștenitor. Antoine socoti că a lua un asemenea angajament, pînă la moartea domnului Chasle, era, la urma urmei, ceva destul de generos și că este plăcut să fii în situația de a te arăta darnic. Apoi, gîndurile îi zburară,

fără voie, în altă direcție : încercă să evalueze averea părintească și partea ce i s-ar cuveni lui ; dar nu știa nimic sigur în această privință.

Domnul Chasle se roși ca un rac. Ca să facă ceva, desigur, scoase un briceag din buzunar și părea că vrea să-și curețe unghiile.

— Nu vreau o rentă viageră ! rosti el, în cele din urmă, cu tărie, dar fără să-și ridice nasul. Continuă pe același ton : Un capital, da, dar nu o rentă viageră ! Pe urmă, înduioșîndu-se : Din pricina Dédettei, domnule Antoine, micuța aceea pe care ați operat-o, vă aduceți aminte, nu-i așa ?... De fapt, pentru mine ea e ca și cum ar fi a mea. Așa încît, ce să fac cu o rentă viageră, ce i-aș putea lăsa acestei păsărici plăpînde ?

Dédette, operația, Rachel, odaia însorită, un trup în umbra iatacului, aroma șiragului de chihlimbar fumuriu... Antoine, cu un zîmbet șters, lăsînd deoparte corespondența, asculta distrat și urmărea instinctiv, din ochi, gesturile omulețului. Dintr-o dată se răsuci pe călcîie ; bătrînelul, care-și tăia unghiile cu briceagul, tocmai înfipsese ascuțișul în unghia degetului mare și, liniștit, pe îndelete, cum ai tăia un dop, reteză cu o mișcare rotunjită o așchie de unghie, care hîrșîi.

— O, destul, domnule Chasle ! făcu Antoine, scrîșnind din dinți.

Domnul Chasle sări de pe scaun.

— Da, da, întrec măsura... bolborosi el. Dar chestiunea era atît de importantă pentru el, încît încercă un ultim atac : Un mic capital, domnule Antoine, e cel mai bun lucru. De un capital am nevoie. Am un plan al meu, mai demult. O să vă explic... Și murmură ca în vis : Mai tîrziu... Pe urmă, cu glas schimbat și țintind spre ușă o privire fără nici o expresie : Să cerem să se facă slujbă dacă vreți. Dar, în ce mă privește, eu cred că defunctul nu are nevoie de nimic. Un om ca el n-a plecat ca fiștecine. Pentru mine lucrul e limpede, domnule Antoine : în ceasul ăsta... Se îndreptă spre antreu, săltînd ușor, scuturîndu-și capul sur și repetînd cu un aer împăcat : ...în ceasul ăsta a și intrat în rai !

Nici nu plecă bine Chasle, că Antoine trebui să primească croitorul spre a încerca un costum negru. Se simți iarăși ostenit ; statul acela obositor în fața oglinzii îl doborî de-a binelea.

Își pusese în gînd să doarmă o oră înainte de a se duce din nou sus, cînd, însoțindu-l pe croitor pînă la ieșire, se întîlni față în față cu doamna de Battaincourt, care tocmai se pregătea să sune. Telefonase cu puțin înainte, ca să ceară oră, și i se comunicase „îngrozitoarea știre". Atunci își schimbase programul, ca să vină aici.

Antoine o primi cuviincios, dar o ținu în prag. Ea îi strîngea mîna, vorbind cu voce tare, înduioșîndu-se cu o vădită mîhnire de această pierdere.

Cum n-avea de gînd să plece, era cam greu s-o țină așa, în picioare, la intrare; cu atît mai mult, cu cît izbutise să-l facă pe doctor să se dea un pas înapoi și pătrunsese în casă. Jacques nu ieșise toată după-amiaza din camera lui, care era foarte aproape; Antoine se gîndi că fratele său o să audă glasul acesta de femeie și o să-l recunoască, fără îndoială; și, nu știa de ce, presupunerea asta nu-i făcu plăcere. Spre a salva situația, se dădu la o parte, deschise ușa cabinetului de consultații și-și îmbrăcă repede haina. (Pînă atunci fusese doar în cămașă, fapt care-i sporea și mai mult ciuda de a fi fost luat pe neașteptate.)

În ultimele săptămîni, împrejurările schimbaseră puțin relațiile sale cu frumoasa clientă. Doamna își înmulțise vizitele, sub cuvînt că-i aduce vești de la micuța bolnavă, care-și petrecea iarna la Pas-de-Calais, cu soțul și cu guvernanta englezoaică. (Simon de Battaincourt își părăsise, fără a sta prea mult pe gînduri, proprietatea și vînătoarea pentru a se instala la Berck cu copila nevesti-si, în timp ce aceasta făcea naveta, găsind totdeauna motive ca să petreacă mai multe zile pe săptămînă la Paris.)

Doamna nu voia să se așeze; n-aștepta decît un prilej ca să apuce din nou mîna lui Antoine și sta aplecată spre el, cu pleoapele încrețite, cu pieptul tresăltînd de suspine. Avea obiceiul de a privi întotdeauna buzele bărbaților. Văzu, printre gene, că și el își plimba privirea pe gura ei și se simți foarte tulburată. Antoine îi părea frumos în seara asta; găsea că are un chip mai bărbătesc ca de obicei, ca și cum hotărîrile pe care fusese nevoit să le ia ar fi lăsat pe fața lui urme vizibile de energie.

Îl privi cu o expresie plină de milă.

— Trebuie să suferi grozav de mult!

Antoine nu găsi nimic să răspundă. De cînd frumoasa doamnă se afla acolo, își impusese un aer oarecum solemn, care i se potrivea, dar îl și stingherea.

Continuă s-o privească, pieziș, de jos. Văzu cum i se zbat tare, sînii sub stofă ; un val de căldură îi năvăli în obraz. Ridicîndu-și capul, surprinse cîteva licăriri jucăușe în ochii frumoasei Anne : ascundea astă-seară un fel de dorință, un plan, un gînd nebunatic, pe care se silea să nu-l trădeze.

— Partea cea mai grea e după aceea, vorbi ea din nou, galeș, atunci cînd viața își reia cursul și cînd te lovești peste tot de un gol... O să-mi îngădui să vin să te văd din cînd în cînd, nu-i așa ?

O privi scrutător. Cuprins de o ură neașteptată, schiță un zîmbet ca un scrîșnet și spuse cu cruzime :

— N-ai nici o grijă, doamnă ; nu-mi iubeam tatăl.

Dar numaidecît își mușcă buzele. Faptul de a fi gîndit așa ceva îl zgudui mai tare decît acela de a fi spus-o. „Totuși, poate că tîrfa asta mi-a smuls un strigăt sincer !“ gîndi el.

Ea rămase buimăcită. De altfel, fusese mai puțin izbită de înțelesul cuvintelor decît de felul în care fuseseră rostite. Se dădu un pas înapoi, ca să-și revină.

— Asta-i bună ! făcu. Și, după tot jocul acesta fățarnic, rîsul ei ascuțit sună, în sfîrșit, sincer.

În timp ce-și trăgea mănușile, o ușoară încrețire, ca un început de strîmbătură sau de zîmbet, nu încetă să-i fluture pe buze și Antoine, îndrăzneț, urmărea cu un aer intrigat tainicul freamăt al acestei guri, pe care o alungea umbra de fard, ascuțită ca o zgîrietură. Dacă în clipa aceea și-ar fi îngăduit vreun zîmbet nerușinat, poate că n-ar fi pregetat s-o dea afară.

Respira fără să vrea parfumul cu care femeia își îmbiba îmbrăcămintea. Ghici din nou sînii grei care fremătau sub rochie. Își închipui cu brutalitate pieptul acesta gol și se simți răscolit pînă în adîncul ființei sale.

După ce-și puse blana, se depărtă și mai mult de el, ridică fruntea și-l privi fără sfială. Părea că-ntreabă : „Ți-e frică ?“

Se priviră în față. Aceeași furie potolită, aceeași ranchiună în amîndoi. Ba, mai mult încă : aceeași dezamăgire, poate ; același simțămînt confuz de a fi scăpat un prilej. Apoi, fiindcă Antoine nu spunea nimic, îi întoarse spatele, își deschise singură ușile și plecă, fără să-i mai dea vreo atenție.

Ușa de la intrare se închise cu un pocnet surd în urma ei.

Antoine se răsuci pe călcîie. Dar, în loc să se întoarcă în cabinetul de consultații, rămase o clipă încremenit, cu palmele umede, cu mintea răvășită, asurzit de sîngele care-i zvîcnea în tîmple, adulmecînd cu ciudă parfumul acela

pătrunzător, persistent. Se învîrti în jurul lui, ca înnebunit. Gîndul că va fi dificil să încerce a recuceri făptura asta nestăpînită, după ce o rănise atît de usturător, îl șfichiui ca o lovitură de bici, dar numai o clipă.

Dădu cu ochii de pălăria și pardesiul lui, agățate în cuier ; le smulse dintr-o mișcare și, aruncînd o privire rătăcită spre ușa lui Jacques, o zbughi afară.

IX

Gise nu se sculase deloc din pat. Frîntă de oboseală, pe jumătate adormită, simțind dureri îndată ce se mișca, auzea ca prin vis, pe coridor, necontenitul du-te-vino al vizitatorilor care treceau pe lîngă peretele de la capul ei. Un singur gînd se desprindea din ceață : „L-am regăsit... E aici, în casă... Poate să apară dintr-o clipă într-alta... O să vină..." Și pîndea pașii. Dar trecu așa toată ziua de vineri, apoi cea de sîmbătă, fără ca el să se fi arătat.

De fapt, Jacques se gîndea la ea neîncetat, chiar într-un mod supărător de obsedant. Dar, temîndu-se prea mult de o întrevedere pentru a se putea hotărî s-o provoace, aștepta, fără grabă, ivirea unei împrejurări prielnice. De altfel, încă din ajun, îi era atît de frică să nu fie întîlnit și recunoscut de cineva, încît nu ieșise nici o clipă din odaia lui de la parter ; abia seara, pe înnoptate, se urcase, străbătuse apartamentul cu pași de lup și se așezase din nou într-un colț al camerei mortuare, de unde nu plecă decît în zori.

Totuși, sîmbătă seara, după ce Antoine îl întrebase, întîmplător, dacă o revăzuse pe Gise, se hotărî, cînd se ridicară de la masă, să bată la ușa ei.

Gise era mai bine. Temperatura scăzuse și Thérivier îi dăduse voie să părăsească patul a doua zi. Aștepta, ațipită, în semiobscuritate, ceasul cînd trebuia să adoarmă.

— Ei, cum merge ? întrebă el, aproape voios. A, dar arăți bine !...

În umbra gălbuie a abajurului, în care ochii ei măriți străluceau tare, părea, într-adevăr, mai degrabă sănătoasă decît bolnavă.

Jacques nu se apropiase de pat. Ea fu aceea care, după o clipă de stinghereală, întinse mîna. În mîneca largă, el îi văzu brațul, care ieșea, gol, pînă deasupra cotului. Îi luă mîna și,

făcînd pe medicul, în loc să i-o strîngă, i-o pipăi ; pielea era fierbinte.

— Mai ai puțină febră ?

— Aș, nu !

Gise își întoarse ochii spre ușă : Jacques o lăsase deschisă, ca și cum ar fi dat să se înțeleagă că nu venise decît în treacăt.

— Ți-e frig ? Vrei s-o închid ? întrebă Jacques.

— Nu... cum vrei.

Se execută bucuros și închise ușa, pentru a rămîne singuri.

Gise îi mulțumi cu un zîmbet și-și lăsă capul pe pernă, unde părul ei făcea o pată neagră, fără luciu. Apoi, cum cămașa, puțin tăiată la piept, dezvelea rădăcina gîtului, o prinse cu mîna, ca să nu lase gulerul să se desfacă. Jacques privi rotunjimea delicată a încheieturii mîinii și culoarea cărnii ei brune, care, între albiturile acelea, avea o nuanță de nisip ud.

— Și ce faci toată ziua ? întrebă ea.

— Eu ? Nimic. Mă ascund, ca să nu-i văd pe toți ăștia care vin aici.

Atunci Gise își aduse aminte că domnul Thibault murise și se gîndi la doliul lui Jacques. Îi părea rău că nu se arătase mai îndurerată. Dar Jacques suferea oare ? Nu găsea cuvintele afectuoase pe care ar fi trebuit, poate, să i le spună. Își spunea doar că dispariția tatălui dădea fiului o libertate deplină și prin cap îi trecu ideea aceasta : „Acum nu va mai fi nevoit să plece".

I se adresă lui Jacques :

— Ar trebui să mai ieși cîte puțin...

— Da. Azi mi-am simțit capul greu și am ieșit să fac cîțiva pași, să... să cumpăr ziare...

Adevărul era mai complicat : la ora patru, enervat de așteptarea asta fără rost, mînat și de unele intenții mai tainice, pe care nu le deslușì decît mai tîrziu, ieșise, în adevăr, în oraș, ca să cumpere cîteva ziare elvețiene și fără să știe prea bine unde se duce...

— Stăteai mult în aer liber acolo ? întrebă Gise după un nou răstimp.

— Da.

Fusese luat pe neașteptate cu acest „acolo" și răspunse fără să vrea stîngaci, aproape tăios, de care îi păru numaidecît rău. „De altfel, își spunea el, de cînd am pus piciorul în

casa asta, tot ce fac, tot ce spun, tot ce gîndesc nu-i decît fățărnicie!"

Tot timpul, fără voia lui, ochii îi alunecau spre patul pe care lumina lămpii cădea cu perfidie și privirea i se plimba pe învelitoarea de lînă albă, atît de ușoară încît scotea în relief formele trupului tînăr, linia șoldurilor, alungirea pulpelor, ridicătura genunchilor, puțin depărtați unul de altul. Zadarnic își dădea osteneala să ia un aer firesc, să aibă un glas nepăsător; se simțea din ce în ce mai stînjenit.

Gise vru să spună: „Stai jos!" dar cum în clipa aceea nu-i putu întîlni privirea, nu îndrăzni.

Ca să facă ceva, Jacques se uita la mobilele din jur, la bibelouri, la micul altar pe care strălucea poleiala. Își aminti de dimineața cînd sosise și cînd venise să se ascundă aici.

— E drăguță camera ta, spuse el prietenos. Înainte n-aveai canapeluța asta.

— Mi-a dat-o tatăl tău cînd am împlinit optsprezece ani. N-o recunoști? Era în antreul de sus, de la Maisons-Laffitte. Sub ceasul cu cuc...

Maisons... Revăzu deodată antreul de la etajul al doilea, năpădit de lumina care pătrundea prin geamlîc și invadat, toată vara, de muștele ce bîzîiau la apusul soarelui ca un stup răvășit. Revedea și pendula cu lănțișoare, auzea, în tăcerea ce domnea pe scări, glasul caraghios al păsăruicii de lemn, care cînta de patru ori pe ceas... Așadar, în tot acest timp, cît el fusese departe, *pentru ei* toate rămăseseră neschimbate. Dar, dacă stai și te gîndești, nu se regăsea oare și pe el la fel sau aproape la fel? Nu-și surprindea, oare, de cînd se întorsese, în mișcările instinctive, cîte un gest care altădată îi era obișnuit? Felul de a-și șterge picioarele pe preș, apoi de a trînti ușa de la intrare, de a-și anina paltonul în aceleași două agățători ale cuierului, înainte de a aprinde lumina electrică... Și, cînd umbla încoace și încolo prin camera lui, fiecare mișcare era oare altceva decît o amintire inconștientă devenită iar faptă?

Gise îi privea pe furiș, în umbră, fața neliniștită, fălcile, grumazul, mîinile.

— Ce voinic te-ai făcut, spuse ea încet.

Jacques se întoarse și zîmbi. În taină, era mîndru de forța lui, deoarece în tot timpul copilăriei suferise mult din pricină că era firav. Și, deodată, fără să cugete — încă un reflex — exclamă, mirat el însuși de această amintire:

— „Maiorul Van de Cuyp era de o forță puțin obișnuită!"

O rază de bucurie lumină chipul Gisei. Era explicația pe care o citiseră și răscitiseră împreună sub o poză din cartea lor cea mai dragă : isprăvile se petreceau în pădurile Sumatrei și desenul arăta cum un maior olandez dobora cu ușurință o gorilă înfricoșătoare.

— „Maiorul Van de Cuyp adormise la umbra boababului fără să ia vreo măsură de prevedere", completă Gise înveselită ; și, lăsîndu-și capul pe spate, cu ochii închiși, deschise gura, fiindcă maiorul sforăia.

Rîdeau și se priveau cum rîd, uitînd de toate, răscolind cu voluptate comoara asta de pozne ale copilăriei lor, care era numai a lor.

— Dar fotografia cu tigrul, urmă ea, pe care mi-ai rupt-o într-o zi, cînd erai furios !

— Așa-i. Dar de ce ți-am rupt-o ?

— Ei, din pricină că m-apucase un rîs nebun în fața abatelui Vécard !

— Ce memorie ai, Gise !

— Mai tîrziu, voiam și eu, spuse ea, să îmblînzesc un pui de tigru și adormeam seara închipuindu-mi că-mi legăn tigrul în brațe...

Tăcură cîteva clipe. Își zîmbeau mereu, amuzați. Gise, cea dintîi, căzu iarăși pe gînduri.

— Cu toate astea... zise ea. Cînd îmi amintesc de timpul acela, nu văd nimic altceva decît zile lungi și nesfîrșite de plictiseală... Dar tu ?...

Temperatura, oboseala, amintirile acestea îi dădeau un fel de lîncezeală care se potrivea bine cu leneveala în așternut, cu privirea ei mîngîietoare, cu pielea ei evocînd țări din regiunile calde.

— Zău că da, urmă ea, văzînd că Jacques se mărginește să încrețească din sprîncene, fără să răspundă, e ceva îngrozitor atîta plictiseală pentru un copil ! Și pe urmă, pe la paisprezece sau cincisprezece ani, plictiseala s-a dus. Nu știu cum. A fost un proces lăuntric. Acum nu mai știu ce-i plictiseala. Chiar cînd... Gîndea : „Chiar cînd mă simt nenorocită din pricina ta !" Spuse doar : ...Chiar cînd nu-mi merge bine...

Cu ochii în pămînt, cu mîinile în buzunar, Jacques tăcea. Aducerile aminte răscoleau în el un fel de porniri dușmănoase. Nu putea ierta nimic din viața pe care o trăise. În nici o epocă a vieții, nicăieri, nu se simțise bine, la locul și la largul lui, ca Antoine. Peste tot se simțea stingher. În Africa, în Italia, în Germania. Chiar și la Lausanne era

aproape același lucru... Și nu numai stingher, ci și încolțit. Încolțit de cei din jurul său, de societate, de condițiile de viață... Încolțit de ceva, nu știa ce anume, care părea că pornește și din el însuși.

— „Maiorul Van de Cuyp..." începu Gise.

Stăruia asupra amintirilor din copilărie, pentru că despre cele mai proaspete, care o obsedau cu putere, nu îndrăznea să spună nici un cuvînt. Dar tăcu : simțea că nu va mai putea face să izbucnească nici o flacără din cenușa asta.

Îl privea întruna pe Jacques, măsurîndu-l în tăcere, fără să poată afla cheia tainei. De ce plecase, oare, după toate cele ce se întîmplaseră între ei ? Cîteva cuvinte vagi, aruncate de Antoine, o tulburaseră și mai mult, fără să-i lămurească însă nimic. Ce făcuse Jacques în răstimpul acestor trei ani ? Ce semnificație aveau trandafirii roșii trimiși de florarul din Londra ?

Gîndi deodată : „Cum mi l-au schimbat !"

Cu o emoție pe care nu și-o putu ascunde, murmură :

— Cum te-ai schimbat, Jacquot !

Înțelese, din privirea scurtă a lui Jacques, din zîmbetul lui reținut, că emoția aceasta nu-i fusese pe plac. Numaidecît, schimbîndu-și expresia și glasul, se porni să-i povestească, plină de voioșie, despre viața ei în mănăstirea din Anglia :

— E atît de plăcută viața aceea ordonată de acolo... Dacă ai și cîtă poftă de lucru simți, dimineața, după gimnastica în aer liber și după *breakfast !*

(Nu-i spunea că, în timpul ședерii la Londra, singurul ei sprijin moral fusese gîndul de a-l regăsi. Și nici nu-i mărturisea cum voioșia ei de dimineață se topea oră cu oră, nici cum o copleșeau valuri de deznădejde, seara, în patul ei din dormitor.)

— Viața de toate zilele în Anglia e atît de deosebită de a noastră, atît de atrăgătoare ! Mulțumită că găsise acest subiect banal de discuție, se agăță de el, ca să îndepărteze primejdia unei noi tăceri. În Anglia, toată lumea rîde, așa, de orice nimic. Englezii nu vor nici în ruptul capului ca viața să fie un lucru trist ; de aceea, pricepi, ei cugetă cît mai puțin cu putință ; se joacă. Pentru ei totul este un joc : începînd cu viața !

Jacques asculta vorbăria asta, fără s-o întrerupă. O să se ducă și el în Anglia. O să se ducă și în Rusia, o să se ducă și în America. Avea în față un viitor întreg, ca să colinde pe alte meleaguri, ca să vadă... Zîmbea binevoitor, încuviința

din cap. Gise nu era proastă. Acești trei ani se părea chiar că o maturizaseră. Se făcuse mai frumoasă, mai delicată... Privi încă o dată trupul acesta subțirel, pe care-l simțeai, sub cuvertură, ca molesit de propria lui căldură. Și trecutul îl înhață iarăși în gheare ; retrăi totul : dorința lui neașteptată, îmbrățișarea lor sub copacii mari de la Maisons. Îmbrățișare neprihănită și totuși, după atîția ani, după atîtea păcănii, simțea încă sub braț mijlocul acesta, care se mlădia, și, sub gura lui, buzele acestea neștiutoare ! Într-o clipă, judecată, voință se spulberară toate. De ce nu ?... Ajunsese chiar să gîndească la fel ca în zilele cele mai pătimașe : „Să fie a mea, s-o iau de soție". Dar, deodată, gîndul se lovi de ceva întunecos, lăuntric, pe care nu-l putea deslușî bine : o piedică de netrecut, ce se ridica din însăși făptura lui.

Apoi, în timp ce privirea îi aluneca iarăși spre formele acestea vii și mlădioase, alungite în pat, închipuirea lui, plină așa de timpuriu de atîtea amintiri, îi evocă îndată, într-un alt pat, liniile unor alte șolduri, la fel de fine și de rotunde, conturate tot astfel sub cearșaful care le acoperea ; și dorința care îl înfiorase o clipă mai înainte se topi într-un sentiment de milă. Revedea, în pătucul ei de fier, micuța prostituată din Reichenhall, o fetișcană de șaptesprezece ani, a cărei hotărîre de a muri fusese atît de îndîrjită, încît a fost găsită, pe podea, strangulată cu un șireang legat de lacătul unui dulap. Jacques intrase printre cei dintîi în camera aceea ; își amintea mirosul urît, de seu topit, care se răspîndea peste tot ; și revedea mai ales fața fără expresie, de nepătruns, a acelei femei, încă tînără, care spărgea ouă într-o tigaie sfîrîitoare : femeia consimțise, pentru cîțiva bani, să vorbească ; dădea chiar unele amănunte ciudate ; și cînd Jacques o întrebase dacă o cunoscuse bine pe moartă, exclamase cu o expresie de neuitat : *Ach, nein ! Ich bin die Mutter !*[1]

Era gata să-i povestească amintirea aceasta Gisei. Dar asta ar fi însemnat să vorbească despre viața de „acolo" și să ofere în chip nesăbuit prilejul de a i se pune întrebări...

Înfundată în așternut, Gise îl sorbea din ochi, privindu-l printre gene. Nu mai putea răbda ; în fiece clipă se stăpînea să nu strige : „Dar vorbește odată ! Ce crezi despre tine acum ?... Ce crezi despre mine ? Așadar, ai uitat totul ?"

1 Oh, nu ! Sînt mama ei !

El se plimba încoace și încolo, lăsîndu-se cu toată greutatea cînd pe un picior, cînd pe altul, preocupat, cu gîndul aiurea. Cînd întîlnea privirea înfrigurată a Gisei, simțea, între ea și el, un dezacord atît de insuportabil, încît mima îndată o răceală excesivă ; nimic nu lăsa să se vadă cît de mult îl fermeca atitudinea ei copilăroasă, nevinovăția pe care o întrupa ea culcată în așternutul alb, cu gîtul acela gol ! Simțea pentru fetița asta suferindă toată duioșia unui frate mai mare. Dar cîte amintiri pîngăritoare se strecurau mereu între ei ! Ce amărăciune să te simți atît de bătrîn, așa de ros, de mînjit !

— De bună seamă că acum ești o jucătoare de tenis grozavă ? întrebă Jacques într-o doară, fiindcă zărise o rachetă sus, pe dulap.

Gise trecea repede de la o stare la alta. Nu-și putu stăpîni un surîs naiv de mîndrie.

— Ai să vezi !

Se tulbură numaidecît. Rostise cele trei cuvinte fără să vrea. „Ai să vezi..." Unde ? Cînd ?... Ce stîngăcie !...

Dar Jacques părea că n-a înțeles. Era cu gîndul departe de Gise. Tenisul, Maisons-Laffitte, o rochie albă... Felul cum sărea ea de pe bicicletă, la poarta clubului... De ce sînt închise toate obloanele în casa din Avenue de l'Observatoire ? (Fiindcă azi, după-amiază, cînd ieșise fără să știe bine unde se duce, mersese pînă la Grădina Luxembourg, pe urmă pînă la Avenue de l'Observatoire. Ziua începea să scadă. Umbla repede, cu gulerul ridicat. Se grăbea să cedeze tentațiilor la fiecare pas, ca să scape mai curînd de ele. Se oprise, în sfîrșit, și aruncase o privire scurtă : toate ferestrele erau închise. Antoine îi spusese într-adevăr că Daniel își făcea serviciul militar la Lunéville, dar *ceilalți ?* Nu era chiar atît de tîrziu pentru ca obloanele... La urma urmei, ce-l interesa pe el asta ? Ce-l interesa ?... Făcuse cale întoarsă și pornise spre casă pe drumul cel mai scurt.)

Să fi înțeles oare Gise cît de departe era de ea gîndul lui Jacques ? Întinse brațul cu o mișcare bruscă, de parcă ar fi vrut să-l ajungă, să-l prindă, să-l atragă spre ea.

— Ce vînt ! zise el cu voioșie, făcîndu-se că nu-i observă gestul. Nu te supără ușa asta de la sobă, care zăngăne întruna ? Stai puțin...

Îngenunche și strecură un ziar vechi între cele două bucăți de tablă, ca să le întepenească. Gise îl privea cum trebăluiește, istovită de tot ceea ce simțea clocotind în ea și nu putea spune.

— Gata, făcu Jacques ridicîndu-se. Oftă și, fără să-și mai cîntărească vorbele, zise : Da, ce vînt... Ți se face dor să le vezi la sfîrșitul iernii, să vină iar primăvara...

Își amintea, firește, de primăverile pe care le petrecuse departe. Gise simți și ea că Jacques își spunea : „În luna mai am să fac cutare lucru, am să mă duc în cutare loc".

„Și în primăvara asta a lui, mie ce loc îmi acordă oare ?" se întreba Gise.

Bătu pendula.

— Nouă, spuse Jacques, ca și cum s-ar fi pregătit să plece.

Gise auzise și ea cele nouă bătăi. „Cîte seri, se gîndea, cîte seri am petrecut aici, lîngă lampa asta, așteptînd nădăjduind... și pendula bătea la fel ca și azi, și Jacques era dispărut. Acum el e aici, în camera asta, lîngă mine. E aici ! Ascultă cum bate ceasul, în același timp cu mine..."

Jacques se apropie iarăși de pat.

— Gata, spuse el, trebuie să te las să dormi.

„E aici, își repetă ea, închizînd ochii pe jumătate, ca să-l poată vedea mai bine. E aici ! Și cu toate astea, viața, lumea, toate lucrurile din jurul nostru rămîn nepăsătoare, așa cum au fost ! Nimic nu s-a schimbat..." Avu chiar intuiția — dureroasă ca o remușcare — că nici ea, chiar și după cele întîmplate, nu era „alta", că nu era îndeajuns de „alta".

Jacques nu voia să arate că se grăbește să plece și stătea în picioare, rezemat de pat. Fără nici o urmă de emoție, atinse mîna mică și neagră întinsă pe cearșaf. Simțea mirosul perdelelor de creton, amestecat astă-seară cu o mireasmă acră, care-i păru neplăcută atîta timp cît crezu că se datorește febrei, dar pe care o adulmecă bucuros de cum zări lămîia tăiată într-o farfurioară de pe măsuța de noapte.

Gise nu se mișcă. Ochii i se umplură de lacrimi limpezi, pe care le ținea între pleoapele larg deschise.

Jacques se prefăcu că nu vede nimic.

— Hai, noapte bună ! Mîine ai să fii sănătoasă...

— Oh, nu țin prea mult la asta, suspină Gise, cu un zîmbet silit.

Ce voia să spună ? Nici ea nu știa. În nepăsarea cu care se gîndea la însănătoșire se exprima o mare oboseală, lipsa de curaj în fața zilei de mîine și mai cu seamă tristețea de a vedea că această clipă de intimitate, atît de mult așteptată, care fusese totodată atît de neîmplinită și atît de dulce, se sfîrșește. Făcu o sforțare ca să-și dezlipească buzele strînse de emoție și spuse cu glas voios :

— Îți mulțumesc că ai venit să mă vezi, Jacquot !

Vru să întindă încă o dată mîna spre el. Dar Jacques ajunsese la ușă. Se întoarse, făcu un semn din cap și ieși.

Gise stinse toate lămpile și se vîrî sub pled. Inima-i bătea surd. Își încrucișă brațele, strîngînd parcă la piept o părere de rău pe care nu și-o putea defini, așa cum își îmbrățișa odinioară tigrul îmblînzit. „Sfîntă Fecioară Maria, murmură mașinal, călăuza și stăpîna mea... În tine îmi pun toată nădejdea și toată mîngîierea... Toate durerile și toată suferința mea..."

Se ruga Fecioarei cu o credință fierbinte și grabnică, vrînd să-și adoarmă gîndul în cîntecul rugăciunii : niciodată nu se simțea atît de fericită ca atunci cînd se ruga, se ruga mereu, fără a se gîndi la nimic. Brațele-i rămăseseră strîns încrucișate pe piept. Totul îi juca în fața ochilor, nedeslușit, ca în vis. I se păru că ceea ce strîngea la sîn, în căldura patului, era un copilaș al ei, numai al ei ; și se strîngea pentru a-i face un culcuș, se îndoia ca să cuprindă mai bine cu brațele această închipuire a iubirii ei, pe care o scălda în lacrimi înainte de a adormi.

X

Antoine aștepta ca fratele său să iasă din camera Gisei și să se ducă la culcare ; voia să facă, astă-seară, un inventar al hîrtiilor particulare pe care, desigur, le va fi lăsat domnul Thibault și dorea să fie singur pentru controlul acesta. Nu că ar fi avut de gînd să-i ascundă lui Jacques cine știe ce însemnare rămasă de la tatăl lor, dar, a doua zi după moarte, cînd se dusese să ia cunoștință de ultimele dorințe ale domnului Thibault, dăduse cu ochii de un manuscris intitulat *Jacques,* pe care abia avusese timp să-l răsfoiască, destul însă spre a înțelege că citirea lui ar fi fost dureroasă pentru cel în cauză. Puteau să mai fie și alte însemnări de acest fel și nu folosea la nimic ca Jacques să dea peste ele, cel puțin deocamdată.

Înainte de a ajunge în birou, Antoine trecu prin sufragerie, să vadă cum merge treaba domnului Chasle.

Pe masa cu alonje se îngrămădeau ultimele mii de ferpare și de plicuri care tocmai fuseseră aduse. Dar domnul Chasle, în loc să continue a scrie adrese, părea cufundat în inventarierea pachetelor, pe care le deschidea unul după altul.

Antoine, mirat, se apropie.

— Oamenii nu sînt totdeauna cinstiți, spuse ritos omulețul, ridicîndu-și nasul din hîrtii. Fiecare pachet ar trebui să cuprindă cîte cinci sute. Ei, iată unul în care sînt cinci sute trei, altul cu cinci sute unu. În timp ce vorbea, rupea invitațiile care treceau peste numărul cuvenit. Nu-i cine știe ce, admise el apoi, cu îngăduință. Totuși, dacă le-am păstra, astea care rămîn ne-ar încurca.

— Adică... cum ? făcu Antoine, nedumerit.

Celălalt ridică un deget, cu un rîs plin de subînțelesuri :

— Hei, păi tocmai !

Antoine plecă, fără să mai stăruie. „Ceea ce-i mai ciudat, gîndi el, rîzînd de unul singur, e că, în fața acestui dobitoc, ai totdeauna impresia, fie chiar și pentru o clipă, că ești mai nerod decît el !"

Ajuns în birou, aprinse toate lămpile, trase perdelele și închise ușa.

Hîrtiile domnului Thibault erau aranjate metodic. „Operele de binefacere" se aflau într-un dulap separat. Casa de bani conținea cîteva titluri de rentă, dar mai ales registre de socoteli vechi și tot ce se referea la gestiunea averii.

Cît despre sertarele biroului, cele din stînga erau destinate actelor publice, contractelor, afacerilor în curs, iar cele din dreapta, singurele care-l interesau pe Antoine astăseară, păreau a conține mai mult chestiuni de ordin personal. Acolo găsise testamentul și, în același dosar, însemnarea privitoare la Jacques.

Știa unde o pusese. De altfel, însemnarea nu cuprindea decît un citat din *Biblie :*

„Deuteronomul, XXI, 18 — 21

Dacă va avea cineva un fiu stricat și îndărătnic, care nu va asculta de glasul părintelui său și nici de glasul mamei sale,

Atunci, tatăl și mama sa să-l ia pre el și să-l ducă înaintea bătrînilor cetății, la poarta casei acelora,

Și să spună bătrînilor cetății : «Iată-l pe fiul nostru, care nu ascultă de glasul nostru, căci este stricat și îndărătnic».

Atunci, toți oamenii din cetate să arunce cu pietre în el și să-l ucidă. Și astfel veți smulge dintre voi răul, ca întregul Israel să audă și să se înspăimînte."

Manuscrisul era intitulat *Jacques*. Și dedesubt : Pervers și rebel.

Antoine îl cercetă cu emoție. Trebuie să fi fost scris în ultimii ani. Textul era copiat cu grijă ; ultimele litere ale

fiecărui cuvînt erau trase cu hotărîre. Din acest document emana un fel de tărie morală, de chibzuire, de voință. Și, totuși, simpla existență a acestei hîrtii, pe care bătrînul o băgase în plic, la un loc cu testamentul lui, nu fără o anumită intenție, nu trăda ea însăși o luptă cu propria lui conștiință, o nevoie de justificare ?

Antoine luă din nou în mînă testamentul tatălui său.

Un adevărat monument : paginat, împărțit pe capitole, subîmpărțit în paragrafe, ca un raport, cu o tablă de materii la sfîrșit ; și totul legat într-o mapă de carton. Data : „Iulie 1912".

Prin urmare, domnul Thibault îl redactase după prima criză a bolii sale, cu puține luni înainte de operație. Nici un cuvînt despre Jacques : nu era vorba decît de „fiul meu", „moștenitorul meu".

Antoine citi de la început pînă la sfîrșit capitolul frunzărit în ajun și care purta subtitlul : *Ceremonia înmormîntării.*

„Doresc ca, după o scurtă slujbă la Sfîntul Toma de Aquino, parohia mea, trupul meu să fie dus la Crouy.

Doresc ca funeraliile să se facă acolo, în capela fundației, în prezența tutelaților mei.

Doresc ca, spre deosebire de slujba de la biserică, ceremonia mortuară de la Crouy să se desfășoare cu toată solemnitatea cu care consiliul va binevoi să cinstească rămășițele mele pămîntești.

Doresc să fiu însoțit la locașul meu de veci de către reprezentanții societăților de binefacere care au primit ani îndelungați daniile mele, precum și de către o delegație a Institutului Franței, în care am fost atît de mîndru a mă vedea primit.

Doresc, de asemenea, dacă regulamentele o îngăduie, ca, în virtutea gradului pe care-l am ca decorat cu Ordinul Legiunii de Onoare, să mi se dea salutul militar al armatei, pe care am apărat-o întotdeauna în scris, prin viu grai, ca și prin votul meu de cetățean.

Vreau, în sfîrșit, ca aceia care-și vor fi exprimat dorința de a spune cîteva cuvinte de rămas bun la mormîntul meu să aibă îngăduința de a o face fără oprelițe.

Scriind acestea aici, nu mă amăgesc asupra deșertăciunii laudelor de după moarte.

Sînt mai dinainte pătruns de teamă la gîndul că mă voi înfățișa într-o zi în fața judecății supreme. Dar, după ce am

trăit luminat de flacăra meditației și a rugăciunii, cred că, în împrejurarea de față, adevărata îndatorire este de a lăsa la o parte sentimentele de stearpă umilință și a face în așa fel ca, în ziua morții mele, viața mea să poată fi dată, cu voia lui Dumnezeu, pentru cea din urmă oară, ca pildă, astfel ca ea să îndemne și pe alți creștini din marea noastră burghezie franceză să devină slujitori ai credinței și milosteniei catolice."

Urma un paragraf: „Instrucțiuni de amănunt". Antoine era, prin urmare, scutit de orice bătaie de cap. Domnul Thibault își dăduse osteneala să rînduiască toată ceremonia. Șeful familiei ținea să poruncească pînă la ultima clipă; iar această voință de a fi pînă la sfîrșit credincios rolului jucat în viață nu era lipsită, în ochii lui Antoine, de o anumită măreție.

Domnul Thibault își redactase pînă și anunțul mortuar, pe care Antoine îl transmise, așa cum îl găsise scris, celor de la pompele funebre. Titlurile domnului Thibault erau înșirate acolo într-o ordine care trebuie să fi fost hotărîtă după multă chibzuință: enumerarea lor ocupa vreo douăsprezece rînduri. Membru al Institutului era trecut cu litere mari. Puteau fi citite nu numai mențiuni ca: Doctor în drept, fost deputat de Eure; sau ca: Președinte de onoare al Comitetului operelor de binefacere din eparhia catolică a Parisului; fondator și director al Societății de asistență socială; președinte al consiliului de administrație al Societății de protecție a copiilor, fost trezorier al Secțiunii franceze a Comitetului Central al solidarității catolice, dar și informații de felul acesta, care-l puneau pe gînduri pe Antoine: Membru corespondent al Frăției Sfîntul Ioan din Latran, ori: Președinte al consiliului curial și membru activ al asociațiilor pioase ale parohiei Sfîntul Toma de Aquino. Și această glorioasă enumerare se încheia cu o listă de decorații, în care Legiunea de Onoare venea după ordinele Sfîntul Grigore, Sfînta Isabela sau chiar Crucea Sudului. Insignele acestor ordine aveau să fie prinse de coșciug.

Cea mai mare parte din testament era alcătuită dintr-o listă lungă de legate, făcute în folosul unor opere de binefacere și al unor oameni, dintre care mulți îi erau necunoscuți lui Antoine.

Numele Gisei îi reținu privirea. Domnul Thibault îi constituise ca dotă „domnișoarei Gisèle de Waize", pe care „am crescut-o", scria el, și pe care o considera „aproape ca

pe copila mea", un capital important, „cu sarcina ca ea să vegheze asupra ultimilor ani de viață ai mătușii ei". În felul acesta, viitorul Gisei era pus la adăpost de orice griji.

Antoine se opri din citit. Roși de plăcere. Niciodată nu l-ar fi crezut pe bătrînul egoist în stare de o atare atenție și de atîta dărnicie. Simți pentru tatăl său un neașteptat elan de recunoștință și de respect, pe care paginile următoare aveau să-l îndreptățească pe de-a-ntregul. În adevăr, domnul Thibault părea că avusese de gînd să-i fericească și pe alții : slujnicele, portăreasa, grădinarul de la Maisons-Laffitte — nimeni nu fusese uitat.

Partea din urmă se ocupa cu felurite proiecte de donații, care trebuiau, toate, să poarte numele lui Oscar Thibault. Antoine, curios, citi la întîmplare : Legatul Oscar Thibault, făcut Academiei Franceze pentru un premiu de virtute. Nici nu se putea altfel ! Premiul Oscar Thibault, decernat din cinci în cinci ani de Academia de Științe Morale pentru cea mai bună lucrare „care ar contribui la lupta împotriva prostituției și care ar ajuta la încetarea toleranței în această direcție, firește... în Republica Franceză". Antoine zîmbea. Legatul lăsat Gisei îl făcea să fie mai îngăduitor. Și-apoi, se simțea destul de tulburat să vadă că, în spatele acestei dorințe, repetată fără încetare, de a sluji cauza moralei, testatorul era urmărit de o tainică obsesie — de care nici el, Antoine, cu toată vîrsta lui tînără, nu izbutea să scape cu totul — grija de a supraviețui în lumea pămîntească.

Cea mai naivă, cea mai neașteptată din donații era atribuirea unei sume destul de însemnate Preasfinției-sale episcopul de Beauvais, în scopul publicării anuale a unui *Almanah Oscar Thibault*, care să se tragă „în cît mai multe exemplare cu putință", care „să se vîndă cu preț mic în toate papetăriile și bazarele din eparhie" și care, sub forma unui „calendar agricol practic", era destinat „a face să pătrundă în fiecare cămin catolic, pentru repausul duminical și serile lungi de iarnă, o culegere distractivă de istorioare cu tîlc".

Antoine închise testamentul. (Era grăbit să meargă mai departe cu inventarul.) Punîndu-l la loc, în mapa de carton, se surprinse gîndind, nu fără oarecare plăcere : „Dacă s-a arătat atît de darnic, trebuie să ne fi lăsat, fără îndoială, o avere frumușică..."

Primul sertar mai conținea o servietă mare de piele, strînsă în curele, care purta indicația : *Lucie.* (Era numele doamnei Thibault.)

Antoine dezlegă cureaua cu un sentiment de jenă. Totuși !

Mai întîi, diferite obiecte. O batistă brodată ; o cutiuță de bijuterii, doi cercei de fetiță ; într-un portofel alb cu burduf de mătase, un bilet de spovedanie, îndoit în patru (cerneala se șterse). Cîteva fotografii voalate, pe care Antoine nu le văzuse niciodată : mama lui pe cînd era fetiță ; mama lui la optsprezece sau nouăsprezece ani. Se mira că tatăl său, atît de puțin sentimental, păstrase aceste amintiri și tocmai în sertarul care îi era cel mai la îndemînă. Antoine încercă pentru fata aceea tînără și veselă care-i fusese mamă un simțămînt de caldă duioșie. Dar, privind de aproape trăsăturile pe care le uitase, se gîndea mai cu seamă la el însuși. Cînd murise doamna Thibault — la nașterea lui Jacques — Antoine avea nouă sau zece ani. Pe atunci era un băiețel îndărătnic, sîrguincios, care avea cusururile lui ; fu nevoit chiar să recunoască : „Nu prea simțitor". Și, fără a stărui asupra acestor constatări neplăcute. scotoci în cealaltă despărțitură a servietei.

Scoase două pachete la fel de mari : *Scrisori de la Lucie* și *Scrisori de la Oscar*; cel de-al doilea era legat cu o panglică, iar însemnarea era făcută cu un scris aplecat de fată de pension : domnul Thibault le găsise, de bună seamă, așa cum erau, în birouașul moartei și le păstrase cu sfințenie.

Antoine nu prea voia să le deschidă ; o să aibă timp mai tîrziu pentru asta. Dar, împingînd la o parte teancul mai slab legat, sub ochi îi căzură cîteva crîmpeie, care, citite izolat, pline de o viață reală, scoteau din umbră un trecut pe care el niciodată nu l-ar fi putut întrezări, ba nici măcar presupune.

„...Am să-ți scriu din Orléans, înainte de congres. Dar voiam, scumpa mea, să-ți trimit, chiar astă-seară, toată dragostea sufletului meu, ca să te îndemn să ai răbdare și să te ajut să înduri prima zi a acestei săptămîni de despărțire. Nu-i mult pînă sîmbătă. Noapte bună, iubita mea. Ar fi bine să-l iei pe micuț în camera ta, ca să te simți mai puțin singură."

Înainte de a citi mai departe, Antoine se duse la ușă și răsuci cheia în broască.

„...Te iubesc din tot sufletul, draga mea. Lipsa ta îmi îngheață inima, mai mult chiar decît zăpada și iarna de pe aceste meleaguri străine. N-am să-l aștept pe W. P. la Bruxelles. Înainte încă de duminică, am să te strîng iarăși la piept, iubita mea. Ceilalți nu pot ghici taina noastră : nimeni niciodată nu s-a iubit ca noi..."

Antoine era atît de uimit citind cuvintele acestea scrise de tatăl său, încît nu se putea hotărî să strîngă la loc legătura.

Totuși, nu toate aveau aceeași căldură :

„...Îți mărturisesc, un cuvînt din scrisoarea ta m-a nemulțumit. Te rog din toată inima, Lucie, nu profita de lipsa mea ca să-ți pierzi vremea studiind la pian. Ascultă-mă pe mine. Exaltarea asta nesănătoasă pe care ți-o dă muzica are o înrîurire nefastă asupra simțirii unei ființe încă tinere ; te înclină spre lenevie, spre închipuiri bolnăvicioase și riscă să îndepărteze o femeie de la adevăratele sale îndatoriri..."

Cîteodată, tonul se învenina :

„...Nu mă înțelegi și văd că nu m-ai înțeles niciodată. Mă învinuiești de egoism pe mine, care-mi închin întreaga viață celorlalți ! Dacă ai curajul, întreabă-l pe abatele Noyel ce trebuie să crezi despre asta ! Ai putea să-i mulțumești bunului Dumnezeu și să fii mîndră de viața asta de altruism pe care-o duc, dacă ai izbuti să-i pătrunzi înțelesul, măreția morală, scopul spiritual ! În loc de asta, ești geloasă pe ea, în chip josnic, și nu te gîndești decît să păgubești, spre profitul tău, aceste opere de binefacere, care au atîta nevoie de conducerea mea !..."

Dar cele mai multe scrisori oglindeau o adîncă duioșie :

„...Nici o veste ieri, nici o veste azi. Am atîta nevoie de un semn de la tine, încît aștept cu un dor prea mare scrisoarea în fiecare dimineață, și dacă acest izvor de viață îmi lipsește cînd mă trezesc din somn, toată ziua lucrez fără nici un chef. În lipsă de altceva, am recitit scrisoarea ta atît de dulce de joi, plină de cumințenie, de puritate, de duioșie.

Oh, înger bun pe care Dumnezeu mi l-a hărăzit mie ! Mă mustru că nu te iubesc atît cît meriți ! Simt foarte bine, dragostea mea, că nu vrei să te plîngi de nimic. Dar cît ar fi de josnic din partea mea dacă mi-aș uita greșelile și dacă ți-aș ascunde căința mea !

Delegația este foarte bine primită. Mie mi se dă o considerație extrem de măgulitoare. Ieri am avut o masă de treizeci de tacîmuri, discursuri etc....Cred că răspunsul meu a avut un puternic răsunet. Dar onorurile nu mă fac să uit nimic : între ședințe, mă gîndesc numai la tine, draga mea, și la micuț..."

Antoine era foarte mișcat. Mîinile îi tremurau cînd puse pachetul la loc. „Sfînta voastră mamă" , spunea întotdeauna domnul Thibault, cu un anume suspin și trimițînd priviri piezișe spre lampa din tavan ori de cîte ori, la masă, i se întîmpla să amintească ceva în legătură cu soția lui. Această

scurtă pătrundere într-un tărîm nebănuit constitui pentru Antoine prilejul de a afla mult mai multe lucruri asupra tinereții părinților săi decît aflase din crîmpeiele de amintiri auzite din gura tatălui său timp de douăzeci de ani.

Sertarul al doilea era plin cu alte pachete de scrisori: *Scrisori de la copii; Tutelați și deținuți.*

„Cealaltă parte a familiei lui", gîndi Antoine.

Se simțea mai la largul lui față de acest trecut, dar mai puțin mirat. Cine ar fi putut crede că domnul Thibault păstra toate scrisorile lui Antoine, ale lui Jacques, chiar și puținele scrisori primite de la Gise, și că le punea în ordine, cuprinzîndu-le sub un titlu comun : *Scrisori de la copii ?*

Peste legătura de sfoară se afla un bilețel nedatat, scris cu creionul, stîngaci, de un copilaș pe care mama îl ajutase desigur să aștearnă literele pe hîrtie :

„Dragă tată, te sărut și-ți doresc sărbători fericite.

Antoine"

Se înduioșă o clipă în fața acestui vestigiu preistoric, apoi trecu mai departe.

Scrisorile de la tutelați și deținuți păreau fără însemnătate :

„Domnule președinte,

Ne îmbarcă astă-seară pe vapor, spre insula Ré. Mi-ar părea rău să părăsesc închisoarea fără să vă spun cît de recunoscător vă sînt pentru toate binefacerile dumneavoastră..."

„Domnule și scumpe binefăcător,

Cel care vă scrie și iscălește este un om care a devenit iarăși cinstit și de aceea vin să vă cer o recomandare, alăturînd aici o scrisoare a tatălui meu, la al cărui fel de exprimare nu trebuie să luați seamă... Cele două fetițe ale mele se roagă în fiecare seară pentru cel pe care-l numesc «nașul tatii»..."

„Domnule președinte,

Sînt încarcerat de douăzeci și șase de zile și mă aflu în mare deznădejde prin faptul că, în douăzeci și șase de zile, n-am fost dus în fața judecătorului decît o dată, în ciuda memoriului meu atît de îndreptățit..."

O scrisoare mînjită, trimisă din „tabăra din Montravel, Noua Caledonie," se termina cu aceste cuvinte, scrise cu o cerneală spălăcită :

„...așteptînd zile mai bune, vă rog să primiți simțămintele cu care vă onorez în chip recunoscător.

Deportatul nr. 4843"

Toate mărturiile acestea de încredere și recunoștință, toate aceste brațe nenorocite pe care le vedea întinzîndu-se spre tatăl său îl mișcau pe Antoine. „Ar fi bine ca Jacques să răsfoiască astea", își spuse el.

Pe fundul sertarului, zăcea o mapă mică de carton, fără etichetă : trei fotografii de amator, cu colțurile îndoite. Cea mai mare înfățișa o femeie de vreo treizeci de ani, într-un peisaj de munte, la marginea unei păduri de brazi. Antoine se plecă zadarnic spre lampă, trăsăturile acestei fețe îi erau cu totul necunoscute. De altfel, gluga mare cu panglici, rochia cu guleraș, mînecile umflate erau de modă foarte veche. A doua, mai mică, înfățișa aceeași persoană, cu capul gol, stînd pe o bancă, într-o grădină, poate în parcul unui hotel ; iar sub bancă, la picioarele doamnei, un cățelus alb, în poziția unui sfinx. Într-a treia fotografie, cîinele era singur, în picioare, pe o masă de grădină, cu botul ridicat, cu o panglică pe cap. În mapă, un plic conținea clișeul fotografiei celei mari, cu priveliștea de munte. Nici un nume, nici o dată. Dacă te uitai mai de aproape, cu toate că trupul era încă zvelt, femeia aceasta putea să fi atins sau chiar să fi trecut de patruzeci de ani. O privire caldă, serioasă, în ciuda zîmbetului care-i juca pe buze : un chip atrăgător, pe care Antoine îl cerceta curios, neputîndu-se hotărî să închidă mapa. Să fie oare o sugestie ? căci, iată, acum nu mai era tocmai sigur că n-o văzuse niciodată pe femeia asta.

Al treilea sertar, aproape gol, nu conținea decît un registru vechi de socoteli, pe care Antoine era gata să-l treacă cu vederea. Era un caiet de demult, legat în piele, care purta inițialele domnului Thibault și care, de fapt, nu slujise niciodată la ținerea socotelilor.

Antoine citi pe prima foaie : „Dăruit de Lucie cu prilejul primei aniversări a căsătoriei noastre : 12 februarie 1880."

În mijlocul paginii următoare, domnul Thibault scrisese cu aceeași cerneală roșie :

ÎNSEMNĂRI
pentru a servi la o
ISTORIE A AUTORITĂȚII PATERNE
de-a lungul veacurilor.

Dar titlul acesta era tăiat. Desigur, proiectul fusese părăsit. „Ciudată preocupare, își spuse Antoine, pentru un

om căsătorit numai de un an și al cărui prim copil urma abia să se nască !"

Dar cînd răsfoi registrul, curiozitatea îi crescu. Puține pagini rămăseseră nescrise. Deosebirile de scris dovedeau că fusese folosit timp de mai mulți ani. Dar nu era un jurnal, așa cum își închipuise Antoine la început și cum nădăjduise : părea că nu-i decît o simplă culegere de citate, adunate în cursul lecturilor. Alegerea textelor putea să aibă oarecare tîlc, și Antoine parcurse cele dintîi pagini cu un ochi pătrunzător :

„«De nimic nu trebuie să te ferești mai mult decît de a cerca să faci o cît de mică schimbare în rînduiala statornică.» (Platon)

Înțeleptul (Buffon)

«Mulțumit de starea lui, nu vrea să fie decît așa cum a fost totdeauna, să nu trăiască decît așa cum a trăit ; fiind mulțumit de el însuși, are prea puțină nevoie de ceilalți» etc..."

Unele dintre aceste citate erau destul de neașteptate :

„«Sînt inimi otărîte, amare și aspre din fire care otărăsc și amărăsc tot ce li se dă.» (Saint François de Sales)»

«Nu-i nici un suflet pe lume care să iubească mai duios, mai drăgăstos, mai tare ca mine : întrec chiar măsura în dragostea curată.» (Saint François de Sales)

«Poate că rugăciunea i-a fost dată omului spre a-i îngădui să-și strige zilnic o iubire de care n-are a roși»"

Această din urmă cugetare era scrisă cursiv și nu purta numele autorului. Pe Antoine îl bătu gîndul că autorul era chiar tatăl său.

De altfel, se părea că domnul Thibault prinsese de aci înainte obiceiul să introducă în mijlocul diverselor texte roadele propriei sale cugetări. Întorcînd paginile cu un viu interes, Antoine băgă de seamă că acest caiet își pierduse destul de curînd rostul dintîi, ca să ajungă aproape exclusiv o culegere de cugetări personale.

La început, cea mai mare parte din maxime aveau o însemnătate politică ori socială. De bună seamă că domnul Thibault nota acolo idei generale, pe care era bucuros să le aibă la îndemînă cînd își pregătea un discurs. Antoine întîlnea des forma negativ interogativă : „Nu este oare ?..." „Nu trebuie oare ?..." care era atît de caracteristică felului de a gîndi și de a vorbi al tatălui său.

„Autoritatea patronului este o forță pe care priceperea sa o îndreptățește îndeajuns. Dar nu-i oare mai mult decît atît ? Nu-i oare nevoie pentru o producție înfloritoare să se stabilească o strînsă legătură morală între cei care cooperează la această producție ? Și patronul nu e oare, astăzi, elementul neapărat necesar pentru această strînsă legătură morală între muncitori ?"

„Proletariatul se răscoală în fața inegalității condițiilor și numește nedreptate minunata varietate stabilită de Dumnezeu.

Nu se manifestă, oare, în zilele noastre, tendința de a uita că un om de bine este în chip fatal, sau aproape fatal, și un om care posedă bunuri ?"

Antoine sări peste însemnările din cursul a doi sau trei ani. Preocupările de ordin general păreau să facă loc mai mult cugetărilor personale.

„Ceea ce-ți dă atîta tărie simțindu-te creștin nu-i oare faptul că Biserica lui Hristos este și o putere lumească ?"

Antoine zîmbi. „Oamenii ăștia așa-zis cinstiți, își spuse el, îndată ce sînt ceva mai activi și mai curajoși, devin adesea mai primejdioși decît nemernicii !... Se impun tuturor, mai cu seamă celor buni, și sînt așa de siguri că au pus mîna pe adevăr, încît nu se dau înapoi de la nimic pentru reușita convingerilor lor... De la nimic. L-am văzut pe tata făcînd, pentru binele partidului său, pentru reușita operelor sale, niște lucruri... în sfîrșit, niște lucruri pe care nu și le-ar fi îngăduit niciodată dacă ar fi fost vorba să dobîndească ceva pentru el, să obțină o distincție sau să cîștige niscaiva bani !"

Ochii îi fugeau de pe o pagină pe alta, spicuind la întîmplare :

„Nu există oare o formă legitimă, folositoare a egoismului său, mai bine zis, un fel de a te sluji de egoism în scopuri pioase ? Să putem întreține, de pildă, cu el faptele noastre creștinești și chiar credința noastră ?"

Unele observații ar fi putut să pară cinice cuiva care n-ar fi cunoscut persoana și viața domnului Thibault :

„ÎNFĂPTUIRI. Ceea ce constituie măreția și mai cu seamă eficacitatea socială cu totul deosebită a filantropiei noastre catolice (opere de binefacere, surorile de la Saint-Vincent-de-P. etc.) este că, de fapt, împărțirea ajutoarelor se face numai în folosul celor care suferă fără să cîrtească, al celor cuminți, și nu riscă să încurajeze pe nemulțumiți, pe răzvrătiți, pe cei care nu se supun condiției lor grele de viață și n-au alte cuvinte pe buze decît inegalitate și revendicare."

„Adevărata milostenie nu stă în a dori fericirea altuia. Doamne, dă-ne puterea să învingem voința acelora pe care trebuie să-i salvăm."

Idee care, cîteva luni mai tîrziu, părea că-l urmărește încă :

„Să fii crud cu tine însuți, ca să ai dreptul să fii aspru cu toți ceilalți."

„N-ar fi drept oare să așezăm în fruntea virtuților nerecunoscute — tocmai pentru ucenicia grea de care ea are nevoie — pe aceea pe care eu o cer de atîta vreme în rugăciunile mele : asprimea ?"

Și iată una care, singură pe o pagină albă, avea o importanță deosebită :

„Să silești pe alții să te stimeze, slujindu-te de virtutea ta."

„Asprime !" se gîndea Antoine. Descoperea că tatăl său nu era numai neînduplecat, ci aspru, și deliberat. De altfel, el nu pregeta să vadă o anumită frumusețe întunecată în această constrîngere, chiar dacă ea nu ducea decît la o atitudine neumană. „Să fie oare vorba de o sensibilitate ciuntită de bunăvoie ?" se întreba el. Uneori părea că domnul Thibault suferise din pricina lui însuși, ca și din pricina meritelor pe care le obținea cu atîta trudă :

„Stima nu exclude în mod necesar prietenia, dar se pare că arareori contribuie la nașterea ei. A admira nu înseamnă a iubi ; și dacă virtutea cucerește considerația, ea nu deschide prea des inimile."

Tainică amărăciune, care-l determina să scrie cîteva pagini mai departe :

„Omul de bine nu are prieteni. Dumnezeu îl mîngîie, făcîndu-i parte de îndatorați."

Ici și colo — arareori, e adevărat — răsuna un strigăt omenesc, care părea ciudat și-l umplea chiar și pe Antoine de uimire :

„Dacă nu faci binele dintr-o pornire firească, fă-l din deznădejde ; sau, cel puțin, ca să nu faci rău."

„E ceva din Jacques în toate astea", își zicea Antoine. Era greu de spus ce anume. Aceeași sensibilitate încordată, aceeași ascunsă violență a instinctelor, aceleași asprimi... Se întrebă dacă pornirea tatălui său împotriva firii aventuroase a lui Jacques nu era uneori întărîtată de o obscură asemănare a temperamentelor lor.

Multe din cugetări începeau cu această formulă : „Capcana diavolului".

„Capcana diavolului : adică înclinarea spre adevăr. Nu-i oare adesea nici mai greu, nu cere mai mult curaj să stărui, din dorința de a rămîne credincios ție însuți, într-o convingere chiar zdruncinată decît să scuturi cu semeție stîlpii, cu riscul de a dărîma clădirea ?

Stăruința nu-i oare mai mult decît dorul de adevăr ?"

„Capcana diavolului. A-ți ascunde îngîmfarea nu înseamnă a fi modest. Este mai bine să dai frîu slobod defectelor pe care n-ai putea să le învingi și să faci din ele o forță, decît să minți și să te mistui ferindu-te să nu fie văzute."

(Cuvintele : îngîmfare, trufie, modestie le întîlneai la fiecare pagină.)

„Capcana diavolului. A te micșora vorbind cu umilință despre tine nu-i oare o prefăcătorie a îngîmfării ? Bine este să nu vorbești despre tine. Dar aceasta omul n-o poate face decît dacă are siguranța că cel puțin alții vor ști să vorbească despre el."

Antoine zîmbi iarăși. Dar ironia îi încremeni curînd pe buze.

Ce tristețe să citești, scrisă de pana domnului Thibault, o banalitate ca aceasta :

„Există oare vieți — chiar vieți de sfinți — care să nu fie zilnic supuse minciunii ?"

De altfel — contrar celor ce și-ar fi închipuit Antoine judecînd după amintirile ce le avea despre tatăl său ajuns în pragul bătrîneții — se părea că seninătatea părăsea pe măsură ce treceau anii sufletul lui înțepenit de certitudini :

„Roadele unei vieți, însemnătatea lucrurilor întreprinse de un om, valoarea lor sînt, mai mult decît s-ar crede, determinate de viața sufletească. Sînt unii cărora, pentru a fi putut lăsa o înfăptuire pe măsura însușirilor lor, nu le-a lipsit decît căldura unei ființe iubite."

Ghiceai chiar, din timp în timp, un fel de rău ascuns :

„O greșeală nesăvîrșită nu poate produce în caracterul unui om tot atîtea deformări și în viața lui lăuntrică tot atîtea pustiiri ca o crimă reală ? Între una și alta nu-i nici o deosebire : simți pînă și colții remușcărilor."

„Capcana diavolului. Să nu confunzi iubirea aproapelui cu emoția care te cuprinde cînd te apropii, cînd te atingi de anumite ființe..."

Paragraful acesta se termina cu o jumătate de rînd șters. Totuși, putu citi sub ștersătură :

„...tinere, fie chiar copii".

Pe marginea filei, notat cu creionul :

„2 iulie, 25 iulie, 6 august, 8 august, 9 august."

Apoi după cîteva pagini, alt ton :

„O, Dumnezeule, numai tu cunoști nenorocirea mea ! N-am dreptul la iertarea ta, fiindcă nu m-am despărțit, nu pot să mă despart de păcatul meu. Întărește-mi voința, ca să mă pot feri de capcana diavolului."

Și Antoine își reaminti deodată cele cîteva cuvinte rușinoase, care, de două ori, scăpaseră de pe buzele tatălui său în timp ce aiura.

Dese invocări adresate lui Dumnezeu întretăiau aceste scrutări ale conștiinței :

„Doamne, cel pe care-l iubești este bolnav !"

„Ferește-te de mine, Doamne, fiindcă te voi trăda dacă mă lași pradă mie însumi !"

Antoine întoarse cîteva foi.

O dată, adăugată pe marginea paginii cu creionul — „august 95" — îi reținu privirea :

„Un gest de îndrăgostită. Pe masă era aruncată cartea prietenului ; la pagina la care rămăsese era pusă o bucată de ziar. Oare cine o fi fost la ea atît de dimineață ? O albăstrea, la fel cu acelea care-i împodobeau aseară rochia, stă acum în locul bucății de ziar" !

August 1895 ? Antoine, foarte mirat, se cufundă în amintiri. În 95 avea paisprezece ani. Era anul în care domnul Thibault își dusese toată familia aproape de Chamonix. Să fie vorba de o întîlnire întîmplătoare, ca acelea din hoteluri ? Se gîndi numaidecît la fotografia doamnei cu cățelușul. Va găsi, desigur, o lămurire în cele ce urmează... Nu. Nu era nici un cuvînt despre „îndrăgostită".

Totuși, cîteva pagini mai departe, o floare, albăstreaua poate ? strivită și uscată, se afla lîngă acest citat clasic :

„Are toate darurile care pot face din ea o foarte bună prietenă ; are și ceea ce te poate duce dincolo de prietenie." (La Bruyère)

Apoi, în același an, la 31 decembrie, ca o încheiere ce amintea de fostul elev de la iezuiți, cuvintele acestea :

Saepe venit magno foenore tardus amor.[1]

Dar zadarnic se gîndea Antoine la vacanța din 95, nu găsea nici o amintire care să-i vorbească de mînecile umflate și nici de cățelul alb.

Nu putea citi totul în aceeași seară.

---

1 O iubire tîrzie te cuprinde adesea cu o mare putere.

De altfel, domnul Thibault, ajuns o persoană importantă în lumea filantropică și foarte ocupat cu numeroasele lui funcții, părea că în ultimii zece ori doisprezece ani își lăsase registrul în părăsire. Nu mai scria în el decît în timpul vacanțelor, iar citatele religioase reveneau foarte des. Ultima dată era „septembrie 1909". Nici un rînd după plecarea lui Jacques ; nici din timpul bolii.

Pe una din ultimele foi, scrisă cu o slovă mai tremurată, cugetarea asta plină de dezamăgire :

„Cînd omul ajunge la onoruri, înseamnă că nu le mai merită. Dar Dumnezeu, în bunătatea sa, nu i le dăruiește oare numai pentru a-l ajuta să îndure această lipsă de stimă pentru sine, care otrăvește și, pînă la urmă, seacă izvorul oricărei bucurii, oricărei milostenii ?"

Caietul se termina cu cîteva pagini albe.

La sfîrșit, în mătasea căptușelii, legătorul făcuse o despărțitură în care se aflau încă niște hîrtii vechi. Antoine scoase două fotografii nostime ale Gisei pe cînd era copilă, un calendar din 1902, în care, în dreptul duminicilor, era făcut un semn, și scrisoarea aceasta, scrisă pe hîrtie violetă :

„7 aprilie 1906

Dragă W. X. 99,

Tot ceea ce-mi spui despre dumneata ți-aș putea spune și eu despre mine. Nu, nu-mi dau seama ce m-a împins să trimit anunțul ; eu, care am avut o creștere atît de aleasă, mă mir și astăzi, așa cum te miră și pe dumneata, cum de m-am oprit asupra ofertelor de căsătorie din jurnal și cum de m-am lăsat ispitită să scriu acelor inițiale necunoscute, pline de mister pentru mine. Pentru că și eu sînt o catolică evlavioasă și foarte legată de preceptele religiei, de la care nu m-am abătut niciodată, și prilejul acela îmi pare atît de romantic — nu găsești ? — încît s-ar spune, cel puțin în ce mă privește, că a fost un semn al Proniei și că Dumnezeu a vrut să se-ntîmple așa ca eu să am acea clipă de slăbiciune de a publica anunțul și ca dumneata să-l citești și să-l tai din ziar.

De șapte ani, de cînd sînt văduvă, simt tot mai mult lipsa unei mîngîieri, mai ales că, neavînd copii, nu am nici măcar această mulțumire. Dar se vede că nici mulțumirea asta nu-i de ajuns, de vreme ce dumneata, care ai doi băieți mari, în sfîrșit, un cămin și, după cîte pot ghici, ești un om de afaceri foarte ocupat, te plîngi și dumneata de singurătate, de lipsa unui suflet cald și apropiat. Da, gîndesc, ca și dumneata, că

Dumnezeu e cel care ne-a dat această nevoie de a iubi și-l rog, dimineața și seara, în rugăciunile mele, să aflu într-o căsătorie binecuvîntată de el prezența scumpă a unui bărbat care să-mi dea din belșug căldura unui suflet credincios și iubitor. Unui atare om, trimis al lui Dumnezeu, îi voi aduce atît un suflet iubitor, cît și o dragoste proaspătă, care este chezășia sfîntă a fericirii. Dar, cu toată durerea ce o am de a te face să suferi, nu pot să-ți trimit ceea ce-mi ceri, cu toate că înțeleg dorința dumitale. Nu știi ce fel de femeie sînt, nu-mi cunoști nici părinții — astăzi morți, dar pentru mine vii în rugăciunile mele — și nici mediul în care am trăit pînă acum. Încă o dată, nu judeca după slăbiciunea pe care am avut-o în setea mea deznădăjduită după dragoste, cînd am publicat acea ofertă, și înțelege că o fire ca a mea nu-i făcută să trimită o astfel de fotografie, chiar dacă m-ar arăta mai frumoasă decît sînt.

Ceea ce pot face bucuroasă este să-l rog pe duhovnicul meu care, de la Crăciun, este prim-vicar al unei parohii din Paris, să se ducă să-l vadă pe acel abate V., de care mi-ai vorbit în a doua scrisoare, și să-i dea toate informațiile. Și în ceea ce privește fizicul meu, să mă duc eu însămi să-i fac o vizită domnului abate V., în care ai încredere și care va fi pe urmă în măsură să-ți..."

Erau ultimele cuvinte de pe pagina a patra. Antoine scotoci în despărțitură ; pagina următoare lipsea.

Să fi fost oare vorba de tatăl său ? Fără îndoială că da : cei doi fii, abatele V. Să-l întrebe pe Vécard ? Dar chiar dac-ar fi fost amestecat în acest proiect de căsătorie, acesta n-ar destăinui nimic.

Să fie oare doamna cu cățelușul ? Nu ; data acestei scrisori era 1906 : anul de internat al lui Antoine în clinica lui Philip, anul pe care Jacques îl petrecuse în penitenciarul de la Crouy... data asta oarecum apropiată nu se potrivea cu gluga, cu talia de viespe, cu mînecile umflate. Trebuia să se mulțumească doar cu ipoteze.

Antoine puse registrul la loc, închise sertarul și se uită la ceas : trecuse de miezul nopții.

„Mulțumește-te cu ipoteze", își spuse el din nou, cu jumătate de glas, ridicîndu-se.

„Drojdia unei vieți... gîndi el. Și totuși ce plinătate într-o asemenea viață ! O viață omenească e totdeauna mult mai bogată decît s-ar crede !"

Privi o clipă, ca pentru a-i smulge o taină, fotoliul acela de mahon și de piele, de pe care se scula și în care domnul Thibault, înfipt atîția ani de-a rîndul, cu trunchiul aplecat înainte, rînd pe rînd batjocoritor, tăios ori solemn, își rostea sentințele sale.

„Ce-am cunoscut eu din el ? cugetă Antoine. O funcție, funcția paternă : guvernarea de drept divin. M-a condus, adică ne-a condus timp de treizeci de ani, conștiincios, de altfel ; morocănos și aspru, dar drept ; legat de noi ca de o datorie... Și ce-am mai cunoscut ? Un pontif social, cinstit și temut. Dar el, el, ființa aceea care se dezvăluia cînd rămînea singur cu sine însuși, cine era ? Nu știu nimic. Niciodată nu mi-a arătat un gînd, un simțămînt în care să fi putut vedea ceva personal, ceva care să fi ieșit într-adevăr din adîncul ființei lui, ceva care să nu fi purtat mască !"

De cînd cercetase hîrtiile acestea, de cînd ridicase acest colțișor de văl și ghicise unele lucruri, Antoine își spunea cu un fel de strîngere de inimă că, sub înfățișarea lui măreață, nu murise decît un om, poate doar un biet om ; că omul acesta era tatăl lui și că el nu-l cunoscuse deloc.

Se întrebă deodată :

„Dar el ce știa despre mine ? Și mai puțin ! Nimic. Oricare dintre colegii mei de școală, să zicem unul din cei pe care nu i-am mai văzut de cincisprezece ani, știe mai mult despre mine ! E oare vina tatălui meu ? Nu-i vina mea ? Bătrînului acestuia învățat, pe care atîția oameni de seamă l-au socotit prevăzător, înțelept, bun sfătuitor, eu, fiul lui, nu i-am cerut niciodată părerea decît de formă, și numai după ce mă sfătuiam cu alții și luam hotărîri fără să țin seama de el. Cînd ne aflam față în față, eram doi oameni cu același sînge, cu aceeași fire, dar între acești doi oameni, între tată și fiu, nici un limbaj comun, nici o posibilitate de a-și comunica gînduri și trăiri : doi străini !

Și totuși, nu ! își urmă el firul gîndului după ce făcuse cîțiva pași prin încăpere. Nu-i adevărat. Nu eram străini unul față de celălalt. Iată ceea ce e și mai grozav. Erau între noi legături de netăgăduit. Da, da, legăturile acelea de la tată la fiu, de la fiu la tată — oricît ar părea de caraghios să te gîndești măcar la ele, avînd în vedere relațiile dintre noi — legăturile astea unice, pe care nu le poți asemui cu nimic altceva, existau cu voie sau fără voie în adîncul fiecăruia dintre noi ! Și tocmai din pricina lor sînt acum atît de răscolit. Pentru întîia oară în viața mea am senzația limpede că, sub această lipsă totală de înțelegere, se ascundea ceva tainic, ceva

îngropat : o capacitate de înțelegere ! Și acum simt cu tărie că, totuși — deși n-am constatat niciodată un cît de mic început de comuniune între noi — n-a fost pe lume și nu va mai fi niciodată o altă ființă, nici chiar Jacques, pe care s-o înțeleg mai lesne și mai adînc și care să-mi pătrundă mai bine în suflet... Fiindcă-mi era tată, fiindcă sînt fiul lui !"

Era lîngă ușa antreului. „Haidem la culcare !", își spuse el, învîrtind cheia în broască. Dar, înainte de a stinge lumina, se mai întoarse o dată și îmbrățișă cu privirea acest cabinet de lucru, care părea acum un fagure gol.

„Acum totul e prea tîrziu, își încheie gîndul. S-a sfîrșit pentru vecie."

O rază de lumină se strecura pe sub ușa sufrageriei.

— Ei, domnule Chasle, nu mai pleci ? exclamă Antoine, din ușă.

Aplecat peste două teancuri de invitații, domnul Chasle pregătea plicurile.

— Ah, dumneavoastră sînteți ? Tocmai... Aveți puțin timp ? întrebă domnul Chasle, fără să-și ridice nasul.

Antoine, crezînd că era vorba de completarea vreunei adrese, se apropie de el, fără să bănuiască ce-l așteaptă.

— Un minut, spuse din nou omulețul, continuînd să scrie. Păi... să vă explic ce vă spuneam despre capitalul acela mic...

Fără să aștepte vreun răspuns, își puse tocul pe masă, își ascunse dantura falsă și începu să-l privească pe Antoine, înveselit parcă. Te dezarma.

— Ia spune, nu ți-e somn, domnule Chasle ?

— Aș, nu ! Ce mă ține pe mine treaz sînt ideile... Pieptul lui firav se întindea spre Antoine, care rămăsese în picioare. Scriu adrese, scriu, dar în timpul acesta, domnule Antoine... (avu un zîmbet maliții os, de scamator cinstit, gata să-și arate unul din trucurile sale), dar în timpul ăsta, moara se-nvîrtește, se-nvîrtește *ad libitum !* Și, mai înainte ca Antoine să fi putut găsi o scăpare :

— Ei, cu capitalul ăla mic, despre care mi-ați vorbit, am să-mi pot înfăptui una din ideile mele. Da, o idee de-a mea : *Contoarul.* E un titlu prescurtat, ca să zic așa. Un contoar. Se poate spune și un oficiu. În sfîrșit, o prăvălioară. Da. Întîi, o prăvălioară. Un magazin, pe o stradă circulată din localitate. Dar prăvălioara este pe dinafară. Ideea e înăuntru.

Cînd era furat cu totul de un gînd, ca în clipa asta, vorbea cu fraze întretăiate, cu mîinile întinse și împreunate,

aplecîndu-se cînd la dreapta, cînd la stînga. După fiecare frază, o pauză scurtă îi îngăduia să-și rînduiască în minte fraza următoare; părea că același resort îl făcea să-și zvîrle pieptul înainte și să-și arunce în același timp vorbele pregătite, apoi se oprea din nou, ca și cum n-ar fi putut să exprime dintr-o dată decît o părticică de gînd.

Antoine se întrebă dacă nu cumva domnul Chasle era mai ţicnit ca de obicei; toate întîmplările astea, nopțile nedormite...

— Latoche ar vorbi despre toate astea mai bine decît mine, continuă omulețul. Iată atîta vreme de cînd îl cunosc pe Latoche; în ce privește trecutul lui, n-am avut decît cele mai bune informații. E un om subțire. Și el are idei. La fel ca mine. Amîndoi împreună avem o idee mare: acest faimos contoar. *Contoarul dibăciei moderne...* Înțelegeți?

— Nu prea bine.

— Ei, cum să spun, micile invenții. Micile invenții practice!... Toți inginerașii care descoperă cîte-o mică drăcie și care nu știu ce să facă cu ea. Latoche și cu mine centralizăm toate astea. Dăm drumul la reclamă în ziarele din localitate.

— Ce localitate?

Domnul Chasle se uită la Antoine ca și cum nu înțelegea întrebarea.

— Pe cînd trăia defunctul, urmă el după o pauză, mi-ar fi fost rușine să vorbesc de lucrurile astea. Dar acum... De treisprezece ani o rumeg, domnule Antoine. De la expoziție. Ba chiar am inventat eu singur o mulțime de mici lucruri din astea. Da, un toc înregistrator de numărat pașii. Un aparat de lipit mărci, automat și perpetuu. Sări de pe scaun și se apropie de Antoine. Dar lovitura cea mare e oul! Oul pătrat. Rămîne să găsesc lichidul. Pentru treaba asta sînt în corespondență cu cercetători. Preoții de țară sînt toți gata să ia parte la experiența asta; iarna, după vecernie, ai timp să te ocupi de toate, nu-i așa? I-am asmuțit pe toți pe urmele lichidului. De îndată ce o să am lichidul... Dar lichidul nu e mare lucru. Greutatea era ideea!

Antoine holba ochii la el.

— Îndată ce-o să ai lichidul?...

— Ei da, vîr ouăle în el... exact atît cît trebuie să înmoi coaja fără să stric oul!... Înțelegeți?

— Nu.

— Le usuc în forme...

— Pătrate?

— Firește!

Domnul Chasle se zbătea ca un vierme tăiat în două. Antoine nu-l văzuse niciodată în starea asta.

— Cu sutele ! Cu miile ! O uzină ! Oul pătrat ! S-a terminat cu păhărelele de ouă ! Oul pătrat stă singur drept ! iar coaja rămîne în gospodărie ! Faci din ea o chibritelniță, faci un borcănel de muștar ! Oul pătrat îl așezi în cutii, ca bucățile de săpun ! Vă dați seama ce-nseamnă asta pentru expediții ? Vru să se cațere iar pe „strapontinul" lui ; dar în aceeași clipă, ca și cum s-ar fi înțepat, sări jos. Se făcu roșu ca racul : Iertați-mă, mă-ntorc numaidecît, murmură el îndreptîndu-se spre ușă. Bășica... E ceva nervos... Îndată ce vorbesc de ou...

XI

A doua zi, duminică, Gise se deșteptă nu moleșită — temperatura parcă-i scăzuse de tot —, ci, dimpotrivă, nerăbdătoare și hotărîtă. Încă prea slăbită ca să meargă pînă la biserică, își petrecu dimineața în cameră, rugîndu-se. Îi era ciudă că nu e în stare să găsească soluția pentru situația în care se afla de cînd se întorsese Jacques ; nimic nu era limpede pentru ea ; și nici chiar în dimineața asta ; la lumina zilei, nu izbutea să-și explice ce anume o făcuse să simtă, în timpul vizitei lui Jacques din noaptea trecută, gustul acesta de dezamăgire, aproape de deznădejde, ce-o apăsa și acum. O lămurire între ei era necesară. Să împrăștie neînțelegerile. Pe urmă, totul s-ar termina.

Dar Jacques nu se arătă toată dimineața. Nici pe Antoine nu-l mai văzuse aproape deloc de cînd îl puseseră pe mort în coșciug. Mătușa și nepoata mîncară singure. După aceea, Gise se retrase în odaia ei.

După-amiaza trecu greu, cețoasă și rece, nesfîrșit de tristă.

Singură și neavînd nimic de făcut, pradă acelorași gînduri care o răscoleau mereu, Gise fu cuprinsă de o asemenea enervare încît, pe la patru, în timp ce mătușa ei făcea rugăciuni pentru iertarea morților, își puse o haină, coborî repede la parter și-i spuse lui Léon s-o conducă în camera lui Jacques.

Jacques citea niște ziare, așezat pe un scaun în firida ferestrei.

Chipul lui se contura ca o umbră pe geamul plumburiu și Gise se miră cînd îl văzu cît e de spătos : cînd era departe de

el, uita că Jacques se făcuse bărbat şi nu vedea în el decît pe tînărul cu trăsături de copil, care, cu trei ani în urmă, o îmbrăţişase sub copacii de la Maisons.

De la cea dintîi privire, Gise observă că Jacques se aşezase pieziş pe scaunul său şi că toate lucrurile din camera asta plină de dezordine — geamantanul deschis care zăcea pe parchet, pălăria agăţată de pendula care stătuse, biroul care nu mai slujea la nimic, ghetele aruncate lîngă bibliotecă — toate îţi arătau că această cameră nu serveşte decît ca un cantonament provizoriu, ca o haltă întîmplătoare, unde-ţi vine foarte greu să-ţi reiei vechile obiceiuri.

Se ridicase ca s-o întîmpine. Cînd privirea ochilor lui albaştri o învălui de aproape, ca o mîngîiere, în care se citea puţină mirare, Gise se simţi atît de tulburată, încît uită tot ceea ce născocise mai înainte pentru a da vizitei sale un caracter firesc ; în mintea ei nu stăruia decît o singură idee : dorinţa nestăpînită de a afla limpede totul. De aceea, renunţînd la orice introducere, se opri în mijlocul camerei şi, palidă la faţă, luîndu-şi inima în dinţi, spuse :

— Jacques, trebuie să vorbim.

Abia avu timp să vadă în ochii care o întîmpinau cu atîta căldură o licărire scurtă şi aspră, pe care însă bătaia pleoapelor o întrerupse aproape în aceeaşi clipă.

Jacques rîse, cu un accent forţat :

— Măi, măi, ce serioasă eşti !

Ironia asta o îngheţă. Totuşi zîmbi — un zîmbet tremurător, care se sfîrşi într-o încordare dureroasă a buzelor — şi ochii i se umplură de lacrimi. Îşi întoarse faţa, făcu cîţiva paşi şi se aşeză pe divan ; dar, fiind nevoită să-şi şteargă lacrimile care-i curgeau acuma pe obraji, spuse, cu un glas plin de mustrare, în care se străduia să pună un pic de voioşie :

— Uite, vezi, mă faci să plîng... E stupid...

Jacques simţi cum clocoteşte de ură. Aşa era el : mînia asta, pe care o purta din copilărie în străfundurile lui — aşa cum îşi poartă pămîntul miezul topit — furia asta surdă, duşmănia asta ţîşneau cîteodată din el în valuri de lavă fierbinte pe care nimic nu le putea opri.

— Ei da, haide, vorbeşte ! strigă el duşmănos. Şi eu vreau să sfîrşim odată !

Gise se aştepta atît de puţin la asprimea asta şi izbucnirea lui dădea un răspuns atît de lămurit întrebării pe care venise să i-o pună, încît se rezemă de speteaza scaunului, cu buzele albe şi întredeschise, ca şi cum Jacques ar fi pălmuit-o.

Își duse mîna la față, ca pentru a se apăra, și murmură: „Jacquot..." cu un glas atît de sfîșietor, încît Jacques fu dintr-o dată adînc mișcat.

Năuc, uitînd totul, trecu fără nici o legătură de la cea mai agresivă rea-voință la o neașteptată și amăgitoare revărsare de duioșie; se repezi spre divan, se lăsă să cadă lîngă Gise, care hohotea, și o strînse la pieptul lui. Bolborosea: „Sărăcuța... sărăcuța de tine..." Îi vedea de aproape pielea netedă și fără luciu și, în jurul ochilor, cearcănele străvezii și vinete care măreau tristețea și dulceața privirii pe care o ridica asupra lui. Dar curînd își recăpătă luciditatea, mai vie, mai ascuțită încă; și, cum stătea aplecat asupra ei, cu nările în părul Gisei, își dădu seama limpede, ca și cum ar fi fost vorba de altcineva, nu de el, de sensul tulbure al acestei atracții pur fizice. Stai! Oprește-te! Mai fusese o dată nevoit să se frîneze la timp pe drumul acesta alunecos al milei, pentru salvarea lor, a amîndurora, și să fugă. (De altfel, faptul că putea, într-un moment ca acesta, să cîntărească, să cumpănească, să vadă limpede primejdia prin care treceau nu era oare o dovadă că sentimentul său e foarte slab? Și nu dovedea aceasta înșelăciunea căreia riscau să-i cadă pradă amîndoi?)

Fără a se lupta prea mult cu el însuși, își refuză plăcerea dulce de a săruta tîmpla pe care buzele lui o atingeau de fapt; se mărgini doar să o rezeme cu duioșie de umărul lui și să mîngîie încet, cu vîrful degetelor, obrazul călduț și mătăsos, ud încă de lacrimi.

Ghemuită la pieptul lui, cu inima zvîcnindu-i puternic, Gise își întindea obrazul, gîtul, ceafa, ca să fie dezmierdată de mîinile lui. Nu se mișca, dar era gata să-i cadă la picioare, să-i îmbrățișeze genunchii.

El, dimpotrivă, simțea că, din clipă în clipă, pulsul i se încetinește; își regăsea liniștea, o liniște aproape monstruoasă. La un moment dat, îi fu chiar ciudă pe Gise pentru dorința ieftină, fără motivare sufletească, pe care o trezea în el; ajunse să o disprețuiască, oarecum, din pricina asta. Chipul lui Jenny, asemenea unui fulger care apare și dispare la iuteală, îi străbătu mintea care începea să lucreze iarăși cu febrilitate. Apoi, starea sufletească i se schimbă din nou; își privi trecutul: îi fu rușine. Gise era mai bună decît el. Iubirea asta fierbinte de ființă credincios, pe care, după trei ani de despărțire, o regăsea neatinsă, ca și felul ei de a se lăsa orbește pradă soartei sale, acestei soarte tragice cu care, în ciuda tuturor primejdiilor, se împăca, fără șovăire, erau, de

bună seamă, sentimente mai puternice, mai curate decît cele pe care le nutrea el. Dar judeca totul cu un fel de nepăsare, cu o răceală lăuntrică ce-i îngăduia să se arate acum, fără nici o primejdie, foarte duios față de Gise...

Trecea astfel de la un gînd la altul, în vreme ce ea nu se gîndea, cu îndărătnicie, decît la un singur lucru, la unul singur... Era atît de avîntată numai și numai spre această dragoste, era atît de receptivă, atît de simțitoare la tot ce pornea de la el, încît, dintr-o dată, fără ca Jacques să fi spus vreun cuvînt, fără să-și fi schimbat atitudinea sau să fi încetat de a-i mîngîia obrazul micuț lipit de pieptul lui, ci doar din felul lipsit de atenție, totuși afectuos, cu care își plimba degetele de la buze la tîmplă și de la tîmplă la buze, Gise simți adevărul : înțelese că legătura era ruptă pe veci și că ea nu însemna nimic pentru el.

Fără vreo nădejde — așa cum faci, probabil, dovada unui lucru evident — și numai ca să afle imediat adevărul neîndoielnic, se îndepărtă brusc de el și-l țintì drept în ochi. Jacques nu mai avu timp să-și ascundă privirea aspră ; așa că, de data asta, Gise fu absolut sigură că totul era sfîrșit, pentru totdeauna sfîrșit.

În același timp, simți o teamă copilărească că-l va auzi spunîndu-i totul în față și că îngrozitorul adevăr se va închega în cuvinte răspicate, pe care amîndoi vor fi condamnați să le țină minte. Își încordă toată energia pe care o mai avea pentru ca Jacques să nu-i poată bănui deznădejdea. Avu tăria să se îndepărteze și mai mult de el, să zîmbească, să vorbească.

Arătă încăperea cu un gest nesigur :

— Ce mult e de cînd n-am mai intrat în camera asta ! murmură ea.

Adevărul e că își amintea foarte bine de ultima dată cînd se așezase aici, pe același divan, lîngă Antoine. Crezuse că suferă în ziua aceea ! Crezuse că lipsa lui Jacques și neliniștea sfîșietoare în care trăia erau o suferință grozavă. Dar ce erau toate acelea pe lîngă ceea ce îndura astăzi ? Atunci n-avea decît să închidă ochii și Jacques apărea numaidecît lîngă ea, răspunzînd chemării ei, exact așa cum îl dorea ea să fie. Pe cînd acum ! Acum, după ce-l regăsise, simțea cu adevărat ce însemna să trăiască fără el ! „Cum e cu putință ? își spunea Gise. Cum de s-a putut întîmpla așa ceva ?“ Și își simți inima atît de strînsă, încît fu nevoită să închidă ochii cîteva clipe.

Jacques se ridică pentru a aprinde lumina ; se duse la fereastră și trase perdelele ; dar nu se întoarse să se așeze din nou.

— Ai răcit ? o întrebă el văzînd-o că tremură.

— De... camera ta nu e prea încălzită, spuse ea, gîndind că el dorește să rămînă singur. Cred că-i mai bine să mă urc la mine.

Sunetul vocilor, care rupse tăcerea, o mai trezi puțin, o întări. Forța pe care Gise o găsea în această situație, în aparență firească, era trecătoare, dar ea avea atîta nevoie de minciună, încît cîteva clipe încă mai continuă discuția cu întretăieri, aruncînd cuvintele așa cum aruncă sepia cerneala care tulbură apele. Iar la rîndul lui, Jacques, în picioare, încuviința cu un zîmbet, lăsîndu-se furat de jocul acesta : poate era, fără să-și dea seama, fericit că scapă și astă-seară de clipa explicațiilor.

Între timp, Gise se ridicase cu greu. Se priviră. Erau aproape la fel de înalți. Gise își spunea : „Niciodată, niciodată n-am să pot trăi fără el !" Era un fel de a ocoli cu tot dinadinsul un alt gînd îngrozitor : „El e tare : puțin îi pasă de mine !" Înțelese deodată că Jacques, cu o cruzime rece de bărbat, își alegea singur soarta, în vreme ce ea nu putea face nimic spre a-și croi o cale sau măcar s-o urmeze dacă ar întrezări-o.

Atunci, pe neașteptate, întrebă :

— Cînd pleci înapoi ?

Crezuse că a dat glasului un ton nepăsător.

Jacques se stăpîni, făcu doi-trei pași la întîmplare, apoi, întors pe jumătate spre ea :

— Dar tu ?

N-ar fi putut să mărturisească mai limpede că în adevăr va pleca și că nu credea că Gise ar putea rămîne în Franța !

Gise dădu nehotărîtă din umeri și, încercînd încă o dată să-i zîmbească — pînă la urmă izbuti — deschise ușa și dispăru.

Jacques nu se gîndi s-o oprească, dar o urmări din ochi cu o neașteptată și curată duioșie. Ar fi dorit s-o poată lua, fără primejdie, în brațe, s-o mîngîie, s-o apere... S-o apere împotriva cui ? Împotriva durerii pe care i-o va mai pricinui, durere pe care nu se putea opri să nu i-o pricinuiască...

Stătea în picioare, în mijlocul camerei lui, cu mîinile în buzunare, cu călcîiele depărtate. Lîngă el, pe parchet, zăcea deschis geamantanul împestrițat cu etichete de felurite culori. Se revăzu la Ancona ori poate la Triest, pe puntea de

jos, abia luminată, a unui vapor, printre emigranții care se certau între ei în graiuri necunoscute; un fel de sforăit de iad făcea să tremure vasul; apoi, un duruit și un clinchet de fierărie acoperi sfada; ancora era ridicată; balansul crescu, o tăcere bruscă acoperi totul: vaporul pornea, vaporul se avînta în noapte!

Pieptul i se umflă. Năzuința aceasta bolnăvicioasă spre nu știu ce luptă, ce înfăptuire, ce împlinire a ființei lui se lovea de casa asta, de mortul ăsta, de Gise, de tot trecutul de aici încă plin de capcane și de lanțuri.

— Trebuie s-o șterg! mormăi el strîngînd din fălci. S-o șterg!

Gise căzuse pe bancheta ascensorului. Va avea oare puterea să ajungă pînă în camera ei?

Așadar, se sfîrșise: lămurirea asta — în care, oricum, ea își pusese multă nădejde — se încheiase, nu mai era nimic de așteptat. Fuseseră de ajuns patru propoziții schimbate între ei: „Jacques, trebuie să vorbim!" La care el răspunsese: „Și eu doresc să sfîrșim!" Pe urmă, două întrebări, rămase fără răspuns: „Cînd pleci?" „Dar tu?" Patru propoziții scurte, pe care Gise și le repeta cu uimire.

Și acum?

Ajungînd din nou în apartamentul spațios și plin de tăcere, unde două călugărițe vegheau lîngă un sicriu și unde nu mai regăsea nimic din nădejdile pe care le lăsase acolo cu o jumătate de ceas înainte, avu o strîngere de inimă atît de dureroasă, încît teama de a fi singură o copleși mai tare decît slăbiciunea și decît nevoia de odihnă. În loc să se refugieze în camera sa, intră în grabă la mătușa ei.

Bătrîna domnișoară abia se întorsese. Ședea, cum făcea adesea, la biroul ei, încărcat cu facturi, cu eșantioane, cu reclame și medicamente. Recunoscu pasul Gisei și-și răsuci spre ea trupul gîrbovit.

— A, tu ești?... Tocmai...

Gise se repezi spre ea clătinîndu-se, sărută fruntea albă ca fildeșul dintre șuvițele cărunte, strînse pe tîmple și, prea mare acum ca să se cuibărească la pieptul bătrînicii, căzu, ca un copil, la genunchii ei.

— Tocmai voiam să te întreb, Gise... nu ți-au spus nimic despre felul cum au de gînd să aranjeze lucrurile... să dezinfecteze?... Că doar există legi cu privire la toate astea! Întreab-o pe Clotilde. Ar trebui să vorbești cu Antoine... Mai întîi, etuvele municipale. Și pe urmă, pentru mai multă siguranță, fu-

migatoarele alea de la farmacie. Clotilde știe. O să acoperim totul pe-aici. Ai să ne-ajuți...

— Dar, mătușă dragă, murmură Gise, cu ochii iarăși plini de lacrimi, eu trebuie să plec înapoi... Mă așteaptă... acolo...

— Acolo ? După cele ce s-au întîmplat ? Mă lași singură ? Tremurul nervos al capului îi puncta, sacadat, cuvintele. În starea în care mă aflu, la șaptezeci și opt de ani...

„Să plec, gîndea Gise. Și Jacques o să plece. Și totul va fi ca mai înainte, dar fără nici o nădejde... Nici una, nici o nădejde...“ Tîmplele îi vuiau. În capul ei totul se îneca parcă într-o ceață. Acum Jacques devenea de neînțeles pentru ea și asta o durea mai mult ca orice. Neînțeles, el, pe care — credea Gise — îl înțelesese atît de bine cît timp fusese departe ! Cum de au ajuns aici ?

Se întrebă : „Să mă duc la mănăstire ?“ Liniștea perpetuă, liniștea lui Isus... Dar asta înseamnă să renunțe la toate ! Să renunțe... Va izbuti oare ?

Nemaiputînd să se stăpînească, izbucni în hohote și, ridicîndu-se pe jumătate, își luă deodată capul în mîini.

— Ah ! gemu. Nu-i drept, mătușă ! Nu-i drept tot ceea ce se întîmplă !

— Cum, ce, ce nu-i drept ? Ce tot spui, frate ? mormăi Domnișoara, îngrijorată și nemulțumită.

Gise rămase jos, pe parchet, fără puteri. Din cînd în cînd, căutînd un reazem, o prezență, își alipea obrajii de lîna aspră, de sub care o împungeau genunchii bătrînicii, care, supărată, repeta întruna, clătinînd din cap :

— La șaptezeci și opt de ani să rămîn singură, în starea în care mă aflu...

XII

La Crouy, capela cea mică a penitenciarului era plină de lume. Cu tot frigul de afară, ușile erau larg deschise și, încă de un ceas, în curtea unde zăpada fusese atît de călcată încît se transformase în mocirlă, cei două sute optzeci și șapte de tutelați ai fundației stăteau aliniați, nemișcați, cu capetele goale, încinși peste bluzele noi în centiroane cu catarame de aramă, încadrați de gardienii în uniformă, cu tocurile de revolver atîrnate la șolduri.

Slujba o făcuse abatele Vécard ; dar episcopul de Beauvais, care avea un glas dogit de bas, venise să dea binecuvîntarea sa pentru iertarea păcatelor.

Cîntecele bisericești se înălțau unul după altul în capelă și stăruiau o clipă în văzduh, plutind pe sub cupola joasă :

— *Pater nos-ter...*

— *Requiem aeternam dona ei, Domine...*[1]

— *Requiescat în pace...*[2]

— *Amen.*

Pe urmă, sextetul de la balcon începu să cînte cea din urmă bucată.

Antoine, ale cărui gînduri, începînd de azi-dimineață, nu încetaseră să lucreze intens, urmărind fiecare fază a spectacolului, se miră : „Ce manie și asta, să se cînte mereu la înmormîntări marșul acesta al lui Chopin ; nici măcar nu mi se pare funebru ! O tristețe care nu persistă și, numaidecît după aceea, accentul ăsta de bucurie, nevoia de iluzie... E mai degrabă nepăsarea unui bolnav de piept care se gîndește c-o să moară !" Își aminti de ultimele zile ale lui Derny, muzician și el, un bolnav din spital. „Te înduioșezi de toate astea și crezi că simți extazul unui om în agonie, care vede cerul... În realitate, pentru noi, totul nu-i altceva decît una din formele bolii, aproape un simptom al leziunilor, ca temperatura !"

Fu, de altfel, nevoit să recunoască repede că o deznădejde patetică nici n-ar fi fost nimerită într-o împrejurare ca asta ; niciodată o înmormîntare nu se desfășurase cu o pompă mai oficială. Antoine era — fără a-l socoti și pe domnul Chasle, care, de cum sosise, se făcuse nevăzut prin mulțime — singurul „din partea familiei". Verii, rudele îndepărtate, care luaseră parte la serviciul religios de la Paris, nu socotiră de cuviință să călătorească pînă la Crouy pe un frig ca ăsta. Asistența era alcătuită doar din colegi ai defunctului și din delegați ai instituțiilor filantropice. „Din *reprezentanți,* își spunea Antoine, oarecum înveselit. Eu însumi «reprezint» familia. Dar adăugă, cu o umbră de tristețe : Nici un prieten." Voia să spună : „Nici unul din prietenii mei. Asta-i situația ! (De la moartea tatălui său, ajunsese la concluzia că nu avea prieteni personali. În afară poate de Daniel, n-avusese niciodată decît camarazi. Era vina lui : atîta amar de vreme nu se prea sinchisise de oameni ! Pînă în anii aceștia

1 Domnul să-i dea pace veșnică...

2 Odihnească-se în pace...

din urmă, chiar se simțise oarecum mîndru de izolarea lui. Și iată că acum începea să sufere din pricina asta).

Privea curios, cu multă atenție, intrările și ieșirile celor ce oficiau. „Și-acum ce mai urmează ?“ se întrebă Antoine, după ce preoții dispărură pe ușa altarului.

Toată lumea aștepta pînă cînd oamenii de la pompele funebre așezară mai întîi coșciugul pe catafalcul ridicat în pronaosul capelei. Pe urmă, maestrul de ceremonii veni încă o dată, cu ținuta afectată a unui maestru de balet fără talent, să se încline în fața lui Antoine, făcînd să răsune, trist, pe pardoseala de piatră, toiagul lui de lemn negru ; apoi, cortegiul, înaintînd în procesiune, se îngrămădi sub bolta de la intrare ca să asculte discursurile. Drept și demn, Antoine se supunea tuturor regulilor cerute de ceremonial, animat de simțămîntul că era ținta multor priviri. Cei prezenți se așezară pe două rînduri, îmbulzindu-se să vadă defilînd, în urma lui Thibault-fiul, pe subprefect, pe primarul din Compiègne, pe generalul comandant al pieței, pe directorul herghelиilor, consiliul municipal din Crouy în păr, cu toți consilierii în redingotă, un tînăr vicar *in partibus*[1], care „reprezenta“ pe înaltpreasfinția sa cardinalul arhiepiscop al Parisului, și, printre alte lumînării, ale căror nume erau rostite în șoaptă, cîțiva membri ai Academiei de Științe Morale, veniți să cinstească, prietenește, rămășițele pămîntești ale confratelui lor.

— Domnilor ! se auzi un glas puternic. În numele Institutului Franței, am tristul privilegiu...

Era Loudun-Costard, jurisconsultul, un bărbat chel, strîns într-un palton cu guler de blană. Își luase sarcina să rezume întreaga viață a defunctului.

— ...Tinerețea lui se scurse, în învățătură și credință, nu departe de uzina părintească, la liceul din Rouen...

Antoine își aminti de fotografia unui licean sprijinit pe un teanc de cărți primite ca premiu. „Tinerețea tatii... își spuse el. Cine ar fi putut prezice atunci ?... N-ajungi să înțelegi un om decît după moartea lui, conchise el. Atîta timp cît cineva trăiește, toate faptele pe care le va mai putea face și despre care nu știi nimic sînt un fel de necunoscute care falsifică orice calcul. Moartea fixează, în sfîrșit, liniile care-l conturează ; e ca și cum insul s-ar despărți de posibilitățile lui și s-ar izola : te învîrtești în jurul lui, îl vezi, în fine, de la

1 Onorific.

spate, poți să-l judeci în ansamblul lui... Am spus întotdeauna — adăuse, zîmbind de unul singur — nu există diagnostic definitiv decît după autopsie !"

Simțea limpede că nu-și încheiase șirul cugetărilor asupra vieții tatălui său, asupra firii lui și că avea să afle, încă mult timp, în meditările acestea, prilejul de a se cerceta pe el însuși, lucru plin de învățăminte și de interes.

— ...Cînd a fost chemat să colaboreze la lucrările ilustrei noastre instituții, nu făceam apel numai la dezinteresul, la energia, la iubirea sa de oameni, nici chiar la această înaltă onorabilitate de netăgăduit, care au făcut din el una din personalitățile cele mai reprezentative...

„Vasăzică, tata a fost o persoană reprezentativă", își spuse Antoine.

Asculta aceste tămîieri elogioase și n-ar fi putut spune că rămînea nesimțitor în fața lor. Înclina a crede că mult timp el nu fusese în stare să prețuiască adevărata valoare a tatălui său.

— ...Și să ne închinăm împreună, domnilor, în fața acestei inimi nobile care, pînă la sfîrșit, n-a bătut decît pentru cauze generoase și drepte.

Nemuritorul terminase. Împături foile de hîrtie, se grăbi să-și vîre din nou mîinile în buzunarele îmblănite și își reluă cu modestie locul în rîndurile confraților.

— Domnul președinte al Comitetului operelor de binefacere din eparhia catolică a Parisului, anunță cu discreție maestrul de balet.

Un bătrîn venerabil, înarmat cu un cornet acustic și susținut de un fecior tot atît de bătrîn și aproape tot atît de neputincios ca și stăpînul lui, se apropie de catafalc. Nu era numai urmașul domnului Thibault la președinția Comitetului eparhial, ci și un prieten personal al mortului și ultimul supraviețuitor din grupul de tineri din Rouen care veniseră o dată cu domnul Thibault la Paris ca să învețe Dreptul. Era cu desăvîrșire surd și se pare că de foarte mult timp, deoarece Antoine și Jacques îl porecliseră, încă din copilărie, Surdulică.

— Sentimentele care ne adună aici, domnilor, nu trebuie să izvorască numai din regretele noastre... zbiera moșneagul.

Glasul acesta ascuțit și tremurat îi reaminti lui Antoine momentul cînd Surdulică își făcuse, cu o zi înainte, apariția în camera mortuară, la brațul aceluiași servitor. „Oreste,

tipase el chiar din ușă, a ținut să-i aducă lui Pylade această ultimă mărturie de prietenie!" Îl împinsese lîngă mort și mosneagul îl privise lung, cu ochi care păreau tiviți cu carne crudă ; apoi se ridicase și, vorbindu-i lui Antoine ca și cum s-ar fi aflat la treizeci de metri de el, exclamase într-un hohot de plîns : „Ce frumos era la douăzeci de ani!" (zi, amintirea asta îl distra pe ntoine. „Ce repede se schimbă lucrurile", gîndi el, amintindu-și că, acum două zile, la căpătîiul mortului, fusese mișcat cu adevărat.)

— ...Care era taina acestei forțe ? striga bătrînul. Din ce izvoare își trăgea oare Oscar Thibault echilibrul de neclintit, optimismul acela senin, încrederea în el însuși, care învingeau piedicile și-l făceau să reușească în cele mai grele lucruri pe care le întreprindea ? Nu-i oare veșnicul merit al religiei catolice, domnilor, faptul acesta de a făuri astfel de oameni, astfel de vieți ?

„Incontestabil ! încuviință ntoine. Tata a găsit în credința lui un sprijin fără pereche ! Mulțumită ei, n-a știut niciodată ce înseamnă opreliștea, adică scrupulele, simțul exagerat al răspunderii, neîncrederea în sine și toate celelalte. Unui om care crede nu-i mai rămîne decît să treacă la faptă." Ajunse chiar să se întrebe dacă oameni ca tatăl său și ca acest hîrb bătrîn nu merseseră, în definitiv, pe unul din cele mai pașnice drumuri ce duc viața unui om de la naștere pînă la moarte. „Din punct de vedere social, își spunea Antoine, ei fac parte dintre cei ce izbutesc să-și împace foarte bine existența lor de indivizi cu aceea a colectivității. Se supun de bună seamă acelui instinct puternic datorită căruia s-au format furnicarul, stupul. Ceea ce nu e puțin lucru... Trebuie să recunosc acum că pînă și cusururile pe care i le imputam tatălui meu — mîndria deșartă, setea de onoruri, pasiunea despotismului — l-au ajutat să obțină de la el însuși, în ceea ce privește activitatea socială, mai mult chiar decît dacă ar fi fost mlădios, împăciuitor, modest..."

— Domnilor, acest mare luptător n-are ce face astăzi cu elogiile noastre deșarte ! continua surdul, începînd să răgușească. Ceasul de față este important. Să nu irosim prea mult timp pentru a ne îngropa morții. Să căutăm puteri noi în același izvor sfînt al credinței și să ne grăbim, să ne grăbim...

Furat de sinceritatea elanului, vru să facă un pas înainte, dar fu nevoit să se agațe de umărul încovoiat al servitorului său. Asta însă nu-l împiedică să strige : Să ne grăbim, domnilor, să ne grăbim... a ne reîntoarce la lupta cea dreaptă ! !

— Domnul președinte al Ligii morale de puericultură, anunță maestrul de balet.

Omulețul cu cioc alb, care se apropie încurcîndu-se în pași, dădea impresia că i-a înghețat măduva oaselor de frig. Dinții îi clănțăneau ; chipul îi era nespus de palid. Ți-era milă să te uiți la el, într-atît îl pătrunsese asprimea gerului...

— Mă simt gîtuit de... de o... (părea că face sforțări supraomenești ca să-și desprindă fălcile înghețate) de o dureroasă emoție...

„O să-i ia dracu' pe copiii ăștia, îmbrăcați în bluzele lor", bombăni Antoine, care începea să-și piardă răbdarea. Simțea și el că frigul îl pătrunde în picioare și-i îngheață, sub paltón, pieptul scrobit al cămășii.

— „A trecut printre noi făcînd numai bine. Gloriosul său epitaf va fi : *Pertransiit benefaciendo !* Ne părăsește, domnilor, încărcat de mărturiile considerațiunii noastre, a tuturor...

„Considerațiune !... Aici voia s-ajungă, își spuse Antoine. Considerația cui ?". Se uita cu îngăduință la aceste șiruri de domni bătrîni, gîrboviți, rebegiți, cu ochii lăcrimînd de frig, cu nasul umed, care se căzneau să audă cîte ceva întinzîndu-și urechea și care punctau frazele cu semne de aprobare. Nu era printre ei nici unul care să nu se gîndească la propria lui înmormîntare și care să nu pizmuiască aceste „mărturii de considerațiune" pe care le revărsau atît de generos asupra eminentului lor coleg răposat.

Omulețul bărbos avea elanul oratoric scurt. Curînd făcu loc altuia.

Cel care urmă era un bătrîn frumos, cu privirea fără culoare, oțelită, îndepărtată. Era un viceamiral ieșit la pensie, care se dedicase operelor de filantropie. Primele cuvinte pe care le rosti nu-l prea încîntară pe Antoine.

— Oscar Thibault avea o inteligență pătrunzătoare și clarvăzătoare, care știa întotdeauna, în divergențele nenorocite ale epocii noastre tulburi, să descopere ceea ce era bun și să lucreze pentru construirea viitorului...

„Nu, nu-i adevărat ! se împotrivi Antoine în sinea lui. Tata era un spirit îngust și a străbătut lumea fără să vadă nimic altceva din ea decît ceea ce se afla pe marginea cărării strîmte pe care și-o alesese. Se poate spune chiar că era tipul spiritului părtinitor. Încă din școală renunțase cu totul la a se căuta pe el însuși, la a interpreta faptele printr-o prismă proprie, la a descoperi, la a cunoaște. N-a știut altceva decît să umble pe urmele altora. Îmbrăcase un fel de uniformă..."

— ...Există oare o viață mai vrednică de invidiat ? continuă amiralul. O astfel de viață, închinată oamenilor, nu este, oare, domnilor, imaginea...

„O uniformă, reflecta Antoine, privind încă o dată asistența care asculta cu luare-aminte. Și, cînd te gîndești, toți sînt la fel. Poți să-l pui oricînd pe unul în locul altuia. A descrie pe unul înseamnă a-i categorisi pe toți. Niște zgribuliți, care clipesc mereu, niște miopi, cărora li-e frică de orice : frică de cugetare, frică de evoluția socială, frică de tot ce se îndreaptă asupra fortăreței lor !... Atenție, mă molipsește e locința lor ! își spuse el. Da, cuvîntul «fortăreață» e destul de potrivit ; toți aștia seamănă grozav cu niște oameni asediați, care, în dosul meterezelor, se numără neîncetat, ca să fie siguri că nu s-au împuținat !"

Se simțea din ce în ce mai rău și nu mai asculta cuvîntarea ; dar privirea-i fu atrasă de gestul măreț pe care-l făcea vorbitorul.

— Adio, scumpe președinte, adio ! Atît cît vom trăi cei ce te-am văzut la lucru...

Directorul penitenciarului se desprinse din grupul cuvîntătorilor. Era cel din urmă care avea să vorbească. Acesta, cel puțin, părea a-l fi cunoscut destul de îndeaproape pe cel căruia trebuia să-i țină discursul funebru.

— Scumpul nostru fondator nu cunoștea arta de a-și ascunde gîndul sub o bunăvoință de formă și, gata oricînd de acțiune, avea curajul să disprețuiască măgulirile pornite dintr-un fel de curtenie deșartă...

Antoine, amuzat, ciuli urechea.

— ...Bunătatea lui se ascundea sub o bărbătească asprime, care-o făcea poate mai eficientă. Dîrzenia lui în întrunirile consiliului era o formă a energiei sale, a respectului său față de drept, a înaltei conștiințe ce și-o făurise în privința îndatoririlor de șef... Totul era în el luptă și aproape imediată izbîndă ! Chiar și vorba lui tindea întotdeauna spre un țel apropiat : era o armă, o măciucă...

„Da, orice s-ar spune, tata era o forță", gîndi deodată Antoine. Și fu mirat să afle în el această convingere, formulată de mai înainte : „Tata ar fi putut să fie altceva... Tata ar fi putut ajunge un om mare..."

Dar directorul își întindea mîna spre rîndurile tutelaților, aliniați între gardienii lor. Toate capetele se întoarseră spre micii răufăcători, nemișcați și vineți de frig.

— Tineretul acesta păcătos și sortit răului chiar din leagăn, căruia Oscar Thibault i-a întins mîna, aceste victime

nenorocite ale unei ordini sociale, vai, cu totul imperfecte, sînt aici, domnilor, pentru a-şi mărturisi veşnica lor recunoştinţă şi pentru a-l plînge o dată cu noi pe binefăcătorul care le este răpit !

„Da, tata avea stofă în el... Da, tata ar fi putut să..." îşi spunea mereu Antoine cu o îndărătnicie în care clocotea o nădejde nedesluşită. Şi-l bătu gîndul că, dacă, de data asta, natura n-a reuşit să facă să ţîşnească un creator din viţa puternică a familiei Thibault...

Era însufleţit de un mare avînt. Viitorul întreg se desfăşura în faţa lui.

În timpul acesta, cei ce purtaseră sicriul îl apucară din nou. Lumea era grăbită să se sfîrşească totul mai repede. Maestrul de ceremonii se înclină iarăşi ; lespezile din tinda bisericii răsunară sub toiagul lui. Şi Antoine, cu capul gol, netulburat, se aşeză repede în fruntea cortegiului, care porni, în sfîrşit, să restituie pămîntului rămăşiţele lui Oscar Thibault, *quia pulvis es, et in pulverem reverteris.*[1]

XIII

În ziua aceea, Jacques stătuse toată dimineaţa în camera lui : învîrtise de două ori cheia în broască, deşi era singur în tot parterul. (Léon, firește, dorise să-şi urmeze stăpînul pînă la locaşul de veci.) Prevăzător faţă de el însuşi, pentru a fi sigur că în momentul trecerii cortegiului nu va încerca să caute în asistenţă unele chipuri cunoscute, trăsese obloanele şi, întins în pat, cu mîinile în buzunare, cu privirea pierdută în lumina lămpii din tavan, fluiera încet.

Pe la ora unu, enervarea şi foamea îl siliră să se scoale. În capela penitenciarului, serviciul divin era, de bună seamă, în toi. Sus, Domnişoara şi Gise, care se întorseseră demult de la slujba oficială de la Sfîntul Toma de Aquino, se aşezaseră desigur la masă fără să-l aştepte. De altfel, era hotărît să nu vadă pe nimeni toată ziua. Ceva resturi de mîncare o să găsească el în bufet.

Cînd trecu prin antreu spre a se duce în bucătărie, atenţia îi fu atrasă de scrisorile şi ziarele strecurate sub uşa de la intrare. Şi, aplecîndu-se repede, se simţi ca lovit — scrisul lui Daniel : „Domnului Jacques Thibault".

1 Căci pulbere eşti şi te vei întoarce în pulbere.

Degetele îi tremurau atît de tare, încît nu izbutea să desfacă plicul.

„Dragă Jacques, iubit și scump prieten !

Am primit ieri seară scrisoarea lui Antoine..."

În starea de depresiune sufletească în care se afla, cuvintele acestea îl pătrunseră cu atîta putere, încît îndoi cu brutalitate hîrtia în patru, în opt, pînă ce o făcu să încapă în pumnul strîns. Apoi, furios, se duse iar în odaia lui și încuie ușa pe dinăuntru, uitînd pentru ce ieșise de acolo. Se învîrti de cîteva ori încoace și încolo, apoi, oprindu-se brusc în dreptul lămpii, desfăcu scrisoarea mototolită și începu să o parcurgă cu ochi sclipitori, fără să ia seama la cuprins, pînă cînd numele pe care-l căuta îi sări parcă în față : „...În anii din urmă, lui Jenny nu i-a priit iarna la Paris și de o lună se află amîndouă în Provence..."

La fel de pornit, mototoli din nou scrisoarea și, de data aceasta, o înfundă ghemotoc în buzunar.

Întîi se simți zguduit, năucit, apoi, dintr-o dată, ușurat.

Peste un minut, ca și cum citirea acestor două rînduri i-ar fi schimbat hotărîrea, se repezi la biroul lui Antoine și consultă mersul trenurilor. De cînd se trezise, se gîndea numai la Crouy. Plecînd numaidecît, putea prinde expresul de ora 14. Ar ajunge la Crouy ziua, dar după ceremonie, chiar mult timp după plecarea trenului înapoi spre Paris ; era sigur că nu va mai găsi pe nimeni acolo. Se va duce direct la cimitir și se va întoarce repede. „...Se află amîndouă în Provence..."

Nu prevăzuse însă că această călătorie îl va face și mai nervos. Nu izbutea să stea locului. Din fericire, trenul era gol ; nu numai că era singur în compartiment, dar în tot vagonul nu se afla decît o călătoare, o doamnă bătrînă, în rochie neagră. Fără a se sinchisi de ea, Jacques începu să măsoare culoarul vagonului de la un cap la altul, ca un leu în cușcă. Nu băgă de seamă dintr-o dată că acest du-te-vino al lui, dezordonat, trezise atenția călătoarei, poate chiar o neliniștise. O cercetă cu privirea, pe furiș ; îi era cu neputință să se afle în fața unei ființe puțin mai altfel decît toată lumea fără a se opri, timp de cîteva clipe, pentru a face observații asupra soiului de om pe care întîmplarea i-l scotea în cale. Și, nu încape îndoială, femeia asta avea ceva atrăgător. Un chip frumos, trecut, palid, un obraz brăzdat, cu o privire îndurerată și caldă, de bună seamă îngreuiată de aduceri-aminte. Dacă o priveai în ansamblu, vedeai că, sub cununa aceea de

păr alb, era frumoasă și pură. Purta doliu și era îmbrăcată cu grijă. Părea că trăiește de multă vreme singură și duce cu demnitate viața asta solitară. O doamnă care se întorcea poate acasă, la Compiègne sau la Saint-Quentin. Burgheză din provincie. Fără nici un bagaj. Lîngă ea, pe banchetă, un buchet mare de violete de Parma, pe jumătate învelit în hîrtia subțire ca mătasea.

Cînd Jacques sări din vagon, la halta Crouy, inima îi bătea tare.

Pe peron, nimeni.

Aerul era înghețat, străveziu.

De cum ieși din gară și văzu peisajul, simți o strîngere de inimă. Lăsînd poteca pe care putea scurta calea, ba chiar și șoseaua, o luă spre stînga, pe drumul „Calvarului" : un ocol de trei kilometri. Vîntul urla tare, răscolind văzduhul, măturînd în rafale repezi pustietățile încă albe de zăpadă. Dincolo de orizontul de vată, soarele cobora undeva pe povîrnișul zării.

Jacques mergea repede. Nu mîncase nimic de azi-dimineață, dar nu mai simțea foamea, iar frigul acesta îl îmbăta. Își amintea tot, fiecare cotitură, fiecare dîmb, fiecare tufiș. „Calvarul" se zărea de departe, înconjurat de copaci goi, la răscrucea celor trei șosele. Drumul acela de colo duce la Vaumesnil. De cîte ori nu se adăpostise de ploaie, în timpul plimbării zilnice cu paznicul lui, în coliba asta de cantonier ! De două sau de trei ori, cu moș Léon ; cel puțin o dată cu Arthur, cu chipul lui șters de loren cinstit, cu ochii spălăciți și cu rînjetul plin de subînțelesuri...

Amintirile îl răscoleau mai tare decît vîntul acesta înghețat, care-i ardea obrajii și-i făcea să-l usture. Nu se mai gîndea deloc la tatăl său.

Ziua scurtă de iarnă se ducea repede ; lumina era mohorîtă, dar încă se mai vedea.

Cînd se apropie de Crouy, se gîndi să facă un ocol, ca altădată, ca s-o ia pe străduța din dosul caselor, ca și cum s-ar fi temut și acuma că-l vor arăta strengarii cu degetul. Dar, după opt ani, cine-l mai putea recunoaște ? De altfel, strada era pustie, porțile, închise ; viața satului părea încremenită de frig ; numai hornurile fumegau sub cerul plumburiu. Se ivi hanul, cu cerdacul croit în unghi și cu firma care scîrțîia în bătaia vîntului. Nimic nu se schimbase. Nici chiar zăpada asta topită pe solul calcaros, noroiul ăsta albicios, în care credea că i se înfundă și acuma bocancii reglementari. Hanul :

acolo, moș Léon, scurtînd plimbarea, îl închidea într-o spălătorie goală, ca să-și poată face partida de cărți la cafenea ! O fată îmbrobodită, ce venea dinspre străduță, își scutură galenții pe pietrele de la intrare. Slujnică nouă ? Sau poate fata cîrciumarului, aceea care o lua totdeauna la fugă cînd îl vedea pe „prizonier" ? Înainte de a intra în casă, fata se uită pe furiș la tînărul necunoscut care trecea pe lîngă ea. Jacques grăbi pasul.

Ajunse la capătul satului. După ce lăsă în urmă ultimele case, zări, în mijlocul cîmpiei, clădirea mare, cu o cușmă de zăpadă, închisă între zidurile înalte, și șirul de ferestre cu zăbrele. Începură să-i tremure picioarele. Nimic nu se schimbase. Aleea fără copaci, care ducea la poarta de intrare, era toată un rîu de noroi. De bună seamă, un străin rătăcit pe aici, în acest amurg de iarnă, cu greu ar fi putut să descifreze literele de aur gravate deasupra primului etaj. Dar Jacques citi ușor inscripția foarte impozantă, la care-i rămaseseră ochii : Fundația Oscar Thibault.

Abia atunci își aduse aminte că fondatorul murise, că făgașele astea adînci fuseseră săpate de curînd de trăsurile cortegiului și că el, acum, numai pentru tatăl său făcea acest pelerinaj ; simțindu-se deodată ușurat că poate întoarce spatele acestui decor sinistru, schimbă drumul și o luă la stînga, în direcția brazilor care străjuiau intrarea cimitirului.

Poarta de fier, de obicei închisă, rămăsese deschisă. Urmele roților arătau drumul. Jacques se îndreptă repede spre un morman de coroane, veștejite de frig, care semănau mai mult cu o stivă de gunoaie decît cu un mormînt acoperit cu flori.

În fața mormîntului, un buchet mare de violete de Parma, învelite în hîrtie mătăsoasă, care părea pus acolo după înmormîntare, zăcea mai la o parte, pe zăpadă.

„Ei, ia te uită !" își spuse el, fără să dea, de altminteri, vreo însemnătate acestei coincidențe. Și, deodată, lîngă pămîntul proaspăt răscolit, parcă văzu cadavrul îngropat în noroiul acesta, așa cum îl văzuse ultima dată, în clipa aceea tragică și ridicolă cînd cioclul, după ce făcuse un gest curtenitor către familie, trăsese pentru veci giulgiul peste chipul care începuse deja să se schimbe.

„Dii ! Du-mă la-ntîlnire !" gîndi Jacques, simțind o ascuțită strîngere de inimă. Și îl înecă un hohot brusc de plîns.

De cînd plecase din Lausanne, se lăsase tîrît cu fiecare ceas, pe jumătate inconștient, de mersul evenimentelor. Aici, însă, pe neașteptate, se trezi în el o duioșie veche, co-

pilărească, vagă, nefirească, dar poruncitoare, care făcea ca sentimentul lui de rușine și de remușcare să fie și mai usturător. Acum înțelegea pentru ce venise. Își aminti furiile lui, pornirile de dispreț, de ură, dorințele de răzbunare care-i înveninaseră an de an tinerețea, zeci de amănunte uitate reveneau acum, dureros, ca niște gloanțe care ricoșează. Cîteva minute își plînse tatăl, despovărat de toată vechea lui dușmănie, stăpînit numai de instinctul filial. Cîteva minute fu una din acele două ființe care, fără să se cunoască una pe alta și din propriul lor imbold, dincolo de toate ceremoniile oficiale, simțiseră nevoia să vină astăzi să se înduioșeze în fața acestor rămășițe pămîntești; una din acele două singure ființe care îl plînseseră cu adevărat pe domnul Thibault în această zi.

Dar cum avea obiceiul să privească lucrurile în față, își dădu curînd seama de ciudățenia durerii și a regretelor lui. Știa foarte bine că, dacă tatăl lui ar mai fi fost în viață, el, Jacques, nu l-ar fi putut suferi și ar fi fugit din nou de acasă. Totuși, acum stătea acolo, năucit, pradă unor stări duioase și nelămurite. Regreta ceva, nici el nu știa ce... ceea ce ar fi putut să fie. Simți chiar, o clipă, un fel de plăcere să-și închipuie un tată iubitor, cu o inimă largă, înțelegător și asta numai spre a-i putea părea rău că n-a fost fiul cel cuminte al acestui tată afectuos.

Apoi, ridicînd din umeri, se întoarse și ieși din cimitir.

Satul începu să se însuflețească. Fermierii își sfîrșeau ziua. Se aprindeau lumini la ferestre.

Pentru a ocoli casele, în loc să meargă în direcția gării, o luă pe drumul dinspre Moulin-Neuf și ajunse foarte curînd în cîmp.

Nu mai era singur. Pătrunzătoare și stăruitoare ca un miros, apăsarea morții îl urmărea, se lipea de el, străbătea, unul cîte unul, toate gîndurile lui. Mergea alături de el, pe cîmpia asta tăcută, în lumina jucăușă care tremura deasupra zăpezii, în aerul îndulcit de încetarea pentru cîteva clipe a vîntului. Nu se lupta: se lăsa pradă acestei apăsări a morții; și intensitatea cu care-i apărea în momentul acesta nimicnicia vieții, zădărnicia oricărui efort stîrnea în el o înflăcărare parcă voluptuoasă. De ce să vrei? Ce să nădăjduiești? Viața e o zădărnicie. Nimic, nimic nu mai are nici un preț o dată ce știi că vine moartea! Se simțea atins, de data asta, pînă în adîncul ființei lui. Nu mai încerca nici o ambiție, nici o dorință de a stăpîni, nici un dor de a înfăptui un lucru, fie el cît

de mic, și nu credea că se va mai putea vindeca vreodată de această spaimă, nici că-și va mai găsi liniște cîndva și undeva; nu mai voia nici măcar să creadă că, dacă viața e scurtă, omul are totuși cîteodată răgazul să pună ceva din el însuși la adăpost de nimicnicie, că-i este cîteodată dat să înalțe o părticică din visul lui deasupra valurilor care-l duc la vale pentru ca ceva din el să plutească în urma lui și după ce el se va fi înecat.

Mergea drept înainte, cu pași repezi și cadențați, încordat ca un om care ar fugi ținînd la piept un lucru fragil. Ah, de-ar putea să scape de toate și de tot! Nu numai de societate și de colții ei, nu numai de familie, de prietenie, de dragoste; nu numai de el, de tirania atavismului și a obișnuinței; dar să evadeze și din substanța lui cea mai tainică, din acest nerod instinct vital, care leagă de viață pînă și pe cele mai păcătoase zdrențe omenești.

Ideea atît de logică a sinuciderii, a dispariției voite și totale îi străfulgeră din nou prin minte, sub forma ei abstractă. Să aterizeze, în sfîrșit, pe tărîmul inconștienței. Revăzu deodată pe tatăl său mort, chipul lui frumos și împăcat. „O să ne odihnim, unchiule Vania... O să ne odihnim...“

Fără să vrea, atenția îi fu atrasă de huruitul cîtorva căruțe, ale căror felinare le zărea în față și care veneau înspre el, hurducăind prin făgașele făcute de roți, în strigătele și rîsetele căruțașilor.

Gîndul de a se întîlni iarăși cu oameni îl îngrozea. Fără a sta în cumpănă, sări peste șanțul plin de zăpadă de la marginea drumului, străbătu, poticnindu-se, o tarla înțelenită, ajunse la marginea unei pădurici și se avîntă în desiș.

Frunzele înghețate îi trosneau sub tălpi, vîrfurile crăcilor îi șfichiuiau obrajii; își vîrî dinadins mîinile în buzunare și se cufundă, ca îmbătat, în pădurice, fericit de biciuirea asta, neștiind încotro merge, dar hotărît să fugă de drumuri, de oameni, de toate!

De fapt, nu era decît o fîșie îngustă de pămînt împădurit, pe care o parcurse repede. Printre ramurile negre, zări din nou cîmpia albă, tăiată de un drum, sub cerul întunecat, și în fața lui, dominînd zarea, penitenciarul, cu un șirag de lumini: catul unde se aflau atelierele și sălile de studiu. Atunci, un gînd nebunesc îi trecu prin minte. Un film întreg i se desfășură în față: să sară pe zidul de jos al hangarului, să se tîrască pe el pînă la marginea magaziei, să spargă fereastra, s-aprindă un chibrit, să arunce printre gratii o mînă de paie aprinse. Paturile de rezervă, îngrămădite acolo, ardeau ca o

torță, focul cuprindea repede pavilionul direcției, mistuia fosta lui celulă, masa, scaunul, tabla neagră, patul... Toate piereau în flăcări !

Își trecu mîna peste fața zgîriată. Avea sentimentul dureros al neputinței și al ridicolului.

Întorcînd spatele, pentru totdeauna, fundației, cimitirului, trecutului, se îndreptă cu pași mari spre gară.

Scăpase trenul de șaptesprezece și patruzeci. Era nevoit să aștepte personalul de la ora nouăsprezece.

Sala de așteptare era o adevărată ghețărie și mirosea a mucegai.

Se plimbă mult timp de-a lungul peronului pustiu, cu obrajii roșii de frig, mototolind în buzunar scrisoarea lui Daniel : jurase să n-o mai deschidă.

În cele din urmă, se apropie de felinarul care lumina ceasornicul gării, se rezemă de perete, scoase scrisoarea din buzunar și începu s-o citească :

„Dragă Jacques, iubit și scump prieten !

Am primit ieri seară scrisoarea lui Antoine și n-am mai putut închide ochii toată noaptea.

Dacă aș fi putut să zbor în noaptea asta pînă la tine, ca să te văd viu înaintea mea, măcar cinci minute, aș fi sărit zidul, fără să șovăi, da, cu orice risc, ca să te revăd, dragul și iubitul meu prieten, să te am în fața ochilor pe tine, pe Jacques, care trăiește ! În cocioaba asta de plutonieri, pe care-o împart cu alți doi camarazi ce trag niște aghioase strașnice, am urmărit toată noaptea pe tavanul văruit, luminat de lună, toată copilăria noastră, toată viața noastră petrecută împreună, liceul, ceea ce a urmat după aceea și tot, tot. Prietene, prietenul meu bun, fratele meu ! Cum de am putut trăi atîta timp fără tine ? Ascultă : niciodată, nici o clipă nu m-am îndoit de prietenia ta. Uite, îți scriu chiar în dimineața asta, îndată ce-am terminat instrucția, imediat ce am primit scrisoarea lui Antoine, fără să știu nimic sigur, fără să mă întreb măcar cu ce ochi ai să privești scrisoarea asta a mea și fără să fi înțeles încă cum și pentru ce m-ai chinuit, timp de trei ani, cu această tăcere de moarte. Cît mi-ai lipsit, cît îmi lipsești astăzi chiar ! Cît mi-ai lipsit, mai cu seamă în viața civilă înainte de a intra în armată ! Îți dai seama ? Toată puterea ce mi-o insuflai tu, toate lucrurile frumoase ce mocneau în mine și pe care tu le-ai făcut să țîșnească din mine, toate lucrurile care, fără tine, fără prietenia ta, niciodată..."

Jacques observă că îi tremură mîinile cînd aduse mai aproape de ochi scrisoarea mototolită, pe care o descifra cu greutate la lumina slabă și printre lacrimile ce-i podidiră ochii. Chiar deasupra capului, un clopoțel, ascuțit și pătrunzător ca un sfredel, zbîrnîia fără încetare.

„Despre toate astea cred că nu ți-ai dat seama niciodată, fiindcă atunci eram prea mîndru ca să ți le mărturisesc chiar ție. De aceea, cînd ai dispărut nu puteam crede așa ceva, nu înțelegeam nimic. O, dar cît am suferit ! Mai ales din pricina tainei în care ai învăluit totul. Poate c-am să înțeleg într-o zi. Totuși, în cele mai grele clipe de îngrijorare și chiar de supărare, nu mi-a trecut niciodată prin gînd că sentimentele tale pentru mine (atîta vreme cît te consideram în viață) s-ar fi putut schimba. Și, vezi, nici astăzi nu mă îndoiesc de tine.

. . . . . .

M-am întrerupt din pricina unor plictiseli de serviciu.

Am venit să mă ascund într-un ungher al cantinei, cu toate că, la ora asta, n-avem voie să intrăm aici. De bună seamă, tu nu știi ce înseamnă viața asta de cazarmă, lumea asta care m-a înhățat și care mă ține legat de treisprezece luni !

Dar nu-ți scriu ca să-ți vorbesc de cazarmă.

Uite, e ceva îngrozitor, nici nu mai știu ce să-ți spun, cum să-ți vorbesc. Ghicești, fără îndoială, miile de întrebări care-mi vin sub condei. Dar la ce bun ? Aș vrea să accepți a răspunde măcar la una din ele, fiindcă aceasta, în ac[illegible]ăr, mă chinuie : O să te revăd ? Spune ! S-a sfîrșit coșmarul ? Regăsitu-te-am ? Sau... sau ai să fugi iarăși ? Ascultă, Jacques, deoarece sînt aproape sigur că cel puțin scrisoarea de față o vei citi și deoarece s-ar putea ca această clipă să fie singura cînd mă pot apropia iarăși de tine, lasă-mă să strig : Sînt în stare să înțeleg totul, să admit orice-ai spune tu, dar, te rog fierbinte, orice-ai avea de gînd, să nu mai dispari așa, fără nici o urmă, din viața mea ! Am nevoie de tine. (Dac-ai ști cît sînt de mîndru de tine, ce lucruri mari aștept de la tine și cît țin la mîndria asta a mea !) Sînt gata să accept toate condițiile tale. Dacă-mi ceri să nu-ți cunosc adresa, să nu existe nici o legătură între noi, să nu-ți scriu niciodată, chiar dacă-mi ceri să nu împărtășesc niciodată, nimănui, nici măcar nefericitului Antoine, veștile pe care le voi primi de la tine, îți făgăduiesc, da, primesc totul, fac dinainte orice legămînt. Dar să am din vreme în vreme un semn de viață de la tine, să am dovada că trăiești, că te gîndești la mine ! Regret cuvintele astea din urmă, le șterg, fiindcă știu, sînt sigur

că te gîndești la mine. (Nici de asta nu m-am îndoit niciodată. Niciodată nu mi-a trecut prin minte că ai putea trăi fără să te mai gîndești la mine, la prietenia noastră.)

Scriu, scriu, fără a fi în stare să judec, și simt prea bine că nu izbutesc să mă fac înțeles. Dar nu-i nimic, totul e atît de plăcut după tăcerea aceea de moarte.

Ar trebui să-ți vorbesc despre mine, ca să poți, cînd te vei gîndi la mine, să te gîndești la cel ce sînt acum și nu numai la acela pe care l-ai părăsit. Antoine o să-ți vorbească, poate, despre asta. El mă cunoaște bine. Ne-am văzut adesea după plecarea ta. Eu nu știu cu ce să încep. Atîtea lucruri rămase străine ție mă fac să-mi pierd curajul ! Și-apoi, știi bine cum sînt : trăiesc, mă agit, mă dăruiesc cu totul clipei de față, nu pot să mă întorc spre trecut. Serviciul acesta militar mi-a întrerupt activitatea tocmai în momentul cînd mi se părea că întrevăd lucruri esențiale, privitoare la mine, la artă, la tot ceea ce căutam, bîjbîiam de cînd mă știu. Dar e stupid să vorbesc acum despre asta ! De altfel, nu-mi pare rău de nimic. Viața de militar e pentru mine ceva nou, care mă întărește, un examen pe care-l trec și o mare experiență pe care o dobîndesc, mai cu seamă de cînd am sub comanda mea oameni. Dar e stupid să vorbesc astăzi despre asta !

Singura mea părere de rău este că de un an sînt despărțit de mama, mai ales fiindcă simt că amîndouă suferă mult din pricina acestei despărțiri. Trebuie să-ți spun că sănătatea lui Jenny nu-i prea strălucită și că noi am fost de mai multe ori îngrijorați din pricina asta. Noi, adică eu, fiindcă mamei, după cum știi, nu-i trece niciodată prin gînd c-ar putea să se întîmple ceva rău. Cu toate astea, mama și-a dat seama și ea că, în anii din urmă, lui Jenny nu i-a priit iarna la Paris, și de o lună se află amîndouă în Provence, într-un fel de casă de odihnă, unde, dacă va fi cu putință, Jenny o să rămînă sub îngrijire pînă la primăvară. Au atîtea motive de griji și de supărare ! Tata e veșnic același, să nu mai vorbim de el ! Acum e în Austria, dar are mereu încurcături ce nu se sfîrșesc niciodată.

Dragă prietene, iată, îmi vine deodată în gînd că tatăl tău a murit. Cu asta voiam să-mi încep scrisoarea, iartă-mă. De altfel, mă simt stingherit să-ți vorbesc despre decesul acesta. Și totuși sînt mișcat cînd mă gîndesc la ceea ce vei fi suferit. Sînt aproape sigur că un asemenea eveniment te-a lovit pe neașteptate și în mod crîncen.

O să mă opresc aici din pricina orei și a vagmistrului. Vreau ca scrisoarea asta să-ți ajungă cît mai degrabă.

Dragul meu, fie ce-o fi, mai e un lucru pe care vreau să ți-l scriu, chiar dacă e zadarnic. Eu nu pot să vin la Paris. Sînt țintuit aici, n-am nici un mijloc să vin pînă la tine. Dar Lunéville e la cinci ore de Paris. Sînt bine văzut aici. (Colonelul, firește, m-a pus să-i decorez biroul.) Sînt destul de liber. Nu mi s-ar respinge o permisie de o zi dacă... dacă tu... dar nu, nici nu vreau să visez la asta ! Îți repet că sînt gata să accept orice, să înțeleg orice fără să încetez vreodată de a te iubi ca pe singurul meu prieten adevărat de totdeauna.

Daniel"

Jacques citi aceste opt pagini cu sufletul la gură. Rămase tulburat, înduioșat, nedumerit, încurcat. Dar ceea ce simțea el era nu numai o redeșteptare a prieteniei — atît de caldă, încît ar fi fost în stare să sară chiar astă-seară într-un tren și să plece la Lunéville — ci ceva mai mult, o strîngere de inimă care-i rodea adînc un alt tărîm al sufletului, un tărîm dureros, întunecat, pe care nu putea și nici nu voia să-l lumineze.

Făcu cîțiva pași. Tremura mai mult de enervare decît de frig. Rămăsese cu scrisoarea în mînă. Se rezemă din nou de perete, sub zbîrnîitul diavolesc al clopoțelului, și începu s-o recitească în întregime, de la capăt, străduindu-se să fie cît mai liniștit.

Sunase opt și jumătate cînd ieși din Gara de Nord. Noaptea era frumoasă și senină, băltoacele — înghețate, trotuarele — uscate.

Era mort de foame. Pe Rue La Fayette, ochi o berărie, intră, se așeză pe o banchetă și, fără să-și scoată pălăria, fără să-și dea măcar gulerul în jos, înfulecă trei ouă tari, o porție de varză și un sfert de pîine.

După ce se sătură, bău, unul după altul, doi țapi, apoi își aruncă privirile în jurul său. Berăria era aproape goală. În fața lui, pe celălalt rînd de banchete, o femeie singură, stînd la masă cu un pahar gol dinainte, se uita la el. Era brună, lată în spate, destul de tînără încă. Îi surprinse în ochi o privire discretă, compătimitoare, care-l tulbură ușor. Era îmbrăcată prea modest ca să fie una din acele profesioniste care dau tîrcoale gărilor. Sau era poate o începătoare ?... Privirile li se întîlniră. Își întoarse ochii de la ea : la cel mai mic semn, ar fi venit la masa lui. Avea o expresie naivă, dar în același timp de ființă cu o dureroasă experiență, o expresie destul de atrăgătoare și de plăcută. Stătu cîteva clipe în cumpănă, ispitit : ar fi înviorător să stea în seara asta cu o făptură simplă, firească și care să nu știe nimic despre el...

Ea îl măsura din ochi, fără sfială ; părea că-i ghicește șovăiala. Jacques încercă să-i ocolească privirea.

În sfîrșit, își recăpătă calmul, plăti chelnerului și ieși repede, fără să-și mai întoarcă ochii spre ea.

Afară îl pătrunse frigul. Să se întoarcă acasă pe jos ? Era prea ostenit. Se opri pe marginea trotuarului, pîndi o clipă vehiculele ce treceau și făcu semn primului taxi liber pe care-l zări.

În timp ce automobilul se oprea în fața lui, cineva se apropie de el : femeia îl urmase ; îi puse mîna pe braț și spuse cu stîngăcie :

— Vino la mine, dacă vrei, în Rue Lamartine.

Jacques refuză, clătinînd prietenos din cap, și deschise ușa automobilului.

— Du-mă cel puțin pînă în Rue Lamartine, la numărul 97... se rugă femeia, ca și cum și-ar fi pus în gînd să nu-l lase deloc în pace.

Șoferul se uită la Jacques și zîmbi :

— Atunci, șefule, mergem în Rue Lamartine numărul 97 ?

Femeia crezu ori se făcu a crede că Jacques hotărîse așa cum voia ea și sări în mașină.

— Ei bine, fie, în Rue Lamartine ! consimți Jacques.

Automobilul porni.

— De ce-o faci pe grozavul cu mine ? întrebă femeia numaidecît, cu un glas cald, care i se potrivea cu înfățișarea. Apoi, aplecîndu-se spre el, adăugă, cu un accent mîngîitor : Ce, crezi că nu se vede că te frămîntă ceva ?

Îl cuprinse, plină de drăgălășenie, cu amîndouă brațele și dezmierdarea, căldura asta îl înmuiară pe Jacques.

Lăsîndu-se pradă ispitei de a se vedea compătimit, își înăbuși un suspin, fără să răspundă. Atunci, ca și cum prin suspinul său tăcerea aceasta ar fi mărturisit totul, femeia îl strînse mai tare și, scoțîndu-i pălăria, îi trase ușor capul la piept. Jacques se lăsa în voia ei. Deodată, copleșit, începu să plîngă fără să știe de ce.

Cu glas tremurat, femeia îi șopti la ureche :

— Ai făcut o faptă rea, nu-i așa ?

Jacques fu atît de uluit, încît nu tăgădui. Înțelese numaidecît că, în Parisul ăsta înghețat și uscat, cu pantalonii lui plini de noroi pînă sus și cu fața zgîriată de crengi, putea să fie luat ușor drept un răufăcător. Închise ochii ; simțea o beție deosebit de plăcută văzînd că fata asta îl crede un tîlhar.

Femeia răstălmăci din nou tăcerea lui ca o mărturisire și-i apăsă cu patimă capul la piept.

Cu alt glas, hotărît, de complice, îi propuse :

— Vrei să te ascund la mine ?

— Nu, zise Jacques, fără să se miște.

Părea învățată să consimtă chiar și atunci cînd nu înțelegea nimic.

— Atunci, stărui ea după o clipă de șovăire, ai nevoie de ceva bani, spune ?

Jacques, de data asta, deschise ochii și se retrase pe perna mașinii.

— Ce ?

— Am la mine trei sute patruzeci de franci. Îi vrei ? întrebă femeia, dînd să-și deschidă poșeta. În felul ei simplu de a vorbi era o duioșie aspră, amestecată cu o supărare de soră mai mare.

Fu atît de mișcat, încît nu putu răspunde decît atît :

— Mulțumesc... N-am nevoie, murmură el, clătinînd din cap.

Automobilul încetini și se opri în fața unei case cu o poartă joasă. Strada era rău luminată și pustie.

Jacques era sigur că-i va propune să intre la ea. Ce are să facă ?

Dar nu avu prilejul să se mai gîndească. Femeia se ridică, se întoarse spre el, se sprijini într-un genunchi pe perna banchetei și, în umbră, îl mai îmbrățișă o dată.

— Sărăcuțul de tine... suspină ea.

Îi căută buzele, le sărută aproape cu sete, ca pentru a culege de pe ele o taină, aroma unei crime, apoi, depărtîndu-se repede, spuse :

— Barem, vezi să nu te prindă, nerodule !

Sări din mașină, trîntind ușa. Îi întinse șoferului cinci franci.

— Ia-o pe Rue Saint-Lazare. O să-ți spună domnul unde să oprești.

Taxiul porni. Jacques abia avu timp s-o vadă cum dispare, fără să se mai uite înapoi, într-un gang întunecos.

Își trecu mîna peste frunte. Era năucit.

Mașina gonea cu viteză.

Coborî geamul ; un val de aer curat îl lovi în față, inspiră adînc, zîmbi și, aplecîndu-se spre șofer :

— Du-mă în Rue de l'Université, la numărul 4 bis ! strigă el amuzat.

XIV

De îndată ce condoleanțele de la cimitir se terminară, Antoine porni cu automobilul spre Compiègne, motivînd că are de dat dispoziții pietrarului, dar, de fapt, voia să scape de gloata celor care se întorceau cu trenul la Paris. Putea ajunge înapoi, la Paris, înainte de cină, cu un expres care pleca din Compiègne la șaptesprezece și treizeci. Nădăjduia să călătorească singur.

Își făcuse însă această socoteală fără să țină seama de ce s-ar putea întîmpla.

Cînd ajunse pe peron, cu cîteva minute înainte de plecarea trenului, avu surpriza de a se pomeni față în față cu abatele Vécard ; fu nevoit să-și ascundă ciuda.

— Preasfințitul, îl lămuri preotul, a avut bunătatea de a-mi oferi un loc în mașina sa, ca să putem sta puțin de vorbă... Observă că Antoine e posomorît și obosit : Bietul meu prieten, trebuie să fii zdrobit... Atîta lume... Toate discursurile acelea... Totuși, mai tîrziu, ziua de azi va rămîne pentru dumneata ca o amintire neștearsă. Îmi pare rău că Jacques n-a luat parte la...

Antoine tocmai voia să-i spună cît era de firească absența lui Jacques în împrejurările de față, cînd abatele îl opri :

— Înțeleg, înțeleg... e mai bine că n-a venit. Ai să-i spui dumneata cît de... înălțătoare a fost ceremonia... nu-i așa ?

Antoine nu se putu împiedica să nu se lege de acest cuvînt :

— Înălțătoare ? Poate pentru alții, mormăi el, dar pentru mine, nu. Îți mărturisesc că pompa aceea, cuvîntările alea oficiale...

Privirea lui, întîlnind-o pe a preotului, surprinse la acesta o licărire de ironie. Abatele avea aceeași părere ca și Antoine despre discursurile din după-amiaza aceea.

Trenul intra în gară.

Aleseră un vagon slab luminat, dar gol, în care se instalară amîndoi.

— Nu fumezi, domnule abate ?

Preotul își ridică cu gravitate degetul arătător pînă la buze.

— Ispititorule ! spuse el, luînd o ţigară.

O aprinse, închizînd ochii pe jumătate ; pe urmă o scoase din gură şi se uită la ea cu plăcere, dînd fumul pe nas.

— La o ceremonie de felul asta, urmă abatele cu voie bună, nu se poate să nu fie şi o parte, cum ar zice prietenul dumitale Nietzsche, *omenească... prea omenească...* Cu toate astea, nu-i mai puţin adevărat că o asemenea manifestare colectivă a sentimentului religios, a sentimentului moral este foarte mişcătoare şi nu poţi rămîne nesimţitor faţă de ea. Nu-i aşa ?

— Nu ştiu, zise Antoine după o pauză. Se întoarse spre preot şi-l privi o clipă în tăcere.

Chipul acesta blajin, privirea asta stăruitoare şi blîndă, felul ăsta apropiat de a vorbi şi de a-şi înclina capul într-o parte, ceea ce-l făcea pe preot să pară că e într-o continuă reculegere, mîinile pe care le ridica lenes pînă la înălţimea pieptului — toate acestea Antoine le cunoştea de douăzeci de ani. Totuşi, în seara asta descoperi că ceva se schimbase între ei. Pînă acum, nu despărţise niciodată imaginea abatelui Vécard de a domnului Thibault : preotul nu era decît duhovnicul tatălui său. Moartea îl îndepărtase acum pe bătrîn, astfel că motivele care odinioară îl făceau pe Antoine să aibă faţă de preot o atitudine rezervată şi prudentă, dispăruseră. Nu mai erau decît doi oameni faţă în faţă. Şi cum, după o zi obositoare, îi era greu să-şi înfrîneze felul obişnuit de a-şi da în vileag gîndurile, se simţi uşurat că-i poate spune fără înconjur :

— Mărturisesc că asemenea sentimente mie îmi sînt cu totul străine...

Abatele răspunse pe un ton zeflemitor :

— Cu toate astea, dacă nu mă înşel, printre sentimentele omeneşti, cel religios pare îndeobşte că este constant la om... Ce crezi, iubite prietene ?

Antoine nu intenţiona să glumească :

— N-am uitat niciodată o vorbă a abatelui Leclerc, directorul Şcolii Normale, care mi-a spus într-o zi, pe cînd eram în clasa a opta : „Există oameni inteligenţi care n-au nici un simţ artistic. Poate că dumneata n-ai simţul religios." Omul acela nu căuta decît prilejul de a face o glumă ; dar eu am socotit totdeauna că, în ziua aceea, el văzuse foarte limpede.

— Dacă-i aşa, sărmane prieten, zise abatele, fără să renunţe la tonul de binevoitoare ironie, aş putea zice că eşti demn de plîns, deoarece nu-ţi sînt destinate decît jumătate din bucuriile existenţei !... În legătură cu orice problemă

mare, se poate spune că acela ce nu o cercetează însufleţit de sentimentul religios rămîne osîndit să nu înţeleagă decît o foarte mică parte din ea. Iată ce face frumuseţea religiei noastre... De ce zîmbeşti ?

Nici Antoine însuşi nu ştia de ce zîmbeşte. Poate numai ca reacţie nervoasă după săptămîna asta plină de emoţii, după ziua asta agitată.

Preotul, la rîndul lui, zîmbi şi el :

— Cum adică ? Tăgăduieşti oare frumuseţea religiei noastre ?

— Nu, nu, răspunse Antoine pe un ton glumeţ. Sînt de acord că-i „frumoasă"... Şi adăugă, ca şi cum ar fi vrut să-l necăjească : numai ca să-ţi fac dumitale plăcere... Dar, oricum...

— Ei, ce ?

— Dar, oricum, frumuseţea nu te îndreptăţeşte să te lipseşti de judecată !

Abatele dădu domol din mîini.

— De judecată ! se miră el, ca şi cum aceste cuvinte ar fi ridicat o puzderie de întrebări de care nu se putea ocupa în momentul acela, dar a căror cheie o avea în minte. Spuse apoi ceva mai aprig : Nu cumva faci parte din rîndul acelora care-şi închipuie că religia pierde teren în spiritul omului modern ?

— Habar n-am ! spuse Antoine, a cărui cumpănire îl miră pe abate. Poate că nu. Se prea poate chiar ca strădaniile unor spirite moderne — şi mă gîndesc la acei oameni care sînt departe de credinţa dogmatică — să tindă în mod obscur la strîngerea elementelor unei religii, la alăturarea unor noţiuni care, în totalitatea lor, s-ar deosebi foarte puţin de concepţia pe care mulţi credincioşi şi-o fac despre Dumnezeu.

Preotul încuviinţă :

— Şi cum ar putea fi altfel ? ! Trebuie să ai în vedere condiţia umană. Numai religia îl răscumpără pe om de tot ceea ce este urît în instinctele lui. E singura lui demnitate. Şi, totodată, singura mîngîiere pentru suferinţele sale, unicul izvor de resemnare.

— Asta-i adevărat ! acceptă Antoine ironic. Ce puţini sînt oamenii care pun mai mult preţ pe adevăr decît pe buna lor stare ! Iar religia este culmea supremă a bunăstării morale !... Dar, să nu vă fie cu supărare, domnule abate, există totuşi unii a căror nevoie de a înţelege este mai poruncitoare decît aceea de a crede. Şi ei, aceştia...

— Aceștia ? ! ripostă preotul. Ei rămîn totdeauna pe terenul atît de îngust, atît de nesigur al inteligenței și al judecății. Nu se ridică dincolo de ele. Trebuie să-i compătimim noi, cei a căror credință trăiește și se dezvoltă pe un alt plan, cu mult mai larg : pe planul voinței, al sentimentului... Nu-i așa ?

Antoine zîmbi cu două înțelesuri. Dar lumina era atît de slabă, încît abatele nu băgă de seamă ; el își continuă vorba și stăruința lui arăta că nu are nici o îndoială asupra cuvîntului „noi" pe care-l rostise cu o clipă mai înainte.

— Oamenii se socotesc astăzi grozav de tari, fiindcă vor „să înțeleagă". Dar a crede înseamnă a înțelege. Și a înțelege este a crede. Sau, mai bine zis, „a înțelege" și „a crede" au o măsură comună. Astăzi, unii tăgăduiesc tot ceea ce nu izbutesc să dovedească prin judecata lor, insuficient de pregătită sau deformată de o cultură tendențioasă. Aceasta înseamnă că nu merg destul de departe. Este perfect posibil să-l cunoști pe Dumnezeu și să-l demonstrezi prin rațiune. De la Aristotel, care a fost, să nu uităm, maestrul Sfîntului Toma, rațiunea dovedește cu prisosință că...

Antoine îl lăsă pe abate să vorbească, fără a-l întrerupe, dar privindu-l mereu cu neîncredere.

— Filosofia noastră religioasă, urmă preotul, pe care tăcerea aceasta îl cam stingherea, ne pune la îndemînă cele mai temeinice judecăți asupra acestor chestiuni...

— Domnule abate, îl întrerupse, în sfîrșit, Antoine, te simți în adevăr îndreptățit să spui : judecăți religioase... filosofie religioasă ?

— Îndreptățit ? ! se miră abatele Vécard.

— Vezi bine ! La drept vorbind, aproape că nu există cugetare religioasă, de vreme ce a cugeta înseamnă întîi a te îndoi !

— Oh, oh, dragă tinere, unde ajungem ! exclamă preotul.

— Știu prea bine că biserica nu se sinchisește numai de atîta lucru. Dar toate legăturile pe care, de o sută și mai bine de ani, se străduiește să le stabilească între credință și filosofie ori între credință și științele moderne sînt mai mult sau mai puțin... fabricate — iartă-mi cuvîntul — fiindcă ceea ce întreține puterea credinței și constituie obiectul ei, atrăgînd atît de mult pe cei cu simț religios, este tocmai acel supranatural pe care filosofia și știința îl neagă.

Abatele se frămînta pe banchetă : începea să vadă că nu mai era de glumit. Vorbi cu glas dojenitor :

— Mi se pare că uiți cu totul că cei mai mulți tineri de azi ajung la credință tocmai prin raționamentul filosofic.

— Ei, asta-i !... exclamă Antoine.

— Ce vrei să spui ?

— Îți mărturisesc că nu pot să concep credința altfel decît intuitivă și oarbă. Cînd pretinde că se sprijină pe rațiune...

— Mai crezi și acum că filosofia și știința tăgăduiesc supranaturalul ? Greșeală, dragă tinere, greșeală grosolană ! Știința *omite* supranaturalul, asta nu-i același lucru. Cît despre filosofie, orice filosofie demnă de acest nume...

— Demnă de acest nume... Bravo ! Cu asta am înlăturat din discuție adversarii primejdioși !

— ...orice filosofie demnă de acest nume duce neapărat la supranatural, urmă preotul, fără să se lase întrerupt. Dar să mergem mai departe ; chiar dacă savanții dumneavoastră moderni ar izbuti să demonstreze că între esența descoperirilor și învățătura bisericii există o contradicție fundamentală — ceea ce în starea actuală a apologeticii noastre e, în adevăr, o ipoteză perfidă, absurdă — ce-ar dovedi ei prin asta, te întreb ?

— Ei, drace ! făcu Antoine, zîmbind.

— Absolut nimic ! urmă abatele cu înflăcărare. Ar însemna doar că inteligența omului nu este încă în stare să-și unifice cunoștințele și că merge șchiopătînd, ceea ce — adause cu un zîmbet prietenos — n-ar fi o descoperire senzațională... Ce vrei, Antoine, nu mai sîntem pe timpul lui Voltaire ! E nevoie să-ți amintesc că așa-zisa „rațiune" a filosofilor noștri atei n-a avut asupra religiei decît victorii foarte înșelătoare, foarte trecătoare ? Există oare vreo dogmă în care biserica să poată fi învinuită de lipsă de logică ?

— Nici una, fie ! îl întrerupse Antoine rîzînd. Biserica a știut să cadă totdeauna în picioare la timp. Teologii dumneavoastră sînt meșteri în arta de a fabrica argumentări subtile cu o logică aparentă, care îi ajută să nu fie niciodată puși prea mult timp în încurcătură de atacurile logicienilor. Mai cu seamă de cîtva timp, recunosc, dau dovadă de o dibăcie... uluitoare în jocul ăsta ! Dar asta nu-i înșelă decît pe cei care vor să se înșele dinainte.

— Nu, prietene. Dimpotrivă, fii încredințat că logica bisericii are totdeauna ultimul cuvînt, fiindcă este mult mai...

— ...mai mlădioasă, mai îndărătnică.

— ...mai adîncă decît a dumneavoastră. O să recunoști și dumneata că judecata noastră, lăsată în seama propriilor

sale mijloace, nu ajunge la nimic altceva decît la o îngrămădire de cuvinte, în care sufletul nostru nu află ceea ce cere. De ce oare ? Nu numai pentru că există un fel de adevăruri care par să scape logicii curente, nici fiindcă noțiunea de Dumnezeu depășește posibilitățile inteligenței comune ; ci mai ales — înțelege-mă bine — pentru că intelectul nostru, singur, nu are destulă putere, destule mijloace de pătrundere pentru aceste probleme subtile. Cu alte cuvinte, o credință adevărată, o credință vie are dreptul să ceară explicații care să satisfacă pe deplin rațiunea ; dar însăși rațiunea noastră trebuie să se lase călăuzită de harul divin. Harul luminează înțelegerea. Adevăratul credincios nu numai că se avîntă cu toată inteligența lui în căutarea lui Dumnezeu, el trebuie să se și dăruiască, cu umilință, lui Dumnezeu prin gîndirea rațională, trebuie să se purifice, să se deschidă larg, să devină... concav, spre a întîmpina, spre a primi pe Dumnezeul acesta, care este răsplata lui !

— Ceea ce înseamnă că gîndirea nu este de-ajuns pentru descoperirea adevărului și că mai este nevoie și de ceea ce dumneata numești har... Asta este o mărturisire ! Și încă o mărturisire gravă, conchise Antoine, după o tăcere menită să-l pună în apărare.

Vorbise pe un ton care-l făcu pe preot să răspundă numaidecît :

— Ah, sărmane tînăr, ești victima epocii dumitale... Ești raționalist !

— Da, sînt ! E totdeauna greu să spui ce ești, dar mărturisesc că țin la satisfacțiile pe care le dă rațiunea.

Abatele dădu din mîini.

— Și la farmecul pe care-l are îndoiala... Fiindcă ea este o rămășiță de romantism : ești oarecum mîndru de îndoiala care te prinde, te simți grozav fiindcă suferi o răscolire de ordin superior...

— Ei aș, nu-i deloc așa, domnule abate ! îl contrazise Antoine. Nu cunosc nici amețeala, nici răscolirea, nici acele stări sufletești tulburi de care vorbești. Nimeni nu-i mai puțin romantic decît mine. Habar n-am ce-i neliniștea !

(Vorbind astfel, își dădu seama că afirmația asta nu mai era exactă. De bună seamă, n-avea nici un fel de neliniște de ordin religios în sensul în care ar fi putut-o înțelege abatele Vécard. Dar, de trei sau patru ani încoace, încercase și el, cu o mare neliniște, nedumeririle omului în fața universului.)

— De altfel, continuă el, dacă nu sînt credincios, ar fi nedrept să spun că mi-am pierdut credința ; cred, mai degrabă, că n-am avut-o niciodată.

— Ei asta-i ! făcu preotul. Dar ai uitat ce copil pios ai fost cîndva, Antoine ?

— Pios ? Nu. Supus ; sîrguincios și supus. Nimic mai mult. Eram o fire disciplinată : îmi îndeplineam îndatoririle religioase ca un elev bun, atîta tot.

— Îți place să diminuezi credința ce-o aveai în tinerețe !

— Nu credința : educația religioasă. E cu totul altceva !

Antoine voia mai mult să fie sincer decît să-l uimească pe preot. După oboseală, urmase o ușoară stare de iritare, care-l îndemna să-i țină piept. Se avîntă, cu glas tare, într-un fel de cercetare a trecutului său, lucru destul de nou pentru el :

— Da, educație... urmă Antoine. Ia privește puțin cum se leagă toate între ele, domnule abate. Mama, dădaca, toți cei care au în grijă un copil încep să-i spună cu fiece prilej, de îndată ce copilul împlinește patru ani : „Bunul Dumnezeu e în cer ; bunul Dumnezeu te cunoaște. El te-a făcut ; bunul Dumnezeu te iubește ; bunul Dumnezeu te vede, te judecă ; bunul Dumnezeu te va pedepsi ; bunul Dumnezeu are să te răsplătească..." Și după aceea, la opt ani, îl duc la liturghia mare, la slujba izbăvirii, laolaltă cu cei vîrstnici, care îngenunchează ; i se arată, în mijlocul florilor și al lumînărilor, într-o atmosferă plină de tămîie și muzică, un chivot frumos, aurit : și acolo, în potir, se află tot bunul Dumnezeu. Bine !... La unsprezece ani i se explică, de la înălțimea unei catedre, cu autoritate, într-un fel care nu-i îngăduie nici un pic de îndoială, ce este Sfînta Treime, întruchiparea, mîntuirea, învierea, neprihănita zămislire și toate celelalte... Copilul ascultă, le primește pe toate. Și cum nu le-ar primi ? Cum ar putea să-și exprime cea mai mică îndoială față de credințele pe care le împărtășesc părinții, colegii, profesorii, toți credincioșii care umplu biserica ? Cum ar putea șovăi în fața acestor taine, el, atît de mic ? El, care-i aruncat în lume și care se simte înconjurat, de la naștere, de atîtea fenomene pline de taină ? Gîndește-te la asta, domnule abate ! Cred că este un lucru de căpetenie ! Da, aici este miezul chestiunii ! Pentru copil, toate, fără deosebire, sînt de neînțeles. Pămîntul, care i se pare drept, este rotund ; îl crede nemișcat, dar el se rotește ca o sfîrlează în spațiu... Soarele face să încolțească semințele. Puișorul iese viu din ou... Fiul Domnului a coborît din cer și s-a lăsat răstignit pentru răscumpărarea păcatelor noastre... de ce nu ?... Dumnezeu a fost cuvîntul și

cuvîntul s-a făcut trup... Înțeleagă cine o putea, puțin importă : comedia e jucată !

Trenul se opri din mers. Cineva pronunță, în noapte, numele unei stații. Un călător, care credea compartimentul gol, deschise ușa, smucind-o, apoi o trînti la loc, mormăind. Un val de aer înghețat le trecu peste obraji.

Antoine se întoarse spre preot, ale cărui trăsături nu le mai putea vedea bine, atît de slabă se făcuse lumina lămpii din plafon.

Abatele tăcea.

Atunci Antoine continuă mai potolit :

— Spune dumneata, se poate numi „credință" ceea ce crede cu atîta naivitate un copil ? De bună seamă că nu ! Credința vine mai tîrziu, credința are rădăcini. Și eu, eu pot să spun că n-am avut credință.

— Spune mai degrabă că n-ai lăsat-o să se dezvolte în sufletul dumitale, care era totuși atît de bine pregătit, spuse preotul cu un glas care începu să tremure deodată de indignare. Credința este un dar al lui Dumnezeu, ca și memoria. Și ea trebuie cultivată, ca toate darurile de la Dumnezeu... Dar dumneata... Dumneata !... Te-ai lăsat condus, ca atîția alții, de trufie, de spiritul de contrazicere, de mîndria deșartă de a gîndi liber, de ispita de a te răzvrăti împotriva rînduielii stabilite...

Se mustră numaidecît pentru cuvioasa lui supărare. Era hotărît să nu se lase tîrît într-o discuție religioasă.

De altfel, preotul nu se lăsa înșelat de glasul lui Antoine. Se îndoia de sinceritatea lui din pricina tonului mușcător ; de vioiciunea lui — din pricina unui accent de voioșie în felul de a-l înfrunta, care dădea însuflețirii tînărului medic un ton de cutezanță oarecum forțată. Stima lui pentru Antoine rămînea neștirbită ; și în stima asta exista nădejdea — mai mult decît nădejdea, siguranța — că fiul mai mare al domnului Thibault nu va rămîne pe această poziție nelegiuită, care nu se poate apăra.

Antoine stătea pe gînduri.

— Nu, domnule abate, răspunse el liniștit. Aceasta a venit de la sine, fără nici un fel de mîndrie deșartă, fără nici o răzvrătire voită. Fără să fi fost măcar silit să mă gîndesc la asta. Pe cît îmi pot aduce aminte, îndată după prima mea cumineçătură, am început să simt în mod nedeslușit că exista ceva — nu știu cum să spun — care ne încurca, ne neliniștea, în tot ce ni se spunea despre religie ; ceva nelămurit, nu nu-

mai pentru noi, copiii, dar pentru toată lumea... Da, și pentru cei mari. Chiar și pentru preoți.

Abatele nu-și putu stăpîni o mișcare a mîinilor.

— O, continuă Antoine, nu mă îndoiam și nu mă îndoiesc cîtuși de puțin de sinceritatea preoților pe care i-am cunoscut, nici de zelul lor sau mai bine zis de nevoia lor de zel... Dar ei înșiși păreau destul de stingheriți dîndu-și seama că se mișcă în bezna asta, că orbecăiesc, că se învîrtesc cu o neliniște inconștientă în jurul acestor dogme de nepătruns. Ei afirmau. Ce afirmau ? Ceea ce li se afirmase. De bună seamă, ei nu se îndoiau de adevărurile pe care le propovăduiau. Dar convingerea lor lăuntrică era oare tot așa de puternică, de integră ca și afirmațiile lor ? Ei bine, nu izbuteam să mă conving de asta... Te supără ceea ce spun... Da, fiindcă aveam un termen de comparație : profesorii noștri laici. Mărturisesc că aceia îmi păreau mult mai siguri de ei, mult mai „puși la punct" în specialitatea lor ! Ne vorbeau despre gramatică, istorie, geografie și păreau a fi înțeles foarte bine lucrurile de care vorbeau !

— Ar trebui să comparăm lucruri care se pot compara, spuse abatele ținguindu-și buzele.

— Dar nu mă gîndesc la materiile de învățămînt ; mă gîndesc doar la poziția acestor laici față de ceea ce ne predau ei nouă. Chiar cînd știința lor dădea greș, atitudinea lor n-avea nimic tulbure, nesiguranța, chiar neștiința lor, se arătau în plină lumină. Lucrul acesta îți dădea încredere, te rog să mă crezi ; nu putea să deștepte în tine nici cea mai mică bănuială de... înșelătorie.. Nu, nu „înșelătorie" voiam să spun. Totuși, ți-o mărturisesc, domnule abate, cu cît înaintam în clasele superioare, cu atît mai puțin preoții școlii îmi inspirau acea siguranță pe care o simțeam în preajma profesorilor mei de la universitate.

— Dacă preoții care te-au instruit, răspunse abatele, ar fi fost niște adevărați teologi, ai fi păstrat în urma legăturilor cu ei o impresie de siguranță totală ! (Se gîndea la profesorii de la seminar, la tinerețea lui studioasă și plină de convingere.)

Dar Antoine continuă :

— Ia gîndește-te ! Băiețașul pe care-l introduci treptat în studiul matematicii, al chimiei, al fizicii ! Are dintr-o dată în fața lui întregul spațiu, în care începe să se scalde ! Atunci, religia îi apare strîmtă, plicticoasă, nerațională... Îi piere încrederea...

De data asta, abatele se lăsă încet pe spate și întinse mîna înainte :

— Nerațională ? Poți să spui nerațională ?

— Da ! afirmă Antoine cu tărie. Și întrevăd ceva la care nu mă gîndisem : anume, că dumneavoastră, preoții, plecați de la o credință fermă și, ca să apărați această credință, chemați în ajutor raționamentele ; în timp ce noi, oamenii ca mine, plecăm de la îndoială și ne lăsăm conduși de rațiune, fără să știm unde ne va duce. Domnule abate, urmă Antoine imediat, zîmbind, și fără să-i lase preotului timp să răspundă, dacă ai accepta să discuți cu mine, mi-ai dovedi foarte repede că nu înțeleg nimic din toate astea. Sînt dinainte de acord. Sînt chestiuni la care nu mă gîndesc deloc ; poate că niciodată nu m-am gîndit la ele atîta cît m-am gîndit în seara asta. Vezi că nu fac pe liber-cugetătorul ? Încerc numai să-ți explic cum educația mea catolică nu m-a împiedicat să ajung acolo unde mă aflu : la o totală lipsă de credință.

— Cinismul dumitale nu mă înspăimîntă, dragă prietene, spuse abatele, străduindu-se să fie blajin. Te cred mult mai bun decît te știi dumneata însuți ! Dă-i înainte, te ascult.

— Ei, uite, de fapt continuam — am continuat timp îndelungat — să împlinesc prescripțiile religioase ca toți ceilalți. Cu o nepăsare pe care nu mi-o mărturiseam ; o nepăsare... cuviincioasă. Chiar mai tîrziu nu m-am înhămat niciodată la o anchetă, la o revizuire ; poate că în fond nu dădeam destulă importanță faptului... Așa, de pildă, eram foarte departe de starea de spirit a unuia dintre prietenii mei care urma școala de arte și meserii și care îmi scria într-o zi, după o criză de îndoială : „Am inspectat mașinăria : nu te încrede în ea, băiete dragă, îi lipsesc prea multe șuruburi ca să poată dăinui... Eu, în vremea aceea, intram la Medicină ; și ruptura — sau, mai curînd, îndepărtarea — se produsese deja : nu așteptasem studiile semiștiințifice din primul an ca să-mi dau seama că nu se poate crede fără dovezi...

— Fără dovezi ?

— ...și că trebuie să renunți la noțiunea de adevăr imuabil, fiindcă nu putem lua nimic drept adevăr decît cu rezervă și pînă la proba contrară... Da, continuu să te indignez cu vorbele mele. Dar, cu voia dumitale, domnule abate, și aceasta e tot ce voiam să-ți spun, sînt un caz — monstruos, dacă vrei —, un om neîncrezător din fire, din instinct. E un fapt. Sînt sănătos, cred că sînt destul de bine echilibrat, am o fire foarte activă și n-am avut niciodată nevoie de mistică. Nimic din ceea ce știu, din ceea ce am observat nu-mi

îngăduie să cred că Dumnezeul copilăriei mele există; și pînă acum, mărturisesc, n-am nici o nevoie de el. Ateismul meu s-a dezvoltat în același timp cu spiritul meu. N-am avut nimic de renegat. Să nu-ți închipui că sînt unul din acei credincioși care continuă să-l cheme pe Dumnezeu în sufletul lor sau unul din acei veșnic neliniștiți care-și întind brațele cu deznădejde spre cerul pe care l-au găsit gol. Nu, nu! Sînt un tip care nu-și întinde deloc brațele. O lume fără providență nu mă stinghерește defel și, precum vezi, mă simt bine în ea.

Abatele dădu din mînă în semn de tăgadă.

Antoine stărui:

— Mă simt foarte bine. Și asta de aproape cincisprezece ani...

Se aștepta ca preotul să-și arate numaidecît indignarea. Dar abatele tăcea și clătina ușor din cap.

— Asta-i doctrină materialistă sadea, sărmanul meu prieten! spuse el în cele din urmă. Ai rămas oare încă la ea? E ca și cum n-ai crede decît pe jumătate... și în care jumătate! din dumneata însuți... Din fericire, toate astea se petrec în aparență și, ca să zic așa, la suprafață. Nu-ți cunoști adevăratele mijloace și forța ascunsă pe care educația creștină a sădit-o în dumneata. Negi această forță, dar ea îți îndrumă pașii, sărmane prieten!

— Ce să-ți răspund? Eu îți repet că nu datorez nimic bisericii. Inteligența, voința, caracterul mi s-au dezvoltat în afara religiei. Pot chiar să-ți spun: împotriva ei. Mă simt tot atît de puțin legat de mitologia catolică, pe cît de puțin legat mă simt de mitologia păgînă. Religie, superstiție, pentru mine sînt unul și același lucru... Nu, fără nici un fel de prejudecată, ceea ce a sădit în mine educația creștină este egal cu zero!

— Orbule! strigă abatele, ridicîndu-și deodată brațul în sus. Cum, nu vezi că viața dumitale de fiecare zi, împletită din muncă, din datorie, din devotament pentru aproapele dumitale, este o dezmințire formală a materialismului de care vorbești?! Puține vieți exprimă, într-o mai mare măsură decît a dumitale, existența lui Dumnezeu! Nimeni n-are mai mult ca dumneata simțul răspunderii lui pe lumea aceasta! Ei bine, nu înseamnă oare asta a admite de la sine mandatul divin? Și față de cine ai fi oare răspunzător dacă nu față de Dumnezeu?

Antoine nu răspunse imediat. Iar abatele crezu o clipă că lovise unde trebuia. De fapt, obiecția preotului i se părea

lipsită de orice temei : a fi scrupulos în munca ta nu include neapărat nici existența lui Dumnezeu, nici valoarea teologiei creștine, nici vreo altfel de certitudine metafizică. Nu era oare el însuși o dovadă în această privință ? Dar simțea, o dată mai mult, că între lipsa lui de credință morală și între conștiinciozitatea deosebită pe care o manifesta în viața lui exista o inexplicabilă incompatibilitate. Trebuie să fii îndrăgostit de ceea ce faci. Ei, și pentru ce trebuie ? Fiindcă omul, animal social, trebuie să contribuie prin sforțările lui la bunul mers al societății, la progresul ei... Afirmații gratuite, principii demne de luat în rîs ! În numele a ce ? Mereu aceeași întrebare, la care nu aflase niciodată un răspuns adevărat.

— Conștiința, poate ?... ezită în cele din urmă. Influențe lăsate în fiecare dintre noi de cele nouăsprezece veacuri de creștinism... Poate că m-am grăbit prea mult adineauri prețuind la zero coeficientul educației mele sau mai curînd al eredității mele...

— Nu, prietene, acel ceva ce supraviețuiește în dumneata este aluatul sfînt la care mă referem eu. Într-o bună zi, aluatul acesta va lucra din nou : va face să crească toată plămada ! Și, în ziua aceea, viața dumitale, care-și urmează cursul de la sine, și poate fără voia dumitale, își va găsi axa, adevăratul sens. Nu-l înțelegem pe Dumnezeu atîta vreme cît îl îndepărtăm de noi și nici cîtă vreme îl căutăm. Vei vedea : într-o zi, fără să vrei, te vei pomeni că ai intrat în port. Și în ziua aceea vei ști, în sfîrșit, că este de-ajuns să crezi în Dumnezeu pentru ca totul să se lumineze și să se împace !

— Dar cu acestea sînt de acord de pe acum, spuse Antoine zîmbind. Știu, de altfel, că trebuințele noastre își creează, cele mai adesea ele însele, mijloacele de satisfacere ; și recunosc bucuros că la cei mai mulți oameni nevoia de a crede este atît de poruncitoare, de instinctivă, încît ei nu se sinchisesc deloc dacă ceea ce cred merită să fie crezut : botează adevăr orice lucru spre care îi mînă nevoia lor de credință... De altfel, spuse ca pentru sine, nimeni nu-mi va scoate din cap că cei mai mulți dintre catolicii inteligenți și mai ales mulți preoți cultivați sînt mai mult sau mai puțin pragmatici fără să-și dea seama. Ceea ce pentru mine e inadmisibil în dogme, trebuie să fie tot atît de inadmisibil pentru orice spirit cu cultură modernă. Credincioșii țin la credința lor și, ca să n-o zdruncine, se feresc să cugete prea mult, se agață de partea sentimentală, de partea morală a religiei. Și apoi, li s-a repetat cu atîta grijă că biserica e de multă vreme victorioasă

în răsturnarea tuturor obiecțiilor, încît nici nu le mai trece prin gînd să cerceteze... Dar, iartă-mă, aceasta nu-i decît o paranteză. Voiam să spun că nevoia de a crede, oricît ar fi de generală, nu poate constitui o motivație suficientă a religiei creștine, plină de întuneric, de mituri învechite...

— Nu-i nevoie să-l dovedești pe Dumnezeu dacă îl simți, spuse cu hotărîre preotul și pentru întîia oară tonul lui era ritos. Apoi, plecîndu-se spre Antoine, adăugă cu un gest prietenos : Mi se pare de neînțeles însă că cel ce vorbește astfel ești dumneata, Antoine Thibault ! În sînul multor familii creștine, copiii văd că părinții lor trăiesc și că viața cea de toate zilele se desfășoară ca și cum acest Dumnezeu de care li se vorbește atîta n-ar exista. Dar dumneata ? Dumneata, care, din cea mai fragedă copilărie, ai putut constata, în fiecare clipă, prezența lui Dumnezeu în căminul părintesc ! Dumneata, care l-ai văzut pe bietul dumitale tată inspirat în toate faptele lui de credința în Dumnezeu...

Urmă o tăcere. ntoine îl străpungea cu privirea pe abate, ca și cum s-ar fi stăpînit să-i răspundă.

— Da, spuse în cele din urmă, cu buzele strînse. Tocmai : niciodată nu l-am văzut pe Dumnezeu, vai, decît prin tatăl meu. (Atitudinea lui, tonul cu care vorbea îi întregeau gîndul.) Dar nu-i astăzi ziua nimerită pentru a discuta asupra acestor lucruri, adăugă ca să scurteze discuția. Și-și rezemă fruntea de geam. Am ajuns la Creil, spuse.

Trenul își încetini mersul, se opri. Lumina lămpii din tavan luci o clipă mai puternic. Antoine ar fi fost bucuros să intre în compartimentul lor și alți călători, a căror prezență ar fi pus capăt convorbirii. Dar gara era pustie.

Trenul porni iar.

După o tăcere prelungită, în timpul căreia amîndoi păreau că se adîncesc în propriile gînduri, ntoine se întoarse din nou către preot.

— Vezi dumneata, domnule abate, cel puțin două motive mă vor opri întotdeauna să mă întorc la catolicism. Mai întîi, problema păcatului : cred că nu sînt în stare să mă tem de păcat. Pe urmă, problema providenței : niciodată nu voi putea fi de acord cu ideea unui Dumnezeu personificat.

Preotul tăcea.

— Da, urmă Antoine. Ceea ce dumneavoastră, catolicii, numiți păcat este, dimpotrivă, tot ceea ce pentru mine este viu și puternic : instinctiv-instructiv ! E ceea ce ne dă putința... cum să spun ? de a pipăi lucrurile. Și de a merge înainte. Nici un progres... o, nu mă las amăgit mai mult decît se cuvine în

ce privește cuvîntul „progres", dar e atît de comod ! nici un progres nu ar fi fost cu putință dacă omul, plin de cumințenie, s-ar fi ferit mereu de păcat... Dar asta ne-ar duce prea departe, adăugă el, răspunzînd cu un surîs ironic preotului, care ridicase ușor din umeri. Cît despre ipoteza unei providențe, nu, nu ! Dacă există o noțiune în care cred cu hotărîre, apoi ea este, de bună seamă, aceea a indiferenței universale !

Abatele fu cît pe-aci să sară în sus.

— Dar știința dumneavoastră, cu sau fără voia ei, face oare altceva decît să constate ordinea supremă ? Evit dinadins termenul mai potrivit de „plan divin"... Dar, sărmane prieten, dacă ne-am îngădui să negăm această inteligență superioară care se află deasupra tuturor fenomenelor și a cărei pecete o poartă tot ce se află aici, pe pămînt, dacă ne-am încăpățîna să nu recunoaștem că totul în natură are un țel, că totul a fost făcut în vederea unei armonii, n-am mai putea înțelege nimic din nimic !

— Ei... fie ! Universul este ininteligibil pentru noi. Sînt de acord cu asta, ca fapt !

— Ceea ce este ininteligibil, dragă prietene, e Dumnezeu !

— Pentru mine, nu. Nu m-am lăsat încă pradă ispitei de a numi „Dumnezeu" tot ceea ce nu înțeleg.

Zîmbi și cîteva clipe se abținu să mai spună ceva.

Abatele îl privea, pregătit să se apere.

— De altfel, reluă Antoine, zîmbind întruna, pentru cei mai mulți dintre catolici, ideea de divinitate se reduce la concepția copilărească a „bunului" Dumnezeu, al unui Dumnezeu mititel și personificat, care stă cu ochii ațintiți la fiecare dintre noi, care urmărește cu o grijă duioasă cele mai mici clătinări ale conștiinței noastre de atomi și căruia oricare dintre noi îi poate cere necontenit sfatul prin rugăciunea : „Dumnezeule, luminează-mă... Dumnezeule, fă ca..." etc. Vreau să mă înțelegi bine, domnule abate. N-am intenția să te jignesc cu ironii ieftine. Dar nu izbutesc să înțeleg că ar putea fi închipuită măcar cea mai mică legătură psihologică, cel mai mic schimb de întrebări și de răspunsuri între unul dintre noi, simplu accident, infinit de mic, în existența universului (nici chiar între pămînt, această pulbere printre pulberi), și acest mare tot, acest principiu universal ! Cum să-i atribuim sensibilitate omenească, duioșie părintească, milă ? Cum să luăm în serios eficacitatea tainelor bisericești, mătăniile... mai știu eu ce ? slujbă plătită și făcută *pentru* un cutare, *pentru* un suflet trimis provizoriu în purgatoriu ? Haida-de ! În adevăr, nu-i nici o deosebire esențială

între aceste practici, între aceste credințe ale cultului catolic și între acelea ale oricărei religii primitive, între jertfele păgîne, între darurile pe care sălbaticii le pun la picioarele idolilor lor !

Preotul era cît pe-aci să răspundă că într-adevăr există o religie *naturală,* comună tuturor oamenilor și că tocmai aceasta este demnă de crezare. Dar se stăpîni din nou. Ghemuit în colțul lui, cu brațele încrucișate, cu vîrfurile degetelor vîrîte în mîneci, părînd în același timp răbdător, resemnat și puțin ironic, avea aerul că așteaptă sfîrșitul convorbirii.

De altfel, se apropiau de capătul călătoriei. Macazurile din suburbiile Parisului începuseră să zdruncine vagonul. Prin geamurile aburite, se vedeau strălucind în noapte o puzderie de lumini.

Antoine, care mai avea ceva de adăugat, se grăbi să spună :

— De altminteri, domnule abate, te rog să nu înțelegi greșit unele cuvinte pe care le-am întrebuințat adineauri. Cu toate că nimic nu mă îndreptățește — știu prea bine — să mă avînt pe acest tărîm filosofic, țin să fiu sincer pînă la capăt. Ți-am pomenit de ordinea, de principiul universal... Așa, ca să vorbesc ca toată lumea. În fapt, mi se pare că avem toi atîtea motive să ne îndoim de această ordine cîte avem ca să credem în ea. Din locul unde mă aflu așezat eu, animalul omenesc care sînt eu însumi constată că există o imensă încurcătură de forțe dezlănțuite. Dar aceste forțe ascultă ele oare de o lege generală, din afara lor și deosebită de ele ? Sau se supun ele unor legi — cum să spun — interne, care sălășluiesc în fiecare atom, silindu-le să urmeze un fel de soartă „personală" ? Adică unor legi care nu stăpînesc aceste forțe din afară, dar care se confundă cu ele, fără a face altceva dec t să le dea viață ?... Și, întreb, în ce măsură este lipsit de rînduială jocul fenomenelor ? Aș fi de asemenea de acord că toate cauzele se nasc, fără încetare, unele din altele, fiecare cauză fiind efectul altei cauze și fiecare efect — cauza altor efecte. De ce să vrem să ne închipuim cu orice preț că există o ordine supremă ? Ispită a spiritelor noastre logice. De ce să vrem să găsim o direcție comună tuturor mișcărilor care se lovesc și se resping unele pe altele, la nesfîrșit ? În ce mă privește, mi-am spus foarte adesea că totul se petrece ca și cum nimic nu duce la nimic, ca și cum totul e lipsit de sens...

Preotul, după ce-l privi pe Antoine în tăcere, își plecă ochii și spuse, cu un zîmbet de gheață :

— După asta, socot că-i greu ca cineva să cadă și mai jos...

Apoi se ridică pentru a-și încheia sutana.

— Te rog să mă ierți că ți-am vorbit astfel, domnule abate, spuse Antoine cu sinceră părere de rău. Convorbiri ca acestea nu pot duce niciodată la nimic, decît doar la jigniri. Nu știu ce m-a apucat astăzi.

Stăteau în picioare, unul lîngă altul. Abatele se uită cu tristețe la tînărul medic.

— Mi-ai vorbit deschis, ca unui prieten. Pentru asta, cel puțin, îți mulțumesc.

Părea că vrea să spună și altceva. Dar trenul se opri la peron.

— Vrei să te duc cu mașina pînă acasă ? îl întrebă Antoine cu altă intonație.

— Cum să nu, cu plăcere...

În taxi, Antoine se simți copleșit de griji înainte de a intra iarăși în viața complicată care-l aștepta ; nu mai vorbea deloc. Însoțitorul lui, tăcut și el, părea că se gîndește.

Dar după ce trecură Sena, preotul se aplecă spre Antoine :

— Ai... ce vîrstă ? Treizeci de ani ?

— Treizeci și doi, curînd.

— Ești încă tînăr... Ai să vezi. Au sfîrșit și alții prin a înțelege ! Are să-ți vină rîndul. Sînt în viață unele clipe cînd nu poți trăi fără să crezi în Dumnezeu. Este mai ales una, cea mai îngrozitoare din toate : cea din urmă...

„Da, gîndi Antoine. Frica asta în fața morții, care apasă atît de tare sufletul oricărui european civilizat... încît îi otrăvește, mai mult ori mai puțin, pînă și bucuria de a trăi..."

Preotul fusese pe punctul de a se referi la moartea domnului Thibault ; dar se abținuse.

— Îți dai dumneata seama, vorbi din nou abatele, ce înseamnă să ajungi la țărmul veșniciei fără să crezi în Dumnezeu, fără să-l vezi, dincolo, pe acest părinte atotputernic și milostiv, care ne întinde mîna ? Ce înseamnă să mori în beznă totală, fără o licărire de nădejde ?

— Oh, dar asta o știu tot atît de bine ca și dumneata, domnule abate, răspunse Antoine repede. (Și el se gîndise tot la moartea tatălui său.) Meseria mea, continuă după o scurtă pauză, meseria mea, la fel ca și a dumitale, este un ajutor pe care-l dăm celor aflați în pragul morții. Cred că am văzut murind mai mulți necredincioși decît ai văzut chiar

dumneata însuți și am amintiri atît de groaznice încît, dacă aș putea, aș face bolnavilor mei o injecție de credință *in extremis* !... Nu fac parte dintre cei care nutresc o veneratie mistică pentru tăria de a îndura ultimele clipe. Mie îmi doresc, fără pic de sfială, ca în clipa aceea să pot avea cele mai mîngîietoare certitudini. Și mi-e tot atît de teamă de un sfîrșit fără nădejde, cît îmi e de o agonie fără morfină...

Simți mîna tremurătoare a preotului atingîndu-i mîna. Fără îndoială că abatele se silea să ia mărturisirea aceasta, pe care nu nădăjduise s-o audă, drept un semn bun.

— Da, da, spuse el, strîngîndu-l pe Antoine de brat cu o căldură în care se simțea recunoștința. Ei bine, ascultă-mă : nu-ți închide cu totul calea spre acest mîngîietor, de care, ca noi toți, vei avea nevoie într-o zi. Vreau să spun : nu înceta să te rogi.

— Rugăciunea ? ! exclamă Antoine, dînd din cap. Invocarea asta nebunească... a cui ? A unei ordini oarbe și mute ? Nepăsătoare ?

— Nu importă, nu importă... Da, această „invocare nebunească !" Crede-mă, oricare ar fi punctul provizoriu la care va ajunge cugetul dumitale, oricare ar fi, dincolo de fenomene, ideea aceasta obscură de ordine, de lege, pe care o întrevezi în străfulgerări repezi, trebuie totuși să te îndrepți spre ea, fiule, și să te rogi ! Ah, te rog din suflet, mai bine fă orice decît să te îngropi în singurătatea dumitale ! Păstrează legătura, păstrează un grai de înțelegere cu infinitul, chiar dacă, pentru moment, nu simți comuniunea cu el, chiar dacă, pentru moment, nu este, în aparență, decît un monolog !... Roagă-te la această nesfîrșită noapte, la această enigmă de nepătruns, nu importă. Roagă-te necunoscutului. Dar roagă-te. Nu da înapoi de la această „invocare nebunească", fiindcă la invocarea asta, vei vedea într-o zi, la invocarea asta răspunde deodată o liniște lăuntrică, minunea unei împăciuiri...

Antoine nu-i răspundea. „Ușa zăvorîtă"... gîndi el.

Simțea că preotul este foarte mișcat și era hotărît să nu mai spună nimic ce ar putea să-l supere și mai mult.

De altfel, intraseră în Rue de Grenelle. Automobilul se opri.

Abatele Vécard apucă mîna lui Antoine și i-o strînse tare ; apoi, înainte de a coborî, aplecîndu-se în umbra din interiorul mașinii, murmură cu o voce tremurătoare :

— Religia catolică, dragul meu, este cu totul altceva, crede-mă ; este ceva mai mult, mult mai mult decît ceea ce ai putut să-ți dai dumneata seama pînă acum...

Partea a șaptea

VARA LUI 1914

I

Ostenit, Jacques se silea să-și țină bustul drept, ca să nu-și strice „poza". Nu îndrăznea să miște decît ochii. Își învălui călăul cu o privire furioasă.

Din două sărituri, Paterson se dădu înapoi pînă la perete. Strîngînd paleta în mînă, cu penelul ridicat, își înclina capul cînd la dreapta, cînd la stînga, examinîndu-și cu multă atenție pînza așezată pe șevalet, la trei metri în fața lui.

Jacques gîndi : „Ce noroc pe el că știe să picteze !" Își coborî privirea spre ceasul-brățară : „Trebuie să-mi termin articolul pînă diseară. Și lui puțin îi pasă, măgarul !"

Era o căldură înăbușitoare. Un soare nemilos pătrundea prin luminator. Cu toate că încăperea aceasta, o fostă bucătărie, era cocoțată la ultimul etaj al unui imobil din preajma catedralei și domina orașul, nu se zăreau de aici nici lacul, nici Alpii. Te înfrunta doar cerul de iunie, de un albastru orbitor.

În fundul odăii, sub tavanul mansardat, două saltele zăceau întinse pe podea, una lîngă alta. Prin cuie atîrnau haine, boarfe. Pe mașina de gătit, ruginită, pe marginea sobei, în chiuveta de spălat vasele erau îngrămădite în dezordine cele mai felurite obiecte : un lighenaș smălțuit, o pereche de ghete, o cutie de țigări plină cu tuburi de vopsea goale, un pămătuf întărit de clăbucul uscat, tacîmuri, doi trandafiri veștejiți într-un pahar, o pipă. Pe lîngă perete, cîteva pînze întoarse stăteau rezemate de zid.

Englezul era gol pînă la brîu. Își încleșta fălcile și răsufla pe nas, cu putere, ca și cum ar fi alergat.

— Merge greu... se văită el, fără să-și întoarcă privirea.

Pieptul alb, de nordic, îi lucea de sudoare. Mușchii îi tresăreau sub pielea subțire. Din pricina slăbiciunii, în partea de jos a toracelui i se săpa un triunghi umbrit. Sub stofa roasă a pantalonilor vechi, tendoanele picioarelor îi tremurau de încordare.

— Și nu mai am nici un fir de tutun ! suspină cu jumătate de glas.

Cele trei țigări pe care Jacques le scosese din fundul unui buzunar, la sosire, pictorul le fumase repede, una după alta, de cum începuse să lucreze. Nu mîncase din ajun, o senzație de gol îi răscolea stomacul, dar era obișnuit. „Ce lumină bună e pe fruntea asta ! gîndi el. O să-mi ajungă oare culoarea albă ?“ Aruncă o privire spre tubul de ceruză, care zăcea pe jos, turtit, ca o panglică de metal. Pînă acum făcuse vreo sută de franci datorie la Guérin, negustorul de vopsele ; noroc că Guérin, un fost anarhist convertit de curînd la socialism, era un tovarăș bun...

Fără a-și lua ochii de la portret, Paterson se strîmba și se schimonosea ca și cum ar fi fost singur acolo. Schiță cu penelul, prin aer, un arabesc. Deodată, ochii lui albaștri se întoarseră spre Jacques ; ațintiți în fruntea prietenului său o privire de pasăre răpitoare, atît de aprigă, că devenea aproape neomenească.

„Se uită la mine ca la o cireașă coaptă, își spuse Jacques amuzat. Barem de n-aș avea articolul ăla de terminat...“

Cînd Paterson îi propusese, cu jenă, să-i facă portretul, Jacques nu îndrăznise să-l refuze. De luni de zile, pictorul, prea sărac ca să poată plăti modele și neavînd răbdare să stea o zi fără a mînui penelul, își irosea talentul zugrăvind tot felul de naturi moarte fără valoare artistică. Dar Paterson îi spusese : „N-o să dureze decît patru, cel mult cinci ședințe...“ ; și iată că astăzi, duminică, era a noua zi de cînd Jacques, călcîndu-și pe inimă, urca de fiecare dată, conștiincios, dealul, înainte de prînz, spre orașul vechi și poza în ședințe ce țineau totdeauna mai bine de două ceasuri.

Paterson freca penelul de paletă cu înfrigurare. Îndoindu-și genunchii ca un săritor care încearcă încă elasticitatea trambulinei înainte de a sări în apă, mai stătu o clipă nemișcat, cu ochii pironiți asupra lui Jacques. Și, deodată, cu brațul încordat, fandă, ca un spadasin, spre a strivi într-un punct foarte precis al pînzei o pată de lumină, una singură ; apoi se trase iarăși înapoi pînă la perete, cu ochii strînși, bîțîind din cap și pufnind ca o pisică întărîtată. Pe urmă se întoarse spre răbdătorul său model și, în sfîrșit, zîmbi :

— E atîta forță, dragă, în sprîncenele astea ale tale, în tîmple, în părul ăsta care pornește din frunte ! Nu-i ușor...

Puse paleta și penelurile în chiuvetă și, răsucindu-se pe călcîie, se duse să se întindă pe una din saltele.

— Destul pentru azi !

Jacques, ușurat, se scutură din tot trupul.

— Pot să mă uit ?... O ! Ai progresat mult astăzi !

Jacques era înfățișat din trei sferturi, șezînd. Portretul se oprea la genunchi. Umărul stîng aluneca spre planul depărtat al pînzei; umărul drept, brațul și cotul drept se proiectau cu vigoare înainte. Mîna musculoasă, larg deschisă pe coapsă, făcea în partea de jos a pînzei o pată luminoasă, vie. Capul, deși înălțat în plină lumină, se apleca ușor spre umărul stîng, înclinat parcă sub greutatea părului și a frunții. Lumina venea din stînga. O jumătate a feței se afla în umbră, dar, din pricina înclinării capului, fruntea era luminată toată. Șuvița neagră, cu sclipiri roșietice, care o brăzda de la stînga spre dreapta, mărea și mai mult, prin contrast, reflexul luminos al pielii. Paterson redase deosebit de bine șuvița aceea de păr aspru și des ca iarba, ce pornea din mijlocul frunții. Falca puternică se rezema pe gulerul alb, descheiat. O cută amară, care dădea întregului chip o severitate aproape sălbatică, înnobila gura mare, cu buzele slab desenate. Sub linia frămîntată a sprîncenelor, privirea, ascunsă în clarobscur, era sinceră și voluntară, plăcută, dar trăda prea multă îndrăzneală, un fel de obrăznicie chiar, care nu-i semăna lui Jacques. Paterson băgase de seamă lucrul acesta. Exprimase bine, în ansamblu, forța masivă ce emana din frunte, din umeri, din oasele fălcilor, dar nu mai nădăjduia să poată prinde nuanțele acelea de meditație, de tristețe și de cutezanță care se succedau, fără să se amestece, în privirea veșnic mobilă a lui Jacques.

— Ai să mai vii și mîine, nu ?

— Dacă e nevoie... spuse Jacques, fără tragere de inimă.

Paterson se ridică și începu să scotocească prin buzunarele unui impermeabil agățat deasupra patului. Rîse cu poftă :

— Mithoerg e prudent : nu-și mai lasă tutunul în buzunare.

Cînd rîdea, Paterson redevenea băiețandrul englez, răutăcios, cum fusese, desigur, cu cinci sau șase ani mai înainte, cînd rupsese legătura cu familia lui puritană și fugise de la Oxford, ca să vină în Elveția.

— Păcat, murmură el în glumă, aș fi fost fericit să-mi pot oferi o țigară azi, că doar e duminică !...

Se lipsea mai ușor de hrană decît de tutun și mai ușor de tutun decît de vopsele. De altfel, nu ducea niciodată prea mult timp lipsă nici de vopsele, nici de tutun, ba chiar nici de hrană.

La Geneva, alcătuiau cu toții un grup mare de tineri revoluționari fără mijloace de existență, mai mult sau mai puțin afiliați organizațiilor existente. Atunci, din ce trăiau ?

Ca totuși trăiau. Unii, ca Jacques, intelectuali privilegiați, colaborau la ziare, la reviste. Alții, lucrători specialiști, veniți din diferite colțuri ale lumii, tipografi, desenatori, ceasornicari, găseau, de bine, de rău, mijlocul să-și cîștige pîinea, pe care, la nevoie, o împărțeau cu tovarășii lor fără lucru. Dar cei mai mulți dintre ei n-aveau nici o muncă stabilă. Găseau, pe ici, pe colo, îndeletniciri de tot soiul, prost plătite, la care renunțau îndată ce se știau cu ceva parale în buzunar. Se aflau printre ei mulți studenți cu cămăși cîrpite, care se descurcau cum puteau, dînd lecții, făcînd cercetări de bibliotecă sau lucrări mărunte de laborator. Din fericire, nu se întîmpla niciodată să se afle la ananghie toți deodată. Cîteva pungi mai pline ajungeau ca să asigure o bucată de pîine și ceva mezeluri, o cafea caldă, un pachet de țigări tuturor celor care, pînă una-alta, rătăceau cu buzunarele goale. Ajutorul reciproc era ceva de la sine înțeles. Atunci cînd ești tînăr și trăiești în grup, însuflețit de aceeași curiozitate, de aceleași credințe, de aceeași pasiune socială și aceeași nădejde, te obișnuiești ușor să nu mănînci decît o dată pe zi, și să mănînci orice. Unora, ca, de pildă, lui Paterson, le plăcea să spună că ghiorăiturile unui stomac gol transmit creierului o anumită beție ușoară și folositoare. Era mai mult decît o vorbă de haz. Regimul lor sobru contribuia să întrețină acea surescitare spirituală de care simțeau nevoie în nesfîrșitele consfătuiri pe care le țineau tot timpul prin piețe, prin parcuri, în cafenele, în camerele lor mobilate și mai ales la Local, unde se întruneau să-și transmită noutățile aduse de revoluționarii străini, să facă schimb de experiențe, de doctrine, să contribuie, toți deopotrivă, cu aceeași însuflețire, la făurirea societății viitoare.

Jacques, în picioare, în fața oglinzii de ras, își potrivea gulerul și cravata.

— Ce, ești grăbit, dragă ?... Unde te duci așa de repede ? întrebă Paterson.

Stătea întins, pe jumătate gol, cu brațele desfăcute, de-a latul saltelei. Avea încheieturile brațelor delicate, de fată, și mîini de bărbat, glezne subțiri și picioare de englez sadea. Capul îi era mic ; părul, blond-sur, năclăit de sudoare, căpăta sub luminator un luciu patinat, cărămiziu. În ochii lui, puțin prea strălucitori ca să fie cu adevărat expresivi, o oarecare naivitate părea că luptă necontenit împotriva deznădejdii.

— Aveam atîtea să-ți spun, făcu Paterson cu un fel de nepăsare. Mai întîi, aseară, ai plecat prea devreme de la Local...

— Eram obosit... Batem prea mult apa în piuă, repetăm mereu aceleași lucruri...

— Da... Cu toate astea, discuția ajunsese să fie destul de interesantă, dragul meu... Mi-a părut rău că nu erai de față. Pilotul a sfîrșit prin a-i răspunde lui Boissonis. O, nu i-a spus decît cîteva cuvinte ; dar cuvinte care-ți fac — cum ziceți voi — pielea găinii !

Accentul lui trăda o antipatie surdă. Jacques observase de mai multe ori admirația aceea amestecată cu ură pe care englezul o avea pentru Meynestrel, pentru Pilot, cum i se spunea. Dar nu vorbise niciodată despre el cu pictorul. În ceea ce-l privea, Jacques se simțea foarte legat de Meynestrel ; nu-l iubea numai ca pe un prieten : îl venera ca pe un maestru.

Se întoarse repede spre Paterson :

— Ce cuvinte ? Ce i-a spus ?

Paterson nu răspunse imediat. Se uita în tavan și zîmbea într-un chip ciudat.

— Era pe la sfîrșit, totul s-a produs pe neașteptate... Mulți plecaseră, ca și tine... L-a lăsat pe Boissonis să vorbească, știi, cu felul acela al lui care te face să crezi că nu ascultă nimic... Deodată, s-a aplecat spre Alfreda, care ședea ca de obicei la picioarele lui, și a spus ceva, foarte repede, fără a privi pe cineva... Stai, să-mi aduc aminte... A spus cam așa : „Nietzsche a suprimat noțiunea de Dumnezeu : a pus în locul ei noțiunea de om. Asta nu-i nimic ; e doar o primă etapă. Ateismul trebuie să meargă acum mult mai departe : trebuie să suprime și noțiunea de om.

— Ei și ? făcu Jacques, dînd ușor din umeri.

— Ai răbdare... Boissonis a întrebat atunci : „Ca s-o înlocuiască cu ce ? Pilotul a zîmbit, știi, în felul lui teribil, și a spus ritos, cu glas tare : „Cu nimic !"

Jacques zîmbi și el, spre a nu fi silit să mai răspundă. Îi era cald, era ostenit de atîta pozat, se grăbea să se întoarcă la lucrul lui și, mai cu seamă, n-avea nici o poftă să intre în discuții metafizice cu băiatul ăsta cumsecade. Începînd să mai zîmbească, spuse doar atît :

— Meynestrel e un suflet de o mare noblețe, Pat !

Englezul se ridică într-un cot și-l privi pe Jacques în față.

— Ce folos ! Orice-ai zice, e... *absolutely monstruous... don't you think so ?*[1]

---

1 Absolut monstruos... nu crezi ?

Cum Jacques tăcea, Paterson se întinse din nou pe saltea.

— Ce fel de viață o fi avut Pilotul ăsta, dragă ? Eu, unul, stau și mă întreb mereu. Îmi vine să cred că trebuie să fi trecut prin încercări înspăimîntătoare, că trebuie să fi respirat nu știu ce aer otrăvit ca să ajungă așa cum e... la această... teribilă uscăciune ! Ia spune-mi, Thibault, adăugă el aproape imediat fără să-și schimbe glasul, dar întorcîndu-se din nou spre Jacques, voiam demult să te întreb ceva : tu, care-i cunoști bine pe amîndoi, crezi că Alfreda e mulțumită cu Pilotul ei ?

Jacques constată că nu-și pusese niciodată întrebarea asta. La drept vorbind, ea nu era chiar fără rost. Dar era greu să răspunzi ; și, apoi, o vagă intuiție îl îndemna să nu se aventureze pe un asemenea teren de discuție cu englezul. Termină să-și lege cravata și dădu din umeri, nehotărît și prudent.

De altfel, Paterson nu se considera jignit de această tăcere. Se lungise iarăși pe saltea. Îl întrebă :

— Vii diseară la conferința lui Janotte ?

Jacques se bucură de această schimbare a subiectului.

— Nu sînt sigur... Mai întîi am de terminat ceva pentru *Fanal*... Dacă merge bine, trec pe la Local pe la șase. Își puse pălăria pe cap : Atunci, ne vedem poate diseară, Pat !

— Nu mi-ai răspuns ce crezi despre Alfreda, zise Paterson, ridicîndu-se pe jumătate.

Jacques apucase să deschidă ușa. Se întoarse :

— Nu știu, răspunse după o scurtă șovăire. Dar ce te face să crezi că n-ar fi fericită ?

II

Trecuse de unu și jumătate. Geneva își prelungea siesta duminicală. Soarele cădea vertical peste Place du Bourg-de-Four ; umbra nu mai era acum decît o dungă violetă la temeliile caselor.

Jacques traversă pieziș piața pustie, în care doar susurul fîntînii tulbura liniștea adîncă.

Jacques mergea repede, cu capul plecat, cu soarele în ceafă. Lumina reflectată de asfalt îi ardea ochii. Cu toate că nu se plîngea niciodată de căldura verii geneveze — căldura aceea albă și albastră, neîndurătoare, dar sănătoasă, niciodată moleșitoare, arareori fierbinte — , fu totuși plăcut sur-

prins cînd dădu de puțină umbră de-a lungul dughenelor de pe îngusta Rue Fontaine.

Se gîndea la articolul lui : un comentariu de cîteva pagini despre ultimul volum al lui Fritsch, pentru rubrica „Revista cărților" a publicației *Fanal Suisse*. Scrisese mai mult de jumătate ; dar începutul trebuia modificat. Poate că era bine să înceapă cu citarea fragmentului aceluia din Lamartine pe care-l copiase, cu două zile mai înainte, la bibliotecă : „Există două feluri de patriotism. Unul e alcătuit din toate vrajbele, din toate prejudecățile, din toate adversitățile grosolane pe care popoarele, îndobitocite de regimurile interesate să le dezbine, le nutresc unele față de altele... Celălalt e alcătuit, dimpotrivă, din toate adevărurile, din toate drepturile, care sînt un bun comun al popoarelor..." Cugetarea era, de bună seamă, justă și generoasă ; dar forma... „Hm, zîmbi el în gînd, pălăvrăgeală pașoptistă, poate... Dar, cu oarecare deosebiri, nu-i și vocabularul nostru ?... Afară de unii, care fac excepție, își spuse el îndată. Nu-i deloc vocabularul Pilotului, de pildă..." Gîndul la Meynestrel îl făcu să-și amintească de întrebarea lui Pat : Era oare fericită Alfreda ? Nu și-ar fi îngăduit să răspundă nici da, nici ba. Femeile... Poți să știi vreodată ce-i cu femeile ?... mintirea experienței lui cu Sophia Cammerzinn îi trecu deodată prin minte. De cînd părăsise orașul Lausanne și pensiunea bătrînului Cammerzinn, nu se mai gîndise deloc la ea. La început, Sophia venise de mai multe ori la Geneva pentru el. Pe urmă încetase de a mai veni, cu toate că el o primise totdeauna cu bucurie. Sfîrșise oare prin a înțelege că nu se simțea prin nimic legat de ea ? Îl străbătu o ușoară părere de rău... Ciudată ființă... N-o înlocuise cu alta.

Grăbi pasul. Trebuia să coboare pînă la Ron. Locuia pe celălalt mal al apei, în Piața Grenus : un cartier sărăcăcios, numai străduțe și cocioabe. Într-un colț al pieței, în al cărei centru se afla o vespasiană, o casă cu odăi mobilate, cu trei etaje, Hôtel du Globe, voia parcă să-și ascundă fațada murdară. Deasupra porții joase, un glob de sticlă, înfățișînd sfera pămîntească, se aprindea seara în chip de firmă. Spre deosebire de celelalte hoteluri din cartier, aici nu se închiriau camere la prostituate. Hotelul era ținut de doi holtei, frații Vercellini, înscriși de ani de zile în partidul socialist. Aproape toate camerele erau închiriate numai militanților, care plăteau cît puteau și cînd puteau ; frații Vercellini nu dăduseră niciodată vreun locatar afară pentru motivul că nu avea bani ; dar li se întîmpla să izgonească pe cîte unul suspect,

deoarece acest mediu de răzvrătiți îi atrăgea nu numai pe cei buni, dar și pe cei răi.

Camera lui Jacques se afla sus de tot ; mică, dar curată. Din nenorocire, singura ei fereastră dădea spre scară, astfel că toate zgomotele și mirosurile ce se ridicau de-a lungul scării năvăleau înăuntru. Ca să poată lucra liniștit, era nevoit să stea cu fereastra închisă și să aprindă becul din tavan. Mobilierul se reducea la strictul necesar : un pat îngust, un dulap, o masă și un scaun ; la perete, un lavoar. Masa era mică și veșnic plină de felurite lucruri. Ca să scrie, Jacques se așeza de obicei pe pat, cu un atlas pe genunchi, în chip de pupitru.

Lucra de vreo jumătate de oră, cînd se auziră trei bătăi scurte și rare în ușă.

— Intră ! strigă el.

O mutră zburlită se arătă în crăpătura ușii. Era Vanheede, albinosul. Cu un an în urmă, plecase și el, o dată cu Jacques, din Lausanne, ca să vină la Geneva, și locuia tot la Globe.

— Iartă-mă... Am picat rău, Baulthy ? Era unul dintre cei ce continuau să i se adreseze lui Jacques cu vechiul său pseudonim literar, cu toate că Jacques, de la moartea tatălui său, își semna articolele cu numele lui adevărat.

— L-am întîlnit pe Monier la Café Landolt. Pilotul l-a însărcinat să-ți spună două lucruri ; întîi, că vrea să te vadă neapărat și că te așteaptă, acasă la el, pînă la cinci ; al doilea, că articolul dumitale nu se publică săptămîna asta în *Fanal,* așa că nu-i nici o grabă să-l predai astă-seară.

Jacques își întinse palmele peste foile de hîrtie împrăștiate în fața lui și-și rezemă capul de zid.

— Perfect ! făcu el, ușurat. Dar numaidecît gîndi : „Iaca douăzeci și cinci de franci pe care n-o să-i mai încasez săptămîna asta..." Era lefter.

Vanheede se apropie de pat, zîmbind.

— Cade prost ? Despre ce este vorba în articolul dumitale ?

— Despre cartea lui Fritsch : *Internaționalismul.*

— Și ce crezi ?

— Vezi tu, de fapt, nu prea știu nici eu ce trebuie să cred...

— Despre carte ?

— Despre carte... și despre internaționalism.

Sprîncenele lui Vanheede, care abia i se distingeau pe frunte, se încruntară.

— Fritsch este un sectar, urmă Jacques. Și apoi, mi se pare că el confundă mai multe fapte care au valori diferite: ideea de națiune, ideea de stat, ideea de patrie. De aceea ai impresia că judecă fals, chiar atunci cînd spune lucruri ce par juste.

Vanheede asculta, cu pleoapele strînse. Genele incolore îi ascundeau aproape toată privirea; făcu o strîmbătură care-i trăgea colțurile buzelor în jos. Se retrase pînă lîngă masă și, dînd la o parte dosarele, obiectele de toaletă, cărțile, se așeză pe ea.

Jacques continuă:

— Pentru Fritsch și semenii lui, idealul internațional înseamnă înainte de orice suprimarea ideii de patrie. Este oare necesar acest lucru? Este el fatal?... Nu-i tocmai sigur!

Vanheede își ridică mîna mică de păpușă:

— Suprimarea patriotismului, în orice caz, da! Poți să-ți închipui revoluția în cadrul strîmt al unei singure țări? Revoluția cea adevărată, a noastră, este o operă internațională! Și ea trebuie realizată pretutindeni, în același timp, de către toate majoritățile muncitorești din lume!

— Da. Dar vezi, chiar tu însuți faci o deosebire între patriotism și ideea de patrie.

Vanheede clătină îndărătnic din capul lui mic, acoperit de o claie de păr creț și aproape alb.

— E unul și același lucru, Baulthy. Uită-te ce a făcut secolul al XIX-lea: propovăduind pretutindeni patriotismul, sentimentul patriotic, a întărit principiul statelor naționale, a sădit ura între popoare și a provocat noi războaie!

— De acord, dar nu patrioții, ci naționaliștii secolului al XIX-lea sînt cei care au falsificat în fiecare țară noțiunea de patrie. Ei au înlocuit o legătură sentimentală, legitimă, nevătămătoare cu un cult, cu un patriotism agresiv. Că naționaliștii de acest fel trebuie condamnați, da, recunosc; și trebuie condamnați fără nici o șovăire! Dar asta înseamnă oare că trebuie să renunțăm, totodată, cum face Fritsch, la sentimentul patriotic, realitatea aceasta umană, și, dacă se poate spune astfel, fizică, trupească?

— Da! Ca să fii un adevărat revoluționar, trebuie mai întîi să rupi toate legăturile, să smulgi din tine...

— Bagă de seamă! îl întrerupse Jacques. Tu te gîndești la revoluționar, la revoluționarul tip, cum vrei să fii și tu; și pierzi din vedere omul, omul în general, așa cum îl zămislește natura, viața... De altfel, s-ar putea oare suprima cu adevărat patriotismul acesta sentimental de care vorbesc

eu ? Mă îndoiesc. Oricît s-ar crede el, omul face parte dintr-un anumit climat. Are temperamentul pe care i-l dă ţara lui de origine. El ţine la obiceiurile patriei lui, la formele speciale ale civilizaţiei care i-a dat viaţă. Oriunde s-ar afla, îşi păstrează limba. Atenţie ! E foarte important : problema patriei nu este, poate, de fapt, decît o problemă de limbă ! Oriunde ar fi, oriunde s-ar duce, omul continuă să cugete cu cuvintele, cu sintaxa lui, a ţării sale... Priveşte în jurul nostru, la prietenii noştri din Geneva, la toţi deportaţii ăştia voluntari, care socotesc că şi-au repudiat pămîntul unde s-au născut şi că au alcătuit o adevărată colonie internaţională ! Priveşte-i cum, instinctiv, se caută, se întîlnesc, se adună în tot atîtea mici clanuri italiene, austriece... Mici clanuri de băştinaşi, frăţeşti, naţionale. Chiar tu, Vanheede, te simţi mai legat de belgienii tăi !...

Albinosul tresări. Ochii lui de pasăre de noapte îl fixară pe Jacques cu o licărire de dojană, pe urmă se ascunseră iar sub ciucurii genelor. Urîţenia lui trupească sublinia şi mai mult atitudinea sa umilă. Dar tăcerea lui însemna mai ales o pavăză a credinţei lui, mai puternică decît gîndirea şi care, sub o aparenţă de sfială, era neobişnuit de sigură de ea însăşi. Nimeni, nici Jacques, nici chiar Pilotul nu avea vreo înrîurire efectivă asupra lui Vanheede.

— Nu, nu, continuă Jacques, omul se poate expatria, dar nu se poate depatria, adică nu poate rămîne fără patrie. Şi patriotismul acesta nu contrazice întru nimic idealul nostru de revoluţionari internaţionalişti... De aceea, mă întreb dacă nu e imprudent să ataci, cum face Fritsch, elementele acestea, care sînt profund umane şi care reprezintă forţe. Mă întreb chiar dacă nu este un lucru vătămător să-l lipseşti de ele pe omul de mîine. Cîteva clipe tăcu, apoi, cu glas nehotărît, stînjenit de îndoieli, adăugă : Aşa gîndesc, totuşi nu îndrăznesc să şi aştern pe hîrtie. Mai cu seamă într-o dare de seamă de cîteva pagini. Ar trebui să scriu o carte întreagă, ca să evit orice neînţelegeri. Tăcu din nou, apoi zise deodată : De altfel, n-am să scriu niciodată cartea asta... Fiindcă, la drept vorbind, nu sînt sigur de nimic ! Poţi să ştii ? Omul depatriat, fără patrie, nu-i ceva de neconceput. Omul se adaptează. Poate că, pînă la urmă, ajunge să se împace cu o astfel de mutilare morală.

Vanheede se dezlipi de lîngă masă şi făcu un pas iute spre Jacques. Pe chipul lui de orb strălucea o expresie de bucurie îngerească.

— Va avea, în schimb, atîtea compensaţii !

Jacques zîmbi. Asemenea clipe de avînt făceau să-l îndrăgească și mai mult pe micul Vanheede.

— Acuma plec, spuse albinosul.

Jacques continua să zîmbească. Se uită după Vanheede, care se îndrepta spre ușă cu pașii lui vioi, făcu un mic gest de rămas bun și ieși, fără zgomot, din cameră.

Cu toate că nimic nu-l mai silea acum să-și termine articolul — sau poate tocmai de aceea —, Jacques se puse iarăși pe lucru cu poftă.

Încă mai scria, cînd auzi pendula din vestibul bătînd ora patru. Meynestrel îl aștepta. Sări din pat. Dar abia sculat în picioare, își dădu seama că-i este foame. Și nu mai avea timp să se oprească în oraș. Într-un sertar, mai avea două pungute cu praf de ciocolată, care se topea repede în apă caldă. Din fericire, mașina cu spirt era umplută din ajun. În timp ce-și spăla fața și mîinile, apa începu să fiarbă în ibric. Își bău ciocolata la repezeală, frigîndu-și limba, apoi plecă în grabă.

III

Meynestrel locuia destul de departe de Place Grenus, în cartierul Carouge, care adăpostea mai mulți revoluționari și mai cu seamă refugiați ruși. Era o mahala fără nimic caracteristic, pe malul rîului Arve, dincolo de maidanul Plainpalais. Antreprenori care aveau nevoie de spațiu, negustori de lemne ori de cărbuni, turnători, constructori de caroserii, parchetari, pictori de firme își instalaseră acolo șantierele lor; de-a lungul străzilor largi și spațioase, barăcile acestora alternau cu grupuri de case vechi, cu grădini ciuntite și cu terenuri care urmau să fie parcelate.

Imobilul în care locuia Pilotul se afla la colț, la capătul lui Pont-Neuf, între Quai Charles-Page și Rue de Carouge: o clădire lungă, cu trei etaje, gălbuie, cu acoperișul turtit și fără balcoane, dar care, în bătaia soarelui de vară, căpăta nuanțe plăcute de tencuială italienească. Cîrduri de pescărușI treceau prin fața ferestrelor și se jucau pe malurile rîului Arve, ale cărui ape repezi, dar puțin adînci se umflau ca niște torente, înspumînd stîncile colțuroase ce se zăreau ieșind din apa rîului.

Meynestrel și Alfreda aveau, la capătul unui coridor, un apartament de două camere, despărțite printr-un vestibul

îngust. Una din ele, cea mai mică, slujea drept bucătărie; cealaltă, de odaie de locuit și birou.

Soarele bătea în fereastră; în camera cu jaluzelele trase, Meynestrel, aplecat asupra unei mescioare portative, lucra, așteptîndu-l pe Jacques. Așternea pe foile subțiri de hîrtie, cu un scris mărunt, înfrigurat, plin de prescurtări, cîteva însemnări fugare, pe care Alfreda le descifra apoi și le bătea la o mașină de scris veche.

În momentul acela, Pilotul era singur. Alfreda tocmai se ridicase de pe scaunul pe care ședea totdeauna, un scaun scund, lipit de al Pilotului, și, profitînd de faptul că prietenul ei se oprise cîteva clipe din lucru, se dusese în bucătărie să dea drumul la robinet pentru a umple o cană cu apă proaspătă. Mirosul acrișor al unui compot de piersici, care fierbea la un foc domol de gaz aerian, plutea în atmosfera caldă: se hrăneau aproape numai cu lactate, cu legume și compoturi.

— Freda!

Ea termină de spălat filtrul de cafea pe care-l ținea în mînă, îl așeză ca să se scurgă apa din el, apoi își șterse repede degetele.

— Freda!

— Da...

Femeia se întoarse în grabă și se așeză iarăși pe scăunașul ei.

— Unde-mi umbli, fetițo? murmură Meynestrel, punîndu-și mîna pe ceafa ei negricioasă, aplecată.

Întrebarea nu cerea nici un răspuns; o rostise cu un glas visător, fără a se opri din lucru.

Freda, ridicînd capul, îi zîmbi. Privirea îi era caldă, devotată și liniștită. Ochii ei, larg deschiși, trădau dorința de a vedea, de a înțelege, de a iubi totul; dar în ei nu apărea niciodată nici cea mai mică sclipire de străduință ori de curiozitate. Părea făcută să contemple și să aștepte. Îndată ce Meynestrel începea să gîndească, cu glas tare, pentru ea (ceea ce făcea necontenit), Freda se întorcea spre el și părea că-l ascultă cu ochii. Cîteodată, cînd gîndurile sale erau mai greu de pătruns, Freda îl aproba cu o clipire din ochi. Prezența aceasta, foarte apropiată, tăcută și mereu atentă, era singura atenție a lui Meynestrel; dar ea îi devenise tot atît de indispensabilă ca și aerul pe care-l respira.

Freda n-avea decît douăzeci și doi de ani: era cu cincisprezece ani mai tînără decît el. Nimeni n-ar fi putut spune, cu precizie, cum se întîlniseră, nici ce fel de legătură îi unea

dincolo de aparențele vieții lor comune. Sosiseră împreună la Geneva cu un an în urmă. Meynestrel era elvețian; cu despre Freda, se știa că este de origine sud-americană, cu toate că nu vorbea niciodată de familia și nici de copilăria ei.

Meynestrel continua să scrie. Chipul lui slab — subțiat și mai mult de o barbă neagră, tăiată scurt, ascuțit — se înclină înainte.

Fruntea, îngustă și parcă strînsă înspre tîmple, se proiecta în lumină. Mîna stîngă îi rămăsese sprijinită pe ceafa ei. Cu șira spinării îndoită, Alfreda îi primea mîngîierea, nemișcată, dar fremătînd ca o pisică.

Fără să-și ridice mîna de pe ceafa ei, Meynestrel se opri din scris, rămase cu privirea pironită în gol, apoi clătină negativ din cap:

— Danton spunea: „Vrem să punem deasupra ceea ce este dedesubt, și dedesubt, ceea ce este deasupra". Astea, fetițo, sînt cuvintele unui politician. Nu sînt vorbele unui revoluționar socialist. Louis Blanc, Proudhon, Fourier, Marx n-ar fi spus niciodată așa ceva.

Alfreda își întoarse ochii spre el. Dar Meynestrel n-o vedea. Pe chipul lui, îndreptat acum spre marginea de sus a ferestrei, unde razele soarelui se strecurau printre jaluzele, nu se citea nimic. Trăsăturile îi erau regulate, dar uimitor de neînsuflețite. Culoarea tenului, fără a fi bolnăvicioasă, avea tonuri cenușii, ca și cum, sub piele, sîngele ar fi fost incolor; sub mustața neagră, tăiată scurt, buzele aveau exact aceeași culoare ca și carnea obrajilor. Întreaga putere de viață îi era concentrată în ochi: aceștia erau mici și apropiați într-un fel curios; irisul, foarte întunecat, ocupă aproape tot spațiul dintre pleoape, abia lăsînd să se vadă albul ochilor; strălucirea lor avea o intensitate aproape insuportabilă și totuși nu răspîndea nici un pic de căldură. Privirea aceasta fără nuanțe, lucidă doar, și parcă veșnic încordată, la cea mai înaltă tensiune a atenției, avea în ea și altceva decît căutătura omenească: ea te subjuga și te irita; te făcea să te gîndești la privirea pătrunzătoare, sălbatică, misterioasă a unor anumite animale, a unor anumite maimuțe.

— ...silogismele ideologiei individualiste, murmură el dintr-o suflare, ca și cum și-ar fi încheiat un gînd lăuntric.

Glasul îi era slab, șters. Vorbea mai totdeauna în fraze scurte, sibilice, pe care părea că le împinge înainte cu răsuflarea lui slabă, dar nesecată. Felul cum unea dintr-o singură răsuflare, despărțind totuși fiecare silabă, un șir de cuvinte imprecise, ca „silogisme ale ideologiei individualiste", îți

amintea virtuozitatea violonistului, care cuprinde într-o singură trăsătură de arcuș o cascadă întreagă de note repezi.

Numele lui Meynestrel era legat de începuturile aviației. Pilot și inginer mecanic în același timp, era unul dintre aceia la care făcuse apel S.A.S.[1] în momentul înființării uzinei din Zürich; mai multe dispozitive, ce se foloseau încă, îi purtau numele. În epoca aceea, încercările lui succesive de a trece Alpii îl făcuseră cunoscut marelui public. Dar, rănit la picior într-un accident, din pricina căruia nu putuse participa la raidul Zürich-Turin (și în care era cît pe-aci să-și găsească moartea), renunțase la pilotaj. Mai apoi, în urma grevelor de la S.A.S., în cursul cărora părăsise fără șovăire biroul lui de tehnician ca să ia parte la mișcarea muncitorească, plecase subit din Elveția. Ce se întîmplase cu el după aceea? Anii aceștia de absență și-i petrecuse cumva în Europa Răsăriteană? Era perfect la curent cu problemele rusești și avusese de mai multe ori prilejul să arate că se descurcă destul de bine cu limbile slave; dar cunoștea și problemele Asiei Mici și ale Spaniei. Avusese, de bună seamă, legături personale cu cele mai multe dintre personalitățile influente ale cercurilor revoluționare din Europa; coresponda chiar regulat cu multe dintre ele; dar în ce împrejurări, cu ce scop voia să le cunoască? Vorbea despre ele în termeni preciși și în același timp nedefiniți, totdeauna în legătură cu altceva, ca să aducă un supliment de informații într-o dezbatere de ordin general; și de cîte ori pomenea vreo vorbă faimoasă, pe care se părea că a auzit-o cu urechile lui, ori vreun eveniment la care părea că fusese martor, nu-și dădea niciodată osteneala să explice în ce măsură luase parte la acel eveniment. Aluziile lui erau totdeauna incidentale; tonul pe care-l folosea cînd era vorba de fapte, de doctrine, de indivizi era serios, documentat; dar despre el însuși se ferea să vorbească, preferînd să tacă sau să glumească.

Și totuși îți dădea impresia că fusese totdeauna prezent acolo unde se întîmplase ceva; sau cel puțin că știe mai bine ca oricine ceea ce se întîmplase într-o anumită zi, într-un anumit loc; și că are asupra evenimentului respectiv un fel de a vedea al lui propriu, care-i îngăduia să ajungă la deducții neașteptate și de neclintit.

---

1 *Société Aérienne Suisse.*

De ce venise la Geneva ? „Ca să fiu liniștit", spusese el într-o zi. În cursul primelor luni trăise ca un sălbatic, ocolind atît pe refugiați, cît și pe membrii partidului elvețian, petrecîndu-și zilele prin biblioteci, cu Alfreda, unde citea și adnota operele teoreticienilor revoluției, părînd că n-are nici o altă țintă decît aceea de a-și îmbogăți cultura politică.

Apoi, într-o zi, Richardley, un tînăr militant din Geneva, izbuti să-l atragă la Local, unde se aduna în fiecare seară un grup destul de felurit de revoluționari elvețieni și străini. Să-i fi fost oare simpatic mediul acesta ? Nu deschisese gura deloc cît stătuse acolo ; dar se întorsese, din proprie inițiativă, a doua zi. Și, foarte curînd, personalitatea lui puternică se impusese. În gruparea aceasta de teoreticieni osîndiți vremelnic la inacțiune, la vorbărie, vigoarea acestui spirit critic, competența lui, care nu dădea niciodată greș și care părea mai degrabă fructul experienței decît al cititului sau al cunoștințelor adunate de la alții, instinctul acesta, care aducea toate chestiunile pe planul concretului și care tindea necontenit să traseze scopuri practice pentru gîndirea revoluționară, priceperea rară ce o avea, cînd era vorba de problemele sociale cele mai încurcate, de a desprinde numaidecît esențialul și de a-l rezuma în cîteva formule izbitoare îl făcuseră să cîștige asupra celorlalți un ascendent cu totul neobișnuit. Devenise, în cîteva luni, punctul de atracție, animatorul acestei grupări ; unii ar fi spus *șeful*. Venea printre ei zilnic, fără a-și dezvălui taina în care se înfășura ; taina unui om care vrea să aștepte, care se rezervă, care „se pregătește".

— Pe aici, spuse Alfreda, conducîndu-l pe Jacques în bucătărie. Lucrează.

Jacques își ștergea fruntea de sudoare.

— Poate ți-e sete... îl îmbie Alfreda, arătîndu-i carafa în care curgea apa din robinet.

— Te cred !

Paharul pe care-l umplu Alfreda se aburi numaidecît. Stătea în fața lui, cu carafa în mînă, în felul ei umil, totdeauna gata să servească.

Fața ei smeadă, ușor pudrată, nasul mic, gura de copil, care căpăta o formă de fragă coaptă cînd își împreuna buzele, ochii ei puțin oblici spre tîmple și cîrlionții negri, aspri, strălucitori, care-i acopereau fruntea pînă la sprîncene, o făceau să semene cu o păpușă japoneză fabricată în Europa. „Poate și din pricina chimonoului albastru", gîndi Jacques.

Și, în timp ce bea apa, își aminti de întrebarea lui Pat : „Crezi că Alfreda e mulțumită cu Pilotul ei ?“ Se văzu nevoit să admită că n-o cunoștea deloc, cu toate că Alfreda asista totdeauna la convorbirile lui cu Meynestrel. Se obișnuise să o privească mai degrabă ca pe un obiect de casă decît ca pe o ființă vie, mai bine zis, ca o parte din Meynestrel. Pentru întîia oară își dădu seama că se simte stingherit cînd rămîne singur cu Alfreda.

— Mai vrei un pahar ?

— Cu plăcere.

Ciocolata îi făcuse sete. Se gîndi că n-a prînzit și că se hrănea într-un chip absurd. Apoi, un gînd fistichiu îi trecu prin minte :

„Oare am stins mașina de spirt ?“ Își scrută memoria. Dar nu izbutea să-și aducă aminte cu precizie.

Glasul Pilotului se auzi dincolo de ușă :

— Freda !

— Da...

Freda zîmbi și-l privi pe Jacques cu o lucire șireată, complice, care părea a spune : „Ce copil mare și răsfățat am eu !“

— Haide, intră, spuse ea.

Meynestrel se sculase de pe scaun. Stătea cu spatele spre lumină, în fața ferestrei, ale cărei jaluzele le ridicase puțin. O rază de soare se strecura în odaie și lumina patul mare și jos, pereții goi, masa pe care nu se aflau decît stiloul și cîteva file de hîrtie puse una peste alta.

În picioare, îmbrăcat în pijamaua lui de bumbac cenușiu, Meynestrel părea înalt. Trupul îi era zvelt, cu pieptul cam îngust ; umerii aveau totuși tendința de a se gîrbovi.

Își ațintì ochii lui pătrunzători în ochii lui Jacques, în timp ce-i întindea mîna.

— Te-am pus pe drumuri, dar aici sîntem mai liniștiți decît la Parlote... Uite, fetițo, ceva de lucru pentru tine, adăugă el, întinzîndu-i Alfredei o carte cu un semn în ea.

Alfreda, ascultătoare, își luă mașina de scris, se chirci pe podea, cu spatele rezemat de pat, și începu să bată.

Meynestrel și Jacques se așezară lîngă masă. Chipul Pilotului arăta că e îngrijorat. Se rezemă de spatele scaunului, întinzîndu-și piciorul drept. (Accidentul pe care-l suferise îi lăsase o rigiditate a genunchiului drept, din pricina căreia, uneori, șchiopăta puțin.)

— O chestie plicticoasă, făcu el în chip de introducere. Mi-a scris cineva. Se pare că sînt doi inși de care trebuie să ne ferim. *Primo :* Guittberg.

— Guittberg ? ! exclamă Jacques.

— *Secundo :* Tobler.

Jacques tăcea.

— Te miră ?

— Guittberg ? întrebă încă o dată Jacques.

— Iată scrisoarea, continuă Meynestrel, scoțînd un plic din buzunarul pijamalei. Citește.

— Da, murmură Jacques după ce citi pe îndelete scrisoarea, care era un rechizitoriu lung și tăios, nesemnat.

— Cunoști poziția pe care o ocupă Guittberg și Tobler în mișcarea croată. Vor veni la Viena pentru congres. Este deci important să știm dacă putem avea încredere în ei. E ceva grav. Dar nu vreau să alarmez pe nimeni înainte de a fi sigur.

— Da, repetă Jacques.

Era gata să adauge : „Ce ai de gînd să faci ?", dar se abținu. Cu toate că relațiile lui cu Meynestrel erau destul de camaraderești, din instinct păstra față de el o anumită distanță.

Ca și cum ar fi prevăzut întrebarea, Meynestrel spuse :

— *Primo*... (Împingea pînă la mînie grija de a fi limpede și-și începea adesea frazele cu un *primo* scurt și tăios, care, de altfel, nu era totdeauna urmat de un *secundo*.) *Primo :* avem un singur mijloc ca să putem fi siguri : ancheta pe loc. La Viena. O anchetă întreprinsă fără gălăgie. Întreprinsă de cineva care să nu atragă atenția. Și de preferință unul care să nu fie înscris în nici un partid... Dar, continuă el privindu-l pe Jacques cu stăruință, cineva sigur. Vreau să spun, un om a cărui apreciere să prezinte garanție.

— Da, spuse Jacques, surprins și măgulit în sinea lui.

Se gîndi imediat, nu fără oarecare plăcere : „S-a isprăvit cu pozatul... Cu atît mai rău pentru Pat !" Apoi, pentru a doua oară, se gîndi la mașina lui de spirt.

Trecură cîteva clipe, în cursul cărora nu se mai auzi decît țăcănitul mașinii de scris și murmurul îndepărtat, ca de izvor, al apei care curgea în chiuvetă.

— Primești ? întrebă Meynestrel.

Jacques făcu o scurtă mișcare afirmativă din cap.

— În decurs de două zile trebuie să pleci, spuse Meynestrel. Ai răgazul necesar ca să-ți aduni documentele. Și rămîi la Viena cît va fi nevoie. Chiar cincisprezece zile dacă trebuie.

Alfreda își ridică o clipă ochii spre Jacques, care dădea iarăși din cap, în tăcere ; apoi își reluă lucrul.

Meynestrel continuă să-i dea lămuriri :

— La Viena îl ai pe Hosmer, care o să te ajute.

Se întrerupse : cineva bătea la ușa de la intrare.

— Du-te de vezi, fetițo... Hosmer trebuie să știe, spuse el, întorcîndu-se spre Jacques, dacă Tobler a luat într-adevăr bani.

Hosmer era un prieten al lui Meynestrel. Era austriac și locuia la Viena. Jacques îl cunoscuse, cu un an în urmă, la Lausanne, unde Hosmer venise pentru cîteva zile. Întîlnirea aceasta îi lăsase o impresie adîncă. Pentru întîia oară intrase în contact cu unul din revoluționarii aceia abili pentru care scopul final este în adevăr singurul obiectiv, acceptînd chiar, la nevoie, compromisuri care slujesc, cît de cît, cauza revoluției.

Alfreda se întoarse și anunță :

— A venit Mithoerg.

Meynestrel se aplecă spre Jacques și mormăi :

— O să mai vorbim despre asta pe urmă, la Parlote... Intră, Mithoerg ! făcu el, ridicînd glasul.

Mithoerg purta ochelari mari, rotunzi, sub sprîncenele arcuite, ce-i dădeau aerul că e mereu alarmat. Avea obraji cărnoși, trăsături moi, cam puhave, ca ale unui noctambul care nu și-a împlinit somnul.

Meynestrel se ridică de pe scaun.

— Ce vînt te aduce, Mithoerg ?

Ochii lui Mithoerg se rotiră de jur-împrejur, oprindu-se asupra Pilotului, asupra lui Jacques, apoi asupra Alfredei.

— A sosit Janotte la Local, zise nou-venitul.

„Nu, își spunea Jacques, nu sînt deloc sigur dacă am stins ori nu fitilul. Se prea poate ca după ce mi-am umplut ceașca să fi pus iarăși ibricul pe mașina de spirt, fără s-o sting. Am golit ceașca și am plecat... Poate că fitilul arde și acum..." Tăcea, cu privirea încremenită.

— Janotte dorea să te vadă neapărat înainte de conferința pe care o ține diseară, spuse Mithoerg. Dar călătoria l-a ostenit prea tare. Îndură greu căldura...

— Cred și eu. Cu chica lui !... murmură Alfreda.

— De aceea s-a dus să se întindă puțin... Dar a ținut să-ți aduc un salut călduros din partea lui !

— Foarte bine, foarte bine... făcu Meynestrel pe un ton ascuțit, cu totul neașteptat. Dragă Mithoerg, nu e nevoie să-ți

spun cît de puțin ne sinchisim noi de Janotte... Nu-i așa, fetițo ? În timp ce vorbea, își puse brațul pe umărul cărnos al Alfredei și-i mîngîie părul cu mîna.

— Tu îl cunoști ? întrebă Alfreda, privind șiret spre Jacques.

Jacques era cu gîndul în altă parte. Căuta zadarnic să-și amintească vreun amănunt precis care să-l liniștească. Era aproape sigur că pusese ibricul jos, pe podea. Fără îndoială că stinsese atunci și flacăra, astupînd fitilul cu dopul de metal. Totuși...

— Are o coamă de leu bătrîn, încărunțit, urmă Alfreda rîzînd. Luptătorul ăsta anticlerical și-a făcut un cap de organist de catedrală !

— Ssst, fetițo... o mustră cu blîndețe Meynestrel.

Mithoerg, încurcat, rîdea cam acru. Părul lui zburlit îi dădea înfățișarea unui om gata să se înfurie. Nu-i vorbă, se și înfuria destul de des.

Era austriac de origine. Cu cinci ani în urmă, ca să scape de militărie, fugise din Salzburg, unde începuse să studieze farmacia. Stabilit în Elveția, mai întîi la Lausanne, pe urmă la Geneva, își terminase aici studiile profesionale și lucra regulat, patru zile pe săptămînă, într-un laborator. Dar sociologia îl interesa mai mult decît chimia. Înzestrat cu o memorie extraordinară, citise tot, își însușise tot, orînduise totul în capul lui pătrat. Puteai să-l consulți ca pe un manual. Tovarășii lui, și în primul rînd Meynestrel, nu se codeau niciodată cînd era vorba să se slujească de această calitate a lui. Era un teoretician al violenței. Încolo, sensibil, sentimental, sfios și nenorocit.

— Janotte și-a cărat conferința mai peste tot, urmă domol Mithoerg. Este foarte bine informat asupra Europei. Vine de la Milano. În Austria a stat două zile în preajma lui Trotki. Ceea ce povestește e ciudat. Ne-am propus să-l ducem la Café Landolt, după ce-și va ține conferința, ca să-l tragem de limbă. O să veniți, nu ? făcu el privindu-l pe Meynestrel, apoi pe Alfreda. Adause, întorcîndu-se spre Jacques : Și tu, nu ?

— La Landolt, da, poate, spuse Jacques, însă la conferință, nu ! (Ideea lui fixă îi zgîndărea nervii ; și apoi, cu toate că se eliberase de mult de orice credință religioasă, anticlericalismul altora îl sîcîia aproape totdeauna.). Pînă și titlul este copilăros de agresiv : *Dovada inexistenței lui Dumnezeu !* Scoase din buzunar o foaie de hîrtie verde, care semăna cu un prospect : Iată declarația-program întocmită de el !

cxclamă Jacques, ridicînd din umeri. Citi pompos : „Îmi propun să vă expun un sistem asupra universului, care va face definitiv inutil orice recurs la ipoteza unui principiu spiritual..."

— E lesne să-ți bați joc de stil, întrerupse Mithoerg, holbîndu-și ochii săi rotunzi. (Cînd se aprindea, glandele lui salivare secretau foarte mult lichid și cuvintele îi ieșeau din gură cu un fel de plescăit.) Sînt de acord că lucrurile astea ar putea fi gîndite într-o filosofie rațională ceva mai bună. Dar nu cred că este inutil ca ele să fie spuse cît mai des, să fie repetate mereu. La drept vorbind, popimea a dominat oamenii, veacuri de-a rîndul, prin superstiție. Fără religie, oamenii nu s-ar fi împăcat atîta timp cu mizeria. S-ar fi răsculat demult. Și acum ar fi fost liberi !

— Se poate, admise Jacques, mototolind programul și aruncîndu-l afară prin crăpătura jaluzelelor. Se mai poate, de asemenea ca genul acesta de discurs filosofic să fie aplaudat astă-seară, aici, ca la Viena, ca la Milano... Trebuie să recunosc că e ceva emoționant în nevoia ce-o simt oamenii de a înțelege și de a-și dezrobi cugetul. Nevoia asta, în ciuda căldurii, strînge laolaltă, în aerul îmbîcsit de fum și înăbușitor, sute de bărbați și de femei, care s-ar simți cu mult, cu mult mai bine să șadă pe malul lacului și să admire, noaptea, stelele... Dar eu, unul, să-mi pierd seara ca s-ascult așa ceva, nu. E peste puterile mele !

La ultimele cuvinte, glasul îi slăbi brusc. Vedea, în închipuire, cu atîta precizie flăcările mistuind filele de hîrtie răvășite pe masa lui și cuprinzînd perdeaua de la fereastră, încît simți că se înăbușă. Meynestrel, Alfreda și chiar Mithoerg, care nu excela prin spirit de observație, îl priviră mirați.

— Și-acum, la revedere, spuse el scurt.

— Nu vii la Local cu noi ? întrebă Meynestrel.

Dar Jacques pusese deja mîna pe clanța ușii.

— Trebuie să trec mai întîi pe acasă, aruncă el răspunsul în fugă.

Cînd ajunse în Rue de Carouge, începu să alerge. La răscrucea de la Plainpalais zări un tramvai care tocmai trecea pe linie și sări pe platformă. Dar la stația de pe chei, cuprins de nerăbdare, sări din tramvai și-o luă pe pod în pas alergător.

Abia cînd ieși din Rue des Etuves și cînd zări priveliștea familiară din Place Grenus, vespasiana, fațada pașnică a ho-

telului Globe, scăpă ca prin farmec de senzația aceea de teroare și de panică.

„Prost mai sînt !“ își spuse.

Acum își amintea că astupase fitilul cu capacul de alamă și chiar că se fripsese la vîrful degetelor. Simțea încă usturimea pe buricul degetului mare și și-l privi ca să vadă urma arsurii. De data asta, amintirea era atît de precisă, atît de neîndoielnică, încît nici nu-și mai dădu osteneala să urce cele trei etaje ca să verifice dacă este așa. Se răsuci pe călcîie și o luă iar, în jos, spre Ron.

De aici, de pe pod, bătrînul oraș, ce se înălța armonios în terase succesive de la temelia de verdeață scăldată de apă pînă la turnurile catedralei Saint-Pierre, se contura în fața lui pe fondul albăstrui al Alpilor. Își spunea mereu : „Mare prost mai sînt !...“. Disproporția dintre faptul acesta neînsemnat și tulburarea pe care i-o pricinuise rămînea pentru el o taină. Își aminti și de alte momente asemănătoare. Nu era pentru întîia oară cînd devenea, astfel, jucăria închipuirii lui „Cum de-mi pot pierde cu desăvîrșire, în astfel de clipe, stăpînirea asupra mea însumi ? se întrebă el. Cu ce ciudată, cu ce bolnăvicioasă îngăduință mă las pradă neliniștii ! Nu numai neliniștii, ci și *scrupulului*“...

Gîfîind, leoarcă de sudoare, urcă încet, fără să le vadă, străduțele acelea familiare, întunecoase și răcoroase, întretăiate de scări și de peroane, care dădeau asalt orașului printre casele bătrînești cu chioșcuri de lemn.

Se pomeni în Rue Calvin, fără să-și fi dat seama de drumul străbătut. Strada șerpuia pe coama dealului ; solemnă și tristă, numele i se potrivea foarte bine. Lipsa prăvăliilor, alinierea fațadelor de piatră cenușie, severe și demne, viața austeră pe care ți-o închipuiai dincolo de aceste ferestre înalte îți lăsau impresia unui puritanism de oameni avuți. La c pătul acestei priveliști mohorîte, aspectul însorit al pieței Saint-Pierre, cu frontonul, cu colonada și cu teii bătrîni, apărea ca o răsfățare.

IV

„E duminică, gîndi Jacques, zărind grupuri de femei și copii strînși în fața bisericii. Duminică, și sîntem în 28 iunie... Cel puțin dacă ancheta mea în Austria s-ar putea termina în zece sau cincisprezece zile... deoarece mai sînt încă atîtea de făcut înaintea congresului !“

Ca toți tovarășii săi, în vara asta a lui 1914, Jacques aștepta mult de la hotărîrile pe care avea să le ia congresul socialist, ce urma să se întrunească la Viena la 23 august, pentru a dezbate marile probleme ale Internaționalei.

Se gîndea cu plăcere la misiunea cu care îl însărcinase Pilotul. Îi plăcea să fie activ: era un fel de a se împăca mai ușor cu el însuși, fără remușcări. Și afară de asta, îi convenea să plece undeva, departe, pentru cîteva zile; să scape de aceste întruniri interminabile, de aceste discuții în dosul ușilor păzite totdeauna cu grijă.

La Geneva nu se putea împiedica de a se duce, în fiecare seară sau aproape, să-și încheie ziua la Local. Uneori, nu făcea decît să intre, să strîngă cîteva mîini și să iasă. Alteori, după ce trecea de la un grup la altul, se retrăgea cu Meynestrel în încăperea din fund; acestea erau cele mai bune zile ale lui. (Clipe de intimitate, care îi erau scumpe și care stîrneau multe invidii, fiindcă cei ce aveau la activul lor ani întregi de viață militantă, cei ce duseseră „activitate revoluționară", nu prea înțelegeau cum putea Pilotul să prefere tovărășia lui Jacques tovărășiei lor.) De cele mai multe ori, Jacques zăbovea în mijlocul tovarășilor săi. Tăcut și mai mult rezervat, de obicei nu se amesteca în discuții. Cînd lua parte la ele, arăta o lărgime de vederi, o dorință de înțelegere, de împăciuire și însușiri spirituale rare, care dădeau îndată convorbirilor o trăsătură neobișnuită.

În această mică adunare de oameni de toate neamurile întîlnea, ca în orice grupare similară, cele două tipuri de revoltați: apostolii și tehnicienii.

Firea lui îl împingea către apostoli — fie ei socialiști, comuniști sau anarhiști. Se simțea în chip firesc la largul lui printre oamenii aceștia generoși, a căror revoltă avea aceeași origine ca a lui: o sensibilitate înnăscută în fața nedreptății. Cu toții visau, ca și el, să clădească pe ruinele lumii de azi o societate dreaptă. Viziunea lor cu privire la viitor putea fi diferită în amănunt, dar nădejdea lor era aceeași: o rînduială nouă, de pace, de înfrățire. Ca și el — și aceasta, de fapt, îl apropia pe Jacques de ei — erau foarte mîndri de noblețea lor lăuntrică; un instinct tainic, un sentiment al măreției îi făceau să se ridice deasupra lor înșiși, să se depășească. De fapt, ceea ce îi lega de idealul lor era constatarea că aflau în el, ca și Jacques, un motiv în plus care să le exalteze dragostea de viață. Astfel, apostolii aceștia rămîneau, fără voia lor, niște individualiști: cu toate că-și închinaseră întreaga existență izbînzii unei cauze colective, ceea ce iubeau cu deose-

bire în atmosfera asta plină de luptă și de nădejde era, fără să-și dea seama, faptul de a simți cum le cresc forțele și posibilitățile personale ; sentimentul că dădeau frîu liber temperamentului lor, consacrîndu-se unei opere uriașe, care-i depășea.

Dar preferințele pentru apostoli nu-l împiedicau pe Jacques să admită că, oricît de fierbinte ar fi zelul lor, dacă n-ar fi decît atît, s-ar agita necontenit în gol. Adevăratul ferment, aluatul pastei revoluționare, era produs de o minoritate : *tehnicienii*. Aceștia formulau revendicări precise își pregăteau realizări concrete. Cultura lor revoluționară era întinsă și împrospătată fără încetare cu elemente noi. Fanatismul își propunea țeluri limitate, clasate în ordinea importanței lor și care nu erau năluciri. În atmosfera de ideologie exaltată, pe care o întreținea apostolii, tehnicienii aceștia reprezentau credința activă.

Jacques nu se încadra, propriu-zis, în nici una din aceste două categorii. Cei de care se deosebea cel mai puțin erau, firește, *apostolii ;* dar limpezimea cu care cugeta sau, în orice caz, nevoia lui de preciziuni riguroase, înclinarea lui către obiectivele bine definite, aprecierea justă a situațiilor, a indivizilor, a raporturilor între o problemă și alta ar fi putut face din el, cu oarecare rîvnă, un *tehnician* destul de bun. Cine știe, poate că, ajutat de împrejurări, ar fi putut ajunge chiar un conducător. Ceea ce îi caracteriza pe conducători nu era oare sinteza între însușirile politice ale tehnicienilor și zelul fierbinte al apostolilor ? Cei cîțiva conducători revoluționari în preajma cărora avusese prilejul să se afle aveau toți această îndoită însușire : priceperea (mai bine zis, o perspectivă asupra realităților, generală și pătrunzătoare totodată, care le dădea posibilitatea să arate imediat cum anume trebuie procedat spre a face față evenimentelor și a le schimba cursul) și ascendentul (o forță de a atrage, care le asigura, dintru început, o influență directă asupra oamenilor și, s-ar părea, asupra lucrurilor înseși, asupra faptelor). Or, lui Jacques nu-i lipsea nici clarviziunea, nici autoritatea ; avea chiar darul de a fi simpatic, era înzestrat cu o deosebită putere de a antrena ; și, dacă niciodată nu încercase să-și dezvolte aceste însușiri, era pentru că, în afară de rare excepții, simțea o silă instinctivă la gîndul de a influența dezvoltarea, modul de acțiune al oamenilor.

Se gîndea adesea la situația lui ciudată din grupul acesta de la Geneva. Ea îi apărea într-un fel cînd o privea în raport

cu colectivitatea și în alt fel cînd o aprecia în raport cu indivizii.

În raport cu gruparea, atitudinea lui Jacques era, de cele mai multe ori, pasivă. Însemna oare aceasta că acțiunea lui era inexistentă ? De bună seamă că nu. Și tocmai acest lucru îl mira mai mult. Se pomenise, prin forța lucrurilor, asumîndu-și un rol, și un rol destul de greu : acela de a lămuri, de a justifica anumite valori, anumite lucruri pe care și le însușise umanismul, anumite forme de artă, pe care toți cei din jurul lui le numeau „burgheze" și pe care le osîndeau, în chip sumar, în bloc. El nu putea — cu toate că era convins, ca și tovarășii lui, că, în domeniul civilizației, misiunea istorică a burgheziei era sfîrșită —, nu putea fi de acord cu suprimarea sistematică și radicală a culturii burgheze, de care se simțea încă pătruns. Cînd apăra ceea ce era mai bun în ea, ceea ce era veșnic în ea, o făcea cu un fel de aristocratism intelectual foarte francez, care îi supăra foarte mult pe cei ce discutau cu el, dar îi silea, cîteodată, dacă nu să-și revizuiască părerile, cel puțin să își dea verdictul sub o formă mai puțin categorică. Simțeau poate, într-un chip mai mult sau mai puțin conștient, și o mulțumire nemărturisită de a avea printre ei pe acest transfug, pe care-l știau întru totul cîștigat aceluiași ideal social ca și ei și a cărui prezență printre ei părea că aduce, în sprijinul ideii unei revoluții inevitabile și necesare, o consacrare din partea acelei lumi pentru a cărei prăbușire luptau.

În raport cu indivizii — în cursul convorbirilor între patru ochi — acțiunea lui personală lua cu totul alte proporții. După ce, la început, trezise în ceilalți oarecare rezervă față de el, cîștigase mai apoi — și, firește, asupra celor mai înzestrați — un vădit ascendent moral. Sub rezerva lui Jacques, sub distincția sentimentelor și manierelor lui, aceștia descopereau un focar de căldură omenească ce le topea rigiditatea și le întărea, le încălzea încrederea. Nu se purtau cu Jacques chiar așa cum se purtau ei între ei : nu-l considerau un simplu tovarăș de echipă. Arătau, în relațiile lor cu el, un fel de intimitate, de afecțiune. Îi mărturiseau șovăielile și scrupulele lor. Uneori, seara, ajungeau chiar să-i dezvăluie pînă și ceea ce ascundeau cu deosebire tuturora : egoismul lor, păcatele, slăbiciunile lor omenești. În preajma lui, deveneau mai conștienți de ei înșiși și își căleau forțele. Îi cereau sfaturi, ca și cum Jacques ar fi stăpînit, pe planul vieții lăuntrice, adevărul acela pe care-l căuta el însuși pretutindeni și totdeauna. Și, prin aceasta, îl sileau, fără a-și da seama, la o

grea constrîngere : acordînd persoanei lui, cuvintelor lui un merit mai mare decît ar fi vrut el, îl sileau să se supravegheze fără încetare, să tacă, să-și ascundă dezamăgirile, îndoielile ; îi dădeau o responsabilitate care crea în jurul lui o zonă de izolare ce-l arunca fără milă în singurătate. Și, cîteodată, acest lucru îl făcea să sufere pînă la deznădejde. „De unde-mi vine această prețuire pe care nu o merit ?" se întreba Jacques. În asemenea momente își reamintea refrenul lui Antoine : „Sîntem din familia Thibault... Este ceva în noi care ne face să ne impunem..." Dar se dezbăra repede de aceste ispite ale îngîmfării, cunoscîndu-și — vai ! — mult prea bine slăbiciunile ca să creadă că o forță tainică ar putea emana din el.

V

Localul — căruia cei din jurul lui Meynestrel îi spuneau îndeobște Parlote — era instalat discret, chiar în inima orașului de sus, pe vechea Rue des Barrières, în dreptul catedralei.

Cînd o priveai de afară, casa părea nelocuită. Era una din clădirile acelea dărăpănate ce mai supraviețuiau, ici-colo, în cartierul acesta liniștit. Fațada, cu trei caturi, era spoită cu o vopsea roșiatică, plină de crăpături, roasă de salpetru, cu ferestre ce se lasă și se ridică, fără obloane, și cu geamuri prăfuite ca de imobil părăsit. Clădirea era despărțită de stradă printr-o curte strîmtă, înconjurată de ziduri și plină de gunoaie, de fiare vechi, de zgură, printre care crescuse un soc mare. Gardul de fier de la intrare nu mai exista. Cei doi stîlpi de piatră erau legați unul de altul cu o foaie de tablă, în chip de firmă, pe care se mai putea citi : „Topitorie de aramă". Topitoria se mutase demult de acolo, dar păstrase imobilul ca să-și depoziteze produsele.

În spatele acestui imobil nelocuit se ascundea Localul. Era o clădire separată, cu un singur etaj, situată în a doua curte și care nu se vedea din stradă ; se intra printr-un gang boltit și lung, care străbătea vechea topitorie de la un capăt la altul. Parterul clădirii era o fostă magazie. Acolo locuia Monier, un fel de factotum. Etajul era alcătuit din patru încăperi sistem vagon, ale căror uși dădeau într-un coridor întunecos. Odaia ultimă, o încăpere strîmtă, devenise, mulțumită Alfredei, un fel de birou personal al Pilotului. Celelalte trei, destul de încăpătoare, slujeau ca loc de întrunire. În fiecare se aflau vreo zece, douăsprezece scaune, cîte-

va bănci, două-trei mese, unde puteai citi tot felul de ziare şi reviste ; căci la Local găseai nu numai toată presa socialistă din Europa, dar şi cea mai mare parte din periodicele acelea revoluţionare care apăreau cu întreruperi, care scoteau deodată mai multe numere de propagandă, unul după altul, pentru ca apoi să intre în eclipse de cîte şase luni sau doi ani, deoarece rezervele de bani li se terminau sau redactorii lor erau închişi.

Îndată ce Jacques străbătu gangul boltit şi ajunse în curte, zarva discuţiilor, care se auzea prin ferestrele deschise de la etaj, îl vesti că azi era lume multă la Parlote.

Jos, la intrare, trei oameni vorbeau cu însufleţire într-o limbă care nu era nici spaniolă, nici italiană. Erau trei esperantişti convinşi. Unul dintre ei, Carpentier, profesor la Lausanne, care venise în ziua aceea ca să asiste la conferinţa lui Janotte, conducea o revistă destul de răspîndită în cercurile revoluţionare : *L'Espérantiste du Léman*. Acesta nu scăpa nici un prilej pentru a spune sus şi tare că una din nevoile urgente ale lumii este să aibă un grai universal ; că adoptarea limbii esperanto, ca un auxiliar al tuturor limbilor naţionale, ar uşura schimburile spirituale şi materiale dintre oameni ; şi-i plăcea să se sprijine pe înalta autoritate a lui Descartes, care, într-o scrisoare particulară, îşi exprimase în termeni precişi dorinţa de a se crea „o limbă universală, foarte uşor de învăţat, de pronunţat şi de scris şi, ceea ce este lucru de căpetenie, care să ajute gîndirii..."

Jacques strînse mîna celor trei oameni, apoi urcă treptele scării.

Monier, în genunchi, pe palier, aşeza în ordine o colecţie a lui *Vorwärts*. Era de meserie chelner de cafenea. Dar, deşi purta, în orice anotimp şi la orice oră, o vestă răscroită peste un plastron de celuloid, rareori lucra în meseria lui : se mulţumea să facă, în fiecare lună, o săptămînă de muncă suplimentară în vreo berărie, ceea ce îi dădea posibilitatea să aibă timp liber, pe care-l închina numai şi numai „revoluţiei". Executa orice munci cu aceeaşi rîvnă : gospodărie, curse prin oraş, policopii, clasare de periodice.

În prima odaie, a cărei uşă era larg deschisă spre scară, Alfreda şi Paterson stăteau de vorbă, singuri, în picioare, lîngă fereastră. Jacques observase mai demult că, ori de cîte ori vorbea cu englezul, tînăra femeie nu se mai mulţumea cu rolul de ascultătoare mută ; părea că în preajma acestuia îşi regăseşte o personalitate pe care, din sfială poate, o ascun-

dea celorlalți. Alfreda avea sub braț servieta lui Meynestrel și ținea în mînă o broșură din care îi citea, cu jumătate de voce, un pasaj lui Paterson, care, cu pipa în gură, asculta distrat, cercetîndu-i chipul aplecat, buclele negre, umbra pe care genele o așterneau pe obraji, strălucirea deosebită a tenului ei smead; desigur, gîndea: „Să pictezi o carnație ca asta..." Nici unul dintre ei nu observă că Jacques trecea pe acolo.

În a doua odaie se aflau mulți dintre cei obișnuiți. Lîngă ușă, moș Boissonis ședea cu burta pe genunchi. În jurul lui, Mithoerg, Guerin și Șarkovski, anticarul, stăteau în picioare.

Boissonis îi strînse mîna lui Jacques, fără a se opri din vorbă:

— Ei și... și !... Ce dovedește asta ? Nimic altceva decît același lucru : insuficiența unui dinamism agitatoric... De ce ? Mediocritate de gîndire ! Își trase pieptul înapoi și zîmbi, cu palmele pe genunchi.

În fiecare zi sosea printre cei dintîi. Iubea grozav de mult discuțiile. Era francez, fost profesor de științe naturale la facultatea din Bordeaux, și studiile lui de antropologie îl împinseseră spre antropo-sociologie ; îndrăzneala cu care-și preda cursul îl făcuse, în cele din urmă, suspect la universitate, astel că venise să locuiască la Geneva. Avea ceva curios : un cap foarte voluminos și o față foarte mică. O frunte largă, cheală, obrajii grași și căzuți, mai multe bărbii suprapuse, ca o gușă, alcătuiau în fizionomia lui un fel de zonă de carne inutilă, în mijlocul căreia se aflau, îngrămădite parcă într-un spațiu restrîns, trăsăturile figurii : doi ochi sclipitori, șireți, dar blînzi, un nas scurt, cu nările căscate, de om care adulmecă totul cu lăcomie, două buze cărnoase, necontenit gata să zîmbească. Întreaga viață a acestui grăsan părea concentrată în această minusculă mască vie, pierdută ca o oază în deșertul de grăsime, prin care ai fi zis că nu circulă deloc sîngele.

— Am spus-o și o repet ! continuă el, trecîndu-și cu plăcere limba peste buze. Lupta trebuie dată mai întîi pe frontul filosofic !

Mithoerg își rotea ochii dezaprobatori în dosul ochelarilor. Scutură din capul lui zburlit.

— Acțiunea și gîndirea trebuie să fie mereu unite !

— Știți ce s-a întîmplat în Germania în secolul al nouăsprezecelea... începu Șarkovski.

Moș Boissonis se bătea cu palma peste coapse.

— Păi... tocmai ! făcu el rîzînd mulțumit că are dreptate. Să luăm pilda germanilor...

Jacques știa mai dinainte tot ce vor spune ei; în discuțiile lor nu varia decît ordinea obiecțiilor și a argumentelor, ca poziția pionilor pe o tablă de șah.

În mijlocul încăperii, în picioare, Zelavski, Périnet, Saffrio și Skada formau un cuartet foarte însuflețit. Jacques se apropie de ei.

— Totul se înlănțuie, totul se înlănțuie, spunea Zelavski, un rus cu mustăți lungi, de culoarea cînepei.

— Tocmai de aceea e de-ajuns să așteptăm, dragă Serghei Pavlovici, murmura evreul Skada, despărtind cuvintele unul de altul cu un fel de blîndețe încăpățînată. Prăbușirea lumii burgheze va veni de la sine...

Skada era un evreu din Asia Mică, de vreo cincizeci de ani. Foarte miop, purta niște ochelari ale căror sticle erau groase ca lentilele unui telescop. Era urît, dar avea privirea caldă, meditativă și de o nesecată duioșie. Ducea o viață de ascet. Meynestrel îl numea pe Skada „asiaticul meditativ".

— Ce mai faci ? făcu o voce de bas profund, în timp ce o mînă de hamal cădea pe umărul lui Jacques. Cald, hai ?

Quilleuf intrase tocmai atunci. Trecu de la un grup la altul, strîngînd mîinile și împărțind gesturi amicale: „Ce mai faci ?" Nu aștepta niciodată tradiționalul: „Dar tu ?" Fie iarnă, fie vară, răspundea dinainte: „Cald, hai ?" (Ca să-i dea în minte să-și schimbe formula, ar fi trebuit să fie cel puțin zăpadă pe străzi.)

— Prăbușirea e, poate, îndepărtată, dar este de neînlăturat, repetă Skada. Timpul lucrează pentru noi. Vom putea muri fără părere de rău... Pleoapele lui moi se lăsară în jos, în timp ce un zîmbet care nu se îndrepta spre nimeni, care nu era decît o reflectare a certitudinii lui, îi apropie încet una de alta buzele.

Jean Périnet aprobă, dînd din cap, scurt și hotărît:

— Da, timpul lucrează !... Pretutindeni ! Chiar și în Franța.

Vorbea repede și tare, cu glas limpede; spunea, cu un fel de naivitate, tot ceea ce-i trecea prin cap. Accentul lui parizian aducea o notă amuzantă în întrunirile acestea. Să tot fi avut douăzeci și opt sau treizeci de ani. Tipul muncitorului tînăr din Ile-de-France: o privire vioaie, o umbră de mustață, un nas hazliu, o înfățișare curată și sănătoasă. Era fiul unui fabricant de mobile din cartierul Saint Antoine. Din pricina unei istorii cu o femeie, își părăsise familia de foarte tînăr, cunoscuse mizeria, frecventase cercurile anarhiștilor, făcuse închisoare. Urmărit de poliția din Lyon, în urma unui

scandal ce se sfîrșise cu bătaie, trecuse granița. Lui Jacques îi plăcea mult. Străinii îl țineau la oarecare distanță, neștiind cum să se poarte cu el din pricina ușurinței cu care rîdea și a glumelor lui, dar, mai ales, fiindcă avea obiceiul supărător de a le spune tuturor ori de cîte ori pomenea de ei : „englezoiul...", „macaronarul...", „zarzavagiul...". Périnet nu vedea nimic jignitor în asta : doar și el își spunea lui însuși, în derîdere : „parizotul !"

Se întoarse spre Jacques, ca pentru a-l lua de martor :

— În Franța, chiar în cercurile industriașilor și ale patronilor, noua generație a început să miroasă încotro bate vîntul. În fond, ea simte că s-a sfîrșit ; că n-o să stăpînească mereu fagurii de miere ; în curînd, solul, minele, uzinele, marile întreprinderi, mijloacele de transport, în sfîrșit, totul, trebuie să se întoarcă la masă, la colectivitatea muncitorilor... Cei tineri știu asta, nu-i așa, Thibault ?

Zelavski și Skada se întoarseră repede, cercetîndu-l cu privirea pe Jacques, ca și cum întrebarea ar fi fost de o deosebită urgență, ca și cum n-ar fi așteptat decît părerea lui ca să ia o hotărîre de cea mai mare gravitate. Jacques zîmbi. De bună seamă, nu pentru că ar fi acordat mai puțină însemnătate decît ei acestor indicii de transformare socială ; dar el era mai puțin pătruns decît ei de folosul acestor convorbiri.

— E adevărat, aprobă el. Cred că pentru mulți tineri burghezi francezi, încrederea în viitorul capitalismului e zdruncinată. Ei se bucură încă de sistemul capitalist și nădăjduiesc chiar că acesta va dura cît va dura și viața lor ; însă nu mai au „conștiința liniștită"... Dar asta-i tot. Să nu ne grăbim a trage concluzia că sînt gata să depună armele. Eu socot, dimpotrivă, că-și vor apăra scump privilegiile. Sînt încă foarte puternici ! Și, în primul rînd, ei profită de faptul acesta : suportarea jugului de către mulți dintre aceia pe care-i exploatează !

— Și apoi, spuse Périnet, ei țin încă în labă toate posturile de comandă.

— Nu numai că le dețin de fapt, urmă Jacques, dar, pentru moment, au chiar un fel de drept de a le deține... Fiindcă, mă rog, unde s-ar putea găsi...

— *Amintirile unui proletar !* strigă brusc Quilleuf.

Se oprise în fundul camerei, în fața mesei pe care Șarkovski, anticarul, însărcinat cu funcția de bibliotecar, întindea în fiecare seară ziarele, periodicele și cărțile apărute de

curînd. Așa cum stătea aplecat, nu i se vedeau decît ceafa și umerii puternici, pe care-i ridica rînjind.

Jacques își sfîrși fraza :

— ...unde s-ar putea găsi, peste noapte, destui oameni instruiți, destui specialiști în stare să le ia locul ? De ce zîmbești, Serghei ?

De cîteva clipe, Zelavski îl învăluia pe Jacques cu o privire amuzată și afectuoasă.

— În fiecare francez, spuse el clătinînd din cap, există un sceptic, care nu doarme niciodată decît iepurește...

Quilleuf își întorsese fața dintr-o mișcare. Se uită la fiecare grup în parte, apoi se îndreptă spre Jacques, ținînd în mîna ridicată un volum cartonat, nou-nouț :

— Emile Pouchard, *Amintirile din copilărie ale unui proletar*... Poți să-mi spui ce-i asta ?

Rîdea holbînd ochii, cu figura lui de om căruia-i place să trăiască bine, și-i privi pe toți ceilalți pe rînd, în față, cu o indignare comică, pe care o exagera puțin, ca să facă haz.

— Încă un tovarăș care o ia razna, nu ?... Un palavragiu cu „probleme“ ?... Unul cu mîncărime de condei, care bombardează proletariatul cu literatura lui ?

Îi ziceau cînd Tribunul, cînd Cîrpaciul. Era născut în Provence. După ce navigase ani de-a rîndul în marina comercială, după ce se îndeletnicise cu zeci de meserii, prin toate porturile Mediteranei, se împotmolise la Geneva. Dugheana lui de cizmar era mereu plină cu militanți fără lucru, care găseau aici, în serile de iarnă, la orele cînd Localul era închis, un foc în jurul căruia să se încălzească, iar vara, o limonadă rece și, în orice anotimp, tutun și cuvîntări.

Glasul lui cîntător de meridional avea un anume farmec, fapt din care trăgea, în chip firesc, foloase extraordinare. La întrunirile publice, spre sfîrșitul ședințelor, se întîmpla adesea ca, după ce se sucea și răsucea două ceasuri pe scaun, să se repeadă la tribună și, fără să adauge nimic nou, împodobind doar ideile altora cu vraja vorbei lui cuceritoare, să cîștige în cîteva clipe adeziunea tuturor și să facă să se voteze moțiuni pentru care oratori mai ageri, mai rafinați decît el, nu putuseră întruni majoritatea. Era greu în asemenea clipe să pui zăgaz acestei dezlănțuiri generoase ; fiindcă revărsarea de lirism, sonoritatea glasului său, fluidul pe care-l simțea izvorînd din el și răspîndindu-se în sală trezeau în Quilleuf o plăcere fizică atît de mare, încît niciodată nu se sătura de ea.

Răsfoia cartea, aruncîndu-şi ochii asupra începutului fiecărui capitol şi plimbîndu-şi degetul arătător peste titlurile tipărite, ca un copil care silabiseşte :

— *Bucurii familiale... Căldura căminului...* Ah, ce pezevenghi !

Închise cartea şi, cu o mişcare precisă de jucător de popice, îndoind genunchii, făcîndu-i vînt cu braţul, zvîrli volumul drept pe masă.

— Ştii ce ?... zise el către Jacques. Vreau să-mi scriu şi eu memoriile, de ce nu ? Bucurii familiale ? Ehei, cîte am avut ! Amintiri din copilărie ? Berechet ! Pot să mai şi dau cu împrumut acelora care n-au !

Cîteva grupuri, atrase de răsunetul glasului său, se apropiară : năzbîtiile Tribunului aveau darul de a mai aerisi din timp în timp atmosfera acestor discuţii ce se desfăşurau în spatele uşilor păzite bine.

Îşi privi publicul încreţind din ochi, apoi începu cu multă isteţime, cu o voce joasă, tainică :

— Toată lumea a auzit de Estaque, la Marsilia, nu-i aşa ? Ei bine, noi eram şase acasă şi locuiam într-o străduţă din Estaque. Două odăi, care ar încăpea amîndouă în jumătate din asta. Ba una n-avea nici măcar fereastră... Tata se scula şi se îmbrăca la lumina lumînării, dis-de-dimineaţă, în frig, şi mă smulgea din grămada de boarfe între care dormeam cu fraţii mei, fiindcă nu putea să vadă că cineva leneveşte cînd el era treaz. Seara venea acasă foarte tîrziu, pe jumătate beat ; era frînt de oboseală, nenorocitul, de împinsul atîtor butoaie pe cheiurile portului. Mama, mereu bolnavă, drămuia fiecare părăluţă. Tremura în faţa lui, la fel ca şi noi. Era şi ea plecată toată ziua, pentru nu ştiu ce treburi sau ca să slujească prin diferite case... Eu, cum aveam cinstea de a fi primul fătat, trebuia să am grija celorlalţi trei mai mici. Şi le trăgeam nişte bătăi, să mă ţină minte, fiindcă mă scoteau din fire cu scîncetele lor, cu mucii în nas, cu certurile... N-aveam nici măcar arpacaş cald barem o dată pe zi ! Un colţ de pîine, o ceapă, cîteva măsline, cîteodată o feliuţă de slănină, asta ne era hrana ! Niciodată o mîncare bună, niciodată o vorbă bună, niciodată o distracţie, niciodată nimic ! Ne tîram pe străzi de dimineaţă pînă seara şi ne luam la harţă pentru cîte o portocală putredă găsită prin scursorile de la marginea trotuarului... Ni se scurgeau balele cu ochii la băftoşii care înfulecau arici-de-mare, pe trotuar, şi dădeau pe gît şi cîte un păhăruţ de vin alb... La treisprezece ani am şi început să mă hîrjonesc cu fetişcane, în dosul gardurilor de pe maidane...

Ce mai pramatie ! Bucuriile mele în familie ? !... Frigul, foamea, nedreptatea, pizma, revolta... Mă băgaseră ucenic la fierar, care mă plătea cu lovituri de picioare în şezut. Eram mereu cu cîte-o arsură de fier încins pe mîini, cu capul copt de vîlvătaia cuptorului şi cu braţele frînte de atîta tras la foale !... Deodată ridică tonul ; glasul îi tremura de plăcere şi de sfidare. Trecu în revistă asistenţa, dintr-o ochire, apoi adăugă : Aşa că vedeţi, pot să povestesc şi eu amintiri din copilărie !

Jacques observă privirea amuzată a lui Zelavski. Rusul îşi ridică încetişor mîna spre Quilleuf şi-l întrebă :

— Cum ai intrat în partid ?

— Poveste veche, spuse Quilleuf. Recrutasem la marină. Am avut baftă să stau la cazarmă alături de doi tipi care *ştiau* şi care făceau propagandă. Am început să citesc, să mă informez. Şi alţii, la fel. Ne împrumutam cărţi, discutam... Ehei, ne ascuţeam dinţii...

În şase luni, ajunseserăm să fim o echipă... Cînd am terminat stagiul, înţelesesem : eram om...

Tăcu apoi, cu privirea pierdută în gol :

— Eram o echipă... O bandă de „căliţi"... Dar ce s-a ales din ei ? Nici unul nu-şi scrie „amintirile" !.. Cum vă mai merge, frumoaselor ? exclamă el, întorcîndu-se galant spre două tinere femei care se apropiau. Cald, hai ?

Cercul se lărgi, ca să facă loc nou-venitelor, două tovarăşe elveţiene. Anaïs Julian şi Emilie Cartier. Una era institutoare ; cealaltă, infirmieră la Crucea Roşie. Locuiau împreună şi veneau de obicei tot împreună la întruniri. Anaïs, institutoarea, vorbea mai multe limbi şi publica prin ziare traduceri de articole revoluţionare apărute în străinătate.

Ca înfăţişare, erau foarte deosebite una de alta. Cea mai tînără, Emilie, era scundă, brună, cărnoasă ; faţa ei, încadrată în voalul albastru care-i şedea atît de bine şi pe care-l purta mereu, avea pielea de un alb-trandafiriu, ca un bebeluş englez. Întotdeauna veselă, puţin cochetă, cu gesturi vioaie, cu răspunsuri prompte, dar fără răutate. Bolnavii ţineau foarte mult la ea. Quilleuf, de asemenea. O sîcîia întruna, prietenește, aproape ca un părinte, spunînd cu o seriozitate greu de imitat : „Nu c-ar fi frumoasă, dar e isteaţă, se dichiseşte bine !"

Cealaltă, Anaïs, brună şi ea, era rumenă la faţă, cu pometii osoşi, cu un cap de cal, cam supărăcioasă. Şi una, şi alta îţi dădeau însă aceeaşi impresie de măsură, de forţă

lăuntrică : noblețea accea pe care o dă ființelor acordul perfect între ceea ce gîndesc și ceea ce sînt și fac.

Convorbirea reîncepu.

Skada cel gînditor vorbea despre justiție :

— Să creezi în jurul tău necontenit tot mai multă dreptate, predica el cu blîndețea lui convingătoare. Asta-i important pentru pacificarea dintre oameni.

— Pe naiba ! se repezi Quilleuf. În ce privește dreptatea, n-am nimic de zis ! Nu mă bag, nu m-amestec !... Numai că nu trebuie să ne bizuim prea mult pe ea ca să stabilim pacea în lume. Nimeni nu-i mai chițibușar, mai arțăgos decît un tip care și-a luat-o în cap cu justiția !

— Nimic nu poate dăinui fără iubire, murmură micul Vanheede, care se oprise lîngă Jacques. Pacea este o chestie de credință... de credință și de milostenie... Rămase cîteva clipe nemișcat ; apoi se depărtă cu un zîmbet misterios pe buze.

Jacques îi zări pe Paterson și pe Alfreda străbătînd încăperea și continuînd să-și vorbească cu glas coborît. Se îndreptau încet spre cealaltă sală, unde se afla desigur Meynestrel. Tînăra femeie părea foarte mică alături de englez. Înalt și mlădios, cu pipa în gură, Paterson se apleca din mers spre ea. Trăsăturile lui fine, obrazul alb și bine ras, croiala hainelor, oricît de vechi ar fi fost ele, îl făceau totdeauna să pară mai îngrijit decît tovarășii lui.

În timp ce trecea, Alfreda își ridică, spre grupul în care se afla Jacques, privirea ei adîncă, în care cîteodată, ca în clipa asta bunăoară, licărea o scînteie neașteptată, un foc tainic ce părea că o hărăzește unui destin eroic.

Paterson îi zîmbi lui Jacques. Era plin de însuflețire, fericit, ceea ce-l făcea să pară și mai tînăr.

— Mi l-a dat Richardley, spuse strengărește, întinzîndu-i lui Jacques o jumătate de pachet de tutun. Fă-ți o țigară, Thibault !... Nu ?... O să-ți pară rău... Trase un fum, pe care-l dădu pe nări, cu voluptate. Crede-mă, dragul meu, te asigur, e un lucru foarte plăcut tutunul !...

Jacques îi privi, zîmbind, cum se îndepărtează. Apoi, la rîndul lui, porni repede spre ușa prin care-i văzuse ieșind. Dar se opri în prag și se rezemă de perete.

Glasul lui Meynestrel ajungea pînă la el, uscat, tăios, cu un accent sarcastic la sfîrșitul frazelor :

— Bineînțeles ! Nu răspund reformelor cu un *nu* principial ! Lupta pentru reforme poate fi, în anumite țări, o platformă pentru bătălie. O situație mai bună obținută de proletariat

poate să contribuie, într-o oarecare măsură, o dată cu ridicarea nivelului, la dezvoltarea educației sale revoluționare. Dar „reformiștii" voștri își închipuie că reformele sînt *singurul mijloc* prin care se atinge scopul. În realitate, ele nu-s decît un mijloc, printre multe altele ! Reformiștii voștri își închipuie că legile sociale, cuceririle economice măresc în chip necesar dinamismul proletariatului în aceeași măsură în care-i măresc bunăstarea... Rămîne de văzut ! Ei își închipuie că prin reforme se poate grăbi apropierea momentului cînd proletariatul nu va mai avea decît un semn de făcut pentru ca puterea politică să-i cadă pleașcă în mînă. Rămîne de văzut !... Nu există naștere fără dureri mari !

— Nu există revoluție fără criză violentă, fără *Wirbelsturm*[1] ! se auzi un glas.

Jacques recunoscu accentul german al lui Mithoerg.

— Reformiștii voștri se înșală grozav, continua Meynestrel. Se înșală de două ori : *primo*, pentru că supraestimează proletariatul ; *secundo*, pentru că subestimează capitalul. Proletariatul este încă foarte departe de gradul de maturitate pe care i-l atribuie ei. Nu are nici destulă coeziune, nici destulă conștiință de clasă, nici destul... etc., ca să treacă la ofensivă și să cucerească puterea ! Cît despre capital, reformiștii voștri își închipuie că, întrucît el pierde din teren, se va lăsa rontăit, din reforme în reforme, pînă la capăt. Absurd ! Voința lui contrarevoluționară, forțele lui de rezistență sînt nestîrbite. Machiavelismul lui nu încetează de a pregăti contraofensiva. Credeți voi că nu știe ce face cînd consimte la reformele acelea care îl pun bine cu reprezentanții oficiali ai partidului, care dezbină clasa muncitoare, stabilind diferențieri între oamenii muncii ? Etc... Bineînțeles, știu că, înăuntrul lui, capitalul este adînc dezbinat ; știu că, în ciuda unor anumite aparențe, contradicțiile capitaliste merg crescînd ! Cu atît mai mult trebuie să ne gîndim că, înainte de a se lăsa deposedat, capitalul își va juca toate cărțile. *Toate !* Și una din cele pe care, greșit ori nu, se bizuie cel mai mult este războiul ! Războiul, care-i menit să-i redea, dintr-o dată, întregul teren pe care i l-au smuls cuceririle sociale ! Războiul, care-i va ușura sarcina de a dezbina și de a distruge proletariatul !... *Primo*, dezbinarea : pentru că proletariatul nu este încă în întregime inaccesibil sentimentelor naționaliste ; un război ar pune față în față o parte impor-

1 Ciclon.

tantă a proletariatului naționalist cu partea credincioasă Internaționalei... *Secundo*, distrugerea : pentru că, de ambele părți ale frontului, cea mai mare parte a muncitorilor ar fi decimată pe cîmpurile de luptă, iar restul ar fi sau demoralizat, în țara învinsă, sau foarte lesne de paralizat, de adormit, în țara învingătoare...

VI

— Ce zici de Quilleuf ăsta ? făcu, alături de Jacques, Serghei Zelavski.

Văzîndu-l pe Jacques că se desparte de grup, se apropie de el.

— Ciudat, cum se întipăresc în mintea noastră întîmplările din copilărie... Așa-i ? Părea mai distrat ca de obicei. Dar tu, Thibault, întrebă el, cum ai devenit... (Cînd să-i dea lui Jacques calificativul de „revoluționar", șovăi o clipă.) Cum ai venit printre noi ?

— Oh, eu... făcu Jacques și zîmbetul lui ușor, gestul cu care-și trase pieptul înapoi arătau că vrea să evite răspunsul.

— Eu, continuă numaidecît Zelavski cu vioiciunea omului sfios, fericit că poate, în sfîrșit, să cedeze ispitei de a vorbi despre el, eu țin minte perfect cum s-au înlănțuit faptele, una cîte una, de îndată ce am fugit din liceu... Dar cred că încă de pe atunci eram foarte pregătit... Primul șoc s-a petrecut cu mult înainte... în prima copilărie...

Își lăsă capul în jos, privindu-și mîinile, pe care le înnoda și le deznoda mereu vorbind : două mîini albe, cam grăsuțe, cu degetele scurte și pătrate la vîrfuri. Pielea obrazului său, cînd te uitai de-aproape, era brăzdată de încrețituri subțiri la scobitura tîmplei, în jurul ochilor. Avea un nas lung, cu nări mari, un nas încovrigat la vîrf, a cărui formă de provă era accentuată de sprîncenele piezișe și de fruntea teșită. Mustățile lui bălaie, neobișnuit de mari, păreau făcute din mătase scămoșată, din țesătură de sticlă sau dintr-o materie necunoscută, fără greutate, și unduiau în vînt, ușoare, ca o năframă, cu grația mustăților vaporoase ale peștilor ce trăiesc în apele din Orientul Îndepărtat.

Îl împinse încetișor pe Jacques pînă în capătul odăii, de partea cealaltă a mesei pe care se aflau revistele și ziarele și unde nu erau decît ei doi.

— Eu... continuă fără să-l privească, tata era directorul unei mari uzine, pe care o clădise pe proprietatea familiei, la

șase verste de Gorodnia. Îmi amintesc de toate, foarte bine. Tu știi, nu mă gîndesc niciodată la timpurile acelea, făcu el ridicîndu-și capul și învăluindu-l pe Jacques într-o privire mîngîietoare. Nu știu de ce însă, astă-seară...

Jacques avea un fel de a asculta răbdător, serios, discret, care provoca întotdeauna mărturisirile. Zîmbetul lui Zelavski se lărgi :

— Sînt interesante toate astea, nu-i așa ? îmi amintesc de casa noastră mare, de Foma, grădinarul, și de satul cel mic, unde locuiau muncitorii, la marginea pădurii. Îmi aduc foarte bine aminte : eram, copil mic, împreună cu mama la o sărbătoare care avea loc în fiecare an... de ziua tatei mi se pare. Eram în curtea uzinei. Tata stătea în picioare, singur, în fața unei mese, cu o grămadă mare de ruble pe o tavă. Și toți muncitorii defilau pe dinaintea lui, unul după altul, tăcuți, cu spinările încovoiate. Tata dădea fiecăruia cîte o monedă. Iar ei, unul după altul, îi luau mîna și i-o sărutau... Da, pe vremea aceea așa era la noi, în Rusia ; și sînt sigur că, în unele provincii, tot așa-i și acum, în 1914... Tata era un bărbat foarte înalt, foarte lat în spate ; se ținea totdeauna foarte drept ; și-mi era frică de el. Poate că și lucrătorilor le era frică... îmi amintesc că, după micul dejun, cînd tata ne părăsea spre a se duce la uzină, după ce-și punea blana și căciula, îl vedeam cum își lua întotdeauna pistolul dintr-un sertar și-l înfunda în buzunar cu o mișcare scurtă. Și nu pleca niciodată de-acasă fără baston, un baston gros, cu plumb la cap, foarte greu, pe care eu de-abia-l puteam ridica ; dar el, hîrșt ! îl învîrtea între două degete, fluierînd... Amuzat el însuși de amintirea acestor amănunte, Zelavski zîmbi. Tata era un om foarte voinic, urmă după o mică pauză. Din pricina asta, mi-era teamă de el, dar tot din pricina asta îl și iubeam.

Se opri iarăși, tulburat parcă de un scrupul ; dar, liniștindu-se în fața atenției cu care-l asculta Jacques, urmă :

— Și pe urmă, într-o bună zi, totul s-a dat peste cap. Niște oameni în uniformă au intrat în casă, apoi au ieșit. Tata n-a venit la masă în ziua aceea. Mama nu voia să mănînce fără el. Ușile se trînteau fără încetare. Servitorii alergau pe coridoare. Mama stătea neclintită la fereastra de la etaj... Auzeam în jurul meu : grevă, ciocniri, poliția a șarjat... și, deodată, strigăte jos. Atunci mi-am vîrît capul prin balustrada scărilor și am zărit o targă lungă, plină de noroi și de zăpadă, și pe ea, ce văd ? pe tatăl meu, întins, cu blana sfîrtecată, cu capul gol... pe tata, mic, mic, chircit, cu un braț care-i

atîrna în jos... Am început să țip. Mi-au aruncat un prosop în cap, m-au împins în cealaltă parte a casei, printre slujnicele care se rugau, se închinau în fața icoanei și țipau ca niște gaițe... Pînă la urmă, am înțeles și eu... Muncitorii, ei înșiși, aceia pe care-i văzusem defilînd prin fața tatii și sărutîndu-i mîna, plecîndu-se pînă la pămînt, ei înșiși, muncitorii, în ziua aceea s-au săturat să tot sărute mîna și să capete ruble... Au distrus mașinile și au devenit ei cei mai tari ! Da, muncitorii ! Mai tari decît tata !

Nu mai zîmbea. Își răsucea între degete vîrful mustății lungi și-l privea pe Jacques pe sub sprîncene, cu oarecare solemnitate.

— În ziua aceea, dragul meu, totul s-a schimbat pentru mine : nu mai eram de partea tatălui meu, eram de partea muncitorilor... Da, în ziua aceea s-a produs totul... Am înțeles pentru întîia oară ce măreț, ce frumos lucru e să vezi o masă de oameni încovoiați care-și înalță deodată capul !

— Îl uciseseră pe tatăl tău ? întrebă Jacques.

Zelavski pufni în rîs, ca un băiețandru :

— Nu, nu... Vînătăi, știi, dar nimic, mai nimic... însă, după asta, tatăl meu n-a mai fost director. Nu s-a mai dus niciodată la uzină. Și-a petrecut viața acasă, cu votcă, și-i chinuia necontenit pe mama, pe servitori, pe țărani... Pe mine mă dăduseră la liceu, în oraș. Nu mai veneam pe-acasă... Și, la doi sau trei ani după aceea, mama mi-a scris, într-o zi, că trebuie să mă rog și să fiu îndurerat, pentru că tata murise... Își recăpătase gravitatea. Adăugă, foarte repede, ca pentru sine : Dar eu, încă de pe atunci, nu mă mai rugam... Și curînd după aceea am fugit...

Cîteva clipe rămaseră tăcuți.

Jacques, cu ochii în pămînt, începu deodată să se gîndească la copilăria lui. Revedea apartamentul din Rue de l'Université ; simțea mirosul covoarelor, al tapetelor, atmosfera specifică, caldă din biroul tatălui său cînd se întorcea, seara, de la școală... Le revedea pe bătrîna domnișoară de Waize, umblînd cu pas săltăreț prin coridor, și pe Gise, fetița cu obraji rotunzi și cu ochi frumoși, de ființă credincioasă... Își reamintea orele de clasă, lecțiile, recreațiile... Își amintea de prietenia lui Daniel, de bănuielile profesorilor, de fuga nebunească la Marsilia și de întoarcerea acasă cu Antoine, și de tatăl său, care-i aștepta în redingotă, în picioare, sub lampa mare din anticameră... Și pe urmă epoca aceea blestemată, penitenciarul, celula, plimbarea din fiecare zi sub

supravegherea gardianului. Fără să vrea, simți un fior în spate. Își ridică pleoapele, răsuflă adînc și privi în jurul lui.

— Ia te uită ! făcu el, părăsind ungherul unde se aflau și scuturîndu-se ca un cîine care iese din apă. Iată-l pe Prezel !

Ludwig Prezel și sora lui, Cecilia, intraseră tocmai atunci. Căutau să se descurce printre grupuri, ca niște nou-veniți neobișnuiți cu locul unde se aflau. Zărindu-l pe Jacques, înaintară liniștiți spre el și îi întinseră mîna.

Erau la fel de înalți, amîndoi oacheși și semănau foarte mult unul cu altul. Și el, și ea purtau, pe un gît rotund, puțin cam gros, un cap antic, cu trăsături nemișcate, dar puternic subliniate ; un cap stilizat, ce părea mai degrabă compus după un model dat decît construit de natură ; osul nazal prelungea linia verticală a frunții, fără nici o curbă în dreptul orbitelor. Privirile nu izbuteau aproape deloc să însufletească aceste măști de statuie ; doar ochii lui Ludwig aveau o lucire ceva mai vie decît ai surorii lui, care nu reflectau niciodată un sentiment omenesc.

— Ne-am întors ieri, explică Cecilia.

— De la München ? întrebă Jacques, strîngîndu-le mîinile întinse spre el.

— De la München, de la Hamburg, de la Berlin...

— Și luna trecută am fost în Italia, la Milano, adăugă Prezel.

Un omuleț oacheș, cu un umăr mai mare și altul mai mic, care tocmai trecea pe lîngă ei, se opri, luminîndu-se la față :

— La Milano ! făcu el, cu un zîmbet larg, ce-i descoperea dinții frumoși, de cal. I-ai văzut pe tovarășii de la *Avanti* ?

— De bună seamă...

Cecilia își întoarse capul.

— Ești de pe acolo ?

Italianul făcu un semn afirmativ, pe care-l repetă de mai multe ori, rîzînd.

Jacques îl prezentă :

— Tovarășul Saffrio.

Saffrio avea, pe puțin, patruzeci de ani. Era mic și bondoc, croit cam strîmb. Doi ochi negri minunați, catifelați și strălucitori, îi luminau chipul.

— Am cunoscut partidul tău italian înainte de 1910, spuse Prezel. Era, ca să zic așa, unul din cele mai nevolnice. Și acum, iată : a stîrnit grevele din săptămîna roșie ! Un progres de necrezut !

— Da ! Ce putere ! Ce curaj ! exclamă Saffrio.

— Italia, continuă Prezel pe un ton sentențios, a tras, fără îndoială, multe învățăminte din metodele organizatorice ale social-democrației germane. De aceea, clasa muncitoare italiană este astăzi strîns unită și chiar foarte disciplinată, într-adevăr gata să meargă înainte! Mai cu seamă proletariatul agricol este foarte puternic!

Saffrio rîdea cu bucurie :

— Avem în Cameră cincizeci și nouă de deputați de-ai noștri! Și presa noastră! *Avanti* al nostru! Se trage în peste patruzeci și cinci de mii de exemplare! Cînd ai fost la noi, în Italia?

— În aprilie și mai, la congresul de la Ancona.

— Îl cunoști pe Serrati? Pe Vella?

— Da, pe toți : Serrati, Vella, Bacci, Moscallegro, Malatesta...

— Dar pe marele nostru Turati?

— *Ach*! Ce probă de reformist!

— Dar Mussolini? El nu e reformist! E unul dintre cei sinceri! Îl cunoști?

— Da, răspunse scurt Prezel, cu o ușoară strîmbătură, pe care Saffrio nu o băgă în seamă.

Italianul continuă :

— Cu Benito am locuit împreună la Lausanne. Aștepta amnistia, ca să se poată întoarce la noi... Și, de fiecare dată cînd vine în Elveția, trece să mă vadă. Chiar în iarna asta...

— *Ein Abenteurer*[1], murmură Cecilia.

— E din Romagna, ca și mine, urmă Saffrio, plimbîndu-și pe deasupra celorlalți privirea surîzătoare, în care juca o scînteie de mîndrie. Un romagnol, un prieten de pe cînd eram tînci, un frate... Tatăl său ținea o cîrciumă la șase kilometri de noi... L-am cunoscut bine și pe tatăl său. Era unul dintre primii internaționaliști romagnoli! Să-l fi auzit cum mai striga, în cîrciuma lui, împotriva bisericoșilor, a „patrioților“! Și ce mîndru era de fiul său! Spunea : „Benito și cu mine, dacă am vrea, am putea să strivim, într-o bună zi, pe toți ticăloșii regimului!“ Și ochii îi sclipeau întocmai ca ai lui Benito... Ce forță are în ochii lui, Benito! Nu-i așa?

— *Ja, aber er gibt ein wenig an*, murmură Cecilia, întorcîndu-se spre Jacques, care zîmbi.

Saffrio se întunecă la față.

— Ce-a spus de Benito?

---

1 Un aventurier!

— A spus : *Er gibt an...* îi cam place să se grozăvească, să-ți ia piuitul... explică Jacques.

— Mussolini ?! exclamă Saffrio. Și-i aruncă tinerei femei o privire mînioasă. Nu ! Mussolini este unul dintre cei sinceri, un pur. De cînd îl știu, a fost antiregalist, antinaționalist, anticlerical. Și chiar un mare *condottiere*... ! Un adevărat conducător revoluționar !... Și totdeauna cu picioarele pe pămînt, realist... Mai întîi acțiunea ; apoi, doctrina !... În timpul grevelor, la Forli, era ca un diavol, îl vedeai în stradă, la mitinguri, peste tot ! Și știe să vorbească, nu glumă ! Fără să spună vorbe goale ! „Faceți asta, faceți aia !". Ah, să-l fi văzut ce mulțumit era cînd demontaseră șinele, ca să oprească un tren ! Toate acțiunile energice împotriva expediției de la Tripoli s-au făcut prin ziarul lui, prin el ! În Italia, Mussolini era sufletul luptei noastre ! El era acela care, în *Avanti*, propaga în fiecare zi în mase *furia revoluționară* ! Guvernul regelui n-are un adversar mai mare ca el ! Dacă socialismul a devenit deodată atît de puternic la noi, este poate *principalmente* mulțumită acțiunii lui Benito ! Da ! Cine nu l-a văzut luna asta... Săptămîna roșie ! Cît de bine a folosit prilejul !... Ah, *per Bacco*, dacă s-ar fi urmat îndrumările din ziarul său ! Cîteva zile încă și toată Italia ar fi fost în flăcări ! Dacă cei de la Confederația muncii nu s-ar fi temut și n-ar fi oprit greva, ar fi fost începutul războiului civil, prăbușirea monarhiei ! Ar fi fost revoluția italiană !... Thibault, la noi, în Romagna, tovarășii au proclamat, într-o seară, republica ! *Si, si* !

Întorsese ostentativ spatele lui Prezel și Ceciliei ; vorbea numai pentru Jacques. Zîmbi din nou și, cu un fel de asprime mîngîietoare în glas, adăugă :

— Ia seama, Thibault, să nu crezi tot ce auzi !

Apoi ridică ușor din umeri și se îndepărtă, fără să-i salute pe cei doi germani.

Urmă o scurtă tăcere.

Alfreda și Paterson lăsaseră deschisă ușa încăperii în care se afla Meynestrel. Acesta nu se vedea ; dar, cu toate că niciodată nu ridica glasul, i se auzea din cînd în cînd vocea.

— Dar la voi, îl întrebă Zelavski pe Prezel, merge bine treaba ?

— În Germania ? Din ce în ce mai bine !

— La noi, spuse Cecilia, acum douăzeci și cinci de ani nu erau decît un milion de socialiști. Acum zece ani erau două milioane. Iar astăzi sînt patru milioane !

Vorbea fără grabă, aproape fără să-şi mişte buzele, dar cu un glas sfidător, şi privirea ei apăsătoare se ţintea cînd asupra lui Jacques, cînd asupra rusului. Privind-o, lui Jacques îi venea mereu în minte Junona lui Homer, *Hera cu ochi de vacă !*

— Fără îndoială, zise Jacques pe un ton împăciuitor, social-democraţia a făcut în aceşti douăzeci şi cinci de ani un imens efort constructiv. Spiritul organizator pe care l-au dovedit conducătorii ei este minunat ! Întrebarea care ni se pune este, poate, dacă spiritul revoluţionar nu e pe cale să — cum să spun ? — să scadă treptat în partidul german... Tocmai din pricina acestui efort îndreptat numai spre organizare...

Prezel interveni :

— Spiritul revoluţionar ?... Nu, nu : fii liniştit în privinţa asta ! Ca să fii o forţă, trebuie mai întîi să organizezi !... La noi, nu este vorba numai de ideologie, ci de realism. Şi-i cel mai bun lucru !... Dacă pacea s-a putut păstra în ultimii ani, vreau să spun mai ales în 1911 şi 1912, cui se datoreşte ? Şi dacă astăzi putem nădăjdui că un mare război european va fi evitat pentru multă vreme, cui i se poate mulţumi ? Proletariatului german ! Toată lumea ştie asta. Spuneai adineauri : efortul constructiv al social-democraţiei. Este ceva mai mult decît îţi închipui. Este o construcţie monumentală. A devenit pur şi simplu un stat în stat. Dar cum ? În bună parte, prin energia acţiunii noastre parlamentare. În Reichstag, influenţa noastră creşte necontenit. Dacă mîine pangermaniştii ar îndrăzni să dea o lovitură ca aceea de la Agadir, n-ar protesta numai cei două sute de mii de manifestanţi din Parcul Treptow, ci toţi deputaţii socialişti din Reichstag ! Şi cu ei, întreaga stîngă din ţara noastră !

Serghei Zelavski asculta cu atenţie :

— Cu toate astea, cînd s-a făcut noua lege a armamentelor, deputaţii voştri au votat pentru !

— Pardon ! făcu Cecilia, ridicînd degetul arătător.

Fratele ei o întrerupse :

— *Ach !* Trebuie să înţelegem tactica, Zelavski ! spuse el, zîmbind cu un aer superior. Aici e vorba de două lucruri cu totul deosebite : întîi, *die Militärvorlage,* legea armamentelor militare, şi apoi, *die Wehrsteuer,* legea care dă creditele necesare realizării acestei legi militare. Social-democraţii au votat mai întîi *contra* legii militare ; şi pe urmă, după ce ea a fost votată de Reichstag cu toată împotrivirea lor, ei au votat *pentru* legea creditelor. Iată tactica cea bună... De ce ?...

Fiindcă legea asta conținea un lucru cu totul nou în Reich, un lucru de foarte mare însemnătate pentru noi : un impozit direct al imperiului asupra marilor avuții ! Era vorba să folosim prilejul ! Căci asta e o cucerire socială cu adevărat nouă pentru proletariat !... Acum înțelegi ? Și dovadă că deputații noștri sînt cu hotărîre împotriva *militarismului* este faptul că, ori de cîte ori ei se pot opune politicii externe imperialiste a cancelarului, o combat în unanimitate.

— E adevărat, spuse Jacques. Cu toate astea...

Șovăi o clipă.

— Cu toate astea ? întrebă Zelavski cu interes.

— Cu toate astea ? făcu Cecilia.

— În fond... mă întreb, ce vreți voi ?... Am avut prilejul, cînd am fost la Berlin, să fiu în contact cu deputații voștri socialiști din Reichstag ; și am avut impresia că lupta lor împotriva militarismului este încă, la drept vorbind, destul de platonică... Nu vorbesc, se înțelege, de Liebknecht, ci de ceilalți. Celor mai mulți este vădit că nu le vine să lovească răul din rădăcină, să combată fățiș spiritul de supunere al maselor germane în fața militarismului... Am avut impresia — cum să spun ? — că ei sînt, orice s-ar întîmpla, înainte de toate, *germani*... Convinși de misiunea istorică a proletariatului, de bună seamă, dar convinși mai cu seamă de misiunea istorică a proletariatului *german !* Și sînt foarte departe de a fi internaționaliști și antimilitariști în măsura în care aceasta se întîmplă în Franța.

— E și firesc ! exclamă Cecilia și, o clipă, pleoapele îi ascunseră privirea.

— E și firesc ! repetă Prezel, cu un fel de superioritate agresivă.

Zelavski se grăbi să intervină :

— Democrațiile voastre burgheze, spuse el zîmbind cu finețe, îi primesc pe socialiști în parlamentele lor tocmai pentru că știu bine că un socialist intrat în Parlament nu mai este un socialist cu adevărat primejdios...

În celălalt colț al încăperii, Mithoerg, Șarkovski și moș Boissonis se ridicară de pe scaune și se apropiară de ei.

Prezel și Cecilia le strînseră mîinile.

Zelavski clătină ușor din cap, continuînd să zîmbească :

— Știi ce cred eu ? spuse el, întorcîndu-se spre Jacques. Eu cred că, pentru a aservi masele, regimurile voastre democratice, republicile, monarhiile voastre, cu parlamente cu tot, sînt niște instrumente tot atît de groaznice, ba și mai groaznice, deși nu par, decît țarismul nostru rușinos...

— Așa că, glăsui cu brutalitate Mithoerg, care auzise acestea, Pilotul avea dreptate deunăzi, seara, cînd spunea: „Lupta sîngeroasă împotriva democrației, iată cea dintîi sarcină a activității revoluționare!"

— Să avem iertare, se împotrivi Jacques. Mai întîi, Pilotul nu se referea decît la Rusia, la revoluția din Rusia, și ceea ce a afirmat el este că revoluția rusă nu trebuie să înceapă cu o democrație burgheză, ci să fie, dintru început, proletară... Apoi, să nu sărim dincolo de cal: se poate totuși lucra cu folos înlăuntrul unei democrații... Un om ca Jaurès... Tot ce au obținut pînă acum socialiștii în Franța, și, mai mult încă, în Germania...

— Nu, nu! sări Mithoerg. Revoluția și emanciparea în sînul unei democrații sînt două lucruri diferite! În Franța, șefii au devenit pe jumătate burghezi. Au pierdut simțul revoluționar adevărat, pur!

— Să ascultăm puțin ce se vorbește alături, îl întrerupse Boissonis, făcînd cu ochiul, șiret, spre ușa deschisă.

— Meynestrel e aici? întrebă Prezel.

— Nu-l auzi? spuse Mithoerg.

Tăcură, ca să asculte. Vocea lui Meynestrel se auzea deslușită, egală.

Zelavski își strecură mîna pe sub brațul lui Jacques.

— Hai să ascultăm și noi...

VII

Jacques se așeză alături de Vanheede, care, cu mîinile împreunate, cu pleoapele pe jumătate lăsate, se rezemase de un raft prăfuit, în care Monier îndesa niște manifeste [illegible].

— Și eu, spunea Trauttenbach — un evreu german blond-roșcat, care locuia de obicei la Berlin, dar care venea des la Geneva —, și eu cred la fel, că nu veți putea face niciodată treabă bună cu mijloace legale! Acestea sînt sisteme prea timide, bune doar pentru intelectuali!

Se întoarse spre Meynestrel, cerînd parcă un semn de aprobare. Dar Pilotul, care ședea în mijlocul grupului, alături de Alfreda, se legăna pe scaun, cu privirile pierdute în depărtare.

— Să facem anumite distincții! rosti Richardley, un tînăr înalt, cu părul negru, retezat scurt. (În jurul lui se constituise, cu trei ani în urmă, gruparea aceasta cosmopolită și, pînă la venirea lui Meynestrel, fusese animatorul ei.

Pe urmă, se înclină, din proprie voință, în fața superiorității Pilotului, pe lîngă care, de atunci, juca, plin de pricepere și de devotament, rolul de secund.) Cîte țări, tot atîtea răspunsuri de dat... În anumite țări democratice, ca Franța, ca Anglia, se poate admite un progres legal al mișcării revoluționare... Vremelnic însă !

Cînd vorbea, își întindea totdeauna bărbia înainte : o bărbie ascuțită, dîrză. Fața lui rasă, cu fruntea albă împodobită cu păr negru, se arăta plăcută la prima vedere ; dar ochii lui, ca tăciunele, nu cunoșteau blîndețea, colțurile buzelor subțiri aveau un desen ascuțit, ca o tăietură, iar glasul îi era uscat, aspru.

— Greutatea este, spuse Șarkovski, să știi în care moment trebuie să treci de la acțiunea legală la acțiunea violentă, la insurecție...

Skada își ridică nasul coroiat și spuse :

— Cînd aburii împing prea tare, capacul samovarului sare singur !

Izbucniră rîsete, acele rîsete pe care Vanheede le numea „rîsete sălbatice".

— Bravo ! strigă Quilleuf.

— Atîta timp cît economia capitalistă deține puterea, observă Boissonis, trecîndu-și limba mică peste buzele roșii, revendicarea populară a libertăților democratice nu poate face nici cu atît să progreseze revolu...

— Bineînțeles ! sări Meynestrel, fără a se uita la bătrînul profesor.

Urmă o tăcere.

Boissonis voi să ia din nou cuvîntul :

— Avem mărturia istoriei... Gîndiți-vă la ceea ce s-a întîmplat ca să...

De data asta, cel care îl întrerupse fu Richardley :

— Ei da, istoria ! zise el. Ne îngăduie istoria să credem că se poate *prevedea*, că se poate fixa dinainte izbucnirea unei revoluții ? Nu ! Într-o bună zi, samovarul sare... Dinamismul forțelor populare scapă prezicerilor.

— Rămîne de văzut ! se pronunță Meynestrel pe un ton categoric.

Tăcu, dar toți cei care erau obișnuiți cu felul lui de a fi înțeleseră că se pregătea să vorbească.

La întruniri își urmărea mult timp, în tăcere, ideea și nu intervenea decît tîrziu în dezbateri. Se mulțumea să-i întrerupă din cînd în cînd pe cuvîntători printr-un misterios : „Rămîne de văzut !" sau printr-un vag și descurajant :

„Bineînțeles !" care, spuse de oricine altul, ar fi provocat un efect comic ; dar ascuțimea privirii sale, asprimea glasului, voința, încordarea gîndirii care se ghiceau în el nu te îndemnau cîtuși de puțin să zîmbești, ci trezeau atenția chiar și la cei pe care îi supăra felul lui tăios de a fi.

— Să ne ferim de confuzii... precizează Meynestrel. *Prevedere !* Dacă se poate prevedea o revoluție ? Dar ce înseamnă asta ?

Toți ascultau. Meynestrel își întinse piciorul bolnav și tuși scurt. Mîna lui, care te făcea să te gîndești la o gheară, cu degetele adesea strînse pe jumătate, ca și cum ar fi ținut în ele o minge nevăzută, se ridică, mîngîie ușor barba, apoi se lăsă pe piept.

— Nu trebuie să confundăm *revoluția* cu *insurecția.* Nu trebuie să confundăm *revoluția* cu *situația revoluționară*... Nu orice *situație revoluționară* duce neapărat la *revoluție.* Chiar dacă duce la insurecție... Pildă e 1905 în Rusia : mai întîi, situație revoluționară ; apoi, insurecție ; dar nu revoluție. (Se reculese cîteva clipe.) Richardley spune : „Preziceri". Ce înseamnă asta ? Să prevezi, cu precizie, momentul în care o situație va deveni revoluționară este greu. Totuși, influența mișcării proletare asupra unei situații prerevoluționare poate înlesni, poate grăbi desfășurarea unei situații revoluționare. Dar ceea ce o face, de fapt, să izbucnească este aproape întotdeauna un eveniment exterior ei, neașteptat, mai mult ori mai puțin neprevăzut ; vreau să spun, a cărui dată nu s-ar putea fixa dinainte.

Își puse un cot pe spatele scaunului Alfredei, rezemîndu-și bărbia în pumn. Cîteva clipe, ochii lui de vizionar lucid se țintiră, cu tărie, într-un punct îndepărtat.

— E vorba să privim lucrurile așa cum sînt. În mod realist. În mod practic. (Pronunță cuvîntul practic într-un fel al lui, ascuțit, ca o lovitură în timbal.) Pildă : Rusia... Să ne folosim mereu de pilde, de fapte ! Numai astfel putem învăța ceva. Noi nu facem matematică. În materie de revoluție, e ca în medicină : există teoria ; și mai este practica. Ba mai există și altceva : arta... În sfîrșit, să nu stăruim... (Înainte de a continua, zîmbi scurt spre Alfreda, ca și cum numai pe ea ar fi socotit-o în stare să guste paranteza ce-o făcuse.) În 1904, în Rusia, înainte de războiul din Manciuria, exista o situație prerevoluționară. Situație prerevoluționară care putea, care trebuia să aducă o situație revoluționară. Dar cum ? Era cu putință să se prevadă cum ? Nu. O mulțime de abcese puteau să se spargă. Era problema agrară. Era problema e-

vreiască. Erau problemele ivite în Finlanda, în Polonia. Era conflictul ruso-japonez în Orient. Cu neputință să ghicești care va fi elementul neașteptat ce va transforma situația prerevoluționară în situație revoluționară... Și, dintr-o dată, faptul acesta neașteptat s-a produs. O camarilă de aventurieri a izbutit să capete destulă înrîurire asupra țarului ca să-l împingă în războiul din Extremul Orient, fără știrea și împotriva politicii duse de ministrul lui de externe. Cine putea să prevadă asta ?

— Se putea prevedea că rivalitatea dintre ruși și japonezi în Manciuria va isca, în chip fatal, un conflict, spuse încet Zelavski.

— Dar cine putea spune că acest conflict va izbucni în 1905 ? Și că el va izbucni nu din pricina Manciuriei, ci din cauza Coreei ?... Iată o pildă de ceea ce înseamnă *elementul nou,* care transformă o situație prerevoluționară în situație revoluționară... Rusia a avut nevoie de războiul ăsta, de înfrîngerile astea... Numai astfel s-a văzut cum situația a devenit *revoluționară* și s-a dezvoltat pînă la *insurecție*... Insurecție, dar nu *revoluție !* Nu revoluție proletară ! De ce ? Fiindcă trecerea de la situația revoluționară la insurecție este un lucru ; iar trecerea de la insurecție la revoluție este altceva... Nu-i așa, fetițo ? adăugă Meynestrel cu jumătate de glas.

În timp ce vorbea, își aplecase capul în mai multe rînduri, cu o mișcare repede, spre a căuta un răspuns pe chipul tinerei femei. Tăcu, fără să se uite la nimeni. Părea că se gîndește mai puțin la ceea ce spusese și că analizează la modul absolut ansamblul acela doctrinar în care-i plăcea să se miște, fără a pierde niciodată din vedere legătura dintre teorie și realitate, dintre idealul revoluționar și cutare ori cutare situație dată. Avea privirea fixă. În asemenea clipe, întreaga lui putere de viață părea, într-adevăr, că se concentrează în flacăra sumbră a ochilor ; și privirea lui, atît de puțin omenească, îți amintea de un foc tainic ce ardea neîncetat înlăuntrul lui, mistuindu-i ființa, nutrindu-se din substanța ei.

Moș Boissonis, pe care teoriile revoluționare îl interesau mai mult decît revoluția, rupse tăcerea :

— Da ! Bun ! De acord ! E greu de prevăzut trecerea de la situația prerevoluționară la situația revoluționară... Dar, dar... Cînd situația asta revoluționară este creată, nu se creează și putința de a prevedea revoluția ?

— A prevedea ! i-o tăie Meynestrel, enervat. A prevedea !.. Important nu e atît să prevezi... Important este să pregătești,

să grăbești trecerea asta de la situația revoluționară la revoluție ! Totul atîrnă atunci de factorii *subiectivi :* de aptitudinea șefilor și a clasei revoluționare pentru acțiunea revoluționară. Și nouă, tuturora, care sîntem formațiuni de avangardă, ne revine sarcina de a dezvolta prin toate mijloacele, pînă la cel mai înalt grad, aptitudinea asta. Cînd aptitudinea aceasta este destul de dezvoltată, atunci abia se poate grăbi trecerea la revoluție ! Atunci se pot dirija evenimentele ! Atunci, da, dacă vreți, se poate *prevedea !*

Rostise ultimele fraze dintr-o suflare, coborînd glasul, și atît de repede, încît mulți dintre străinii de acolo nici nu le putuseră înțelege bine. Tăcu, își dădu ușor capul pe spate, zîmbi puțin și își închise ochii.

Jacques, care rămăsese în picioare, zări lîngă fereastră un scaun liber și se duse să se așeze pe el. (Niciodată nu lua parte mai intens la viața colectivă decît în felul acesta, în momentele cînd, fără să se desprindă de ceilalți, izbutea să se smulgă din cercul lor imediat și să pună, din nou, stînd deoparte, stăpînire pe el însuși : în asemenea clipe nu se simțea numai solidar, ci fratern.) Bine instalat pe scaun, cu brațele încrucișate, cu capul rezemat de perete, își lăsă o clipă privirea să rătăcească pe deasupra grupului, care, după un moment de reculegere, se întoarse iarăși spre Meynestrel. Atitudinea oamenilor era felurită, dar toți ascultau cu o atenție pasionată. Cît de mult îi iubea pe oamenii aceștia, care se dăruiseră cu totul idealului revoluționar și a căror viață de oameni care luptă și sînt veșnic încolțiți o cunoștea în amănunt ! Putea să aibă divergențe ideologice cu unii dintre ei, să sufere din pricina unei anumite lipse de înțelegere, a unor anumite asprimi, dar îi iubea pe toți, pentru că toți erau puri. Și era mîndru că și ei îl iubesc : căci îl iubeau, cu toate deosebirile dintre ei, deoarece simțeau toți că și el este pur... O emoție subită îi împăienjeni privirea. Nu-i mai putu vedea, nu-i mai putu deosebi pe unul de altul ; și, o clipă, adunarea aceasta, alcătuită din oameni scoși în afara legilor, veniți aici din cele patru colțuri ale Europei, nu mai fu pentru el decît o imagine a omenirii hărțuite, asuprite, care înțelegea cît este de subjugată și care, răzvrătindu-se, în sfîrșit, își aduna toate energiile pentru a reclădi o lume nouă...

Glasul Pilotului se ridică în tăcere :

— Să ne întoarcem la exemplul din Rusia : la marea experiență. Trebuie să ne referim la ea... În 1904 se putea oare prevedea că situația prerevoluționară va deveni revoluționară în anul următor, după înfrîngerile din Orient ? Nu !...

În 1905, odată situația asta revoluționară creată de împrejurări, se putea oare ști dacă revoluția, revoluția proletară, se va înfăptui ? Nu ! Și cu atît mai puțin se putea ști dacă ea va izbuti ori ba... Factorii obiectivi erau cum nu se poate mai prielnici, mai caracteristici. Dar factorii subiectivi nu erau copți încă... Amintiți-vă faptele. Condiții obiective strașnice ! Dezastre militare, criză politică. Criză economică : criză de aprovizionare, foamete... etc... Și situația se încordă foarte repede : greve generale, răscoale țărănești, răzvrătiri, *Potemkin,* insurecțiile din decembrie la Moscova... De ce, cu toate acestea, *revoluția* n-a putut să izbucnească din *situația revoluționară ?* Din pricină că factorii *subiectivi* nu erau copți, Boissonis ! Pentru că nimic nu era pus la punct ! Nu exista o adevărată voință revoluționară ! În spiritul unor conducători nu existau directive limpezi, netede ! Nu exista nici înțelegere între ei ! Nici ierarhie, nici disciplină ! Nu exista unire între masele muncitorești și cele de la țară ; și nici un fel de pregătire revoluționară puternică în rîndurile țărănimii !

— Totuși, țăranii... încercă să spună Zelavski.

— Țăranii ? E drept că au făcut puțină agitație în satele lor, au năvălit pe moșiile boierești, au dat foc, pe ici, pe colo, cîte unui castel. De acord ! Dar, pe urmă, cine a primit să meargă împotriva muncitorilor ? Țăranii ! Din cine erau formate regimentele care, pe străzile Moscovei, au decimat cu sălbăticie, prin salve de armă, proletariatul revoluționar ? Din țărani, numai din țărani !... Carența factorilor subiectivi ! repetă Meynestrel cu asprime. Cînd știi ce s-a petrecut în decembrie 1905 ; cînd te gîndești la timpul pierdut în discuții teoretice în sînul social-democrației ; cînd constați că șefii nici nu se înțeleseseră asupra scopurilor care trebuiau atinse ; că nici nu erau măcar de acord asupra unui plan tactic de ansamblu, în așa fel încît grevele din Petersburg au încetat tocmai în momentul cînd răscoala începea la Moscova, în așa fel că greva de la Poștă și de la Căile Ferate era terminată în decembrie, tocmai în momentul cînd oprirea comunicațiilor ar fi paralizat guvernul și l-ar fi împiedicat să îndrepte spre Moscova regimentele care au zdrobit pe loc răscoala — atunci înțelegi foarte bine de ce revoluția, în Rusia aceea din 1905... șovăi o clipă, își aplecă fața spre Alfreda, apoi silabisi repede : ...era dinainte *con-dam-na-tă !*

Richardley, care ședea pe un scaun, cu coatele pe genunchi, cu trupul aplecat înainte, frămîntîndu-și degetele, își ridică privirea mirat.

— Condamnată dinainte ?

— Bineînțeles ! făcu Meynestrel.

O clipă tăcură cu toții.

De la locul său, Jacques încercă să răspundă :

— Dar atunci, în loc de a ține să se împingă lucrurile pînă la capăt, n-ar fi fost mai bine să...

Meynestrel o privea pe Alfreda ; zîmbi, fără să se întoarcă spre Jacques. Skada, Boissonis, Trauttenbach, Zelavski, Prezel făceau semne de aprobare.

Jacques continuă :

— De vreme ce țarul promulgase constituția, n-ar fi fost mai bine...

— ...să se încheie o înțelegere provizorie cu partidele burgheze ? preciză Boissonis.

— ...să se folosească prilejul, pentru a se organiza mai bine, mai metodic social-democrația rusă ? adăugă Prezel.

— Nu, nu sînt de părerea asta, spuse Zelavski încetișor. Rusia nu este Germania. Și socot că Lenin avea dreptate !

— Ba deloc ! exclamă Jacques. Plehanov avea dreptate ! După constituția din octombrie, nu trebuia „să se pună mîna pe arme"... Trebuia să se oprească mișcarea ! Să se consolideze ceea ce se cîștigase !

— Au descurajat masele, spuse Skada. Au ucis oameni în zadar.

— E adevărat, urmă Jacques cu însuflețire. Cîte suferințe n-ar fi fost înlăturate... Cît sînge vărsat fără rost ar fi fost cruțat !...

— Asta rămîne de văzut ! făcu Meynestrel cu brutalitate.

Nu mai zîmbea.

Tăcură cu toții, foarte atenți.

— Acțiune condamnată la eșec ? urmă Meynestrel după o scurtă pauză. Da ! Și chiar din octombrie !... Dar sînge vărsat în zadar ? Nu, de bună seamă că nu !

Se ridicase, ceea ce făcea rareori după ce începea să vorbească. Înaintă pînă la fereastră, privi distrat afară și se întoarse repede lîngă Alfreda.

— Că insurecția din decembrie nu putea duce la cucerirea puterii ? Fie ! Era însă acesta un motiv ca să nu se acționeze ca și cum cucerirea puterii *ar fi fost posibilă ?* Desigur că nu ! Mai întîi, pentru că importanța forțelor revoluționare nu poate fi cunoscută decît atunci cînd a fost pusă la încercare, cînd s-a făcut revoluția. Plehanov greșește. Trebuia *să se pună mîna pe arme* după octombrie. Trebuia să se

verse sînge ! Căci 1905 este o etapă. O etapă necesară : istoricește necesară ! După Comună, și pe o scară mai întinsă, este a doua încercare de a transforma un război imperialist în revoluție socială. Sîngele care a curs n-a curs în zadar ! Pînă în 1905, poporul rus — poporul, și chiar proletariatul — credea în țar. Oamenii își făceau cruce cînd îi rosteau numele. Dar, după ce țarul a poruncit să se tragă în popor, proletariatul și chiar mulți țărani au început să înțeleagă că nu aveau nimic de așteptat de la țar și nici de la clasele conducătoare. Într-o țară atît de înclinată spre misticism, atît de înapoiată, sîngele era indispensabil pentru dezvoltarea conștiinței de clasă... Și asta nu-i tot. Dintr-un alt punct de vedere, din punctul de vedere tehnic, tehnic revoluționar, experiența a fost de o mare însemnătate. Conducătorii au avut prilejul să facă o ucenicie ca niciodată altcîndva. Asta se va vedea, poate, mîine !

Stătea în picioare, cu ochii strălucitori, punctîndu-și fiecare frază cu un gest al brațului. Încheieturile mîinilor lui aveau o finețe, o mlădiere feminină, iar gesturile sale, în felul delicat și unduitor în care-și frămînta degetele, îți aduceau aminte de Orient, de dansatoarele din Cambodgia, de hinduși care îmblînzesc șerpii.

Mîngîie ușor umărul Alfredei și se așează iar pe scaun.

— Asta se va vedea, poate, mîine, repetă Meynestrel. Europa de astăzi, ca și Rusia din 1905, se află, categoric, într-o situație prerevoluționară. Conflictele din lumea capitalistă frămîntă întreaga Europă. Prosperitatea este doar o iluzie... Dar cînd, cum va izbucni faptul nou ? Care va fi el ? Criza economică ? Criza politică ? Războiul ? Revoluția înlăuntrul unui stat ? Cînd, cum se va închega situația revoluționară ? M-aș înclina în fața deșteptăciunii celui ce poate să *prevadă !*... De altfel, lucrul e fără importanță. Factorul nou se va ivi ! Și ceea ce-i important este ca în ziua aceea *să fim gata !* În Rusia din 1905, proletariatul nu era pregătit ! De aceea s-au dat toate peste cap. Este oare pregătit proletariatul european ? Conducătorii lui sînt ei pregătiți ? Nu !... Este oare destul de puternică solidaritatea dintre membrii Internaționalei ? Nu ! Iar unirea între conducătorii proletariatului este ea destul de solidă ca să poată fi eficace ? Nu !... Se poate oare închipui că izbînda revoluției va fi posibilă fără o absolută concentrare a forțelor revoluționare din toate țările ?... E drept că au fondat acel birou internațional. Dar ce este el ? Nimic mai mult decît un organ de informație. Nici măcar germenele acelei puteri centrale proletare fără de care nu va

fi posibilă niciodată nici o acțiune simultană și hotărîtoare !.. Internaționala ? O expresie a unității spirituale a proletariatului. Acesta nu-i puțin lucru, de bună seamă. Dar organizarea ei reală rămîne încă să fie înfăptuită. Totul este de făcut ! Cum se manifestă activitatea ei ? Prin congres ! Nu critic congresele : voi fi la Viena la 23 august... Dar, de fapt, nu-i nimic de așteptat de la congrese !... Pildă : Basel, 1912. O manifestare măreață împotriva războiului balcanic, bineînțeles ! Să vedem rezultatele. S-au votat, cu entuziasm, rezoluții minunate. Minunată, mai cu seamă, a fost iscusința cu care au ocolit problema, ba pînă și cuvîntul de „grevă generală" în rezoluțiile lor ! Amintiți-vă dezbaterile. S-a studiat oare vreodată problema asta a grevei în adînc, ca o problemă *practică,* ce se pune în chip diferit, după cazuri, după țări ? Care va trebui să fie atitudinea pozitivă a cutărui sau cutărui proletariat în eventualitatea cutărui sau cutărui război ?... Războiul ? O entitate ! Proletariatul ? O altă entitate ! Conducătorii noștri fac variațiuni oratorice asupra acestor entități, ca pastorii care vorbesc în amvon pe planul sentimentelor duminicale ! Contopirea dintre doctrină, pe de o parte, și conștiința, forța, avîntul revoluționar ale maselor, pe de altă parte, nici n-a început încă !

Și se opri cîteva clipe.

— Nimic nu s-a făcut ! murmură el gînditor. Nimic ! Pregătirea proletariatului cere un efort imens și coordonat, care deocamdată a fost abia schițat. Am să vorbesc despre asta la Viena. Nimic nu s-a făcut, spuse el din nou, foarte încet. Nu-i așa, fetițo ? Zîmbi ușor ; pe urmă își roti privirea pe deasupra celor ce-l ascultau și fruntea i se încreți. De pildă : cum se face că Internaționala nu-și are încă publicația ei lunară sau chiar săptămînală ? Un buletin european, redactat în toate limbile, același pentru toate organizațiile muncitorești din toate țările ? Am să vorbesc despre asta la congres... Ar fi cel mai bun mijloc pentru conducători ca să dea, în același timp, un răspuns uniform milioanelor de proletari, care în toate țările își pun, cu mici deosebiri, aceleași întrebări. Ar fi cel mai bun mijloc, care ar îngădui tuturor muncitorilor, militanți sau ba, să se poată informa cu exactitate asupra situației politice și economice din toată lumea. În situația actuală ar fi unul din cele mai bune mijloace pentru a dezvolta și mai mult, la orice muncitor, reflexul internațional : un metalurgist din Motala sau un docher din Liverpool trebuie să simtă, fără nici o deosebire, ca pe un lucru personal, greva care izbucnește la Hamburg sau la San

Francisco, sau la Tiflis ! Dacă fiecare muncitor, fiecare țăran, întorcîndu-se sîmbăta seara de la munca lui, ar găsi pe masă, la el acasă, și ar lua în mînă o foaie scrisă, și ar ști că ea se află, în același ceas, în mîinile tuturor proletarilor din lumea întreagă, dacă el ar putea citi în ea noutăți, date statistice, directive, ordine de zi, și ar ști că ele sînt citite, în același ceas, în lumea întreagă, de către toți aceia care sînt ca și el, conștienți de dreptul maselor, singur faptul acesta ar avea o putere educatoare in-cal-cu-la-bi-lă ! Fără să mai socotim că efectul asupra guvernelor ar fi...

Ultimele fraze fură rostite cu o repeziciune ce făcea ca înțelesul lor să fie greu de prins. Se opri brusc, deoarece îl zări pe Janotte, conferențiarul, care tocmai intra, înconjurat de cîțiva prieteni.

Și toți obișnuiții Localului își dădură seama că în seara aceea Pilotul nu va mai spune nimic.

VIII

Jacques nu-l cunoștea pe Janotte. Era întocmai așa cum îl descrisese Alfreda. Bondoc, cam țeapăn în hainele-i negre și demodate, străbătu încăperea în vîrful picioarelor, cu înclinări ușoare, cu gesturi de paracliser, ce nu se prea potriveau cu mutra lui solemnă, încoronată de o coamă albă, ca dintr-o efigie heraldică.

Jacques se ridică în picioare. Voia să se folosească de zarva prezentărilor ca să plece și se strecură în biroul cel mic de alături, unde îl aștepta pe Meynestrel.

În adevăr, acesta nu întîrzie să vină. Ca întotdeauna, Alfreda îl însoțea.

Convorbirea fu scurtă. În cîteva minute, Meynestrel scoase din dosarul Guittberg-Tobler cele cinci sau șase documente pe care se sprijinea acuzația. I le dădu lui Jacques. Adăugă cîteva cuvinte pentru Hosmer, apoi și cîteva sfaturi generale asupra felului practic de a începe ancheta.

După aceasta, se ridică.

— Acum, fetițo, la masă !

Alfreda adună în grabă hîrtiile împrăștiate și le îngrămădi în servietă.

Meynestrel se apropie de Jacques. Îl privi o clipă, cercetător. Apoi, cu glas prietenesc, cu totul deosebit de tonul pe care-l întrebuințase în timpul convorbirii, îl întrebă cu jumătate de voce :

— Nu prea ești în apele dumitale astă-seară, așa-i ?
Jacques, cam stingherit, avu un zîmbet de surprindere :
— Nu, n-am nimic, mă simt foarte bine !
— N-ai chef să pleci la Viena ?
— Dimpotrivă. De ce ?
— Adineauri mi s-a părut că ești îngrijorat...
— Da de unde...
— Oarecum... exilat...
Jacques zîmbi mai tare.
— Exilat, repetă el. Umerii lui avură o ușoară mișcare de sfîrșeală și zîmbetul i se stinse. Sînt unele zile cînd, fără să știi de ce, te simți mai mult ca de obicei... exilat... Dumneata, Pilotule, trebuie să cunoști bine sentimentul ăsta.

Meynestrel, fără să răspundă, făcu doi pași spre ieșire, apoi se întoarse să vadă dacă Alfreda este gata. Deschise ușa și o pofti să treacă înaintea lui.

— Bineînțeles, făcu el abia după aceea, foarte repede, cu un zîmbet fugar spre Jacques. Cunoaștem... Cunoaștem sentimentul ăsta...

Localul se golise. Monier așeza scaunele la loc și făcea puțină ordine. (Sîmbăta și duminica, întrunirea se prelungea, de obicei, pînă tîrziu noaptea. În seara aceea însă cei mai mulți dintre obișnuiții casei își dăduseră întîlnire, după cină, în sala Ferrer, la conferința lui Janotte.)

Meynestrel o lăsă pe tînăra femeie s-o ia puțin înainte. Își strecură brațul pe sub al lui Jacques și începu să coboare scările, tîrîndu-și puțin piciorul.

— Sîntem singuri, dragul meu... Trebuie să ne împăcăm cu asta odată pentru totdeauna. Vorbea repede, cu glas coborît ; făcu o pauză ; privirea îi alunecă spre Alfreda ; repetă, cu glas și mai coborît : Mereu singuri.

Rostise acestea pe un ton de pură constatare obiectivă, fără urmă de tristețe ori de părere de rău. Cu toate astea, Jacques fu sigur că în momentul acela Pilotul se gîndea la ceva de ordin personal.

— Da, știu prea bine, suspină Jacques, încetinindu-și pasul, pînă cînd se opri cu totul, ca și cum ar fi tîrît după el o povară de gînduri grele, încîlcite, care-i împiedicau mersul. Este blestemul Babilonului ! Oameni de aceeași vîrstă, care duc aceeași viață și au aceleași convingeri, pot petrece împreună o zi întreagă, pot vorbi unul cu altul în modul cel mai liber, cel mai sincer, fără să se fi înțeles un singur minut, fără măcar să se fi apropiat o singură clipă !... Stăm așa, unul

alături de altul, nepătrunși... Așezați unul lîngă altul, ca pietricelele pe marginea lacului. Încît mă întreb dacă vorbele, dîndu-ne iluzia unui acord, nu ne despart mai degrabă decît ne apropie !

Își ridică privirea. Meynestrel, oprindu-se și el la capătul scărilor, asculta tăcut glasul acesta trist, care răsuna între pereții vestibulului de piatră.

— Ah ! Dac-ai ști cît de sătul sînt cîteodată de vorbe ! reluă Jacques cu o violență neașteptată. Cît sînt de sătul de pălăvrăgelile noastre, de toată... ideologia asta !

La acest din urmă cuvînt, Meynestrel făcu repede un gest cu mîna.

— Așa-i. Vorbele n-ar trebui să fie decît un mijloc de acțiune... Dar atîta timp cît nu se poate trece la acțiune, sînt și vorbele un fel de a face ceva.

Aruncă o privire spre curte, unde Paterson și Mithoerg, prelungind, de bună seamă, o pălăvrăgeală începută sus, se plimbau încoace și încolo, gesticulînd. Apoi își ațintă asupra lui Jacques căutătura sa ascuțită.

— Răbdare... Faza ideologică... nu-i decît o fază... O fază de pregătire, necesară ! Rigoarea doctrinei se întărește prin controversă. Fără teorie revoluționară nu există mișcare revoluționară. Fără teorie revoluționară nu există avangardă. Nu există conducători... Ideologia noastră te sîcîie... Da : ea le va părea, fără îndoială, urmașilor noștri o risipă caraghioasă de energie... E oare greșeala noastră ? N-a sosit încă timpul acțiunii.

Jacques, atent, părea că spune : „Explică-te !"

Meynestrel urmă :

— Economia capitalistă rezistă încă. Mașina dă semne de uzură, dar, de bine, de rău, funcționează încă. Proletariatul suferă și se agită, dar, dacă te uiți bine, nu crapă încă de foame. În lumea asta care șchioapătă, care trăiește în virtutea forței dobîndite, ce vrei să facă toți acești înaintași care așteaptă ceasul acțiunii ? Vorbesc ! Se îmbată de ideologie ! Activitatea lor n-are alt cîmp liber decît acela al ideilor. Nu putem încă stăpîni lucrurile.

— Ah, făcu Jacques, să stăpînim lucrurile !

— Răbdare, dragă băiete ! Toate astea nu țin decît un timp ! Contradicțiile regimului se accentuează tot mai mult. Rivalitățile între națiuni se înmulțesc. Concurența și lupta pentru piețe de desfacere devin tot mai haine. E vorba de viață și de moarte : întregul sistem este organizat în vederea piețelor din ce în ce mai lărgite ! Ca și cum piețele ar putea să crească

la nesfîrșit !... La marginea prăpastiei, totul se dă peste cap ! Lumea se îndreaptă spre criză, spre catastrofa de neînlăturat... Și ea va fi universală... Așteaptă numai ! Așteaptă ca totul să se încurce în viața economică a lumii... Ca mașinile să reducă și mai mult numărul salariaților... Ca falimentele și ruinele să se țină lanț ; ca să nu se mai găsească de lucru nicăieri ; ca economia capitalistă să se afle în situația unei societăți de asigurare ai cărei clienți ar fi sinistrați cu toții, în aceeași zi... Atunci...

— Atunci ?...

— Atunci vom trece de faza ideologiei ! Atunci timpul palavragiilor va fi trecut ! Și ne vom sufleca mînecile, fiindcă ceasul acțiunii va fi sosit, fiindcă vom putea, în sfîrșit, să *stăpînim lucrurile !* O flacără îi străluci o clipă în ochi, apoi se stinse. Repetă : Răbdare... răbdare ! Apoi își întoarse capul, ca s-o caute cu privirea pe Alfreda. Și, cu toate că era prea departe ca să-l audă, murmură mașinal : Nu-i așa, fetițo ?...

Alfreda se apropie de Paterson și de Mithoerg.

— Veniți cu noi la „Caveau", să mîncăm ceva, îi propuse Alfreda lui Mithoerg, fără a-l privi pe Paterson. Nu-i așa, Pilotule ? îi strigă ea cu voioșie lui Meynestrel. (Ceea ce pentru Paterson și pentru Mithoerg însemna limpede : „Pilotul va plăti toată consumația...")

Meynestrel aprobă cu o înclinare a pleoapelor. Alfreda adăugă :

— Pe urmă, mergem cu toții la sala Ferrer.

— Eu nu, spuse Jacques. Eu nu !

Caveau era un mic bar vegetarian, instalat într-un subsol din Rue Saint-Ours, dincolo de Promenade des Bastions, în inima cartierului universitar ; era frecventat mai ales de studenți socialiști. Pilotul și tînăra femeie cinau adesea acolo, în serile cînd nu se întorceau să lucreze în Carouge.

Meynestrel și Jacques porniră înainte. Alfreda și cei doi tineri îi urmau la cîțiva metri.

Pilotul începu să vorbească iar, în felul lui repezit :

— Și încă avem mult noroc, îți dai seama, că trăim faza asta ideologică... Avem noroc că ne-am născut în pragul unei lumi care începe... Ești prea sever cu ccilalți tovarăși ! Eu sînt gata să le iert o ice, chiar și palavrele, pent u că sînt plini de viață... pentru că sînt tineri !

O umbră de melancolie, pe care însoțitorul său n-o observă, îi întunecă fața. Se întoarse să se asigure că Alfreda era în urma lor.

Încăpățînat, Jacques clătină din cap cu hotărîre. În clipele de descurajare i se întîmpla, într-adevăr, să-i judece cu asprime pe tinerii din jurul său. I se părea că cea mai mare parte dintre ei gîndeau superficial, îngust, că le făcea plăcere să fie veninoși și fanatici ; că inteligența lor se silea să le întărească de obicei concepțiile, iar nu să le lărgească, să le înnoiască ; și mai era convins că mulți dintre ei erau mai curînd niște revoltați decît niște revoluționari, că le era mai scumpă revolta lor proprie decît soarta omenirii.

Totuși, se ferea să-și critice tovarășii în fața lui Meynestrel. Spuse numai atît :

— Tineri ? Dar ceea ce mă supără pe mine e tocmai că nu sînt destul de... tineri !

— Nu sînt destul de tineri ?

— Nu ! Ura lor, mai ales, e o reacțiune de moșnegi. Micul Vanheede are dreptate : tinerețea adevărată e dragoste, nu ură.

— Visătorule ! exclamă cu gravitate Mithoerg, care-i ajunsese din urmă. Își aruncă ochii, pieziș, pe deasupra ochelarilor, spre Meynestrel : Trebuie să urăști ca să poți dori cu adevărat, zise el după un timp, privind în depărtare. Și adăugă, aproape imediat, pe un ton arțăgos : După cum știi, victoriile au venit întotdeauna după măceluri, asta este !

— Nu, spuse Jacques liniștit. Nici ură, nici violență. Nu ! În privința aceasta, nu voi fi niciodată alături de voi !

Mithoerg îi aruncă o privire lipsită de bunăvoință.

Jacques se întoarse ușor spre Meynestrel și așteptă o clipă înainte de a continua. Dar cum Meynestrel nu se hotăra să intervină, izbucni aproape cu brutalitate :

— Trebuie să urîm, trebuie să ucidem ! Trebuie, trebuie !... Ce știi tu, Mithoerg ? Ar fi destul ca un mare revoluționar să învingă fără vărsare de sînge — numai prin puterea spiritului — și toate teoriile voastre în legătură cu revoluția violentă s-ar spulbera !

Austriacul mergea cu pași greoi, la oarecare depărtare. Fața lui era încruntată. Nu răspunse nimic.

— Dacă, de-a lungul istoriei, toate revoluțiile au cerut atîta sînge, urmă Jacques, aruncînd o nouă privire spre Meynestrel, cauza a fost, poate, că aceia care le-au stîrnit nu le-au pregătit și nu le-au gîndit îndeajuns. Ele au fost, toate, mai mult sau mai puțin, improvizate de la o zi la alta, în panică, și conduse de niște sectari ca noi, care ridicau violența la rangul de dogmă. Ei credeau că fac o revoluție și, de fapt, se mulțumeau cu un război civil... Recunosc că violența e o

formă necesară a improvizării, dar nu văd de ce ar fi absurd să concepem în civilizația noastră actuală un alt gen de revoluție, o revoluție lentă, condusă metodic de spirite ca al lui Jaurès : adică de oameni formați la școala umanismului, care au avut timp să-și mediteze îndelung doctrina și să stabilească un plan progresiv de acțiune — oportuniști, în înțelesul frumos al cuvîntului, care s-au pregătit pentru guvernare printr-un șir de manevre metodice, acționînd pe toate căile, în același timp : parlament, consilii municipale, sindicate, mișcări muncitorești, greve ; niște revoluționari care să fie în același timp oameni de stat și care să-și execute planul cu amploare și hotărîre, cu energia liniștită pe care ți-o dă o gîndire limpede, ce se bucură de un răgaz mai îndelungat, în sfîrșit, în ordine și fără ca frîiele evenimentelor să le scape din mîini !

— Frîiele evenimentelor ! mormăi Mithoerg, gesticulînd în neștire. *Dummkopf !*[1] Întronarea unui regim nou nu se poate imagina decît sub presiunea unei catastrofe, într-un moment de *Krampf*[2] colectiv, în care toate pasiunile se exacerbează... (Vorbea destul de curgător franceza, dar cu un accent german, apăsat și răgușit.) Nimic cu adevărat nou nu se poate obține fără avîntul pe care-l dă ura. Și, ca să construim din nou, trebuie mai înainte de toate ca un ciclon, un *Wirbelsturm,* să fi distrus și să fi netezit totul, pînă la ultimele resturi ! Rosti aceste cuvinte cu capul plecat, cu un fel de nepăsare care le dădea un înțeles înspăimîntător. Își ridică fruntea : *Tabula rasa ! Tabula rasa !* Și gestul brutal al mîinii sale părea că desființează obstacole și taie drum înaintea lui.

Jacques făcu cîțiva pași în tăcere.

— Da, oftă el, silindu-se să se stăpînească. Tu trăiești — și trăim cu toții ! — într-o credință axiomatică, anume că ideea de revoluție este incompatibilă cu ideea de ordine. Sîntem cu toții intoxicați de acest romantism eroic, sîngeros... Dar îmi dai voie să ți-o spun, Mithoerg ? sînt clipe cînd mă gîndesc cu neliniște la toate acestea, cînd mă întreb de unde pornește realmente adeziunea asta generală la legile violenței... Să fie, oare, numai pentru că violența ne e indispensabilă cînd e vorba de o acțiune încununată de succes ? Nu... Este și pentru că aceste teorii măgulesc instinctele

1 Prostule !
2 Spasm.

noastre cele mai josnice, cele mai primitive, cele mai adînc înrădăcinate în om... Să ne privim în oglindă... Cu ce ochi horoși, cu ce rînjete sălbatice, cu ce bucurie crudă, barbară pretindem cu toții că luăm această violență drept o necesitate! Adevărul este că apărăm acest principiu din motive mult mai puțin lăudabile și mult mai personale: pentru că, în adîncul sufletului, vrem cu toții să ne răzbunăm pentru ceva și să ne potolim anumite nădufuri... Și, ca să ne bucurăm cu conștiința împăcată de această poftă de răzbunare, nimic mai bun decît s-o explicăm prin supunerea la o lege fatală.

Jignit, Mithoerg întoarse brusc capul.

— Eu, protestă el, eu...

Jacques nu se lăsă întrerupt:

— Așteaptă! Nu învinuiesc pe nimeni. Spun noi; constat. Nevoia de a distruge este și mai puternică încă decît speranța de a construi... Pentru mulți dintre noi, înainte de a fi o operă de transformare socială, revoluția este, în primul rînd, un prilej de potolire a unei dorințe de răzbunare într-un război civil, într-o lovitură de stat. Ce dezlănțuire de represalii s-ar produce în ziua în care, după o victorie deosebit de sîngeroasă, am izbuti să impunem, la rîndul nostru, o tiranie, tirania justiției *noastre!*... În adîncul fiecărui revoluționar se află un *aițător la răscoală,* Mithoerg! Asta, în afară de celelalte! Nu spune nu... Care dintre noi va îndrăzni să susțină că a scăpat pînă la urmă de contagiunea obsedantă a poftei de distrugere? În oamenii cei mai buni, cei mai mărinimoși, cei mai capabili de devotament văd cîteodată ivindu-se acel călugăr beat care...

— Bineînțeles! îl întrerupse Meynestrel. Dar așa se pune, oare, problema?

Jacques se întoarse spre el și-i căută privirea. Dar nu i-o întîlni. I se părea că Meynestrel zîmbise, însă nu era sigur. Zîmbi și el, dar din motive personale: se gîndea la ceea ce spusese cu cîteva clipe mai înainte: „Sînt sătul de toate pălăvrăgelile astea!"

Mithoerg ridică din sprîncene, deasupra ochelarilor; părea hotărît să nu mai răspundă.

Ajunseră în Place du Bourg-du-Four, pe care o traversară în tăcere. Lumina apusului învăpăia țiglele de pe acoperișurile bătrîne. Rue Saint-Léger se deschidea în față, îngustă, ca un coridor de umbră. În urma lor, Paterson și tînăra femeie vorbeau cu glas tare. Li se auzeau rîsetele, dar nu se înțelegea ce vorbeau. De cîteva ori, Meynestrel își aruncă privirile peste umăr spre ei.

Fără să-și explice de unde pornea asociația asta de idei, Jacques murmură :

— ...ca și cum individul nu s-ar putea înregimenta, ca și cum el n-ar putea face parte dintr-o grupare, dintr-o forță colectivă fără a trebui să renunțe mai întîi la valoarea sa...

— Despre ce valoare e vorba ? întrebă austriacul, din a cărui figură se deducea că nu vedea legătura dintre aceste cuvinte și cele de mai înainte.

Jacques șovăi :

— Valoarea sa umană, spuse el în sfîrșit, cu o voce joasă, nehotărîtă, ca și cum s-ar fi temut ca discuția să nu alunece pe acest tărîm nou.

Urmă o scurtă tăcere și, deodată, vocea lui Meynestrel izbucni, ascuțită :

— Valoarea sa umană ?

Această întrebare avea aproape o nuanță de bucurie, dar rămînea misterioasă, și lui Jacques i se păru că deosebește în ea o urmă de emoție. În cîteva rînduri i se păruse că în răceala lui Meynestrel ghicește un anumit accent, care dovedea că această răceală era voită, că ea ascundea disperarea unui suflet sensibil, pentru care natura omenească nu mai avea nici o taină, dar care, de fapt, nu se putea mîngîia de pierderea iluziilor.

Mithoerg nu luă în seamă decît veselia Pilotului ; începu să rîdă și-și pocni dinții cu unghia de la degetul cel mare.

— Tu, Thibault, n-ai simț politic nici atîta ! îi aruncă el, ca pentru a încheia discuția.

Jacques nu-și putu stăpîni un gest de nemulțumire.

— Dacă trebuie să ai simț politic ca să...

De data asta îl întrerupse Meynestrel :

— Ce înseamnă să ai simț politic, Mithoerg ?... Înseamnă să recunoști că, la nevoie, trebuie să întrebuințezi în lupta socială procedee care în viața particulară ne-ar dezgusta pe fiecare dintre noi ca niște vicleșuguri sau ca niște crime... Nu-i așa ?

Fraza lui sunase la început ca o vorbă de duh, dar și-o sfîrși pe un ton serios, măsurat, deși vehement. Rîdea și acum în tăcere, cu gura închisă, pufnind scurt pe nas.

Jacques vru să-i răspundă lui Meynestrel. Dar avea totdeauna un sentiment de respect față de Pilot.

I se adresă, deci, lui Mithoerg :

— O adevărată revoluție...

— O adevărată revoluție, tună Mithoerg, o revoluție pentru salvarea poporului, oricît de violentă ar fi, nu are nevoie să fie justificată !

— Așa ? Mijloacele nu importă ?

— Chiar așa ! întări Mithoerg, fără a-l lăsa să sfîrșească. Acțiunea nu urmează același drum cu speculațiile închipuirii tale ! Acțiunea, *Kamm'rad,* ia omul de gît, în acțiune, da, nu mai este vorba decît de un singur lucru : să izbîndești !... Pentru mine, orice ai crede tu, ținta nu este să mă răzbun pentru ceva ! Nu ! Ținta este să-l eliberez pe om. Împotriva voinței lui, dacă este cazul ! Cu gloanțe, la nevoie ! Cu ghilotina ! Cînd vrei să scapi pe cineva care se înecă, mai întîi îl pocnești zdravăn în cap, ca să te lase să-l salvezi... În ziua cînd treaba va începe cu adevărat, pentru mine nu va mai exista decît o singură țintă : să gonim, să măturăm tirania capitalistă. Ca să răsturnăm un goliat de mărimea asta și care n-a pregetat în fața nici unui mijloc atunci cînd voia să subjuge popoarele, nu sînt atît de nătîng încît să mă sinchisesc de mijloacele pe care le voi alege. Pentru a strivi prostia și răul, socotesc bun tot ceea ce e în stare să le strivească, chiar și prostia, chiar și răul ! De este nevoie de nedreptate, de este nevoie de sălbăticie, ei bine, voi fi nedrept, voi fi sălbatic ! Orice armă mi se pare bună dacă îmi dă forțe noi ca să învinge ! Într-o astfel de luptă spun : totul e îngăduit ! Totul, absolut totul, afară de înfrîngere !

— Nu ! făcu Jacques cu înfocare. Nu !

Căută privirea lui Meynestrel. Dar Pilotul își încrucișase mîinile la spate și, cu umerii căzuți, mergea pe lîngă ei, de-a lungul zidurilor, fără a se mai uita în jurul lui.

— Nu, urmă Jacques. (Era cît pe-aci să spună : „Revoluția aceea nu mă mai interesează. Omul care e capabil de asemenea violențe sîngeroase, pe care le împodobește cu numele de justiție, omul acela, odată victorios, nu-și va mai regăsi niciodată curăţenia morală, demnitatea, respectul față de valoarea umană, dorul fierbinte de dreptate, libertatea spiritului său. Nu pentru a da puterea unui astfel de smintit aștept revoluția...") Spuse doar atît : Nu ! deoarece simt foarte bine că violența asta, pe care o propovăduiești tu, amenință în același timp și domeniul spiritual !

— Ei și ? N-o să devenim doar paralitici din scrupule intelectuale. Puțin îmi pasă dacă ceea ce numești tu domeniul spiritual va trebui suprimat, dacă viața spirituală va trebui să fie înăbușită timp de o jumătate de veac ! Îmi pare rău, ca și

ție, dar spun : Nu-i nimic ! Iar dacă e nevoie să orbesc ca să devin cu adevărat activ, ei bine, scoate-mi ochii !

Jacques avu o mișcare de revoltă.

— Asta, nu ! Nu „puțin îmi pasă"... Înțelege-mă, Mithoerg... (Îi vorbea austriacului, dar se străduia să-și precizeze gîndul pentru Meynestrel.) Nici pentru mine scopul final nu e mai puțin însemnat. Dacă mă ridic împotriva acestui fel de a vedea, este chiar în interesul acestui scop ! O revoluție înfăptuită prin nedreptate, în minciună, cu cruzime, n-ar fi, pentru omenire, decît o falsă victorie. O astfel de revoluție ar purta în ea germenii propriei sale descompuneri. Ceea ce se va dobîndi prin astfel de mijloace nu va putea să dureze. Mai curînd sau mai tîrziu, se va prăbuși la rîndul ei... Violența este o armă de asuprire ! Ea nu va elibera niciodată cu adevărat popoarele. Ea nu va duce decît la triumful unei noi asupriri... Lasă-mă să vorbesc ! strigă el deodată, enervat, văzînd că Mithoerg vrea să-l întrerupă. Văd prea bine cîtă forță vă dă cinismul vostru teoretic ; și probabil că aș putea face abstracție de ceea ce pe mine personal mă dezgustă, ba chiar mi-aș însuși și eu cinismul ăsta, dacă aș crede că este folositor. Dar, v-o spun deschis, nu cred în el ! Am convingerea că nici un progres adevărat nu poate fi realizat prin mijloace josnice, propovăduirea violenței și a urii pentru a înscăuna domnia dreptății și a fraternității este un nonsens : înseamnă să trădăm, chiar dintru început, dreptatea și fraternitatea pe care dorim să le întronăm în lume... Nu ! Crede ce vrei. Dar eu, unul, cred că adevărata revoluție, revoluția care merită să-i dăruiești toate puterile, nu se va realiza niciodată prin disprețul valorilor morale !

Mithoerg era pe punctul de a răspunde.

— Micul și incorigibilul Jacques ! spuse deodată Meynestrel, cu glasul acela subțire pe care și-l lua uneori și care provoca nedumerire.

Asistase la dezbaterea aceasta ca un spectator. Ciocnirea dintre două temperamente îl interesa întotdeauna. Deosebirile acestea, făcute ca la școală, între spiritual și material, între violență și nonviolență, luate în sine, i se păreau absurde și deșarte : model de problemă falsă, de chestiune rău pusă. Dar la ce bun să mai stăruie ?

Încurcați, Jacques și Mithoerg tăcură.

Austriacul se întoarse spre Pilot și-i cercetă o clipă, atent, chipul de nepătruns ; zîmbetul de înțelegere pe care-l pregătea îi îngheță pe buze ; se întunecă la față. Era ne-

mulțumit de întorsătura pe care Jacques o dăduse convorbirii și-i era necaz pe Jacques, pe Pilot, pe el însuși.

După cîteva minute de tăcere, își încetini dinadins pasul, îi lăsă pe cei doi s-o ia înainte și rămase alături de Paterson și de Alfreda.

Meynestrel se folosi de acest prilej pentru a se apropia de Jacques.

— Ceea ce vrei tu, spuse el, este să purifici revoluția mai înainte ca ea să fi fost făcută. Prea devreme ! Ar însemna să n-o lași să se nască !

Făcu o pauză și, ca și cînd ar fi ghicit măsura în care aceste vorbe răneau sensibilitatea lui Jacques, adăugă repede, cu o privire pătrunzătoare :

— Dar... te înțeleg foarte bine.

Continuară să coboare strada în tăcere.

Jacques se străduia să-și treacă în revistă convingerile cu tot sîngele rece. Se gîndea la educația lui. „Cultură clasică... Formație burgheză... Asta lasă asupra inteligenței urme neșterse... Mult timp credeam că sînt născut să fiu romancier ; abia de curînd am încetat să mă mai gîndesc la asta. Am fost totdeauna mai înclinat să privesc, să înregistrez decît să judec, să trag concluzii... Asta este, de bună seamă, o slăbiciune pentru un revoluționar !“ își spuse el cu o strîngere de inimă. Nu se mințea niciodată pe el însuși. Cel puțin, nu în mod conștient. Nu se simțea nici inferior, nici superior tovarășilor săi, simțea doar că e altfel ; și, în rezumat, că este „un instrument revoluționar mai puțin bun“ decît ei. Va putea oare el vreodată să renunțe, ca ei, la conștiința lui proprie, să-și topească cugetarea, voința în doctrina abstractă, în acțiunea comună a unui partid ?

Spuse brusc, cu jumătate de glas :

— Oare a-ți păstra, a-ți apăra independența spiritului înseamnă să fii, în mod fatal, inapt pentru acțiunea comună ? Dar dumneata, Pilotule, faci oare altceva ?

Meynestrel părea că nu auzise. Cu toate acestea, după puțin, murmură :

— Valori individuale... Valori umane... Crezi oare că aceste două noțiuni sînt sinonime ?

Jacques rămase cu fața întoarsă spre el ; tăcerea asta întrebătoare părea că-l provoacă pe Pilot să-și lămurească mai bine gîndul.

Acesta începu să vorbească iar, cu regret parcă :

— Omenirea care se răscoală o dată cu noi este la începutul unei redresări extraordinare, care va transforma, pen-

tru veacuri, nu numai condiția omului în raport cu omul, ci, în același timp, și într-un chip pe care nu-l putem concepe încă, va transforma omul însuși, chiar și în ceea ce c ede el că sînt instinctele sale !

Apoi tăcu iarăși, cufundat în gînduri.

IX

Cîțiva pași mai în urmă, Mithoerg mergea alături de Paterson și Alfreda, fără să ia parte la convorbirea lor.

Tînăra femeie avea un mers mărunt și săltăreț alături de englezul care, cu picioarele sale mari, făcea un pas în timp ce ea făcea doi. Vorbea în voie și era atît de aproape de Paterson, încît cotul lui îi atingea umerii în fiecare clipă.

— L-am văzut întîia oară, spunea Alfreda, în timpul grevelor. Venisem să asist la un miting unde mă duseseră niște prieteni din Zürich. Pilotul luase cuvîntul. Eram în primele rînduri. Îl priveam. Ochii, mîinile lui... Mitingul s-a sfîrșit printr-o încăierare. Mi-am părăsit prietenii și am alergat alături de el... (Părea mirată ea însăși de amintirile pe care le evoca.) Și de atunci nu l-am mai părăsit. Nici o zi măcar. Cred că nu s-au scurs niciodată două ceasuri la rînd fără să nu fiu lîngă el...

Paterson aruncă o privire spre Mithoerg, șovăi, apoi spuse încet, cu glas ciudat :

— Ești mascota lui...

Alfreda rîse :

— Pilotul e mai drăguț decît tine, Pat... El nu spune „mascotă". El spune „înger păzitor".

Mithoerg asculta doar cu o ureche. Își urma în gînd discuția cu Jacques. Era sigur că avea dreptate. Prețuia în Jacques *Kamm'rad*-ul și încercase chiar să-și facă din el un prieten ; dar pe partizan îl judeca aspru. În clipa asta simțea împotriva lui o pornire surdă : „Ar fi trebuit să-i spun în față cîteva adevăruri, o dată pentru totdeauna !... Și, cu atît mai mult, față de Pilot !" Pe Mithoerg legătura atît de strînsă dintre Jacques și Meynestrel îl surprindea mai mult decît pe oricare altul. Nu era o pizmă meschină : lucrul acesta îl durea mai tare decît o nedreptate. Nu se îndoia defel că, adineauri, Pilotul fusese în mod tacit de partea sa. Tăcerea cu două înțelesuri a lui Meynestrel îl întărîtă și mai rău. Căuta un prilej să lămurească lucrurile, nu fără o poftă veninoasă de a-și lua revanșa.

Meynestrel și Jacques, care o luaseră înainte, se opriră la Promenade des Bastions, în fața intrării. (Tăind drumul prin grădină, dădeai de-a dreptul în Rue Saint-Ours.)

Soarele apunea. Dincolo de gardul de fier, un abur auriu plutea încă pe pajiștea verde. Sfîrșitul acestei duminici de vară atrăsese mulți plimbăreți spre Promenade, care era un fel de Grădina Luxembourg a Universității din Geneva. Toate băncile erau ocupate. Ciorchini vii de studenți se scurgeau pe aleile drepte, unde frunzișul des și înalt făcea să fie mai multă răcoare.

Lăsîndu-i în urmă pe Alfreda și pe englez, Mithoerg grăbi pasul, ca să-i ajungă pe ceilalți doi.

— ...oricum, o concepție de viață cam grosolană : fetișismul bunăstării materiale, spunea Jacques.

Mithoerg îl privi drept în față și, pe nepusă masă, fără a ști despre ce este vorba, se amestecă :

— Ce mai e și asta ? Iată, sînt sigur că le impută revoluționarilor „pofta pentru cele materiale" ! mîrîi el cu un rîs scurt și aspru, care nu prevestea nimic bun.

Jacques, mirat, îl privi afectuos. Avea întotdeauna multă îngăduință pentru felul neașteptat în care austriacul își schimba dispoziția de la un minut la altul. Îl considera pe Mithoerg drept un tovarăș încercat, care nu se dăruia ușor, dar în schimb era foarte sincer și curat în prietenie. Își dădea seama că era aspru pentru că ducea o viață singuratică, pentru că avusese o copilărie nefericită și pentru că era susceptibil în mîndria lui, mîndrie sub care Mithoerg ascundea, fără îndoială, cine știe ce luptă lăuntrică sau cine știe ce slăbiciune. (Jacques nu se înșela în privința asta. Germanul acesta sentimental purta în el o suferință : se știa urît și, dintr-o pornire bolnăvicioasă, își exagera urîțenia în așa măsură, că, uneori, ajungea în pragul disperării.)

Jacques îl lămuri, cu multă bunăvoință :

— Îi spuneam Pilotului că mulți dintre noi mai au încă un fel de a gîndi, de a simți, un fel de a dori fericirea care a rămas, fără doar și poate, capitalist... Nu crezi ? Ce înseamnă să fii revoluționar dacă nu, în primul rînd, a avea o atitudine a ta proprie, lăuntrică, a face revoluția în tine însuți, a smulge din tine deprinderile moștenite de la vechea orînduire socială ?

Meynestrel îi aruncă o privire scurtă și ascuțită. „A smulge, gîndi el, amuzat. Ciudat mai e și băiatul ăsta... Și-a smuls din spirit deprinderile burgheze, da ! Afară de cea mai

tipic burgheză dintre toate : deprinderea de a pune spiritul la temelia tuturor lucrurilor !"

Jacques continuă :

— Adesea mă izbește și pe mine însemnătatea, respectul inconștient pe care cei mai mulți oameni le acordă bunurilor materiale...

Mithoerg îl întrerupse cu înverșunare :

— E lesne, într-adevăr, să-i reproșezi unui nenorocit care crapă de foame și care se revoltă — întîi și întîi fiindcă vrea să mănînce — că e materialist !

— Bineînțeles ! tăie Meynestrel.

Jacques se declară numaidecît de acord :

— Nimic nu-i mai legitim decît revolta aceea, Mithoerg... Numai că mulți dintre noi par a socoti că revoluția va fi înfăptuită în ziua cînd capitalismul va fi expropriat... Eu doresc izbînda unei orînduiri generale... a unei largi orînduiri omenești, în care toți, fără deosebire...

— Bineînțeles, făcu Meynestrel.

Mithoerg mormăi :

— Răul cel mare este profitul !... Astăzi el e singurul motor al întregii activități a omului ! Atîta timp cît nu vom stîrpi din lume lucrul ăsta...

— Tocmai la asta voiam să ajung, vorbi din nou Jacques. Să stîrpim... Crezi că va fi ușor ? Cînd e vădit că noi înșine nu izbutim să stîrpim din noi noțiunea asta ? Chiar noi, revoluționarii !...

Mithoerg gîndea, de bună seamă, la fel, dar nu avea capacitatea de a o mărturisi ; nu mai putea rezista ispitei de a-și lovi prietenul. Dădu o altă întorsătură chestiunii, rînjind batjocoritor :

— „Noi, revoluționarii" ? Numai că tu n-ai fost niciodată un revoluționar !

Jacques, încurcat de acest atac personal, se întoarse brusc spre Meynestrel. Dar Pilotul se mărginea doar să zîmbească, și în zîmbetul acesta nu se vedea cîtuși de puțin sprijinul pe care-l căuta Jacques.

— Ce te-a apucat ? bolborosi el.

— Un revoluționar, urmă Mithoerg, cu un resentiment pe care nu se mai ostenea să-l ascundă, este un credincios ! Asta e ! Tu ? Tu ești unul dintre aceia care cugetă azi una și mîine, alta... Tu ești omul care are păreri și nu omul care are o credință !... Credința este un har ! Ea nu-i de tine, *Kamm'rad !* Tu n-ai credință și n-o să ai niciodată... Nu, nu ! Te cunosc bine ! Ceea ce îți place ție este să înclini cînd într-o parte,

cînd într-alta... Ca burghezul, pe canapeluța lui, cu pipa în gură, care se joacă, nepăsător și calm, de-a *contra* și de-a *pentru* ! E grozav de mulțumit de intuiția lui și face mereu huța pe canapeluță ! Tu ești la fel, *Kamm'rad !* Cauți, te îndoiești, ai firul în patru, te lovești cu nasul în dreapta, în stînga de contrazicerile pe care le tot fabrici de dimineață pînă seara ! Și ești mulțumit de intuiția ta !... N-ai credință !... strigă el, apropiindu-se de Meynestrel. Am dreptate, Pilotule ? Așa că să nu mai spună : „Noi, revoluționarii" !

Meynestrel schiță din nou un zîmbet scurt, de nepătruns.

— Adică cum ? Ce vină îmi găsești tu mie, Mithoerg ? îndrăzni Jacques tot mai încurcat. Că nu sînt sectar ? Da ? (Încurcătura lui se transformă, puțin cîte puțin, în furie, și această alunecare de la o stare la alta îi producea o senzație de plăcere.) Adăugă sec : Îmi pare rău. Tocmai lucrurile acestea i le explicam Pilotului... Îți mărturisesc că n-am nici un chef s-o iau de la început.

— Un diletant, asta ești, *Kamm'rad !* vorbi iarăși Mithoerg, cu patimă. (Ca întotdeauna cînd se lăsa furat de pasiune, un belșug extraordinar de salivă îl făcea să bîiguie.) Un diletant raționalist ! Mai bine zis, un protestant ! Da, da, un adevărat protestant ! Libertatea de spirit de a cerceta, liberul arbitru al conștiinței, etc... Ești la noi din simpatie, da, dar nu tinzi ca și noi spre o singură țintă ! Și iată ce cred eu : partidul e prea îmbîcsit de-alde ăștia ca tine ! De fricoși care șovăie permanent și care vor să devină judecători ai doctrinei, în loc să fie buni ostași ai doctrinei ! Vi se îngăduie să mergeți cu noi. Poate că-i o greșeală ! Mania voastră de a discuta rațional despre toate e ca o boală molipsitoare ! Încît, curînd-curînd, toată lumea va începe să aibă îndoieli și să șovăie în dreapta și în stînga, în loc să meargă drept spre revoluție !... Din cînd în cînd, sînteți, poate, în stare să faceți un act eroic, individual. Dar ce însemnătate are un act individual ? Nici una ! Un adevărat revoluționar trebuie să se împace cu ideea că nu e un erou. El trebuie să accepte să fie un oarecare, pierdut în comunitate. Trebuie să accepte ideea că singur nu e absolut nimic ! El trebuie să aștepte, cu răbdare, semnalul dat pentru toți ; și, atunci numai, să se ridice și să meargă laolaltă cu toți... *Ach,* tu, filosofule, socotești poate că supunerea asta e ceva demn de dispreț pentru un creier ca al tău. Dar eu spun : pentru o asemenea supunere trebuie să ai un suflet mai tare, da, mai credincios, mai ridicat decît ți se cere ca să fii un diletant raționalist ! Și această putere ți-o dă numai credința ! Iar adevăratul revo-

luționar are această putere fiindcă el crede, fiindcă e numai credință, fără discuție !... Da, *Kamm'rad !* Poți să te uiți cît vrei la Pilot. El nu spune nimic, dar știu că judecă la fel ca mine...

În aceeași clipă, Paterson sări ca o săgeată între Mithoerg și Jacques.

— Ia ascultați ! Ce strigă ăia ?

— Ce-o fi ? spuse Meynestrel, întorcîndu-se spre Alfreda.

Străbătuseră Promenade și intraseră în Rue Candolle. Trei vînzători de ziare veneau spre ei, mergînd în zigzag, de la un trotuar la altul, și țipau cît îi ținea gura :

— Ultima ediție ! Atentat politic în Austria !

Mithoerg tresări din tot trupul.

— În Austria ?

Paterson se repezi, ca zăpăcit, spre vînzătorul cel mai apropiat. Dar se răsuci pe călcîie și se întoarse către ceilalți, înfundîndu-și mîna în buzunar cu un fel de nepăsare :

— N-am destul mărunțiș... făcu el, plouat. Și zîmbi singur de eufemismul acesta.

Între timp, Mithoerg cumpărase ziarul și-l parcurgea repede cu ochii. Se strînseră toți în jurul lui.

— *Unglaublich...*[1] murmură, uluit.

Întinse ziarul Pilotului.

Meynestrel îl luă și, cu vocea lui grăbită, care nu trăda nici o emoție, citi mai întîi manșeta :

— „Azi-dimineață, la Sarajevo, capitala Bosniei, provincie de curînd anexată Austriei, arhiducele Franz Ferdinand, moștenitor prezumtiv al tronului Austro-Ungariei, și arhiducesa, soția sa, au fost uciși cu focuri de revolver, în timpul unei ceremonii oficiale, de către un tînăr revoluționar bosniac..."

— *Unglaublich...* repeta Mithoerg.

X

Cincisprezece zile mai tîrziu, Jacques, întovărășit de un austriac cu numele Boehm, se întorcea de la Viena cu rapidul de dimineață.

Știrile grave, alarmante, pe care Hosmer i le comunicase confidențial în ajun, îl hotărîseră să-și întrerupă ancheta și

1 De necrezut...

să se întoarcă în grabă în Elveția, ca să-l prevină pe Meynestrel.

În duminica aceea, 12 iulie, Mithoerg, pe care Jacques îl trimisese înainte deoarece se temea să înfrunte întrebările tovarășilor, intră pe la șase seara la Local. Sui repede scările, răspunse cu un zîmbet grăbit saluturilor prietenilor săi și, strecurîndu-se printre grupurile ce umpleau primele două încăperi, intră de-a dreptul în sala a treia, unde știa că-l găsește pe Pilot.

Într-adevăr, așezat la locul său obișnuit, umăr la umăr cu Alfreda, în fața a vreo doisprezece ascultători atenți, Meynestrel vorbea. Părea că îi vorbește mai cu seamă lui Prezel, care era în picioare, în rîndul întîi.

— Anticlericalism ? spunea el. O tactică nenorocoasă ! Uitați-vă la Bismarck al vostru, cu faimosul lui *Kulturkampf*. Prigoana sa n-a izbutit decît să întărească și mai mult clericalismul german...

Mithoerg, cu o expresie îngrijorată, aștepta să prindă privirea Alfredei. În sfîrșit, găsi prilejul să-i facă un semn și, desprinzîndu-se de grup, se retrase încet pînă la fereastră.

Prezel făcuse o obiecție pe care Mithoerg n-o auzise. Se produseră întreruperi. Unele discuții izolate provocară agitație în grup. Alfreda se folosi de acest moment ca să se apropie de austriac.

Glasul uscat al lui Meynestrel se auzi din nou :

— Eu cred că nu acest anticlericalism nerod, atît de scump burgheziei liber-cugetătoare a veacului al XIX-lea, va libera masele de jugul religiilor. Și în această privință problema este socială. Temeliile religiilor sînt sociale. În toate timpurile, puterea de căpetenie a religiilor a izvorît din suferința omului aservit. Religiile au profitat întotdeauna de mizerie. În ziua în care punctul acesta de sprijin le va lipsi, religiile își vor pierde vitalitatea. Religiile actuale nu vor mai avea nici o influență asupra unei omeniri mai fericite...

— Ce este, Mithoerg ? șopti Alfreda.

— Thibault s-a întors... Vrea să-l vadă pe Pilot.

— De ce n-a venit aici ?

— Se pare că se întîmplă lucruri grave acolo, spuse Mithoerg fără să răspundă la întrebare.

— Lucruri grave ?

Alfreda scrută chipul austriacului. Se gîndea la misiunea lui Jacques la Viena.

Mithoerg își desfăcu brațele, vrînd să arate că nu știa nimic precis ; și rămase cîteva clipe cu sprîncenele ridicate, cu ochii căscați în dosul ochelarilor, legănîndu-și trupul ca un ursuleț tînăr.

— Thibault e cu Boehm, unul din compatrioții mei, care pleacă mîine la Paris. Pilotul trebuie să-i primească neapărat în seara asta.

— În seara asta !... Alfreda stătu puțin pe gînduri. Știi ce ? Veniți acasă, e cel mai bun lucru.

— Bine... Cheamă-l și pe Richardley.

— Și pe Pat, spuse Alfreda repede.

Mithoerg, care nu-l iubea pe englez, fu gata să spună : „De ce și pe Pat ?" Totuși, acceptă cu o clipire din ochi.

— La nouă ?

— La nouă.

Tînăra femeie se întoarse și se așeză pe scaunul ei.

Meynestrel tocmai îi tăiase vorba lui Prezel cu un „bineînțeles !" ce nu suferea replică. Adăugă :

— Transformarea nu se va face într-o zi. Nici într-o generație. Dar nevoile religioase ale omului nou își vor găsi un substitut, un substitut social. În locul misticii religioase, va apărea o mistică socială. Problema este de ordin social.

După ce-și mai încrucișă o dată privirea cu a Alfredei, Mithoerg se furișă din sală.

Trei ore mai tîrziu, Jacques, însoțit de Boehm și de Mithoerg, cobora din tramvaiul de pe linia Carouge și intra la Meynestrel.

Se înnoptase aproape și pe scara strîmtă era întuneric.

Alfreda veni să le deschidă.

Silueta lui Meynestrel se contura ca o umbră chinezească în cadrul ușii luminate. Se apropie repede de Jacques și întrebă cu glas coborît :

— E ceva nou ?

— Da.

— Acuzațiile erau întemeiate ?

— Serioase, murmură Jacques. Mai cu seamă în ceea ce-l privește pe Tobler... O să vă explic totul... Dar, deocamdată, e vorba de altceva... Sîntem în ajunul unor evenimente grave... Se întoarse spre austriacul pe care-l adusese cu el și-l prezentă : Tovarășul Boehm.

Meynestrel îi întinse mîna.

— Vasăzică, tovarășe, făcu el pe un ton sceptic, e adevărat ? Ne aduci noutăți ?

Boehm îl privi liniștit.

— Da.

Era un tirolez, un muntean mic de statură, cu trăsături energice. Vîrsta, treizeci de ani. Avea pe cap o șapcă și purta pe umerii căzuți un impermeabil vechi, galben, în ciuda căldurii.

— Intrați, spuse Meynestrel, poftindu-i pe nou-veniți în camera unde așteptau Paterson și Richardley.

Meynestrel îi prezentă lui Boehm pe cei doi bărbați. Acesta își dădu seama că rămăsese cu șapca pe cap; o clipă păru încurcat, apoi și-o scoase. Era încălțat cu niște bocanci mari, cu ținte, care alunecau pe parchetul ceruit ca pe gheață.

Alfreda, ajutată de Pat, se duse să aducă scaune din bucătărie. Le aranjă în cerc, în jurul patului, pe care se așeză și ea, cu blocnotesul și creionul puse, cuminte, în poala rochiei.

Paterson se instală alături de ea. Pe jumătate lungit și cu totul sprijinit în saltea, se aplecă spre tînăra femeie:

— Știi ce o să se spună?

Alfreda făcu un gest vag. Evita, din experiență, aerele acestea de conspirator, care, la oamenii aștia de acțiune osîndiți la inactivitate, trădau mai cu seamă dorința ce-i urmărea necontenit, de sute de ori dezamăgită, de a putea, în sfîrșit, să-și dea întreaga măsură.

— Dă-te puțin mai încolo, spuse cu familiaritate Richardley, așezîndu-se lîngă tînăra femeie.

În privirea lui strălucea necontenit o scînteie de voioșie aproape trufașă; dar în siguranța lui era ceva artificial, un fel de voință premeditată de a fi tare, de a fi mulțumit, orice s-ar întîmpla, și asta, din principiu, din igienă.

Jacques scoase din buzunar două plicuri închise, unul mare, altul mic, pe care i le dădu lui Meynestrel.

— Aici sînt copii după documente. Iar asta e o scrisoare a lui Hosmer.

Pilotul se apropie de singura lampă ce lumina slab odaia și care era așezată pe masă. Deschise plicul, citi scrisoarea și o căută involuntar, din ochi, pe Alfreda; apoi, fixîndu-l pe Jacques cu o privire ascuțită, întrebătoare, puse cele două plicuri pe masă și, spre a-i îndemna și pe ceilalți să facă la fel, se așeză.

După ce toți șapte luară loc, Meynestrel îl îndemnă pe Jacques.

— Ei, dă-i drumul!

Jacques se uită mai întîi la Boehm, își ridică șuvița de pe frunte cu o mișcare bruscă, apoi se adresă Pilotului :

— Ai citit scrisoarea lui Hosmer... Sarajevo, uciderea arhiducelui... Asta s-a întîmplat exact acum cincisprezece zile... Ei bine, în aceste cincisprezece zile s-au petrecut în Europa, dar mai cu seamă în Austria, o serie de evenimente secrete... atît de importante, încît Hosmer a socotit că este bine să înștiințeze numaidecît toate centrele socialiste din Europa. A trimis tovarăși la Petersburg, la Roma... Buhlmann a plecat la Berlin... Boehm va fi mîine la Paris. Miercuri va fi la Bruxelles, vineri — la Londra. Iar eu sînt însărcinat să vă pun la curent pe voi... Fiindcă, într-adevăr, lucrurile par să se precipite... Cînd ne-am despărțit, Hosmer mi-a spus, textual : „Explică-le că, dacă nu facem nimic, în două-trei luni Europa poate fi tîrîtă într-un război general..."

— Pentru uciderea unui arhiduce ? întrebă Richardley.

— A unui arhiduce ucis de sîrbi... de slavi ! explică din nou Jacques, întorcîndu-se spre el. Eram, ca și tine, foarte departe de a bănui... Dar acolo am înțeles... În orice caz, am întrezărit problema... Este teribil de complicată...

Tăcu, își roti privirea în jurul său, o opri asupra lui Meynestrel și întrebă :

— S-o iau de la început, așa cum mi-a expus faptele Hosmer ?

— Bineînțeles !

Jacques începu :

— Cunoașteți eforturile austriecilor pentru a crea o nouă ligă balcanică ?... Ce e ? făcu el, văzîndu-l pe Boehm că se agită pe scaun.

— Socotesc, spuse Boehm, că pentru a explica bine faptele prin cauze, o metodă bună ar fi să intrăm mai adînc în inima evenimentelor, s-o luăm mai de departe...

La auzul cuvîntului „metodă", Jacques zîmbi. Îl consultă, din ochi, pe Pilot.

— Avem toată noaptea înaintea noastră, rosti Meynestrel. Zîmbi scurt și își întinse piciorul anchilozat.

— Așa ? ! rosti Jacques către Boehm. Atunci, hai, dă-i drumul tu... Ai să faci, desigur, mai bine decît mine expunerea asta istorică.

— Da, spuse Boehm cu seriozitate.

Prin ochii Alfredei trecu o lucire răutăcioasă.

Boehm lăsă să-i cadă impermeabilul pe care-l păstrase pînă atunci pe umeri, îl așeză cu grijă jos, lîngă șapcă, și se trase pe marginea scaunului, unde rămase, cu trunchiul

capăn, cu genunchii lipiți unul de altul. Din pricină că avea părul tuns chilug, capul său părea rotund ca o bilă.

— Scuzați, spuse el. Trebuie să încep cu punctul de vedere al ideologiei imperialiste. Asta, ca să lămuresc bine ce se află în spatele politicii noastre austriece... Întîi și întîi, reluă după cîteva clipe de pregătire, este necesar să știm ce vor slavii din sud...

— Slavii din sud, întrerupse Mithoerg, adică Serbia, Muntenegrul, Bosnia și Herțegovina. Precum și slavii din Ungaria.

Meynestrel, care asculta cu atenție, făcu un semn de aprobare.

Boehm luă din nou cuvîntul :

— Slavii aceștia din sud se străduiesc de o jumătate de veac să se unească împotriva noastră. Principalul nucleu este sîrb. Ei vor să se grupeze în jurul Serbiei, ca să alcătuiască un stat iugoslav autonom. Pentru asta au sprijinul Rusiei. De la 1878, după Congresul de la Berlin, domnește o dispută, o luptă pe viață și pe moarte între panslavismul rus și Austro-Ungaria. Iar panslavismul este atotputernic printre conducătorii Rusiei. Dar despre o premeditare rusă secretă și despre o responsabilitate a Rusiei în complicațiile ce se vor ivi în curînd nu am destule date, așa că nu îndrăznesc să vorbesc. Vreau să vorbesc numai de țara mea. În ce privește Austria — aci mă situez pe pozițiile guvernului imperialist — ,este just să spunem că o coaliție a slavilor din sud este, într-adevăr, o problemă mare, o problemă vitală. Dacă s-ar constitui o națiune iugoslavă în preajma frontierei noastre, Austria și-ar pierde dominația asupra slavilor, foarte numeroși, care azi fac parte din Imperiu.

— Bineînțeles, murmură mașinal Meynestrel.

Dar păru că regretă întreruperea aceasta involuntară și tuși scurt.

— Pînă în 1903, reluă Boehm, Serbia era sub dominația Austriei. În 1903, Serbia a făcut o revoluție naționalistă ; a înscăunat pe tronul ei familia Karagheorghevici și a devenit independentă. Austria aștepta un prilej ca să-și ia revanșa. Astfel, în 1908 ne-am folosit de faptul că Japonia învinsese Rusia și am anexat, samavolnic, Bosnia și Herțegovina, care formau o provincie administrată de noi. Germania și Italia erau de partea noastră. Serbia deveni furioasă. Dar Europa s-a ferit de vreo complicație. Austria a reușit, astfel, prin îndrăzneală... Ea a vrut să mai fie o dată îndrăzneață în timpul primului război balcanic, în 1912. Și iarăși a reușit. A

împiedicat Serbia să aibă un port la Marea Adriatică. A creat, între Serbia și mare, un teritoriu autonom, Albania, ca să-i închidă Serbiei trecerea spre Adriatica. Și Serbia a devenit din pricina asta și mai furioasă... Atunci a izbucnit al doilea război balcanic. Anul trecut. Vă amintiți ? Serbia cîștigase ținuturi noi în Macedonia. Austria a vrut să zică nu. De două ori izbutise prin îndrăzneală. De data asta însă, Italia și Germania n-au mai fost de partea ei, astfel că Serbia i-a putut ține piept și a păstrat ceea ce luase... Dar Austria a fost umilită. Ea nu așteaptă decît un prilej ca să-și ia revanșa. La noi, orgoliul național este foarte puternic. Statul nostru major lucrează în vederea acestei revanșe... Diplomația noastră lucrează și ea... Thibault a vorbit despre noua ligă balcanică. Acesta este, la noi, marele plan austriac pentru anul în curs. Iată cum stă treaba : se proiectează o alianță între Austria, Bulgaria și România pentru constituirea unei noi ligi a Balcanilor, care va fi îndreptată *împotriva slavilor*. Nu numai a slavilor noștri din sud, a tuturor slavilor... Înțelegeți ? Asta înseamnă și împotriva Rusiei !

Se reculese cîteva clipe, căutînd să vadă dacă n-a omis nimic esențial. Apoi se aplecă întrebător spre Jacques.

Alfreda, rezemată de umărul lui Paterson, își înclină capul ca să-și ascundă un căscat. Îl găsea pe austriac prea conștiincios, iar cursul acesta de istorie, tare plicticos.

— Firește, adăugă Jacques, ori de cîte ori ne gîndim la Austria, nu trebuie să pierdem din vedere blocul Austria-Germania... Germania și „viitorul ei pe mări", care o face să se confrunte cu Anglia... Germania, care din punct de vedere comercial este încercuită și care-și caută noi teritorii de expansiune... Germania lui *Drang nach Osten*... Germania și vederile ei asupra Turciei... Să taie rușilor drumul Dardanelelor... Linia ferată a Bagdadului, Golful Persic, petrolul englez, drumul spre Indii, etc. etc... Toate astea se leagă între ele... Pe planul al doilea, dominînd totul, trebuie să vedem totdeauna două grupuri mari de puteri capitaliste care se înfruntă...

— Bineînțeles, făcu Meynestrel.

Boehm aprobă și el din cap.

Austriacul se întoarse spre Pilot și îl îndemnă :

— E bine ?

— Foarte limpede ! întări Meynestrel, răspicat.

Laudele Pilotului erau rare, astfel că toți, în afară de Boehm, fură surprinși auzindu-l. Alfreda își schimbă brusc

părerea și începu să-l privească pe austriac cu mai multă atenție.

— Acum, spuse Meynestrel, uitîndu-se spre Jacques și răsturnîndu-se puțin pe spate, să vedem ce spune Hosmer și care sînt faptele noi.

— Fapte noi ? începu Jacques. La drept vorbind, nu-s încă... Încă nu-s... Sînt numai indicii... Își îndreptă trupul cu o mișcare bruscă, ce făcu să-i dispară fruntea în umbră ; reflexul galben al lămpii îi lumina partea de jos a feței, fălcile proeminente, gura mare, cu o cută de om împovărat de griji multe. Indicii grave, dar din care se pot prevedea, curînd, faptele noi... Pe scurt : în ce privește Serbia, indignarea adîncă a poporului, în urma acestor nesocotiri repetate ale aspirațiilor sale naționale... În ce privește Rusia, tendința vădită de a susține revendicările slavilor ; asta-i atît de adevărat încît, îndată după asasinarea arhiducelui, guvernul rus, dominat de influența statului major și a castelor naționaliste, a spus, prin ambasadorii săi, că va fi, cu hotărîre, protectorul Serbiei. Hosmer a aflat asta din informații ce i-au parvenit de la Londra... În ce privește Austria, sferele guvernamentale se simt profund jignite din cauza ultimului eșec și sînt foarte îngrijorate de viitor. Cum spune Hosmer, cu încărcătura asta explozivă de ură, de resentimente, de pofte de cucerire, noi alunecăm acum în necunoscut... Necunoscutul începe cu lovitura de teatru din 28 iunie, capcana de la Sarajevo, oraș bosniac... Sarajevo, unde, după șase ani de la anexarea austriacă, populația a rămas credincioasă Serbiei... Hosmer înclină să creadă că anumiți conducători oficiali ai Serbiei au ajutat, mai mult ori mai puțin direct, la pregătirea atentatului. Dar este greu de dovedit... Pentru guvernul austriac, asasinatul acesta, care trezește indignarea opiniei publice din toată Europa, este un prilej foarte bine venit. Să prinzi Serbia cu o vină ca asta ! Să închei socotelile cu ea o dată pentru totdeauna ! Să înalți prestigiul Austriei și, în același timp, să înființezi această ligă balcanică, menită să asigure hegemonia Austriei în Europa Centrală ! Trebuie să recunoaștem că pentru oamenii de stat treaba asta e destul de ispititoare ! De aceea, diriguitorii de la Viena nu ezită deloc. Se pregătește în grabă un plan de acțiune... Primul punct este să se stabilească complicitatea Serbiei în acest atentat. Viena poruncește să se facă numaidecît o anchetă oficială la Belgrad și în tot Regatul sîrb. Trebuie dovezi cu orice preț ! Totuși, pînă acum, acest prim punct al planului pare că a dat greș. Abia de s-au putut afla cîteva nume de ofițeri sîrbi a-

mestecați în mișcarea antiaustriacă din Bosnia. În ciuda ordinelor stăruitoare pe care le-au primit, anchetatorii n-au fost în măsură să ajungă la concluzia că guvernul sîrb este vinovat. Firește, raportul lor a fost mușamalizat și ascuns cu mare grijă, ca să nu cadă în mîna ziariștilor. Hosmer a izbutit să afle concluziile cuprinse în el. Sînt aici, adăugă Jacques, punînd mîna pe plicul cel mare rămas pe masă, ale cărui sigilii roșii erau luminate de lampă.

Privirea gînditoare a lui Meynestrel se opri o clipă asupra plicului, apoi se întoarse spre Jacques, care continuă :

— Ce-a făcut guvernul austriac ? A trecut peste raport. Asta dovedește cu prisosință că urmărește un scop secret. A lăsat să se creadă, a lăsat să se scrie în presă că această complicitate a Serbiei este un fapt incontestabil. Presa oficială a „pisat" fără încetare opinia publică. De altfel, asasinatul era lesne de speculat.

Mithoerg și Boehm sînt în măsură să v-o spună : la ei în țară, persoana moștenitorului era sfîntă pentru popor. În momentul de față nu există nici un austriac, nici un maghiar care să nu fie convins că omorul de la Sarajevo este rezultatul unui complot încurajat de guvernul sîrb și, poate, și de guvernul rus, în semn de protest împotriva anexării Bosniei ; nu există nici un om care să nu se simtă grav jignit și care să nu dorească răzbunare. Este tocmai ceea ce au vrut cei de sus. Chiar de a doua zi după atentat, s-a făcut tot ce se putea spre a se împinge la exasperare acest orgoliu național !

— S-a făcut ? Cine a făcut ? întrebă Meynestrel.

— Cei de la cîrmă. În primul rînd, ministrul de externe, Berchtold.

Boehm interveni :

— Berchtold, da ! exclamă el cu o strîmbătură plină de înțeles. Ca să pricepi, trebuie să-l cunoști bine, ca noi, pe acest domn ambițios ! Gîndiți-vă : zdrobind Serbia, el ar deveni Bismarckul Imperiului austriac. Pînă acum, de două ori a crezut că a izbutit. De două ori însă a pierdut prilejul. De data asta simte că împrejurările îi sînt prielnice. Și nu vrea să le piardă iar !

— Dar, oricum, Berchtold nu e Austria, obiectă Richardley.

Zîmbea, cu nasul lui ascuțit întins spre Boehm. În cele mai neînsemnate cuvinte ale lui se simțea siguranța lăuntrică pe care o dau tinerilor o doctrină bine închegată și niște principii certe.

— *Ach,* replică Boehm, are în mînă toată Austria ! În primul rînd, statul major și pe împărat...

Richardley clătină din cap :

— Franz Joseph ? E greu de crezut... Cîți ani are ?

— Optzeci și patru, răspunse Boehm.

— Un bătrîn de optzeci și patru de ani ! Care poartă pînă acum pe umerii săi povara a două războaie nenorocoase ! Și care s-ar învoi cu inima ușoară, la sfîrșitul domniei lui...

— Cum ! exclamă Mithoerg. Știe prea bine doar că monarhia este în primejdie de moarte ! În ciuda anilor săi, împăratul nu-i tocmai sigur că va mai avea coroana pe cap cînd l-or așeza în sicriu.

Jacques se sculă în picioare.

— Ascultă, Richardley, Austria se zbate în mari greutăți interne. Nu uita asta ! Este o națiune alcătuită din opt sau nouă naționalități felurite, rivale. Iar autoritatea centrală slăbește pe zi ce trece. Dezagregarea e aproape de neînlăturat. Toate grupurile acelea juxtapuse, sîrbii, românii, italienii, încorporați cu forța în Imperiu, sînt în fierbere și nu așteaptă decît ceasul prielnic ca să-și scuture jugul !... Eu vin acum de acolo. În cercurile politice, atît în cele de dreapta, cît și în cele de stînga, se spune în mod curent că nu-i decît o soluție pentru a se evita dezmembrarea : războiul ! Asta-i părerea lui Berchtold și a clicii lui. Este, firește, și părerea generalilor !

— Sînt opt ani, spuse Boehm, de cînd îl avem ca șef al statului-major pe generalul Conrad von Hötzendorf... Blestematul ăsta din partidul militar... cel mai hain dușman al slavilor... Sînt opt ani de cînd el împinge țara fățiș la război !

Richardley nu părea convins. Cu brațele încrucișate, cu ochii strălucitori — prea strălucitori —, se uita pe rînd la cei ce vorbeau, cu aceeași privire pătrunzătoare, cu aceeași neîncredere puțin îngîmfată.

Jacques nu găsi de cuviință să i se mai adreseze și, întorcîndu-se spre Meynestrel, se așeză iar pe scaun.

— Așadar, urmă el, conducătorii de acolo socotesc că un război preventiv ar salva Imperiul ! Că s-ar sfîrși cu diviziunea dintre partide ! Că s-ar sfîrși cu cîrtelile naționaliștilor disidenți ! Războiul i-ar reda Austriei prosperitatea economică ; i-ar asigura toate piețele din Balcani, pe care încearcă să le acapareze slavii... Și cum Austria se angajează ca, în decurs de două sau trei săptămîni, să constrîngă pe calea armelor Serbia să capituleze, ce riscă ?

— Rămîne de văzut ! tăie Meynestrel.

Toate privirile se întoarseră spre el. Cu un aer solemn și distrat, el ținteа un punct nedesluşit în direcția unde se afla Alfreda.

— Aveți răbdare ! făcu Jacques.

— Mai este și Rusia ! întrerupse Richardley. Și mai e și Germania ! Să presupunem, o clipă, că Austria atacă Serbia ; și să presupunem — ceea ce nu-i sigur, dar este posibil — că Rusia intervine. O mobilizare în Rusia înseamnă, imediat, mobilizarea în Germania, urmată în mod automat de mobilizarea Franței. Întregul și splendidul lor sistem de alianță s-ar pune de la sine în mișcare... Ceea ce înseamnă că un război austro-sîrb ar putea dezlănțui un conflict general. Îl privi pe Jacques și zîmbi : Dar asta, băiete, Germania o știe mai bine decît noi. Așadar, lăsînd guvernul austriac să-și facă mendrele, crezi că Germania ar accepta riscul unui război european ? Nu ! Gîndiți-vă... Riscul e atît de mare, încît Germania va împiedica Austria să acționeze.

Trăsăturile lui Jacques se încordară.

— Aveți răbdare ! repetă el. Tocmai aceasta îndreptățește strigătul de alarmă al lui Hosmer. Avem, de pe acum, motive serioase să credem că Germania i-a și dat sprijinul Austriei.

Meynestrel tresări. Acum nu-l mai slăbea pe Jacques din ochi.

— Iată cum trebuie să se fi petrecut lucrurile, după părerea lui Hosmer, continuă Jacques. Se pare că, mai întîi, în primele consilii care s-au ținut după atentat, Berchtold s-ar fi lovit, la Viena, de două rezistențe : Tisza, ministrul Ungariei, care e un individ prudent, adversar al măsurilor extreme, și împăratul. Da, se pare că Franz Joseph șovăia să-și dea consimțămîntul : voia să știe mai întîi care era părerea lui Wilhelm al II-lea. Dar *Kaiser*-ul era gata să plece într-o croazieră. Nici o clipă nu trebuia pierdută pentru a lua contact cu el. Astfel, este probabil că Berchtold, între 4 și 7 iulie, să fi găsit mijlocul de a-l consulta pe *Kaiser* și pe cancelarul său și să fi *obținut consimțămîntul Germaniei.*

— Presupuneri... sublinie Richardley.

— Firește, încuviință Jacques. Dar faptele care s-au petrecut la Viena în ultimele cinci zile dau greutate acestor

presupuneri. Gîndiți-vă. Săptămîna trecută, chiar cei din jurul lui Berchtold păreau încă nehotărîți ; nu se tăinuia că împăratul și chiar Berchtold însuși se temeau că Germania se va împotrivi categoric. În ziua de 7, totul se schimbă brusc. În ziua aceea (marțea trecută) s-a întrunit în grabă un mare consiliu al guvernului, un adevărat consiliu de război. Ca și cum dintr-o dată ar fi avut mînă liberă... Timp de patruzeci și opt de ore s-a păstrat tăcere asupra celor ce s-au discutat în acest consiliu. Dar chiar de alaltăieri s-au produs indiscreții din pricină că, în urma multiplelor instrucțiuni care se dăduseră la sfîrșitul consiliului, prea multă lume era la curent cu taina. Trebuie să vă spun că Hosmer și-a creat la Viena un minunat serviciu de informații : pînă la urmă, Hosmer ajunge întotdeauna să afle totul !... Berchtold a luat în consiliu o atitudine nouă, ca și cum ar fi avut în buzunar angajamentul formal că Germania va susține cu tărie o expediție de pedeapsă împotriva Serbiei. Și, cu mult sînge rece, a supus colegilor lui un adevărat *plan de război,* pe care numai Tisza l-a combătut. Dovada că planul Berchtold este în adevăr un plan de război este că Tisza voia să-i facă pe colegii lui să se declare mulțumiți cu o umilire a Serbiei : găsea că-i destul de frumos să se obțină această strălucită izbîndă diplomatică. Or, întreg consiliul a fost împotriva lui și, pînă la urmă, Tisza a cedat : s-a alăturat părerii generale... Mai mult : Hosmer susține că, în dimineața aceea, miniștrii s-au întrebat, cu cinism, dacă nu este cazul să se decreteze mobilizarea imediat. Și, dacă n-au făcut-o, este numai pentru că au socotit că e mai abil, față de celelalte puteri, să nu se demaște decît în ultima clipă... Ceea ce-i sigur este că planul lui Berchtold și al statului-major a fost adoptat... Detaliile acestui plan ? Evident, nu se pot cunoaște cu ușurință... Cu toate astea, s-au aflat unele lucruri : de pildă, că s-au dat ordine să se înceapă toate pregătirile militare care se pot executa fără să atragă prea mult atenția și că la granița austro-sîrbă, trupele de acoperire sînt pe picior de război. În cîteva ceasuri, la primul pretext, vor ocupa Belgradul ! (Își trecu repede mîinile prin păr.) Și, ca să sfîrșesc, iată ce se pare că ar fi spus unul dintre colaboratorii șefului de stat-major al faimosului Hötzendorf ; poate că nu e decît ifosul unui bătrîn husar cu pantaloni de piele, dar care spune multe în legătură cu

starea de spirit a conducătorilor Austriei. Se zice că acesta ar fi declarat într-un cerc de intimi : „Într-una din dimineţile astea, cînd se va trezi din somn, Europa se va afla în faţa faptului împlinit".

XI

Jacques tăcu ; toate privirile se aţintiră numaidecît asupra Pilotului.

Acesta stătea nemişcat, cu braţele încrucişate, cu ochii strălucitori şi ficşi.

Cîteva minute rămaseră cu toţii muţi. Trăsăturile tuturor trădau aceeaşi nelinişte, dar mai ales aceeaşi dezorientare.

În sfîrşit, Mithoerg rupse tăcerea, cu brutalitate :

— *Unglaublich !*

Urmă din nou o pauză.

Apoi Richardley murmură :

— Dacă, în adevăr, Germania se află la spate...

Pilotul îşi întoarse ochii pătrunzători spre el, dar părea că nu vede nimic. Buzele i se strînseră, pronunţînd un sunet nedesluşit. Numai Alfreda, care nu-l pierdea din ochi, înţelese :

— Prematur !

Ea simţi un fior şi, instinctiv, se rezemă de umărul lui Paterson.

Englezul o învălui pe tînăra femeie într-o privire scurtă. Dar Alfreda îşi întoarse capul spre a evita orice întrebare.

Ar fi fost, de altfel, foarte încurcată dacă Pat i-ar fi cerut să se explice de ce tresărise. Era limpede că în seara asta, pentru întîia oară, războiul nu-i mai apărea Alfredei ca o abstracţie, ci i se impunea ca un fapt, în toată sîngeroasa lui realitate. Dar nu destăinuirile lui Jacques o făcuseră să tresară, ci cuvîntul „prematur", şoptit de Meynestrel. De ce ? Ceea ce gîndea Pilotul nu o putea surprinde. Cunoştea convingerile lui : „Revoluţia nu se poate naşte decît dintr-o criză violentă ; în situaţia de azi a Europei, războiul este factorul cel mai prielnic pentru o astfel de criză ; dar, în cazul de faţă, proletariatul, prea puţin pregătit, nu este în stare să transforme un război imperialist în revoluţie". Oare ceea ce o impresionase acum atît de puternic era ideea că dacă, în adevăr, socialismul nu este pregătit pentru aceste evenimente, războiul nu va fi decît un măcel inutil, fără rost ? Sau felul cum pronunţase Pilotul cuvîntul „prematur" ? Dar ce putea

alla ea din intonarea acestui cuvînt ? Se obișnuise doar demult cu insensibilitatea Pilotului ! (Într-o zi, cînd îi spusese, mirîndu-se fără să vrea : „Tu ai față de război atitudinea creștinilor în fața morții : își îndreaptă atît de mult ochii asupra celor ce vor veni *după,* încît uită toate grozăviile agoniei..." Pilotul izbucnise în rîs : „Fetițo, pentru un doctor, durerile facerii sînt lucruri obișnuite".) Alfreda reușea chiar — deși suferea cîteodată din pricina asta — să admire această indiferență voită la care ajunsese Pilotul prin efortul dur și permanent al ființei lui, căreia ea îi cunoștea, mai bine ca oricine, anumite slăbiciuni foarte omenești ; faptul acesta constituia un fel de superioritate în plus a Pilotului față de ceilalți. Și se simțea întotdeauna emoționată la gîndul că această monstruoasă „dezumanizare" a lui avea, de fapt, un scop uman înalt : anume, să slujească mai bine umanitatea, să activeze mai intens pentru distrugerea societății actuale, în vederea construirii unei lumi mai bune... Atunci, de ce tresărise ? N-ar fi putut să spună... Își ridică genele lungi și privirea sa, alunecînd pe deasupra lui Paterson, se opri asupra lui Meynestrel cu o expresie de încredere : „Răbdare, își spuse ea, el n-a spus încă nimic. Dar o să vorbească. Și iarăși totul va fi limpede, totul va fi corect și bine !"

— Că acel *militarismus* austriac și german vrea războiul, asta o cred, continuă Mithoerg, scuturîndu-și capul zburlit. Sînt gata să cred, de asemenea, că acest *militarismus* are de partea lui mulți dintre conducătorii germani, și marea industrie, și pe toți kruppii, și pe toți partizanii lui *Drang nach Osten.* Dar nu și clasele stăpînitoare în general. Ele se vor teme ! Și ele au o mare influență. Nu vor lăsa să se meargă pe calea asta. Vor spune guvernelor : „Stați ! Este o nebunie ! Dacă dați foc acestui exploziv, o dată cu el, veți sări cu toții în aer !"

— Dar, Mithoerg, spuse Jacques, dacă în adevăr guvernele și partidele lor militare sînt complice, ce va putea face opoziția claselor tale stăpînitoare ? De altfel, în ce privește complicitatea asta, informațiile lui Hosmer...

— Nimeni nu se îndoiește de temeinicia acestor informații, întrerupse Richardley. Dar singurul lucru care se poate spune pentru moment este că războiul ne *amenință.* Nimic mai mult... Și, spuneți-mi, ce se ascunde, de fapt, sub această amenințare ? Voința categorică de a face război ? Sau niscaiva tîrguieli noi ale cancelariilor germanice ?

— Eu nu cred că războiul este posibil, interveni Paterson, flegmatic. Nu vă gîndiți deloc la bătrîna mea Anglie ? Ea nu va lăsa pentru nimic în lume ca Tripla Alianță să ia

puterea în Europa... Zîmbi : Bătrîna mea Anglie stă liniștită. De aceea, toată lumea o uită. Dar ea privește, ascultă, veghează și, dacă treaba va merge prost pentru ea, o s-o vedeți cum sare dintr-o dată în picioare !... Mai are încă musculatură bună, s-o știți ! Face baie în fiecare dimineață, bătrînica...

Jacques se agita, plin de neastîmpăr :

— Faptul e fapt ! Fie voință de război sau dorință de intimidare, Europa se va afla mîine în fața unei amenințări teribile ! Și, atunci, noi ce trebuie să facem ? Eu gîndesc ca și Hosmer. Trebuie să luăm atitudine în fața acestei ofensive. Trebuie să pregătim cît mai degrabă contraatacul.

— Da, da, cu asta sînt de acord ! strigă Mithoerg.

Jacques se întoarse spre Meynestrel, dar nu-i putu întîlni privirea. Îl întrebă din ochi pe Richardley, care făcu un semn de aprobare :

— De acord !

Richardley nu voia să creadă că ar exista o primejdie de război. Cu toate [illegible], nu contesta că Europa va fi profund tulburată de această bruscă amenințare și își dădu numaidecît seama cît de mult ar putea profita Internaționala de pe urma acestei tulburări pentru a uni forțele opoziției și a face să progreseze ideea revoluției.

Jacques continuă :

— Repet cuvintele lui Hosmer : pericolul unui conflict european pune în fața noastră un obiectiv nou și precis. Sarcina noastră este, așadar, de a relua, dîndu-i o mai mare extindere, programul schițat acum doi ani în legătură cu războiul balcanic... Întîi, să vedem dacă putem grăbi data congresului de la Viena... Pe urmă, și chiar de acum, să dezlănțuim peste tot o campanie fățișă, oficială, de mare răsunet !... Intervenții în Reichstag, în Parlamentul francez, în Dumă !... Presiuni simultane asupra tuturor miniștrilor de externe !... Acțiune în presă !... Apeluri către popoare !... Demonstrații de masă !...

— Și să ridicăm în fața guvernelor spectrul grevei ! spuse Richardley.

— ...Cu sabotări în uzinele de război ! strigă cu glas agresiv Mithoerg. Să stricăm locomotivele, să tăiem șinele de cale ferată, ca în Italia !

Din toate părțile, privirile se îndreptară, electrizate, unele spre altele. Sosise, oare, în sfîrșit, ceasul *acțiunii ?*

Jacques se întoarse iarăși spre Pilot. Pe chipul lui Meynestrel trecu un zîmbet fugar, luminos și rece, care apoi se

stinse și pe care Jacques îl luă drept o aprobare. Simțindu-se astfel încurajat, deodată continuă cu înfocare :

— Da, greva ! *Generală* și *simultană !* Cea mai bună armă a noastră !... Hosmer se teme că la congresul de la Viena problema va rămîne tot pe planul doctrinar. Trebuie s-o reluăm și s-o tratăm dintr-un punct de vedere nou ! Să ieșim din teorie ! Să precizăm, pentru fiecare țară, atitudinea pe care urmează s-o ia potrivit situației date ! Să nu repetăm ceea ce s-a întîmplat la Basel ! Să ajungem, în sfîrșit, la hotărîri concrete, practice. Nu-i așa, Pilotule ?... Hosmer ar vrea chiar să-i determine pe conducători să organizeze, înaintea congresului, întruniri pregătitoare. Pentru a netezi terenul. Și pentru a dovedi, chiar de pe acum, guvernelor că proletariatul este de data asta foarte hotărît să se ridice, în bloc, împotriva politicii lor de agresiune !

Mithoerg rînji :

— *Ach !* Conducătorii tăi ! Ce vrei să faci cu conducătorii ? Cîți ani sînt de cînd pălăvrăgesc întruna despre greve ? Și-ți închipui că la Viena au să hotărască, în cîteva zile, ceva ?

— E un fapt nou ! făcu Jacques. Pericolul unei conflagrații europene !

— Nu, nu conducătorii tăi ! Nu discursurile tale ! Acțiunea maselor, da ! Acțiunea maselor, *Kamm'rad !*

— Firește, acțiunea maselor ! exclamă Jacques. Însă nu-i oare de primă urgență ca, în privința acestei acțiuni, să se pronunțe mai întîi conducătorii, în chip limpede și hotărît ? Gîndește-te, Mithoerg, ce încurajare ar fi pentru mase !... Ah, Pilotule, de-am avea măcar ziarul nostru unic, internațional !

— *Träumerei !*[1] strigă Mithoerg. Eu spun : lasă-i pe conducători și pregătește masele ! Crezi tu că șefii germani, bunăoară, vor accepta greva ? Nu ! Vor spune ca la Basel : „Cu neputință, din pricina Rusiei".

— Asta ar fi grav, observă Richardley. Foarte grav... De fapt, totul se bizuie pe Germania, pe social-democrați...

— În orice caz, făcu Jacques, au dovedit categoric, acum doi ani, că, atunci cînd trebuie, știu să protesteze împotriva războiului ! Fără ei, afacerea din Balcani ar fi dat foc Europei întregi !

---

1 Visuri !

— Nu „fără ei", mormăi Mithoerg, „fără mase" !... Ei ce-au făcut ? Au urmat doar masele !

— Dar cine a organizat demonstrațiile maselor ? Conducătorii ! răspunse Jacques.

Boehm clătină din cap :

— Atîta timp cît în Rusia n-ai nici două milioane de proletari, dar ai milioane și milioane de țărani, proletariatul rus nu-i destul de puternic ca să se opună guvernului de acolo ; și *militarismus* țarist este o primejdie reală pentru Germania ; iar social-democrația nu poate făgădui greva !... Încît, Mithoerg are dreptate : la congresul de la Viena ea își va însuși numai puncte de vedere teoretice, ca și la congresul de la Basel !

— *Ach !* Lăsați-mă cu congresele voastre ! strigă Mithoerg cu enervare. Eu spun : de data asta numai acțiunea maselor va putea face totul !... Conducătorii le vor urma... Trebuie ca în Austria, în Germania, în Franța, pretutindeni, să-i ridicăm pe proletari, fără să așteptăm pînă cînd șefii vor da ordin ! Trebuie strînși laolaltă cei mai buni oameni, în fiecare colț de țară, ca să se producă incidente peste tot, la Căile Ferate, la fabricile de armament, în arsenale ! Pretutindeni ! Și, în felul acesta, să fie puși în mișcare șefii, sindicatele ! Și în același timp trebuie să însuflețim toate organizațiile revoluționare din Europa ! Sînt sigur că Pilotul e de aceeași părere !... Să producem tulburări peste tot ! Cel mai ușor e în Austria ! *Nicht wahr*[1], Boehm ? Să stîrnim și mai mult toate grupurile conspirative naționale, polonezii, cehii ! Și pe unguri, și pe români !.. Pretutindeni același lucru... Grevele italiene pot reîncepe ! Și rușii se pot pune în mișcare... Și, dacă masele se răscoală peste tot, atunci conducătorii vor merge și ei cu ele ! Se întoarse spre Meynestrel : Nu-i așa, Pilotule ?

Întrebat direct, Meynestrel își ridică fața, își ațintì ochii ascuțiți asupra lui Mithoerg, apoi asupra lui Jacques, pe urmă privirea i se pierdu în direcția patului, pe care ședea Alfreda între Richardley și Paterson.

— Ah, Pilotule, exclamă Jacques, dacă de data asta izbutim, ce mult va crește forța Internaționalei !

— Bineînțeles ! făcu Meynestrel.

Un fulger de ironie, atît de scurt, încît numai ochii isteți ai Alfredei îl puteau surprinde, îi flutură la colțurile buzelor.

---

1 Nu-i așa ?...

În fața destăinuirilor lui Hosmer, în fața motivelor serioase care justificau presupunerea că Germania sprijină intențiile Austriei, Pilotul își spuse numaidecît : „Iată războiul *lor* ! Cu șanse de șaptezeci la sută... Iar noi nu sîntem gata... Cu neputință să nădăjduim că vom lua puterea în vreo țară din Europa. Atunci ?... Hotărî imediat : Nu poate fi nici o îndoială cu privire la tactica de urmat : încredere completă în pacifismul popular. Acesta este, în momentul de față, mijlocul nostru cel mai bun de stăpînire a maselor. Război. Război războiului ! Dacă izbucnește, trebuie ca un număr cît mai mare de soldați să plece pe front cu convingerea asta deplină, că războiul este dezlănțuit de capitaliști, împotriva voinței, împotriva intereselor proletarilor ; că sînt aruncați, fără voia lor, într-o luptă fratricidă, pentru scopuri criminale. Orice s-ar întîmpla pe urmă, sămînța asta nu va fi pierdută... Excelent mijloc de a introduce în imperialism germenul distrugerii ! Și minunat prilej, de asemenea, de a-i supraveghea pe șefii noștri și de a-i compromite cu totul în fața celor de la putere, forțîndu-i astfel să se angajeze fără rezerve... Așadar, înainte, băieți !... Ridicați cu toții trompeta pacifismului... De altfel, știu că abia așteptați asta ! Nu e nevoie decît să vi se dea dezlegarea !“ Zîmbea în sinea lui : vedea, cu anticipație, în închipuire, îmbrățișările generoase ale pacifiștilor și ale socializanților de tot felul ; i se părea că aude chiar tremurul din glasul tenorilor de la tribunele oficiale... „Cît despre noi... Cît despre mine...“, dar nu-și sfîrși gîndul acesta. Era hotărît să revină asupra lui mai tîrziu.

Murmură cu jumătate de glas :

— Rămîne de văzut.

Privirea i se încrucișă cu aceea, stăruitoare, a Alfredei și observă că toți ceilalți tăceau, cu fețele întoarse spre el, așteptînd să ia cuvîntul. Repetă, mașinal, cu un glas ceva mai ridicat :

— Rămîne de văzut. Își trase cu nervozitate piciorul sub scaun și tuși sec : N-am nimic de adăugat... Gîndesc ca și Hosmer... Gîndesc ca Thibault, ca Mithoerg, ca voi toți...

Își trecu mîna pe fruntea umedă și, cu o mișcare neașteptată, se ridică în picioare. În încăperea scundă, plină de scaune, părea mai înalt. Făcu cîțiva pași la întîmplare, învîrtindu-se în spațiul strîmt ce rămăsese liber între masă, pat și picioarele celor prezenți. Privirea scurtă pe care o aruncă fiecăruia dintre cei ce-l înconjurau părea că nu se îndreaptă spre nici unul dintre ei în mod special.

După ce se învîrti cîteva clipe încoace și încolo, în tăcere, se opri. Toți erau convinși că se va așeza din nou, că va desfășura un plan de acțiune, că se va avînta într-una din improvizațiile acelea imperative, puțin sibilinice, cu care îi obișnuise. Dar se mărgini să repete :

— Rămîne de văzut... Și, cu ochii în pămînt, zîmbi, înainte de a adăuga foarte repede : De altfel, toate acestea nu fac decît să ne apropie de *țintă*...

Apoi se strecură în dosul mesei, se apropie de fereastră și, dintr-o mișcare, împinse cele două jaluzele, care se deschiseră spre noapte. Pe urmă își întoarse ușor capul și, cu glas schimbat, spuse peste umăr :

— Ce-ar fi să ne dai ceva rece de băut, fetițo ?

Alfreda, ascultătoare, dispăru în bucătărie.

Cîteva clipe se simțiră cu toții stînjeniți.

Paterson și Richardley, pe pat, vorbeau încet între ei.

Cei doi austrieci, în picioare, în mijlocul camerei, sub lampa din plafon, discutau în limba lor. Boehm scoase din buzunar o jumătate de țigară de foi, pe care se pregătea s-o aprindă ; buza de jos, ieșită în afară, roșie și umedă, dădea chipului său tesit o expresie de bunătate, dar și de senzualitate puțin cam vulgară, care-l deosebea mult de ceilalți.

Meynestrel, în picioare, rezemat cu amîndouă mîinile de masă, recitea scrisoarea lui Hosmer, care se afla în fața lui, sub lampă.

Lumina ce se răspîndea prin partea de sus a abajurului îi brăzda chipul : barba lui scurtă părea mai neagră ; culoarea pielii, mai albă ; fruntea îi era încrețită, pleoapele îi ascundeau ochii aproape cu totul.

Jacques îi atinse cotul.

— În sfîrșit, Pilotule, și încă mai curînd decît ai fi crezut, sîntem stăpîni pe evenimente !

Meynestrel dădu din cap. Fără să se uite la Jacques, fără să-și părăsească atitudinea de nepăsare, spuse cu un glas șters, lipsit de orice nuanță :

— Bineînțeles.

Apoi tăcu și continuă să citească.

Un gînd tulburător străbătu mintea lui Jacques : i se părea că ceva s-a schimbat, în seara asta, nu numai în expresia Pilotului, dar și în atitudinea lui față de el.

Boehm — care trebuia să părăsească orașul a doua zi, cu trenul de dimineață — dădu semnalul plecării.

Îl urmară cu toții, ușurați, fără să-și dea seama de ce.

Meynestrel coborî cu ei, să le deschidă ușa de la stradă.

XII

Aplecată peste balustrada scării, Alfreda așteptă pînă ce glasurile nu se mai deslușiră. Apoi se întoarse în apartament să facă puțină ordine. Dar își simțea inima grea... Se retrase în bucătărie, unde era întuneric, se rezemă de pervazul ferestrei și rămase nemișcată, cu ochii mari, deschiși în noapte.

— Visezi, fetițo ?

Mîna lui Meynestrel, fierbinte și uscată, îi mîngîia umărul. Fu străbătută de un fior și întrebă deodată, dintr-o suflare, cu glas de copil :

— Tu, tu crezi cu adevărat că vine războiul ?

Pilotul rîse. Alfreda simți că i se năruie toate nădejdile.

— Dar noi...

— Noi ? Noi nu sîntem gata !

— Nu sîntem gata ? Alfreda îl înțelesese greșit, deoarece în seara asta ea nu se mai gîndea decît la lupta împotriva războiului. Tu crezi, cu adevărat, că nu-i nici un mijloc să fie împiedicat...

Meynestrel o întrerupse :

— Nu ! Bineînțeles ! Ideea că proletariatul actual ar putea constitui un obstacol împotriva forțelor războiului i se părea absurdă.

Alfreda îi ghici, în umbră, zîmbetul, strălucirea din ochi și se simți iarăși cuprinsă de un fior. Rămaseră cîteva clipe unul lîngă altul, tăcuți.

— Dar, spuse ea, poate că Pat are dreptate. Dacă noi nu putem face nimic, Anglia...

— Tot ce poate face Anglia voastră este să amîne dezmodămîntul, dar nici asta nu-i sigur ! Pilotul părea că deslușește în ea o rezistență neobișnuită. Vorbi și mai aspru : De altfel, nu despre asta e vorba ! Nu a împiedica războiul este lucrul cel mai important !

Alfreda își ridică privirea spre el :

— Atunci, de ce nu le-ai spus-o ?

— Fiindcă, deocamdată, asta nu privește pe nimeni, fetițo ! Și pentru că azi, în mod practic, trebuie să facem ca și cum *așa ar fi să fie !*

Alfreda tăcu. În seara asta se simțea rănită, rănită de el așa cum nu mai fusese niciodată ; pînă în adînc ; și revoltată împotriva lui, fără să știe de ce. Își aminti de o zi, de la începutul legăturii lor, cînd el îi spusese foarte repede, dînd din umeri : „Iubirea ? Pentru noi ea n-are nici o importanță !"

„Ce are importanță pentru el ? se întrebă Alfreda. Nimic. Nimic, în afară de revoluție !" Și, pentru prima dată, se gîndi : „...Revoluția, ideea *lui fixă*... Puțin i-a păsat de toate celelalte !... De mine, de viața mea de femeie !... Nimic n-are însemnătate pentru el ! Nici chiar faptul că este ceea ce este : altceva decît un om !..." Era prima dată cînd în loc de : *„mai mult* și *mai prețios* decît un om", Alfreda gîndea : *„altceva* decît un om".

Meynestrel continuă pe un ton sarcastic :

— Război războiului, fetițo ! Lasă-i să-l facă ! Manifestații, răscoale, greve, tot ce vor ! Înainte, cu fanfara ! Înainte, cu trîmbițele ! Să năruie, dacă pot, zidurile Ierihonului ! Se depărtă brusc de ea, se întoarse pe călcîie și spuse printre dinți : Dar nu trîmbițele lor vor dărîma zidurile, fetițo, ci bombele noastre !

Și în timp ce Pilotul se îndrepta, șchiopătînd, spre camera lor, Alfreda deslușì rîsul acela mărunt și înecat care-i înghețа totdeauna inima.

Ea rămase îndelung cu cotul pe pervaz, fără să facă nici o mișcare, împlîntîndu-și privirea în noapte.

De-a lungul cheiului pustiu, apa clipocea ușor, lovindu-și undele de stînci. Una cîte una, ultimele lumini se stinseră în casele de pe malul rîului.

Alfreda stătea nemișcată. La ce se gîndea oare ? „La nimic", ar fi răspuns ea. Dar două lacrimi, ce i se ivirà la colțurile pleoapelor, rămaseră atîrnate între genele-i umede.

XIII

Șoferul străbătu l'Esplanade des Invalides și o luă pe Rue de l'Université. Automobilul alerga fără zgomot. Dar, în zăduful acestei după-amiezi de duminică, întregul cartier era atît de pustiu, atît de toropit, încît fîșîitul mătăsos al roți-

lor pe asfaltul uscat, semnalul sfios al claxonului, la încrucișarea străzilor, avea ceva indiscret, ceva nelalocul lui.

Îndată ce mașina apucă pe Rue du Bac, Anne de Battaincourt trase spre ea pechinezul care dormea încolăcit pe perna automobilului și, aplecîndu-se înainte, atinse cu vîrful umbrelei spatele mulatrului, ce stătea nemișcat la volan în halatul lui alb :

— Oprește aici, Jo... Am să merg pe jos.

Automobilul trase la marginea trotuarului și Jo deschise portiera. Ochii lui, mai strălucitori decît pielea lustruită, luceau sub cozoroc, la dreapta și la stînga, ca ochii mobili ai unei păpuși.

Anne stătu la îndoială. N-avea nici o siguranță că mai tîrziu va găsi un taxi în cartierul acesta mort. Ce mare greșeală făcuse Antoine cînd refuzase să-i urmeze sfatul de a se muta lîngă Bois de Boulogne, după moartea tatălui său !... Își luă cățelul în brațe și sări ușor pe trotuar. Dorința de a fi liberă o făcu să ia o hotărîre :

— Astă-seară nu mai am nevoie de dumneata, Jo... Poți să te duci acasă...

Asfaltul îi încălzea tălpile chiar la umbră. Nu se simțea nici o adiere de vînt. Deasupra acoperișurilor, aburi nemișcați învăluiau cerul ca o ceață. Încrețindu-și pleoapele, spre a se feri de răsfrîngerea luminii, Anne înaintă de-a lungul fațadelor neînsufletite, de-a lungul porților boltite, ca ale închisorilor. Fellow se ținea în trap mic după călcîiele ei. Nici o ființă vie ; nici măcar vreuna din acele fetițe cu cozi strînse pe tîmple, cu picioare extrem de subțiri, pe care le vezi, în duminicile frumoase, zburdînd singuratice pe trotuarul din fața casei și pentru care Anne simțea o poftă subită să le adopte pe o perioadă de trei săptămîni, ca să le ducă la Deauville, să le îndoape cu brioșe și cu aer curat. Nimeni. Pînă și portarii, acești cîini de pază adormiți în cotloanele lor, așteptau să coboare amurgul, spre a ieși să se așeze călări pe scaune în fața porților și să soarbă puțină răcoare. În duminica asta de 19 iulie, locuitorii Parisului, osteniți după o săptămînă de serbări democratice, părea să-și fi părăsit capitala în masă.

Imobilul Thibault se zărea de departe. Streșinile erau încă înconjurate de schele. Bătrîna fațadă, brăzdată de lipituri de ceruză, nu mai aștepta decît spoitul ca să reîntinerească. Garduri de scînduri pline de afișe mascau parterul și îngustau, în locul acela, trotuarul.

Ridicînd și strîngîndu-și volanele rochiei de lînă, Anne se strecură, urmată de cîine, printre sacii, printre bîrnele și grămezile de moloz care blocau intrarea. Sub gangul boltii, mirosea a pivniță, a tencuială umedă și proaspătă, ce te făcea să simți un fior ca la atingerea unui burete rece. Fellow își ridică botul ca o ciupercă neagră și se opri să adulmece aceste mirosuri neobișnuite pentru el. Anne zîmbi, îl luă cu o singură mînă, ca pe un ghem de mătase călduță, și-l strînse la piept.

După ce treceai de ușa cu geamuri a vestibulului, vedeai că lucrările din interior erau ca și terminate. Un covor lung și roșu așternut pe jos și pe care Anne nu-l văzuse cînd fusese ultima dată aici se întindea pînă la ascensor.

La etajul al doilea se opri și, din obișnuință, deși știa că Antoine nu e acasă, se pudră înainte de a suna.

Ușa se deschise cu întîrziere: Léon nu îndrăznea să se arate în ținuta cu vesta în dungi. Chipul său, prelung și spîn, acoperit cu un fel de puf, avea un aer impersonal, stîngaci și șiret totodată — sprîncenele arcuite, buze moi, pleoape obosite și nas căzut — ce devenise la el un scut de apărare. Aruncă asupra Annei, asupra pălăriei ei cu flori, a rochiei de culoarea liliacului o privire piezișă, scurtă, care o acoperi ca o plasă; apoi se dădu la o parte, ca să-i facă loc.

— Domnul doctor nu este aici...

— Știu, spuse ea, lăsînd cățelul din brațe.

— Trebuie să fie încă jos, cu domnii aceia...

Anne își mușcă buzele. Marți, cînd plecase la Berck, Antoine o condusese la gară și-i spusese că va lipsi toată după-amiaza de duminică, pentru o consultație în afara orașului. De șase luni, de cînd dura legătura lor, descoperea astfel, din timp în timp, mici ascunzișuri, ce creau în jurul lui Antoine un fel de zonă de protecție pe care n-o putea străpunge.

— Continuă-ți treaba, te rog, spuse Anne, întinzîndu-i umbrela. Am venit să scriu cîteva rînduri, pe care le vei preda doctorului.

Și, trecînd prin fața servitorului, călcă repede pe covorul de lînă bej, uniform și moale, care se întindea acum în fostul apartament al domnului Thibault. Cunoscînd drumul, pechinezul se opri în fața cabinetului de consultații al lui Antoine. Anne deschise ușa, dădu drumul cîinelui să intre, apoi închise ușa după ea.

Storurile erau trase; ferestrele — închise. Înăuntru era un miros de covor nou, de lac proaspăt, amestecat cu un iz vechi și persistent de ulei. Anne se apropie repede de birou,

își puse mîinile pe speteaza fotoliului și, în picioare, cu ochi metalici, cu nările adulmecînde, urîțită dintr-o dată, cercetă încăperea cu o privire lacomă și bănuitoare, căutînd să descopere orice indiciu ce i-ar fi putut spune ceva despre viața pe care o ducea Antoine departe de ea și pe care o cunoștea atît de puțin.

Dar nimic nu era mai impersonal decît încăperea asta mare, fastuoasă și goală. Antoine nu lucra niciodată aici ; se servea de odaia asta numai în zilele cînd primea vizite. Pereții erau acoperiți pînă la jumătate de niște dulapuri de bibliotecă, ale căror rafturi le bănuiai goale în spatele geamurilor prevăzute cu perdelițe de mătase chinezească. În mijlocul odăii trona un birou somptuos, unde, pe luciul neprimitor al unui cristal fără patină, era aranjată o garnitură din marochin — clasor, mapă, tampon cu sugativă, toate cu monogramă. Nici un dosar, nici o scrisoare, nici o carte, afară de *Cartea de telefon*. Un stetoscop de ebonită, în picioare, ca un bibelou, lîngă călimara fără cerneală, era singurul obiect care amintea de profesiunea proprietarului ; dar chiar și accesoriul acesta părea să fi fost așezat acolo nu de Antoine, pentru uzul medical, ci de mîna anonimă a vreunui decorator, amator de pitoresc.

Îndată ce se văzu înăuntru, Fellow se lungi pe burtă, cu labele răschirate ; blana lui se confunda cu covorul. Anne îl mîngîie cu o privire distrată ; pe urmă se așeză, ca o amazoană în șa, pe marginea fotoliului rulant, de unde, de trei ori pe săptămînă, Antoine dădea sentințe. Își închipui o clipă că era Antoine. Simțea astfel o plăcere subtilă : se răzbuna pentru locul prea neînsemnat pe care i-l acordase în viața lui.

Trase din clasor blocnotesul pe care Antoine își scria rețetele și-și scoase stiloul din poșetă.

„Iubitul meu Tony, am stat cinci zile fără tine ; mai mult nu pot răbda. Azi-dimineață m-am urcat în primul tren. Acum e ora patru. Mă duc la noi să aștept pînă cînd îți termini treburile. Vino și tu, dragul meu Tony, vino repede.

A.

O să iau ceva de mîncare, spre a nu fi nevoiți să mai ieșim în oraș."

Vîrî biletul într-un plic și sună.

Léon apăru numaidecît. Își îmbrăcase livreaua. Mîngîie cîinele din mers și se apropie de Anne.

Instalată pe brațul scaunului, lipea plicul, legănîndu-și un picior. Avea gura deschisă, limba groasă, dar mobilă. Par-

fumul cu care-și îmbibase rochia umplea camera. Surprinse o lucire în privirea servitorului și zîmbi în tăcere.

— Uite, îi spuse aruncînd scrisoarea pe birou cu o mișcare ce făcu să-i sune lănțișoarele de la mînă, să-i dai, te rog, asta îndată ce vine sus.

În lipsa lui Antoine, îl tutuia cîteodată, atît de firesc, încît pe Léon nu-l mira. Îi legau anumite taine. Cînd venea să-l ia pe Antoine la masă și cînd acesta o făcea să aștepte, Anne flecărea veselă cu Léon ; lîngă el, respira parcă ceva din aerul ținutului ei de baștină. E drept, Léon nu abuza de familiaritatea asta : cel mult, cînd erau între patru ochi, nu mai vorbea cu ea la persoana a treia ; iar cînd Anne îi dădea vreun bacșiș, Léon îi era recunoscător că-i poate mulțumi cu un clipit din pleoape, eliberat de orice urâ de clasă.

Își întinse piciorul, strecură mîna sub fustă, ca să-și întindă ciorapul de mătase, și sări de pe fotoliu.

— Am plecat, Léon. Unde mi-ai pus umbrela ?

Ca să găsească un taxi, modul cel mai sigur era să urce pe Rue des Saints-Pères, pînă la bulevard. Strada era aproape pustie. Un tînăr trecu pe lîngă ea. Schimbară o privire ușoară, indiferentă, fără să-și dea seama că se mai întîlniseră într-o zi destul de importantă. Dar cum ar fi putut să se recunoască ? Jacques, în patru ani, se schimbase foarte mult ; bărbatul acesta îndesat, cu chipul apăsat de gînduri, n-avea nici umbletul, nici fața adolescentului care, odinioară, venise tocmai în Touraine, să ia parte la căsătoria Annei cu Simon de Battaincourt. Iar el, cu toate că în timpul acelei ciudate ceremonii o privise cu stăruință și curiozitate pe tînăra mireasă, cum ar fi putut recunoaște în figura aceasta fardată de pariziană — pe care, de altfel, umbrela i-o ascundea pe jumătate — trăsăturile acelei văduve tulburătoare cu care se însurase prietenul său Simon ?

— În Avenue de Wagram, îi spuse Anne șoferului.

Avenue de Wagram era „la noi" : un apartament la parter, mobilat ca o garsonieră, pe care Antoine îl închiriase la începutul legăturii lor ; apartamentul era așezat la colțul străzii cu o fundătură, spre care dădea intrarea separată a locuinței, ceea ce le îngăduia să scape de supravegherea portăresei.

Antoine refuzase să vină la micul hotel unde locuia Anne, lîngă Bois de Boulogne, pe Rue Spontini, cu toate că, de cîteva luni, ea trăia acolo singură și liberă. (Cînd, la sfatul lui Antoine, o puseseră pe Huguette în ghips și o duseseră la mare, Anne închiriase o casă la Berck și hotărîse să se mute

acolo, cu soțul ei, pînă la vindecarea fetiței. Hotărîre eroică, pe care Anne nu putuse s-o respecte prea mult timp. De fapt, Simon, care nu iubise niciodată Parisul, se stabilise de bunăvoie și definitiv acolo, cu fiica sa vitregă și cu guvernanta englezoaică. Se ocupa mult cu fotografiatul, făcea puțină pictură și puțină muzică, iar în timpul serilor lungi, amintindu-și de studiile lui teologice, citea cărți despre protestantism. Anne găsea mereu motive să vină la Paris : șederea ei la Berck se limita la vizite de cîte cinci-șase zile pe lună. Sentimentul matern nu fusese niciodată prea dezvoltat în sufletul ei. Altădată, o irita faptul că fata asta mare, de paisprezece ani, îi stătea veșnic în drum, ca o piedică. Acum, la aversiunea asta surdă se adăuga un sentiment de umilință în fața căruciorului de infirmă pe care *miss* Mary îl plimba la soare, pe nisipul dunelor. Deseori, Anne visa să înfieze indiferent ce fetiță bolnăvicioasă, dar găsea că e foarte firesc să nu-și îngrijească propria ei copilă. La Paris, cel puțin, uita de Huguette și de Simon.)

Automobilul apucase să coboare pe Avenue de Wagram, cînd Anne își aduse aminte de mîncare. Prăvăliile erau închise. Își aminti de un magazin de alimente, în cartierul Ternes, care era deschis și duminica. Se duse cu taxiul pînă acolo, apoi îi dădu drumul.

Cumpărăturile erau pentru ea o distracție ! Cu pechinezul sub braț, se plimba printre standurile încărcate cu alimente îmbietoare. Alese mai întîi ceea ce știa că-i place lui Antoine : pîine de secară, unt sărat, piept de gîscă afumat și un coșuleț cu fragi. Mai adăugă pentru Fellow, cît și pentru Antoine, un borcan de smîntînă.

— Pune și din asta ! spuse ea, poftcioasă, arătînd cu degetul înmănușat spre un castron cu pateu de ficat. „Asta" era pentru sufletul ei ; îi plăcea la nebunie pateul de ficat, dar firește, nu mînca așa ceva decît atunci cînd se afla în vreo călătorie, la bufetul unei gări sau în vreo cîrciumă de țară. Un pateu de cîțiva gologani, trandafiriu și gras, cu osîndză topită pe margini, împănat cu nucșoară și cuișoare, uns pe o felie de pîine proaspătă, însemna pentru ea un trecut întreg de midinetă și-i lăsa gura apă cînd se gîndea la el... Dejunurile acelea cu mîncare rece, singură pe o bancă din Tuileries, printre porumbei și vrăbii, de pe vremea cînd era vînzătoare în Avenue de l'Opéra !... Nu bea niciodată nimic ; însă, ca să-și potolească arsura lăsată de mîncărurile piperate, înfuleca un pumn de cireșe pietroase, cumpărate la marginea trotuarului. Și, ca să-și încheie masa, în preajma orei cînd trebuia să

se întoarcă la magazin, dădea pe gît, în picioare, singură- singurică, rezemată de tejgheaua unui bar-cafenea din Rue Saint-Roch, o cafeluță neagră, dulce și fierbinte, care mirosea a zinc și a ceară de podele.

Privea distrată la vînzătorul care împacheta cumpărăturile și făcea socoteala.

Singură-singurică... Dar, pe atunci, un instinct precis îi spunea că, dacă îi va fi dat să ajungă ceva în viață, aceasta se va întîmpla cu condiția să păstreze totdeauna distanță față de ceilalți, să rămînă plină de taine, fără prieteni, fără tabieturi, oricînd gata pentru o transformare imediată a existenței. Ah ! dacă prezicătoarea care se plimba atunci prin Tuileries, vînzînd biletele trase de papagal, i-ar fi prezis că va deveni doamna Goupillot, soția bogatului patron !... Și totuși, așa s-a întîmplat. Astăzi chiar, văzut de departe, lucrul acesta i se părea ceva simplu...

— Poftiți, doamnă. Vînzătorul îi întinse pachetul legat cu panglică.

Anne simți privirea vînzătorului mîngîindu-i pieptul.

Îi plăcea tot mai mult să simtă dorința bărbaților zăbovind asupra ei. Acesta era încă un băiețandru, cu tuleie pe obraji, cu buzele uscate, cu gura mare, tăiată urît și viguroasă. Anne își trecu degetul pe sub nodul pachetului, își ridică fruntea, își dete ușor capul pe spate și, drept mulțumire, revărsă, din ochii ei cenușii, o privire cuceritoare asupra băietanului.

Pachetul nu era prea greu. Avea destul timp ; abia se făcuse ora cinci. Puse cățelul pe pămînt și o porni, pe jos, spre Avenue de Wagram.

— Haide, Fellow, nițel curaj...

Înainta cu pași mari, cu bustul mlădios, ținînd capul sus, cu oarecare mîndrie, deoarece nu-și putea stăpîni un elan de orgoliu ori de cîte ori se gîndea la viața ei : își dădea seama că soarta ei se datora propriei voințe și că succesul era, fără îndoială, opera ei.

Acum, după atîția ani, admira, ca și cum ar fi fost vorba de altcineva, dîrzenia cu care se luptase, încă din copilărie, pentru a ieși din mizerie ; era un fel de instinct, ca al înotătorului care se duce la fund și care, prin toate reflexele, se străduiește să revină la suprafață. Tocmai pentru a se ridica mai lesne se păstrase cu strășnicie neprihănită în timpul acestor lungi ani de adolescență, pe care îi petrecuse între fratele ei mai mare și tatăl ei văduv. Duminica, în timp ce tatăl, plumbar, juca popice pe la forturi, Anne și fratele ei

boinăreau, prin pădurea de la Vincennes, cu diverși prieteni. Într-o seară, pe cînd se întorceau de la o plimbare, un tînăr electrician, camarad de-al fratelui său, voise s-o sărute. Anne împlinise șaptesprezece ani și tînărul îi plăcea. Dar îl pălmuise și fugise singură acasă ; de atunci, niciodată nu acceptase să mai iasă cu fratele ei. Duminicile stătea acasă și cosea. Prinsese gustul stofelor și al îmbrăcămintei. O vecină, care o cunoscuse pe mamă-sa, o luase ca vînzătoare în magazinul ei de mărunțișuri ; dar prăvălioara asta de mahala, unde nu veneau decît clienți săraci, era tristă... Din fericire, avusese norocul să găsească un loc de vînzătoare la sucursala pe care *Bazarele veacului al XX-lea* o deschiseseră tocmai la Vincennes, în piața bisericii. Mînuia bucăți de catifea, de taftă ; simțea cum o pipăie din ochi cei ce veneau și plecau ; trăia urmărită de poftele funcționarilor din magazin, ale șefilor de secție, fără să le dea niciodată nimic altceva decît un zîmbet de camaradă ; și seara se întorcea cuminte acasă, spre a pregăti cina familiei : iată ce fusese viața ei timp de doi ani, dar, la drept vorbind, și-i reamintea cu plăcere. Îndată însă după moartea tatălui ei, părăsise mahalaua și obținuse un loc bun chiar în inima Parisului, în Avenue de l'Opéra, la centrala pe care bătrînul Goupillot o conducea, într-o anumită măsură, personal. Și atunci apăru momentul cînd trebui să joace strîns, pînă la căsătorie... „Să joace strîns !" Asta ar fi putut să fie deviza ei !... Ar putea să fie și acum.. Oare nu ea își aruncase mrejele asupra lui Antoine de îndată ce se cunoscuseră, nu ea îi învinsese rezistența și îl cucerise cu multă răbdare ? Dar el nu-și dădea seama de asta, fiindcă Anne era destul de șireată ca să nu atingă cu nimic îngîmfarea bărbatului, lăsîndu-l să creadă că el avusese inițiativa. De altfel, Anne își juca rolul cu destulă dibăcie, astfel că, între plăcerea vanitoasă de a-și impune puterea de seducție și satisfacția mult mai adîncă de a o exercita în secret, cu toate armele unei slăbiciuni aparente, ea o preferase pe cea din urmă...

Gîndindu-se la toate acestea, ajunsese la garsonieră. Pe drum se încălzise. Liniștea și răcoarea din apartamentul în care intra numai ea i se părură extrem de plăcute. În picioare, în mijlocul camerei, aruncă repede toate veșmintele de pe ea și trecu în cabinetul de toaletă, unde dădu drumul la baie.

Îi făcu plăcere să se vadă goală printre oglinzi, printre geamurile fără luciu, a căror lumină de astru mort dădea mai multă strălucire trupului ei gol. Aplecată asupra robinetelor,

din care apa țîșnea cu putere, își trecea mîna peste șoldurile brune, destul de slabe, peste sînii care începeau să se lase. Apoi, fără să aștepte ca baia să se umple, intră cu picioarele în cadă. Apa era abia călduță. Se afundă în ea cu un fior de plăcere.

Un halat de baie, alb cu dungi albastre, atîrnat într-un cui din perete, o făcu să zîmbească : deunăzi, seara, Antoine se înfășurase în el în timp ce își luau gustarea... Și era atît de caraghios ! Apoi, deodată, își aduse aminte de o mică scenă petrecută între ei chiar în seara aceea : la o întrebare pe care i-o pusese lui Antoine asupra vieții lui de tînăr, asupra legăturii cu Rachel, el îi spusese, jumătate în glumă, jumătate în serios : „Eu îți povestesc tot, eu nu-ți ascund nimic din trecutul meu. Pe cînd tu..."

Într-adevăr, Anne îi vorbea foarte puțin despre ea. La începutul legăturii lor, într-o seară, aplecat asupra ochilor ei, Antoine îi spusese : „...privirea ta de femeie fatală !" Nimic nu-i făcuse o plăcere mai mare. Nu uitase cuvintele lui. Ca să-și păstreze mai bine prestigiul acesta, întreținuse cu grijă un fel de mister în jurul trecutului ei. Era poate o greșeală ? Căci cine știe dacă, sub înfățișarea ei de femeie fatală, lui Antoine nu i-ar fi făcut plăcere să descopere pe fosta vînzătoare de magazin ? Își făgădui să mai reflecteze asupra acestui lucru. Nu era nevoie de prea multă bătaie de cap ; avea un trecut destul de bogat pentru ca, fără a fi silită să inventeze ori să mintă, să poată găsi în viața ei și amintiri de mică vînzătoare sentimentală, așa cum fusese în unele zile din tinerețea sa...

Antoine... Era destul să se gîndească la el ca să-l dorească. Îl iubea așa cum era, pentru siguranța, pentru forța lui, deși se arăta prea conștient de această forță... Îl iubea pentru că era pătimaș în dragoste, deși cam brutal, cam lipsit de duioșie... Peste un ceas poate că o să fie aici...

Își întinse picioarele, își dădu capul pe spate și închise ochii. Osteneala i se topea în apă ca o pulbere fină. Se simțea bine, moleșită de plăcere ca un animal... Deasupra ei, imobilul, mare și pustiu, era cufundat în tăcere. Nu se auzea nici un zgomot în afară de sforăitul cînelui tolănit pe cimentul rece, în afară de scrîșnetul îndepărtat al unor patine cu rotile, ce alunecau pe asfaltul unei curți vecine, și de picurul

picl, care, din secundă în secundă, cădea din robinet cu un sunet cristalin.

XIV

Jacques se oprise în Rue de l'Université, în colț, și contempla casa natală. Înconjurată de schele pînă la acoperiș, clădirea era de nerecunoscut. „Ah, așa-i, gîndi el, Antoine proiecta tot soiul de lucrări..."

De cînd murise tatăl său, venise de două ori la Paris, dar fără să se abată prin vechiul cartier și fără să-i dea măcar un semn de viață fratelui său. În cursul iernii, Antoine îi scrisese, de mai multe ori, cu afecțiune. Jacques însă se mărginise la cărți poștale, cordiale, dar scurte. Nu făcuse excepție nici chiar pentru a răspunde la o lungă scrisoare de afaceri în legătură cu moștenirea : își manifestase în două fraze, fără a ține să și-l motiveze, refuzul absolut de a intra în posesia părții lui de moștenire, rugîndu-l pe fratele său să nu-i mai vorbească de „chestiunea asta".

Se afla în Franța de marțea trecută. (A doua zi după reuniunea cu Boehm, Meynestrel îi spusese : „Pleacă imediat la Paris. E posibil să fie nevoie de tine acolo zilele astea. Pentru moment, nu pot ști nimic mai mult. Profită de ocazie ca să afli dincotro bate vîntul pe acolo, ca să vezi de aproape ce se petrece acolo, cum reacționează cercurile franceze de stînga, mai cu seamă grupul Jaurès, domnii aceia de la *l'Humanité*... Dacă duminică ori luni nu primești nimic de la mine, te poți întoarce. Afară doar dacă socotești că poți fi folositor acolo".)

În cursul acestor cîtorva zile nu putuse să-și facă timp — sau n-avusese curajul — să se ducă să-l vadă pe Antoine. Dar i se părea că evenimentele iau, din zi în zi, o întorsătură atît de gravă, încît hotărî să nu plece fără să-l întîlnească pe fratele său.

Cu ochii la etajul al doilea, unde se puseseră storuri noi, încerca să regăsească fereastra *lui,* a odăii lui de puști... Mai avea timp să se răzgîndească și să se întoarcă din drum. Se codi. În cele din urmă, trecu strada și intră pe sub gangul boltit al porții.

Nu mai recunoștea nimic ; de-a lungul scărilor, pereții din stuc, o rampă de fier forjat, luminatoare mari înlocuiau tapetele întunecate, cu flori de crin, balustradele răsucite, vitraliile medievale de odinioară. Numai ascensorul nu fusese

schimbat. Același zgomot scurt al închiderii ușii, apoi frecușul acela de cabluri și gîlgîitul uleios ce preceda pornirea ascensorului, pe care Jacques, de fiecare dată cînd revenea aici, nu le putea auzi fără o strîngere de inimă, fără a retrăi una din cele mai cumplite clipe ale copilăriei lui umilite : întoarcerea în căminul părintesc după ce fugise de acasă... Aici, abia aici, în cabina asta strîmtă în care îl împinsese Antoine, fugarul se simțise cu adevărat prins, încolțit, neputincios... Apoi, tatăl său, penitenciarul... Și acum Geneva, Internaționala... războiul, poate...

— Bună ziua, Léon. Multe schimbări ați mai făcut pe aici !... Fratele meu e acasă ?

În loc să-i răspundă, Léon se uita la el, uluit, ca la un strigoi. În cele din urmă spuse, clipind :

— Domnul doctor ? Nu... Adică da... Pentru domnul Jacques e, de bună seamă !... Dar e jos, în birouri... Dacă domnul Jacques vrea să coboare un etaj... Ușa e deschisă, domnul n-are decît să intre.

La etajul întîi, în capul scării, Jacques citi pe o placă de aramă : *Laboratoarele A. Oscar Thibault.*

„Vasăzică, toată casa... gîndi Jacques... Ba și-a anexat pînă și prenumele de «Oscar !»..."

De afară, ușa se deschidea cu o clanță nichelată. Jacques intră într-un vestibul în care dădeau trei uși identice. Dincolo de una din ele se auzeau glasuri. Cum adică, Antoine primește clienți duminică după-amiază ? Neștiind ce să creadă, Jacques înaintă cîțiva pași.

— ...date biometrice... anchete în grupurile școlare...

Cel care vorbea nu era Antoine. Dar numaidecît recunoscu glasul fratelui său :

— Primul punct : să strîngem cît mai multe teste... Să le clasăm... Pînă în cîteva luni, oricare neurolog, oricare specialist în patologie infantilă, chiar și oricare educator trebuie să poată găsi la noi, aici, în statisticile noastre...

Da, era Antoine, cu vorba lui tăioasă și parcă satisfăcută, cu oarecare ironie în finalurile de frază... „Mai tîrziu o să aibă exact vocea tatălui *său*", își spuse Jacques.

Rămase locului cîteva clipe, fără să mai asculte, cu ochii pironiți pe linoleumul nou care acoperea podeaua. Ispita de a renunța îl încercă din nou. Dar îl văzuse Léon... Și, pe urmă, de vreme ce venise pînă aici... Înălță din umeri și, ca un om matur care nu ezită să tulbure jocul copiilor, se apropie de ușă și bătu sec.

Antoine, întrerupt, se ridică în picioare. Întredeschise ușa, puțin mînios :

— Ce, cine-i ?... Cum ? ! Tu ! exclamă deodată volubil.

Jacques zîmbea și el, pătruns pe neașteptate de acel val de duioșie frățească ce-l năpădea, totuși, ori de cîte ori se regăsea în fața lui Antoine și-l vedea, în carne și oase, cu chipul lui energic, cu fruntea lui pătrată, cu gura lui...

— Haide, intră, îl pofti Antoine, fără a-și slăbi fratele din ochi.

Jacques, aici ! Jacques aici, în picioare, cu șuvița lui de păr roșu-închis, cu privirea lui vioaie, cu zîmbetul acela ușor, care-i reamintea chipul copilului de odinioară...

Trei bărbați, în halate albe, descheiate, cu fețele asudate, fără gulere, ședeau în jurul unei mese mari, pe care se aflau cîteva pahare, cîteva lămîi și un vas mic cu gheață, laolaltă cu tot felul de hîrtii și grafice.

— E fratele meu, îl prezentă Antoine, rîzînd cu plăcere și, arătîndu-i lui Jacques pe cei trei bărbați care se ridicaseră, făcu prezentările : Isaac Studler... René Jousselin... Manuel Roy...

— Vă deranjez ? îngăimă Jacques.

— Da, făcu Antoine. Și își privi voios colaboratorii : Nu-i așa ? Nu putem spune că nu ne deranjează, măgărușul !... Dar cu atît mai bine. Caz de forță majoră... Șezi.

Fără să răspundă, Jacques își roti ochii prin încăperea mare, garnisită toată cu rafturi în care erau aranjate o mulțime de mape numerotate, nou-nouțe.

— Te întrebi unde te afli, nu ? spuse Antoine, pe care mirarea fratelui său îl înveselea. Ești în Sala arhivelor ! Simplu... Vrei să bei ceva rece ? Whisky ? Nu ?... Atunci, îți face Roy o citronadă, hotărî el, adresîndu-se celui mai tînăr dintre cei trei bărbați, o figură inteligentă de student parizian, luminată de o privire limpede, o privire de elev bun.

În timp ce Roy storcea o lămîie peste gheață pisată, Antoine se întoarse spre Studler :

— Continuăm duminica viitoare...

Se vedea bine că Studler era mai în vîrstă decît ceilalți și părea mai mare chiar decît Antoine. Prenumele de Isaac se potrivea perfect cu profilul lui, cu barba de emir, cu ochii aprinși, de mag oriental. Lui Jacques i se păru că-l mai cunoscuse cîndva, odinioară, pe vremea cînd locuia împreună cu Antoine.

— Jousselin o să pună hîrtiile astea în ordine, spuse Antoine. Oricum, nu putem începe nimic temeinic înainte de 1 august, înainte de a-mi lua concediu de la spital...

Jacques asculta. August... Concediu... O oarecare mirare trebuie să i se fi citit pe chip, deoarece Antoine, care-l privea, se crezu dator să-l lămurească :

— Da, noi patru sîntem de acord să nu plecăm în vacanță anul ăsta... avînd în vedere împrejurările...

— Înțeleg, aprobă Jacques cu gravitate.

— Gîndește-te că nu sînt nici trei săptămîni de cînd s-au terminat lucrările la casă : în noile noastre servicii nimic nu funcționează încă. De altfel, cu spitalul și cu clientela, nici n-aș avea timp, mai curînd, să pun toate astea pe picioare. Dar, în cele două luni de liniște pe care o să le avem pînă la sfîrșitul vacanței...

Jacques îl privea foarte mirat. Omul care vorbea astfel se vedea bine că habar n-avea de toată frămîntarea lumii de azi, care i-ar putea tulbura bunul mers al muncii lui, încrederea în ziua de mîine.

— Te miră ? făcu Antoine. Asta, din pricină că nu știi ce vrem să întreprindem noi. Avem ambiții... mărețe ! Nu-i așa, Studler ?... Am să-ți spun totul... Cinezi cu mine, nu-i așa ?... Deocamdată, bea-ți citronada liniștit. Pe urmă, am să-ți arăt casa. Ai să vezi toată noua noastră instalație... După aceea, ne ducem sus, să stăm de vorbă.

„A rămas același, își spunea Jacques. Mereu simte nevoia să organizeze, să-i conducă pe alții..." Își bău citronada și se ridică. Antoine îl imită.

— Să coborîm mai întîi în laboratoare, spuse el.

Pînă la moartea domnului Thibault, Antoine dusese viața obișnuită a unui tînăr medic de viitor. Își trecuse concursurile, unul cîte unul, fusese primit în Biroul central și, în așteptarea unui post de titular în Serviciul spitalelor, continuase să-și mărească clientela.

Moștenirea părintească îl înzestră dintr-o dată cu o putere neașteptată : banul. Și Antoine nu era omul care să nu țină seama de norocul acesta deosebit.

Nu avea nici o meteahnă, nici un viciu costisitor. O singură pasiune : munca. O singură ambiție : să devină un maestru. Spitalul, clientela erau pentru el un simplu exercițiu. Nu acorda însemnătate decît cercetărilor lui personale de patologie infantilă. De aceea, din ziua în care se simți bogat,

energia lui, puternică și înainte, crescuse deodată și mai mult. Nu mai avea decît un singur gînd : să se folosească de avere pentru a-și grăbi ascensiunea în profesie.

Își puse repede planul la punct. Mai întîi, să-și creeze toate înlesnirile de ordin material printr-o organizare perfecționată : laboratoare ; o bibliotecă ; un grup de asistenți aleși. Cu bani, totul devenea cu putință, totul era lesne de realizat. Chiar cumpărarea inteligenței, a devotamentului cîtorva tineri medici fără posibilități de cîștig, pe care îi va înstări și a căror capacitate o va folosi atît pentru progresul cercetărilor sale actuale, cît și pentru a întreprinde altele noi... Se gîndise din primul moment la prietenul doctorului Hécquet, vechiul său camarad Studler, poreclit „Califul", al cărui spirit metodic îl cunoștea de mult, așa cum îi cunoștea și probitatea intelectuală, și puterea de muncă. Pe urmă, puse ochii pe doi tineri : Manuel Roy, un extern pe care îl avusese mai mulți ani în serviciul său, și René Jousselin, un chimist care se distinsese prin studii importante asupra serumilor.

Sub conducerea unui arhitect cu spirit întreprinzător, în cîteva luni casa părintească fusese complet schimbată. Vechiul parter, legat acum cu etajul întîi printr-o scară interioară, fusese transformat în laborator, amenajat și înzestrat cu toată tehnica modernă. Nimic nu fusese neglijat. De îndată ce se ivea o greutate în executare, Antoine își ducea mașinal mîna la buzunarul în care-și purta carnetul de cecuri : „Faceți-mi un deviz". Nu se uita la cheltuială ; nu ținea deloc la bani, dar ținea mult la reușita proiectelor lui. Avocatul și agentul său de schimb se înspăimîntau văzîndu-l cu cîtă poftă topește o avere adunată încetul cu încetul și administrată cu multă prevedere de către două generații de mari burghezi. Dar Antoine nu se sinchisea de asta. Dispunea să se vîndă pachete întregi de titluri și rîdea de avertismentele sfioase ale oamenilor lui de afaceri. De altfel, avea și un plan al lui financiar. Cu ceea ce-i va mai rămîne, după ce va fi dat astfel iama în averea sa, avea intenția să facă plasamente în fonduri străine și mai cu seamă în mine rusești, după sfatul prietenului său Rumelles, diplomatul. Socotea că în felul acesta, chiar cu un capital ciuntit, va putea să-și creeze venituri care, după socotelile lui, nu aveau să fie cu mult inferioare acelora pe care

domnul Thibault, credincios valorilor sigure, dar dînd un beneficiu derizoriu, și le crea, odinioară, cu ajutorul întregii lui averi.

Le trebui aproape o jumătate de oră pentru a inspecta în amănunt parterul. Antoine nu-l scuti de nimic pe vizitatorul său... Îl tîrî chiar în vechile pivnițe, care acum alcătuiau un subsol imens, spoit cu var : Jousselin tocmai instalase acolo, în ultimele zile, o crescătorie emanînd tot felul de mirosuri, unde șobolanii, șoarecii și cobaii conviețuiau alături de un acvariu cu broaște.

Antoine era încîntat. Rîdea cu un rîs pornit din gît, tineresc și năvalnic, pe care și-l reținuse atîta timp și pe care Rachel îl eliberase pentru totdeauna. „Un băiat de bani gata, care-și arată jucăriile", gîndi Jacques.

La etajul întîi se aflau o mică sală de operații, birourile celor trei colaboratori, sala rezervată arhivelor și biblioteca.

— Cu astea se poate începe lucrul, explică Antoine, cu gravitate și mulțumire, în timp ce urcau la etajul al doilea. Am treizeci și trei de ani... E timpul să m-așternserios pe treabă dacă vreau să las după mine ceva care să dăinuie !... Înțelegi — vorbi el, oprindu-se și întorcîndu-se spre Jacques cu acea bruschețe puțin silită pe care-i plăcea s-o arate mai ales față de fratele său —, poți face întotdeauna mai mult decît ai fi crezut ! Atunci cînd vrei ceva — un lucru realizabil, firește —, de altfel, eu nu vreau niciodată decît lucruri realizabile... mă rog, cînd vrei cu tot dinadinsul... Nu-și termină fraza, zîmbi cu un fel de bunăvoință și porni mai departe.

— Cum stai cu concursurile ? întrebă Jacques, ca să spună ceva.

— L-am trecut pe cel de la spitale în iarna asta. A rămas concursul de profesor, fiindcă va trebui să fiu și profesor într-o zi... Numai că, vezi tu, a fi un bun medic de copii, ca Philip, e bine, dar pe mine nu m-ar mulțumi atîta : n-ar fi suficient ca să-mi pot da întreaga mea măsură... Medicina din vremea noastră va face pasul hotărîtor în domeniul psihiatric... Ei bine, vreau să particip la asta, înțelegi ? Nu vreau ca pasul acesta să se facă fără mine ! Nu din întîmplare m-am ocupat, în timpul cînd mă preparam pentru concurs, atît de mult de înapoiații în vorbire... După părerea mea, psihologia copilului este abia la începutul ei. Acum e momentul prielnic... Astfel, aș vrea ca în anul viitor să-mi completez documentele asupra raporturilor dintre disciplina respiratorie a copiilor și viața lor cerebrală.

Se întoarse. Pe fața lui se așternu deodată o mască de om impozant, pe care știința îl izolează de oamenii simpli. Înainte de a băga cheia în broască, îl privi adînc în ochi pe fratele său.

— Cîte lucruri sînt de făcut în privința asta... zise el încet. Cîte lucruri sînt de limpezit...

Jacques tăcea. Felul acesta al lui Antoine de a se fixa totdeauna bine în viață nu-l enervase niciodată așa de tare ca acum. În fața acestui om de treizeci de ani, atît de bine înarmat, care se arăta atît de sigur că va învinge, simțea, nu fără o strîngere de inimă, cît de șubred era propriul lui echilibru, ba, mai mult, simțea chiar amenințarea furtunii ce apăsa asupra lumii.

Cu această proastă dispoziție sufletească, vizitarea apartamentului îi fu deosebit de neplăcută. Antoine se plimbă prin instalația asta luxoasă, mîndru ca un cocoș în curtea păsărilor. Pusese să se dărîme aproape toți pereții și să se schimbe radical distribuirea încăperilor. Amenajarea, deși cam complicată, era destul de reușită. Paravane înalte de lac despărțeau cele două saloane de așteptare în spații mici, unde clienții erau izolați ; această inovație a arhitectului, de care Antoine era mîndru, dădea ansamblului un aspect de expoziție decorativă. Antoine spunea, de altfel, că, personal, nu pune nici un preț pe acest fast exterior.

— Dar, explica el, asta îmi dă putința să triez clientela, înțelegi să o reduc și să-mi creez timp pentru lucru.

Cabinetul de toaletă era un exemplu de ingeniozitate și confort. Antoine își scosese halatul și deschidea și închidea cu plăcere ușile lustruite ale dulapurilor.

— Totul e la îndemînă. În felul acesta, economisesc timp, repeta el.

Îmbrăcase o haină de casă. Jacques observă că ținuta fratelui său era mult mai îngrijită ca altădată. Nimic nu bătea la ochi ; dar vesta neagră era din mătase, cămașa moale era din batist fin. Eleganța aceasta discretă îl prindea bine. Părea întinerit, mai suplu, fără să-și fi pierdut din robustețe.

„E la largul lui în luxul ăsta, observă Jacques. Vanitatea tatii... Vanitatea aristocratică a burghezului !... Ce rasă !... S-ar zice, pe cuvîntul meu, că oamenii de felul ăsta socotesc drept o superioritate nu numai averea lor, dar chiar obiceiul de a trăi în belșug, gustul lor pentru confort, pentru «calitate» ! Toate astea devin pentru ei un merit personal ! Un merit ce le creează drepturi sociale ! Și își închipuie că acea «considerație» de care se bucură este foarte îndreptățită ! Îndreptățită,

autoritatea lor, aservirea altora ! Da, găsesc că e firesc «să posede». Găsesc că e firesc ca tot ceea ce posedă ei să nu fie atacabil, să fie protejat de legi, împotriva celor ce n-au nimic !... Sînt darnici, oh, fără îndoială ! Atîta vreme cît dărnicia asta este un lux în plus : o dărnicie care face parte din cheltuielile lor de prisos..." Și Jacques se gîndea la viața grea a prietenilor lui din Elveția, care, lipsiți de orice prisos, împart strictul necesar unul cu altul și pentru care faptul de a se ajuta reciproc este întotdeauna un risc de a nu avea nici măcar minimul de existență.

Totuși, în fața băii, mare cît un bazin și strălucitoare, nu-și putu stăpîni o oarecare pizmă. Stătea atît de prost în camera lui de trei franci... Pe căldura asta, o baie ar însemna pentru el un adevărat deliciu.

— Aici e biroul meu, spuse Antoine, deschizînd o ușă.

Jacques intră și se apropie de fereastră.

— Ah, este fostul salon, nu ?

Într-adevăr, bătrînul salon — unde, timp de treizeci și cinci de ani, domnul Thibault ținuse, într-o penumbră solemnă, întrunirile de familie, printre draperiile grele și perdelele în formă de baldachin — fusese transformat, printr-un tur de forță al arhitectului, într-o încăpere modernă, luminoasă și simplă, serioasă, fără să fie severă, în care acum năpădea lumina prin cele trei ferestre eliberate de vitraliile lor gotice...

Antoine nu răspunse. Zărise pe birou plicul lăsat de Anne și, mirat, fiindcă o credea la Berck, se grăbi să-l deschidă. Dar cum citi biletul, sprîncenele i se încruntară, Anne îi apăru în cadrul familiar al garsonierei lor, în halatul ei de mătase albă, desfăcut la mijloc... Aruncă, mașinal, o privire spre pendulă și strecură scrisoarea în buzunar. Căzuse prost... Prost de tot ! Tocmai cînd putea să petreacă și el o seară cu fratele său !...

— Ce-ai zis ? făcu el, fără să fi auzit. Nu lucrez niciodată aici... E pentru consultații... Eu îmi petrec timpul tot în vechea mea cameră... Vino.

Léon le ieși înainte, din capătul coridorului.

— Domnul a găsit scrisoarea ?

— Da... Adu-ne, te rog, de băut. În biroul meu.

Biroul acesta era unul din singurele colțuri ale apartamentului unde pătrundea puțină viață. La drept vorbind, se simțea acolo nu atît munca, ci, mai degrabă, agitația unei activități multiple și dezordonate ; dar lui Jacques dezordinea aceasta îi plăcu. Stive de hîrtii de tot felul, de fișe, de car-

nete, de articole tăiate din ziare acopereau masa, nelăsînd decît foarte puțin loc pentru scris; rafturile erau ticsite cu cărți vechi, cu reviste pline de semne, cu fotografii puse una peste alta, cu fiole și mostre farmaceutice.

— Acum, hai să ședem, spuse Antoine, indicîndu-i lui Jacques un fotoliu îmbietor din piele. El se lungi pe divan, printre perniță.

Întotdeauna îi plăcuse să stea întins cînd vorbea cu cineva. „În picioare sau culcat, spunea el; statul pe scaun e pentru funcționari." Văzu privirea lui Jacques rotindu-se în jur și oprindu-se o clipă asupra statuetei lui Buddha, care împodobea căminul.

— E frumoasă, nu ? E din veacul al XI-lea și provine din colecția Ramsy. Îl învălui pe fratele său cu o privire afectuoasă, care se făcu, deodată, cercetătoare. Acum să vorbim de tine. Vrei o țigară ? Ce vînt te-aduce în Franța ? Mă prind că-i vorba de un reportaj asupra procesului Caillaux, nu-i așa ?

Jacques nu răspunse. Se uita mereu la Buddha, al cărui chip era luminat de o seninătate solitară, pe fundalul unei frunze mari de lotus din aur, scobit ca o scoică. Apoi își mută asupra fratelui său privirea în care se citea un fel de spaimă. Trăsăturile lui exprimau atîta gravitate, încît Antoine simți un cui în inimă: bănui îndată că o nouă dramă răscolea viața fratelui său mai mic.

Léon intră cu o tavă, pe care o așeză lîngă divan.

— Nu mi-ai răspuns, stărui Antoine. Cum de ești la Paris ? Stai mai mult ? Ce vrei să bei ?... Eu am rămas credincios ceaiului meu rece...

Jacques refuză, cu un gest de iritare.

— Dar cum, Antoine, se aventură el după o clipă de tăcere, e cu putință ca voi, aici, să n-aveți habar de ceea ce se pregătește ?

Antoine, aplecat pe marginea divanului, ținea cu amîndouă mîinile paharul pe care tocmai îl umpluse și, înainte de a sorbi din el, adulmecă pofticios aroma ceaiului, cu o tentă ușoară de lămîie și rom. Jacques nu-i zărea decît partea de sus a feței, ochii în care se citea un fel de nepăsare distrată și plăcută. (Antoine se gîndea la Anne, care-l aștepta dincolo; în orice caz, trebuie s-o prevină, fără întîrziere, la telefon...)

Jacques era gata să se ridice și să plece, fără explicații.

— Ei, și ce se pregătește ? întrebă Antoine, fără să-și schimbe poziția. Apoi își întoarse privirea spre fratele său, cu părere de rău parcă.

O clipă, se uitară unul la altul, în tăcere.

— Războiul, spuse Jacques, cu un glas răgușit și aspru.

Departe, în vestibul, se auzi sunînd telefonul.

— Da ? făcu Antoine cu pleoapele încrețite din pricina fumului țigării. Tot blestemații aceia de Balcani ?

Citea pe fugă, în fiecare dimineață, un ziar de informații și știa vag că în momentul acesta exista una din acele „tensiuni diplomatice" de neînțeles, care se produceau din timp în timp în cancelariile Europei Centrale.

Zîmbi :

— Ar trebui să se creeze un cordon sanitar în jurul popoarelor balcanice și să fie lăsate să se gîtuie între ele, cît or vrea, pînă vor pieri cu totul !

Léon întredeschise ușa :

— Vă cheamă *cineva* la telefon, anunță el misterios.

„*Cineva* e Anne", își spuse Antoine. Și, cu toate că avea un aparat și în camera lui, la îndemînă, se ridică și trecu în cabinetul de consultații.

Jacques rămase cîteva secunde cu privirea țintă asupra ușii prin care ieșise fratele său. Apoi, brusc, ca și cum ar fi dat o sentință fără apel, își spuse : „Între mine și el s-a adîncit un șanț de netrecut !" (În unele momente, simțea un fel de mulțumire mînioasă constatînd că șanțul era „de netrecut.")

În cabinetul de consultații, Antoine ridică repede receptorul.

— Allo... Tu ești ? făcu un glas de contralto, duios și cald, care, în microfon, părea și mai tremurător.

Antoine trimise un zîmbet în depărtare.

— Ai căzut rău, draga mea... Tocmai voiam să-ți telefonez... Îmi pare foarte rău... Chiar acum a sosit Jacques... Jacques, fratele meu... Vine de la Geneva... Da, da, pe neașteptate... Astă-seară, chiar acum... Așa că, înțelegi... De unde-mi telefonezi ?

Glasul se auzi din nou, dezmierdător :

— De la noi, Tony... Te așteptam...

— Iartă-mă, draga mea... Cred că înțelegi, nu-i așa ?... Trebuie să rămîn cu el...

Cum vocea nu se mai auzea, Antoine chemă :

— Anne...

Glasul continuă să tacă.

— Anne ! repetă el.

În picioare, în fața biroului mare și fastuos, cu capul aplecat pe receptor, Antoine își plimba privirea absentă și îngrijorată pe covorul de culoarea tutunului, pe partea de jos a bibliotecii, pe picioarele mobilelor.

— Da, se auzi în sfîrșit, ca un murmur, cealaltă voce. Urmă o nouă tăcere. Și... o să stea mult cu tine ?...

Accentul glasului era atît de deznădăjduit, încît Antoine se simți ca ametit.

— Nu cred, spuse el. De ce ?

— Dar, Tony, crezi că o să am destulă tărie să mă întorc diseară fără să te fi văzut măcar... cîteva momente ?... Dacă ai ști cum te aștept !... Am pregătit totul... Chiar și gustarea...

Antoine rîse. Anne se străduí să rîdă și ea :

— Vezi gustarea ? Măsuța în fața ferestrei... Salatiera cea mare, verde, plină cu fragi... pentru tine... După o pauză, adăugă pe un ton gutural, repede : Ascultă, Tony, dragule, într-adevăr nu poți veni doar pentru o oră ?

— Nu, draga mea, nu... Cu neputință înainte de unsprezece sau de miezul nopții... Fii înțelegătoare...

— O clipă măcar ?...

— Nu vrei să înțelegi...

— Ba da, înțeleg, întrerupse ea, numaidecît, cu tristețe. N-am ce să fac... Ce păcat !... Iar o tăcere și o tuse ușoară. Atunci, bine... te aștept, spuse ea cu un suspin de resemnare, în care Antoine simți efortul pe care-l făcea ca să accepte.

— Pe diseară, draga mea...

— Da... Ascultă !

— Ce ?

— Nu, nimic...

— La revedere !

— La revedere, Tony !

Antoine mai rămase cîteva clipe cu receptorul la ureche. Dincolo, la capătul firului, Anne nu se putea hotărî nici ea să închidă. După ce aruncă o scurtă privire în jurul lui, Antoine își lipi buzele de aparat și imită zgomotul unui sărut și, zîmbind, puse receptorul în furcă.

XV

Cînd Antoine reveni în cameră, Jacques, care nu se clintise din fotoliu, observă cu mirare pe chipul fratelui său o lumină ciudată, prelungirea unei emoții, al cărei motiv de

ordin intim, erotic, nu era greu de ghicit. Se vedea cît de colo ! Antoine se schimbase.

— Iartă-mă, te rog... Cu telefonul ăsta n-ai niciodată li nişte...

Se apropie de masa joasă pe care-şi lăsase paharul, sorbi cîteva înghiţituri, apoi se aşeză din nou pe divan.

— Despre ce vorbeam ? Ah, da, îmi spuneai : războiul...

Nu avusese niciodată nici timp, nici poftă să se intereseze de politică. Disciplina ştiinţifică îl obişnuise să creadă că în lumea socială, ca şi în lumea organică, totul este o problemă şi încă o problemă greu de rezolvat ; că, în toate domeniile, căutarea adevărului cere rîvnă, studiu, pricepere. Socotea, prin urmare, că politica este un cîmp de activitate străin de al lui. La rezerva aceasta premeditată se adăuga şi o aversiune firească faţă de politică. Prea multele scandaluri ce umplu de la un capăt la altul istoria statelor îl convinseseră că în exercitarea puterii colcăie, în mod normal, un fel de imoralitate ; sau, cel puţin, că o anumită regulă de onestitate pe care el, medicul, se obişnuise să o considere ca esenţială, nu se întîlnea şi poate nici nu era atît de necesară pe tărîmul politicii. De aceea, urmărea cu nepăsare şi neîncredere mersul afacerilor publice ; privea totul cu aceeaşi lipsă de interes cu care ar fi privit cum funcţionează, de pildă, serviciul poştei sau acela de poduri şi şosele. Şi dacă, într-o conversaţie de salon — ca, de exemplu, în casa prietenului său Rumelles — i se întîmpla, ca oricui, să rişte o apreciere asupra actelor vreunui ministru ce se afla la putere, o făcea întotdeauna dintr-un punct de vedere precis, banal, voit simplist : în felul unui pasager de autobuz pe care, pentru a lăuda sau critica pe şofer, nu-l interesează decît felul cum mînuieşte volanul.

Dar, la urma urmelor, de vreme ce Jacques părea atît de preocupat de problema asta, era dispus să înceapă convorbirea printr-un schimb de generalităţi asupra politicii europene. Pentru a rupe tăcerea fratelui său, continuă cu o sinceră bunăvoinţă :

— Crezi în adevăr că în Balcani mocneşte un nou război ?

Jacques îi aruncă o privire tăioasă.

— E oare cu putinţă ca aici, la Paris, să n-aveţi încă habar de ceea ce se întîmplă în lume de trei săptămîni încoace ? Să nu fi auzit toate prevestirile acelea rele care se înmulţesc pe zi ce trece ?... Acum nu mai e vorba de un mic război în Balcani ; de data asta, toată Europa se îndreaptă către război ! Şi voi trăiţi mai departe aici, fără să bănuiţi nimic ?

— Ţţţ ţţţ... făcu Antoine, cu neîncredere.

— Ţţţ ţţţ... făcu Antoine, cu neîncredere.

De ce se gîndi însă, deodată, la jandarmul cu care, astă-iarnă, într-o dimineaţă, în momentul cînd se pregătea să plece la spital, se pomenise în casă, pentru a-i schimba ordinul de mobilizare din livret ? Îşi aduse aminte că n-avusese nici măcar curiozitatea să se uite care era noua lui destinaţie militară. După plecarea jandarmului, îşi aruncase livretul într-un sertar, nici el nu ştia în care...

— Nu prea pari să înţelegi, Antoine... Sîntem în ceasul cînd, dacă toţi fac ca tine, dacă toţi lasă lucrurile la voia întîmplării, catastrofa o să devină de neînlăturat... În momentul de faţă, pentru a o dezlănţui, e de-ajuns o nimica toată, un stupid foc de puşcă la frontiera austro-sîrbă...

Antoine nu mai spuse nimic. Parcă ar fi primit o lovitură. Un val de căldură îi înfierbîntă obrajii. Cuvintele acestea atingeau, pe neaşteptate, un fel de punct tainic din el, pe care, pînă acum, nici o sensibilitate deosebită nu-i îngăduise să-l localizeze. În vara aceasta, a lui 1914, se simţea şi el, ca atîţia alţii, în mod vag, încercuit de o înfrigurare colectivă, contagioasă — poate de natură cosmică ? — ce plutea în aer. Şi, cîteva clipe, fără să se poată împotrivi, fu stăpînit de strîngerea aceea de inimă pe care ţi-o dă o presimţire. Dar aproape în aceeaşi clipă îşi învinse această îngrijorare adîncă şi absurdă şi, reacţionînd cu toată tăria, ca totdeauna, simţi un fel de plăcere în a-şi contrazice fratele, dar pe un ton împăciuitor :

— Firește, sînt mult mai puţin informat decît tine în această privinţă... Recunoaşte totuşi, împreună cu mine, că într-o civilizaţie ca aceea a Europei Apusene eventualitatea unui conflict general este aproape cu neputinţă de închipuit. Înainte de a ajunge acolo, ar fi nevoie de atîtea răsturnări de opinii !... Şi asta cere timp mult ; luni de zile, poate ani... interval în care s-ar ivi alte probleme ce-ar reduce complet puterea de acţiune a acelora de azi... Zîmbi, înseninat de propriul său raţionament : Ameninţările astea nu sînt noi, ştii ! Încă de acum doisprezece ani, la Rouen, pe cînd îmi făceam serviciul militar... N-am dus niciodată lipsă de profeţi ai nenorocirilor, care să prezică războiul sau revoluţia... De altfel, partea ciudată e că semnele pe care îşi bizuie prezicerile lor pesimiştii ăştia sînt totdeauna exacte şi, pe bună dreptate, îngrijorătoare. Numai că, iată, dintr-un motiv care n-a fost luat în considerare sau n-a fost apreciat la justa lui valoare, faptele se înlănţuie altfel decît cum sînt prevăzute,

și lucrurile se liniștesc de la sine... Iar viața, tîrîș-grăpiș, merge înainte... La fel și pacea !

Jacques, cu capul vîrît între umeri, cu șuvița căzută pe frunte, asculta nerăbdător.

— De data asta e ceva foarte grav, Antoine...

— Ce ? Frecușurile astea între Austria și Serbia ?

— Astea sînt doar un pretext, incidentul așteptat, provocat poate... Dar e altceva, anume tot ceea ce coace de ani de zile în culisele supraînarmate ale Europei. Societatea asta capitalistă, pe care tu o crezi atît de solid ancorată într-o lume de pace, e amenințată de furia apelor, e sfîșiată de contradicții ascunse, sălbatice....

— Oare n-a fost totdeauna așa ?

— Nu ! Sau, poate, da... Dar...

— Știu foarte bine, întrerupse Antoine, că acel blestemat militarism prusac silește întreaga Europă să se înarmeze pînă în dinți...

— Nu numai cel prusac ! îl contrazise Jacques. Fiecare popor își are militarismul său, pe care și-l justifică prin invocarea intereselor sale în joc !...

Antoine clătină din cap :

— Interese, da, desigur, spuse el. Dar oricît ar fi ea de mare, ciocnirea între interese poate să existe foarte bine fără să ducă la război ! Cred în pace, totuși socot că lupta este însăși condiția vieții. Din fericire, astăzi popoarele au la îndemînă alte forme de luptă decît masacrarea cu armele ! Așa ceva e bun pentru balcanici !... Toate guvernele — vreau să zic acelea ale marilor puteri —, chiar în țările care au cele mai încărcate bugete pentru înarmări, sînt categoric de acord să considere războiul drept cea mai nefericită eventualitate. Cu asta nu fac decît să repet ceea ce oamenii de stat, cu răspundere, declară ei înșiși în discursurile lor.

— Firește. Cînd vorbesc în fața popoarelor lor, propovăduiesc, cu toții, pacea ! Dar cei mai mulți dintre ei sînt convinși că războiul este o necesitate politică — la anumite perioade de neînlăturat — din care, la nevoie, va trebui să se tragă foloase cît mai mari și un *profit* cît mai mare. Fiindcă, pretutindeni, întotdeauna, acesta este originea tuturor relelor : profitul !

Antoine stătu puțin pe gînduri. Era gata să ridice o nouă obiecție. Dar fratele său continuă :

— Uite, azi, la conducerea Europei sînt cîțiva „mari patrioți" sinistri, care, sub înrîurirea nefastă a statelor majore, împing cu toții, în același timp, țările lor spre război. Iată

ceea ce trebuie să se știe !... Unii, cei mai cinici, văd foarte bine încotro merg : ei doresc războiul și îl pregătesc cum ai pregăti o acțiune banditească, deoarece au convingerea că, la un moment dat, împrejurările le vor fi prielnice. Este cazul, foarte limpede, al unui Berchtold în Austria, al unui Izvolski și al unui Sazonov la Petersburg... Nu vreau să spun că ceilalți doresc și ei războiul : aproape toți se tem de el. Dar se resemnează să-l accepte pentru motivul că îl consideră de neînlăturat. Și cea mai primejdioasă convingere care se poate fixa în mintea unui om de stat este aceea de a crede că războiul e inevitabil !... Aceștia, în loc să facă totul pentru a înlătura războiul, nu se mai gîndesc decît la un singur lucru : să-și mărească, în orice chip și cît mai repede, posibilitățile proprii de a învinge. Astfel, întreaga activitate pe care ar putea-o desfășura ca să apere pacea o folosesc, ca și ceilalți, pentru a pregăti războiul. Este, fără nici o îndoială, cazul *Kaiser*-ului și al miniștrilor săi... Este, poate, și acela al guvernului englez... Și este, de bună seamă, în Franța, cazul lui Poincaré !

Antoine ridică brusc din umeri.

— Spui Berchtold, Sazonov... Nu sînt în măsură să răspund nimic, abia le cunosc numele... Dar Poincaré ?... Ești nebun !... În Franța, în afară de cîțiva bieți smintiți de felul lui Déroulède, cine se mai gîndește la glorii militare sau la revanșă ? Franța este, cu toate fibrele, în toate straturile sociale, absolut pacifică ! Și dacă, prin absurd, vom fi cumva tîrîți într-o încăierare europeană, un lucru rămîne, în orice caz, în afară de orice îndoială : că nimeni nu va putea învinui Franța de a fi făcut ceva pentru asta și nici nu-i va putea atribui cea mai mică parte de responsabilitate !

Jacques sări în picioare.

— Cum e cu putință să spui așa ceva ?... Asta e convingerea ta ?... Cum e cu putință ?

Antoine îi aruncă privirea aceea sigură și pătrunzătoare cu care-și analiza bolnavii (și care le dădea totdeauna o mare încredere, ca și cum vioiciunea privirii lui ar fi fost semnul unui diagnostic precis).

Jacques, în picioare, îl înfruntă din ochi.

— Ești de o naivitate neînchipuită !... Ar trebui să reluăm toată istoria republicii !... Crezi că se poate susține, cu bună-credință, că politica Franței, de patruzeci de ani încoace, este a unei națiuni pacifice ? Și că Franța este, cu adevărat, îndreptățită să protesteze împotriva abuzului de forță al altora ?... Crezi că lăcomia noastră colonială, mai ales pla-

nurile noastre asupra Africii, n-au contribuit cu prisosință să le deschidă pofta celorlalți ? Nu le-au dat celorlalți destule pilde rușinoase de anexiuni ?

— Mai încet ! făcu Antoine. După cîte știu, pătrunderea noastră în Maroc n-a avut un caracter ilegal. Îmi amintesc conferința de la Algesiras. Un mandat, în bună regulă, al tuturor puterilor europene ne-a însărcinat, pe noi și pe spanioli, să pacificăm Marocul.

— Mandatul acesta l-am smuls noi, cu forța. Iar puterile care ne-au învestit cu el au făcut-o cu gîndul de a profita, la rîndul lor, de acest precedent. Este, de altfel, ceea ce au și făcut ! Crezi tu, de pildă, că, fără expediția noastră în Maroc, Italia ar fi îndrăznit să se năpustească asupra Tripolitaniei sau Austria asupra Bosniei ?

Antoine schiță un zîmbet de neîncredere ; dar, cum nu cunoștea îndeajuns chestiunea, nu îndrăzni să-și contrazică fratele.

De altfel, Jacques se înfierbîntase :

— Dar aliațele noastre ? Oare pentru a-și dovedi voința ei de pace a încheiat Franța un pact militar cu Rusia ? Se știe prea bine că dacă Rusia țaristă a încheiat o alianță cu Franța republicană a făcut-o în nădejdea de a ne tîrî, la timpul oportun, în jocul ei împotriva Austriei, împotriva Germaniei ! Crezi tu că Delcassé, instrumentul diplomației engleze, a întreprins o acțiune de pace contribuind la încercuirea Germaniei ? Un rezultat : fierberea, dezvoltarea, întărirea acestui militarism prusac despre care vorbești... Alt rezultat : întrecerea asta, în toată Europa, în domeniul pregătirilor de război, prin fortificări, construcții navale, căi ferate strategice etc... În Franța, credite de război de zece miliarde în ultimii patru ani ! În Germania, opt miliarde. În Rusia, șase sute de milioane date cu împrumut de către Franța pentru căi ferate, care-i vor da posibilitatea să-și arunce trupele spre răsăritul german !

— *...Îi vor da* posibilitatea ! reluă Antoine. Poate, cîndva... peste mult timp...

Jacques nu se lăsă întrerupt :

— De la un capăt la altul al continentului se desfășoară o cursă înfrigurată pentru înarmare, care ruinează toate țările, silindu-le să consacre bugetelor militare miliardele care ar trebui folosite pentru îmbunătățiri sociale... O cursă nebunească spre prăpastie, de care noi, francezii, sîntem în bună parte responsabili. Și mergem înainte, pe calea asta ! Oare pentru a liniști lumea asupra intențiilor ei pacifice

Franța l-a instalat la Elysée pe acest loren șovin, în jurul căruia s-au strîns toți *trîmbițașii* naționaliști și au făcut numai-decît din el un simbol patriotard ? A cărui alegere a stîrnit îndată sloganurile revanșarzilor, la noi, și a deșteptat nădejdile negustorilor englezi, care ar fi foarte fericiți să vadă concurența germană pusă la pămînt ? Iar în Rusia a trezit poftele imperialiștilor, care visează mereu să anexeze Constantinopolul ?

Părea atît de puțin stăpîn pe el, încît Antoine începu să rîdă. Era foarte hotărît să nu se lase tîrît pe panta asta și să-și păstreze buna dispoziție. Nu voia ca această convorbire să fie altceva decît un exercițiu de speculații intelectuale, o partidă într-un joc de „dame", în care ipotezele politice trebuiau să joace rolul de pioni.

Arătă ironic, cu degetul, scaunul de pe care se sculase fratele său :

— Șezi...

Jacques îl șfichiui cu o privire rea, dar își îndesă mîinile în buzunar și se trînti din nou în fotoliu.

— Privite de la Geneva, reluă el după o tăcere — vreau să spun din cercurile internaționale în care trăiesc eu —, nuanțele se șterg ; și nu vezi, ca printr-un fel de ochean, decît liniile generale ale politicii europene. Ei bine, de acolo, drumul Franței spre război sare în ochi ! Și pe drumul acesta, orice ai crede tu, alegerea unui Poincaré la președinția republicii înseamnă un eveniment hotărîtor !

Antoine continua să zîmbească :

— Tot Poincaré... făcu el, oarecum în zeflemea. Firește, nu-l cunosc decît din auzite... La Palatul de Justiție, unde oamenii nu se apreciază cu ușurință, este respectat de toată lumea... La Quai d'Orsay, de asemenea. Rumelles, care a făcut parte din cabinetul lui, vorbește despre el ca despre un om de inimă, un ministru scrupulos, plin de rîvnă, un politician cinstit, un prieten al ordinii, dușman al oricărei aventuri. Îmi pare, zău așa, absurd să se presupună că un astfel de om...

— Așteaptă, așteaptă !... îl întrerupse Jacques. Își scoase mîna din buzunar și, cu un gest agitat, își ridică, de mai multe ori, șuvița care-i cădea pe frunte. Se vedea bine că făcea eforturi spre a se stăpîni. Rămase cîteva clipe cu pleoapele lăsate, apoi deschise ochii mari : Atîtea sînt de spus, încît nu știu de unde să încep... recunoscu el. Poincaré... Trebuie să deosebești omul de politica lui. Dar ca să-i înțelegi politica, trebuie să-l înțelegi pe om... Pe omul întreg ! Și să nu uiți că în acest cusurgiu combativ există și un mic ofițer de

vînători de munte, nervos și îndrăzneț, care și-a manifestat întotdeauna gustul pentru militărie... „Prieten al ordinii... Om de inimă"... Cred că e adevărat. Lealitate. Credință. Credința omului îndărătnic. Se zice chiar că e bun. Se poate. Își încheie cele mai multe dintre scrisori cu : „Devotatul dumitale" și asta nu e numai o formulă ; îi place cu adevărat să facă servicii ; este totdeauna gata să se războiască cu nedreptatea și să repare greșelile.

— Hei ! toate astea sînt destul de agreabile ! spuse Antoine.

— Așteaptă ! repetă Jacques, cu nerăbdare. Am studiat destul de îndeaproape cazul Poincaré pentru un articol care a apărut în *Fanal*... Înainte de toate, este un orgolios, care nu se încovoaie, care nu cedează niciodată... E inteligent, de bună seamă !... O inteligență care judecă orice fapt în chip logic, dar fără vederi largi, fără geniu... Uimitor de îndărătnică !... Un spirit viu, dar cam miop ; o memorie excepțională, dar o memorie de amănunte.. Toate astea laolaltă fac un avocat perfect ; e, de altfel, ceea ce a și rămas : mai isteț în mînuirea cuvintelor decît a ideilor.

Antoine obiectă :

— Dacă ar fi numai atît, cum se explică succesele lui politice ?

— Prin puterea lui de muncă de-a dreptul prodigioasă și, pe urmă, prin priceperea lui în materie de finanțe, lucru rar în Parlament.

— Și prin cinstea lui, fără îndoială. În cercurile politice așa ceva produce întotdeauna mirare și impune celorlalți...

— Dar, continuă Jacques, nu e greu de ghicit că succesele lui l-au mirat chiar pe el însuși și că, încetul cu încetul, i-au stimulat ambiția. Căci a devenit ambițios. Și sînt nenumărate indicii care ne arată limpede că nu i-ar displăcea să aibă, astăzi, un rol istoric de jucat. Sau, mai bine zis, că nu i-ar displăcea să fie acela care a contribuit ca Franța să joace un rol istoric ; i-ar plăcea să dea Franței un prestigiu nou, de care să-și lege și el numele... Lucrul cel mai îngrijorător este felul în care concepe el onoarea națională : sensul acesta religios al patriotismului... Asta se explică, de altfel, prin originea lui lorenă, prin tinerețea petrecută într-o provincie care a fost ciuntită... E dintr-o provincie și dintr-o generație care, ani de zile, au nădăjduit revanșa, reluarea teritoriilor pierdute...

— De acord, acceptă Antoine. Dar de aici și pînă la a susține că a dorit puterea ca să facă război...

consiliului — sau chiar acum optsprezece luni, cînd a fost ales președintele republicii — cineva ar fi venit să-i spună : „Vrei să duci Franța la război ?“ ar fi sărit în sus de indignare, cu o perfectă bună-credință. Totuși, amintește-ți în ce condiții a ajuns, în ianuarie 1912, șeful guvernului. Ca să-l înlocuiască pe cine ? Pe Caillaux... Or, Caillaux abia ferise Franța de un război cu Germania ; ba chiar pusese jaloanele unei apropieri trainice franco-germane. Din pricina acestei politici de pace a fost răsturnat de naționaliști. Și, dacă Poincaré i-a putut lua locul, a fost nu spun fiindcă voia să facă război, ci tocmai fiindcă se aștepta din partea lui să ducă față de Germania o politică *națională,* adică opusă în chip fățiș politicii prea împăciuitoare a lui Caillaux. Dovadă e că Poincaré l-a readus de îndată la suprafață pe bătrînul Delcassé, omul „încercuirii“, ca să-l pună la Externe !... Iar peste un an, cînd a devenit președinte al republicii, cine crezi că l-a ales ? Burghezia capitalistă, care gîndește și acum, în zilele noastre, ca Joseph de Maistre, că războiul este o necesitate biologică, cu totul firească, regretabilă, dar din cînd în cînd indispensabilă... Oamenii aceștia n-ar mișca, de bună seamă, nici degetul cel mic pentru a provoca un război de revanșă ; cu toate astea, există o ipoteză care-i zgîndărește ; la nevoie, ar primi riscurile războiului. Fosilele astea ale burgheziei reacționare noi le-am văzut destul de aproape, aici, la dineurile tatii !... Și nu e nevoie să mai adaug că în toate aceste vechi partide franceze de dreapta, mai mult sau mai puțin legate de republică, dăinuie acest gînd ascuns : că un război cu rezultate fericite ar da guvernului învingător o putere dictatorială care va izbuti să stăvilească dezvoltarea socialismului și va curăța chiar țara de demagogia republicană. Ei nutresc visul unei Franțe militarizate, disciplinate, al unei Franțe victorioase, supraînarmate, sprijinită de un vast imperiu colonial și în fața căreia lumea întreagă ar fi un mielușel blînd... E un vis frumos, de vajnici patrioți !

— Totuși, spuse Antoine, de cînd e la putere, Poincaré n-a încetat să-și proclame intențiile lui pacifice...

— Ah, făcu Jacques, vreau să cred că e sincer, cu toate că anumite țeluri de expansiune pacifică se transformă foarte ușor în scopuri de război atunci cînd diplomația nu izbutește să se realizeze. Dar trebuie să ne gîndim la un fapt ale cărui consecințe sînt incalculabile : de ani de zile toată lumea știe

că Poincaré este orbit de două convingeri : prima, că un conflict între Germania și Anglia nu poate fi înlăturat...

— Parcă, adineauri, chiar tu spuneai asta...

— Nu. N-am spus că nu poate fi înlăturat. Am spus : e amenințător... A doua, că Germania, mai cu seamă după Agadir, vrea să atace Franța și că se pregătește pentru asta fără încetare. Acestea sînt cele două idei fixe ale lui Poincaré și nu renunță la ele în ruptul capului ! Și cum, pe de altă parte, e convins că numai forța, făcîndu-se temută, poate asigura pacea, înțelegi ce concluzii trage din toate astea : singurul mijloc pe care-l are Franța pentru a scăpa de atacul Germaniei este să devină din ce în ce mai de temut. Deci, trebuie să se înarmeze pînă-n dinți. Deci, trebuie să se arate neînduplecată, agresivă... Odată ce înțelegi acestea, totul apare limpede ; întreaga activitate a lui Poincaré, din 1912 încoace, atît în afară, cît și înăuntru, este de o logică perfectă.

Antoine, întins între perne, fuma liniștit. Agitația fratelui său îl mira, dar îl asculta cu atenție. De altfel, glasul lui Jacques se domolea treptat, asemenea unor valuri năvalnice ce reintră în albia lor. Jacques se simțea tare pe tărîmul acesta, care-i era familiar și care-i dădea, pentru moment, o superioritate asupra fratelui său.

— Am aerul că îți țin un curs ; e caraghios, spuse el, silindu-se să zîmbească.

Antoine îi aruncă o privire prietenoasă.

— Dar deloc ; te ascult...

— Îți spuneam : atît în afară, cît și înăuntru. Hai să începem cu politica externă. Ea este dinadins și în mod preventiv agresivă. Exemplu : raporturile noastre cu Rusia. Germania strîmbă din nas în fața acordurilor franco-ruse ? Nu-i nimic. În războiul de care se teme Poincaré, ajutorul Rusiei ne este absolut necesar pentru a rezista în fața invaziei germane ; prin urmare, se va proceda fățiș la întărirea alianței franco-ruse, fără a se ține seama de susceptibilitatea Germaniei ! Este un risc foarte mare, deoarece înseamnă că se face jocul panslavismului, ale cărui planuri războinice împotriva Austriei și Germaniei nu mai sînt o taină pentru nimeni. Lui Poincaré puțin îi pasă ! Preferă riscul de a fi tîrît într-o aventură riscului de a vedea că slăbesc legăturile dintre Franța și singura ei aliată. Și pentru politica asta a găsit și colaboratori gata să-l urmeze : Sazonov, ministrul de externe al Rusiei ; Izvolski, ambasadorul țarului la Paris. A trimis ca ambasador la Petersburg pe prietenul său Delcassé, care are, de mult, aceleași idei. Directive : să întrețină cît mai vii dis-

pozițiile războinice ale Rusiei și să se lege strîns cu ea, pentru o politică de mînă forte. Nimic n-a fost neglijat. La Geneva avem, în privința asta, canale de informație foarte sigure. Chiar de la prima lui călătorie la Petersburg, acum doi ani, ca președinte de consiliu, Poincaré n-a descurajat Rusia în speranțele ei de cucerire. Iar călătoria lui de acum, călătorie căreia evenimentele îi pot da un sens foarte grav, e menită, fără îndoială, să-l ajute să verifice la fața locului, alături de marii responsabili, dacă totul este gata, dacă pactul este în stare să funcționeze la primul semnal !

Antoine se ridică într-un cot.

— Toate astea nu sînt fapte ; sînt simple presupuneri !

— Nu : avem prea multe puncte de reper. Poincaré e păcălit de ruși sau e în cîrdășie cu ei ? Puțin importă, căci, de fapt, politica lui Poincaré față de Rusia este dură. De altfel, e logică ! Este a unui om care crede morțis într-un război în Lorena și care are nevoie ca armata rusă să invadeze Prusia Orientală... Trebuie să cunoaștem rolul pe care Izvolski — dacă nu simpatizat, dacă nu încurajat, cel puțin autorizat de Poincaré — îl joacă la Paris ! Ai măcar cea mai mică idee despre sumele pe care fondurile secrete rusești le varsă presei noastre pentru propaganda războinică în Franța ? Îți dai, cît de cît, seama că milioanele acestea de ruble, care slujesc să se cumpere opinia franceză, se cheltuiesc nu numai cu asentimentul cinic al guvernului francez, dar chiar cu complicitatea lui efectivă, zilnică ?

— Nu zău ? făcu Antoine neîncrezător.

— Ascultă-mă bine ; știi prin cine se împart banii rusești marilor ziare franceze ? Prin chiar Ministerul nostru de Finanțe !... Și despre asta, noi, la Geneva, avem o dovadă limpede. De altfel, un om ca Hosmer — un austriac foarte bine informat asupra Europei — repetă mereu că, de la ultimele războaie balcanice, presa din țările apusene este, aproape toată, în solda puterilor interesate în cauza războiului. Acesta este motivul pentru care opinia publică din aceste țări este ținută într-o totală ignoranță în ce privește antagonismele criminale care, de doi ani încoace, în Europa Centrală și în Balcani, arată, pentru cei care știu să vadă, că războiul este de neevitat !... Dar să lăsăm presa... Asta nu-i tot... Așteaptă... Subiectul Poincaré e nesecat !... Nu-ți pot explica totul așa, pe apucate... Să trecem la politica internă. Este paralelă cu cealaltă. E logic. Mai întîi, creșterea înarmărilor, spre profitul gras al concernelor metalurgice, a căror putere din culise e colosală... Serviciu militar de trei ani... Ai

urmărit dezbaterile din Cameră ? Discursurile lui Jaurès ?... Pe urmă, acțiunea asupra spiritului maselor. Spuneai : „În Franța, nimeni nu se mai gîndește la glorii militare". Dar se poate să nu vezi fierberea asta patriotică, războinică ce a cuprins, de cîteva luni încoace, societatea franceză și mai cu seamă tineretul ? Nici aici nu exagerez nimic... Și asta-i tot opera lui Poincaré ! Are planul lui : el știe că, în ziua mobilizării, guvernul va avea nevoie să se sprijine pe o opinie publică extrem de înfierbîntată, care va trebui nu numai să-l aprobe și să-l urmeze, dar chiar să-l ducă în spinare și să-l împingă înainte... Franța din 1900, Franța de după afacerea Dreyfus, era prea pacifică. Armata era discreditată ; nimeni nu se mai interesa de ea. Lumea se obișnuise cu securitatea. Trebuia trezit sentimentul de îngrijorare națională. Tineretul, și cu deosebire tineretul burghez, este un teren minunat de însămînțare pentru propaganda șovină. Rezultatele nu s-au lăsat așteptate !

— Da, există tineri naționaliști, nu neg, îl întrerupse Antoine, care se gîndea la colaboratorul său Manuel Roy. Dar ei formează doar o mică minoritate.

— Este o minoritate care crește în fiecare zi ! O minoritate foarte activă, care nu așteaptă decît să se înroleze, să poarte insigne, să desfășoare drapele în vînt, să urmeze paradele militare ! Astăzi, pentru te miri ce motiv, se manifestă în fața statuii Ioanei d'Arc ori a statuii din Strasbourg ! Și nimic nu-i mai contagios ! Omul din mulțime — micul funcționar, comerciantul — nu rămîne multă vreme nepăsător în fața acestor spectacole, a acestor atîțări fanatice... Cu atît mai mult cu cît presa, îndrumată de guvern, pregătește spiritele în același sens. Puțin cîte puțin, poporul francez e convins că e amenințat, că siguranța lui atîrnă de pumnii săi, că trebuie să-și arate forța, să accepte o pregătire militară intensă. S-a creat, cu bună-știință, în țară ceea ce voi, medicii, numiți o *psihoză :* psihoza războiului... Și cînd ai trezit într-o națiune această grozavă neliniște colectivă — febra și teama — nu mai e decît o jucărie să o împingi spre cele mai mari nebunii !... Iată bilanțul. Eu nu vreau să spun că Poincaré va declara zilele astea război Germaniei. Nu. Poincaré nu e un Berchtold. Dar, ca să păstrezi pacea, trebuie s-o crezi posibilă... Plecînd de la ideea că un conflict este de neînlăturat, Poincaré a conceput și a dus o politică care, departe de a înlătura probabilitatea războiului, n-a făcut decît să o mărească ! Înarmările noastre, paralele cu pregătirile Rusiei, au speriat Berlinul, și pe bună dreptate ! Partidul militar german s-a folosit de acest

prilej ca să și le grăbească pe ale lui. Încheganea alianței franco-ruse a justificat în Germania fobia încercuirii în așa măsură încît generalii de acolo spun fățiș că nu mai este altă ieșire decît războiul ; unii merg chiar pînă la a afirma că va fi necesar să fie dezlănțuit preventiv !... Astea toate sînt, în mare parte, opera lui Poincaré. Rezultatul cel mai limpede, rezultatul diabolic al politicii Izvolski — Poincaré este că a contribuit la făurirea unei Germanii așa cum și-o închipuia el, Poincaré : o națiune agresivă, o națiune de pradă... Ne învîrtim într-un cerc infernal. Și dacă, peste trei luni, Franța va fi aruncată într-un război european — un război pe care Rusia l-a clocit cu multă răbdare, un război pe care Germania poate că îl va fi *lăsat să vină,* nebunește, pentru a se folosi de o împrejurare prielnică — Poincaré va putea exclama triumfător : „Vedeți cît de amenințați eram ? Vedeți ce dreptate aveam să cer o armată mai puternică și aliați mai siguri ?“ fără să-și dea seama că, prin greșelile lui psihologice, prin prietenia cu rușii și prin politica lui de profet pesimist, va fi fost, în ciuda aparențelor, unul din responsabilii acestui război !

Antoine se hotărî să-l lase pe fratele său să vorbească. Dar, în sinea lui, socotea că aceste critici violente sînt foarte incoerente. Remarcase în ele, în treacăt, mai multe contradicții. Inteligența lui logică și realistă se revolta în fața unei argumentații care, în ansamblu, i se părea slabă și rău orînduită. Era aproape să conchidă că fratele său mai mic nu este competent și că vederile lui sînt, ca întotdeauna, superficiale, ba chiar copilărești. Generozitate și lipsă de competență... Dacă e adevărat că, în momentul acesta, există la orizont unele amenințări vagi, Poincaré, care, chiar la Elysée, duce o activitate preponderentă, va putea foarte bine să gonească la timp norii aceștia. I se poate acorda încredere : a dat destule dovezi că e un mare politician. Rumelles îl admiră. Ideea că un om cu luciditatea lui Poincaré ar putea dori un război de revanșă e neroadă ; și tot atît de neroadă este ideea că, fără a-l dori, ci numai fiindcă îi socotea posibil sau fatal, ar putea acționa în așa fel încît să-l facă de neînlăturat. Copilării ! E suficient cel mai elementar bun-simț pentru a înțelege că, dimpotrivă, Poincaré — și, împreună cu el, toți oamenii de stat francezi — este hotărît pînă la îndărătnicie și cu orice preț să-și scutească țara de o aventură. Întîi și întîi, pentru că știe mai bine ca oricine că nici Rusia, nici Franța nu sînt astăzi în situația de a juca, cu succes, o carte ca asta.

Așa spunea Rumelles, chiar zilele trecute. De altfel, Jacques însuși recunoscuse, în mod implicit, insuficiența transporturilor și a căilor ferate strategice rusești, de vreme ce, pentru a îndrepta această deficiență, Rusia contractase împrumutul de șase sute de milioane. Cît despre Franța, legea serviciului militar de trei ani, apreciată neapărat ca necesară pentru a atinge nivelul efectivelor militare germane, abia fusese votată și era deocamdată fără efect... Totuși, Antoine nu avea destule date precise ca să poată reduce la zero toate afirmațiile fratelui său, așa cum ar fi dorit. Era deci mai nimerit să tacă. Evenimentele vor dovedi că Jacques și toți veneticii aceia din Elveția, toți acei falși profeți care-l influențau atît de mult, greșeau în judecata lor.

Jacques se opri. Părea, deodată, tare obosit. Își scoase batista și își șterse fața, ceafa. Simțea bine că improvizația aceasta mînioasă nu-l convinsese pe fratele său. Și știa de ce. Își dădea seama că aruncase, prostește, grămadă, fără alegere, argumente foarte felurite, politice, pacifiste, revoluționare, care, în cea mai mare parte, nu erau decît amintiri confuze din vorbăria de la Parlote. În clipa aceasta simțea și el, dezamăgit, că nu se pricepe la nimic, așa cum gîndea și Antoine, fără să i-o spună.

De o săptămînă, de cînd se afla la Paris, își risipise timpul mai cu seamă pentru a se informa asupra stării de spirit a socialiștilor francezi și se ocupase mai mult de reacția lor în fața amenințărilor de război decît de problema răspunderilor europene.

Privea neliniștit prin cameră, cînd într-o parte, cînd în alta, fără să-și fixeze ochii asupra vreunui obiect. În sfîrșit, și-i opri asupra fratelui său, care, cu mîinile sub cap, cu privirea în tavan, nu se clintea.

— De altfel, continuă Jacques sacadat, nu știu pentru ce... Sînt, firește, multe alte lucruri de spus în această privință și ceva mai bine decît sînt în stare să o fac eu... Să zicem chiar că sînt nedrept cu Poincaré... că exagerez răspunderea Franței... Nu asta e important! Important este că războiul se apropie! Că primejdia trebuie înlăturată cu orice preț!

Antoine zîmbi cu o neîncredere care îl scoase din sărite pe Jacques.

— Ah, voi, ăștia, strigă el, aveți o încredere criminală în siguranța voastră! Cînd clasa burgheză se va hotărî, în sfîrșit, să vadă lucrurile așa cum sînt, va fi, fără îndoială, prea tîrziu!... Evenimentele se precipită. Deschide *Le Matin* de

azi, 19 iulie. Se vorbește acolo de procesul Caillaux. Se vorbește de vacanță, de băile de mare, de prețurile sezonului. Dar poți citi în pagina întîi și un articol care n-a fost pus acolo din întîmplare și care începe cu cuvintele acestea, încărcate cu dinamită: „Dacă războiul ar izbucni..." Iată unde ne aflăm! Apusul este un depozit de pulbere. E destul să scapere undeva o scînteie!... Și oamenii ca tine se miră: „Războiul?..." pe tonul cu care vorbeai tu adineauri... S-ar spune că în mintea voastră acesta nu-i decît un cuvînt, așa cum e și pe buzele voastre! Spuneți „război", dar nici unul dintre voi nu gîndește „masacru fără precedent", „milioane de victime nevinovate..." Ah, dacă imaginația voastră s-ar trezi, măcar o clipă, din amorțire, v-ați ridica toți — tu cel dintîi! — ca să faceți ceva, să acționați cît mai e timp!

— Nu, spuse Antoine liniștit.

Rămase cîteva clipe fără să se clintească.

— Nu! repetă fără să-și întoarcă fața. Eu, unul, nu!

Oricît de tulburat ar fi fost de problemele ridicate de fratele său, nu se lăsă totuși copleșit de îngrijorare, nu lăsă ca neliniștea să-i atingă, să-i zdruncine existența solidă pe care și-o croise și pe care se rezema tot echilibrul lui.

Se ridică puțin și își încrucișă brațele.

— Nu! Nu și iar nu!... spuse din nou, cu un zîmbet îndărătnic. Eu nu sînt omul care să se amestece în evenimentele lumii!... Eu am munca mea, bine precizată. Eu sînt omul care, mîine dimineață, la ora opt, va fi la spitalul lui. Acolo m-așteaptă flegmonul de la nr. 4, peritonita de la nr. 9... În fiecare zi mă aflu în fața a douăzeci de copii nenorociți, pe care trebuie să-i scap dintr-un impas! De aceea spun „nu" în fața tuturor celorlalte chestiuni!... Un om care are o meserie nu trebuie să se lase răpit de la munca lui pentru a o face pe chibițul în treburi despre care habar nu are... Eu am o meserie. Am de rezolvat probleme precise, limitate, care țin de obligația mea și de care atîrnă, adesea, viitorul unei vieți omenești. Cîteodată, al unei familii! Așa că, înțelegi... am altă treabă decît să iau pulsul Europei!

În realitate, socotea că toți cei cu însărcinări publice sînt, prin definiție, experți călîți în dificultăți de ordin internațional, și că oamenii fără competență, ca el, trebuie să aibă o încredere oarbă în ei. Creditul pe care-l acorda guvernanților francezi se întindea și asupra stăpînilor celorlalte țări. Avea un respect înnăscut pentru specialiști.

Jacques îl privea acum cu alți ochi. El se întrebă, deodată, dacă acel faimos echilibru al lui Antoine, pe care-l ad-

mira odinioară ca pe o cucerire a rațiunii, ca pe o izbîndă a spiritului asupra contrazicerilor lumii și care-l făcuse totdeauna să simtă un amestec de ciudă și invidie, nu cumva era doar un mijloc de apărare a unuia din acei leneși-activi care se agită, într-un chip oarecum sportiv, spre a-și dovedi lor însile propria lor valoare! Sau, și mai exact, dacă echilibrul lui Antoine nu era o consecință fericită a orizontului limitat — de fapt, destul de restrîns — pe care și-l fixase el în activitatea sa.

— Tu spui: *psihoza* războiului... reluă Antoine, Ta, ta, ta! Eu nu dau acestor factori psihici importanța pe care le-o dai tu... Politica este, prin esența ei, tărîmul problemelor concrete; un domeniu în care avîntul generos al inimilor simțitoare are un rol și mai mic decît în alte părți!... Și atunci, chiar dacă primejdiile pe care le vestești tu sînt reale, noi nu putem face nimic împotriva lor. Absolut nimic. Nici tu, nici eu, nimeni!

Jacques sări, ca înțepat, din fotoliul său.

— Nu-i adevărat! strigă el, cuprins de o indignare pe care nu și-o mai putu stăpîni. Cum adică? În fața unei astfel de amenințări nu-i nimic de făcut decît să-ți pleci capul și să-ți vezi înainte de trebșoara ta, așteptînd catastrofa? Dar e monstruos! Din fericire pentru popoare, din fericire pentru indivizii de soiul ăsta, ca voi, sînt oameni care veghează, oameni care, mîine, n-ar pregeta, să-și riște viața, dacă e nevoie, ca să cruțe Europa de...

Antoine se aplecă înainte:

— Oameni? făcu el curios. Care oameni? Tu?

Jacques se apropie de divan. Îi trecuse enervarea. Își privea fratele de sus. Ochii îi străluceau de mîndrie, de încredere.

— Ai auzit tu vreodată că sînt în lume douăsprezece milioane de muncitori *organizați*? spuse el încet, în timp ce fruntea i se acoperea de sudoare. Știi tu că mișcarea socialistă internațională are în urma ei cincisprezece ani de luptă, de eforturi, de solidaritate, de progres necontenit? Că în toate parlamentele din Europa există astăzi grupuri socialiste importante? Că aceste douăsprezece milioane de oameni de partid sînt răspîndiți în peste douăzeci de țări diferite? Peste douăzeci de partide socialiste, care alcătuiesc, de la un capăt la altul al pămîntului, un lanț uriaș, o singură unitate frățească?... Și că ideea lor călăuzitoare, temelia pactului dintre ei, este ura față de militarism, hotărîrea dîrză de a lupta împotriva războiului, de oriunde

ar veni ? pentru că războiul este întotdeauna o manevră capitalistă, de care poporul...

— Domnul este servit, anunță Léon, deschizînd ușa.

Jacques, întrerupt, își șterse fruntea și se așeză din nou în fotoliu. Apoi, îndată ce servitorul dispăru, riscă drept concluzie :

— Acum, Antoine, înțelegi poate mai bine ce anume m-a adus în Franța...

Antoine își privi cîteva clipe fratele fără să răspundă. Linia sprîncenelor lui forma, deasupra privirii încordate, un fel de bară, care exprima frămîntarea minții.

— Înțeleg foarte bine, spuse el, într-un tîrziu, pe un ton echivoc.

Urmă o clipă de tăcere. Antoine își schimbă poziția picioarelor ; acum ședea pe divan, rezemat în palme, cu ochii în pămînt. Apoi ridică ușor din umeri și se scuză.

— Deocamdată, hai să cinăm, îl invită el zîmbind.

Jacques îl urmă fără să mai spună nimic.

Era leoarcă de sudoare. La mijlocul coridorului își reaminti de baie. Ispita fu mai tare decît șovăielile.

— Ascultă ! făcu el brusc și roși ca un copil. E stupid, dar am o poftă nebună să fac o baie... chiar acum, înainte de masă... Se poate ?

— Ei asta-i ! Cum să nu ? ! exclamă Antoine amuzat. (Avu impresia absurdă că-și ia o revanșă.) Baie, duș, tot ce dorești !... Poftim.

În vreme ce Jacques întîrzia în baie, Antoine, întors în birou, scoase din buzunar biletelul Annei. Îl reciti și-l rupse : nu păstra niciodată scrisori de la femei. Zîmbea în sinea lui, dar pe trăsăturile sale nu se observa aproape nimic care să-i trădeze interiorul. Se întinse din nou, aprinse o țigară și se lăsă în perne. Se gîndea. Nu la război, nici la Jacques, nici chiar la Anne, la el însuși. „Sînt un sclav al profesiei mele, iată adevărul, își zise el. Nu am deloc timp să cuget... A cugeta nu înseamnă a mă gîndi la bolnavii mei și nici chiar la medicină ; a cugeta ar trebui să însemne : a medita asupra lumii... N-am răgaz pentru asta... Mi s-ar părea că-mi fur timpul de lucru... E corectă această poziție ? Existența mea profesională să cuprindă oare, în adevăr, toată viața ? Fie măcar chiar numai toată viața *mea* ? Nu-i sigur... Simt prea bine că în doctorul Thibault trăiește un altul : *eu*... Și acest altul e înăbușit... Demult... Poate de cînd mi-am trecut primul examen... Din ziua aceea, pac ! capcana s-a închis... Omul care exista în

mine, omul care trăia înaintea medicului — omul care, la urma urmei, mai sînt și acum — e ca o sămînță înmormîntată, ce nu mai rodește de mult... Da, de la cel dintîi examen... Și toți confrații mei sînt la fel ca mine... Poate că toți oamenii ocupați sînt ca mine... Și tocmai cei mai buni... Fiindcă totdeauna cei mai buni sînt cei ce se sacrifică pe ei înșiși, care acceptă imperativul devorant al muncii profesionale... Sîntem oarecum ca niște ființe libere care s-ar fi vîndut de bunăvoie..."

Mîna i se juca în buzunar cu mica agendă pe care o purta totdeauna la el. O scoase mașinal și-și aruncă privirea distrată asupra paginii de a doua zi, 20 iulie, încărcată de nume și de semne.

„Să lăsăm gluma, își spuse deodată. I-am făgăduit lui Thérivier că mîine am să mă duc la Sceaux, să-i văd fetița... Iar la ora două îmi încep consultațiile..."

Își strivi țigara în scrumieră și se întinse pe spate.

„Uite-l pe doctorul Thibault cum reapare în mine, făcu el zîmbind. La urma urmei, a trăi înseamnă a fi activ! Cu asta nu înseamnă că filosofez... A medita asupra vieții? La ce bun? Știm prea bine ce este viața: un amestec ciudat de clipe minunate și de necazuri! Problema e lămurită de mult... A trăi nu înseamnă a relua mereu totul de la capăt și a analiza..."

Se ridică în capul oaselor, sări în picioare și făcu cîțiva pași pînă la fereastră.

„A trăi înseamnă a fi activ..." repetă, plimbîndu-și privirea distrată de-a lungul străzii pustii, peste fațadele adormite, peste înclinarea acoperișurilor pe care se lungeau umbrele coșurilor. Frămînta mereu agenda în buzunar. „Mîine e luni: o să sacrificăm cobaiul din cușca 13... Sînt o mie de probabilități ca inocularea să dea rezultate pozitive... Tîmpită afacere! Să pierzi un rinichi la cincisprezece ani!... Și, pe urmă, cazul acesta nenorocit! Cu fetița lui Thérivier... N-am noroc, anul ăsta, cu pleureziile astea streptococice... Încă două zile și, dacă nu merge spre bine, îi tăiem coasta... Și ce? făcu el brusc, trăgînd perdeaua de la geam. A-ți face treaba cum se cuvine, oare nu-i și asta ceva?... Și lasă viața să-și urmeze cursul!..."

Se întoarse în mijlocul încăperii și aprinse o altă țigară. Amuzat de consonanța frazelor, începu să fredoneze, ca un refren:

— Lasă viața să-și urmeze cursul... Și pe Jacques să-și țină discursul... Lasă viața să-și urmeze cursul...

XVI

Începură cina cu o ceașcă de supă rece, pe care o băură în tăcere, în timp ce Léon, în vesta lui albă de barman, tăia cu gravitate un pepene galben pe marmura bufetului.

— Cred că avem ceva pește, puțină friptură rece și salată, spuse Antoine. Ți-ajunge ?

În jurul lor, sufrageria cea nouă, îmbrăcată în lemn lucios fără ornamentații, cu oglinzile, cu bufetul mare ce ocupa aproape tot peretele din fața ferestrelor, era ca un spațiu pustiu, plin de tristețe și de măreție.

Antoine părea să se fi obișnuit cu acest cadru solemn. În momentul acesta, chipul lui exprima bunăvoința cea mai prietenoasă. Foarte bucuros că-și revedea fratele, aștepta cu răbdare să înceapă convorbirea.

Dar Jacques tăcea, paralizat de lipsa de intimitate a acestei încăperi, de cele două tacîmuri despărțite într-un chip cam ridicol pe întinderea unei mese unde puteau să stea împreună doisprezece oaspeți. Prezența servitorului îl făcea să se simtă și mai stingherit : de fiecare dată cînd Léon trebuia să schimbe o farfurie, era nevoit să traverseze de două ori jumătate din această odaie imensă, ducîndu-se și întorcîndu-se de la masă pînă la bufet ; și, fără să vrea, Jacques urmărea cu coada ochiului aceste alunecări de fantomă albă pe covor. Spera că Léon va pleca după ce va servi pepenele. Dar servitorul întîrzia, pentru a umple paharele. „Un obicei nou", remarcă Jacques. (Altădată, fratele său n-ar fi admis să nu se servească el însuși, după pofta lui.)

— E un Meursault 1904, spuse Antoine, ridicîndu-și paharul, ca să admire transparența de chihlimbar a vinului. O să meargă bine cu peștele... Am găsit cincizeci de sticle jos... Dar, știi, tata nu prea avea vinuri în pivniță...

Își privi fratele pe furiș, cu multă băgare de seamă. Îi venea să-i pună o întrebare, dar renunță.

Jacques privea distrat afară. Ferestrele erau deschise. Deasupra caselor, cerul avea reflexe trandafirii, de sidef. De cîte ori, în copilărie, în seri ca aceasta, contemplase fațadele, acoperișurile, ferestrele astea cu storuri trase, obloanele înnegrite și ghivecele cu plante înșirate pe balcoane !

— Spune-mi, Jacques... făcu Antoine pe neașteptate. Tu cum o duci ? Îți merge bine ? Ești mulțumit ?

Jacques tresări și-l privi mirat.

— Da, adăugă Antoine cu afecțiune. Ești, *cel puțin*, fericit ?

Un zîmbet silit flutură cîteva clipe pe buzele lui Jacques.

— Oh, știi, murmură el, fericirea nu-i un timbal pe care-l iei din cui... Cred că e mai ales o aptitudine. Poate că eu n-o am...

Întîlni privirea fratelui său ; o privire profesională. Își aplecă ochii în farfurie și tăcu.

Nu voia să reia discuția întreruptă și totuși toate gîndurile îl împingeau spre ea.

Vederea gintăria părintească — platoul oval, pe care Léon îi servise peștele, sosiera, a cărei toartă curbată amintea lămpile antice — îl făcu să-și aducă aminte de cinele familiale de odinioară.

— Dar Gise unde e ? întrebă el ca și cum și-ar fi adus deodată aminte de ea, după ce luni de zile o uitase.

Antoine prinse săgeata din zbor :

— Gise ? E tot acolo... Pare fericită. Îmi scrie din cînd în cînd. A fost și aici, de Paști, vreo trei zile... Cu ce i-a lăsat tata, poate duce acum o viață aproape independentă.

Amintind astfel de legatele domnului Thibault, nădăjduia să aducă vorba despre moștenirea părintească. Nu luase niciodată în serios refuzul fratelui său de a-și primi partea sa de moștenire. În înțelegere cu notarul, dispusese să se facă o împărțire dreaptă a averii, iar agentului de schimb îi încredințase sarcina de a administra partea lui Jacques, așteptînd ca acesta să revină asupra hotărîrii lui absurde.

Dar Jacques era departe de a se gîndi la toate acestea.

— E tot la mănăstire ? întrebă el.

— Nu. Nu mai e nici la Londra. Locuiește undeva, în împrejurimea orașului, la Kingsbury, într-o anexă a mănăstirii, dacă am înțeles bine, un fel de pensiune, unde sînt multe fete tinere ca ea.

Jacques aproape regreta că adusese vorba despre asta într-o manieră atît de nechibzuită. Îi făcea oarecum rău să vorbească de Gise. Avea prea multe motive să creadă că el era singurul răspunzător de exilul tinerei fete, de fuga ei cît mai departe de tot ce-i putea aminti trecutul și nădejdile înșelate.

Antoine continuă cu un rîs ușor, îngăduitor :

— Știi cum e Gise... A dat exact peste viața care-i trebuie... Un fel de comunitate fără norme riguroase, unde timpul e împărțit între rugăciuni și sport. Și repetă cu o ezitare abia simțită : Pare fericită.

— Dar Domnișoara ?

(Într-una din scrisorile lui din iarna trecută, Antoine îl anunțase că bătrîna domnișoară de Waize intrase într-un azil.)

— Mărturisesc că despre Domnișoara am mai mult vești indirecte : prin Adrienne și Clotilde.

— Fetele sînt tot aici ?

— Da... Le-am ținut, pentru că se înțeleg bine cu Léon... Se duc s-o vadă pe Domnișoara în prima duminică a fiecărei luni.

— Unde e ?

— La Point-du-Jour. Nu-ți amintești de azilul de bătrîni unde Chasle a internat-o pe bătrîna și despotica lui mamă, ruinîndu-se din cauza asta ? Nu ? Nu cunoști povestea ? Una din cele mai faimoase ale năstrușnicului domn Chasle...

— Și cu el ce s-a întîmplat ? făcu Jacques, rîzînd fără să vrea.

— Chasle ? E înfloritor ! A deschis un bazar de invenții în Rue des Pyramides... O vocație pe care o are din leagăn, așa pretinde... Și, dragă Doamne, pare că o scoate la cap destul de bine... Dacă treci pe acolo, face să te duci la el. S-a asociat cu un individ de toată nostimada ! Amîndoi formează o pereche care l-ar fi încîntat pe Dickens...

Timp de cîteva clipe, rîsetele lor răsunară la unison. Își regăseau, pentru un scurt moment, tărîmul comun de care nimic nu-i putea înstrăina.

— Cît despre Domnișoara... continuă Antoine după o pauză. Păru dintr-o dată stingherit și, în același timp, deosebit de dornic să-i povestească lui Jacques cum se petrecuseră lucrurile. Înțelegi, spuse pe un ton prietenos, de om cumsecade, cu totul nou pentru urechile lui Jacques, niciodată nu m-aș fi gîndit că Domnișoara își va sfîrși zilele în altă parte decît în casa asta... Ascultă, Léon, pune salatiera pe masă, ne vom servi singuri... Salată de creson, îi spuse lui Jacques, așteptînd să iasă servitorul. Cu friptură rece sau după ?

— După.

— Am să-ți vorbesc sincer, continuă Antoine de îndată ce se asigură că au rămas singuri. N-aș fi ridicat, niciodată, nici degetul cel mic ca s-o gonesc pe biata bătrînă. Dar mărturisesc că încăpățînarea ei de a pleca mi-a făcut un

mare serviciu. Dacă ar fi rămas aici, mi-ar fi complicat mult noul meu fel de viață... Cînd a înțeles că Gise era decisă să trăiască în Anglia, și-a pus și ea în cap să intre la azil. E adevărat că Gise îi propusese s-o ia cu ea și s-o aranjeze undeva, acolo... Dar n-a vrut. Avea ideea ei fixă : azilul... În fiecare zi, după ce termina de mîncat, își încrucișa mîinile scheletice pe masă și-și începea litania, legănîndu-și capul mic : „Ți-am mai spus, Antoine... În situația în care mă aflu... Nu vreau să fiu povara nimănui... La șaptezeci și opt de ani, în situația în care mă aflu..." Parcă o și vezi, nu ? Frîntă-n două, cu bărbia sprijinită pe fața de masă, măturînd firimiturile cu palmele zbîrcite și repetînd cu glas tremurător : „În situația în care mă aflu..." Îi răspundeam : „Da, da, om vedea... O să mai vorbim de asta..." Și apoi, crede-mă, de ce n-aș spune-o, dorința ei simplifica atît de mult lucrurile... Pînă la urmă, am cedat... Ce zici, am greșit ? Spune ! De altfel, am ținut ca totul să se facă cum era mai bine... Întîi, am plătit prețul cel mai mare, tariful de lux, ca să aibă toate înlesnirile. I-am ales chiar eu două odăi, care comunică între ele, pe care am pus să le zugrăvească și în care am transportat mobilierul fostei ei camere de aici, ca să se simtă cît mai puțin străină... În condițiile astea, nu pare chiar o epavă pe care o duci la azil, ce zici ? E ca o mică rentieră într-o pensiune de familie...

Antoine fixa asupra fratelui său o privire stăruitoare. Păru că se simte mai liniștit cînd Jacques îl aprobă din ochi, deoarece zîmbi îndată :

— Asta-i tot, adăugă mulțumit. Dar nu trebuie să ne înșelăm noi înșine... Nu-ți ascund că, din ziua în care a plecat, mă simt ca scăpat de o piatră din casă !

Tăcu și-și luă furculița. De cîteva minute, furat de istorisire, uitase să mai mănînce.

Acum, cu capul plecat, tăia cu ușurință și îndemînare carnea de pe un copan de rață. Părea foarte atent ; dar se vedea cît de colo că era atent nu la lucrul pe care-l executau degetele, ci la cu totul altceva.

XVII

— Mă gîndesc la cele douăsprezece milioane de muncitori ai tăi, spuse deodată Antoine. Așadar, ești înscris în partidul socialist ?

Vorbea cu capul aplecat. Nu și-l înălță nici cînd își ridică privirea spre fratele său.

Jacques ocoli întrebarea aceasta precisă printr-un semn din cap, care putea să fie afirmativ. (De fapt, abia de cîteva zile își obținuse cartea de membru al partidului. Numai în fața amenințării europene renunțase la independența lui și simțise nevoia să adere la Internaționala socialistă, singura mișcare destul de activă, destul de numeroasă ca să lupte cu eficacitate împotriva războiului.)

Antoine îi trecu salata și strecură cu un aer de nepăsare :

— Ești în adevăr sigur, dragul meu, că viața ta actuală, în cercurile acelea... politice, corespunde cel mai bine... aspirațiilor inteligenței tale ? Talentului tău literar ? În sfîrșit, firii tale adevărate ?

Jacques puse cu o mișcare brutală salatiera pe masă.

„Nenorocitul, gîndi el, ia din ce în ce tonul acela de burtă-verde al tatii..."

Antoine se silea în mod vădit să vorbească oarecum indiferent, imparțial. Pregetă o clipă, apoi sfîrși, precizînd :

— În fond, crezi cu adevărat că ești născut pentru a deveni revoluționar ?

Jacques îl privi în ochi și zîmbi cu amărăciune, fără să răspundă imediat. Fața i se întuneca din ce în ce mai mult.

— Ceea ce a făcut din mine un revoluționar, spuse el în cele din urmă, și buzele îi tremurau, este faptul ca m-am născut aici, în casa asta... Este faptul că am fost fiu de burghez... Că am avut în față, de foarte tînăr, spectacolul zilnic al nedreptăților de pe urma cărora trăiește această lume privilegiată... E faptul de a fi avut, încă din copilărie, un fel de sentiment de vinovăție... de complicitate ! Da, sentimentul teribil că profităm de această stare de lucruri, cu toate că o uram din răsputeri ! Înlătură cu un gest încercarea de protest a lui Antoine. Cu mult înainte de a ști ce înseamnă capitalismul, chiar înainte de a cunoaște termenul acesta, la doisprezece, la treisprezece ani, adu-ți aminte, eram revoltat împotriva lumii în care trăiam, aceea a camarazilor mei, a profesorilor mei... lumea tatii și a gesturilor lui filantropice !

Antoine căzu pe gînduri ; își amesteca mereu salata.

— Doamne, e o lume care are viciile ei de construcție, sînt primul să recunosc asta, acceptă el cu un rîs scurt și îngăduitor ; dar o lume care, prin puterea obișnuinței, se învîrte totuși destul de bine în jurul axei ei arhiuzate... Nu trebuie să fim atît de severi... O lume care are și virtuțile ei, datoriile, măreția ei... Tihna și plăcerile ei... completă el cu

aerul acela de om cumsecade care-l indispunea pe fratele lui mai mult chiar decît cuvintele.

— Nu, nu ! ripostă Jacques cu un tremur în glas. Lumea capitalistă este in-ad-mi-si-bi-lă ! Ea a stabilit între oameni raporturi absurde, inumane !... E o lume în care toate valorile sînt falsificate, în care respectul pentru individ n-are nici o trecere, în care singurul mobil este interesul, în care visul tuturor este să se îmbogățească ! O lume în care magnații banului dețin o putere monstruoasă, înșală opinia publică printr-o presă ce se află în solda lor și aservesc pînă și statul. O lume în care individul, muncitorul, este redus la zero ! O lume...

— Așadar, îl întrerupse Antoine, care începuse să se irite și el, după tine, muncitorul nu profită cu nimic din producția lumii moderne ?

— În ce mizerabilă proporție ar putea profita ? Nu ! Singurii care profită sînt patronii și acționarii lor, sînt marii bancheri, marii industriași...

— ...pe care ți-i închipui, firește, leneși și în veșnică goană după plăceri, îngrășați din sudoarea poporului și ținînd-o numai în chefuri ?

Jacques nu catadicsi să ridice nici măcar din umeri.

— Nu ! Pe care mi-i închipui așa cum sînt, Antoine... Cel puțin, așa cum sînt cei mai buni dintre ei. Deloc leneși ; dimpotrivă ! Dar în goană după plăceri, ah, da ! Ducînd o viață care este totodată și plină de muncă, și plină de belșug — o muncă veselă și un belșug sfidător ! O viață bogată, pentru că întrunește toate bucuriile cu putință, toate plăcerile, toate distracțiile pe care le procură o muncă inteligentă și lupta sportivă împotriva concurenței, și combinațiile, și jocul, și izbînda ; toate satisfacțiile care se pot trage din cîștig, din considerația socială, din dominația asupra oamenilor și asupra materiei !... În sfîrșit, o viață de privilegiați !... Poți oare nega asta ?

Antoine tăcea. „Oratorie ! mormăi în sinea lui. Nerodul, ține discursuri !... Îi dă zor cu banalitățile !“ Cu toate astea, își dădea foarte bine seama că enervarea îl împiedica să fie cu adevărat drept și că problemele ridicate de vorbăria fratelui său nu erau din acelea ce se pot trece ușor cu vederea. „Asemenea probleme sînt mult mai grave decît și le închipuie Jacques și simpliștii de felul lui... Probleme de o nesfîrșită complexitate, la care ar trebui să se înhame nu niște utopiști umanitari, ci savanții, spiritele de elită fără patimă, maeștrii metodelor științifice...“

Jacques conchise, cu o privire sălbatică :

— Capitalismul ? Odinioară a fost, fără îndoială, un instrument de progres... Dar în zilele noastre, printr-o evoluție fatală, a devenit o sfidare a bunului-simț, o sfidare a justiției, o sfidare a demnității omenești !

— Măi, măi ! făcu Antoine. Asta-i tot ?

Tăcură amîndoi. Intrase Léon, ca să schimbe farfuriile.

— Dă-ne brînza și fructele, ceru Antoine, ne servim noi... *Petit suisse* sau brînză de Olanda ? întrebă el, întorcîndu-se spre fratele său. De data asta, intenționat, vorbea pe un ton ușor.

— Nici una, nici alta ; mulțumesc.

— Atunci, o piersică ?

— O piersică, da.

— Stai, ți-o aleg eu...

Dădea dinadins glasului o intonație cît mai cordială.

— Acum să vorbim serios, spuse după o pauză și cu un glas împăciuitor, care atenua tonul oarecum jignitor al frazelor. Ce este capitalismul ? Trebuie să-ți spun că mă feresc de vorbele care se aud pe toate cărările. Și cu deosebire de cuvintele în *ism*...

Credea că-l încurcă pe fratele său. Dar Jacques își înălță fruntea liniștit. Părea că enervarea îi trecuse ; pe buze îi flutură chiar un început de zîmbet. Privirea îi întîrzie o clipă spre fereastra deschisă. Ziua se apropia de sfîrșit ; deasupra fațadelor cenușii, cerul își pierdea, cu fiecare minut, tot mai mult strălucirea.

— În ce mă privește, explică Jacques, cînd spun capitalism, mă gîndesc foarte precis la o anume repartiție a bogățiilor de pe pămînt și un anume mod de a le pune în valoare.

Antoine stătu o clipă pe gînduri și aprobă din cap. Simțiră amîndoi, cu aceeași ușurare, că discuția lua o întorsătură mai puțin încordată.

— E coaptă ? Vrei puțin zahăr ?

— Știi tu, continuă Jacques fără a răspunde, știi tu ce mă revoltă cel mai mult în capitalism ? Faptul că l-a despuiat pe muncitor de tot ceea ce făcea din el un om. Prin concentrarea industrială, el e smuls din satul lui, de lîngă familia lui, din tot ce dădea un caracter uman vieții lui. A fost dezrădăcinat. I s-au răpit toate satisfacțiile nobile pe care meseria i le oferea meșteșugarului. Capitalismul a făcut din el un simplu animal producător în acest mușuroi de furnici care este uzina ! Îți dai tu seama de felul cum este organizată munca în

acest iad ? De separarea cu adevărat inumană între latura manuală, mecanică a muncii și — cum să-ți spun ? — latura intelectuală ? Te-ai gîndit vreodată ce a devenit munca zilnică pentru muncitorul din uzină ? Ea e o adevărată sclavie, care-l îndobitocește... Altădată, același om ar fi fost un meseriaș harnic, și-ar fi iubit micul său atelier, s-ar fi interesat de activitatea lui. Azi e osîndit să nu mai fie nimic prin el însuși. Nimic mai mult decît o rotiță, una din miile de piese ale acestor mașini misterioase a căror taină nici nu trebuie măcar s-o cunoască pentru a-și face treaba ! Taină care nu aparține decît unei minorități, mereu aceeași — patronul, inginerul...

— Ei drace ! Asta, pentru că oamenii instruiți și competenți sînt întotdeauna o minoritate !

— Antoine, omul a fost deposedat de personalitatea lui... Iată crima capitalismului ! A făcut din muncitor o mașină ! Ba chiar mai puțin : servitorul mașinii !

— Stai, n-o lua așa de repede ! îl întrerupse Antoine. Mai întîi, ăsta nu-i capitalism : e mașinism ; să nu le confundăm... Și, apoi, dă-mi voie să-ți spun că prea dramatizezi realitatea ! În fapt, nu cred deloc că între muncitor și inginer există o despărțire atît de categorică. Ba, foarte adesea, există între ei un fel de legătură, de înțelegere, de colaborare. Muncitorul pentru care mașina lui constituie un „mister" se întîlnește foarte rar. Muncitorul n-ar fi putut să inventeze mașina sau s-o construiască ; dar înțelege foarte bine cum funcționează și adesea îi aduce, el însuși, îmbunătățiri tehnice. În orice caz, o iubește, e mîndru de ea, o îngrijește, ține ca ea să meargă bine... Studler, care a fost în America, vorbește cu mult interes de acest „entuziasm industrial" care a cuprins acolo păturile muncitoare... Mă gîndesc și la spital. Dacă te uiți bine, nu se deosebește prea mult de o uzină... Și în spital există patroni și lucrători, de o parte „intelectualii" și de cealaltă parte „manualii". Eu sînt un fel de patron. Dar poți fi sigur că acela care se află sub ordinele mele, fie el ultimul om de serviciu, nu e defel servitor în înțelesul în care ai întrebuințat tu acest cuvînt. Lucrăm cu toții împreună pentru același țel : vindecarea bolnavilor. Fiecare după mijloacele și aptitudinile sale. Dacă ai vedea cît de mulțumiți sîntem cu toții cînd eforturile noastre unite izbutesc să rezolve un caz greu !

„El vrea să aibă întotdeauna dreptate", își spuse Jacques enervat.

Își dădu însă seama că a deschis discuția prosteşte, cu aerul că își sprijină criticile la adresa capitalismului mai cu seamă pe organizarea, pe repartiția muncii.

Silindu-se să-și păstreze calmul, continuă :

— În regimul capitalist, nu natura muncii e lucrul cel mai revoltător, ci *condițiile* create muncii. Și nu împotriva mașinismului în sine mă ridic, vezi bine, ci împotriva felului în care o clasă privilegiată îl exploatează numai pentru propriul ei profit... Dacă am vrea să ne facem o idee despre mecanismul social, am putea spune : de o parte, o mică elită burgheză de oameni bogați, unii priceputi și muncitori, alții leneși și paraziți ; elită care stăpînește totul, dispune de tot, ocupă toate posturile de comandă și acaparează cîștigul, fără să dea nimic mulțimii ; și, de cealaltă parte, mulțimea aceasta, adevăraţii producători, exploatații : o uriașă turmă de sclavi...

Antoine ridică din umeri, oarecum amuzat :

— De sclavi ?

— Da.

— Nu. Nu de sclavi... făcu Antoine îngăduitor. De cetățeni... De cetățeni care au, în fața legii, absolut aceleași drepturi ca patronul sau ca inginerul ; care votează ca și ei ; pe care nimeni nu-i obligă la nimic ; care pot să lucreze sau să nu lucreze, potrivit nevoilor ; care își aleg, singuri, meseria, uzina ; care le schimbă după voia lor... Contractele pe care trebuie să le execute sînt contracte liber consimțite după multe discuții... Se pot numi aceștia sclavi ? Sclavi ai cui ? Sclavi la cine ?

— Ai mizeriei lor ! Vorbești ca un perfect demagog, dragul meu... Libertatea asta e doar aparentă. De fapt, muncitorul din zilele noastre nu se bucură de nici un fel de independență, pentru că este necontenit strîns în chingă de sărăcia lui ! Ca să-și potolească foamea, n-are decît salariul muncii lui. Așa că e nevoit să se ofere, legat de mîini și de picioare, minorității burgheze, care deține munca și fixează salariile !... Tu spui : oamenii instruiți, tehnicienii, sînt o minoritate... Știu prea bine. Nu împotriva competenței mă ridic... Dar gîndește-te puțin cum se petrec lucrurile : patronul, dacă are chef, îi dă de lucru muncitorului flămînd ; și pentru munca asta îi plătește un salariu. Dar salariul acesta nu este decît o mică fracțiune din cîștigul produs de munca lucrătorului. Patronul și acționarii lui înghit, hotește, restul.

— Pe bună dreptate ! Restul ăsta reprezintă ceea ce li se cuvine pentru partea lor de colaborare !

— Da. Așa e din punct de vedere teoretic ; restul trebuie să reprezinte ceea ce i se cuvine patronului, pentru munca lui de conducător, sau acționarilor, pentru bunăvoința lor de a pune bani la dispoziție. Și am să revin asupra acestei chestiuni !... Dar, mai întîi, să comparăm cifrele. Să comparăm salariile cu beneficiile !... În realitate, *restul* ăsta constituie partea leului și este în disproporție flagrantă cu colaborarea oferită ! Iar restul ăsta îi servește burghezului ca să-și consolideze și să-și mărească puterea ! Cu ceea ce nu folosește pentru plăcerile și bunăstarea, pentru luxul lui, el creează *capitaluri*, pe care le investește în alte afaceri și care cresc ca un bulgăre de zăpadă rostogolit prin omăt. Iar ea, această bogăție, capitalizată în dauna muncitorului, alcătuiește, de generații întregi, atotputernicia clasei burgheze. Atotputernicie care se bazează pe o nedreptate înspăimîntătoare... Căci — și asupra acestui lucru voiam să revin — nedreptatea cea mai mare nu e disproporția între ceea ce încasează capitalistul, ca plată pentru aportul său, și salariul omului care muncește. Nedreptatea cea mai strigătoare la cer constă în acest fapt : că *banul lucrează* pentru cel ce îl posedă și că lucrează *de la sine,* fără ca posesorul lui să miște măcar un deget !... Banii aduc bani, la nesfîrșit !... Te-ai gîndit vreodată la asta, Antoine ? Societatea profitorilor, mulțumită invenției diabolice a băncii, a găsit în asta un subterfugiu perfecționat ca să-și cumpere sclavi și să-i pună să trudească din greu pentru ea ! Sclavi pe care te poți bizui, anonimi și atît de departe de tine, atît de necunoscuți, încît te poți face că nici nu-i cunoști, că nu știi nimic despre viața lor nenorocită dacă mai ții cumva să fii împăcat cu conștiința... Iată nedreptatea esențială : dijma asta suptă din carne și din sudoare prin cel mai imoral dintre artificii !

Antoine își îndepărtă scaunul de masă, aprinse o țigară și-și încrucișă brațele la piept. Noaptea se lăsă deodată, atît de repede, încît Jacques nu mai putea deslușì bine expresia fratelui său.

— Ei și ? întrebă Antoine. Revoluția voastră va să schimbe toate astea cu o singură mișcare de baghetă ?

Vorbise cu ironie. Jacques își împinse farfuria, se propti bine în coate și, în penumbră, își țintì fratele cu ochii.

— Da. Fiindcă astăzi, atîta timp cît este izolat, pradă nevoilor sale, muncitorul e fără apărare. Dar cel dintîi efect social al revoluției va fi acela de a-i da, în sfîrșit, puterea politică. Atunci va putea crea instituții noi, un cod nou... Vezi tu, singurul rău este această exploatare a omului de către

om. Trebuie să clădim o lume unde exploatarea asta să devină imposibilă, o lume unde bogățiile, care sînt deținute pe nedrept de organismele parazitare, ca marile voastre bănci, marile voastre industrii, vor fi puse din nou în circulație, pentru ca întreaga comunitate umană să beneficieze de ele. Astăzi, nenorocitului care produce îi e atît de greu să-și procure minimumul necesar întreținerii lui, încît n-are nici timpul, nici curajul și nici măcar tragerea de inimă de a învăța să gîndească, de a se dezvolta potrivit posibilităților lui omenești. Cînd spunem că revoluția va desființa situația de proletar, la aceasta ne referim. Potrivit concepțiilor adevăraților revoluționari, revoluția nu înseamnă numai a croi, pentru cei ce produc, o viață mai bună, mai sigură și mai fericită ; înainte de toate, ea trebuie să modifice poziția omului față de muncă ; ea trebuie să umanizeze munca însăși, să împiedice ca ea să fie un jug care să-l îndobitocească. Muncitorul trebuie să-și aibă timpul său liber. Trebuie să înceteze de a fi doar o unealtă, de dimineață pînă seara. Trebuie să aibă timp să cugete asupra lui însuși ; trebuie să aibă putința de a-și dezvolta la maximum, potrivit aptitudinilor lui, calitatea de om ; să devină, în măsura în care poate — și măsura asta nu-i chiar atît de mică pe cît se crede — o adevărată persoană umană...

Spusese „și măsura asta nu-i chiar atît de mică pe cît se crede" cu puterea de convingere a omului care crede dar, cu un glas surd, în care un observator mai perspicace decît fratele lui ar fi simțit poate o umbră de îndoială.

Antoine nu băgă de seamă. El stătea și se gîndea.

— La urma urmei, nu zic ba... acceptă el. Presupunînd că lucrul este realizabil... Dar prin ce mijloace ?

— Numai prin revoluție.

— Adică, o dictatură a proletariatului ?

— Da. O dictatură... Va trebui, vezi bine, să se înceapă cu asta, făcu Jacques visător. Mai bine zis, o dictatură a producătorilor... Prea s-a abuzat de cuvîntul : proletariat. Chiar cercurile revoluționare încearcă acum să renunțe la vechea terminologie umanitară și liberală de la 48...

„Nu-i chiar așa, își spuse în sinea sa, gîndindu-se la propriul lui fel de a se exprima și la vorbăriile de la Parlote. Dar va trebui să se ajungă la asta..."

Antoine tăcea. Nu fusese prea atent la ultimele fraze ale fratelui său. „Dictatură", gîndea el. *A priori,* o dictatură a proletariatului în sine nu i se părea un lucru de neconceput. Își închipuia chiar, fără mare greutate, ce-ar putea să fie o

astfel de dictatură în anumite țări : în Germania, de pildă. Dar i se părea cu totul nerealizabilă în Franța. O atare dictatură, își spunea el, nu se poate stabili temeinic printr-o simplă schimbare de forțe : ca să-și poată asigura izbînda, i-ar trebui timp să se afirme, să obțină rezultate economice, să prindă într-adevăr rădăcini în generațiile noi. Ceea ce ar însemna cel puțin opt, zece, poate cincisprezece ani de tiranie dîrză, de lupte necontenite, de represiuni, de spoliere, de mizerie. Franța — țară de cetățeni colțoși, individualiști, ținînd morțiș la libertatea lor, țară de mici rentieri, unde unii revoluționari mai păstrează încă, fără să-și dea seama, deprinderile și gusturile de mic proprietar — Franța ar putea oare să rabde, zece ani în șir, o asemenea disciplină de fier ? E curată nebunie să crezi așa ceva !

În acest timp, Jacques își continua rechizitoriul sărind de la o idee la alta :

— Aservirea, exploatarea întregii activități umane prin sistemul capitalist nu vor sfîrși decît o dată cu el. Pofta de a poseda a exploatatorilor nu are margini. Progresul industrial din ultimii cincizeci de ani n-a servit decît să le mărească puterea, autoritatea. Toate bogățiile lumii sînt obiectul lăcomiei lor ! Nevoia lor de cucerire și de expansiune e atît de mare, încît diferitele facțiuni ale capitalismului mondial, în loc să încerce să se unească pentru a organiza o vastă dominație internațională, au ajuns, în ciuda intereselor lor celor mai vădite, să se sfîșie între ele, ca fiii de bani gata care se iau de păr cînd e vorba să împartă o avere !... Asta e singura cauză adîncă a războiului care ne amenință... (Se întorcea mereu la obsesia războiului.) Dar, de data asta, se prea poate ca dumnealor să se izbească de forțe pe care nu le bănuiesc ! Slavă Domnului, proletariatul nu mai stă cu mîinile în sîn, ca odinioară ! El nu va îngădui ca aceste clase stăpînitoare, din cauza lăcomiei și a antagonismelor dintre ele, să-l tîrască într-o catastrofă ale cărei oale sparte le-ar plăti, din nou, tot el... Pentru moment, revoluția trece pe planul al doilea. Întîi și întîi, trebuie să împiedicăm războiul cu orice preț ! Pe urmă...

— Pe urmă ?

— Ah, pe urmă, sînt destule țelurile precise ce trebuie împlinite !... Cel mai urgent va fi, fără îndoială, să se profite de această izbîndă a partidelor populare, a răzvrătirii împotriva imperialismelor, pentru a încerca lovitura cea mare și a pune mîna pe putere... Abia atunci va deveni posibil să se

impună lumii o organizare rațională a producției... Lumii întregi, mă înțelegi ?...

Antoine asculta cu atenție. Făcu semn că înțelege foarte bine. Dar, în același timp, zîmbetul lui ușor arăta că nu e încă absolut convins.

— Asta n-o să meargă de la sine, știu prea bine, continuă Jacques. Spre a ajunge aici, va fi nevoie de o inițiativă brutală a revoluționarilor : să intre în joc actorul *insurecțional*, adăugă el, folosindu-se de felul de a vorbi și imitînd chiar glasul tăios al lui Meynestrel. Lucrul va fi greu. Dar ceasul cînd se va porni la înfăptuirea lui se apropie. Altfel, lumea muncitoare va fi osîndită să aștepte poate încă o jumătate de veac eliberarea ei...

Urmă o clipă de tăcere.

— Și... aveți oamenii de care e nevoie pentru executarea planului ăstuia frumos ? întrebă Antoine.

Făcea tot posibilul să nu dea un ton pătimaș discuției și să o mențină în cadrul unei simple speculații intelectuale. Gîndea, cu naivitate, că în felul acesta îi dă fratelui său o dovadă de bunăvoință, de spirit liberal, nepărtinitor. Dar Jacques nu se arăta deloc recunoscător pentru aceasta. Dimpotrivă, felul ăsta de a vorbi, prea dezinteresat, îl enerva. Nu se lăsa păcălit. O oarecare ironie în glas, un fel de siguranță, la care Antoine nu putea renunța atunci cînd discuta cu mezinul lui, îi reamintea necontenit lui Jacques că Antoine îl privea ca un frate mai mare, de la înălțimea unei experiențe și a unei priceperi superioare.

— Oameni ? Da, avem, răspunse el cu ifos. Dar, adesea, marii oameni de acțiune, conducătorii geniali, nu sînt aceia pe care ne bizuim de obicei. Evenimentele scot la iveală alții noi...

Își urmări, cîteva clipe, visul lăuntric în tăcere. Continuă încet :

— Nimic din toate astea nu este închipuire goală, Antoine... Drumul spre socialism este o realitate generală. Ea sare în ochi. Izbînda finală va fi grea și poate că, vai ! nu se va obține fără zvîrcoliri sîngeroase. Dar chiar de pe acum, pentru cei ce vor să vadă, ea este de neînlăturat... La un moment dat, se poate prevedea instaurarea unui regim universal...

— Lumea *fără clase*, făcu Antoine, dînd ironic din cap.

Jacques urmă, ca și cum n-ar fi auzit :

— ...unui sistem cu totul nou, care va ridica, fără îndoială, la rîndul lui, o seamă de probleme pe care nu le putem prevedea, dar care le va rezolva, cel puțin, pe acelea ce

sfîșie biata omenire de astăzi : problemele economice... Nu-i nici o utopie în toate astea... repetă el. În fața unor astfel de perspective, ne e îngăduit să avem cele mai frumoase nădejdi !...

Convingerea cu care vorbea Jacques, molipsitoare, de data asta era și mai emoționantă în penumbra din cameră și înfrîngea, prin contrast, scepticismul lui Antoine.

„Factorul insurecțional, gîndea Antoine. Foarte mulțumesc !... Aceste nobile eforturi pentru a făuri o viață mai bună costă, într-adevăr, prea mult !... Și nu izbutesc niciodată să aducă o îmbunătățire trainică. Te avînți în acțiune, te grăbești să distrugi, să înlocuiești și, la urmă, constați că noul regim creează abuzuri noi și că, la încheierea socotelilor... E ca în medicină : se adoptă totdeauna cu prea mare grabă noile metode de îngrijire..."

Dacă Antoine judeca lumea cu mai puțină severitate decît fratele său, dacă, în definitiv, se acomoda cu ea destul de bine — atît dintr-un oportunism firesc, cît și din nepăsare (cît și pentru că avea încredere în specialiștii care o conduc) — era însă departe de a o privi ca pe o lume perfectă. „Nu zic ba... nu zic ba... gîndi el. Totul poate fi, totul trebuie să fie mereu perfecționat. Asta-i legea civilizației ; însăși legea vieții... Dar treptat !"

— Și crezi că, pentru a ajunge acolo, spuse cu glas tare, este neapărată nevoie de o revoluție ?

— Acum, da... Acum, cred că da, susținu Jacques, ca și cum ar fi făcut o mărturisire, înțeleg bine la ce te gîndești. Așa am crezut și eu multă vreme. Multă vreme m-am străduit să accept că ar fi de-ajuns reformele ; reforme în cadrul regimului actual... Acum nu mai cred.

— Dar socialismul tău nu se realizează și el progresiv, de la sine, din an în an ? Pretutindeni ! Chiar în țări autocrate ca Germania ?

— Nu. Tocmai experiențele la care te referi tu sînt pline de tîlc ! Reformele acelea pot să micșoreze unele *efecte* ale răului : ele nu pot acționa împotriva *cauzelor* ! Și e firesc : reformatorii, oricît de bine intenționați i-ai socoti, sînt, de fapt, solidari tocmai cu politica, cu economia care ar trebui combătute și înlocuite. Nu i se poate pretinde capitalismului să se autodistrugă, săpîndu-și propria temelie ! Cînd capitalismul se simte prea strîns de gît de dezordinea pe care a creat-o, el adoptă din ideile socialiste cîteva reforme ce i se par absolut necesare... Dar atît !

Antoine nu se dădu bătut :

— Înțelept este să te mulțumești cu relativul ! Reformele astea parțiale sînt, oricum, cîștiguri pentru idealul social pe care-l aperi tu.

— Cîștiguri înșelătoare; concesii fără însemnătate, consimțite de nevoie și care, în fond, nu schimbă nimic. Ce mare lucru au schimbat reformele în țările de care vorbești tu ? Magnații banului n-au pierdut nimic din dominația lor : ei continuă să dispună de muncă și să țină masele în gheare ; ei n-au încetat să manevreze presa, să corupă sau să intimideze puterea publică. Pentru că dacă vrei să mergi pînă la rădăcina lucrurilor trebuie să lovești cu tîrnăcopul în chiar temeliile regimului și să aplici planul socialist în întregime ! Ca să desființeze cocioabele, constructorii urbaniști dărîmă totul la pămînt, apoi încep să construiască... Da, adăugă el suspinînd, convingerea mea adîncă este, acum, că numai o revoluție, o răsturnare generală, țîșnind din străfunduri și răscolind totul, ar putea să curețe lumea de infecția capitalistă... Goethe spunea că trebuie să alegem între nedreptate și dezordine și el prefera nedreptatea. Eu, nu ! Eu cred că nu există ordine adevărată fără dreptate. Eu cred că orice e preferabil nedreptății... Orice !... Chiar și, sfîrși el, coborînd deodată glasul, chiar și oribila dezordine revoluționară.

„Dacă m-ar auzi Mithoerg, gîndi Jacques, ar fi mulțumit..."

Cîteva clipe rămase gînditor.

— Singura mea nădejde este că nu va fi poate neapărat necesar să se facă pretutindeni, în toate țările, revoluții sîngeroase...

N-a fost nevoie să se ridice ghilotina din 93 în toate capitalele din Europa pentru ca principiile republicane din 89 să pătrundă peste tot, să transforme totul. Franța a făcut o spărtură prin care au trecut apoi toate popoarele... Va fi, de bună seamă, de ajuns ca o singură națiune — poate Germania ? — să dea un tribut de sînge, pentru a instaura ordinea nouă și pentru ca restul lumii, urmîndu-i pilda, să poată merge înainte pe calea asta, fără zguduiri...

— Fie, sînt de acord în ce privește răsturnările, dacă-i vorba ca ele să se petreacă în Germania ! făcu Antoine, batjocoritor. Dar, urmă el cu seriozitate, acolo unde vreau să vă văd pe toți este momentul cînd va trebui să clădiți lumea voastră nouă. Fiindcă, orice ați face, tot cu același element de bază veți fi nevoiți să reconstruiți. Și elementul acesta va rămîne neschimbat : el e natura omului !

Jacques păli brusc. Își întoarse capul într-o parte ca să-și ascundă tulburarea.

Fără să vrea, Antoine pusese degetul, cu brutalitate, pe rana cea mai arzătoare a fratelui său, o rană adîncă și tainică, de nevindecat... Credința asta în omul de mîine, care era rațiunea de a fi a revoluției, o adevărată platformă pentru avîntul revoluționar, credința asta, vai, Jacques n-o avea decît în rare momente, printr-o contagiune trecătoare; niciodată nu izbutise să se pătrundă cu adevărat de ea, s-o facă să trăiască în el. Mila lui pentru oameni era nesfîrșită, le dăruia toată iubirea inimii, dar, orice ar fi făcut, oricît s-ar fi bătut cu pumnii în piept și ar fi repetat formulele doctrinare, rămînea sceptic în privința posibilităților morale ale omului. Și, în adîncul sufletului său, sălășluia acest refuz patetic: nu credea, nu putea crede cu adevărat în perfecțiunea acestei dogme — progresul spiritual al omenirii. A îndrepta, a reorganiza, a crea omului alte condiții de existență printr-o schimbare totală a instituțiilor, prin construirea unui sistem nou, asta da, de bună seamă, se poate! Dar că această ordine socială nouă va reînnoi și *omul,* creînd în chip automat un tip de om cu adevărat mai bun, asta n-o putea crede. Și, ori de cîte ori se lovea de această îndoială fundamentală, atît de adînc înrădăcinată în el, încerca un sentiment sfîșietor de remușcare, de rușine, de deznădejde.

— Nu-mi fac prea multe iluzii asupra capacității de perfecționare a naturii omenești, mărturisi el cu glasul ușor schimbat. Dar constat că omul de azi este o ființă dărîmată, degradată de sistemul social actual. Asuprindu-l pe muncitor, regimul acesta îl umilește, îl sărăcește din punct de vedere moral, îl lasă pradă instinctelor celor mai josnice, înăbușă în el eventualele posibilități de a se ridica. Nu neg că aceste instincte josnice ar fi înnăscute. Gîndesc numai — vreau să gîndesc — că acestea nu sînt singurele lui instincte. Cred că civilizația noastră economică împiedică instinctele bune de a se dezvolta, de a le învinge pe celelalte. Și că avem dreptul să nădăjduim că omul va fi altul atunci cînd ceea ce este mai bun în el va putea înflori în voie...

Léon întredeschise ușa. Așteptă ca Jacques să-și sfîrșească fraza, spre a anunța cu glas șters:

— Cafeaua pentru domnii este servită în birou.

Antoine se întoarse către el:

— Nu, ad-o aici... Și aprinde, te rog, lumina. Numai lămpile din colț...

Tavanul se lumină. Reflexele lui răspîndeau în încăpere o lumină difuză și plăcută.

„Atenție, își spunea în sinea lui Antoine, foarte departe de a bănui că, pe acest tărîm, s-ar putea aproape înțelege cu fratele său. Aici, ajungem la un punct esențial... Pentru toți acești naivi, imperfecția omului nu-i decît un rezultat al defectelor societății și, atunci, este firesc ca ei să-și pună nădejdea nebună într-o revoluție. Dacă ar vedea lucrurile așa cum sînt... dacă ar înțelege, o dată pentru totdeauna, că omul este un animal păcătos și că nu-i nimic de făcut cu el... Orice regim social este condamnat, în mod fatal, să oglindească latura urîtă a naturii omenești... Atunci, la ce bun să ne mai expunem la riscurile unei răsturnări ?"

— Dezgustătoarea harababură din lumea modernă nu e numai de ordin material... începu Jacques cu glas surd.

Intrarea lui Léon, care aducea cafelele pe tavă, îl făcu să se întrerupă.

— Două bucăți de zahar ? îl întrebă Antoine pe Jacques.

— Numai una. Mulțumesc.

Urmă un minut de tăcere.

— Toate astea... Toate astea... repetă Antoine. Vrei să-ți spun drept ce sînt toate astea, dragul meu ? U-to-pii !

Jacques îl privi drept în față. „A spus : «dragul meu» întocmai ca tata", remarcă el. Simți că se înfurie, dar se lăsă în voia acestei senzații, pentru că ea îl ușura.

— Utopii ? ! exclamă el. S-ar părea că nici nu bănuiești că există mii de capete serioase pentru care aceste utopii alcătuiesc un plan de acțiune, chibzuit pe baze științifice, pus la punct în mod foarte riguros ! Și care nu așteaptă decît un prilej ca să-l aplice !... (Se gîndea la Geneva, la Meynestrel, la doctrinarii ruși, la Jaurès.) O să trăim poate destul, și tu și eu, ca să apucăm realizarea necruțătoare a acestor utopii în vreun colț al globului ! Și o să vedem cum ele dau naștere unei societăți noi !

— Omul va fi totdeauna om, mormăi Antoine. Vor exista totdeauna puternici și slabi... Nu vor fi aceiași, asta-i tot ! Cei tari își vor întemeia puterea pe alte instituții, pe alte legi decît ale noastre... Ei vor alcătui o clasă nouă de potentați, un tip nou de profitori... Așa-i legea... Și, pînă atunci, ceea ce este totuși bun în civilizația noastră ce va deveni ?

— Da, făcu Jacques, vorbindu-și parcă lui însuși, cu un accent de tristețe care-l surprinse pe fratele său. Unor oameni ca voi nu li se va putea răspunde decît printr-o mare, printr-o minunată experiență... Pînă atunci, poziția voastră e

comodă ! E poziția tuturor acelora care se simt bine instalați în lumea actuală și care vor, cu orice preț, ca ea să rămînă așa cum este !

Antoine își puse brusc ceașca pe masă.

— Dar eu sînt gata să accept și altă lume ! exclamă el cu o vioiciune care-i făcu plăcere lui Jacques.

„Tot e ceva, gîndi Jacques, că nu-și mărginește convingerile la viața pe care-o duce..."

— Nici nu-ți închipui, urmă Antoine, cît de independent mă simt atunci cînd mă situez la marginea tuturor formelor sociale ! Eu nu sînt decît un cetățean !... Am o meserie : e singurul lucru la care țin. Cît despre rest, în jurul cabinetului meu de consultații, organizați lumea cum v-o plăcea ! Dacă socotiți că veți putea crea o societate unde nu va mai fi nici mizerie, nici risipă, nici prostie, nici pofte josnice, o societate fără nedreptate, fără corupție, fără privilegii și în care nu va mai domni legea junglei — devorarea universală între oameni — atunci, haide ! Grăbiți-vă !... Nu apăr cîtuși de puțin capitalismul ! El există, așa l-am găsit cînd m-am născut ; mă scald în el de treizeci de ani, așa încît m-am deprins cu el, îl accept ; ba chiar, ori de cîte ori pot, mă folosesc de el... Dar sînt gata, oricînd, să mă împac cu un alt mod de a trăi ! Și dacă ați găsi în adevăr ceva mai bun, aleluia !... În ce mă privește, nu revendic nimic decît posibilitatea de a practica meseria pentru care sînt făcut. Voi accepta tot ce vreți, în afară de a renunța la ceea ce este menirea mea de om... Dar, adăugă el repede, oricît de perfect ar fi sistemul vostru nou, chiar dacă veți reuși să faceți din fraternitate o lege generală, mă îndoiesc că veți face același lucru din sănătate... Vor fi totdeauna bolnavi și, prin urmare, medici. Așadar, pentru mine nimic nu se va schimba în privința raporturilor mele fundamentale cu oamenii. Numai că, făcu el clipind, în societatea ta socialistă, să-mi lași o anumită...

Soneria din vestibul răsună cu putere.

Antoine, surprins, ciuli urechea. Totuși, urmă :

— ...o anumită libertate... Ah ! da, condiție *sine qua non* : o anumită libertate profesională... Înțeleg prin asta : libertate de a gîndi și libertate de a munci... bineînțeles, cu toate riscurile și cu toate răspunderile pe care le comportă aceasta...

Tăcu și ascultă.

Îl auzi pe Léon deschizînd ușa de la intrare ; pe urmă auzi un glas de femeie.

Antoine, cu pumnul strîns pe masă, gata să se ridice în picioare, își luase masca lui profesională.

Léon se ivi în ușă.

Dar n-avu timp să scoată nici un cuvînt. În spatele lui, o tînără femeie dădu buzna în sufragerie.

Jacques tresări. Și deodată se îngălbeni : o recunoscu pe Jenny de Fontanin.

XVIII

Jenny nu-l recunoscuse pe Jacques. Poate că nu-l privise sau nici nu-l văzuse. Se îndreptă, spre Antoine, cu trăsăturile încordate.

— Vino repede... Tata e rănit.

— Rănit ? spuse Antoine. Grav ? Unde ?

Jenny făcu un gest cu mîna la tîmplă.

Expresia ei rătăcită, gestul, cele cîteva amănunte pe care le cunoștea din viața lui Jérôme de Fontanin îl făcură pe Antoine să bănuiască numaidecît o dramă. Tentativă de omor ? De sinucidere ?

— Unde e ?

— Într-un hotel... Am adresa... Mama e acolo, te așteaptă... Vino...

— Léon, strigă Antoine, spune-i lui Victor să scoată mașina, repede ! Se întoarse spre fată : Într-un hotel ? Cum așa ?... De cînd e rănit ?

Jenny nu răspunse, își aruncase privirea spre musafirul care era alături... Jacques !

El puse ochii în jos. Simți privirea lui Jenny ca o arsură pe obraji.

Nu se mai văzuseră din vara de la Maisons-Laffitte : patru ani !

— O clipă, să-mi iau trusa, spuse iute Antoine, repezindu-se spre ușă.

Rămînînd singură în fața lui Jacques, Jenny începu să tremure. Își fixă ochii în covor. Colțurile gurii i se mișcau ușor. Jacques își ținea respirația pradă unei tulburări pe care n-ar fi crezut-o posibilă cu o clipă mai înainte. Își ridicară ochii în același timp. Privirile li se ciocniră parcă una de alta ; aceeași buimăceală, aceeași neliniște amețitoare le dilata pupilele. Din ochii lui Jenny țîșni o lucire de spaimă, pe care pleoapele lăsate o ascunseră în grabă.

Jacques făcu un pas mașinal.

— Șezi, pînă vine... bîigui el, apropiind un scaun.

Ea nu se clinti. Stătea dreaptă, în lumina care cădea din tavan. Umbra genelor îi tremura pe obraji. Purta un taior dintr-o stofă fără desene, care o făcea înaltă, subțire, strînsă în veșmintele ei.

Antoine intră precipitat. Era în haină de oraș, cu pălăria pe cap. Léon, după el, aducea două truse de pansament, pe care Antoine le deschise pe masă, dînd tacîmurile la o parte.

— Ia spune, ce s-a întîmplat ?... Mașina e gata într-un minut... Cum așa, rănit ? Cu ce ? Léon, caută-mi, repede, o cutie de comprese...

În timp ce vorbea luă, dintr-o trusă o pensă chirurgicală și două flacoane, pe care le puse în cealaltă trusă. Se grăbea, dar făcea totul cu mișcări calculate și precise.

— Nu știm nimic... se bîlbîi Jenny, care, îndată ce se întorsese Antoine, se apropiase de el. Un glonț de revolver...

— A !... făcu Antoine, fără să-și întoarcă privirea.

— Nici nu știam că e la Paris... Mama îl credea încă la Viena... Glasul îi era voalat. Gîfîia, dar vorbea răspicat. Deși foarte tulburată, dădea încă o impresie de energie și de curaj. Am fost anunțate de la hotelul unde se afla... Acum o jumătate de oră... Am sărit într-o mașină... în drum, mama m-a lăsat aici... N-a vrut s-aștepte, de frică...

Nu sfîrși. Léon intră, cu o cutie nichelată în mînă.

— Bun, zise Antoine. Acum, fuga !... E departe hotelul ?

— În Avenue de Friedland, 27 bis.

— Vii cu noi ! făcu Antoine către Jacques. Glasul îi era mai mult poruncitor decît întrebător. Adăugă : Ne poți fi de folos acolo.

Jacques o privea pe Jenny fără să răspundă. Ea nu făcu nici un semn, dar lui i se păru că acceptă să-i însoțească.

— Luați-o înainte, le ceru Antoine.

Automobilul nu era încă scos din garaj. Farurile își proiectau lumina orbitoare în curte. În timp ce Victor trăgea capota, Antoine o și împinse pe Jenny în mașină.

— Eu stau în față, spuse Jacques, sărind pe canapea.

Pînă în Place de la Concorde merseră cu viteză. Dar pe Avenue des Champs-Elysées circulația vehiculelor îl sili pe șofer să încetinească.

Antoine, așezat lîngă Jenny, respecta tăcerea fetei. Gusta fără nici o strîngere de inimă momentul acesta plăcut, pe care-l cunoștea foarte bine, momentul acesta de înfrigurare,

de energie disponibilă dinaintea ceasului de inițiativă, de răspundere. Și privea, distrat, afară.

Jenny, ghemuită în colțul vehiculului, străduindu-se să se ferească de orice atingere, se încorda zadarnic să-și stăpînească tremurul : vibra din tot trupul, ca un cristal lovit.

Din clipa în care omul acela de serviciu de la hotel, necunoscut, pe care-l primiseră cu oarecare reținere, le anunțase cu un glas răgușit că „domnul de la camera 9 își trăsese un glonț în cap" și pînă cînd sosise în Rue de l'Université, în taxiul acela în care, pe tot drumul, fără un cuvînt, fără o lacrimă, mama sa și ea își strînseseră convulsiv mîinile, nu se gîndise decît la rănit. Dar, de la apariția fulgerătoare a lui Jacques, uitase de tatăl ei...

În fața ei, acest spate pătrat, viu, pe care se ferea să-l privească, era o prezență, o realitate, spre care convergeau toate forțele ființei sale !... Strîngînd din dinți, își apăsa pieptul cu brațul stîng, ca să-i strivească bătăile inimii, și-și ținea cu îndărătnicie capul plecat. Pentru moment, nu era în stare să-și analizeze tumultul acesta lăuntric. Dar se lăsă în voia lui, cuprinsă iarăși, pe neașteptate, cu sălbăticie, de acea dramă a vieții ei din pricina căreia era să moară odată și de care se crezuse apoi eliberată pentru totdeauna.

O oprire bruscă o făcu să-și ridice privirea. Mașina fusese nevoită să frîneze scurt, la o răscruce, pentru a aștepta să treacă o defilare militară.

— Așa-i cînd ești grăbit... mormăi Antoine, întorcîndu-se spre Jenny.

Un batalion de tineri, în rînduri strînse, cu lampioane aprinse, urma fanfara cu pas cadențat și cînta în gura mare refrenul milităresc al marșului. La dreapta și la stînga, ținută în frîu de un cordon de ordine numeros, o mulțime compactă îi aclama pe manifestanți și se descoperea în fața drapelului.

Șoferul, după ce se asigură că Jacques nu-și scoate pălăria, rămase și el cu șapca pe cap.

— Firește... se încumetă el. În cartierele astea parc-ar fi la ei acasă... Și, văzîndu-l pe Jacques că ridică din umeri, adăugă încurajat : La mine, în Belleville, a trebuit să se lase păgubași de haiul lor ! Se sfîrșea totdeauna cu încăierare...

Din fericire, cortegiul, care cobora spre Concorde, o luă la stînga, lăsînd liberă circulația pe Avenue d'Antin.

Cîteva minute mai tîrziu, automobilul urcă repede dealul cartierului, apoi coborî pe Avenue de Friedland.

Antoine se grăbi să deschidă portiera. Nici nu se oprise bine mașina și sări jos. Jenny făcu o sforțare ca să se smulgă de la locul ei ; evitînd mîna pe care i-o întindea Antoine, coborî pe trotuar. O clipă, în picioare, orbită de valul de lumină ce izbucnea pe ușa hotelului și răzbea pînă în mijlocul străzii, rămase nemișcată și atît de amețită, încît era gata să cadă.

— Vino după mine, o chemă Antoine, atingînd-o ușor pe umăr. Am s-o iau eu înainte.

Jenny își încordă puterile și îl urmă în grabă. „Unde-i el ?" se gîndea, fără a îndrăzni să se uite înapoi. (Chiar aici, chiar într-o clipă ca asta, nu la tatăl ei se gîndea.)

Hotelul Westminster era o pensiune pentru străini, ca multe altele în cartierul Etoile. Holul strîmt era luminat foarte puternic. În capăt, printr-un perete cu geamuri, se vedea o galerie-salon, unde grupuri de oameni jucau cărți, fumînd, în timp ce cineva cînta la un pian ascuns în spatele unor plante.

La primele cuvinte ale lui Antoine, portarul făcu un semn spre o doamnă grasă, încorsetată în satin negru, care se ridică numaidecît de după un birou și, fără o vorbă, cu un aer posac, îi conduse repede la ascensor. Ușa de fier se închise. Abia atunci Jenny băgă de seamă, cu o mare ușurare, că Jacques nu-i însoțea.

Fără a fi avut timp să-și revină, se trezi în fața mamei sale, la capătul unui coridor.

Trăsăturile doamnei de Fontanin erau în același timp răvășite și calme. Jenny observă, în primul rînd, că pălăria îi era așezată strîmb și dezordinea asta neobișnuită o mișcă mai mult decît deznădejdea privirii.

Doamna de Fontanin ținea în mînă un plic deschis. Îl luă pe Antoine de braț.

— E aici... Vino...

Îl trăgea grăbită spre coridor.

— Poliția a plecat adineauri... Trăiește... Trebuie salvat... Medicul hotelului spune că nu poate fi transportat...

Se întoarse spre Jenny ; voia s-o scutească de a-l vedea pe tatăl ei rănit.

— Așteaptă-ne aici, draga mea.

Şi îi întinse plicul pe care-l ţinea în mînă. Era scrisoarea ce fusese găsită pe parchet, lîngă revolver şi a cărei adresă a ajutat ca să fie anunţaţi imediat cei din Avenue de l'Observatoire.

Rămasă singură pe coridor, Jenny încerca să descifreze, la lumina slabă a lămpii din tavan, scrisoarea lăsată de tatăl ei. Numele ei, Jenny, scris în ultimele rînduri, îi sări în ochi :

. . . . . .

„Jenny a mea să mă ierte. Niciodată n-am ştiut să-i arăt cît de mult am iubit-o..."

Mîinile îi tremurau. Zadarnic îşi încorda voinţa ca să-şi învingă zguduirea nervoasă ce-o scutura pînă în vîrful degetelor ; se silea din toate puterile să citească, să citească tot, de la început :

. . . . . .

„Thérèse ! Nu mă judeca cu asprime. Dacă ai şti cît am suferit înainte de a ajunge aici ! Cît de mult te compătimesc... Draga mea, cît de mult te-am făcut să suferi ! Eşti atît de dreaptă şi de bună ! Mi-e ruşine, n-am ştiut să-ţi fac decît rău, în schimbul binelui ce mi l-ai făcut tu. Şi totuşi te iubeam, draga mea. Dacă ai şti ! Te iubesc, te-am iubit numai pe tine, întotdeauna."

. . . . . .

Cuvintele îi jucau în faţa ochilor uscaţi, care îi ardeau şi îi fugeau de pe scrisoare spre a căuta cu neliniştе în lungul scării ; nu se mai putea gîndi decît la un singur lucru : că Jacques e aproape. Îi era atît de teamă că-l va vedea ivindu-se din nou, încît nu izbutea să-şi concentreze atenţia asupra acestor cîtorva rînduri, nesfîrşit de dureroase, aşternute cu creionul, în grabă, pe hîrtie, şi în care tatăl ei, în clipa hotărîtoare, înainte de a săvîrşi gestul fatal, îşi îndreptase totuşi ultimul gînd spre ea : „...Jenny a mea să mă ierte..."

Caută cu ochii un colţ unde să se ascundă, un adăpost. Nimic... Într-un ungher, zări o banchetă... Porni spre ea, clătinîndu-se, şi se aşeză. Nu încerca să înţeleagă ceea ce simţea. Era prea ostenită. Ar fi vrut să moară acolo, în clipa aceea, să termine cu toate, să se elibereze de ea însăşi.

Dar nu mai era stăpînă pe mintea ei. Trecutul îi răscolea toate amintirile, i se perinda prin faţa ochilor, ca un film ce se desfăşoară cu o iuţeală de vis... Ceea ce rămăsese de neînţeles pentru ea începea la Maisons-Laffitte, îndată după sfîrşitul acelei veri din 1910. Tocmai cînd Jacques se arăta

din zi în zi tot mai îndrăgostit, tot mai hotărît s-o cucerească; tocmai cînd ea însăşi se înspăimînta, în fiecare zi, simţindu-se tot mai tulburată şi tot mai atrasă spre iubire, pe neaşteptate, fără să-i spună nimic, fără să-i scrie, fără să atenueze cu nimic jignirea unei astfel de schimbări totale, Jacques încetase să mai vină... Apoi, într-o seară, Antoine îl chemă pe Daniel la telefon: Jacques dispăruse!... Şi tortura începuse. De ce această fugă? Sau, poate, şi mai rău. De ce această sinucidere? Ce taină luase cu el băiatul ăsta sălbatic?... Zi de zi, în luna aceea a lui octombrie 1910, fără ca nimeni din jurul ei, nici chiar mama sa, să fi bănuit cît de mult suferă, Jenny urmărise, cu disperare, cercetările, fără rezultat, pe care le făceau Antoine şi Daniel pentru a da de urma fugarului... Şi situaţia asta se prelungise luni de zile... Cu sufletul sfîşiat, se zbătuse, singură, în tăcere, în acea înăbuşitoare atmosferă de mister. Se încăpăţîna nu numai să-şi ascundă deznădejdea, dar şi suferinţele fizice, dezechilibrul ce puseşe stăpînire pe organismul ei în urma unui astfel de şoc... În sfîrşit, după mai bine de un an de zbucium solitar, de convalescenţă cu dese reveniri ale răului, apăru destinderea morală. Rămînea să-şi mai îngrijească doar trupul. Medicii o trimiseră, pentru o vară întreagă, la munte; apoi, de cum începu frigul, în sud... Acolo, în Provence, aflase, în toamna trecută, dintr-o scrisoare a lui Daniel către mama lui, că Jacques fusese găsit, că trăia în Elveţia, că fusese la Paris la înmormîntarea domnului Thibault. Se simţise atunci, timp de cîteva săptămîni, extrem de tulburată; dar răscolirea aceasta se potolise de la sine atît de repede, încît Jenny simţi cu precizie în momentul acela că s-a vindecat: nu, între ea şi Jacques totul se sfîrşise, nu mai era nimic... Nu mai era nimic, credea ea! Şi în seara asta, în momentul cel mai dramatic din viaţa ei, iată-l că se ivea din nou, cu ochii lui vii, cu faţa lui încruntată!

Sedea cu faţa aplecată înainte, privind cu teamă spre scări. Gîndul îi galopa nebuneşte... Ce se va întîmpla cu ea? O întîlnire neaşteptată, izbirea a două priviri erau de-ajuns ca să răscolească tot trecutul, ca să năruie, într-o oră, echilibrul acela fizic şi moral pe care se străduise ani de zile să şi-l recapete.

Jacques, ascultînd de semnul pe care i-l făcuse fratele său, rămăsese în hol.

Doamna în satin negru îşi reluase locul la masă şi-i arunca, din timp în timp, pe deasupra lornionului, o privire duşmănoasă. Undeva, departe, orchestra, compusă dintr-un

plan și o vioară lesinată, se trudea să cînte un tango pentru o singură pereche de dansatori, pe care Jacques o zărea, în scurte răstimpuri, dincolo de geamurile ușii. În restaurantul hotelului, clienții întîrziați își terminau cina. În oficiu, se auzeau clinchete de tacîmuri și de farfurii. Chelnerii intrau și ieșeau cu tăvi încărcate. Trecînd prin fața casieriței, anunțau cu glas discret : „Un Evian la numărul 3" ; „Socoteala la numărul 10" ; „Două cafele la numărul 27..."

O cameristă coborî în fugă scările. Doamna în negru arătă spre Jacques cu vîrful tocului.

Aducea un bilețel de la Antoine : „Telefonează doctorului Héquet să vină imediat. Passy 09-13."

Jacques întrebă unde-i cabina telefonică. Recunoscu la celălalt capăt al firului glasul Nicolei, dar nu-și spuse numele.

Héquet era acasă ; veni la telefon.

— Plec imediat. Voi fi acolo în zece minute.

Casierița aștepta la ușa cabinei. Tot ceea ce se referea la „nerodul de la numărul 9" i se părea suspect : într-un hotel, niciodată un bolnav nu-i un client dorit ; cu atît mai puțin un sinucigaș !

— Înțelegeți... Să se întîmple așa ceva într-un hotel ca al nostru... Nu putem... Nu, pentru nimic în lume... Trebuie ca imediat...

Antoine apăruse pe scări. Era în capul gol și singur. Jacques se repezi spre el.

— Ei ?

— E în comă... Ai telefonat ?

— Héquet sosește acum.

Doamna în negru se apropie în grabă, cu o mină hotărîtă :

— Sînteți cumva medicul familiei ?

— Da !

— Nu-l putem ține aici, înțelegeți... Într-un hotel ca al nostru... Trebuie transportat la spital...

Antoine, fără să-i dea atenție, îl trase pe fratele său în capătul celălalt al holului.

— Ce s-a întîmplat ? întrebă Jacques. De ce a vrut să se sinucidă ?

— Habar n-am !

— Locuiește singur aici ?

— Așa cred.

— Te urci iar, imediat ?

— Nu, îl aștept pe Héquet, ca să vorbesc cu el... Hai să ședem.

Se așeză, dar se ridică imediat.

— Unde-i telefonul ? Își aduse brusc aminte de Anne. Fii atent la intrare. Mă întorc îndată.

Anne era întinsă pe divan, în întuneric, cu ferestrele deschise și storurile lăsate. De cum sună telefonul, presimți că Antoine nu va veni. Îi auzi explicațiile fără să-l poată asculta, fără să înțeleagă bine ce spunea.

— Înțelegi ? făcu Antoine, mirat de tăcerea ei.

Anne nu izbutea să răspundă. Un nod i se oprea în gît, o sugruma. Făcu un efort și murmură :

— ...Nu-i adevărat, Tony !

Glasul suna atît de încet, atît de schimbat, încît Antoine se stăpîni o clipă înainte de a răspunde enervat :

— Ce nu-i adevărat ? Dacă-ți spun... E în comă ! Aștept chirurgul !

Anne, de necaz, își încleștă degetele pe receptor și nu îndrăzni să mai vorbească, de teamă să nu izbucnească în hohote de plîns.

Antoine aștepta.

— Și unde ești ? făcu ea în cele din urmă.

— Într-un hotel... lîngă Etoile...

Anne repetă, ca un ecou slab :

— Etoile ?... Apoi, după o pauză lungă : Dar e alături... Ești foarte aproape de mine, Tony !...

Anne îi ghici zîmbetul după sunetul glasului și își recăpătă încrederea.

— Știu la ce te gîndești, spuse el zîmbind iar. Dar îți repet, am să fiu reținut aici toată noaptea... Ai face mai bine să te întorci cuminte acasă.

— Nu ! strigă ea repede și cu glas coborît. Nu, nu mă mișc de-aici ! Și, după o altă pauză, șopti : Te aștept...

Se lăsă pe spate, dădu receptorul la o parte și respiră adînc. Auzi, ca în depărtare, un glas nazal, vorbind în aparat :

— ...dacă pot să scap, da... Dar nu prea cred... Bună seara, draga mea...

Anne apropie iute receptorul de ureche. Antoine închisese.

Atunci se lungi din nou pe divan și rămase așa, cu privirea fixă, cu picioarele strînse, cu trupul încordat, strîngînd receptorul la obraz.

— Doamna de Fontanin este, fără discuție, o femeie minunată, spuse Antoine după ce se întoarse și se așeză lîngă Jacques.

Tăcu. Apoi, după o pauză :

— N-ai mai văzut-o pe Jenny... de atunci ?

Își reaminti deodată de dispariția fratelui său, de *Sorellina* și de tot ceea ce putuse ghici din povestea aceea încurcată.

Jacques, întunecat, dădu negativ din cap.

Un automobil se opri în fața hotelului. Héquet apăru lîngă scară. Soția sa era cu el. Nicole nu-l iertase niciodată pe unchiul Jérôme : îl socotea răspunzător de viața nedemnă a mamei sale, astfel că sfîrșitul acesta scandalos i se părea o pedeapsă a lui Dumnezeu. Totuși, în momentele acestea de mare durere, nu se îndura să le lase singure pe mătușa Thérèse și pe Jenny.

Héquet se opri o clipă în prag. Privirea lui ageră, în dosul ochelarilor, făcu ocolul holului. Îl zări pe Antoine, care venea spre ei. Nu-l recunoscu pe Jacques, care se ținea dinadins deoparte.

Antoine n-o mai văzuse pe Nicole din seara aceea, din ajunul morții fetiței. (Știa că, puțin după aceea, Nicole născuse un copil mort, în condiții grele, care o lăsaseră pentru totdeauna infirmă la trup și la suflet.) Slăbise ; expresia tinerească, plină de încredere a chipului ei pierise cu totul. Nicole îi întinse mîna. Privirile li se încrucișară și trăsăturile Nicolei se contractară ușor : imaginea lui Antoine era, în amintirea ei, legată de cele mai dureroase clipe și iată că-l întîlnea iar, tocmai în seara asta, în atmosfera tragică a acestei noi drame...

Antoine îl conduse pe chirurg spre ascensor, spunîndu-i ceva la ureche. Înainte ca grupul să intre în cabina cu geamuri, Jacques văzu, de departe, cum fratele lui arată cu degetul într-un punct precis al tîmplei, la rădăcina părului.

Doamna în negru sări din dosul casei.

— E o rudă ?

— E un chirurg.

— Sper că n-o să-l opereze aici !

Jacques îi întoarse spatele.

Muzica încetase. În restaurant, lămpile se stinseseră. Un omnibuz aduse de la gară o pereche tînără, englezi, fără îndoială, tăcuți, cu geamantane frumoase și noi.

După vreo zece minute, camerista apăru din nou, cu un alt bilețel de la Antoine : „Telefonează la clinica Bertrand, Neuilly 54 — 03, din partea lui Héquet. Să trimită imediat ambulanța pentru bolnav culcat. Să se pregătească sala de operații."

Jacques telefonă imediat.

Ieșind din cabina telefonică, se lovi de casieriță, care stătea în picioare, rezemată de ușă. Femeia îi zîmbi cu amabilitate, ușurată parcă.

Jacques îi zări pe Antoine și pe Héquet apărînd împreună și străbătînd holul. Chirurgul se urcă în mașină singur.

Antoine se întoarse spre Jacques.

— Héquet va încerca să extragă proiectilul chiar în noaptea asta. E singura șansă...

Jacques îl întrebă din ochi. Antoine răspunse cu o strîmbătură :

— Cutia craniană e sfărîmată rău. Ar fi o minune să-l scape... Acum, ascultă... spuse el îndreptîndu-se spre masa rezervată pentru corespondență, care se afla la intrarea galeriei-salon. Doamna de Fontanin ar vrea să-l anunțe pe Daniel, la Lunéville. Trebuie să duci o telegramă la un oficiu poștal care-i deschis noaptea ; poate cel de la Bursă.

— Dar au să-i dea permisie ? întrebă Jacques.

„În împrejurările actuale... gîndea el, și într-o garnizoană de frontieră..."

— Firește... De ce nu ? făcu Antoine, fără să înțeleagă.

Se așezase pe scaun și începu să redacteze telegrama. Dar se răzgîndi și mototoli hîrtia.

— Nu... Cel mai sigur este să ne adresăm colonelului. Luă o altă foaie de hîrtie și începu să murmure în timp ce scria : „...rugăm... insistent... a acorda urgent... permisiune... plutonier-major Fontanin... al cărui tată..." Apoi se ridică.

Jacques luă ascultător telegrama.

— Să vin pe urmă să te caut la clinică ? Unde e ?

— Dacă vrei... Pe Boulevard Bineau, numărul 14... Dar la ce bun ? urmă Antoine după o clipă de gîndire. Mai bine, dragul meu, du-te să te culci... (Era gata să adauge : „Unde stai ? Vrei să vii în Rue de l'Université ?" Dar tăcu.) Telefonează-mi mîine dimineață înainte de opt, am să-ți spun ce s-a întîmplat.

Și, în timp ce Jacques se depărta, Antoine strigă în urma lui :

— Ar trebui totuși să-i telegrafiezi și lui Daniel, ca să-i dai adresa clinicii.

XIX

Era aproape douăsprezece noaptea cînd Jacques ieși de la oficiul poștal al Bursei.

Se gîndea la Daniel ; își vedea parcă prietenul desfăcînd telegrama pe care i-o expediase și pe care o semnase : „Doctor Thibault".

Rămase o clipă pe marginea trotuarului, neștiind ce să facă, privind, fără s-o vadă, piața luminată și aproape pustie. Îl dureau puțin oasele, ca într-un început de febră ; capul îi vîjîia. „Ce-oi fi avînd ?" se întrebă.

Cu o mișcare bruscă, își îndreptă trupul din șale și trecu drumul. Aerul era mai curat, dar noaptea era totuși caldă. Porni drept înainte, fără țintă. „Ce-oi fi avînd ?" se întrebă din nou. „Jenny ?" Imaginea tinerei fete, palidă și subțire, în taiorul albastru, așa cum îi apăruse pe neașteptate, după atîția ani, îi reveni în fața ochilor. O clipă doar. O goni repede, aproape fără sforțare.

Ajunse, prin Rue Vivienne, în Boulevard Poissonnière și se opri. Bulevardele, aproape pustii în duminica asta de vară, se însufleteau iarăși pentru o oră : sălile de spectacol se goleau ; terasele cafenelelor se umpleau de lume. Taxiuri descoperite goneau în șir spre Operă. Mulțimea de pe trotuare se scurgea și ea spre vest. Femei de stradă fercheșe, sub pălăriile lor mari, împodobite cu flori, urcînd în direcție opusă, spre Porte Saint-Martin, aruncau ocheade bărbaților singuri.

Cu spatele rezemat de o prăvălioară, la colțul străzii, Jacques privea cum se scurge prin fața lui gloata asta inconștientă. Orbirea lui Antoine era într-adevăr generală. Se afla oare, printre trecătorii aceștia veseli, unul singur care să-și dea seama de capcana în care era prinsă Europa ?... Niciodată Jacques nu înțelesese, cu o mai adîncă durere, că soarta milioanelor de indivizi e în mîna cîtorva oameni.

Un vînzător de ziare, tîrîndu-și saboții de lemn, striga, fără convingere : „Ediția a doua... *La Liberté... La Presse...* "

Jacques cumpără gazetele și-și aruncă ochii peste ele, la lumina unui felinar : *Procesul Caillaux... Călătoria domnului Poincaré... Traversarea Parisului înot... Statele Unite și Mexi-*

cul... Dramă din gelozie... Turul ciclist al Franței... Marele premiu al baloanelor la Tuileries... Buletin financiar... Nimic !

Își aduse din nou aminte de Jenny și, brusc, hotărî să-și grăbească plecarea cu două zile.

„Plec chiar mîine, înapoi, la Geneva." Hotărîrea îi produse o neașteptată ușurare.

„Ce-ar fi să trec puțin pe la *l'Humanité ?"* își spuse. Și porni aproape vesel spre Rue du Croissant.

Cartierul unde se pregăteau, la ora aceea, cele mai multe din ziarele de-a doua zi colcăia de viață. Jacques se strecură în furnicarul de acolo. Barurile, cafenelele, luminate *a giorno,* erau pline. Larma lor se răspîndea, prin ferestrele imense și larg deschise, pînă în mijlocul străzii.

În fața ziarului *l'Humanité,* cîțiva oameni adunați în grup închideau intrarea. Jacques strînse mîinile cîtorva. Se comenta o informație pe care Larguest o adusese patronului : un depozit excepțional, de patru miliarde în aur (ceea ce se numea „rezerva de război") ar fi fost efectuat, zilele acestea, la Banca Franței.

În curînd, grupul se risipi. Unii propuseră să-și sfîrșească seara la Café du Progrès, situată la cîteva minute depărtare, în Rue du Sentier, și unde socialiștii, care umblau după vești noi, erau siguri că pot găsi întotdeauna cîțiva redactori ai ziarului. (Cei care nu obișnuiau să se ducă la Café du Progrès se duceau la Croissant, în Rue Montmartre, sau la localul La Chope, în Rue Feydeau.)

Jacques fu invitat să bea un țap la Café du Progrès. Era primit ca un obișnuit în locurile acestea de întîlnire și întotdeauna găsea aici prieteni. Se știa că venise din Elveția, în misiune, și îl tratau cu multă atenție ; îi dădeau informații, silindu-se să-i ușureze cît mai mult sarcina. Cu toate astea, în ciuda încrederii și a camaraderiei de care se bucura printre ei, mulți dintre militanții aceștia, ridicați din clasa muncitoare, îl considerau un „intelectual", un „simpatizant", care, la obîrșie, nu era de-al lor.

La Progrès, locul lor obișnuit de întîlnire, era o sală destul de încăpătoare, cu plafonul jos, situată la mezanin, și în care administratorul, membru al partidului, nu-i lăsa să intre decît pe ai casei. În seara aceea, erau adunați acolo vreo douăzeci de bărbați de toate vîrstele, în jurul meselor de marmură, în atmosfera încărcată de fum de țigări și miros acru de bere. Se discuta articolul lui Jaurès, apărut în aceeași dimineață, despre rolul Internaționalei în caz de război.

Se aflau acolo, printre alții, Cadieux, Marc Levoir, Stefany, Berthet și Rabbe. Erau strînși în jurul unui bărbat masiv și bărbos, blond și cu obrajii trandafirii, socialistul german Tatzler, cu care Jacques făcuse cunoștință la Berlin. Tatzler susținea că articolul acesta avea să fie reprodus și comentat de toată presa germană. După părerea lui, discursul recent pe care Jaurès îl ținuse la Cameră, spre a justifica refuzul socialiștilor francezi de a vota creditele pentru călătoria președintelui republicii în Rusia — și în care Jaurès spusese că Franței nu-i arde să se lase tîrîtă în aventuri — avusese un mare răsunet dincolo de Rin.

— Ca și în Franța, spuse Rabbe, un bătrîn tipograf, bărbos, cu craniul plin de niște cucuie ciudate. Asta i-a hotărît pe cei de la Federația Senei să voteze moțiunea asupra grevei generale în cazul unei amenințări de război.

— Muncitorii voștri germani, întrebă Cadieux, sînt gata, sînt destul de disciplinați ca să facă grevă, fără a cîrti, în cazul că social-democrația voastră o acceptă în principiu și... dispune să se facă grevă în eventualitatea unei amenințări cu mobilizarea ?

— Răspund la această întrebare cu altă întrebare, spuse Tatzler, rîzînd cu rîsul lui bun și încrezător. În ziua în care s-ar hotărî mobilizarea clasei muncitoare din Franța, va fi ea, oare, destul de disciplinată pentru...

— Socot că asta ar atîrna, în bună parte, de atitudinea proletariatului german, spuse Jacques.

— Eu răspund : Da, de bună seamă ! tăie Cadieux.

— Nu-i sigur ! exclamă Rabbe. Eu aș răspunde mai degrabă : nu.

Cadieux ridică din umeri. (Era înalt, slab, deșirat. Îl găseai peste tot, în secții, în comitete, la Bursa Muncii, la C.G.T.[1], în sălile redacțiilor, pe scările ministerelor, mereu grăbit, mereu alergînd. Nu puteai pune niciodată mîna pe el. Îndeobște, te loveai de el între două uși și, cînd îl căutai, atunci dispărea : era tipul de om pe care-l recunoști întotdeauna prea tîrziu, după ce nu se mai vede.)

— Da... nu... făcu Tatzler, rîzînd în gura mare. Ei bine, la noi e *gerade so !*[2] Uite ce, zise el brusc, rotindu-și ochii mari : În Germania a provocat o mare îngrijorare Poincaré, care se duce în vizită la țar !

---

1 *Confédération Générale du Travail.*

2 La fel.

— Te cred ! mormăi Rabbe. Nu era deloc momentul potrivit ! Dăm impresia, în fața lumii întregi, că vrem să încurajăm panslavismul în mod oficial !

Jacques făcu o observație :

— Mai cu seamă cînd citești ziarele noastre : comentariile pe care le face întreaga presă franceză asupra acestei călătorii au un ton de sfidare cu adevărat intolerabilă.

— Uite ce, continuă Tatzler, ceea ce face să se creadă că la Petersburg se va condamna pe un ton diplomatic germanismul este prezența lui Viviani, ministrul de externe... La noi se știe prea bine că Rusia a forțat Franța să introducă legea pentru serviciul militar de trei ani. Cu ce scop ? Panslavismul amenință tot mai mult Germania și Austria !...

— Cu toate astea, în Rusia lucrurile merg prost, spuse Milanov, care intrase tocmai atunci și se așezase lîngă Jacques. Ziarele de aici nu spun aproape nimic despre asta. Dar Praznovski a sosit de curînd printre noi și ne-a adus informații proaspete. În Uzinele Putilov a început greva și se întinde repede. Alaltăieri, vineri, erau șaizeci și cinci de mii de greviști numai în Petersburg ! Au fost lupte de stradă ! Poliția a tras, au fost numeroși morți ! Chiar femei și fete tinere !

Silueta lui Jenny, în taiorul ei albastru, se ivi o clipă în fața ochilor lui Jacques, apoi dispăru iar. Ca să spună ceva, ca să gonească imaginea ei tulburătoare, îl întrebă pe rus :

— Praznovski e la Paris ?

— A sosit azi-dimineață. Stă închis de o oră cu șeful... Îl aștept să iasă... Vrei să-l aștepți și tu ?

— Nu, răspunse Jacques. Se simțea cuprins de febră, avea iarăși o senzație de boală. I se păru, deodată, că nu mai poate sta aici, nemișcat, în fumăraia asta, să sucească și să răsucească întruna aceleași chestiuni... E tîrziu, trebuie să plec, zise el.

Dar afară, noaptea, singurătatea erau și mai greu de suportat decît galagia dinăuntru. Grăbind pasul, porni spre hotelul lui. Locuia în Rue des Bernardins, colț cu Quai de la Tournelle, pe celălalt mal al Senei, aproape de Place Maubert, într-o pensiune ținută de un socialist belgian, un vechi prieten al lui Vanheede. Străbătu, fără să-l ia în seamă, tumultul nocturn al Halelor, trecu prin Place de l'Hôtel-de-Ville, imensă și tăcută. Orologiul arăta două fără un sfert. Era ora suspectă, cînd bărbații și femeile, întîrziați în noapte, se adulmecă reciproc, așa cum fac cîinii și cățelele, încrucișîndu-și urmele...

Îi era cald și sete. Toate barurile erau închise. Cu bărbia în piept, cu picioarele ca de plumb, mergea de-a lungul cheiurilor, grăbindu-se spre somn și uitare. Acolo, desigur, Jenny veghea la căpătîiul tatălui ei. Nu voia cu nici un preț să se mai gîndească la ea.

„Mîine, murmură el, la ora asta, am să fiu departe !"

Urcă scara bîjbîind, izbuti pînă la urmă să-și găsească odaia, trase o dușcă de apă stătută din cană, se dezbrăcă, fără să mai aprindă lumînarea și, aruncîndu-se de-a latul patului, reuși să adoarmă aproape imediat.

XX

Operația, făcută în prezența lui Antoine, n-a putut fi dusă pînă la capăt. Héquet curățise rana, scosese oasele zdrobite, ale căror aschii se înfigeau adînc în substanța cerebrală, și se hotărîse chiar să încerce trepanația. Dar starea bolnavului neîngăduind să se meargă mai departe cu cercetarea rănii, cei doi medici renunțaseră să mai caute glonțul.

Se învoiră s-o prevină pe doamna de Fontanin. Totuși, avură bunătatea de a-i spune — ceea ce era, de altfel, exact — că operația îngăduia oarecare speranțe de scăpare ; dacă starea bolnavului se va îmbunătăți, se va putea căuta și extrage glonțul. (Dar nu mărturisiră cît de îndoielnică era pentru ei această speranță.)

Era ora două cînd Héquet și soția lui se hotărîră să părăsească clinica. Doamna de Fontanin stăruise ca Nicole să se ducă acasă cu soțul ei.

Jérôme fusese transportat într-o cameră de la etajul al doilea ; o infirmieră veghea lîngă el.

Antoine se oferi să rămînă cu Jenny și cu mama ei, ca să nu le lase singure peste noapte. Se aciuară toți trei într-un salon alăturat de camera bolnavului. Ușile și ferestrele erau deschise. În jurul lor domnea tăcerea aceea nocturnă, tulburea caselor unde e boală și suferință : dincolo de fiecare perete, ghiceai un trup care se agită în dureri și oftează, și numără ceasurile, fără să-și găsească liniștea.

Jenny ședea retrasă pe canapeaua din colțul încăperii. Cu mîinile încrucișate pe rochie, cu trupul țeapăn, cu ceafa rezemată, închisese ochii și părea că doarme.

Doamna de Fontanin își trăsese fotoliul lîngă al lui Antoine. Nu-l văzuse de mai bine de un an. Totuși, aflînd de sinuciderea soțului său, primul ei gînd fusese să-i ceară ajutor

doctorului Thibault și el venise. La cea dintîi chemare fu lîngă ea, mereu același, energic și devotat.

— Nu te-am mai văzut de la moartea tatălui dumitale, spuse ea deodată. Ai trecut prin momente grele, știu... M-am gîndit mult la dumneata. M-am rugat pentru răposat... (Tăcu; își aduse aminte de singura ei vizită la domnul Thibault, atunci cînd cei doi copii fugiseră de-acasă. Ce aspru și nedrept se arătase !...) Murmură : Odihnească-se în pace, acolo, în cer...

Antoine nu răspunse.

Lustra din tavan, în jurul căreia zburau o mulțime de gîngănii, revărsa o lumină crudă peste luxul fals al mobilierului, pe spetezele întortocheate și aurite ale scaunelor, pe planta anemică și împodobită cu fundulițe care trona în mijlocul mesei, într-un vas de faianță albastră. În răstimpuri, o sonerie zbîrnîia slab la capătul coridorului. Se auzea apoi un pas de infirmieră lunecînd pe pardoseala de piatră, pe urmă o ușă care se deschidea și se închidea ușor ; cîteodată, venea de departe un geamăt, un zgomot de porțelan lovit și totul cădea iarăși în tăcere.

Doamna de Fontanin, aplecată spre Antoine, își ferea cu mîna mică și grăsuță ochii obosiți, care-o usturau din pricina luminii necruțătoare.

Începu să vorbească cu glas coborît de Jérôme, povestind, în fraze fără șir, tot ceea ce știa despre încurcăturile lui. Nu se putea împiedica să gîndească și să o mărturisească chiar : întotdeauna se simțise în siguranță alături de Antoine.

Antoine, aplecat și el, o asculta. Din timp în timp, își ridica fruntea. Atunci schimba o privire plină de înțelegere gravă. „Ce bine se ține", își spunea Antoine. Îi era recunoscător pentru calmul, pentru demnitatea ei în durere, îi plăcea farmecul ei firesc, care se îmbina necontenit cu virtuți masculine. „Tata nu era decît un burghez, gîndea el. Dînsa e o patriciană."

Între timp, nu pierdea nici un cuvînt din cele ce-i spunea ea, astfel că, etapă cu etapă, reconstituia drumul acesta aventuros care-l dusese pe Fontanin la moarte.

De vreun an și jumătate, Jérôme era în serviciul unei societăți engleze, al cărei sediu se afla la Londra și care exploata păduri în Ungaria. Era o societate serioasă, așa încît doamna de Fontanin crezuse, timp de cîteva luni, că soțul ei avea, în sfîrșit, o situație stabilă, deși, la drept vorbind, niciodată nu înțelesese prea bine care erau atribuțiile lui Jé-

rôme. Își petrecea aproape tot timpul în vagonul de dormit, între Viena și Londra, cu scurte popasuri la Paris, în cursul cărora se abătea pentru o seară în Avenue de l'Observatoire, cărînd veșnic cu el o servietă încărcată cu tot felul de hîrtii, dîndu-și importanță, dar plin de voie bună, de haz, de cochetărie și coplesindu-i pe ai lui cu tot soiul de atenții prin care îi fermeca. (Ceea ce biata femeie se ferea să spună era că, după anumite indicii, căpătase siguranța că Jérôme avea două legături costisitoare : una în Austria, cealaltă în Anglia.) În orice caz, soțul ei părea că-și cîștigă lesne existența. Lăsa chiar să se înțeleagă că situația lui va deveni și mai bună și că, în curînd, va fi în măsură să contribuie din belșug la acoperirea cheltuielilor soției și ale fiicei lui, deoarece, în ultimii ani, doamna de Fontanin și Jenny trăiau numai din ceea ce le dădea Daniel. (Făcînd această mărturisire, se vedea bine că doamna de Fontanin se lupta între rușinea de a-și învinui soțul de nepăsare și mîndria de a scoate în evidență devotamentul fiului ei.)

Din fericire, Daniel era bine plătit pentru colaborarea sa la revista de artă a lui Ludwigson. Lucrurile erau cît pe ce să se complice în momentul cînd el trebuise să plece în armată. Dar Ludwigson, mărinimos și prevăzător, pentru a-și asigura, în continuare, colaborarea lui Daniel după eliberarea din serviciul militar, își luase angajamentul să-i verse, pe tot timpul absenței sale, o sumă lunară, nu prea mare, dar sigură. În felul acesta, doamna de Fontanin și Jenny nu erau lipsite, oricum, de strictul necesar. Jérôme știa, vorbea chiar mult despre toate astea. Cu nepăsarea lui obișnuită, nu pregeta să lase în sarcina fiului său întreținerea casei, dar cerea ritos, cu mofturi de mare senior, să i se comunice cifra exactă a sumelor cheltuite și nu pierdea nici un prilej să-i arate lui Daniel recunoștința sa. Îi plăcea, de altfel, să dea a înțelege că el socotește acest ajutor bănesc ca un simplu împrumut primit din partea fiului său și că avea să-i înapoieze banii îndată ce îi va sta în putință. Pentru a se achita, prefera să aștepte, zicea el, ca banii avansați să ajungă la „o sumă rotundă"; și ținea, cu scrupulozitate, o evidență la zi a acestei datorii, evidență după care le transmitea, din timp în timp, Thérèsei și lui Daniel, copii bătute la mașină, în care dobînda era calculată cu multă generozitate... Din tonul naiv și dezamăgit cu care doamna de Fontanin povestea aceste amănunte, Antoine nu putea deslușì dacă ea își dădea seama sau nu de reaua-credință a lui Jérôme.

În clipa aceea, ridicîndu-și ochii, Antoine întîlni privirea lui Jenny ațintită asupra lui. O privire plină de viață lăuntrică, dar exprimînd atîta rezervă și singurătate, încît, ori de cîte ori se lovea de ea, se simțea copleșit. Nu uitase niciodată ziua aceea îndepărtată cînd venise s-o descoasă pe Jenny, pe atunci o copilă, cerîndu-i amănunte despre fuga fratelui său, și cînd întîlnise pentru întîia oară privirea asta a ei.

Tînăra se ridică brusc.

— Mă înăbuș aici, îi spuse ea mamei sale. Își șterse fruntea cu batista mică pe care o ținea, ca pe un tampon, în palmă. Mă duc în grădină să respir puțin aer...

Doamna de Fontanin aprobă din cap și o urmări din ochi pînă cînd dispăru. Apoi se întoarse din nou spre Antoine. Nu-i părea rău că Jenny îi lăsase singuri. Pînă aici, nici un amănunt din povestirea ei nu îndreptățea această bruscă încercare de sinucidere. Trebuia să treacă acum la explicații mai grele și mult mai dureroase.

În cursul iernii trecute, Jérôme, care-și făcuse relații la Viena, admisese, „cu imprudență", să i se pună numele și titlul — deoarece în Austria își spunea : contele Jérôme de Fontanin — în fruntea consiliului de administrație al unei întreprinderi austriece, o manufactură de tapete, care, după cîteva luni de existență, dăduse un faliment puțin onorabil. Lichidarea socotelilor era în curs și justiția austriacă se ocupa de stabilirea răspunderilor.

Afară de asta, afacerea se mai complica și cu un proces intentat de administrația expoziției de la Triest, unde, în primăvară, manufactura de tapete își organizase un stand bătător la ochi, stand a cărui chirie nu fusese însă plătită. Or, Jérôme se ocupase personal de această expoziție, ba chiar, în iunie trecut, obținuse un concediu de o lună de la societatea lui engleză, concediu pe care și-l consumase chefuind la Triest. Manufactura îi vărsase, în mai multe rînduri, sume destul de mari, a căror întrebuințare se pare că el nu izbutise s-o justifice, astfel că judecătorul care cerceta afacerea îl acuza pe contele de Fontanin că benchetuise la Triest pe socoteala firmei, fără a plăti chiria standului. Oricum ar fi stat lucrurile, Jérôme era pus în cauză ca președinte al consiliului de administrație al unei afaceri falimentare. Se mai spunea că posedă un pachet important de acțiuni, care îi fuseseră date „în mod grațios", ca să se obțină din parte-i acceptarea președinției.

Dar cum ajunsese doamna de Fontanin să cunoască toate amănuntele acestea ? Pînă mai acum cîteva săptămîni,

ea nu bănuise nimic. Într-o zi însă, se pomeni cu o scrisoare de la Jérôme; o scrisoare încurcată și stăruitoare, în care o ruga să facă pentru el un nou împrumut asupra vilei de la Maisons, a cărei unică proprietară era ea și pe care o mai ipotecase o dată tot pentru el. Atunci, consultîndu-și notarul, care făcu o anchetă grabnică în Austria, doamna de Fontanin află de urmăririle judiciare ordonate împotriva soțului ei.

Ce se întîmplase în ultimele zile ? Ce evenimente noi îl putuseră împinge pe Jérôme la actul lui disperat ? Doamna de Fontanin făcea fel de fel de presupuneri. Știa că unii dintre creditorii din Triest îl insultau în fiecare zi pe soțul ei într-un ziar local.

Pretinsele lor dezvăluiri erau oare întemeiate ? Probabil că Jérôme își vedea viitorul cu desăvîrșire compromis. Chiar dacă ar fi izbutit să scape de urmărirea tribunalelor austriece, nu putea nădăjdui că, după scandalul acesta, își va mai putea păstra postul la societatea engleză... Nemaiavînd ce face, încolțit din toate părțile, de bună seamă că nu mai găsise altă scăpare decît moartea.

Doamna de Fontanin tăcu. Privirea ei cercetătoare și pierdută părea că pune o întrebare pe care nu îndrăznea s-o exprime prin cuvinte : „Am făcut oare tot ce eram datoare să fac pentru el ? Ar fi ajuns oare aici dacă m-ar fi simțit lîngă el, ca altădată... ?“ Întrebare chinuitoare și fără răspuns...

Făcu un efort să-și revină,

— Unde e Jenny ? întrebă ea. Mi-e teamă să nu răcească... să nu fi adormit afară.

Antoine se ridică.

— Rămîneți aici... Nu vă obosiți. Mă duc eu s-o caut.

XXI

Jenny nu avusese curajul să coboare în grădină. Voise numai să fugă din salonul acela, ca să scape de prezența lui Antoine.

Rezemîndu-se cu mîna de perete, făcuse cîțiva pași în neștire de-a lungul coridorului. Deși ferestrele erau deschise peste tot, aerul era înăbușitor. Din sala de operații, situată jos, se ridicau pe scări aburi grețoși de eter, ce se amestecau în curentul de aer cald care circula în toată clădirea, de la parter pînă la ultimul etaj.

Ușa camerei în care se afla tatăl ei era întredeschisă. Încăperea era în întuneric, luminată doar de o lampă de veghe, așezată în dosul unui paravan. Infirmiera de gardă, pe un scaun, împletea ceva cu croșeta. Trupul bolnavului abia se deslușea sub pătură. Brațele îi erau întinse pe pat. Capul îi zăcea pe pernă, foarte jos. Pansamentul îi acoperea fruntea. Gura, pe jumătate deschisă, forma o gaură neagră, din care ieșea o răsuflare greoaie, sacadată.

Prin ușă, Jenny privea gura aceasta, îi asculta horcăitul cu o luciditate calmă, aproape nepăsătoare, care o înspăimînta. Tatăl ei era pe moarte. Știa și-și repeta asta, fără a izbuti să desprindă ideea îngrozitoare a morții din adîncul nedeslușit al gîndurilor ei : să o vadă ca pe un fapt precis, real, care o privea îndeaproape. Nu se simțea în stare să reacționeze, era ca de piatră. Și totuși își adora tatăl, cu toate păcatele lui. Își aminti de o altă epocă din tinerețea ei, cînd, el fiind grav bolnav, veghease la căpătîiul lui și cînd vederea chipului său desfigurat, schimonosit de durere, îi strîngea inima. Cum era cu putință să fie astăzi atît de nesimțitoare ?... Se forța să stea acolo, în picioare, cu brațele atîrnîndu-i pe lîngă trup, cu privirea ațintită asupra patului, incapabilă să facă ceva și simțindu-se vinovată, revoltată că nimic nu-i mișcă sufletul, luptînd împotriva dorinței de a-și lua ochii de la el, de a uita toată drama asta... Ca și cum, astă-seară, această agonie survenită pe neașteptate i-ar fi răpit cel din urmă prilej de a fi fericită...

În sfîrșit, căutînd puțină răcoare, își desprinse umărul de pervazul ușii și se apropie de fereastra din coridor. Acolo era un scaun, se așeză, își încrucișă brațele pe rezemătoare și-și sprijini fruntea grea ca o povară peste mîinile împreunate.

Îl ura pe Jacques ! Era un ticălos, o ființă capricioasă. Un iresponsabil, poate... Un nebun...

Jos, în noaptea caldă, grădina dormea ; nu se auzea nici un foșnet. Ea deslușì frunzișul întunecat, șerpuirile palide ale aleilor în jurul peluzelor. Un cenușer de Japonia îmbîcsea aerul cu mireasma lui stăruitoare de drogherie orientală. Dincolo de copaci, din loc în loc, luminau felinarele de pe strada largă ca un bulevard, pe care treceau, una după alta, căruțele zarzavagiilor. Șirul lor nesfîrșit se tîra pe caldarîm cu un scîrțîit de rîșniță. Din timp în timp, uruitul unui automobil acoperea larma căruțelor : un bolid luminos trecea valvîrtej prin frunziș și se topea în noapte.

— Vezi să nu adormi aici... murmură Antoine, încetișor, la urechea ei.

Jenny tresări și-și reținu un strigăt, ca și cum ar fi atins-o cu mîna.

— Vrei să-ți aduc un fotoliu ?

Făcu un semn negativ, se ridică în picioare cu un fel de înțepeneală și-l urmă spre salonaș.

— Situația nu s-a înrăutățit, o lămuri Antoine, din mers, aproape în șoaptă. Pulsul e chiar ceva mai bun. Anumite simptome par să indice că starea de comă nu mai e atît de gravă.

În salon, doamna de Fontanin stătea în picioare. Le ieși înainte.

— Abia acum mi-a dat în gînd, îi spuse ea, repede, lui Antoine. Ar fi trebuit să-l anunț pe James !... Pastorul Gregory, un prieten...

În timp ce vorbea, o cuprinse pe Jenny de umeri, cu o mișcare duioasă și distrată, strîngînd-o la piept. Fețele lor, cernite fiecare de o altă tristețe, se atingeau.

Antoine făcu un semn care voia să spună că-și aducea foarte bine aminte de pastor. Fu cuprins brusc de dorința de a se folosi de pretextul acesta nesperat ca să plece !... Să iasă din clinica asta, măcar pentru o oră, să dea, poate, o fugă pînă în Avenue de Wagram ?... Imaginea Annei îi răsări în față, obsedantă : Anne, adormită în șezlong în capotul ei alb...

— Nimic mai ușor ! propuse el ; și tonul său trăda, fără voie, o înviorare neașteptată. Dați-mi adresa... Mă duc eu la el !

Doamna de Fontanin protestă :

— E prea departe... La gara Austerlitz !

— Doar am mașina jos ! Noaptea se merge repede... Și, adăugă el, în chipul cel mai firesc din lume, am să mă folosesc de acest prilej ca să dau o raită și pe-acasă, să văd dacă n-a telefonat vreun bolnav de aseară pînă acum... Pînă într-o oră sînt înapoi.

Se și îndreptă spre ușă, aproape fără să audă indicațiile doamnei de Fontanin și mulțumirile ei călduroase.

— Cît ne e de devotat ! Ce noroc că-l avem ! nu se putu împiedica ea de a spune după ce Antoine ieși.

— Nu pot să-l sufăr, murmură Jenny după o clipă de tăcere.

Doamna de Fontanin își privi lung fiica, fără să se mire, și nu răspunse nimic.

Apoi o lăsă pe Jenny în salonaș și se îndreptă spre camera lui Jérôme.

Horcăitul încetase. Respirația, din oră în oră tot mai slabă, ieșea fără zgomot prin gura întredeschisă.

Doamna de Fontanin îi făcu semn infirmierei să stea pe loc și se așeză și ea, în tăcere, la capătul patului.

Nu mai trăgea nici o nădejde. Își ținea ochii ațintiți asupra acestui sărman cap bandajat și cîteva lacrimi, pe care ea nu le simțea, îi curgeau pe obraji.

„Ce frumos e", gîndea în sinea sa, cu privirea mereu la el.

Sub turbanul de vată și tifon care îi acoperea șuvițele argintii și-i scotea în relief finețea orientală a profilului, trăsăturile lui bărbătești și totodată delicate, aminteau masca mortuară a unui tînăr faraon. Cu atît mai mult cu cît o ușoară buhăială a feței făcuse să dispară de pe ea zbîrciturile și creturile și, în semiobscuritatea camerei, chipul lui părea întinerit ca printr-o vrajă. Obrajii netezi se întindeau de la pomeții ieșiți în afară pînă la ovalul ferm al bărbiei. Pansamentul trăgea ușor pielea frunții și întindea linia pleoapelor închise spre tîmple. Buzele, arse puțin de anestezie, căpătaseră o formă voluptuoasă. Era frumos ca în timpul tinereții lor, cînd, dimineața, ea, care se trezea cea dintîi, se apleca asupra lui și-l privea cum doarme...

Năpădită de un simțămînt de deznădejde și de duioșie, privea îndelung, printre lacrimi, ceea ce mai rămăsese din Jérôme : ceea ce rămăsese din marea, din singura iubire a vieții ei.

Jérôme, la treizeci de ani... Îl vedea parcă, în picioare, în fața ei, zvelt și felin, cu talia lui subțire, cu tenul bronzat, cu zîmbetul, cu privirea lui dezmierdătoare... „Prințul meu indian", spunea ea atunci, foarte mîndră că e iubită ! Îi auzea parcă rîsul, acele trei note distincte : „Ha, ha, ha...", pe care le presăra, răsturnîndu-și capul pe spate... Veselia lui, neîntrerupta lui voie bună... Veselia lui mincinoasă ! Căci trăise în minciună ca într-un element natural : o minciună care-l amuza, de om nepăsător, incorigibil...

Jérôme... Toate bucuriile dragostei pe care le cunoscuse în viața ei de femeie erau aici, pe patul acesta... Ea, care își spusese, cu mulți ani în urmă, că viața ei sentimentală se sfîrșise ! Iată, abia acum înțelegea că totdeauna continuase să tragă nădejde... Și abia acum, abia în noaptea asta totul e pe cale de a se sfîrși pentru totdeauna.

Își ascunse fața în mîini și invocă Duhul Sfînt. Dar în zadar. Inima îi era plină de un sentiment prea real și prea omenesc. Se simțea părăsită de Dumnezeu, pradă unui regret necuviincios... Cugetul ei, zdrobit, învie, rușinos, fără voia sa, cea din urmă amintire de dragoste... La Maisons... În vila aceea de la Maisons-Laffitte, unde-l adusese pe Jérôme de la Amsterdam, după moartea Noémiei... Într-o noapte se strecurase, umil, în camera ei. Îi ceru iertare. Avea nevoie de milă, de mîngîiere. Se cuibărea la pieptul ei, în întuneric. Iar ea îl luase în brațe, îl strînsese tare, ca pe un copil. Era o noapte de vară, ca și asta... Fereastra era deschisă spre pădure... Și pînă dimineața, veghind asupra lui, fără să mai poată ațipi, îl ținuse strîns lipit de ea, îl adormise, ca pe un copil, ca pe copilul ei... O noapte de vară, caldă și dulce, ca și asta...

Doamna de Fontanin își ridică brusc capul. Un fel de rătăcire i se citea în privire... Un dor sălbatic și nebunesc : să o gonească pe infirmiera asta, să se întindă aici, lîngă el, să-l strîngă, pentru cea din urmă oară, la pieptul ei, să-l țină ghemuit în căldura ei ; și, de vreme ce Jérôme trebuia să adoarmă acum pe veci, să-l adoarmă chiar ea, pentru cea din urmă oară... „Ca pe un copil... Ca pe copilul meu..."

Pe cearșaf, în fața ei, zăcea, ca turnată în ceară, mîna lui plină de nervuri, cu linii atît de frumoase, pe care agata mare, portocalie, din inelar era ca o pată întunecată. Mîna lui dreaptă, mîna care îndrăznise, care ridicase arma... „De ce n-am fost lîngă tine ?" își spuse ea cu adîncă durere. Poate că o chemase, în inima lui, înainte de a-și ridica mîna spre tîmplă... Pentru nimic în lume n-ar fi făcut Jérôme gestul acela dacă în ceasul deznădejdii, al prăbușirii lui, ea ar fi fost lîngă el, la locul pe care Dumnezeu i-l hărăzise pentru toată viața sa pămîntească și pe care nici o supărare n-ar fi trebuit s-o facă să-l părăsească...

Își închise ochii. Se scurseră așa cîteva minute. Pe nesimțite, își regăsea calmul sufletesc. Gonind aceste amintiri, remușcarea o ajuta să-și regăsească liniștea religioasă. Simțea iarăși comuniunea aceea cu forțele universale, care devenise pentru ea o necontenită, o nelipsită îmbărbătare. Începea să privească altfel această încercare venită de la Dumnezeu. Dincolo de nenorocirea care se năpustise asupra ei și care o ținea încă încovoiată sub crunta lovitură, căuta

acum să afle necesitatea superioară și tainică, legea vrerii dumnezeiești; și simți că se apropie, în sfîrșit, de regiunile senine... de acea pace în renunțare și în resemnare care, pentru ființele alese, este capătul tuturor suferințelor. „Facă-se voia Ta", imploră ea, împreunîndu-și mîinile.

XXII

Mașina, cu toate ferestrele deschise, gonea pe străzi, străbătînd un oraș pustiu și sonor, în care scurta noapte de vară se retrăgea din fața zorilor ce începeau să se ivească.

Antoine, la mijlocul banchetei, cu brațele și picioarele larg desfăcute, cu țigara în gură, se gîndea la o mulțime de lucruri. Ca totdeauna, oboseala și nesomnul, departe de a-l doborî, stîrneau în el o înfrigurare plăcută.

„Trei și jumătate, observă el cînd trecu prin fața orologiului din Place Pereire. Pînă la patru, îl scol pe cuviosul pastor, îl trimit la clinică și după aceea sînt liber... *Celălalt*, treaba lui, poate să dea ortul popii în timpul lipsei mele... Dar e foarte probabil că o s-o mai ducă douăzeci și patru de ore... Era cu conștiința împăcată : Am încercat tot ceea ce se putea face", își spuse el reconstituind diferitele faze ale operației. Apoi, furat de această evoluție a faptelor, își aminti cum a venit Jenny, cum își petrecuse seara cu Jacques. Acum, după aceste cîteva ore de activitate profesională, discuția cu fratele său i se părea și mai lipsită de rost.

„Eu sînt medic; am o treabă de făcut și o fac. Ce vor ei mai mult de la mine ?"

Ei erau Jacques — care nu făcea nimic, n-avea altă treabă decît să se agite, să vorbească în gol — și, în spatele lui Jacques, hoarda aceea de atițători revoluționari, ale cărei strigăte de răzvrătire le și auzea, parcă, aseară.

„Inegalitate, nedreptate ?... De bună seamă, da ! Dar oare ce își închipuie ei că au născocit cu asta ?... Se poate face ceva ?... Civilizația actuală este un fapt, ce dracu' ? ! *Un fapt !* Foarte bine, să pornim de la el. De ce să le luăm toate de la început ?... Revoluția lor, urmă el cu jumătate de glas, e o frumoasă boroboață pe care ne-o pregătesc dumnealor ! Să dărîmi totul, ca să începi totul de la început, cum fac copiii care se joacă cu niște cuburi ! Nerozilor ! Apucați-vă și voi de o meserie, și pe urmă !... În loc să vă văitați de imperfecțiunile societății și să refuzați a colabora cu ea, ați face, dimpotrivă, mult mai bine să vă țineți cu dinții de ceea ce există, de me-

diul vostru, de timpul vostru, așa cum sînt ele, și să munciți cu curaj, ca mine, ca noi ! Și în loc să puneți la cale catastrofe ale căror binefaceri sînt un mare semn de întrebare, ar fi bine să vă consacrați această scurtă viață de om pentru a împlini, atît cît puteți, cu folos, sarcini cît mai importante în domeniul vostru modest !"

Era mulțumit de tirada sa. Adăugă, ca un acord final într-o bucată muzicală : „Asta este, domnilor !"

„Ca și povestea cu moștenirea, reluă el, și mai mînios. Astăzi, să ai avere înseamnă să duci o viață «ce se bizuie pe exploatarea altora» !... Nerodule !... Nu vreau să spun că apăr principiul transmiterii ereditare... Nu, desigur, nu-l apăr... Știu tot așa de bine ca și tine ce se poate afirma despre asta... Dar, drace, de vreme ce, deocamdată, lucrurile stau așa ? ! De vreme ce acestea sînt condițiile de viață care ne sînt date, ce putem face ?"

„Cu cine mă războiesc eu acum ? se întrebă, zîmbind singur de el însuși. Am aerul că mă răzvrătesc tocmai împotriva a ceea ce vreau să apăr..." Dar sări iarăși, numaidecît, ca și cum ar fi vrut să convingă pe cineva : „De altfel, eu susțin că foloasele moștenirii sînt, adesea, excelente... Am constatat de sute de ori că numai averea moștenită face cu putință, în nouă din zece cazuri, realizarea unei existențe frumoase... vreau să spun : o existență folositoare, de pe urma căreia să profite comunitatea omenească... Și ce, o să fie acum o crimă faptul că nu ești sărac ?" se indignă el, încrucișîndu-și brațele cu o mișcare bruscă.

Avu impresia vagă că trișează. De fapt, întrebarea care se punea în clipa aceea conștiinței lui era mai degrabă aceasta : „E oare o crimă să fii bogat, chiar dacă n-ai strîns averea prin munca ta ?" Dar nu se opri asupra acestei nuanțe și, cu o zvîcnire din umeri, se scutură tare, ca pentru a se elibera de asemenea gînd viclean.

„Cînd îmi scria, astă-iarnă : «Nu vreau să profit de pe urma moștenirii...» Nerodule ! Să profiți ! O să mi se impute, oare, acum că eu «am profitat» ? Și, la urma urmei, cine o «să profite» de reorganizarea vieții mele profesionale, de lucrările noastre ? Eu ?... Da, eu, consimți el cu onestitate. Dar vreau să spun : numai eu singur «am să profit» ?... Și, dacă te gîndești bine, cînd ajungi să fii ceea ce sînt eu, oare nu slujindu-ți și interesul personal izbutești să lucrezi mai bine pentru interesul general ?"

Automobilul trecea peste Sena. Fluviul, cheiurile, podurile profilate în depărtare erau înecate într-un abur trandafi-

riu. Își aruncă mucul de țigară pe fereastră și aprinse numai decît altă țigară.

„Semeni cu mine mai mult decît îți închipui tu, nătărăule, continuă el, cu un zîmbet fugar de satisfacție. Te-ai născut burghez, drăguțule, așa cum te-ai născut cu părul roșu ! Părul ți s-a închis, dar i-au mai rămas încă unele luciri roșietice, n-ai ce-i face... Instinctele tale revoluționare ? Nu cred decît pe jumătate în ele... Atavismul, educația și chiar gusturile tale cele mai adînci te țin legat de altceva... Așteaptă puțin : la patruzeci de ani o să fii poate mai burghez decît mine !..."

Automobilul încetini. Victor se aplecă în afară, căutînd să descifreze numerele caselor. În sfîrșit, mașina se opri în fața unui gard de fier.

„Și, cu toate astea, țin la el foarte mult, așa cum e", își spuse Antoine, deschizînd portiera.

Acum se mustra că, prin felul cum îl primise pe Jacques, nu-i arătase, într-un chip mai călduros, plăcerea pe care i-o făcuse vizita lui.

XXIII

Pastorul Gregory locuia, de un an de zile, într-o pensiune sărăcăcioasă din cartierul Jeanne d'Arc, în fundul unei curți mari, locuită aproape numai de lucrători armeni, pe care se străduise să-i convertească la protestantism.

Antoine avu destulă bătaie de cap pînă izbuti să-l trezească pe paznicul de noapte, un levantin zdrențăros, care dormea îmbrăcat, pe o banchetă, în culoarul de la intrare.

— Da, domnu... pastor Grigory, da. Veniți, urcam cu mine, domnu...

Mansarda, pe care-o ocupa cuviosul, era la etajul al patrulea. Căldura lui iulie exala, în magherița asta înțesată de oameni, o putoare de gunoaie și de zgură care amintea duhoarea acră a ulițelor arabe.

La bătaia sfioasă în ușă a paznicului, Gregory sări din pat.

„Somnul ușor al omului care trăiește o adevărată viață de pietate", constată Antoine *in petto*.

Zăvorul alunecă, și pastorul apăru ținînd în mînă o lampă de gaz cu feștilă.

Înfățișarea lui era cu totul neașteptată. Gregory dormea îmbrăcat într-o cămașă decentă, care-i cădea pînă-n călcîie ; și cum nu putea dormi decît apăsîndu-și ficatul, își strîngea

tare șalele cu un brîu de flanelă cafenie, care-i umfla partea de sus a cămășii ca pe o bluză, și partea de jos, ca pe o rochie. În picioarele goale, cu fața ca de fantomă, slab, cu părul zburlit și cu privirea ca de pe altă lume, evoca aidoma imaginea unui vrăjitor din *O mie și una de nopți.*

De la primele cuvinte ale lui Antoine — pe care nu-l recunoscu imediat — înțelese totul. Fără a răspunde, fără a pierde un singur minut, în timp ce Antoine, în picioare, în pragul ușii, își încheia istorisirea, pastorul își legase capătul brîului de patul lui de fier și începu să se învîrtească în jurul lui, ca o sfîrlează, din ce în ce mai repede, ca să desfășoare brîul acela lung de patru metri.

Antoine, abia stăpînindu-se să nu izbucnească în rîs, îi vorbea despre intervenția chirurgului și despre greutatea de a se extrage glonțul.

— Ho... ho !... făcu fachirul sfîrlează, răsuflînd din greu. Lasă pistolul... Lasă, lasă glonțul !... Voința de a trăi... asta trebuie... reînviată !

Dădea din mîini și își rotea ochii în cap cu priviri nemulțumite. În sfîrșit, după ce se desfăcu din brîu, își apropie de fața lui Antoine masca lui colțuroasă, asimetrică, cu sprîncenele acelea ce păreau veșnic mișcate de ticuri nervoase, apoi izbucni într-un rîs tăcut, lăuntric :

— O, sărman doctor, care purtai altădată barbă ! exclamă el cu duioasă milă. Tu crezi că vindec , dar voi sînteți aceia care născociți bolile, nelegiuiților, deoarece voi profețiți că există boală !... *No !...* Adevăr zic vouă : *Trebuie să lăsăm să pătrundă lumina !* Hristos este singurul doctor ! Cine l-a vindecat pe Lazăr ? Ia spune, ai putea tu să-l vindeci pe Lazăr, tu, un biet doctor speriat ?

Antoine se amuza, deși chipul lui nu o trăda. Totuși, celălalt observă, fără îndoială, o scînteie involuntară de ironie în ochii medicului, căci își încruntă sprîncenele și-i întoarse brusc spatele. Cu pieptul gol, cu cămașa făcută ghemotoc în jurul șalelor, alerga dintr-un colț în altul al mansardei, căutîndu-și hainele.

Antoine, în picioare, aștepta.

— Omul este o făptură divină ! mormăi Gregory, rezemat de perete și aplecîndu-se ca să-și tragă ciorapii. Hristos știa în adîncul inimii lui că este o făptură divină ! Și eu sînt la fel ! Și tot astfel sîntem cu toții ! Omul este o făptură divină !... Își vîrî picioarele în niște ghete mari și negre, care aveau șireturile legate. Dar acela care a spus : *Legea ucide* a fost ucis de lege ! Hristos este ucis de lege. Omul a păstrat în

mintea sa doar litera legii. Nu mai există nici o biserică întemeiată în fapt pe adevăratul principiu al lui Hristos. Toate bisericile sînt întemeiate numai pe parabola lui Hristos! Fără să-și întrerupă monologul, se învîrtea fără rost încoace și încolo, cu mișcări exagerate și stîngace, caracteristice oamenilor foarte nervoși: Dumnezeu este totul în tot!... Dumnezeu! Supremul. Dătător de lumină și căldură!... Cu un gest nervos își desprinse pantalonii agățați de cremona ferestrei. Fiecare mișcare a lui avea repeziciunea unei descărcări electrice. Dumnezeu este totul, repetă ridicînd glasul, deoarece se întorsese spre perete ca să se încheie la pantaloni.

După ce termină, se învîrti pe călcîie, spre a-i arunca lui Antoine o privire de sumbră sfidare.

— Dumnezeu este totul și nici un rău nu este în Dumnezeu! rosti el cu severitate. Iar eu spun, *poor dear Doctor*, în totul universal nu se află nici cel mai mic atom de rău sau de viclenie.

Își îmbrăcă jacheta de alpaca neagră, își puse pe cap o pălăriuță caraghioasă, cu borurile răsucite și, cu glas neașteptat, aproape vesel, ca și cum s-ar fi bucurat că se simte îmbrăcat, își atinse ușor pălăria cu degetele și aruncă spre tavan:

— *Glory to God!* Apoi, coborînd asupra lui Antoine o privire absentă, murmură deodată: Sărmana, sărmana doamnă Thérèse... O lacrimă îi luci în ochi. Părea că abia acum înțelege drama familială din pricina căreia venise Antoine la el. Sărmane Jérôme, suspină el. Biată inimă leneșă, ești, așadar, învinsă?!... Așadar, ai cedat?! N-ai izbutit să îndepărtezi de tine spiritul răului?... O, Hristoase, dă-i puterea să arunce departe de el uneltirile întunericului și să ia în mîini armele luminii!... Vin la tine, păcătosule! Pășesc spre tine... Haide, îi spuse lui Antoine, du-mă la el!

Înainte de a stinge lampa, aprinse un muc de lumînare, pe care-l scoase din buzunarele largi ale jachetei. Apoi deschise ușa spre tindă.

— Treci!

Antoine se supuse. Ca să lumineze treptele, Gregory ridica tot mai sus brațul în care ținea lumînărica.

— Hristos a spus: „Ridicați sus candela, ca să dea lumină tuturor!" Hristos e cel ce aprinde candela în noi!... Sărmană candelă, care e lăsată adesea să ardă jos și care pîlpîie, și care răspîndește un fum înecăcios... Păcătoasă, păcătoasă materie! Sărmanii de noi!... Să ne rugăm lui

Hristos pentru ca flacăra să rămînă dreaptă și luminoasă, pentru ca ea să izgonească materia în bezna beznelor !

Și, în timp ce Antoine, ținîndu-se de balustradă, cobora de la un etaj la altul pe scările strîmte, pastorul mormăia întruna, ca un descîntec, din ce în ce mai nedeslușit, fraze în care cuvintele „materie" și „întuneric" se repetau cu enervare și arțag.

— Sînt cu automobilul, spuse Antoine cînd ajunseră în curte. Te duce pînă la clinică... Vin și eu... peste o oră, adăugă el.

Gregory nu făcu nici o obiecție. Dar, înainte de a se urca în mașină, îl săgetă pe doctor cu o privire atît de precisă, o privire care părea atît de pătrunzătoare, încît Antoine simți că roșește.

„La naiba, ai zice că știe unde mă duc !" își spuse el.

Și urmări, cu o nespusă ușurare, mașina, care se îndepărta în lumina palidă a zorilor.

La colțurile de stradă sufla o adiere ușoară ; plouase, desigur, pe undeva. Bucurîndu-se ca un elev de liceu care scapă din arest, Antoine se îndreptă, aproape în fugă, spre Place Valhubert, unde sări într-un taxi.

— Avenue de Wagram !

În mașină se simți deodată ostenit ; dar era oboseala aceea ațîțătoare, care biciuie dorința.

Spuse șoferului să oprească la cincizeci de metri de casă ; coborî repede, ajunse în fundătură și deschise ușa fără zgomot.

Chiar din prag, se lumină la față : parfumul Annei... Un parfum provocator, mai mult de rășină decît de flori, stăruitor și greu, care-ți pătrundea pînă în gîtlej ; mai mult decît un parfum : o hrană aromată, care-i plăcea.

„Sînt destinat miresmelor grele și amețitoare", își spuse el, gîndindu-se cu o crispare subită la colierul de chihlimbar cenușiu pe care-l purta Rachel.

Călcînd ușor, ca un hoț, pătrunse în odaia de baie, pe care zorile ce se ridicau o umpleau cu lumina lor lăptoasă. Se dezbrăcă la iuțeală și, în picioare, în cadă, se răcori din plin cu un burete pe care-l storcea în ceafă. Pe trupul lui aburind, apa se evapora ca de pe un metal încălzit. Și, în același timp, i se evapora, parcă, și oboseala, într-un fel nespus de plăcut. Se aplecă și bău chiar din apa rece care țîșnea din robinet. Apoi, cu pași de pisică, intră în cameră.

Un căscat melodios și foarte ușor, care venea de undeva, de jos, îi aminti că Fellow e acolo. Simți pe glezne mîngîierea unui bot rece, a unei urechi mătăsoase.

Perdelele erau trase. Lampa de pe noptieră răspîndea în cameră o lumină de zori de zi, vaporoasă și trandafirie, la fel cu aceea pe care Antoine o admirase, cu un ceas mai înainte, pe cînd trecea peste podurile Senei. În patul mare, întoarsă spre perete, Anne dormea cu capul sprijinit în îndoitura brațului gol. Cîteva reviste de modă erau risipite pe covor. Pe măsuță, scrumiera era plină de țigări fumate pe jumătate.

Nemișcat, la marginea patului, Antoine contempla părul des, ceafa, umerii și linia picioarelor în formă de fus, întinse sub cearșaf. „În sfîrșit, iat-o fără apărare", gîndi el. Rar se întîmpla ca Anne să trezească în el sentimîntul acesta de duioșie și parcă de milă : de cele mai multe ori, Antoine nu făcea decît să accepte cu un fel de elan sportiv pasiunea arzătoare, niciodată potolită, pe care Anne o avea pentru el.

Prelungi timp de cîteva clipe această așteptare voluptuoasă, întîrziind plăcerea pe care o simțea aici, aproape, alături de el, și pe care acum nici Jacques, nici Jérôme, nici Gregory, nimeni nu i-o mai putea răpi. Apoi, dorul de a-și cufunda fața în părul ei, de a strînge la piept spatele acesta mlădios și călduț, de a-și lipi trupul de trupul ei deveni atît de poruncitor, încît zîmbetul îi înghețâ pe buze. Reținîndu-și, cu precauție, răsuflarea, ridică marginea cearșafului și, cu o mișcare unduioasă și plină, se strecură încet lîngă ea. Anne își înăbuși un strigăt scurt, răgușit, apoi, întorcîndu-se dintr-o zvîcnire a șalelor, sări din somn și se trezi în brațele lui.

XXIV

Deșteptîndu-se, dis-de-dimineață, Jacques avea impresia că e bine dispus.

„Dacă-i vorba să iau trenul de ora cinci, diseară, n-am timp de pierdut", își spuse el, sărind din pat. Dar, o dată în picioare, își dădu seama că își simte capul greu : evenimentele din ajun îi stăpîneau încă gîndurile.

Se îmbrăcă repede și coborî să-i telefoneze lui Antoine.

Fontanin nu murise ; starea de comă se mai putea prelungi timp de douăzeci și patru de ore, poate și mai mult. Nu era nici o nădejde că va scăpa.

Jacques îi spuse fratelui său că nu se vor mai putea revedea, deoarece pleacă în Elveția chiar azi. Apoi se întoarse

să-și plătească odaia și se duse la Gara de Est să-și depună geamantanul la biroul de bagaje.

Toată ziua și-o petrecu grăbindu-se să-și termine treburile pe care le avea de făcut înaintea plecării : vreo cinci-șase vizite, cîțiva „tipi" pe care trebuia să-i vadă și ale căror adrese i le dăduse Richardley.

În toate cercurile de stînga se pregătea o mare mișcare, menită să stăvilească amenințările de război. Unirea între diferitele partide părea înfăptuită. În privința asta, veștile erau mai mult decît liniștitoare.

Cu toate acestea, teama de ceva rău nu-l părăsea deloc, ba îl cuprindea și mai tare de îndată ce rămînea singur, fără ca el să-și dea seama de lucrul acesta. Încerca o impresie nelămurită, de decădere parcă. Febril, leoarcă de sudoare, alerga prin oraș, schimbîndu-și necontenit intențiile, drumurile, scurtîndu-și întrevederile, renunțînd în ultima clipă la o vizită pentru care făcuse o cale de o jumătate de oră. Străzile, casele, trecătorii, tovarășii lui chiar, totul i se părea schimonosit, dușmănos. Avea impresia că se izbește peste tot de zăbrele, ca o fiară închisă în cușcă. De mai multe ori fu cuprins chiar, din senin, de o indispoziție fizică : timp de cîteva secunde, amețit, cu mîinile asudate, cu pieptul strîns ca în clește, trebui să lupte împotriva unui simțămînt subit de spaimă, care-i tăia răsuflarea...

„Ce naiba am ?" se întreba mereu.

Totuși, pînă la ora patru făcuse ceea ce era mai urgent : putea să plece. Abia aștepta să ajungă la Geneva ; în același timp, însă, simțea un fel de teamă ciudată la gîndul că trebuie să părăsească Parisul.

„Dacă aș rămîne pînă la trenul de noapte, își spuse deodată, aș avea timp să trec pe la *l'Humanité*, pe la Croissant, pe la Progrés, să mă duc și în Avenue de Clichy, spre a culege cîteva informații despre povestea asta cu arsenalele..."

(Într-adevăr, la ora șase, într-un bar din Avenue de Clichy se ținea o întrunire organizată de Federația sindicatelor maritime, și Jacques știa că îi va întîlni acolo pe conducătorii care urmau să plece, a doua zi, spre porturile din vestul Franței, unde se pregăteau greve. Jacques ar fi fost bucuros să afle unele lucruri mai precise în privința aceasta.)

Un alt gînd îl chinuia de azi-dimineață : venirea lui Daniel la Paris. Putea, firește, să plece fără să-i strîngă mîna. Dar Daniel avea să afle, fără îndoială, că Jacques e la Paris. „Cel puțin, de m-aș putea întîlni cu el fără să fiu nevoit să

mai trec pe la clinică... Se hotărî brusc : Am să aștept pînă la plecarea expresului de noapte. Dacă am să mă duc la Neuilly după masa de seară, îl voi vedea acolo pe Daniel ; și, la ora aceea, sper să nu dau ochii cu ea..."

La opt și jumătate, așa cum își propusese, ieșea de la Progrés. Se dusese acolo într-o doară, după întrunirea din Avenue de Clichy, și avusese norocul să-l întîlnească pe Burot, redactorul care centraliza pentru *l'Humanité* toate informațiile în legătură cu arsenalele din vestul țării.

Nu mai avea de făcut decît vizita la Neuilly. „Mîine am să fiu la Geneva", gîndi Jacques spre a se încuraja.

Cobora scara mică, în spirală, care lega mezaninul cu cafeneaua propriu-zisă, cînd o mînă îi căzu grea pe umăr.

— Ce, ești la Paris, băiețele ?

Pe Mourlan îl recunoșteai chiar pe întuneric, după glasul lui de bas și după accentul lui periferic. Era un bătrîn Crist în negru, cu părul lung, îmbrăcat, și vara și iarna, într-un halat de tipograf.

În eroicele zile ale afacerii Dreyfus, Mourlan fondase un buletin de luptă, tras la șapirograf, pe care, pe vremea aceea, cititorii și-l treceau, în fiecare săptămînă, din mînă în mînă. Mai apoi, *l'Etendard* devenise un mic organ revoluționar, pe care Mourlan continua să-l scoată și acum, avînd ajutorul cîtorva colaboratori voluntari. Din timp în timp, Jacques îi trimitea cîte o dare de seamă, cîte o traducere a vreunui articol din străinătate. Spiritul revistei era de o intransigență logică, ce nu-i displăcea lui Jacques. În numele unei doctrine socialiste intransigente, Mourlan ataca pe șefii partidului și mai cu seamă grupul lui Jaurès, pe „social-oportuniști" cum le spunea el.

Bătrînul se împrietenise cu Jacques. Îi iubea pe tineri, pe „băieții", pentru credința lor fierbinte și pentru dîrzenia lor. Fără o cultură prea mare, dar înzestrat cu o inteligență paradoxală și locvace, căreia accentul lui de vechi muncitor parizian îi dădea mult haz, lupta, de ani de zile, singur sau aproape singur, ca să-și poată menține revista. Era temut ; foarte bine înșurubat în ortodoxia lui, prevalîndu-se de viața lui de militant sărac, pe care și-o închinase în întregime cauzei revoluționare, îi hărțuia fără milă pe politicienii partidului, denunțîndu-le celе mai mici greșeli, dînd în vileag compromisurile lor, și săgețile lui nimereau totdeauna în plin. Cei pe care-i zgîlîia se răzbunau, la rîndul lor, făcînd să circule pe seama sa cele mai neplăcute zvonuri. Cîtva timp

(inuse o dugheană cu cărți de ideologie socialistă în cartierul Saint-Antoine ; dar dușmanii lui îl învinuiau că vindea în prăvălie mai cu seamă cărțulii pornografice. Ceea ce n-ar fi fost exclus. Viața lui particulară era privită sub beneficiu de inventar. În mica locuință din Rue de la Roquette, unde își avea sediul neprihănitul *l'Etendard*, era o necontenită defilare de femei dubioase, care păreau că vin acolo, ca vecine, din maghernițele suspecte de pe Rue de Lappe. Femeile îi aduceau dulciuri, care lui Mourlan îi plăceau grozav de mult. Vorbeau tare, se ciorovăiau ; ba, cîteodată, se și încăierau. Atunci, Cristul se ridica de la locul lui, își punea pipa jos, o înhăța pe fiecare furie de cîte un braț, le îmbrîncea pe scări, apoi își continua conversația, reluînd-o exact din punctul în care o întrerupsese.

Astă-seară părea îngrijorat. Îl însoți pe Jacques pînă în stradă.

— Nu mai am o lețcaie în casa de bani, spuse el, întorcîndu-și repede pe dos cele două buzunare ale halatului său negru. Dacă pînă joi nu fac rost de cele cîteva hîrtiuțe de care am nevoie, numărul viitor rămîne în sertar.

— Totuși, zise Jacques, am văzut că ai mărit tirajul...

— Abonații vin buluc, băiețele ! Numai că nu plătesc... Să nu le mai trimit foaia ? Aș face-o, dac-ar fi vorba de mai știu eu ce negustorie. Dar care-i țelul meu ? Propaganda. Atunci ? Ce să fac ? Să reduc cheltuielile ? Tot greul îl duc singur ! La început, îmi alocasem o sută de franci pe lună, din casă. Dar o singură dată m-am încumetat să-mi „încasez" suta mea de pitaci... Mă hrănesc doar cu pîine uscată, ca un cerșetor. Sînt dator vîndut. Și, iată, sînt optsprezece ani de cînd o duc așa... Dar să vorbim despre lucruri serioase, urmă el. Ce se spune în Elveția despre toate zvonurile astea alarmante ?... Eu sînt vulpoi bătrîn, nimic nu mă miră... Am văzut multe în viața mea... Mi-aduc aminte de 83... N-aveam decît douăzeci de ani, dar mă duceam, încă de-atunci, în fiecare seară, la redacția ziarului *La Révolte*... Tu n-ai apucat și nu știi ce e aia *La Révolte !*... Poate nici asta n-o știi, că, în 83, Anglia, Germania și Austria, tîrfele astea trei, au vrut să se folosească de izolarea Franței ca să dezlănțuie un război european împotriva Rusiei... Puțin a lipsit, totul atîrna, doar de un fir de păr... Azi, nu s-a schimbat nimic !... Mereu aceleași chestii... Încă de pe atunci se spunea : patrie, onoare națională... Dar sub aceste vorbe ce se ascundea ? Concurența industrială, drepturi de export, combinații scîrboase ale marii finanțe... Nimic nu s-a schimbat, afară de un lucru :

azi nu mai avem unul cum a fost Kropotkin... În 83, Kropotkin era un adevărat drac împielițat... A băgat în sperieți marile uzine de război — Anzin, Krupp, Armstrong și toată clica — care plăteau marea presă din Europa, ca să poată da lovitura... Ehei, ce mai perdaf le-a tras !... I-am căutat articolele... Nu s-a schimbat nimic ! Public trei din ele în numărul meu viitor... Kropotkin !... Să le citești, băiețele ! E sămînță bună pentru voi, tinerii !

Ochii îi străluceau și, pe fața lui de vechi luptător, flutură un zîmbet. Uitase că pentru a-și tipări numărul viitor îi trebuiau trei sute optzeci de franci, din care n-avea nici o para.

Jacques se despărți de el și-și văzu de drum.

„Ar trebui ca *l'Etendard* să fie inclus în planul de acțiune generală împotriva războiului", își spuse el. Își făgădui să vorbească despre asta la Geneva și, de va fi cu putință, să-i facă rost lui Mourlan de un ajutor bănesc.

Nu cinase. Înainte de a lua metroul de la bursă spre Champerret, intră să ia un sandviș la Café du Croissant. Mulți redactori de la *l'Humanité*, urmînd pilda șefului, deveniseră obișnuiții acestei cafenele-restaurant din colțul străzii Montmartre.

Jaurès cina cu trei prieteni, în colțul lui obișnuit de lîngă fereastră. Jacques salută ușor, trecînd pe lîngă ei. Dar șeful, cu fața în farfurie, nu vedea nimic : cu chipul întunecat, cu grumazul îngropat pînă în barbă între umerii lui rotunzi, îi lăsa pe ceilalți să vorbească, în timp ce el își devora cu o mare lăcomie porția de fasole cu berbec. Servieta, servieta lui uriașă, burdușită cu dosare, pe care o purta peste tot, trona la îndemînă, pe colțul mesei ; iar pe servietă stăteau grămadă ziare, broșuri, un volum *in octavo,* legat. Jacques știa că Jaurès era un neobosit cititor. Își aduse aminte de o anecdotă pe care o povestise în fața lui, cu două zile mai înainte, Stephany, care o auzise de la Marius Moutet. Acesta, făcînd o călătorie cu Jaurès, se mirase văzîndu-l cufundat în citirea unei... gramatici ruse ! Și Jaurès îi spusese, ca ceva foarte firesc : „Da, da. Trebuie să ne grăbim să învățăm limba rusă. Rusia este poate pe punctul de a juca un rol foarte mare în Europa !"

Jacques, așezat în contra luminii, îl privea cercetător, de departe. „Oare ascultă măcar ceea ce spun ceilalți ?" se întrebă el. Era o întrebare pe care și-o mai pusese și altădată în prezența lui Jaurès. Tăcerile lui de rumegător — dacă, din întîmplare, tăcea — păreau că nu ascultă decît

acordurile unei muzici lăuntrice. Jacques îl văzu ridicîndu-și deodată capul, umflîndu-și pieptul, ștergîndu-și repede buzele cu șervetul și luînd cuvîntul. Privirea, pitită sub fruntea-i joasă, se muta dintr-o parte într-alta, vioaie și ascuțită. Deasupra bărbii, despicătura gurii deschise, cu colțurile lăsate, amintea de pîlnia unei portavoce sau de gaura neagră a măștilor din tragediile antice. Părea că nu se adresează nici unuia dintre comeseni, ci că gîndește cu glas tare și vorbește împotriva cuiva, ca un om pentru care numai discuția dă avînt spiritului. Nu se auzea ce spunea, fiindcă Jaurès vorbea încet — atît de încet, în orice caz, pe cît îi îngăduia pieptul lui de orator, sonor ca o tobă —, dar Jacques deslușea foarte bine, în zarva sălii, timbrul atît de caracteristic al glasului său : freamătul acela, vibrația aceea surdă, asemenea zumzetului unei orchestre în cușca ei de sub scenă, care însoțea, ca un acompaniament, zborul melodios al frazelor. Iar sunetele astea cunoscute trezeau în el mii de amintiri : febra mitingurilor, duelurile oratorice, cuvîntările aprinse și patetice, ovațiile mulțimii în delir... Furat de improvizația sa, Jaurès dădu farfuria pe jumătate plină la o parte și, aplecat înainte, părea că se încruntă, ca un taur gata să se năpustească asupra cuiva. Ca să sublinieze ritmul frazelor, pumnii lui se ridicau și cădeau pe marginea mesei, fără violență, dar în cadența unui ciocan de uzină.

Cînd Jacques părăsi sala, fiindcă era grăbit și fiindcă era tîrziu, Jaurès, lovind cu pumnii în marmura mesei, vorbea cu înflăcărare.

Scena asta îl stimulă și-i mări curajul : efectul ei întăritor îl simțea mai ales în clipa cînd ajunse în fața gardului de fier din Boulevard Bineau.

Clinica Bertrand. Aici era...

Se înnoptase. Jacques străbătu grădina fără să-și încetinească pasul, dar neîndrăznind să-și ridice ochii spre fațada clădirii.

Bătrîna portăreasă îi spuse, cu glasul ei tremurător, că sărmanul domn trăia încă și că fiul lui sosise spre sfîrșitul după-amiezii. Jacques o rugă să-l cheme pe Daniel. Dar bătrîna, care la ora aceea era singură în odaia portarului, nu putea pleca de acolo.

— O să-i spună infirmiera de la etaj că ați venit, zise ea. Dacă vreți, urcați pînă la etajul al doilea.

După o clipă, neavînd încotro, se hotărî să urce.

La primul etaj nu era nimeni ; un coridor lung, alb, vag luminat și liniștit. La al doilea, aceeași tăcere, același coridor, cu aceeași lumină palidă, lung, lung și pustiu. Trebuia s-o găsească pe infirmieră. Așteptă cîteva minute, apoi apucă pe coridor înainte. Nu-și mai simțea inima strînsă. Dimpotrivă, era doar un fel de curiozitate care-l îndemna, cu îndrăzneală, să riște.

Nu observase, pitită în ungherul unei ferestre, o umbră care ședea pe scaun. Cînd se apropie, umbra se întoarse spre el și se ridică repede. Era Jenny.

Aștepta oare întîlnirea aceasta ? „Iată-ne față în față", își spuse Jacques, fără a fi surprins. Și numaidecît remarcă : „E în capul gol... Ca odinioară..."

Primul gest al ei fu să-și ducă mîna la păr, deoarece era ciufulită. După ce-și ridică părul, fruntea ei netedă, fără ascunzișuri, exprima o adîncă puritate, chiar o mare blîndețe.

Cîteva clipe rămaseră unul în fața celuilalt, cu inimile zvîcnind. În sfîrșit, Jacques vorbi cel dintîi, cu un glas căruia îi dădea un accent răstit :

— Te rog să mă ierți. Portăreasa mi-a spus că...

Fu izbit de paloarea ei, de buzele-i albe, de nările sale înguste, în care nu se citea decît voința de a nu se lăsa învinsă, de a nu-și întoarce ochii de la el.

— Am venit să aflu cum îi mai merge...

Jenny schiță un gest care însemna : „Nici o nădejde".

— ...și să-l văd pe Daniel, adăugă Jacques.

Jenny făcu o sforțare, ca și cum ar fi înghițit o doctorie, articulă două sau trei cuvinte nedeslușite și porni repede spre salonul de la etaj. Jacques înaintă cîțiva pași, ca s-o urmeze, apoi se opri în mijlocul coridorului. Jenny deschise ușa. Jacques crezu că vrea să-l cheme pe Daniel. Dar fata stătea locului, pe jumătate întoarsă spre el, cu ochii în pămînt, cu chipul aspru și ținea ușa deschisă.

— N-aș vrea să... deranjez... bolborosi Jacques, făcînd un pas spre ea.

Jenny nu răspunse și nici nu-și ridică privirea. Părea că așteaptă, cu o nerăbdare stăpînită, ca Jacques să intre. Și, îndată ce el trecu pragul, închise ușa în urma lui.

Doamna de Fontanin ședea pe canapea alături de un tînăr ostaș. Pe podele zăceau o cască, un centiron, o sabie.

— Tu !

Daniel se ridică în picioare. O surpriză plină de bucurie îi lumină fața. Îl privea, nemișcat, aproape fără să-l mai recunoască, pe acest Jacques lat în umeri, cu fălcile proeminente,

care semăna atît de puțin cu prietenul lui de altădată. Jacques, la rîndul lui, neclintit, îl studie îndelung pe acest subofiter chipeș, cu fața arămie, cu părul tuns scurt, care se hotărî, în sfîrșit, să se apropie de el, cu stîngăcie și cu un zgomot neașteptat de pinteni și de cizme.

Daniel își luă prietenul de braț și îl trase spre mama lui. Fără să se arate nici mirată, nici stingherită, ridicîndu-și spre Jacques privirea sa obosită, doamna de Fontanin îi întinse mîna și, ca și cum abia ieri s-ar fi despărțit de el, spuse, cu un glas calm, tot atît de nepăsător ca și privirea din ochii ei :

— Bună ziua, Jacques.

Cu amabilitatea aceea familiară și oarecum ceremonioasă, moștenită de la tatăl său, Daniel se aplecă spre doamna de Fontanin :

— Mă scuzi, mămico... Cobor un minut cu Jacques... Vii, Jacques ?

Jacques tresări. Acum îl recunoștea pe Daniel, pe adevăratul Daniel, după glas, după zîmbetul acela ușor, parcă sfios, care-i ridica colțul stîng al gurii, după felul duios, respectuos, cu care spunea totdeauna : „Mă-mi-co", despărțind silabele...

Doamna de Fontanin îi îmbrățișă pe cei doi cu o privire binevoitoare, înclinîndu-și ușor capul :

— Bineînțeles, dragul meu, du-te... N-am nevoie de nimic.

— Să mergem în grădină, propuse Daniel, continuînd să-și țină mîna pe umărul lui Jacques.

Își regăsise, fără să se gîndească la asta, gestul acela din copilărie, pe care diferența dintre înălțimea lor îl făcea tot atît de firesc ca și odinioară : Daniel fusese totdeauna mai înalt decît Jacques, iar acum uniforma îl înălța parcă și mai mult. Zvelțețea trunchiului strîns în tunica de culoare închisă, cu guler alb, contrasta cu îngroșarea pulpelor, pierdute în dungile pantalonului roșu și îngreunate de tivurile de piele. Tălpile țintuite patinau pe lespezile coridoarelor. Pasul acesta de soldat profana liniștea casei adormite. El își dădea seama de asta și tăcea, stingherit, sprijinindu-se de prietenul lui, ca să nu alunece.

„Dar Jenny unde o fi ?" se întrebă Jacques. Simți din nou, în piept, junghiul acela provocat parcă de o senzație de frică. Mergea cu ceafa țeapănă, cu ochii în pămînt. Cînd ajunseră la scară, se întoarse fără voia lui, scrutînd cu ochii coridorul pustiu ; și o dezamăgire, amestecată cu o nuanță de mînie, puse stăpînire pe el.

Daniel se opri înainte de a călca pe prima treaptă.

— Așadar, ești la Paris ?

Tonul lui vesel îi accentua, prin contrast, tristețea de pe față.

„Jenny nu i-a vorbit de mine", își spuse Jacques.

— Ar fi trebuit să fiu plecat, făcu el repede. Plec acum, cu primul tren...

Dezamăgirea lui Daniel fu atît de evidentă, încît Jacques adăugă numaidecît :

— Mi-am amînat anume plecarea ca să te văd... Mîine trebuie să fiu la Geneva.

Daniel îl învălui cu o privire melancolică și sfioasă, încărcată de întrebări. La Geneva ?... Viața lui Jacques era pentru el plină de mistere, iritantă. Nu se încumeta încă să-i pună întrebări. Rezerva prietenului său îl intimida. Fără să stăruie, își retrase mîna, prinse rampa scării și începu să coboare... Toată bucuria i se risipi deodată. La ce bun vizita asta neașteptată, care trezise în el o sete atît de mare de confesiune reciprocă, dacă Jacques pleacă, dacă trebuia să-l piardă încă o dată ?

Grădina, care fusese stropită de curînd, era pustie și răcoroasă, luminată, ici și colo, de globurile electrice împrăștiate printre copaci.

— Fumezi ? făcu Daniel.

Scoase o țigară din buzunar și o aprinse cu lăcomie. Flacăra îi lumină o clipă chipul. Ceea ce-l schimba cu deosebire era faptul că tenul lui își pierduse, în aerul de munte al Vosgilor, paloarea și frăgezimea care odinioară formau un contrast atît de caracteristic cu ochii negri, cu părul, cu puful mustăcioarei de deasupra buzei.

Mergînd în tăcere, cot la cot, pătrunseră într-o alee rotundă, la capătul căreia se aflau cîteva scaune albe așezate în cerc.

— Vrei să stăm aici ? propuse Daniel.

Și, fără să aștepte răspunsul, se așeză, greoi.

— Sînt frînt de oboseală. Am avut o călătorie groaznică... Cîteva clipe se lăsă urmărit de amintirea zdruncinăturilor vagonului, în care se topea de căldură și în care stătuse toată ziua, fără să-și schimbe locul, fumînd țigară după țigară, cu privirea pierdută peste priveliștile unduitoare, cu închipuirea ferecată de două sau trei presupuneri, în timp ce, departe de el, se petreceau evenimente neprevăzute. Repetă : Groaznică... Apoi, arătînd cu țigara aprinsă către fe-

fereastra în dosul căreia tatăl său se zbătea în agonie, adăugă : într-o bună zi, trebuia s-o sfîrșească așa...

Pămîntul reavăn al straturilor de flori emana aburi în noapte, răspîndind o mireasmă înviorătoare, iar un suflu moale, ca o respirație, adia în valuri, aducînd pînă la ei o aromă amăruie, oarecum dulceagă, un miros de sirop farmaceutic, care nu venea din sălile clinicii, ci de la un cenușer de faponia, pierdut, ceva mai departe, într-un tufiș al grădinii.

Jacques, pe care amenințările războiului îl obsedau și mai mult în preajma acestei uniforme militare, întrebă :

— Ți-au dat ușor permisie ?

— Foarte ușor. De ce ? Și cum Jacques tăcea, Daniel adăugă cu multă siguranță : Mi-au dat patru zile, cu dreptul de prelungire. Dar nu va fi nevoie... Fratele tău, pe care l-am găsit aici cînd am sosit, mi-a spus fără ocol că nu mai e nici o nădejde. Tăcu, apoi continuă brusc : Și-i mai bine așa. Își ridică din nou mîna spre clădire : E groaznic, dar, așa cum stau lucrurile, nimeni nu poate dori ca el să mai trăiască. Știu prea bine că moartea lui nu repară nimic, adăugă cu un glas aspru. În orice caz, moartea asta rezolvă o problemă... ale cărei urmări ar fi fost cumplite... pentru mama... pentru el... pentru noi... Își întoarse puțin capul spre Jacques : Tata trebuia să fie arestat, făcu el cu un fel de hohot uscat și agresiv.

Își închise ochii și își lăsă ușor capul pe spate. O clipă, printre frunze, lumina unui bec făcu să-i strălucească fruntea frumoasă, a cărei parte de sus forma două segmente de cerc despărțite de șuvița de păr de la mijloc.

Jacques ar fi vrut să spună ceva, dar viața lui singuratică, prieteniile politice îl dezobișnuiseră de asemenea manifestări sentimentale. Făcu un gest spre Daniel și îi atinse brațul. Simți sub palmă stofa aspră a tunicii. Daniel răspîndea un miros ciudat de lînă, de piele caldă și unsă cu grăsime, de tutun, de cal și, la fiecare mișcare, mirosul lui se amesteca cu parfumurile nocturne ale grădinii.

Jacques nu-și mai văzuse prietenul de patru ani. Cu toate scrisorile schimbate între ei după moartea domnului Thibault, cu toate invitațiile repetate ale lui Daniel, nu se hotărîse niciodată să se ducă la Lunéville. Se temea să-l revadă. O corespondență afectuoasă, dar nu prea deasă, i se părea singurul lucru potrivit cu ceea ce devenise prietenia lor. Prietenia aceasta, cu rădăcini adînci, rămăsese vie în adîncul sufletului lui : Daniel era, în afară de Antoine, singura ființă la care Jacques ținea cu adevărat. Dar aceasta era o frîntură a trecutului : trecutul acela de care Jacques se des-

părtise de bunăvoie și de care nu ținea deloc să se apropie din nou.

— La Lunéville nu se vorbește de război ? întrebă el, ca să rupă tăcerea.

Daniel nu se arătă surprins.

— Ba da, desigur ! Ofițerii vorbesc în fiecare zi de război... Pentru ei, războiul este o rațiune de a fi... Mai ales în estul țării ! Zîmbi : În ce mă privește, eu număr zilele, 73... 72... chiar 71, mîine. De rest, puțin îmi pasă ! La sfîrșitul lui septembrie voi fi liber.

O altă rază de lumină îi mîngîie fața. Nu, Daniel nu se schimbase chiar atît de mult. Pe chipul acesta, cu un oval atît de pur, pe care regularitatea trăsăturilor imprima un fel de solemnitate (mai ales atunci cînd, ca astă-seară, era întunecat de oboseală și tristețe), zîmbetul își păstrase strălucirea de odinioară : un zîmbet ușor, venind de departe, care-i ridica piezișbuza de sus, lăsînd să i se vadă șiragul luminos al dinților... Un zîmbet sfios și totuși zburdalnic... Altădată, în copilărie, Jacques nu se putea stăpîni să nu pîndească cu plăcere pe buzele prietenului său zîmbetul acesta cuceritor, căruia nu-i puteai rezista ; chiar și acum simți cum el se revarsă de pe buzele lui Daniel și-l învăluie cu un fel de căldură blîndă.

— Trebuie să-ți fie tare nesuferită viața asta de cazarmă...

— Nu... Nu prea...

Puținele cuvinte ce și le aruncau astfel și care cădeau în mijlocul tăcerii erau aidoma parîmelor azvîrlite de marinari de la o barcă la alta și care cad de zeci de ori în apă înainte de a fi prinse din zbor.

După o pauză destul de lungă, Daniel repetă :

— Nu prea... La început, da : corvoada gunoiului, corvoada latrinei, corvoada scuipătorilor... Acum sînt subofițer, mai merge... Am chiar prieteni buni acolo : printre cei vechi, printre camarazi... Și, dacă mă gîndesc bine, sînt mulțumit că am făcut milităria.

Jacques îl țintea cu o privire atît de străină, atît de disprețuitoare, încît Daniel era gata să se supere. Atitudinea plină de rezervă a lui Jacques, tăcerile lui, întrebările, chiar trădau un fel de superioritate, un fel de a-l privi de sus, care-l jignea adînc pe Daniel. Dar puterea dragostei lui se dovedi a fi, totuși, mai tare. Ceea ce punea o stavilă între el și prietenul său, nu, nu era neînțelegerea aceasta superficială, pe care faptul că nu se văzuseră de atîta timp o explica îndea-

juns, ci era mai degrabă faptul că nu știa nimic despre Jacques, că nu putea afla nimic despre trecutul fugarului... Va trebui să-i recîștige încrederea... Se aplecă deodată și, cu glasul schimbat, cu un glas duios, convingător, ce părea că face apel la toată iubirea de care mai dispunea Jacques, murmură :

— Jacques...

De bună seamă că nădăjduia să i se răspundă imediat, cu un elan, cu un cuvînt izvorît din inimă sau măcar cu un gest de încurajare... Dar Jacques, instinctiv, făcu o mișcare a trupului ca pentru a se feri într-o parte...

Daniel, hotărît să riște orice, îl întrebă scurt :

— Lămurește-mă odată ! Ce s-a întîmplat acum patru ani ?

— Știi foarte bine.

— Nu ! N-am înțeles niciodată ce a fost. De ce ai plecat ? De ce nu mi-ai spus nimic, mie, prietenul tău, chiar dacă mi-ai fi cerut să păstrez taina ?... Cum m-ai putut lăsa atîția ani de zile fără nici o veste de la tine ?

Jacques își înfundă capul între umeri. Îl privea pe Daniel cu un fel de înverșunare. Făcu un gest de oboseală :

— La ce bun să dezgropăm morții ?...

Daniel îl prinse de încheietura mîinii.

— Jacques !

— Nu.

— Ce ? Spui cu adevărat nu ? Oare, într-adevăr, n-am să aflu niciodată ce te-a împins să faci... o asemenea faptă ?

— Te rog... lasă... murmură Jacques, trăgîndu-și brațul.

Daniel tăcu și se ridică încet.

— Mai tîrziu, mai tîrziu... mormăi Jacques cu o oboseală ce părea de neînvins și care făcu și mai neașteptată izbucnirea glasului său, cînd, peste o clipă, reluă deodată, furios : *„O asemenea faptă" !* S-ar zice, zău, că am săvîrșit o crimă !... Urmă pe nerăsuflate : Și, întîi de toate, ce, e oare nevoie de atîtea explicații ? Ți se pare, într-adevăr, de neînțeles ca unui om să-i vină chef, într-o bună zi, s-o rupă cu trecutul ? Să plece în lumea largă, fără alt complice în afară de el însuși ?... Tocmai tu nu înțelegi asta ? Tocmai tu nu înțelegi ce înseamnă a nu admite să ți se pună botniță, a nu te lăsa mutilat la infinit ? A avea, măcar o dată în viață, curajul de a fi tu însuți ? Curajul de a te lăsa în adîncurile tale spre a descoperi tot ceea ce pînă atunci era mai puțin înțeles, mai disprețuit, și să spui, în sfîrșit : „Iată, ăsta sînt eu în esență" ? Curajul de a le striga tuturor : „N-am nevoie de voi !"... Adevărat, tocmai tu nu poți înțelege asta ?

— Ba da, ba da, înțeleg foarte bine, murmură Daniel.

La început, ascultase cu un fel de desfătare glasul acesta apăsat, dureros, fierbinte, în care-l regăsea pe Jacques al lui dintotdeauna. Dar imediat desluși, fără a se îndoi de asta, ceva fals în brutalitatea lui : izbucnirea lui de acum era, înainte de toate, o portiță de scăpare... Și înțelese că niciodată Jacques nu va consimți să aibă o explicație sinceră cu el, o explicație care i-ar fi ușurat pe amîndoi deopotrivă. N-avea încotro : trebuia să renunțe la a afla ceva. În același timp, trebuia să renunțe și la prietenia lor, la prietenia aceea rară, de care fusese atît de mîndru. Aceasta i-o spunea răspicat simțul lui lăuntric și inima i se strînse. Dar în seara asta avea atîtea alte motive ca să fie trist...

Cîteva minute rămaseră față în față, fără să-și spună un cuvînt, fără să facă un gest, fără să se privească măcar. Într-un tîrziu, Daniel își adună picioarele pe care și le întinsese înainte, și își trecu mîna peste frunte.

— Oricum, trebuie să mă întorc acolo, sus, murmură el cu un glas fără expresie.

— Da, spuse Jacques, ridicîndu-se repede. Și eu trebuie să plec.

Daniel se ridică și el în picioare :

— Îți mulțumesc c-ai venit.

— Cere iertare mamei tale, din partea mea, că te-am reținut atît de mult...

Fiecare aștepta ca celălalt să facă primul pas.

— La ce oră îți pleacă trenul ?

— La douăzeci și trei și cincizeci de minute.

— P.L.M.[1] ?

— Da.

— Ai să găsești mașină ?

— Nu-i nevoie... Tramvaiul care trece pe acolo mă...

Tăcură, jenați de propriile cuvinte.

— Te conduc pînă la poartă, spuse Daniel, pornind pe alee.

Străbătură toată grădina fără un cuvînt.

Cînd ajunseră în bulevard, un automobil se opri lîngă gardul de fier. O femeie tînără, cu capul gol, apoi un domn în vîrstă săriră afară. Chipurile lor erau răvășite. Trecură repede prin fața celor doi tineri, care, nu atît din curiozitate, ci mai mult ca să facă ceva, îi urmăriră o clipă cu privirea.

Jacques, grăbind despărțirea, întinse mîna. Daniel i-o strînse în tăcere. Se priviră un moment, în timp ce mîinile

1 *Paris — Lyon — Méditerranée* — companie de cale ferată.

lor rămîneau încleștate. Daniel schiță apoi un zîmbet sfios, căruia Jacques găsi puterea să-i răspundă. Ieși repede pe poartă și trecu trotuarul larg și luminat. Dar, înainte de a porni la vale, se întoarse, să mai privească o dată în urma lui. Daniel rămăsese în locul lui. Jacques îl văzu ridicînd mîna, apoi se întoarse și el și se pierdu în întunecimea arborilor.

Departe, prin frunzișul grădinii, se zăreau ferestrele luminate ale casei... Jenny...

Atunci, fără să mai aștepte tramvaiul, Jacques porni cu pași repezi spre Paris, spre tren, spre Geneva, aproape alergînd, ca și cum ar fi vrut să-și salveze viața.

XXV

Doamna de Battaincourt stătea într-un fotoliu din salonul cel mare cu paravan lăcuit (Antoine îi poruncise lui Léon să nu lase pe nimeni să intre în biroul lui, oricine ar fi) și căsca plictisită.

Ferestrele erau deschise. Se înserase și în casă nu se simțea nici o adiere. Anne își scutură umerii și lăsă să-i cadă pe spetează fotoliului mantoul ușor de seară.

— Ne face să-l așteptăm, dragă Fellow, murmură ea.

Urechile pechinezului, întins alene pe covor, tresăriră ușor. Anne cumpărase ghemul ăsta de mătase galbenă la expoziția din 1900 și purta cu ea peste tot, cu îndărătnicie, această splendoare chircită, cu dinții găunoși și mereu gata să mîrîie.

Fellow ridică deodată capul și Anne își îndreptă trupul: recunoscură amîndoi pasul grăbit al lui Antoine, apoi felul său brusc de a deschide și închide ușile.

În sfîrșit, venise. Masca lui de medic trăda îngrijorare.

Își lipi ușor buzele de părul Annei; sărutul îi alunecă pînă pe ceafă, făcînd-o să simtă un fior de plăcere. Ea își ridică brațul și-i mîngîie încet, cu degetele, fruntea frumoasă, pătrată, ridicătura voluntară a sprîncenelor, tîmpla, obrazul. Apoi îi ținu o clipă în palme falca, falca aceea puternică, a celor din familia Thibault, pe care o iubea și de care se temea în același timp. În sfîrșit, își înălța fruntea, se ridică și zîmbi:

— Ia uită-te la mine, Tony! Da! Ochii tăi se uită la mine, dar gîndul ți-e în altă parte... Nu pot să sufăr cînd te văd așa, cu chipul ăsta de „om serios".

Antoine o luă de umeri și o ținu în fața lui, strîngîndu-i cu amîndouă mîinile omoplații. Se îndepărtă puțin de ea și, fără să-și retragă mîinile, o privi lung, de sus pînă jos, ca pe un bun propriu. Antoine se simțea legat de Anne nu atît prin faptul că era frumoasă, cît prin aceea că părea făcută pentru dragoste.

Anne se lăsa cercetată și-l înfășura cu ochii ei plini de viață și de bucurie.

— Așteaptă-mă cîteva minute, să-mi schimb hainele și sînt gata, spuse Antoine, împingînd-o delicat și îndemnînd-o să se așeze.

De cîtva timp, Antoine își îmbrăca atît de des smochingul, încît acum nu-i trebuiră decît cinci minute ca să facă un duș, să se bărbierească, să-și pună cămașa rece, ca scoasă dintr-un răcitor, vesta albă și celelalte haine pregătite dinainte, pe care Léon i le întindea, una cîte una, cu ochii în pămînt și cu gesturi stîngace, de parc-ar fi slujit în fața unui altar.

— Pălărie de paie și mănuși de automobilist, spuse Antoine cu jumătate de glas.

Înainte de a ieși din odaie, aruncă o privire în oglinda în care se vedea în întregime și-și trase manșetele. De la o vreme, se obișnuise să aprecieze sentimentul de bună dispoziție și voioșie pe care ți-l dau albiturile fine, cu guler făcut pe măsură, o haină bine croită. A petrece, după o zi de muncă, o seară de huzur, fără să se gîndească la cheltuială, îi se părea acum un lucru firesc, sănătos chiar ; și era fericit să împartă momentele acestea de odihnă și distracție cu Anne, deși nu se sfia deloc să se distreze și fără ea, ca un egoist, de unul singur, cum i se întîmpla uneori.

— Unde cinăm, Tony ? întrebă Anne, în timp ce Antoine îi ajuta să-și pună haina de seară și o sărută pe gîtul gol. N-aș vrea să mergem în oraș... E atît de cald. Dacă ne-am duce pînă la Marly, la Prat ? Sau mai bine la Coq, ce zici ? Ar fi mai vesel.

— E departe.

— Ce are a face ? Dincolo de Versailles, șoseaua a fost reparată.

Anne avea un fel al ei de a spune : „Dacă am face asta ? Dacă ne-am duce în cutare loc ?“ cu un glas aproape nepăsător, cu o privire puțin obosită ; și propunea, ca o fetiță naivă, cele mai neașteptate locuri de hoinăreală, fără să țină seama niciodată de distanță, de oră, de osteneală sau de

preferințele lui Antoine și nici de cheltuiala legată de capriciile acestea.

— Bine, fie, hai la Coq, răspunse Antoine binevoitor. Școală, Fellow !

Se aplecă, luă cățelul subsuoară, deschise ușa și se dădu la o parte, ca să-i facă loc Annei să treacă.

Anne se opri în mijlocul camerei. Albastrul întunecat al mantoului ei de seară, culoarea lăptoasă a rochiei, lacul negru al paravanului făceau ca pielea feței sale să capete un luciu mat, ca de bronz. Întoarsă spre el, îl privea ca pe un cireș înflorit. Șopti : „Tony al meu..." atît de încet, de parcă n-ar fi vorbit cu el.

— Haidem, o îndemnă Antoine.

— Să mergem, suspină Anne, ca și cum faptul de a alege un restaurant la patruzeci și cinci de kilometri de Paris nu era decît încă o supunere în fața capriciilor unui despot.

Și, foșnind din volănașele de tafta, Anne trecu pragul bine dispusă și cu pasul mlădios.

— Cînd mergi, murmură Antoine la urechea ei, semeni cu o fregată frumoasă care alunecă spre larg...

Cu toate că mașina era puternică și ușor de stăpînit, lui Antoine nu-i mai făcea nici o plăcere să conducă el însuși ; dar știa că cea mai mare plăcere a ei era să plece singură cu el, fără șofer, de-a lungul șoselelor.

Soarele apusese. Seara era, totuși, caldă. Antoine o luă prin pădure, pe drumuri lăturalnice, mai puțin umblate. Prin ferestrele deschise ale automobilului pătrundea un aer călduț, cu miros umed de ierburi și tufișuri.

Anne pălăvrăgea cînd de una, cînd de alta. Amintindu-și de ultima sa călătorie la Berck, începu să vorbească de soțul ei, ceea ce i se întîmpla rar :

— Închipuie-ți că nu voia să mă lase să plec ! M-a rugat, m-a amenințat, a fost foarte nesuferit ! Totuși, m-a însoțit la gară. Dar își luase o mutră de martir... Pe peron, în clipa plecării, a avut îndrăzneala să-mi spună : „Așadar, n-o să te schimbi niciodată ?" Atunci i-am aruncat de sus, din vagon, un : „Nu !" știi, un „nu" din cele care lasă să se înțeleagă multe !... Și așa și este, n-o să mă schimb ! Nu-l mai pot suferi, n-am ce-i face !

Antoine zîmbea. Îi plăcea s-o vadă mînioasă. Cîteodată îi spunea : „Tare îmi place cînd te încrunți ca un pirat". Își amintea de Simon de Battaincourt, prietenul lui Daniel și al lui Jacques, cu botul ascuțit, ca de capră, cu părul de culoa-

rea cînepii topite, cu chipul blînd, puțin posomorît ; în general, destul de antipatic.

— Cînd mă gîndesc că am fost odată îndrăgostită de nătărăul ăsta ! continuă Anne. Și probabil... tocmai din cauză că...

— Din ce cauză ?

— Ei, din cauza prostiei lui... Fiindcă avusese atît de puține aventuri sentimentale în viață... Asta mi se părea ceva răcoritor ; mă stimula. Era oarecum un prilej să-mi reîncep viața... N-ai crede cît de proastă pot fi uneori !

Își aminti de hotărîrea de a vorbi mai mult despre ea însăși, de trecutul ei ; acum prilejul era cel mai nimerit. Se cuibări lîngă el, își rezemă capul de umărul lui și se lăsă pradă amintirilor, cu privirea ațintită de-a lungul drumului :

— Îl întîlneam cîteodată în Touraine, cînd mă duceam la vînătoare. Băgasem de seamă că mă privea mereu, dar nu-mi vorbea deloc. Într-o seară, cînd mă întorceam spre casă, l-am întîlnit în pădure. Mergea pe jos, nu-mi mai amintesc din ce cauză. Eram singură. I-am spus șoferului să oprească mașina și l-am invitat să-l duc pînă la Tours. S-a făcut roșu ca un rac. S-a suit în mașină. Nu scotea o vorbă. Se înnopta. Și, deodată, înainte de a ajunge la bariera orașului...

Antoine o asculta distrat, atent la drum, la ritmul motorului.

Anne... După părerea lui, femeia aceasta va iubi și alți bărbați ; își va urma soarta. Nu-și făcea iluzii asupra dăinuirii legăturii lor. „Ciudat, gîndi el, cum m-au atras totdeauna emancipatele astea cu sînge clocotitor." Adeseori se întrebase dacă legătura asta ușoară, la care se mărgineau raporturile lui cu amanta sa, nu era o formă incompletă a dragostei, destul de sărăcăcioasă. „Tu confunzi iubirea cu pofta simțurilor", îi spusese Studler mai deunăzi. Incomplet ori nu, ăsta era felul lui de a iubi și se simțea mulțumit. În felul ăsta, nu-și irosea energia de om harnic, care se voia liber, pentru a se consacra fără precupețire vocației sale. Își aminti de convorbirea pe care o avusese de curînd cu Studler. Califul îi citase cuvintele unui tînăr scriitor, cunoscut de-al lui, un anume Péguy : „A iubi înseamnă a ierta greșelile ființei iubite". Pe Antoine îl surprinsese foarte mult formula. O asemenea iubire nimicitoare, fără frîu, în stare să te prostească, îi provoca o mare mirare, o teamă și chiar un fel de scîrbă.

Automobilul intră pe pod, traversă Sena și urcă coasta spre Suresnes.

— Pe aici, pe undeva, e o cîrciumioară unde se mănîncă tot soiul de pești prăjiți, spuse Anne deodată, arătînd cu brațul.

(Pe vremuri, o aducea aici, mereu, Delorme, Delorme, un fost student în medicină, care ajunsese farmacist la Boulogne și care, ani de zile, pînă în iarna trecută, cînd Anne se lecuise, în sfîrșit, de obiceiul de a lua droguri, plătise scump dăruirea de sine a acestei amante nesperate, aprovizionînd-o cu morfină.)

Temîndu-se ca Antoine să nu-i pună vreo întrebare, se sili să rîdă :

— Face să te duci acolo numai ca s-o vezi pe patroană ! O mătușică bondoacă, îndesată, cu bigudiuri și ciorapii căzuți pe glezne. Eu aș umbla mai degrabă cu picioarele goale decît cu ciorapii răsuciți ca tirbușonul. Tu nu ?

— O să mergem într-o duminică, spuse Antoine.

— Nu, nu duminica. Știi doar că nu pot suferi duminicile ! Nu-mi place gloata aceea de oameni care încurcă circulația sub cuvînt că se odihnesc !

— Dacă te gîndești bine, e un noroc că ceilalți oameni muncesc șase zile din șapte, spuse Antoine cu un accent batjocoritor.

Anne nu înțelese dojana și începu să rîdă.

— Bigudiuri ! Grozav de mult îmi place cuvîntul ăsta ! Capătă în gură un sunet ca de castaniete. Cînd voi avea un alt cîine, îl voi boteza Bigudiu... Dar n-o să am niciodată alt cîine, urmă ea cu gravitate. Cînd Fellow o să îmbătrînească, am să-l otrăvesc. Și nu mai iau altul.

Medicul zîmbi, fără a întoarce capul.

— Ai avea curajul să-l otrăvești pe Fellow ?

— Da, spuse Anne răspicat, dar numai cînd o să fie bătrîn de tot și neputincios.

Antoine o privi scurt. Își aduse aminte de zvonurile ciudate care se răspîndiseră în legătură cu moartea lui Goupillot. Cîteodată, rar, își amintea de ele. De cele mai multe ori ca să le ia în derîdere. Totuși, Anne, uneori, îl înspăimînta. „E în stare de orice, gîndi el. De orice, chiar să otrăvească un soț bătrîn de tot și neputincios".

Întrebă :

— Și am putea ști cum ? Cu stricnină ? Cu cianură ?

— Nu, cu un barbituric... Cel mai bun ar fi dialul. Dar e trecut pe tabela B, trebuie rețetă... Ne vom mulțumi numai cu dial ! Nu-i așa, Fellow ?

Antoine rîse, fără chef :

— Nu-i chiar atît de ușor să-l dozezi corect !... Un gram, două, mai mult ori mai puțin decît trebuie, și toată treaba-i stricată...

— Un gram, două ? Pentru un cîine, care n-are nici trei kilograme ? Habar n-ai, domnule doctor ! Făcu o scurtă socoteală și spuse încet : Nu, cu douăzeci și cinci de centigrame de dial, cel mult douăzeci și opt, îi fac de petrecanie lui Fellow !

Anne tăcu. Antoine, de asemenea. Se gîndeau oare amîndoi la același lucru ? Nu, căci ea repetă :

— N-o să iau niciodată alt cîine în locul lui Fellow... Niciodată. Te miră ? Se lipi iarăși strîns de el. Fiindcă sînt în stare să fiu credincioasă, știi, Tony... Foarte credincioasă...

El încetini mersul mașinii, ca să ia un viraj și să treacă peste calea ferată.

Anne zîmbea distrată, cu privirea de-a lungul șoselei.

— De fapt, Tony, am fost născută să fiu femeia unei mari, unei singure iubiri... Nu-i vina mea dacă am avut viața pe care am avut-o... Oricum, adăugă cu convingere, pot spune un lucru : nu m-am murdărit niciodată... (Era de bună-credință ; îl uitase pe Delorme.) Nu-mi pare rău de nimic, încheie ea.

Anne rămase cîteva clipe tăcută, cu tîmpla rezemată de umărul lui Antoine, privind crîngul năpădit de umbrele serii și norii de muște dănțuitoare pe care-i spinteca automobilul din mers.

— E ciudat, continuă ea. Cu cît sînt mai fericită, cu atît mă simt mai bună... Sînt zile în care doresc atît de mult să-mi consacru viața cuiva, pentru ceva !

Antoine fu izbit de nostalgia ce se deslușea în tremurarea glasului ei. Știa că este sinceră ; că luxul, situația ei în lume — obiective atinse după cincisprezece ani de calcule și manevre — nu-i aduseseră nici liniștea, nici fericirea pe care le dorea.

Anne suspină :

— Să știi, Tony, sînt hotărîtă ca în iarna viitoare să-mi croiesc o altă viață... O viață folositoare... Și tu trebuie să mă ajuți. Îmi făgăduiești ?

De la un timp, vorbea foarte des de acest proiect. De altfel, Antoine știa că era în stare să-și schimbe felul de viață. În ciuda slăbiciunilor, avea și multe însușiri frumoase : era înzestrată cu o inteligență deosebit de vie, cu o dîrzenie pe care nimic nu era în stare s-o frîngă. Dar, ca să izbutească să se schimbe și ca să meargă înainte pe drumul dorit, ar trebui

să aibă lîngă ea pe cineva care s-o îndrume și s-o ajute să-și învingă slăbiciunile ; pe cineva ca el. În iarna trecută avusese prilejul să-și dea seama cîtă înrîurire exercita asupra ei cînd el își pusese în gînd s-o facă să se lase de morfină : izbutise s-o convingă să urmeze, timp de opt săptămîni, o cură severă de dezintoxicare, într-o clinică din Saint-Germain, de unde se întorsese foarte slăbită, dar vindecată cu totul. Și de atunci Anne nu mai pusese mîna pe seringă. Fără îndoială că Antoine ar putea, dacă și-ar da osteneala, să îndrume spre ocupații serioase această energie ce se risipea fără nici un rost. Un semn din partea lui Antoine și viitorul ei ar putea fi schimbat... Totuși, el era hotărît să nu facă acest semn. Își dădea prea bine seama ce obligații noi, care l-ar fi absorbit cu totul, și-ar fi luat cu o astfel de „salvare". Orice acțiune angajează la ceva, cu atît mai mult o acțiune generoasă... Iar el, Antoine, avea și așa destulă bătaie de cap să-și conducă propria sa viață, să-și apere libertatea. Asupra acestor lucruri nu se tîrguia. Dar, oride cîte ori se gîndea la ele, se simțea emoționat, întristat ; era ca și cum ar fi întors capul, ca să nu vadă cum se întinde spre el mîna cuiva care se înecă...

Printr-o întîmplare neașteptată, ospătăria Coq d'Argent era aproape goală în seara aceea.

La oprirea automobilului, *maître d'hôtel,* chelnerii și pivniceriі se grăbiră să-i primească pe clienții aceștia întîrziați și-i însoțiră ceremonios din boschet în boschet. O mică orchestră, ascunsă în verdeață, începu să cînte în surdină. Tot personalul acela părea că execută o punere în scenă regizată cu precizie ; însuși Antoine păsea în urma Annei cu aerul firesc și sigur de el al unui actor care-și face intrarea într-un rol de succes învățat pînă în cele mai mici amănunte... Meselе erau despărțite cu discreție unele de altele, cu desișuri de lemn-cîinesc și coșuri înalte de flori. În sfîrșit, Anne alese o masă și prima ei grijă fu să-și instaleze cățelul pe perniță pe care administratorul localului o așezase, cu amabilitate, pe nisipul aleii. (O perniță de creton roz, căci totul era roz la Coq, de la răsadurile de begonii și fețele de masă, pînă la umbrelele mari, ce te apărau ziua de soare, și la lampioanele atîrnate printre crengi.)

Anne stătea în picioare și cerceta cu de-amănuntul lista de bucate. Îi plăcea să se arate mîncăcioasă. *Maître d'hôtel,* înconjurat de chelneri, tăcea, atent, cu creionul în gură. Antoine aștepta ca Anne să se așeze. Ea se întoarse spre el și arătă pe listă, cu mîna de pe care-și scosese mănușa, mai

multe feluri de bucate. Socotea că Antoine ține cu orgoliu la toate prerogativele lui — ceea ce nu era departe de a-devăr — și că nu-i plăcea să se adreseze chiar ea oamenilor de serviciu. Antoine comandă bucatele alese, cu glasul răspicat și familiar de care se folosea în astfel de prilejuri. *Maître d'hôtel* își notă comanda, cu semne de respect și aprobare. Antoine îl privea cum scrie. Îi plăcea supunerea plină de considerație a personalului. Atitudinea asta i se părea atît de firească, încît aproape credea, cu naivitate, că toată lumea îl iubește.

— Ah, uite ce *pussy* adorabil! exclamă Anne, întinzîndu-și brațul spre un drăcușor negru, care sărise pe măsuța de servit și pe care chelnerii îl goneau scandalizați, plesnindu-l cu șervetele.

Era un pisoi de vreo șase săptămîni, negru ca un corb, slab ca un țîr, cu burta ca un balon și cu ochii verzi și ciudați într-un cap enorm.

Anne îl luă cu amîndouă mîinile și-l ridică, rîzînd, pînă la obrazul ei.

Antoine zîmbea, cam plictisit:

— E un cuib de purici, Anne... Și o să te zgîrie.

— Nu, nu ești un cuib de purici... Tu ești un *pussy* drăgălaș, spuse Anne, strîngînd la piept micul animal jegos și mîngîindu-i capul cu vîrful bărbiei. Ce burtă are! Parcă-i un dulăpior Louis XV! Și ce cap mare! Seamănă cu o ceapă care încolțește... Ai băgat de seamă, Tony, ce caraghioasă înfățișare au cepele cînd încolțesc?

Antoine, neavînd altceva de făcut, începu să rîdă; un rîs silit, ceea ce i se întîmpla rar; se ascultă, el însuși mirat, și deslușì deodată un anumit sunet în rîsul acesta. „Poftim, își spuse el cu o ciudată strîngere de inimă, am rîs întocmai ca tata...“ De cînd se știa, Antoine nu dăduse nici o atenție felului în care rîdea domnul Thibault; și iată că în seara asta descoperea deodată rîsul tatălui său și încă în propria gură.

Anne se străduia să silească pocitania de animal să-i stea pe genunchi, cu mari pagube pentru taftaua ei *créme*.

— Ah, răutăciosul! exclamă ea, încîntată. Ia toarce puțin, domnule Belzebut!... Ia te uită... Înțelege tot!... Sînt sigură că are suflet, spuse cu seriozitate. Trebuie să mi-l cumperi, Tony... O să fie mascota noastră! Simt că, atîta vreme cît va fi cu noi, nu ni se va întîmpla nimic rău!

— Te-am prins! spuse Antoine, ironic. Să te mai aud susținînd că nu ești superstițioasă!

O mai necăjise și altă dată, în glumă, cu superstițiile ei. Anne îi mărturisise că seara, cînd se învîrtea singură prin cameră, pregetînd să se culce, deoarece i se părea că are premițirea unei nenorociri, scotea adesea dintr-un sertar, în care păstra amintiri din trecutul ei, un vechi tratat de cartomanție și-și dădea în cărți pînă cînd pica de somn.

— Ai dreptate, spuse ea deodată. Sînt stupidă ! Dădu drumul pisoiului, care făcu două-trei sărituri clătinîndu-se și dispăru printre plante. Apoi privi în jurul ei, ca să se asigure că sînt singuri, și șopti, împlîntîndu-și privirea în ochii lui Antoine : Mustră-mă... îmi place grozav... Am să te ascult, ai să vezi... O să mă îndrept. O să fiu cum vrei tu...

Antoine se gîndi că Anne îl iubește poate mai mult decît ar fi vrut el. Zîmbi și-i spuse să-și mănînce supa, ceea ce ea și făcu, ținîndu-și privirea îngropată în farfurie, ca o copilă.

Apoi începu să vorbească despre altceva : despre vacanța pe care se hotărîse s-o petreacă la Paris, ca să fie cît mai aproape de Antoine ; apoi despre procesul pe jumătate politic și pe jumătate pasional, ale cărui amănunte umpleau de cîteva zile coloanele tuturor ziarelor :

— Ce curaj ! Tare mult mi-ar plăcea să fac și eu așa ceva pentru tine ! Să omor pe cineva care ar vrea să-ți facă un rău !

La oarecare depărtare de ei, cele două viori, violoncelul și vioara secundă începură să cînte un menuet. Cîteva clipe, Anne păru că visează, apoi rosti cu glas mîngîietor și grav :

— Să mori din dragoste !

— Fizicul tău s-ar potrivi cu o asemenea faptă, observă Antoine zîmbind.

Anne tocmai se pregătea să răspundă, dar o întrerupse *maître d'hôtel,* care, înainte de a tranșa porumbeii, îi prezentă, ca pe o cădelniță, vasul de argint plin cu legume, din care se ridica un abur de tocană.

Antoine observă că pe genele ei străluceau bobițe de lacrimi. O întrebă din ochi ce are. Nu cumva o jignise fără să vrea ?

— E poate mai adevărat decît crezi... suspină ea fără să-l privească și cu o voce atît de ciudată, încît Antoine nu se putu opri să nu se gîndească la Goupillot.

— Ce-i adevărat ? întrebă el, curios.

Surprinsă de tonul cuvintelor lui, Anne ridică privirea și desluși în ochii lui o tulburare pe care mai întîi n-o înțelese. Deodată se gîndi la convorbirea lor asupra otrăvurilor, la întrebările lui. Cunoștea învinuirile ce se colportaseră pe seama sa după moartea soțului ei ; un ziar din arondismentul

Oise își îngăduise chiar unele aluzii străvezii, care întăriseră în ținutul acela legenda bărbatului multimilionar, sechestrat în castelul lui de o aventurieră, cu care se însurase în pragul bătrîneții, și care murise, într-o noapte, în împrejurări misterioase.

Antoine își drese glasul bine și repetă :

— Ce-i adevărat ?

— Că am fizicul unei eroine de melodramă, răspunse ea scurt, deoarece nu voia să-l lase să vadă că-i ghicise gîndurile. Scoase din poșetă o oglinjoară, în care se privea distrată : Uită-te la mine... Am oare capul cuiva care va muri prostește în patul său ? Nu ; voi muri în condiții dramatice, o să vezi ! Într-o bună zi voi fi găsită în mijlocul camerei, înjunghiată !... Pe covor, în pielea goală... și înjunghiată !... De altfel, am băgat de seamă că în cărți, mai toate eroinele care poartă numele de Anne sfîrșesc totdeauna prin a fi înjunghiate... Știi, continuă, fără a-și ridica ochii din oglindă, mă cuprinde o teamă cumplită cînd mă gîndesc ce urîtă voi arăta moartă. Buzele acelea albe de mort !... E groaznic... Eu, eu vreau neapărat să fiu fardată. De altfel, am trecut asta în testament.

Vorbea repede, mai repede ca de obicei, sîsîind puțin, ca atunci cînd se simțea intimidată. Cu un colț al batistei își șterse delicat lacrimile care-i mai rămăseseră între gene ; apoi își trecu la repezeală puful pe obraji, puse totul la loc în poșetă și-o închise cu zgomot.

— În fond (și mărturisirea aceasta dădu deodată vocii sale de contralto un accent vulgar), n-aș putea să afirm că nu mi-ar face plăcere să am aerul unei eroine de melodramă...

Își întoarse fața spre el și observă că Antoine o studia cu aceeași atenție. Atunci, ea surîse încet și păru că ia o hotărîre.

— Înfățișarea mea mi-a făcut pînă acum cîteva feste. Știi că am fost luată drept otrăvitoare ?

Antoine se codi o clipă. Genele îi tremurară. Mărturisi :

— Știu.

Ea își puse coatele pe masă și, privindu-și amantul drept în ochi, rosti cu un glas tărăgănat :

— Mă crezi în stare de așa ceva ?

Tonul îi era stăruitor, dar privirea i se abătuse din nou, alunecînd în gol.

— De ce nu ? spuse el, jumătate în glumă, jumătate în serios.

Ea rămase cîteva momente tăcută, cu ochii ațintiți pe fața de masă. O fulgeră gîndul că îndoiala asta înflăcăra, poate, puțin, sentimentele pe care le avea Antoine pentru ea; și o clipă fu ispitită să-l lase în bănuiala lui. Dar după ce-l privi din nou, renunță.

— Nu, spuse, cu brutalitate. Realitatea nu-i atît de romantică!... Din întîmplare, s-a nimerit să fiu singură cu Goupillot în noaptea în care a murit, asta e adevărat. Dar a murit cînd i-a sunat ceasul, eu n-am avut nici un fel de amestec.

Tăcerea lui Antoine, felul în care o asculta păreau că cer amănunte mai multe. Anne împinse farfuria din fața ei fără să se fi atins de mîncare și scoase din poșetă o țigară, pe care și-o aprinse, fără ca Antoine să facă vreo mișcare de protest. Anne fuma adesea țigări de acestea, de ceai, pe care și le comanda la New York și care răspîndeau un miros de ierburi arse, acru și stăruitor. Trase cîteva fumuri, aruncînd rotocoale lungi, apoi murmură, plictisită:

— Te interesează poveștile astea vechi?

— Da, răspunse Antoine mai grăbit decît ar fi dorit.

Ea zîmbi și ridică din umeri ca în fața unui capriciu fără însemnătate.

Antoine se gîndea; oare nu-i spusese Anne într-o zi: „M-am obișnuit să mint ca să mă apăr în viață, așa că dacă mă prinzi vreodată cu minciuna, să-mi spui numaidecît și să nu te superi pe mine...“ Antoine nu știa ce să mai creadă. Își aminti, pe neașteptate, de ciudata familiaritate pe care o surprinsese odinioară între Anne și *miss* Mary, guvernanta micuței Huguette. Era absolut sigur că nu se înșelase asupra naturii acestei intimități. Cu toate astea, cînd îi pusese mai tîrziu, zîmbind, iubitei lui unele întrebări precise, nu numai că Anne ocolise orice mărturisire, dar protestase împotriva bănuielii lui cu o indignare atît de mare și o sinceritate atît de izbutită, încît el rămăsese încurcat.

— Nu! Oase? Pentru nimic în lume, ce Dumnezeu! Vrei să se înece?

Un chelner pusese în fața perniței pe care stătea Fellow un blid cu pateu și, ca să facă pe zelosul, voia să-i dea și oasele rămase de la porumbei.

Maître d'hôtel apăru în grabă:

— Doamna dorește ceva?

— Nimic, nimic, spuse Antoine puțin enervat.

Pechinezul se ridică în patru labe și mirosi strachina. Apoi se întinse, își scuturâ urechile, adulmecă aerul cu

scurte încreţituri din nări şi-şi întoarse, cu o mutră îndurerată, capul mic şi teşit spre stăpînă-sa.

— Ce s-a întîmplat, micul meu Fellow ? întrebă Anne.

— Ce s-a întîmplat, băieţele ? repetă, ca un ecou, *maître d'hôtel.*

— Ia să vedem, îi ceru Anne chelnerului. Pipăi castronul cu dosul mîinii : Sigur, pateul dumitale s-a răcit detot ! Ţi-am spus : cald... şi fără pic de grăsime, adăugă ea sever, arătînd cu degetul un bob de grăsime. Orez, morcovi şi puţină carne tăiată mărunt... Doar nu-i cine ştie ce filosofie !

— Luaţi asta de aici ! porunci *maître d'hôtel.*

Un chelner luă castronul, se uită o clipă la pateu, apoi porni ascultător spre bucătărie. Dar înainte de a se îndepărta, îşi ridică o clipă ochii spre masă şi Antoine îi surprinse privirea chiorîşă.

După ce rămaseră singuri :

— Draga mea, spuse el dojenitor, nu crezi că domnul Fellow e cam mofturos ?...

— Chelnerul ăsta e idiot ! îl întrerupse Anne, necăjită foc. L-ai văzut ? Încremenise acolo, lîngă castronul cu pateu !

Antoine adăugă încet :

— Se gîndea, poate, că în timpul ăsta femeia şi copiii lui şed la masă în vreo cocioabă de la mahala...

Ea îşi puse mîna caldă şi tremurătoare pe mîna lui.

— E adevărat, Tony, iubitul meu, e groaznic ce spui ! Totuşi, ce Dumnezeu, nu cred că vrei să-l vezi pe Fellow bolnav... (Părea într-adevăr nedumerită.) Acum de ce rîzi ? Ascultă, Tony, trebuie să-i dai un bacşiş bietului chelner... Acestuia mai cu seamă... Un bacşiş gras... Din partea lui Fellow. Rămase cîteva clipe visătoare, apoi spuse deodată : Închipuie-ţi, şi fratele meu a început cu meseria de chelner... Da, picolo într-o mică ospătărie din Vincennes.

— Nu ştiam că ai un frate, zise Antoine.

(Tonul cuvintelor lui, expresia feţei lăsau să se subînţeleagă : „De altfel, ştiu atît de puţine lucruri despre tine".)

— Ah, acum e departe... Nici nu ştiu dacă mai trăieşte... A plecat în Indochina, s-a angajat în armata colonială... Şi-o fi croit acolo o viaţă nouă. N-am primit niciodată vreo veste de la el... Coborîse, treptat, glasul. Vocea ei gravă îl impresionă. Mai spuse : Ce prostie, aş fi putut foarte bine să-l ajut... Apoi tăcu.

— Şi ? întrebă Antoine după cîteva clipe de tăcere. A murit departe de tine ?

— Cine ? întrebă ea, bătînd din gene.

Stăruința lui Antoine o mira. Totuși, era mulțumită că-l vedea atît de atent la ceea ce spunea ea.

Începu deodată să rîdă. Un rîs neașteptat ușor, comunicativ:

— Închipuie-ți, lucrul cel mai caraghios e că am fost învinuită de ceea ce n-am făcut și n-aș fi avut, poate, niciodată curajul să fac; dar nimeni nu știe care-i adevărata mea vină. O să-ți mărturisesc: eram foarte neliniștită în privința testamentului pe care-l făcuse Goupillot; de aceea, în timpul celor doi ani ai bolii lui, mi-am însușit, fără mustrări de conștiință, o bună parte a averii cu ajutorul unei procuri pe care i-o smulsesem cu concursul unui notar din Beauvais. De altfel, n-ar fi fost nevoie să fac asta, pentru că testamentul era cu totul în favoarea mea, nelăsîndu-i lui Huguette decît partea ce i se cuvenea prin lege... Dar îmi ziceam că, după cei șapte ani de iad petrecuți cu el, aveam dreptul pe deplin să mă servesc eu însămi. Își întrerupse rîsul și adăugă cu duioșie: Tu, Tony, ești primul om căruia îi spun toate astea.

Se scutură deodată, străbătută de un fior.

— Ți-e frig? întrebă Antoine, arătînd cu ochii spre haină.

Noaptea devenea răcoroasă. Se făcuse tîrziu.

— Nu, mi-e sete, răspunse, întinzînd cupa spre vasul cu șampanie la gheață.

Bău cu lăcomie paharul pe care i-l umplu Antoine. Mai aprinse una din țigările ei cu miros acru și se sculă, ca să-și arunce haina pe umeri. Se așeză din nou și-și trase fotoliul, ca să fie cît mai aproape de Antoine.

— Auzi? întrebă ea.

Fluturi de noapte zburau orbiți în jurul lampioanelor, izbindu-se mereu de pînza umbrelelor mari. Orchestra tăcuse. Aproape toate ferestrele localului erau întunecate.

— Nu-i rău aici, dar știu un loc unde ne-am simți și mai bine, spuse Anne cu o privire plină de făgăduințe.

Cum Antoine nu răspundea, ea-l apucă de încheietura mîinii și, întorcîndu-i palma, i-o puse pe fața de masă. Antoine crezu că voia să-i citească în palmă.

— Nu, spuse el, încercînd să-și retragă mîna. (Nimic nu-l enerva mai mult decît profețiile: cele mai frumoase i se păreau întotdeauna foarte mediocre față de viitorul pe care voia să și-l făurească el.)

— Prostule! exclamă Anne, rîzînd și ținîndu-i mîna. Uite, uite ce vreau... Se aplecă brusc, își lipi gura de palma lui și rămase cîteva clipe așa, nemișcată.

Antoine dezmierdă încet, cu cealaltă mînă, ceafa aplecată. În gînd, compara patima aprinsă pe care o avea Anne pentru el cu sentimentele lui atît de măsurate.

În clipa aceea Anne își ridică ușor capul, ca și cum un simț lăuntric ar fi ajutat-o să-i ghicească gîndurile :

— Nu-ți cer să mă iubești așa cum te iubesc eu ; îți cer numai să mă lași să te iubesc...

XXVI

Vanheede tocmai se pregătea să plece și-și fierbea o ceașcă de cafea pe lampa de petrol, ca în fiecare dimineață. Jacques, care nu mai avusese răbdare să-și ducă bagajele în cameră, bătu la ușa lui.

— Ce mai e nou la Geneva ? îl întrebă el, lăsînd jos sacul de călătorie.

Albinosul, din fundul încăperii, își încreți ochii în direcția vizitatorului, pe care-l recunoscu după glas.

— Baulthy ? V-ați și întors ?

Veni spre Jacques, întinzîndu-i mîinile mici ca de copil.

— Arătați bine, spuse el, privindu-l pe Jacques de aproape.

— Da, recunoscu acesta. Nu mă simt rău.

Era adevărat. Împotriva așteptărilor, noaptea asta petrecută în tren îi prinsese foarte bine : îl liniștise. Fiind singur în compartiment, avusese loc să se culce și adormise foarte repede ; nu se trezise decît la Culoz, odihnit, plin de o nouă rîvnă de a munci, ba chiar neașteptat de fericit, parcă se eliberase de ceva, nici el nu știa de ce anume. Cu capul spre fereastră, respirînd adînc aerul dimineții, în vreme ce primele raze de soare împrăștiau fîșiile de negură ce se întindeau ca niște bucăți de vată pe fundul văilor, își cercetase propriile simțăminte, încercînd să-și explice bucuria lăuntrică de care era plin în dimineața aceasta. „S-a terminat, își spusese el, cu zvîrcolirea asta în confuzia ideilor, a doctrinelor. Se arată, în sfîrșit, un țel precis : acțiunea directă împotriva războiului !" Fără îndoială, momentul era grav, hotărîtor. Dar, ținînd seama de bilanțul impresiilor cu care venea de la Paris, de poziția dîrză a socialismului francez, de acordul șefilor, realizat în jurul lui Jaurès și susținut de combativitatea optimistă a acestuia, de conlucrarea, care era pe cale să se înfăptuiască, între activitatea sindicatelor și aceea a partidului — totul

contribuia să-i întărească încrederea în forța de neînvins a Internaționalei.

— Așezați-vă aici, spuse Vanheede, întinzînd pătura peste patul răvășit. (Nu se putea hotărî să-l tutuiască pe Jacques.) Să bem o cafea... A mers bine treaba ? Povestiți-mi. Ce este, ce se spune acolo ?

— La Paris ? Depinde... Publicul nu știe nimic, nu se închisește de nimic. E de necrezut : ziarele nu se ocupă decît de procesul Caillaux, de călătoria triumfală a domnului Poincaré și de sezonul vacanței !... Se spune, de altfel, că presa franceză a primit cuvîntul de ordine să nu atragă atenția asupra evenimentelor din Balcani, ca să nu complice sarcina diplomaților... Dar partidul e în plină acțiune ! Și, vezi dumneata, se pare că se face treabă bună ! Problema grevei generale e pusă, fără ezitare, pe planul întîi. Asta are să fie platforma franceză la congresul de la Viena. Se înțelege, rămîne mereu întrebarea : care va fi atitudinea social-democraților ? În principiu, ei sînt de acord ca problema să fie iarăși discutată. Dar...

— S-au primit vești din Austria ? întrebă Vanheede, punînd un pahar de spălat pe dinți, plin cu cafea, pe măsuța de noapte, pe care stăteau grămadă o mulțime de cărți.

— Da. Vești destul de bune dacă sînt exacte. Cei de la *l'Humanité* păreau aseară convinși că nota Austriei către Serbia n-ar avea un caracter agresiv.

— Baulthy, exclamă deodată Vanheede, sînt mulțumit, mă bucur că te văd !

Zîmbea, ca să se scuze că-l întrerupsese. Continuă îndată :

— A venit Bühlmann. Ne-a povestit ceva care provine din birourile Cancelariei de la Viena ; ceva care dovedește că, dimpotrivă, planurile Austriei sînt diabolice... și premeditate... Toți sînt corupți ! încheie el, întunecat.

— Lămurește-mă, dragă Vanheede, spuse repede Jacques.

În tonul lui se simțea mai mult bună dispoziție și un sentiment de prietenie decît curiozitate. Pesemne că Vanheede își dădu seama de asta, pentru că se apropie zîmbind și se așeză, lîngă Jacques, pe pat :

— Iarna trecută, medicii chemați să-l vadă pe Franz Joseph au constatat o boală a căilor respiratorii... O boală incurabilă, atît de gravă, încît se așteptau ca împăratul să moară înainte de sfîrșitul anului.

— Foarte bine... *requiescat !* comentă Jacques, care n-avea chef deloc, deocamdată, să ia lucrurile în serios.

Își înfășurase batista în jurul paharului, ca să nu-și frigă degetele, și bea, sorbitură cu sorbitură, cafeaua, cam prea tare, preparată de Vanheede. Privirea lui neîncrezătoare și prietenoasă țintea, pe deasupra paharului, chipul palid, cu părul zburlit, al celuilalt.

— Așteaptă, urmă Vanheede. Vorba e că se-ngroașă gluma... Se spune că rezultatul consultației ar fi fost comunicat numaidecît cancelarului... Atunci, Berchtold ar fi convocat la moșia lui diferiți oameni de stat pentru o consfătuire secretă, un fel de consiliu de coroană.

— Zău ? !... îl întrerupse Jacques, amuzat.

— Acolo, domnii aceia — printre care Tisza, Forgach și șeful de stat-major, Hötzendorf — ar fi judecat așa : moartea împăratului, ținînd seama de situația actuală, va provoca în Austria mari greutăți interne. Chiar dacă regimul dublei monarhii rămîne în picioare, Austria va fi pentru mult timp slăbită : va trebui să renunțe, o perioadă îndelungată, la îngenunchere a Serbiei și Serbia trebuie îngenuncheată pentru a asigura viitorul imperiului. Ce-i de făcut ?

— Să se grăbească oare expediția împotriva Serbiei înaintea morții bătrînului ? întrebă Jacques, care începea să-l asculte mai atent.

— Da... Dar unii merg încă și mai departe...

Jacques îl privea pe Vanheede vorbind și, în fața acestui obraz nevinovat, ca al unui înger, fu izbit din nou de contrastul dintre înfățișarea lui firavă și forța dîrză pe care o simțeai cîteodată în el, întocmai ca pe un sîmbure tare în mijlocul unei paste incolore. „Ce omuleț admirabil e Vanheede ăsta !" gîndi Jacques, surîzînd. Își amintea cum, duminica, în ospătăriile de pe malul lacului, albinosul se ridica deodată de la masă, la mijlocul unei discuții politice pătimașe, și pleca spunînd : „Totul e hîd, e putred". Și se ducea, singur, să se dea în leagăn, ca un copil.

— ...unii merg încă și mai departe, continuă Vanheede cu glasul lui ca sunetul unui flaut. Spun că atentatul de la Sarajevo ar fi fost organizat de agenți provocatori aflați în solda lui Berchtold, ca să grăbească mult așteptatul prilej ! Și mai spun că Berchtold ar fi dat două lovituri dintr-o dată : mai întîi, ar fi scăpat tronul de un urmaș îngrijorător, prea pacifist ; și, în al doilea rînd, ar fi deschis drumul unui război împotriva Serbiei înainte de moartea împăratului.

Jacques rîdea.

— Ceea ce-mi spui tu e o poveste năstrușnică cu bandiți...

— Cum, nu credeți, domnule Baulthy ?

— Ah, răspunse Jacques serios, eu cred că ne putem aștepta la orice, absolut la orice din partea unui om ambițios și deformat de viața politică, de îndată ce un astfel de om simte că are în mîini puterea absolută ! Istoria nu-i decît o necontenită dovadă a acestui fapt... Dar, ceea ce mai cred eu, dragă Vanheede, este că planurile cele mai machiavelice se vor nărui în fața voinței de pace a popoarelor.

— Și credeți că asta este și părerea Pilotului ? întrebă Vanheede, clătinînd din cap.

Jacques îl privi întrebător.

— Vreau să spun... vorbi din nou belgianul, că Pilotul nu neagă nici el... Dar dă totdeauna impresia că nu crede cu adevărat în rezistența asta, în această voință a popoarelor...

Chipul lui Jacques se întunecă. Știa foarte bine care era deosebirea de păreri dintre el și Meynestrel. Dar gîndul ăsta îl mîhnea și-l îndepărta din instinct.

— Voința asta, dragă Vanheede, există ! spuse el cu tărie. Vin de la Paris și am încredere. Se poate spune că astăzi, nu numai în Franța, dar pretutindeni în Europa, printre oamenii mobilizați nu sînt nici zece, nici chiar cinci la sută care să fie de acord cu războiul.

— Dar ceilalți nouăzeci și cinci la sută sînt ființe pasive, Baulthy, ființe resemnate !

— Știu prea bine. Dar să nu uiți totuși că printre acești nouăzeci și cinci la sută se află măcar o duzină, măcar o jumătate de duzină de oameni care înțeleg primejdia și se răzvrătesc : guvernele se vor pomeni în fața unor adevărate armate de răsculați... Acești șase la sută trebuie găsiți și grupați în vederea rezistenței. Ceea ce nu-i deloc irealizabil... Și tocmai la asta lucrează acum, pretutindeni, revoluționarii din Europa. Se sculă în picioare. Cît e ceasul ? murmură el, uitîndu-se la ceasul-brățară. Acum trebuie să mă duc la Meynestrel.

— N-o să-l puteți vedea în dimineața asta. Pilotul a plecat cu automobilul la Lausanne, împreună cu Richardley.

— Pe naiba !... Ești sigur ?

— Aveau o întîlnire acolo, în vederea congresului. N-or să se întoarcă înainte de amiază.

Treaba asta părea că-l încurcă pe Jacques.

— N-am încotro. O să aștept pînă la prînz... Tu ce faci în dimineața asta ?

— Voiam să mă duc la bibliotecă, dar...

— Vino cu mine la Saffrio, mai stăm de vorbă pe drum. Am o scrisoare pentru el. L-am văzut pe Negretto la Paris. Își ridică sacul de călătorie și se îndreptă spre ușă : Lasă-mă numai zece minute, ca să mă bărbieresc... Vino de mă ia cînd cobori...

Saffrio locuia singur, pe Rue de la Pélisserie, în Quartier de la Cathédrale, într-o magherniță cu două etaje, la parterul căreia își instalase prăvălioara.

Mare lucru nu se știa despre trecutul lui Saffrio. Era iubit de toată lumea, pentru că era mereu bine dispus și gata oricînd să sară în ajutorul cuiva. Se înscrisese în partidul italian cu mult înainte de a veni în Elveția. Era de șapte ani droghist la Geneva. Părăsise Italia în urma unor dezamăgiri conjugale, de care vorbea adesea pe ocolite, și care l-ar fi împins, după spusele unora, pînă la o încercare de omor.

Magazinul în care intrară Jacques și Vanheede era gol. Cînd sună clopoțelul de deasupra intrării, Saffrio se ivi în ușa din celălalt capăt al prăvălioarei. Ochii lui negri, frumoși, se luminară, plini de căldură.

— *Buon giorno !*

Zîmbea, dădea mereu din cap, își rotunjea umerii — unul mai înalt decît celălalt — desfăcîndu-și larg brațele, cu temeneli prevenitoare de cîrciumar italian.

— Am aici doi compatrioți, îi șopti la ureche lui Jacques. Vino.

Acorda întotdeauna ospitalitate italienilor certați cu legea, aflați sub ordinul de expulzare al guvernului elvețian. (Poliția din Geneva, de obicei foarte blîndă, era cuprinsă, din cînd în cînd, de cîte un mare zel de epurare, dar care ținea puțin și în timpul căruia alunga de pe teritoriul țării pe revoluționarii ce nu erau în regulă cu ordonanțele polițienești. Măsura asta de curățire dura opt sau nouă zile, în cursul cărora cei vizați se mărgineau în general, să-și părăsească odăile mobilate, ca să stea ascunși în cocioaba vreunui tovarăș. Apoi se făcea iar liniște, ca mai înainte. Saffrio era un specialist în acest soi de ospitalitate.)

Jacques și Vanheede îl urmară pe ușa dinspre locuință.

În dosul prăvălioarei se afla un hambar, despărțit de magazin printr-o bucătărie mică. Încăperea semăna foarte bine cu o celulă de închisoare. Era boltită. O ferestruică zăbrelită, care dădea spre o curte pustie, o lumina slab de sus. Dar era atît de bine așezată, încît constituia un ascunziș minunat ; și cum era destul de încăpătoare, Meynestrel o folosea adesea pentru mici întîlniri particulare. O mare parte a unui perete

era acoperit de rafturi, pe care se îngrămădeau fiole, borcane goale, piulițe și alte ustensile vechi de drogherie, care nu mai puteau fi întrebuințate. Pe raftul de sus, trona o litografie cu geamul ciobit și albit de praf, reprezentîndu-l pe Karl Marx.

Într-adevăr, găsiră acolo doi italieni. Unul din ei, foarte tînăr, zdrențăros ca un vagabond, stătea la masă în fața unei farfurii cu macaroane reci cu sos de roșii, din care lua cîte puține cu vîrful cuțitului și le întindea pe pîine. Ridică spre noii-sosiți o privire blîndă de animal rănit, apoi începu să mănînce iar.

Celălalt, mai în vîrstă și mai bine îmbrăcat, stătea în picioare, cu niște hîrtii în mînă. Le veni în întîmpinare. Acesta era Remo Tutti, pe care Jacques îl cunoscuse la Berlin, unde fusese corespondent al unor ziare italiene. Era scund, cu o înfățișare cam feminină; avea ochi vioi și o privire de om deștept.

Saffrio arătă cu degetul spre Tutti :

— Remo a sosit ieri de la Livorno.

— Eu am picat de la Paris, îi spuse Jacques lui Saffrio, scoțînd un plic din portofel. Și am întîlnit pe cineva — ghicește cine ? — care mi-a dat scrisoarea asta pentru tine.

— Negretto ! exclamă italianul, luînd plicul foarte bucuros.

Jacques se așeză și se întoarse spre Tutti.

— Negretto mi-a spus că în Italia au fost concentrați și înarmați acum două săptămîni optzeci de mii de rezerviști, sub pretextul unor mari manevre. E adevărat ?

— În orice caz, vreo cincizeci și cinci sau șaizeci de mii... Și... Dar ceea ce Negretto poate că nu știe este că în armată sînt tulburări serioase. Mai cu seamă în garnizoanele din nord. Numeroase acte de nesupunere ! Comandanții nu mai știu ce să facă. Aproape că au renunțat să mai ia măsuri de represiune.

Glasul melodios al lui Vanheede se ridică în tăcere :

— Așa ! Prin neexecutarea ordinelor ! Prin mijloace pașnice ! Astfel, uciderea nu va mai avea loc pe acest pămînt...

Zîmbiră toți, afară de Vanheede, care se înroși, își încrucișă mîinile și tăcu.

— Așadar, la voi, spuse Jacques, lucrurile n-ar merge prea bine în caz de mobilizare.

— N-ai nici o grijă în privința asta ! spuse Tutti cu tărie.

Saffrio își ridică nasul din scrisoarea pe care o citea :

— La noi, cînd se încearcă să se facă militarism, întregul popor, socialist ori nu, se împotrivește !

— În comparație cu ceilalți, noi avem superioritatea experienței, adăugă Tutti, care vorbea foarte corect limba franceză. Expediția de la Tripoli este pentru noi de domeniul trecutului. Poporul e lămurit : el știe ce înseamnă să încredințezi puterea militarilor !... Nu mă gîndesc numai la suferințele nenorociților care se luptă, dar și la toată molima care năpădește deodată țara : veștile false, propaganda naționalistă, suprimarea libertăților, scumpirea vieții, profitorii cu lăcomia lor de bani... Italia abia a străbătut drumul ăsta. Și n-a uitat nimic ! La noi i-ar fi ușor partidului ca, în caz de mobilizare, să organizeze o nouă Săptămînă roșie !

Saffrio împături cu grijă scrisoarea primită. Strecură plicul în sîn și își aplecă spre Jacques fața frumoasă, arsă de soare, clipind din ochi.

— *Grazie !*

Tînărul se ridică de pe scaun, luă de pe masă o carafă mare de argilă poroasă, în care apa se menținea foarte rece, o ridică spre buze cu amîndouă mîinile și bău îndelung, pe nerăsuflate.

— *Basta !* spuse Saffrio, rîzînd. Se apropie de flăcău și-l apucă prietenos de ceafă : Acum, haide sus să-i tragi un somn, prietene !

Italianul îl urmă spre bucătărie, îi salută în trecere pe ceilalți cu o mișcare grațioasă a capului.

Înainte de a ieși, Saffrio se întoarse spre Jacques :

— Poți fi încredințat că avertismentele noastre au fost auzite ! Regele și întregul guvern au înțeles bine acum că poporul nu-i va mai urma niciodată într-o politică războinică !

Se auzea cum urcă scara mică de lemn care ducea la etaj.

Jacques se gîndea. Prinse ideea din zbor și-l privi pe Tutti.

— Iată ceea ce trebuie să înțeleagă nu conducătorii, care cunosc problema mai bine decît noi, ci anumite cercuri naționaliste germane și austriece, care se mai bizuie încă pe Tripla Alianță și care-și împing guvernele spre aventuri. Tu tot la Berlin lucrezi ? îl întrebă el pe Tutti.

— Nu ! răspunse acesta scurt. Tonul, zîmbetul și privirea plină de taine spuneau limpede : „Mă întrebați zadarnic... Misiune secretă".

În clipa asta intră Saffrio. Dădu din cap și strigă :

— Mînjii ăștia... sst ! făcu el către Vanheede. Sînt atît de încrezători ! Și-s grozav de cutezători ! Încă unul care a căzut în plasa unui agent provocator... Noroc că a fost iute de picior... Și că știa adresa lui moș Saffrio ! Se întoarse spre Jacques, cu un aer serios : Vasăzică, Thibault, vii de la Paris cu o bună impresie, cu încredere ?

Jacques zîmbi.

— Mai mult decît bună ! răspunse el cu căldură.

Vanheede își schimbă scaunul și se așeză lîngă Jacques, cu spatele la lumină. Cînd îi bătea lumina în față, suferea ca o pasăre de noapte.

— N-am întîlnit numai francezi, continuă Jacques. Am vorbit și cu belgieni, cu germani, cu ruși... Pretutindeni, în cercurile revoluționare, s-a dat alarma. Toată lumea a înțeles că amenințarea este gravă. Peste tot, oamenii se grupează, caută un plan de ansamblu. Rezistența se organizează, se înfăptuiește. În mai puțin de o săptămînă, vom avea unan mitate, extindere a mișcării. Asta ne îmbărbătează ! Se vede de pe acum ce forță poate pune în mișcare Internaționala cînd vrea. Și, ceea ce s-a făcut zilele astea, parțial, separat, în toate capitalele, nu-i nimic pe lîngă ceea ce se proiectează ! Biroul internațional a fost convocat la Bruxelles pentru săptămîna viitoare.

— *Si, si...* făcură în același timp Tutti și Saffrio, ale căror priviri pline de căldură nu părăseau fața însuflețită a lui Jacques.

Albinosul clipea și el din ochi și-și apleca trupul înainte, ca să-l privească mai bine pe Jacques, care ședea alături de el. Își întinsese brațul peste speteaza scaunului acestuia și-și pusese mîna pe umărul prietenului său, mîna lui de altfel atît de ușoară, încît Jacques nici nu-i simțea greutatea.

— Jaurès și grupul lui, continuă Jacques, acordă o mare importanță acestei întruniri. Vin delegați din douăzeci și două de țări diferite ! Și delegații ăștia reprezintă nu numai cele douăsprezece milioane de muncitori înscriși, ci, de fapt, și milioane de alți muncitori, pe toți simpatizanții, pe toți șovăielnici, și chiar, printre adversarii noștri, pe toți cei care, în fața primejdiei războiului, își dau bine seama că numai Internaționala poate reprezenta și impune voința de pace a maselor. O să trăim la Bruxelles o săptămînă care va fi istorică. Glasul popoarelor, glasul majorității reale se va putea face auzit și ascultat !

Saffrio se sucea pe scaun.

— Bravo ! Bravo !

— Și trebuie să privim și mai departe, vorbi din nou Jacques, furat de plăcerea de a-și întări propria credință exprimînd-o. Dacă izbîndim, nu va fi numai o bătălie cîștigată împotriva războiului. Va fi mai mult decît atît. Va fi o izbîndă care ar putea da Internaționalei... În aceeași clipă, Jacques își dădu seama că Vanheede se rezema de umărul lui, fiindcă mînuța

acestuia începuse deodată să tremure. Se întoarse spre albi nos și-l bătu cu palma pe genunchi : Da, dragă Vanheed ceea ce se pregătește acolo e, poate, nici mai mult, nici m puțin, și fără zadarnică violență, victoria socialismului în lume ! Și acum, adăugă el, ridicîndu-se cu o mișcare repede hai să vedem dacă s-a întors Pilotul.

Era poate prea devreme ca să-l găsească pe Meynestre acasă.

— Vino cu mine la Treille, să ne odihnim puțin, îi șopti Jacques, strecurîndu-și brațul pe sub acela al albinosului.

Dar Vanheede refuză, dînd din cap. Hoinărise destul.

De cînd se stabilise la Geneva, urmîndu-l pe Jacques, re nunțase la dactilografie și se specializase în cercetările isto rice. Munca era mai prost plătită, dar cel puțin nu era l stăpîn. De două luni de zile își strica tot mai mult vederea adunînd texte pentru *Documente asupra protestantismului*, pe care le publica un editor din Leipzig.

Jacques îl însoți pînă la bibliotecă, apoi rămase singur. Cînd trecu prin fața cafenelei Landolt (care, împreună cu Grütli era localul preferat al tineretului socialist), se opri și intră.

Fu surprins să-l găsească acolo pe Paterson. Englezul, îmbrăcat în pantaloni de tenis, agăța tablouri pe pereți pen tru o expoziție pe care patronul cafenelei îi îngăduise s-o facă în localul lui.

Paterson părea în formă. Tocmai atunci refuzase o afa cere grasă. Un american văduv, *Mr.* Saxton W. Clegg, pe care-l fermecaseră naturile moarte ale lui Paterson, îi oferise cincizeci de dolari ca să picteze după o fotografie ștearsă, mică cît o carte de vizită, un portret în picioare, în mărime naturală, al doamnei Saxton W. Clegg, care pierise în catas trofa de pe Mont Pelé. Nemîngîiatul văduv cerea să-i res pecte o singură dorință : voia ca toaleta doamnei Saxton W. Clegg să fie modificată potrivit ultimei mode pariziene. Pa terson povestea întîmplarea cu mult umor.

„Pat e singurul dintre noi care se bucură de o adevărată voioșie spontană, lăuntrică", își spuse Jacques, privindu-l pe tînărul englez, care rîdea cu gura pînă la urechi.

— O să te însoțesc puțin, dragul meu... spuse Paterson, aflînd că Jacques se duce la Meynestrel. Am primit zilele as tea cîteva scrisori interesante din Anglia. La Londra se spune că Haldane organizează pe tăcute un important corp expediționar. Vrea să fie pregătit pentru orice... Și flota

rămîne mobilizată... Ai citit ce scriu ziarele despre flotă ? Dar despre parada navală de la Spithead ? Toți atașații militari și navali ai armatelor europene au fost invitați solemn să vizioneze, timp de șase ore încheiate, vase de război, sub pavilion britanic, defilînd prin fața lor, unele după altele, la distanțe foarte mici, știi, cum umblă omizile primăvara !... O desfășurare de forțe într-adevăr atrăgătoare, nu-i așa ?... Fudulie ! Fudulie ! încheie el, scuturînd din umeri.

În ciuda tonului ironic, în cuvintele lui se simțea o urmă de mîndrie, ceea ce-l amuza pe Jacques. „Un englez, chiar dacă e socialist, nu va putea rămîne niciodată nesimțitor în fața unei parade navale frumoase", își spuse el.

— Ei, și cu portretul nostru ce facem ? întrebă Paterson în clipa cînd se despărțea de Jacques. Portretul ăsta are o soartă blestemată, dragul meu ! Încă două dimineți și gata ! Atît ! Pe cinstea mea ! Două dimineți... Dar cînd ?

Jacques știa că englezul nu se dă bătut cu una, cu două. Era mai bine să-i facă pe plac și să termine cît mai curînd.

— Mîine dacă vrei. Mîine, la unsprezece, da ?

— *All right !* Ești un adevărat prieten, Jacques.

Alfreda era singură. În chimonoul cu flori mari, cu bretonul negru ca smoala și cu genele ei lungi, aducea prea mult a păpușă orientală ca să nu fi voit anume lucrul acesta. În jurul ei, muștele bîzîiau în razele de soare ce străbăteau printre persienele întredeschise. O conopidă, care fierbea cu zgomot în bucătărie, umplea toată casa cu mirosul ei neplăcut.

Alfreda păru foarte bucuroasă că-l vede pe Jacques.

— Da, Pilotul s-a întors, dar chiar acum mi-a trimis vorbă prin Monier că sînt vești noi și că rămîne la Local cu Richardley. Trebuie să mă duc și eu acolo, cu mașina de scris... Rămîi să dejunezi cu mine, îl pofti ea, luînd deodată o înfățișare serioasă. Pe urmă mergem împreună...

Îl privea cu ochii ei frumoși, sălbatici și lui Jacques i se păru că nu-l poftise la masă numai din pură gentilețe. Voia oare să-l întrebe ceva ? Să-i facă vreo mărturisire ?... Nu prea avea chef să rămînă singur cu ea și de altfel voia să-l vadă cît mai degrabă pe Meynestrel.

Refuză.

Pilotul lucra cu Richardley în micul lui birou de la Parlote.

Cei doi bărbați erau singuri. Meynestrel stătea în picioare, în spatele lui Richardley, care ședea la masă, și

amîndoi erau aplecați asupra unor documente desfăcute în fața lor.

Cînd îl zări pe Jacques, prin ochii lui Meynestrel trecu o fulgerare de surpriză și prietenie. Apoi, privirea lui pătrunzătoare rămase fixă. Se aplecă spre Richardley, ca și cum ar fi vrut să întrebe ceva, și arătă spre Jacques cu o mișcare a bărbiei.

— Evident, aprobă Richardley.

— Șezi, spuse Meynestrel. Terminăm numaidecît. Apoi, către Richardley: Scrie... Asta e pentru partidul elvețian. Dictă cu glasul lui sec, fără timbru: „Chestiunea este rău pusă. Nu asta este problema. În epoca lor, Marx și Engels puteau să ia partea uneia sau alteia dintre națiuni. Dar noi, nu! Noi, socialiștii din 1914, nu putem face nici o deosebire între diferitele state ale Europei. Războiul care amenință este un război imperialist. El n-are alt scop decît de a sluji interesele capitalismului financiar. În privința asta, toate națiunile sînt de aceeași părere. Singura țintă a proletariatului trebuie să fie înfrîngerea tuturor guvernelor imperialiste, fără deosebire. Părerea mea este: neutralitate absolută!..." subliniat. „Prin acest război, cele două grupuri de puteri imperialiste se vor distruge reciproc. Tactica noastră este de a le lăsa să se distrugă. De a le ajuta să se distrugă." Nu. Șterge fraza asta din urmă și scrie: „De a ne folosi de evenimente. Dinamismul aparține stîngii. Minoritățile revoluționare sînt acelea care trebuie să acționeze pentru a mări acest dinamism în timpul crizei, pentru a putea, cînd va sosi momentul, să facă spărtura prin care va trece revoluția".

Se scurseră cîteva clipe.

— De ce nu vine Freda? întrebă Meynestrel nemulțumit.

Luă un blocnotes de pe masă și începu să aștearnă în grabă adnotări scurte pe bucăți mici de hîrtie, pe care i le trecea apoi lui Richardley.

— Asta, pentru comitet... Asta, pentru Bema și Bâle... Asta, pentru Zürich... În sfîrșit, se ridică și se apropie de Jacques. Așadar, te-ai întors?

— Mi-ai spus: „Dacă duminică sau luni nu primești nici o veste de la mine..."

— Așa e, dar ceea ce aveam în vedere n-a dus la nimic. Tocmai mă pregăteam să-ți scriu să rămîi la Paris.

Paris... Jacques se simți cuprins de o tulburare neașteptată, pe care n-avea timp s-o analizeze. Se gîndi deodată, cu un fel de delăsare lașă, ca și cum ar fi renunțat la o luptă, ca

și cum ar fi aruncat povara unei responsabilități asupra altcuiva : „Ei au vrut-o".

Meynestrel urmă :

— Ar fi bine să avem pe cineva acolo în clipa asta. Fișele informative pe care ni le trimiți sînt folositoare. Mă fac să înțeleg atmosfera unui centru pe care nu-l cunosc bine. Fii atent la ce se face la *l'Huma,* chiar mai mult decît la ceea ce se petrece la C.G.T. În ceea ce privește C.G.T.-ul, vom avea alte izvoare de informație... De pildă, legăturile lui Jaurès cu social-democrația și cu englezii. Acțiunea lui la Quai d'Orsay, referitoare la raporturile dintre Franța și Rusia... În sfîrșit, ți-am mai spus toate astea. Ai sosit azi-dimineață ? Nu ești obosit ?

— Nu !

— Te simți în stare să te duci îndărăt ?

— Numaidecît ?

— Astă-seară.

— Dacă-i nevoie... La Paris ?

Meynestrel zîmbi.

— Nu. Ai un mic ocol de făcut : Bruxelles, Anvers... Te lămurește Richardley... Și adăugă cu jumătate de glas : Ea trebuia să vină îndată după masă !...

Richardley închise mersul trenurilor pe care-l cerceta și ridică spre Jacques fața-i ascuțită :

— Ai un tren astă-seară, la ora șapte și un sfert, care sosește la Bâle pe la două noaptea, iar la Bruxelles, mîine la prînz. Apoi pleci la Anvers. Trebuie să ajungi acolo mîine, miercuri, înainte de ora trei după amiază... O misiune care cere oarecare măsuri de prevedere, fiindcă-i vorba să te întîlnești cu Kniabrovski, un om supravegheat de aproape... Îl cunoști ?

— Pe Kniabrovski ? Da, foarte bine.

Înainte de a-l fi cunoscut personal, Jacques auzise vorbindu-se de el în toate cercurile revoluționare. Pe vremea aceea, Vladimir Kniabrovski își termina pedeapsa în închisorile rusești.

Abia eliberat, își reluase îndeletnicirea de agitator. Jacques îl întîlnise iarna trecută la Geneva și, cu ajutorul lui Zelavski, tradusese, pentru ziarele elvețiene, cîteva fragmente din cartea pe care Kniabrovski o scrisese în închisoare.

— Bagă de seamă, spuse Richardley, acum e ras complet și se pare că asta îl schimbă mult.

Richardley stătea în picioare, cu pieptul în afară, cu veșnicul lui zîmbet pe buzele subțiri, și-l învăluia pe Jacques cu privirea sa inteligentă, care arăta că e foarte sigur de sine.

Meynestrel umbla în sus și în jos prin încăperea strîmtă, ca să-și dezmorțească piciorul întepenit ; își ținea mîinile la spate și avea chipul îngrijorat. Deodată se întoarse brusc spre Jacques.

— Cei de la Paris credeau fără nici o rezervă în moderația Austriei, așa e ?

— Da. Ieri, la *l'Huma,* se spunea că nota Austriei nici nu prevedea măcar un termen...

Meynestrel făcu un pas spre fereastră, privi în curte și, întorcîndu-se iarăși spre Jacques, zise :

— Nu se știe...

— Ah... murmură Jacques. Îl trecu un fior ușor și cîteva broboane de sudoare îi umeziră fruntea.

Richardley spuse rece :

— Hosmer a văzut limpede. Evenimentele se precipită.

Pilotul începu să umble iarăși în sus și în jos. Se vedea că este nervos. „Din pricina Austriei ? se întrebă Jacques. Sau fiindcă n-a venit Alfreda ?"

— Vaillant și Jaurès au dreptate, spuse el. Guvernele trebuie să renunțe la nădejdea că vor putea hotărî masele să accepte politica lor războinică. Trebuie să li se impună un arbitraj ! Și asta, numai cu amenințarea grevei generale ! Ați văzut că, acum opt zile, moțiunea a fost votată cu mare majoritate în congresul francez. De altfel, asupra principiului toată lumea este de acord. Dar la Paris se caută mijlocul de a-i constrînge pe germani și de a-i face să se pronunțe tot atît de categoric ca și noi.

Richardley scutură din cap.

— Vreme pierdută... Vor refuza mereu. Argumentul lor, vechiul argument al lui Plehanov și al lui Liebknecht, este foarte puternic : între două popoare care nu sînt la fel de socialiste, greva ar pune națiunea cea mai socialistă la cheremul aceleia care e mai puțin socialistă. Este evident.

— Nemții sînt orbiți de primejdia rusească...

— E și normal ! Ah, dacă Rusia ar fi din punct de vedere social destul de înaintată, pentru ca greva să se poată face în același timp în ambele țări...

Jacques nu se dădu bătut :

— Mai întîi, nu-i deloc atît de sigur că greva nu e cu putință în Rusia : cel puțin, o grevă parțială, ca aceea de la Putilov, și care, extinsă în alte centre, ar putea pune destule

bețe în roate partidului militar... Dar să lăsăm Rusia. Considerațiilor de ordin național, care sînt o piedică pentru social-democrați, li se poate opune un argument puternic. Și anume, să li se spună : „Ordinul de grevă generală, dat peste tot, în mod automat, în ziua mobilizării, ar fi o primejdie pentru Germania. Fie ! Dar greva preventivă ? Aceea pe care socialismul ar dezlănțui-o în perioada de tensiune preliminară, în timpul crizei diplomatice, cu mult înaintea oricărei mobilizări ? Ca urmare, amenințarea unei astfel de perturbări a vieții naționale, dacă amenințarea ar fi serioasă, ar ajunge să silească guvernul vostru să recurgă la arbitraj..." În fața acestui argument, obiecțiile germanilor ar trebui să cadă. Și cred că asta va fi platforma pe care o va adopta partidul francez la întrunirea Biroului de la Bruxelles.

În picioare, lîngă masă, cu fața aplecată deasupra hîrtiilor lui, Meynestrel părea că nu dă nici o atenție discuției. Își înălță umerii și se strecură între Jacques și Richardley. Un zîmbet malițios îi străbătu chipul.

— Acum, băieți, ștergeți-o ! Am de lucru. O să mai vorbim pe urmă. Întoarceți-vă amîndoi la patru. Și, aruncînd spre fereastră o privire aproape îngrijorată : Nu înțeleg de ce freda... Apoi, lui Richardley : *Primo,* să-l lămurești precis pe Jacques în legătură cu întîlnirea lui cu Kniabrovski. *Secundo,* să-i dai bani, fiindcă va lipsi, poate, două sau trei săptămîni...

Vorbind, îi împinse spre ușa pe care o închise în urma lor.

XXVII

Sub soarele arzător al acestei frumoase după-amiezi, orașul Anvers dogorea ca o cetate spaniolă.

Înainte de a o porni pe stradă, Jacques, clipind mereu din cauza arșiței, aruncă o privire spre ceasornicul gării : trei și zece minute.

Trenul dinspre Amsterdam sosea abia la trei și douăzeci și trei ; era mult mai bine să nu se arate în interiorul gării.

Trecînd drumul, se uită repede și cercetător spre lumea care ședea la mese pe terasa unei berării. După ce se asigură că nu-l pîndea nici o primejdie, alese o masă liberă, mai ferită, și comandă o bere. Ca niciodată, piața era aproape pustie. Pietonii, ca să meargă numai pe singurul trotuar umbrit, făceau, toți, același ocol, ca furnicile. Tramvaiele, venind din toate părțile orașului, își tîrau sub ele umbra neagră, se

încrucișau la răspîntii, în timp ce roțile lor înfierbîntate scîrțîiau la curbele șinelor.

Trei și douăzeci. Jacques se ridică și o apucă la stînga, ca să pătrundă în gară prin intrarea laterală. În hol era puțină lume. Un belgian bătrîn, îmbrăcat ca vai de lume, cu un chipiu pe cap, desena opturi, cu o stropitoare, pe lespezile pline de praf.

Trenul se apropia de peron.

Jacques, citindu-și ziarul, se postă în josul scării celei mari de la ieșirea călătorilor și privea distrat lumea care-i trecea prin față, fără să dea impresia că s-ar uita la cineva. Trecu un bărbat de vreo cincizeci de ani, cu o șapcă pe cap; avea niște haine de pînză cenușie și ducea sub braț un maldăr de ziare. Valul de oameni se scurgea repede. Curînd, nu mai treceau decît persoanele întîrziate: cîteva bătrîne care se trudeau din greu să coboare treptele.

Atunci, ca și cum persoana pe care o aștepta n-ar fi sosit, Jacques se întoarse și ieși din gară, pășind cu un aer nepăsător. Numai un polițist încercat și isteț ar fi putut observa căutătura furișă pe care o aruncă peste umăr înainte de a coborî de pe trotuar.

Porni iarăși pe Bulevardul Keyser, pînă la Bulevardul Franței; păru că bîjbîie, ca un drumeț care vrea să-și dea seama de direcția vîntului, o luă la dreapta, trecu prin fața Teatrului Liric, privi o clipă afișul și pătrunse fără grabă într-una din micile piețe pătrate din fața Palatului de Justiție.

Acolo găsi o bancă goală, pe care se așeză obosit, ștergîndu-și fruntea de sudoare.

Pe alee, o ceată de copii, care nu se sinchiseau de căldură, se jucau cu mingea. Jacques scoase din buzunar niște ziare împăturite, pe care le puse pe bancă, lîngă el. Apoi aprinse o țigară. Și cum mingea se rostogolise la picioarele lui, o șterpeli în glumă. Copiii îl înconjurară, țipînd cu glasurile lor ascuțite, Jacques le aruncă mingea și începu să se joace cu ei.

Peste cîteva minute, veni un bărbat și se așeză la capătul băncii. Ținea în mînă mai multe ziare împăturite. Un străin, de bună seamă, un slav, fără îndoială. Șapca trasă pe ochi îi ascundea fruntea. Soarele îi arunca două pete luminoase pe pomeții obrajilor. Era ras și părea în vîrstă; avea o față brăzdată, răvășită, energică. Tenul ars de soare, de culoarea pîinii coapte, se armoniza ciudat cu ochii, a căror nuanță

exactă nu se putea deslușì din pricina umbrei, dar care erau deschiși, albaștri sau căprui, neobișnuit de luminoși.

Omul scoase din buzunar o țigară mică de foi și, întorcîndu-se spre Jacques, își duse politicos degetul la cozoroc. Pentru a-și aprinde țigara de la țigara lui Jacques, trebui să se aplece, să se sprijine de bancă, ajutîndu-se de mîna în care ținea ziarele. Ochii lor se întîlniră. Omul își îndreptă trupul și-și puse ziarele pe genunchi. Luă cu foarte mare îndemînare ziarele vecinului său și le lăsă pe ale lui pe bancă, lîngă Jacques, are-și puse numaidecît mîna peste ele, ca și cum ar fi făcut un gest fără însemnătate.

Omul murmură, cu privirea pierdută în depărtare, fără să-și miște buzele, cu un glas abia inteligibil, un glas hîrșîit, de ventriloc, al cărui meșteșug se învață numai în închisori:

— Plicul e în ziare... Sînt și ultimele numere din *Pravda*...

Jacques nici nu tresări măcar. Se juca mai departe cu copiii, în chipul cel mai firesc din lume.

Arunca mingea departe; copiii se repezeau după ea. Se isca o îmbulzeală, o luptă voioasă; cel care izbutea s-o prindă se întorcea triumfător cu mingea în mînă și jocul începea de la capăt.

Omul rîdea: părea că și lui îi place joaca asta. După un timp, copiii îi lăsară lui mingea, fiindcă o arunca mai departe decît Jacques. Și, de îndată ce rămînea singur cu Jacques, Kniabrovski folosea prilejul să vorbească, fără să-și descleștezе dinții, în fraze scurte și întretăiate, repede și dîrz:

— Luni... la Petersburg, o sută patruzeci de mii de greviști... o sută patruzeci de mii... Stare de asediu în cîteva cartiere... Legăturile telefonice tăiate, tramvaiele oprite... Cavaleria de gardă... Au fost chemate patru regimente cu efectiv complet, cu mitraliere... Regimente de cazaci, detașamente de...

Copiii se apropiară iar grămadă și înconjurară banca. Kniabrovski își înăbuși ultimele cuvinte, făcîndu-se că tușește.

— Dar nici poliția, nici generalii nu pot face nimic... vorbi el din nou după ce aruncă mingea pînă la mijlocul peluzei. Răscoale după răscoale... Guvernul distribuise, pentru Poincaré, drapele franceze: femeile le-au transformat în steaguri roșii. Șarje de cavalerie, focuri de armă... Am asistat la o luptă în cartierul Vîborg... Groaznică... Alta, în gara Varșovia... O alta, în mahalaua Stagara-Derevnia... Alta, în plină noapte, în...

Tăcu din nou, din pricina copiilor. Și, deodată, cu un fel de duioșie lacomă, îl apucă pe cel mai mic dintre ei — un bălăior palid, de patru sau cinci ani — îl legănă pe genunchi rîzînd, și îi trînti o sărutare zgomotoasă pe gură ; apoi puse jos băiețelul, care era foarte mirat, luă mingea și-o azvîrli iar.

— Greviștii n-au arme... Pietroaie, sticle, bidoane de petrol... Ca să oprească șarjele, dau foc caselor... Am văzut cum ardea podul Samsonievski. Pretutindeni, toată noaptea, focuri... Sute de morți... Sute și sute de arestări... Toți suspecții... De duminică, ziarele noastre sînt interzise... Redactorii noștri, în închisoare... Revoluție... Era timpul fără revoluție, ar fi război... Poincaré al vostru a făcut mult rău la noi, mult de tot...

Se prefăcea că rîde, ținîndu-și fața întoarsă spre peluza pe care se învălmășeau copiii, dar nu izbutea să schițeze decît o strîmbătură sălbatică a buzelor.

— Acum plec ! spuse el, întunecat. Adio !

— Bine, răspunse Jacques repede. Cu toate că nu era nimeni în jurul lor, ar fi fost imprudent să stea mai mult împreună. Șopti ca sub o apăsare : Te întorci... acolo ?

Kniabrovski nu răspunse numaidecît. Privi îndelung nisipul dintre ghetele lui, cu spatele aplecat, cu coatele pe genunchi, cu umerii căzuți. Trupul destins părea că se lasă pradă unei clipe de slăbiciune. Jacques observă cutele acelea de resemnare sau, mai bine zis, de răbdare, care i se săpaseră, în cursul vieții, de fiecare parte a gurii.

— Da, acolo, răspunse Kniabrovski, înălțînd fruntea. Privirea lui străbătu spațiul, grădina, fațadele îndepărtate, cerul albastru, fără să se oprească undeva, cu expresia rătăcită și hotărîtă a omului gata oricînd să facă o nebunie. Pe mare... Hamburg... Am un mijloc sigur pentru întoarcere... Dar, știi, pentru noi, acolo, începe să fie greu... Se ridică în picioare, fără grabă : Foarte greu...

Și, întorcîndu-și, în sfîrșit, privirea spre Jacques, își duse politicos mîna la cozoroc, ca unul care a stat întîmplător o bucată de timp lîngă un străin și se desparte acum de el. Schimbară din ochi — cu inima strînsă — o privire frățească de rămas bun.

— *V dobrîi ceas !*[1] îi ură el înainte de a se îndepărta.

---

1 Într-un ceas bun !

Copiii îl însoțiră cu rîsetele și strigătele lor pînă ce ieși pe poarta parcului. Jacques îl urmări cu privirea. După ce rusul nu se mai văzu, Jacques își înfundă în buzunar teancul de ziare, se ridică și el și-și continuă liniștit plimbarea.

În aceeași seară, după ce cusu în căptușeala hainei plicul încredințat de Kniabrovski, se urcă în tren, la Bruxelles, spre Paris.

Și a doua zi, într-o joi, documentele secrete erau transmise, chiar în primele ore ale dimineții, lui Chenavon, care urma să fie seara la Geneva.

XXVIII

În joia aceea de 23 iulie, Jacques se retrase devreme la Café du Progrès, să citească ziarele; stătea la subsol ca să scape de „vorbăria" de sus.

Darea de seamă asupra procesului doamnei Caillaux umplea toată pagina întîi a mai tuturor cotidienelor.

În pagina a doua sau a treia, cîteva cotidiene catadicseau să anunțe pe scurt că unele uzine din Petersburg erau în grevă, dar că mișcarea muncitorească fusese zăgăzuită numaidecît prin intervenția energică a poliției. În schimb, coloane întregi erau consacrate serbărilor date de țar în cinstea lui Poincaré.

Cît despre „diferendul" austro-sîrb, presa vorbea pe ocolite. O notă, de bună seamă oficială și reprodusă peste tot, preciza că în sferele guvernamentale rusești se credea, îndeobște, că se va putea ajunge destul de repede la o destindere pe cale diplomatică; cele mai multe ziare își mărturiseau curtenitor încrederea lor în Germania, care o sfătuise necontenit pe aliata ei, Austria, în timpul crizei balcanice, să fie moderată.

Numai *l'Action française* își manifesta fățiș îngrijorarea... Era un moment din cele mai prielnice pentru ziar să învinuiască slăbiciunea specifică a guvernului republican în materie de politică externă și să vestejească antipatriotismul partidelor de stînga. Socialiștii erau vizați în mod special. Nemulțumindu-se să repete, ca în fiecare zi, așa cum făcea de ani întregi, că Jaurès este un trădător în solda Germaniei, Charles Maurras, înfuriat de apelurile călduroase în favoarea păcii pe care *l'Humanité* le lansa tot mai des, astăzi părea aproape că vrea să-l dea pe Jaurès în seama pumnalului „li-

berator" al vreunei Charlotte Corday : „Nu îndemnăm pe nimeni la asasinat politic — scria el cu o prevăzătoare îndrăzneală — dar d. Jaurès să se ferească ! Articolul său este în stare să sugereze te miri cui dorința de a rezolva prin metoda experimentală chestiunea de a ști dacă s-ar schimba totuși ceva în orînduirea noastră de nerăsturnat în cazul că d. Jean Jaurès ar suferi soarta domnului Calmette."

Cadieux, care cobora, trecu în goană pe lîngă Jacques.

— Nu te urci ? Sus se discută vîrtos... E interesant : e acolo un austriac în misiune, Boehm, sosit de la Viena... Spune că nota Austriei va fi înmînată astă-seară, la Belgrad, de îndată ce Poincaré va părăsi Petersburgul.

— Boehm e la Paris ? întrebă Jacques, ridicîndu-se repede de pe scaun.

Era foarte bucuros să-l revadă pe austriac.

Urcă scara mică în formă de spirală, împinse ușa și-l zări într-adevăr pe Boehm stînd liniștit în fața unei halbe cu bere, cu impermeabilul lui galben împăturit pe genunchi. Vreo cincisprezece militanți se înghesuiau în jurul lui, punîndu-i întrebări peste întrebări ; Boehm le răspundea cu metodă, mestecînd între dinți nelipsitul chiștoc de țigară de foi.

Cînd îl văzu pe Jacques, îi făcu un semn prietenesc, clipind din ochi, ca și cum s-ar fi despărțit de el abia ieri.

Noutățile pe care le aducea în legătură cu intențiile războinice ale Vienei și cu fierberea care domnea în opinia publică austro-ungară păreau că stîrnesc indignarea și îngrijorarea generală. Eventualitatea unui ultimatum agresiv, adresat Serbiei de către Austria, se dovedea, în împrejurările actuale, un lucru ce va produce complicații, cu atît mai serioase cu cît o notă preventivă se și comunicase tuturor cancelariilor din Europa de către președintele de consiliu al Serbiei, Pasici. În notă se atrăgea atenția marilor puteri să nu se bizuie pe o pasivitate prea mare a Serbiei, care e hotărîtă să respingă orice pretenție ce ar atinge demnitatea ei.

Fără a căuta să justifice cîtuși de puțin politica de aventură a țării sale, Boehm încercă totuși să explice pornirea Austriei împotriva Serbiei (și împotriva Rusiei), pricinuită de necontenitele vexațiuni pe care acest vecin mititel și gîlcevitor, susținut și atîțat de colosul rus, le aducea amorului propriu național al austriecilor :

— Hosmer, spunea el, mi-a citit o notă diplomatică absolut confidențială, pe care Sazonov, ministrul de la Petersburg, a trimis-o acum cîțiva ani ambasadorului rus din

Serbia. Sazonov menționează în mod expres că Rusia a făgăduit sîrbilor o anumită suprafață din teritoriul Austriei. Iată un document de o mare însemnătate, adăugă el, deoarece dovedește că Serbia — și, la spatele ei, Rusia — constituie adevărat o amenințare neîncetată împotriva securității Austriei !

— Mereu aceleași păcătoșenii ale politicii capitaliste ! exclamă, din capătul mesei, un bătrîn muncitor, îmbrăcat într-o bluză albastră. Toate guvernele din Europa, democratice sau nu, datorită diplomației lor secrete, fără controlul poporului, sînt unealta finanței internaționale... Și dacă, de patruzeci de ani încoace, Europa a putut să ocolească războiul general e numai pentru că bancherii preferă să prelungească această pace armată, în timpul căreia statele fac datorii tot mai mari... Dar, în ziua cînd marile bănci vor avea interes să se dezlănțuie războiul...

Toți ceilalți izbucniră în aprobări gălăgioase. Puțin le păsa că întreruperile acestea nu aveau decît o legătură îndepărtată cu chestiunile precise de care vorbea Boehm.

Un tînăr, pe care Jacques îl cunoștea din vedere și care avea o privire atentă, înfrigurată și obrajii pecetluiți de tuberculoză, ieși brusc din mutismul lui și citi, cu glas spart, un text al lui Jaurès privitor la primejdia diplomației secrete.

Folosindu-se de larma care se iscă, Jacques se apropie de Boehm și-l invită să dejuneze împreună. După aceea plecă, lăsîndu-l pe austriac să-și continue expunerea cu aceeași îndărătnică răbdare cu care-și mesteca țigara de foi.

Masa cu Boehm, mai multe întrevederi în birourile ziarului *l'Humanité,* cîteva demersuri urgente, pe care Richardley îl rugase să le facă îndată ce va sosi la Paris ; apoi, seara, o întrunire socialistă la Levallois, în cinstea lui Boehm — unde avu prilejul să ia cuvîntul, pentru a spune ceea ce aflase despre tulburările din Petersburg — îi răpiră atît de mult timp lui Jacques în cursul acestei prime zile, încît nu mai avu răgaz să treacă pe la familia Fontanin. Totuși, de cîteva ori se gîndi să telefoneze la clinica din Boulevard Bineau, ca să întrebe dacă Jérôme mai trăia. Dar i s-ar fi dat oare vreo informație dacă nu și-ar fi spus numele ? Era mai bine să nu telefoneze. Socotea mai potrivit să nu spună nimănui că e la Paris. Cu toate acestea, seara, cînd se întoarse în odăița lui de pe Quai de la Tournelle, trebui să recunoască, înainte de a adormi, că, departe de a se simți ușurat, faptul de a nu voi să știe nimic îl apăsa și mai mult decît dacă ar fi avut vești

precise. Și cînd se trezi, vineri dimineața, fu ispitit să-i telefoneze lui Antoine. „La ce bun ? Ce-mi pasă ? își spuse el, uitîndu-se la ceas. Șapte și douăzeci... Dacă vreau să-l prind înainte de a pleca la spital, trebuie să mă grăbesc !" Și sări din pat, fără a se mai codi.

Antoine rămase surprins cînd auzi glasul fratelui său la telefon. Îi spuse lui Jacques că domnul de Fontanin se hotărîse, în sfîrșit, să moară chiar în noaptea trecută, după trei zile de agonie și fără să-și mai fi căpătat cunoștința. „Înmormîntarea va avea loc mîine, sîmbătă. O să mai fii la Paris ?... Daniel, adăugă el, e tot timpul la clinică ; îl poți găsi oricînd acolo..." Antoine părea convins că fratele său dorește să-l revadă pe Daniel. „Vii să dejunezi cu mine ?" îl propuse el.

Jacques puse receptorul la loc și se depărtă de telefon cu un gest nerăbdător.

Ziarele cu data de 24 anunțau în cîteva cuvinte remiterea unei „note" a Austriei către Serbia. De altfel, cele mai multe ziare — fără îndoială, conform unei dispoziții oficiale — se abțineau de a face vreun comentariu.

Jaurès își consacrase articolul său din ziua aceea grevelor din Rusia. Tonul articolului era deosebit de grav :

„Ce avertisment tragic pentru puterile europene ! scria el. Revoluția e gata să izbucnească. Țarul ar da dovadă de o mare nesăbuință dacă ar admite să se dezlănțuie un război european ! Tot atît de nesăbuită ar fi și monarhia austro-ungară dacă, lăsîndu-se împinsă de furia oarbă a partidului ei clerical și militar, ar îngădui să se producă ireparabilul între ea și Serbia... Colecția amintirilor de călătorie ale domnului Poincaré s-a îmbogățit cu o pagină tulburătoare, în care sîngele muncitorilor ruși a înscris un tragic avertisment !"

În birourile de la *l'Humanité* nu exista nici o îndoială asupra adevăratului înțeles al notei : avea, de bună seamă, caracterul unei somații și putea să dea loc celor mai grave urmări. Se aștepta cu oarecare nervozitate întoarcerea lui Jaurès. Șeful se hotărîse brusc, în dimineața aceea, să facă un demers personal la Quai d'Orsay, pe lîngă domnul Bienvenu-Martin, însărcinat cu interimatul în lipsa domnului Viviani. Printre redactorii ziarului domnea o oarecare confuzie. Se întrebau toți, cu îngrijorare, cum va reacționa Europa. Gallot, care era firesc să fie pesimist, pretindea că veștile sosite în noaptea trecută din Germania și din Italia erau de natură să provoace temeri, că în aceste două țări media o-

piniei publice, presa și chiar o anumită facțiune a partidelor de stînga aprobă oarecum gestul Austriei. Stefany socotea, ca și Jaurès, că la Berlin indignarea social-democraților se va manifesta prin acte energice, menite să aibă un mare răsunet nu numai în Germania, dar și în afara hotarelor ei.

La prînz, birourile se goliră. Era rîndul lui Stefany să facă de serviciu și Jacques îi propuse să rămînă cu el, ca să poată arunca o privire asupra dosarului referitor la Biroul internațional care urma să se întrunească săptămîna viitoare la Bruxelles. Toți își puneau mari speranțe în această adunare extraordinară. Stefany știa că Vaillant, Keir-Hardie și mulți alți șefi ai partidului aveau de gînd să pună pe ordinea de zi oportunitatea grevei generale în caz de război. Cum vor privi socialiștii străini această problemă fundamentală și, mai cu seamă, englezii și germanii ?

La ora unu, Jaurès nu se arătase încă. Jacques coborî să ia o gustare la Café du Croissant. Poate că șeful dejuna la cafenea.

Jaurès nu era acolo.

Jacques căuta un colț liber, cînd se auzi strigat de un tînăr german, Kirchenblatt, pe care-l cunoscuse la Berlin și-l revăzuse de mai multe ori la Geneva. Kirchenblatt dejuna cu un camarad și-l pofti stăruitor pe Jacques să se așeze la masa lor. Camaradul era și el german, îl chema Wachs ; Jacques nu-l cunoștea.

Cei doi se deosebeau unul de altul într-un fel ciudat : „Simbolizează cum nu se poate mai bine două tipuri caracteristice din Germania de răsărit, gîndi Jacques ; *șeful* și... *celălalt !*"

Wachs fusese muncitor metalurgist. Avea vreo patruzeci de ani, trăsături aspre, semănînd întrucîtva cu acelea ale unui slav, pomeți lați, o gură de om cinstit, ochi luminoși, stăruitori și solemni. Își ținea palmele mari deschise, ca pe niște unelte gata de lucru. Asculta, încuviința cu cîte un gest, dar vorbea puțin. Dădea impresia unui om înzestrat cu un caracter tare, un curaj nezdruncinat, putere de rezistență, gust pentru disciplină și cu un fel de instinct de a fi credincios.

Kirchenblatt era mult mai tînăr. Oasele capului său mic și rotund, susținut de un grumaz subțire, te făceau să te gîndești la un craniu de pasăre. Pomeții obrajilor, spre deosebire de ai lui Wachs, nu erau lați, ci formau sub ochi două ieșituri aproape ascuțite. Chipul lui, de obicei serios și atent, se înviora din cînd în cînd de un zîmbet fugar : un zîmbet

care se alungea deodată din colțurile gurii pe toată fața, făcînd să i se încrețească pleoapele, brăzdîndu-i tîmplele, descoperindu-i dinții ; atunci, în privirea lui se aprindea o flacără de senzualitate și cruzime. Așa își arată dinții unii cîini-lupi atunci cînd se joacă. Era originar din Prusia Orientală și fiu de profesor ; era unul dintre acei germani cultivați, nietzschean, pe care Jacques îi cunoscuse îndeaproape în cercurile politice din Germania. Pentru ei nu existau legi. Un deosebit simț al onoarei, un fel de romantism cavaleresc, tendința către o viață care să nu depindă de nimeni și de nimic, către o viață primejdioasă îi unea într-un fel de castă conștientă de noblețea ei. Dușman al regimului social căruia îi datora totuși formația lui intelectuală, Kirchenblatt trăia oarecum la marginea partidelor revoluționare internaționale, fiind, prin temperament, prea anarhist ca să adere fără rezerve la socialism și avînd un instinct înnăscut, o aversiune față de teoriile democratice și egalitare, ca și față de privilegiile feudale care se păstrau încă în Germania imperială.

Convorbirea — purtată în limba germană, fiindcă Wachs înțelegea greu franceza — se concentră de la început asupra poziției Berlinului față de politica austriacă. Kirchenblatt părea bine informat despre starea de spirit a înalților demnitari ai Imperiului. Aflase de curînd că fratele *Kaiser*-ului, prințul Henric, fusese trimis la Londra în misiune particulară pe lîngă regele Angliei : demers îndatoritor, care părea că vădește la Wilhelm al II-lea o grijă personală de a-i comunica lui George al V-lea părerile sale în problema diferendului austro-sîrb.

— Ce păreri ? întrebă Jacques. Aici e toată chestiunea... În ce măsură se poate vorbi sau nu de șantaj în atitudinea guvernului imperial ? Trauttenbach, pe care l-am văzut la Geneva, susține că știe din izvor sigur că împăratul nu vrea să creadă în eventualitatea unui război. Cu toate astea, pare cu neputință ca Viena să acționeze cu atîta îndrăzneală fără să-și fi asigurat sprijinul Germaniei.

— Da, spuse Kirchenblatt, eu cred că împăratul Germaniei a acceptat și a aprobat, principial, revendicările austriece. Chiar dacă împinge Viena să acționeze cît mai repede cu putință, ca să pună cît mai curînd Europa în fața faptului împlinit... Ceea ce este, în definitiv, un perfect pacifism... Zîmbi malițios : Da, da ! Deoarece acesta este cel mai bun mijloc de a înlătura o reacție a Rusiei. A grăbi războiul austro-sîrb, pentru a salva pacea europeană... Deveni, brusc, serios : Dar este de asemenea evident că împăratul, sfătuit cum este,

a cîntărit riscul unui veto din partea Rusiei, riscul unui război general. Numai că, iată, el socotește, desigur, că riscul e aproape inexistent. Are dreptate sau nu ? Asta-i întrebarea cea mai importantă... Trăsăturile feței i se crispară iarăși într-un zîmbet mefistofelic: În clipa asta mi-l închipui pe *Kaiser* ca pe un jucător care ar avea în mînă o carte mare, iar în față, niște parteneri timizi. Evident, ar putea să și piardă printr-o întorsătură nenorocoasă. Oricînd poți pierde... Dar, vezi dumneata, cînd ai carte mare în mînă, cum te-ai putea teme de nenoroc pînă într-atît încît să renunți la o partidă frumoasă ?

Se simțea, din tonul lui mușcător, din zîmbetul lui îndrăzneț, că știa din proprie experiență ce înseamnă să ai carte mare în mînă și s-o joci pînă la capăt.

XXIX

Jérôme de Fontanin fusese pus în sicriu în zorii zilei, așa cum se obișnuia la clinică, și numaidecît după aceea sicriul fusese transportat în pavilionul unde administrația îngăduia bolnavilor decedați să-și aștepte înmormîntarea, cît mai departe cu putință de bolnavii în viață.

Doamna de Fontanin, care nu ieșise aproape deloc din casă în timpul lungii agonii a soțului ei, se instalase în cămăruța strîmtă de la subsol, unde era depus corpul neînsuflețit. Era singură. Jenny tocmai plecase în oraș să aducă de acasă, din Avenue de l'Observatoire, veșmintele negre de care aveau nevoie, și mama și fiica, pentru ceremonia de-a doua zi. Daniel, care-și însoțise sora pînă la poartă, zăbovea, fumînd o țigară în grădină.

Doamna de Fontanin stătea, cu spatele spre lumină, într-un scaun de paie, sub luminatorul camerei mortuare, și se pregătea să petreacă acolo această ultimă zi. Își ținea ochii pironiți asupra sicriului, așezat, fără nici un acoperămînt, pe două rezemătoare negre, în mijlocul încăperii. Identitatea răposatului se deducea numai după placa mică de aramă pe care se citea :

JÉRÔME-ELIE DE FONTANIN 11 mai 1857 — 23 iulie 1914

Văduva se simțea îmbărbătată și calmă, lăsîndu-se în grija lui Dumnezeu. Trecuse criza din prima seară, criză pe care o provocase felul neașteptat cum se petrecuse drama. Nu mai simțea decît o durere rațională, fără chinuri. Doamna de Fontanin își închipuia că trăiește într-o legătură strînsă și

plină de încredere cu forța care orînduiește viața universală, cu acest tot în care, socotea ea, își va topi ființa ei trecătoare, și nu simțea nici o teamă în fața morții. Chiar ca adolescentă nu avusese nici cel mai neînsemnat simțămînt de frică în fața cadavrului tatălui ei. Iar preotul fusese mereu prezent în viața ei, în lupta ei, o ajutase în zbuciumul ei, îi inspira hotărîrile.

Ea nu putea să conceapă moartea lui Jérôme ca pe un sfîrșit. Nimic nu moare; totul se transformă, totul se reînnoiește; anotimpurile urmează unul după altul. În fața acestui sicriu, care închidea pe veci materia pieritoare, văduva simțea o exaltare mistică, asemenea sentimentului care o cuprindea în fiecare toamnă cînd vedea, în grădina ei de la Maisons, cum se desprind și cad, una cîte una, la vremea lor, frunzele pe care le urmărise crescînd primăvara, fără ca această despuiere să dăuneze cu ceva tainicei forțe a trunchiului de copac în care trăiește seva, în care se perpetuează elanul vital. Pentru ea, moartea rămînea un fenomen al vieții; și a privi fără teamă această întoarcere de neînlăturat la zămislirea veșnică însemna a te supune în fața puterii lui Dumnezeu.

Mirosul dulce și greu al trandafirilor pe care Jenny îi răspîndise pe sicriu se amesteca cu răcoarea de mormînt a acestei încăperi. Doamna de Fontanin își freca mașinal unghiile mîinii drepte de palma mîinii stîngi. (Se obișnuise ca, în fiecare dimineață, după ce-și termina toaleta, să se așeze cîteva minute în fața ferestrei și, lustruindu-și unghiile, să se adîncească, în pragul unei zile noi, într-o scurtă meditație, pe care o numea rugăciunea ei de dimineață; obiceiul acesta crease în ea o legătură reflexă între lustruitul unghiilor și invocarea Duhului Sfînt.)

Cît timp Jérôme trăise, chiar departe de ea, doamna de Fontanin nutrise tainica nădejde că marea ei iubire își va afla, pînă la urmă, o răsplată omenească și că, într-o zi, Jérôme se va întoarce la ea, pocăit, tămăduit de rele, și le va fi poate dat să-și sfîrșească zilele unul lîngă altul, uitînd trecutul. Zadarnică așteptare însă, de care își dădea seama abia acum, cînd trebuia să-și ia pentru totdeauna gîndul de la ea. Totuși, amintirea suferințelor ei era prea vie ca să nu se simtă oarecum ușurată că scapă de aceste încercări. Moartea pusese capăt singurului ei izvor de amărăciuni, care-i otrăvise viața atîția ani. Era ca o renaștere involuntară după o lungă sclavie. Sentiment cu totul omenesc și foarte îndreptățit, a cărui dulceață o gusta acum fără să-și dea sea-

ma. Dacă și-ar fi dat seama, s-ar fi rușinat. Dar credința ei oarbă o împiedica să arunce o privire cu adevărat lucidă în adîncul propriei sale conștiințe. Ceea ce nu era decît rezultatul unui egoism instinctiv, ea credea că este efectul bunăvoinței divine ; îi mulțumea lui Dumnezeu că-i dăruise resemnarea și pacea sufletească ; și astfel, se putea lăsa, fără remușcări, în voia ușurării pe care o simțea.

Se bucura, astăzi, fără nici o opreliște, de această ușurare, deoarece ziua asta de priveghi nu era pentru ea decît un răgaz trecător înaintea zilelor de osteneală și de luptă ce urmau : mîine, sîmbătă, înmormîntarea, întoarcerea acasă, plecarea lui Daniel ; pe urmă, chiar de duminică, va începe pentru ea o sarcină grabnică, spinoasă : să ferească numele copiilor ei de defăimare, să se ducă la fața locului, la Triest și la Viena, și să descurce treburile soțului ei. Nu spusese încă nimic despre asta nici lui Jenny, nici lui Daniel. Prevăzînd că fiul ei se va împotrivi, socotise că e mai bine să întîrzie momentul unei discuții inutile, fiindcă hotărîrea ei era luată. Planul ei de acțiune îi fusese inspirat de Duhul Sfînt. De asta nu se îndoia nici o clipă, deoarece simțea în ea, pe lîngă hotărîrea sa îndrăzneață, o excitare fizică pe care-o cunoștea bine, un fel de îndemn spre acțiune, supranatural și poruncitor, care vădea vrere dumnezeiască...

Duminică, dacă va fi cu putință, cel mai tîrziu luni, va pleca în Austria, va sta acolo cincisprezece zile, trei săptămîni, ba chiar toată luna august de va fi nevoie ; va cere să fie ascultată de judecătorul însărcinat cu cercetarea cazului ; va discuta de la om la om cu administratorii întreprinderii falimentare... Nu se îndoia că va izbuti, dar cu condiția să se ducă acolo, să acționeze prin prezența ei, prin influența ei directă. (Și, în privința asta instinctul n-o înșela ; își dovedise de multe ori tăria în împrejurări grele. Firește, nu se gîndise niciodată să-și aprecieze izbînzile ca un rezultat al farmecului personal ; nu vedea în ele decît o minunată intervenție a lui Dumnezeu : Providența, ale cărei raze răzbăteau prin propria-i ființă.)

La Viena mai avea de îndeplinit și o altă sarcină delicată : intenționa să o cunoască pe Wilhelmina, ale cărei scrisori, găsite în geamantanele lui Jérôme — niște scrisori copilăroase și duioase — o mișcaseră.

Numai după ce închisese ochii mortului își îngăduise să cerceteze bagajele lui Jérôme. Se hotărîse să facă asta în noaptea precedentă și alesese ceasul cînd știa că va fi singură, ca să ascundă copiilor, pînă la sfîrșit, tainele tatălui lor.

Cel mai mult timp îl pierduse cu strînsul tuturor hîrtiilor : e rau răvășite, la întîmplare, printre haine, rufărie și altele. Timp de o oră îi trecuseră prin mîini diferite lucruri de bună calitate, dar neîngrijite, pe care Jérôme le lăsa în urma lui ca pe niște epave : albituri de mătase cu fire scăpate, veșminte bine croite, roase pînă la tivuri, care răspîndeau și acum acele parfumuri acrișoare și proaspete — de levănțică și lămîiță — pe care Jérôme le folosise timp de treizeci de ani cu fidelitate și care erau tulburătoare pentru ea, ca o dezmierdare... Facturi neplătite erau aruncate pînă și prin despărțiturile pentru încălțăminte sau în săculețul cu obiecte de toaletă ; extrase de conturi vechi de la diverse bănci și cofetării, de la cizmari de lux și de la florării, de la bijutieri și medici ; note de plată surprinzătoare : una, de la un pedichiurist chinez din New-Bond Street ; alta, de la un negustor de genți de pe Rue de la Paix pentru un *nécessaire* din argint aurit, care rămăsese neplătit. O chitanță de la Muntele de Pietate din Triest, certificînd depunerea, în schimbul unui preț de nimic, a unei perle de cravată și a unei blăni cu guler de lutru. Într-un portofel cu o coroană de conte gravată în colț, se aflau fotografiile doamnei de Fontanin, ale lui Daniel și Jenny, alături de aceea — cu dedicație — a unei cîntărețe vieneze. În sfîrșit, printre niște cărțulii în limba germană, ilustrate cu desene erotice, doamna de Fontanin descoperise, mirată, o *Biblie* de buzunar, foarte uzată și tipărită pe hîrtie subțire ca foița de țigară... Toate amintirile i se îngrămădiră în jurul acestei *Biblii*. În clipele de „explicații" sfîșietoare, de cîte ori nu exclamase Jérôme, care era un mare meșter în a născoci scuze pentru purtarea lui nedemnă : „Mă judeci prea aspru, draga mea... Nu sînt chiar atît de rău pe cît mă crezi !..." Era adevărat. Numai Duhul Sfînt cunoaște taina fiecărei ființe. Numai el cunoaște potecile pe care merg făpturile omenești, fiecare cu țeluri diferite, pe drumul desăvîrșirii lor...

Privirea doamnei de Fontanin, împăienjenită de lacrimi, rămase agățată de sicriu, pe care trandafirii își scuturau petalele veștejite.

„Nu, își spunea văduva în sinea ei, din adîncul inimii sale, nu, nu erai putred chiar de la rădăcină..."

Nicole Héquet și Daniel intrară întrerupîndu-i firul gîndurilor. Nicole era strălucitoare. Rochia ei de doliu îi făcea carnația și mai vie, și mai albă. Scăpărarea ochilor, sprîncenele ridicate, capul ei puțin aplecat înainte o făceau

să pară mereu că vine spre tine, că-și dăruiește tinerețea. Se aplecă să-și sărute mătușa; doamna de Fontanin îi fu recunoscătoare pentru gestul acesta. Apoi Nicole se apropie de sicriu. Stătu cîteva minute dreaptă, cu brațele întinse, cu degetele împreunate. Doamna de Fontanin o privi cu multă atenție. Oare se ruga? Își amintea, oare, de trecutul ei rușinos, de față, în care unchiul Jérôme ocupase un loc atît de mare? În sfîrșit, după ce stătu astfel, nemișcată, cîtva timp, fără să arate ceea ce simțea cu adevărat, Nicole se întoarse spre mătușa ei, o sărută din nou pe frunte și ieși pe ușă, însoțită de Daniel, care rămăsese tot timpul în picioare, la spatele mamei lui.

C nd ajunseră pe coridor, Nicole se opri și-l întrebă:

— Mîine, la ce oră?

— Plecăm de aici la unsprezece. Convoiul funebru se va îndrepta direct spre cimitir.

Erau singuri la intrarea pavilionului, în umbra vestibulului. În fața lor se întindea grădina însorită, plină de convalescenți în halate de culoare deschisă, întinși pe marginea peluzelor. Era o după-amiază caldă, minunată; în aerul nemișcat, părea că vara și-a intrat definitiv în drepturi.

Daniel explică:

— Pastorul Gregory va face o scurtă rugăciune la groapă. Mama n-a vrut să se facă nici un serviciu religios.

Nicole asculta, gînditoare.

— Ce femeie admirabilă tanti Thérèse! murmură ea. Curajoasă, calmă... fără cusur, ca întotdeauna...

Daniel îi mulțumi cu un zîmbet prietenos. Nicole nu mai avea privirea copilărească de pe vremuri, dar ochii ei albaștri își păstraseră limpezimea și expresia aceea dulce și molcomă care-l tulbura odinioară.

— Nu te-am văzut de atîta vreme! spuse Daniel. Cel puțin, ești fericită, Nico?

Privirea tinerei femei, pierdută în verdele grădinii, făcu o întreagă călătorie pînă cînd se întoarse la el: trăsăturile i se accentuară dureros; Daniel se aștepta s-o vadă izbucnind în lacrimi.

— Știu, bîigui el. Și tu ai avut, sărmana de tine, partea ta de durere...

Abia atunci își dădu seama cît de mult se schimbase Nicole. Partea de jos a feței ei se îngroșase. Sub fardul ușor, sub roșul artificial al obrajilor, se deslușea un chip care începea să se vestejească, să se macine...

— Dar ești tînără, Nico, ai viața înaintea ta ! Trebuie să fii fericită !

— Fericită ? repetă ea cu o mișcare din umeri, care nu se putea ști ce vrea să însemne.

Daniel o privi mirat.

— Desigur, fericită. De ce nu ?

Privirea femeii se pierdu iarăși în lumina grădinii. După o scurtă tăcere, spuse, fără să-și întoarcă ochii :

— Ce ciudată este viața... Nu găsești ? La douăzeci și cinci de ani mă simt bătrînă și așa de singură...

— Așa de singură ?

— Da, răspunse ea, tot cu privirea pierdută în vag. Mama, trecutul, tinerețea mea, toate sînt departe, departe... Nici un copil... Și niciodată n-o să mai pot avea copii ; s-a sfîrșit !

Tonul ei era liniștit, resemnat.

— Îl ai pe bărbatul tău... încercă Daniel s-o încurajeze.

— Soțul meu, da... Ne leagă o iubire adîncă, temeinică... E inteligent, e bun... face tot ce poate ca să-mi fie viața plăcută.

Daniel tăcea.

Nicole făcu un pas pînă la zid, ca să se reazeme de el ; și continuă, fără să ridice glasul, îndreptîndu-și puțin grumazul, ca și cum s-ar fi hotărît să spună tot, simplu, fără să-i fie frică de cuvinte :

— Dar, ce vrei ? Cu toate astea, știi, Félix și cu mine n-avem prea multe preocupări comune... E cu treisprezece ani mai mare ; niciodată nu m-a tratat ca pe un egal... De altfel, pentru toate femeile are același sentiment părintesc, puțin cam condescendent, pe care-l are și pentru bolnavii lui...

Daniel și-l aminti pe Héquet, cu tîmplele lui încăruntite, brăzdate de cute mici, cu privirea blîndă de miop, cu felul de a se purta delicat, precis, fără eclipse. De ce se căsătorise cu Nicole ? Ca să culeagă în treacăt un fruct gustos ? Sau, mai degrabă, ca să pună în viața lui trudită un pic de tinerețe, de grație firească, de care, fără îndoială, fusese lipsit întotdeauna ?

— Și apoi, urmă Nicole, el își are viața lui, viața lui de chirurg. Știi ce înseamnă asta ? E, de dimineața pînă seara, al altora. De cele mai multe ori nu mîncăm la aceleași ore... De altfel, poate că e mai bine așa : cînd sîntem împreună, n-avem mare lucru să ne spunem, nimic de împărtășit, nici o plăcere, nici o amintire comună, nimic... Ah ! Nu ne certăm niciodată, n-avem niciodată nici cea mai mică neînțelegere ! Nicole rîse : De altminteri, de îndată ce-și exprimă o dorință,

oricare ar fi ea, eu spun da... aprob dinainte tot ce vrea... Nu mai rîdea. Spuse, ciudat de rar : Totul mi-e indiferent.

Se depărtă pe nesimțite de zid și începu să umble. Coborî distrată micul peron. Daniel o urmă în tăcere. Nicole se întoarse deodată spre el și zîmbi :

— Ascultă... începu iar. Iarna trecută a comandat o bibliotecă nouă pentru salonaș și a hotărît să vindem un birou mic de acaju, pe care nu mai știa unde să-l așeze. Era o mobilă pe care o aveam de la mama, dar mi-era indiferent. N-am nimic al meu, nu țin la nimic. Însă a trebuit să golesc birouașul acela. Era plin cu tot felul de hîrtii pe care nu le cercetasem niciodată. O întreagă corespondență a părinților mei : carnete vechi de socoteli, vechi scrisori de la bunica, invitații, scrisori de la prieteni... Tot trecutul, Rue de Rennes, Royat, Biarritz... O grădină de lucruri vechi, de povești trecute și uitate, o lume de bătrîni care au murit... Înainte de a le da foc, le-am citit pe toate, rînd pe rînd... Cincisprezece zile am plîns deasupra lor. Rîse din nou : Cincisprezece zile... asta-i bună !... Felix nu bănuia nimic. Nici n-ar fi înțeles. Nu știe nimic despre mine, despre copilăria și amintirile mele...

Înaintau fără grabă prin grădină. Cînd trecură prin fața bolnavilor, Nicole coborî glasul :

— Prezentul, treacă-meargă... Dar mă sperie uneori viitorul... înțelegi ? Astăzi, fiecare din noi își are treburile lui. El : spitalul, vizitele, clientela. Eu am mereu curse și vizite de făcut. Am reînceput să cînt la vioară, fac puțină muzică împreună cu prietenii ; seara, mîncăm de mai multe ori pe săptămînă în oraș. În situația lui Félix, viața mondenă e necesară și trebuie cultivată... Dar mai tîrziu ? Cînd nu-și va mai exercita meseria ? Cînd nu vom mai ieși seara ? De timpul acela mi-e teamă... Ce se va întîmpla cînd vom fi o căsnicie bătrînă și cînd, neavînd încotro, va trebui să stăm unul în fața altuia, seri întregi, la gura sobei ?

— E groaznic ceea ce spui, biata mea Nico... murmură Daniel.

Nicole izbucni într-un hohot de rîs, ca o neașteptată trezire a tinereții ei.

— Ești un prost ! spuse ea. Nu mă plîng. Așa-i viața : asta-i tot ! Nici pentru celelalte femei nu-i mai bună. Dimpotrivă. Eu sînt printre cele mai fericite... Numai că, vezi tu, cînd ești mic, îți închipui multe. Crezi că o să trăiești o poveste cu zîne... Se apropie de gardul de fier. Mi-a făcut plăcere să te

văd, spuse Nicole. Îți stă foarte bine în uniformă ! Cînd îți termini serviciul militar ?

— În octombrie.

— Așa curînd ?

Daniel rîse :

— Ție ți s-a părut scurt timpul acesta !

Nicole se opri. Raze de soare îi tremurau pe față, făceau să-i strălucească dinții și dădeau părului ei, ici-colo, o transparență de baga aurie.

— La revedere, îi întinse ea mîna ca o soră. Să-i spui neapărat lui Jenny că-mi pare foarte rău că n-am văzut-o... Și la iarnă, cînd te vei întoarce la Paris, să vii negreșit să mă vezi din cînd în cînd... Vizite de curtoazie... O să stăm de vorbă ca niște prieteni vechi, o să răscolim amintiri... E ciudat cît de tare mă leg de trecut îmbătrînind... Ai să vii ? Îmi făgăduiești ?

Daniel își cufundă o clipă privirea în ochii ei frumoși, puțin prea mari, prea rotunzi, dar curați ca apa de izvor.

— Îți făgăduiesc, spuse el aproape cu gravitate.

XXX

În săptămîna aceea, Jenny ieșise din clinică pentru prima oară. Pînă atunci nu făcuse decît cîte o plimbare scurtă, zilnic, prin grădină, cu Daniel. Aceste patru zile le trăise aici, în vecinătatea morții, atît de nouă pentru ea, ca o umbră printre vii : tot ce se întîmpla în jur i se părea fără rost, străin. De aceea, cînd fratele ei o urcă în mașină și se văzu singură pe bulevardul însorit, o cuprinse un sentiment de ușurare. Dar nu dură decît o clipă. Chiar înainte ca automobilul să ajungă la Porte Champerret, simți cum se trezește din nou în ea tulburarea aceea adîncă și nedeslușită care o măcina de patru zile încoace. I se păru că tulburarea asta, eliberată acum de constrîngerea pe care i-o impunea la clinică prezența altora, căpăta în această subită singurătate o putere înfricoșătoare.

Ajunse cu taxiul la poarta casei la ora unu.

Scurtă pe cît putu întrebările și condoleanțele portăresei, urcă repede scările și intră în apartamentul lor. Peste tot — vraiște. Ușile erau larg deschise, ca și cum cei din casă ar fi fugit. În camera doamnei de Fontanin, hainele zvîrlite pe pat, încălțămintea aruncată pe jos, sertarele trase dădeau impresia că trecuseră hoții pe acolo. Pe măsuța unde fiica și mama — care de doi ani nu mai aveau servitoare — mîncau

la repezeală, zăceau și acum rămășițele cinei întrerupte. Trebuia să facă ordine peste tot : nu voia ca mama ei, cînd se va întoarce mîine de la cimitir, să regăsească în acest trist vălmășag amintirea prea vie a clipelor groaznice pe care le trăise duminică seara.

Copleșită, neștiind cu ce să înceapă, Jenny trecu în odaia ei. Pesemne că la plecare uitase să închidă fereastra : răpăiala ploii din ajun udase parchetul ; vîntul împrăștiase scrisorile de pe birouaș, răsturnase un vas, smulsese petalele florilor.

Privind, în picioare, neorînduiala asta, își scotea mănușile încet, de pe fiecare deget, și încerca să-și recapete calmul. Mama ei îi spusese cu de-amănuntul tot ce avea de făcut : să ia o cheie dintr-un birouaș, să deschidă o cameră din marginea apartamentului, în care păstrau fel de fel de lucruri și vechituri, să răscolească prin dulapurile mari, să dea la o parte geamantanele și cutiile și să caute o anumită cutie de carton verde, în care se aflau două șaluri de doliu și voalul de crep. Smulse din cui, mașinal, bluza pe care o punea dimineața, cînd se ocupa de gospodărie, și se îmbrăcă în ținută de lucru. Dar puterile o părăsiră și fu nevoită să se așeze pe marginea patului. Tăcerea care domnea în apartament îi apăsa tot mai greu umerii.

„De ce oi fi atît de obosită ?“ se întrebă ea ipocrită.

Săptămîna trecută cutreierase de la un capăt la altul aceleași încăperi, mînată parcă de un suflu ușor de viață. O săptămînă, mai puțin chiar, patru zile fuseseră de-ajuns ca să i se năruie un echilibru atît de greu recucerit ?

Continuă să șadă așa, ghemuită, cu o greutate în ceafă. Plînsul ar fi ușurat-o, dar plînsul, leacul celor slabi, ei nu-i fusese niciodată hărăzit. Încă de pe cînd era doar o copilă, își consuma necazurile fără lacrimi, pe care și le stăpînea cu dîrzenie... După ce privirea-i lipsită de expresie rătăci peste hîrtiile răvășite, peste mobile, peste bibelourile de pe cămin, rămase ațintită pe oglindă, atrasă, absorbită de răsfrîngerea orbitoare a luminii puternice care venea de afară. Și deodată, în jocul lucitor al razelor, se ivi o clipă imaginea lui Jacques. Se ridică repede, închise obloanele, ferestrele, strînse de pe jos scrisorile, florile și ieși în coridor.

În debara era un aer înăbușitor. Căldura accentua mirosul stătut de lînă, praf, camfor și ziare vechi, răscoapte de soare. Făcu o sforțare și se sui pe un scăunel, să deschidă fereastra. O dată cu aerul de afară, o lumină care o orbi, năvăli în îngustimea încăperii, făcînd și mai triste, și mai urîte

obiectele îngrămădite acolo : geamantane goale, albituri uzate, lămpi de petrol, cărți de școală, cartoane pline de fulgi cenușii și de muște moarte. Ca să se poată strecura în unghe rul unde erau îngrămădite cuferele, fu nevoită să ridice în brațe un manechin umplut cu cîlți, pe capul căruia stătea un abajur străvechi, ale cărui cerculețe erau strînse în buchete de violete lucrate din stofă ; se înduioșă o clipă privind înfățișarea lui pretențioasă, pe care o văzuse, de-a lungul întregii ei copilării, tronînd pe pianul din salon. Apoi își începu treaba, sîrguincioasă, deschizînd lăzile, răscolind prin cutii, așezînd la loc, cu grijă, săculețele cu naftalină, al căror miros pătrunzător îi înțepa nările și-i făcea rău. Istovită, leoarcă de sudoare, luptînd, totuși, împotriva slăbiciunii care o umilea, se îndîrjea cu o voință neînfrîntă să facă treaba pentru care venise și care avea darul s-o smulgă din gînduri.

Dar un gînd, destul de clar în forma lui încă nelămurită, izbucni deodată, ca o fulgerare de lumină ce străbate ceața, îi atinse cea mai sensibilă fibră a ființei și o făcu să se oprească :

„Nimic nu se pierde, niciodată... Totul este oricînd cu putință..." Da, orice-ar fi, era tînără, o aștepta încă o viață lungă și plină de neprevăzut : o viață, un izvor nesecat de *posibilități*...

Ceea ce deslușea sub banalitățile acestea era atît de nou, atît de primejdios, încît rămase zăpăcită. Înțelegea acum, dintr-o dată, că, dacă izbutise să se însănătoșească și să-și recapete stăpînirea de sine după ce o părăsise Jacques, asta se întîmplase numai datorită faptului că avusese norocul, pe vremea aceea, să piardă pînă și cel mai mic licăr de nădejde.

„Oare încep iarăși să *nădăjduiesc ?*"

Răspunsul ce și-l dădu fu atît de încurajator, încît începu să tremure și trebui să se rezeme de ușa dulapului. Rămase așa, nemișcată, cîteva minute, cu pleoapele lăsate, într-o stare de uimire letargică, aproape indiferentă la tot ce o înconjura. În mintea ei se înlănțuiau crîmpeie de amintiri : Jacques, la Maisons, după partida de tenis, șezînd pe bancă, lîngă ea ; și revedea limpede broboanele mici de sudoare care-i umezeau tîmplele... Jacques, singur cu ea, pe drumul dinspre pădure, lîngă garajul unde văzuseră cum fusese strivit cîinele acela bătrîn ; și-i auzea parcă din nou glasul plin de îngrijorare : „Te gîndești adesea la moarte ?"... Apoi, Jacques, în fața porții mici a grădinii, cînd îi dezmierdase, în fugă, cu buzele, umbra ce se oprise pe zidul luminat de lună : îi auzea parcă și acum pașii, fugind prin iarbă, prin noapte...

Stătea așa, în picioare, rezemată și tremurînd, cu toate că era foarte cald. O liniște de necrezut pusese stăpînire pe ea. Larma orașului ajungea pînă acolo pe fereastra de la etaj, venind parcă de departe, din altă lume. Cum să stingă setea asta nebunească de fericire, pe care întîlnirea cu Jacques i-o aprinsese iar de cîteva zile ? Se va îmbolnăvi iarăși și va fi o boală care va dăinui, va dăinui mult ; își dădea bine seama... De data asta nu va mai izbuti să se însănătoșească, pentru că *nu mai dorea însănătoșirea...*

Îi era atît de greu să rămînă singură, mereu singură... Daniel ? Se purtase foarte prevenitor cu ea în cursul acestor zile cît stătuseră împreună la Neuilly. Daniel, poate intrigat de aerul ei absent, o prinsese de mînă chiar în dimineața asta, în timp ce prînzeau în restaurantul clinicii, și o întrebase cu jumătate de glas, fără a zîmbi : „Ce-i cu tine, surioară ?“ Jenny dăduse din cap, ocolind răspunsul, și-și retrăsese mîna. Ah, totdeauna suferise din pricina asta : îl iubea atît de mult pe acest frate atît de bun și nu găsea niciodată nimic să-i spună, nimic care să spargă, o dată pentru totdeauna, zidul pe care-l ridicase între ei viața, firea lor, poate chiar faptul că erau frați. Nu, n-avea cui să i se destăinuiască. Nimeni n-o ascultase vreodată, n-o înțelesese. Nimeni. Poate că *el*... Într-o bună zi... Un glas drăgăstos și tainic murmură în adîncul ființei ei : „Jacques al meu“. Fruntea i se roși.

Se simțea sleită de puteri, gata să cadă jos. Puțină apă rece ar înviora-o... Cu pași prevăzători, de orb, rezemîndu-se cu mîinile de pereți, trecu în bucătărie. Apa de la robinet i se părea rece ca gheața. Își muie mîinile, își udă tîmplele, ochii. Își recăpătă puterile. Încă puțină răbdare... Deschise fereastra și-și rezemă coatele de pervaz. Un abur însorit, născut parcă dintr-o vibrație de molecule, juca pe acoperișuri. În gara Luxembourg o locomotivă șuieră strident. De cîte ori, în ultimele săptămîni, în după-amiezi ca asta, nu stătuse rezemată aici, aproape voioasă, cu o frîntură de cîntec pe buze, în vreme ce fierbea apa pentru ceai ! Simți deodată un elan nostalgic pentru Jenny aceea din ultima primăvară, pentru acea soră geamănă, convalescentă și împăcată cu sine. „De unde să iau curajul necesar ca să pot trăi mîine, poimîine, toate zilele viitoare ?“ se întrebă ea cu jumătate de glas. Dar cuvintele acestea, care-i veneau în minte fără să vrea, nu exprimau decît un anumit fel, convențional, de a gîndi, ele nu tălmăceau adevărul tainic ascuns în inima sa... De cînd își recăpătase nădejdea, accepta suferința... Și, pe neașteptate, ea, care nu zîmbea niciodată, simți, văzu limpede chiar, ca și

cum s-ar fi aflat în fața unei oglinzi, un zîmbet delicat jucîndu-i pe buze.

XXXI

În cursul dimineții, ba chiar și în timp ce lua masa cu cei doi nemți, Jacques se întrebase de nenumărate ori : „Să mă duc să-l văd pe Daniel ?“ Și de fiecare dată își răspundea : „Nu, la ce-ar folosi ?“

Totuși, pe la ora trei, după ce ieși din restaurant cu Kirchenblatt și traversa Place de la Bourse, deodată, trecînd prin fața metroului, se gîndi : „Dacă aș fi vrut să mă duc la Neuilly, acum ar fi fost momentul... Se opri încurcat : Știu că atunci cînd se va isprăvi, n-am să mă mai gîndesc deloc la asta...“ Și, fără întîrziere, își luă rămas bun și coborî scările metroului.

Cînd ajunse în Boulevard Bineau, la poarta clinicii, dădu cu ochii de Victor, șoferul fratelui său, care fuma o țigară în fața automobilului tras la marginea trotuarului. „Am nimerit bine“ își spuse el, la gîndul că avea să asiste și Antoine la întîlnire.

Dar în timp ce intra în grădină, îl zări pe fratele său îndreptîndu-se spre el.

— Dacă ai fi sosit mai devreme, te-aș fi dus în oraș... Dar acum sînt grăbit... Vrei să iei masa cu mine astă-seară ? Nu ? Cînd ?

Jacques ocoli întrebările :

— Cum să fac să-l văd pe Daniel ? Vreau să-l văd... singur.

— Foarte ușor... Doamna de Fontanin nu părăsește camera mortuară, iar Jenny nu-i aici.

— Nu e aici ?

— Vezi acoperișul acela cenușiu din spatele copacilor ? E pavilionul mortuar. Acolo ai să-l găsești pe Daniel. Poți trimite paznicul să-l anunțe.

— Jenny nu e în clinică ?

— Nu. A trimis-o doamna de Fontanin după niște lucruri în Avenue de l'Observatoire. Cît stai la Paris ?... O să-mi telefonezi, nu ?...

Ieși în stradă și se urcă în automobil.

Jacques se îndreptă spre pavilion. Deodată își încetini pasul. Un plan nesăbuit îi încolți în minte. Se întoarse pe loc, se apropie de gard și chemă un taxi.

— Repede, strigă el cu o voce răgușită, Avenue de l'Observatoire !

Privea încruntat copacii, trecătorii, vehiculele cu care se încrucișa. Nu voia să se gîndească la nimic. Simțea că dacă ar fi stat numai o clipă pe gînduri, n-ar mai fi dus la capăt acest act nebunesc ; o forță ascunsă îi poruncea să-l îndeplinească neîntîrziat. Ce va face acolo ? Habar n-avea. *Să se justifice.* Să înceteze de a se mai simți el vinovatul ! Trebuia să sfîrșească, să sfîrșească o dată pentru totdeauna printr-o explicație !

Îi ceru șoferului să oprească în preajma de Grădina Luxembourg, de unde își continuă drumul pe jos, aproape alergînd, silindu-se să nu ridice ochii spre ferestrele pe care, de atîtea ori, odinioară, le privise de departe. Intră dintr-un salt în curte și trecu ca o săgeată prin fața odăii portarului, de teamă să nu fie oprit în urma vreunui consemn lăsat de Jenny.

Nimic nu se schimbase. Scara pe care urca, flecărind, cu Daniel... Daniel, în pantaloni scurți, cu cărțile sub braț... Scara unde o văzuse pentru prima oară pe doamna de Fontanin, în seara aceea cînd se înapoiaseră de la Marsilia și cînd ea îi privise pe cei doi fugari, aplecată peste balustradă, fără altă mustrare decît un zîmbet grav...

Nimic nu se schimbase, nimic ; nici chiar soneria apartamentului, al cărei ecou se repercuta pînă în străfundul memoriei lui...

Ea se va ivi din clipă în clipă. Ce va spune ? Cu pumnul crispat pe balustradă, cu pieptul aplecat înainte, asculta... Dincolo de ușă nu se auzea nici un zgomot ; nici un pas... Ce făcea oare ?

Mai așteptă cîteva minute, apoi sună din nou, cu mai multă sfială.

Aceeași tăcere.

Atunci, coborî valvîrtej pînă la portăreasă.

— Domnișoara Jenny e acasă, da ?

— Nu... Domnul probabil nu știe că bietul domn Fontanin...

— Ba da. Și mai știu că domnișoara e sus. Am să-i comunic ceva urgent...

— Într-adevăr, domnișoara s-a întors după masă, dar a plecat din nou. Nu cred să fie un sfert de ceas...

— Ah ! exclamă el. A plecat din nou ?

Se uită năucit la bătrîna femeie. N-ar fi știut să spună ce simțea : O ușurare ? O dezamăgire chinuitoare ?

Întrunirea din Vaugirard se ținea abia la ora cinci. Și n-avea nici un chef să se ducă acolo. Pentru prima dată, ceva — ceva intim — se strecurase, tulbure, între el și viața lui de militant.

Deodată luă o hotărîre. Se va întoarce la Neuilly. Jenny mai are treburi prin oraș; va sosi înaintea ei, o va aștepta în fața grilajului și... Un plan absurd, plin de riscuri... Dar mai bine orice decît chinurile astea.

Hazardul îi răsturnă însă planul. Tocmai coborîse din tramvai în fața clinicii și zăbovea, neștiind ce hotărîre să ia, cînd se auzi strigat din urmă :

— Jacques !

Daniel, care aștepta tramvaiul pe trotuarul celălalt, îl zărise și traversă strada, uluit.

— Tu ? Mai ești încă la Paris ?

— Ieri am sosit, îngăimă Jacques. M-a anunțat Antoine...

— A murit fără să-și mai recapete cunoștința, spuse scurt Daniel. Părea și mai încurcat decît Jacques ; contrariat chiar... Am o întîlnire pe care mi-e cu neputință s-o amîn, se scuză el. I-am oferit lui Ludwigson să-mi cumpere cîteva tablouri, fiindcă avem nevoie de bani, și vine astăzi la mine, la atelier... Dacă aș fi bănuit că vii să mă vezi... Ce să facem ? N-ai putea să mă însoțești ? În atelierul meu putem sta de vorbă liniștiți, așteptîndu-l pe Ludwigson...

— Fie, spuse Jacques, renunțînd dintr-o dată la tot ceea ce plănuise.

Daniel îi zîmbi recunoscător.

— Putem merge pe jos o bucată de drum. La linia de fortificații luăm un taxi.

Bulevardul se deschidea în fața lor larg și strălucind de lumină. Trotuarul umbrit era prielnic mersului pe jos. Daniel era falnic, dar și ridicol în același timp, cu coiful lui scînteietor și cu coama coifului legănîndu-se în vînt ; sabia îi bătea coapsa, i se izbea de pinteni, îi ritma pasul cu un clinchet marțial. Jacques, urmărit mereu de gîndul războiului, asculta distrat explicațiile prietenului său. Era cît pe-aci să-l întrerupă, să-l apuce de braț, să-i strige : „Dar nu vezi, nenorocitule, ce ți se pregătește ?“ Un gînd îngrozitor îi trecu prin minte și-l făcu să se oprească dintr-o dată : dacă, prin imposibil, rezistența Internaționalei nu va izbuti să salveze pacea, acest frumos cavalerist va fi ucis în prima zi, în avangardă, la hotarele Lorenei... Inima i se strînse și cuvintele pe care voia să le spună i se opriră în gît.

Daniel continuă :

— Ludwigson mi-a spus că vine pe la cinci. Dar trebuie să fac o alegere înainte de venirea lui... Înțelegi ? trebuie neapărat să mă descurc. Tata nu ne-a lăsat decît datorii.

Rîse ciudat. Rîsul acesta, vorbăria lui, glasul tremurător și repezit — totul trăda o nervozitate neobișnuită, ale cărei motive erau multiple în după-amiaza asta ; surprinderea de a-l vedea pe Jacques, amintirea amară a primei lor revederi, nevoia de a regăsi tonul convorbirilor lor de altădată, de a invia, prin sinceritatea acestor mărturisiri, încrederea tăcutului său tovarăș, precum și plăcerea de a fi afară, la aer, beția acestei zile frumoase, a plimbării lor, după cele patru zile petrecute între pereții unei camere, în așteptarea morții.

Jacques uitase aproape cu totul că poseda undeva, pe numele lui, o avere pe care n-o folosise nimeni, așa că nici nu-i trecu prin cap că și-ar putea ajuta prietenul. De altfel, Daniel nu se gîndise nici el la asta, căci altfel n-ar fi rostit nici un cuvînt despre greutățile pe care le avea în față.

— Datorii și un nume compromis, urmă Daniel, întunecat. Pînă la sfîrșit, ne-a otrăvit existența !... Am deschis azidimineață o scrisoare din Anglia, care-i era adresată lui : scrisoarea unei femei căreia îi făgăduise bani... Făcea naveta între Londra și Viena și întreținea cîte un menaj la cele două capete ale liniei, ca un om de serviciu de la vagoanele de dormit... Ah, puțin îmi pasă de poznele astea ! Dar tot restul este o mare nemernicie !

Jacques făcu un gest din cap, care nu spunea nimic.

— Te miră că vorbesc așa ? Sînt foarte revoltat pe tata. Dar nu pentru chestiile cu femeile, Nu ! Mai că aș zice dimpotrivă... Așa-i că e ciudat ? A murit fără ca să mă fi apropiat cît de cît de el, fără cel mai mic contact sufletesc între noi. Dar, dacă ar fi fost cu putință o oarecare intimitate între noi, numai pe terenul ăsta s-ar fi putut realiza : femeile, amorul. Poate pentru că-i semăn, urmă Daniel cu voce înăbușită. Ca și el, nu sînt în stare să-mi stăpînesc pornirile, nu sînt în stare să am remușcări. Tu, tu nu ești ca mine, nu-i așa ?

De patru ani încoace, și Jacques se lăsase condus, mai mult ori mai puțin, de „porniri", dar niciodată fără remușcări. Fără să-și dea seama, într-un colț ascuns al conștiinței lui mai dăinuia încă ceva din deosebirea aceea copilărească dintre pur și impur, pe care o făcea atît de des odinioară, în convorbirile cu Daniel.

— Nu. Eu n-am avut niciodată curajul ăsta... curajul de a fi mulțumit de mine însumi.

— E oare un curaj? Poate că-i o slăbiciune... Sau îngîmfare... Sau orice vrei... Eu cred că pentru unele firi, ca a mea, de pildă, a zbura din dorință în dorință este cu adevărat regimul normal, necesar, ritmul de viață care le este firesc. Să nu te dai niciodată în lături de la nici o ispită! încheie el vehement, ca și cum ar fi repetat un jurămînt lăuntric.

„Are norocul că e frumos, își spuse Jacques, mîngîind cu privirea profilul plin de bărbăție, voluntar, care se desena sub viziera coifului. Ca să vorbești de dorință cu atîta siguranță, trebuie să fii «irezistibil», trebuie să ai obișnuința de a trezi tu însuți dorința... Poate că mai trebuie și altceva: să ai alte experiențe decît cele pe care le am eu..." Își aminti că luase primele lecții amoroase în brațele blondei Lisbeth, alsaciana măruntă și sentimentală, nepoata doamnei Fruhling. Dar Daniel avusese revelația plăcerii mai de timpuriu, în patul unei femeiuști experte, care-l agățase, într-o noapte, la Marsilia. Poate că inițierile acestea atît de diferite îi marcaseră și pe unul, și pe altul pentru totdeauna. „Oare să fim «îndrumați» mai tîrziu de prima noastră aventură? se întrebă el. Sau, dimpotrivă, această primă aventură e determinată de legi tainice, cărora le vom rămîne supuși toată viața?"

Ca și cum ar fi ghicit firul gîndurilor lui Jacques, Daniel exclamă:

— Avem o tendință nefericită de a complica aceste probleme. Amorul? Chestiune de igienă, dragul meu, de sănătate fizică și morală. În ce mă privește, accept fără rezervă definiția lui Iago, îți amintești? „It is merely a lust of the blood and a permission of the will..." Da, asta-i dragostea și nu trebuie s-o iei niciodată decît așa cum este: o năvală de sevă... Bine zice Iago: „O fierbere a sîngelui consimțită de voință..."

— Nu te-ai lăsat de mania de a cita din englezește, spuse Jacques. N-avea chef să discute despre dragoste... Se uită la ceas. Telegramele agenților nu soseau la *l'Humanité* înainte de ora patru și jumătate sau cinci...

Daniel observă gestul lui Jacques.

— O, avem destul timp spuse el, dar putem vorbi mai în tihnă acasă la mine.

Și făcu semn unui taxi.

În automobil, Daniel, spre a întreține conversația, continua să vorbească despre el însuși, despre succesele lui în materie de femei la Lunéville, la Nanc, proslăvind farmecul aventurilor fugare.

— Ce te uiți așa la mine ? întrebă el stingherit. Mă lași să pălăvrăgesc... La ce te gîndești ?

Jacques tresări. Fu din nou ispitit să-i mărturisească lui Daniel ceea ce îl preocupa fără încetare. Dar n-o făcu nici de data asta.

— La ce m-aș putea gîndi ?... La toate astea !

În răstimpul de liniște care urmă, fiecare se întrebă în sinea lui, cu inima grea, dacă celălalt rămăsese așa cum se știau în amintire.

— Ia-o, te rog, pe Rue de Seine ! îi strigă Daniel șoferului. Apoi, întorcîndu-se spre Jacques : Uitasem, tu nu-mi cunoști locuința.

Atelierul, pe care Daniel îl închiriase cu un an înainte de a-și începe serviciul militar (și a cărui chirie o plătea Ludwigson, sub pretextul amabil că Daniel păstra acolo arhiva lor de artă), era situat la ultimul etaj al unui imobil cu ferestre înalte și curte pavată.

Pe scara de piatră, tocită din loc în loc, era întuneric și mirosea a mucegai ; dar treptele erau largi și împodobite cu o rampă lucrată din fier. Ușa atelierului, în care era tăiată o ferestruică asemănătoare cu aceea a unei celule, se deschidea cu ajutorul unei chei grele, pe care Daniel o luase de la portăreasă.

Jacques pătrunse, în urma prietenului său, într-o încăpere mansardată, mare, luminată puternic de un luminator prăfuit. În timp ce Daniel își făcea de lucru prin casă, Jacques, curios, examina locuința. Pereții atelierului erau vopsiți, uniform, în cenușiu deschis, aproape alburiu, fără nici o nuanță de culoare. Două încăperi foarte strîmte, în felul odăițelor de subsol, ascunse de niște perdele pe jumătate trase, se deschideau în zidul din fund : una din ele, vopsită în alb, era transformată în cabinet de toaletă. Un pat scund și mare ocupa întregul spațiu al celeilalte încăperi, cu tapet roșu, pompeian, și folosită ca alcov. Într-un ungher, o masă de arhitect, sprijinită pe o capră de lemn, era încărcată cu cărți, albume și reviste trîntite claie peste grămadă ; deasupra, atîrna un abajur verde. Cîteva scaune de diferite modele și mai multe șevalete cu rotițe erau îngrămădite sub învelitoarele de pînză, pe care Daniel le strîngea grăbit. Rezemate de perete, în lăzi mari de lemn alb, erau așezate rame și cartoane, din care nu se vedeau decît marginile aliniate.

Daniel trase spre Jacques un fotoliu cu pielea jupuită.

— Șezi, te rog... Mă duc să mă spăl pe mîini.

Jacques se lăsă pe droturile care gemură. Cu ochii ridicați spre fereastra largă cît peretele privea mulțimea acoperișurilor scăldate într-o lumină caldă. Deslușii cupola institutului, săgețile clădirii Saint-Germain-des-Prés, turnurile bisericii Saint-Sulpice.

Își întoarse fața spre cabinetul de toaletă și-l zări pe Daniel printre perdelele desfăcute. Tînărul soldat își schimbase tunica și îmbrăcase o pijama albăstruie. Se așezase în fața oglinzii și-și trecea palmele peste păr, atent și zîmbind. Jacques se mira, ca și cum ar fi descoperit o taină. Daniel era frumos, dar nu părea că-și dă seama de asta, își purta profilul de medalie cu o simplitate atît de bărbătească, încît Jacques nu și-ar fi închipuit vreodată să-și vadă prietenul pierzîndu-și vremea în oglindă. Cum Daniel venea spre el, se gîndi brusc la Jenny, cu o emoție puternică. Fratele nu semăna deloc cu sora lui, cu toate că moșteniseră amîndoi de la tatăl lor o oarecare finețe a liniilor, ceva sprinten și zvelt, care dădea o înrudire de netăgăduit mișcărilor, mersului lor.

Se ridică repede și se îndreptă spre lăzile cu rame.

— Nu, spuse Daniel, apropiindu-se. Aici e colțul vechiturilor... 1911... Tot ce-am pictat atunci sînt numai reminiscențe... Cunoști cuvintele usturătoare pe care mi se pare că le-a spus Whistler, vorbind de Burne-Jones „Asta *seamănă* cu ceva *care ar putea* fi un lucru foarte bun..." Mai bine privește-le pe astea, urmă el, trăgînd mai aproape cîteva tablouri care reprezentau, toate, același nud și se deosebeau numai prin cîteva amănunte. Le-am pictat înainte de a pleca la militărie... Studiile astea fac parte dintre acelea care m-au ajutat în cea mai mare măsură să pătrund, să înțeleg...

Lui Jacques i se păru că Daniel nu-și sfîrșise fraza.

— Să înțelegi ce ?

— Ce ? Uite, asta... spatele ăsta, umerii ăștia... Cred că-i foarte important să te oprești la ceva concret, ca, de pildă, la umerii ăștia sau la spatele ăsta și să lucrezi la ele pînă începi să întrevezi adevărul... adevărul acela simplu pe care-l răsfrîng lucrurile reale, veșnice... Cred că, dacă depui cu rîvnă un efort de aprofundare, ajungi pînă la urmă să smulgi o taină... soluția tuturor lucrurilor... un fel de cheie a universului... Așa, bunăoară, umărul, spatele ăsta...

Umărul, spatele ăsta... Jacques se gîndea la Europa, la război.

— Tot ce-am învățat, urmă Daniel, se datorește faptului că am studiat întotdeauna același model. De ce să-l schimbi ?... Obții mult mai multe de la tine însuți cînd te întorci cu

îndărătnicie la același punct de plecare, cînd trebuie, de fiecare dată, s-o iei de la capăt și să mergi înainte, în aceeași direcție... Dacă aș fi fost romancier, cred că, în loc să schimb personajele la fiecare carte nouă, m-aș fi ținut mereu de aceleași personaje, ca să le adîncesc...

Jacques tăcea, ostil. Cît de artificiale, de nefolositoare, de inactuale i se păreau problemele astea de estetică !... Nu mai putea înțelege țelul unei existențe ca a lui Daniel. Se întrebă : „Cum l-ar judeca oare cei de la Geneva ?" Îi fu rușine de prietenul lui.

Daniel își ridica tablourile, unul după altul, le întorcea spre lumină, arunca spre ele cîte o privire scurtă, printre pleoapele încrețite, apoi le așeza la loc. Din cînd în cînd, punea cîte unul deoparte, la picioarele șevaletului celui mai apropiat :

— Pentru Ludwigson... Ridică din umeri și ricană printre dinți : În fond, talentul nu-i mare lucru, cu toate că este neapărat necesar... Munca este lucrul de căpetenie. Fără muncă, talentul nu-i decît un foc bengal ; te uluiește o clipă, dar nu rămîne nimic din el. Puse deoparte trei rame, una după alta, și suspină cu oarecare părere de rău : Ar trebui să fim capabili să nu vindem nimic, niciodată ! Și toată viața să lucrăm, să nu facem altceva decît să lucrăm.

Jacques, care continua să-l privească atent, constată :

— Îți iubești și acum tot atît de mult arta !

Tonul cuvintelor lui demonstra o mirare oarecum disprețuitoare, care nu-i scăpă lui Daniel.

— Ce să-i faci ? Spuse el împăciuitor. Nu toată lumea e înzestrată pentru acțiune.

Își ascundea, din prudență, adevăratul gînd. Își zicea că și așa sînt în lume prea mulți oameni de acțiune față de binefacerile pe care le trage omenirea de pe urma lor ; și că, tocmai în interesul colectivității, aceia care, ca el, ca Jacques, pot, din fericire, să-și cultive darurile cu care sînt înzestrați și să devină artiști, trebuie să lase tărîmul acțiunii pe seama acelora care n-au alte însușiri. El nu se îndoia nici o clipă că Jacques își trădase menirea lui firească. Și lui Daniel i se părea că în atitudinea reținută, iritată a prietenului său din tinerețe întîlnește o confirmare a modului cum îl judecase el : indiciul unei tainice dezamăgiri, regretul acelora care au o conștiință confuză că nu-și împlinesc destinul și care-și ascund, orgolioși, sub haina bravurii, a disprețului, simțămîntul nemărturisit al propriei înfrîngeri.

Trăsăturile lui Jacques se aspriră.

— Uite ce-i, Daniel, rosti el aplecîndu-și capul, gest care-i înăbușea glasul, tu trăiești fericit, închis în granițele propriei tale opere ca și cum ai fi uitat cu totul de restul oa menilor.

Daniel puse jos studiul pe care-l ținea în mînă.

— Oamenii !

— Oamenii sînt niște ființe nenorocite, urmă Jacques Niște ființe chinuite... Atîta timp cît îți întorci ochii de la su ferința lor, poți continua, într-un fel sau altul, să trăiești așa cum trăiești tu. Dar, o dată ce ai luat contact cu mizeria uni versală, nu, atunci nu mai e cu putință să duci o viață de artist... Înțelegi ?

— Da, murmură Daniel. Și apropiindu-se de luminator, rămase cîteva clipe nemișcat, privind orizontul brăzdat de a coperișuri.

„Da, gîndea el, are dreptate, desigur, Mizeria... Dar ce putem face ? Totul este deznădăjduitor... Totul, afară — toc mai ! — de artă !" Și, mai mult ca oricînd, se simțea legat de acest minunat refugiu, în care avusese norocul să-și poată adăposti viața. „De ce mi-aș lua pe umeri povara păcatelor și a nefericirilor lumii ? Ar însemna să-mi paralizez propria forță de creație, să-mi înăbuș, fără nici un folos pentru ni meni, darurile cu care sînt înzestrat. Nu m-am născut a postol... Și apoi, să zicem că sînt un monstru, dar eu am avut întotdeauna o voință neclintită de a fi fericit." Era adevărat. Din copilărie încă își apăra fericirea cu încăpățînare, împo triva tuturor și față de oricine ; cu sentimentul, poate naiv, dar bine înțeles, că asta era principala lui datorie față de el însuși. Datorie, de altfel, grea și care cere o necontenită a tenție : îndată ce omul se lasă în voia întîmplării, își creează numaidecît nenorociri... Or, cea dintîi condiție a fericirii lui era independența ; și el credea că nu te poți dărui unei cauze colective fără a fi silit mai întîi să-ți sacrifici libertatea... Dar asta nu i-o putea mărturisi lui Jacques. Trebuia să tacă și să accepte osînda disprețuitoare pe care o citea în ochii prietenului său.

Se întoarse și, apropiindu-se de Jacques, îl privi cîteva clipe atent și întrebător.

— Zadarnic zici că ești fericit, îi spuse în cele din urmă. (Jacques nu afirmase niciodată asta.) Dimpotrivă, cît de trist pari... cît de frămîntat...

Jacques se încordă. De data asta va vorbi ! Părea că luase brusc o hotărîre multă vreme amînată. Expresia ochilor săi era atît de gravă, încît Daniel îl privi buimac.

Deodată soneria spintecă liniștea odăii, făcîndu-i pe amîndoi să tresară.

— Ludwigson, șopti Daniel.

„Cu atît mai bine, se gîndi Jacques. La ce bun să-i mai spun ?..."

— N-o să dureze mult ; rămîi ! îl asigură Daniel. După aceea am să te însoțesc...

Jacques dădu negativ din cap.

Daniel îl privi rugător.

— Nu cumva vrei să pleci ?...

— Ba da.

Obrazul îi era neclintit.

Daniel îl privi cu deznădejde. Apoi, dîndu-și seama că ar fi de prisos să mai stăruie, făcu un gest descurajat și se duse să deschidă ușa.

Ludwigson purta un costum *crème*, de vară, dintr-o stofă mătăsoasă, bine croit, cu o rozetă strălucitoare la butonieră. Capul său masiv, țuguiat, sculptat parcă într-o pastă albicioasă, gelatinoasă, se sprijinea pe gușa dublă a gîtului, care se mișca în voie, prins într-un guler larg. Avea ochi de nătăfleață, pomeți plați, iar gura buzată, mare, semăna cu o capcană de prins șoareci.

Se așteptase, fără îndoială, să discute prețurile între patru ochi și fu oarecum mirat cînd văzu acolo pe al treilea. Totuși, se îndreptă curtenitor spre Jacques, pe care-l recunoscu numaidecît, deși nu-l văzuse decît o singură dată.

— Sînt fericit, spuse el. Am avut plăcerea să stau de vorbă cu dumneata acum patru ani, în timpul unui antract la reprezentațiile baletului rus. Nu-i așa ? Urmai Școala Normală ?

— Exact ! făcu Jacques. Aveți o memorie teribilă !

— Nu zic ba. Apoi Ludwigson își aplecă pleoapele ca de broască și, ca și cum ar fi simțit o deosebită plăcere să întărească imediat elogiul pe care i-l adusese Jacques, se întoarse spre Daniel : Prietenul dumitale, domnul Thibault, mi-a spus că în Grecia antică — în Teba, dacă-mi aduc bine aminte — cei care voiau să dobîndească o funcție publică n-o puteau obține decît cu condiția de a nu fi făcut nici un fel de negustorie timp de cel puțin zece ani... Ciudat, nu-i așa ? N-am uitat asta niciodată... Mi-ai mai spus în seara aceea, adăugă el, întorcîndu-se spre Jacques, că în Franța, sub vechiul nostru regim, ca să ai dreptul de a-ți purta titlul trebuia să deții, de cel puțin douăzeci de ani, acele... cum le zice ? patalamale de noblețe, nu-i așa ? Și încheie, înclinîndu-se grațios : Îmi face o infinită plăcere să stau de vorbă cu oameni instruiți...

Jacques zîmbi. Apoi, grăbindu-se să plece, își luă rămas bun de la Ludwigson.

— Așadar, bîigui Daniel, însoțindu-l pînă la ușă, ești hotărît, nu vrei să aștepți ?

— Nu pot. Chiar am și întîrziat.

Se ferea să-și privească prietenul în față. Viziunea aceea groaznică îl făcea să-și simtă iarăși inima strînsă : „Daniel în linia întîi..."

Stingheriți de prezența lui Ludwigson, își strînseră mîna mașinal.

Jacques, deschizînd ușa grea, murmură : „La revedere" și coborî repede treptele întunecoase.

Pe trotuar se opri, răsuflă adînc și se uită la ceas. Întrunirea din Vaugirard se sfîrșise de mult.

Îi era foame. Intră într-o băcănie, luă două cornuri, un pachet de ciocolată și porni încet, pe jos, spre bursă.

XXXII

Convorbirile din seara aceea de vineri, 24 iulie, din birourile lui Gallot și Stefany de la *l'Humanité,* erau pesimiste. Toți cei care stătuseră de vorbă cu șeful erau foarte îngrijorați. O panică neașteptată făcuse să cadă la bursă renta franceză de 3 la sută, la 80, ba, la un moment dat, chiar la 78 de franci. Renta nu mai avusese un curs atît de coborît din anul 1871, iar telegramele sosite din Germania anunțau o panică similară la bursa din Berlin.

După-amiază, Jaurès se dusese din nou la Quai d'Orsay. Se întorsese de acolo foarte îngrijorat și se închisese în biroul lui ca să lucreze, fără să primească pe nimeni. Articolul lui pentru a doua zi era gata ; deocamdată nu i se cunoștea decît titlul, dar titlul acesta spunea multe : *Ultima șansă de pace.* Îi spusese lui Stefany : „Nota Austriei e extrem de aspră. Te întrebi dacă Viena n-a forțat atacul, spre a face imposibilă orice acțiune preventivă a Marilor Puteri..."

Într-adevăr, totul părea urzit într-un chip diabolic, anume ca să provoace în Europa o zăpăceală cît mai mare. Șefii responsabili ai guvernului francez aveau să lipsească pînă la 31 iulie ; aflaseră, desigur, noutatea pe mare, în timpul călătoriei între Rusia și Suedia, dar nu aveau cum să se sfătuiască nici cu ceilalți miniștri francezi, nici cu guvernele aliate. (Berchtold procedase în așa fel încît țarul să nu afle

de notă decît după plecarea președintelui francez; se va fi temut, de bună seamă, ca Poincaré să nu dea sugestii pentru o înțelegere). *Kaiser*-ul se afla și el pe mare; fiind deci departe, nu putea, chiar de ar fi vrut, să-i dea imediat lui Franz Joseph sfaturi de moderație. Pe de altă parte, grevele din Rusia, în plină desfășurare, paralizau libertatea de acțiune a conducătorilor politici ruși, așa cum războiul civil din Irlanda paraliza acțiunea Angliei. Pe lîngă toate acestea, guvernul sîrb se afla în zilele acelea în vălmășagul pregătirii alegerilor: cei mai mulți dintre miniștri erau plecați în provincie, în vederea campaniei electorale; Pasici, președintele consiliului, nici nu era măcar la Belgrad cînd fusese remisă nota austriacă.

În privința acestei note începuse să se afle lucruri precise. Textul ei, prezentat în ajun guvernului sîrb, fusese comunicat astăzi Marilor Puteri. În ciuda asigurărilor împăciuitoare pe care Austria le dăduse în mai multe rînduri (Berchtold îi asigurase pe ambasadorii Rusiei și Franței că cererile vor fi cît se poate de *acceptabile)*, nota avea un caracter categoric de *ultimatum,* deoarece guvernul de la Viena pretindea acceptarea integrală a condițiilor lui și fixase un termen pentru răspuns — termen extrem de scurt: patruzeci și opt de ore! — pentru a împiedica, desigur, o intervenție a puterilor în favoarea Serbiei. O informație secretă, culeasă la Ministerul de Externe al Austriei, și pe care un socialist vienez, trimis de Hosmer, i-o adusese lui Jaurès, îndrituia cele mai serioase îngrijorări: baronul de Giesl, ambasadorul Austriei la Belgrad, ar fi primit, în același timp cu ordinul de a remite nota, instrucțiuni de a rupe relațiile diplomatice și de a părăsi imediat Serbia în cazul — probabil — că a doua zi, sîmbătă, la ora șase seara, guvernul sîrb nu va fi acceptat, fără discuție, pretențiile Austriei. Instrucțiuni care demonstrau că ultimatumul fusese dinadins ticluit într-o formă jignitoare, de neacceptat, pentru a-i înlesni Vienei să precipite declarația de război. Alte informații confirmau, de asemenea, ipotezele acestea pesimiste. Șeful statului major, Hötzendorf, primise o telegramă care-l făcu să-și întrerupă vacanța pe care și-o petrecea în Tirol, și se întoarse valvîrtej în capitala Austriei. Ambasadorul Germaniei în Franța, domnul de Schön, aflat în concediu la Berchtesgaden, se întoarse pe neașteptate la Paris. Contele Berchtold, după ce avusese o conferință cu împăratul, la Ischl, se abătuse pe la Salzburg ca să se întîlnească cu cancelarul Germaniei, Bethmann-Hollweg.

Totul te făcea să întrevezi o vastă mașinație, regizată cu măiestrie. În ce măsură contribuia Germania la ea ? Germanofilii aruncau vina pe ruși și explicau atitudinea nemților prin aceea că Germania ar fi aflat pe neașteptate de planurile îngrijorătoare ale panslavismului și de importanța pregătirilor militare pe care Rusia le și începuse. La Berlin, cuvîntul de ordine în cercurile guvernamentale era să se spună peste tot că diriguitorii politici ai Germaniei habar n-avuseseră pînă astăzi de pretențiile Austriei și că nu le aflaseră decît din comunicarea ce fusese făcută tuturor celorlalte puteri. Se spunea că Jagow, secretarul de stat din Wilhelmstrasse[1], afirmase lucrul acesta în fața ambasadorului Angliei. Dar foarte mulți credeau că textul notei fusese comunicat la Berlin cu cel puțin două zile înainte.

Trebuie oare să se tragă de aici concluzia că Germania sprijină Austria în mod formal și că dorește războiul ? Trauttenbach, care venea de la Berlin și pe care Jacques îl întîlnise în seara aceea în biroul lui Stefany, era împotriva acestei deducții destul de simpliste. După părerea lui, atitudinea Germaniei se explica prin faptul că cercurile militare de la Berlin continuau a crede că rușii nu erau pregătiți. Dacă socoteala lor era corectă, dacă, în urma pasivității forțate a Rusiei, riscul unui conflict general era inexistent, cele două imperii germanice își puteau îngădui orice : n-aveau decît de cîștigat. Totul era să se acționeze repede și cu hotărîre. Trupele austriece trebuiau să ajungă la Belgrad înainte ca puterile Triplei Alianțe să fi avut răgazul de a interveni sau chiar de a delibera. Atunci urma să intre în scenă Germania ; declarîndu-se străină de orice înțelegere ascunsă, de orice premeditare, ea se va oferi ca mediatoare pentru a localiza conflictul și a-l soluționa, luînd inițiativa unor negocieri. Spre a salva pacea, Europa se va grăbi să accepte arbitrajul Germaniei și va sacrifica, fără multă discuție, interesele Serbiei. Mulțumită Germaniei, totul se va liniști și chestiunea se va solda în profitul imperiilor germanice : regimul dublei monarhii va fi consolidat pentru un timp oarecare, iar Tripla Alianță va înregistra un succes fără precedent. Presupunerile acestea în legătură cu planul secret al Germaniei erau confirmate de multe destăinuiri culese în cercurile din preajma ambasadei Italiei de la Berlin.

1Sediul Ministerului de Externe din Berlin.

Deoarece Stefany fusese chemat de șef, Jacques îl luă cu el pe Trauttenbach la „Progrès".

Sala, ticsită de oameni, era în fierbere. Ziarele de seară și veștile aduse de redactorul de la *l'Humanité* iscaseră discuții contradictorii și pasionate.

Pe la ora nouă seara, un val de optimism străbătu atmosfera. Pagès stătuse de vorbă cîteva minute cu șeful. Îl găsise mai puțin îngrijorat. Jaurès îi spusese : „E bun și răul la ceva... Gestul Austriei va sili popoarele Europei să se trezească din moleșeală." Pe de altă parte, ultimele telegrame aduceau o sumă de dovezi despre activitatea Internaționalei. Partidele belgian, italian, german, englez și rus erau în neîntreruptă legătură cu partidul francez și se pregăteau pentru o manifestație generală de mari proporții. Tocmai se primiseră precizări încurajatoare din partea partidului socialist german, care se declara oarecum chezaș al intențiilor pacifice ale guvernului său : nici Bethmann, nici Jagow și cu atît mai puțin *Kaiser*-ul — afirmau social-democrații — nu se vor lăsa tîrîți într-un război : se putea deci conta pe o intervenție energică și eficace a Germaniei.

Din Rusia veneau, de asemenea, vești încurajatoare. La primirea notei austriece, un consiliu de miniștri, convocat în grabă, sub președinția țarului, hotărîse să se facă imediat un demers stăruitor pe lîngă guvernul austriac pentru a obține o prelungire a termenului impus Serbiei. Cererea aceasta abilă, care amîna pentru mai tîrziu fondul procesului și viza numai chestiunea secundară a termenului, se părea că nu poate fi respinsă de Viena. Iar o prelungire, fie și chiar numai de două-trei zile, le-ar fi dat diplomaților Europei timpul să se pună de acord asupra unei linii comune de acțiune. De altfel, ministrul de externe al Rusiei începuse numaidecît discuții concrete cu diferiți ambasadori acreditați la Petersburg, discuții care nu puteau să nu dea roade. O telegramă de la Londra veni să confirme, aproape în același timp, aceste prime speranțe. *Sir* Grey, ministrul de externe luase inițiativa de a sprijini cu toată autoritatea lui demersul Rusiei privitor la prelungirea termenului. Afară de asta, pregătea în mare grabă un proiect de mediere, la care voia să asocieze Germania, Italia, Franța și Anglia, cele patru mari puteri care nu erau direct interesate în conflict. Proiect bine chibzuit, care nu risca să fie respins, deoarece, la masa arbitrilor, partenerii formau două tabere egale : de o parte, Germania și Italia, spre a susține interesele austriecilor ; de

cealaltă, Franța și Anglia, spre a reprezenta interesele sîrbilor și ale slavilor.

Dar, pe la ora unsprezece, prevestiri rele întunecară din nou orizontul. Mai întîi, se răspîndi zvonul că, deși Germania acceptase proiectul lui *sir* Grey, o făcuse în termeni foarte echivoci, care lăsau să se înțeleagă că ea nu-și va uni în chip hotărît și sincer acțiunea de mediere cu aceea a celorlalte puteri. Pe urmă, se află cu emoție, prin Marc Levoir, care se întorcea de la Quai d'Orsay, că Austria refuza categoric, împotriva oricărei așteptări, prelungirea termenului, cerută de Rusia, ceea ce echivala cu o recunoaștere a voinței ei de agresiune.

Pe la ora unu noaptea, după ce cei mai mulți plecaseră, Jacques se întoarse la *l'Humanité*.

În sala de la intrare, Gallot conducea spre ieșire doi deputați socialiști, care ieșiseră din biroul lui Jaurès. Aduceau o știre confidențială și îngrijorătoare: chiar azi, cînd toate cancelariile se bizuiau pe intervenția împăciuitoare a Berlinului, domnul de Schön, ambasadorul Germaniei, care tocmai se întorsese la Paris, îi citise domnului Bienvenu-Martin, ministru interimar, o declarație a guvernului său; și documentul acesta neașteptat era redactat în termeni duri, ca un avertisment, ba chiar ca o amenințare. Germania declara, cinic, că „aproba, în *fond* și în *formă*", nota Austriei; ea lăsa să se înțeleagă că nu era cazul ca diplomația europeană să se ocupe de acest conflict, care trebuia să rămînă localizat între Austria și Serbia; și declara că „nici o *terță putere* nu trebuie să intervină în conflict; în caz contrar, ar fi de așteptat cele mai grave consecințe". Ceea ce însemna limpede: „Sîntem hotărîți să sprijinim Austria, dacă Rusia intervine în favoarea Serbiei, vom fi forțați să mobilizăm; și sistemul de alianțe operînd în mod automat, Franța și Rusia s-ar găsi în fața eventualității unui război cu Tripla Alianță". Demersul acesta al lui de Schön părea că dezvăluie deodată, din partea imperialismului german, o atitudine părtinitoare, agresivă și o voință de a intimida, care erau, de bună seamă, fapte rău prevestitoare. Cum avea să reacționeze Franța în fața acestui act, care echivala aproape cu o provocare?

Gallot și Jacques rămaseră în sala de intrare. Jacques era gata să plece, cînd o ușă se deschise brusc. Jaurès apăru cu fruntea lucind de sudoare, cu pălăria de paie pe ceafă, cu umerii lăsați, cu ochii duși în fundul capului. Brațul lui scurt strîngea la subsuoară o geantă umflată de hîrtii. Le aruncă

celor doi tineri o privire absentă, le răspunse mașinal la salut, străbătu holul cu pas greoi și dispăru.

XXXIII

Doamna de Fontanin și Daniel își petrecuseră noaptea pe două scaune, unul lîngă altul, în fața sicriului. Jenny, la stăruințele fratelui ei, se dusese să se odihnească, în altă parte, cîteva ore.

Pe la șapte dimineața, cînd Jenny se întoarse, Daniel se apropie de mama sa și-i atinse ușor umărul :

— Vino, mamă... Rămîne Jenny aici pînă ne ducem noi să luăm ceaiul.

Glasul îi era afectuos, dar hotărît. Doamna de Fontanin își întoarse fața obosită spre Daniel. Înțelese că ar fi fost zadarnică orice împotrivire. „E un prilej, își spuse ea, să-i vorbesc despre călătoria mea în Austria." Aruncă o ultimă privire spre catafalc, se ridică și își urmă fiul, ascultătoare.

Micul dejun li se servi în camera anexă, unde-și petrecuse noaptea Jenny. Fereastra era larg deschisă spre grădină. La vederea ceainicului strălucitor, a untului și a mierei din farfurioarele de sticlă, un zîmbet naiv lumină fără voie trăsăturile doamnei de Fontanin. Întotdeauna, micul dejun luat cu copiii ei fusese pentru ea începutul unei zile noi, un ceas binecuvîntat de pace, de bucurie, care întărea optimismul firii sale robuste.

— Recunosc că mi-e foame, mărturisi, apropiindu-se de masă. Dar tie, dragul mamei ?

Se așeză și începu să întindă mașinal untul pe pîine. Daniel o privea zîmbind, înduioșat să vadă iarăși, în plină lumină, cum mîinile ei mici și durdulii îndeplinesc cu o deosebită grijă gesturile acelea rituale care se legau în amintirea sa de toate diminețile copilăriei lui...

În fața tăvii pline cu bunătăți, doamna de Fontanin, stăpînită de o asociație confuză de idei, murmură :

— M-am gîndit de atîtea ori la tine, dragul meu, în timpul cît erai la manevre ! Vă dădeau destul de mîncare ?... Seara, cînd mă gîndeam că poate tu dormeai pe paie, cu veșmintele ude de ploaie, mi-era rușine că eu sînt în pat și nu mai puteam să dorm.

Daniel se aplecă și-și apăsă mîna pe brațul ei.

— Ce idee, mamă ! Dimpotrivă, a fost o distracție pentru noi, după atîtea luni de cazarmă, să ne jucăm de-a

războiul... În timp ce vorbea, aplecat spre ea, pipăia cu degetele lănțișorul de aur pe care ea îl purta ca pe o brățară. Și apoi, vezi tu, adăugă el, în manevre, un subofițer găsește totdeauna un pat la localnici.

Vorbise repede, fără să se gîndească ce spune. Amintirile vreunei mici aventuri de dragoste, culeasă ca un bob de strugure, în fugă, cum se întîmplă în cantonamente, îi străbătu gîndul și-l cuprinse o jenă tainică, lucru pe care doamna de Fontanin îl simți fără să-și dea seama exact de ceea ce gîndea el. Se feri să-și privească fiul.

După o tăcere, îl întrebă cu sfială :

— La ce oră trebuie să pleci ?

— Astă-seară la opt... Permisia îmi expiră la miezul nopții, dar e bine dacă voi fi acolo, la apel, mîine dimineață.

Ea se gîndi că înmormîntarea nu se va termina înainte de ora unu și jumătate, că nu vor ajunge acasă înainte de două, și că această ultimă zi petrecută cu Daniel e foarte scurtă.

Ca și cum s-ar fi gîndit la același lucru, Daniel spuse :

— Și astăzi după-masă am de umblat mult ; am de făcut o cursă absolut necesară.

Doamna de Fontanin simți din tonul cuvintelor lui că-i ascunde ceva, dar înțelese greșit natura acestui secret. Fiindcă Daniel vorbise exact ca altădată, în felul ocolitor, puțin cam nepăsător, cum vorbea adesea cînd, după ce petrecea o oră cu ea, seara, în fața focului, îi spunea, sculîndu-se : „Iartă-mă, mamă, am o întîlnire cu niște camarazi".

Daniel simți vag bănuiala mamei sale și voi s-o risipească numaidecît :

— Am un cec de încasat... Un cec de la Ludwigson.

Era adevărat. Daniel nu voia să plece din Paris fără să-i lase ceva bani mamei sale.

Doamna de Fontanin păru că nu-l aude. Își bea ceaiul, cum făcea întotdeauna, frigîndu-se mereu, cu sorbituri tăcute, cu ochii puțin tulburi, fără să mai pună ceașca pe masă. Se gîndea la plecarea lui și inima îi era grea. În clipa asta, uitase de înmormîntarea care trebuia să aibă loc peste cîteva ore. Oricum, n-avea nici un drept să se plîngă : lipsa de lîngă ea a fiului ei, fapt care o făcuse să sufere atîtea luni, era acum pe sfîrșite. În octombrie Daniel va fi din nou al lor. În octombrie vor reîncepe viața în trei. La gîndul acesta, un întreg viitor, pașnic și liniștit, se desfășură înaintea ei. Doamna de Fontanin nu și-o mărturisea, dar adevărul era acesta : moartea lui Jérôme îi lumina zarea. De aici încolo va trăi singură și liberă, cu cei doi copii...

Daniel o privea grijuliu și plin de atenție.

— Ce-o să faceți la Paris, amîndouă, în timpul lunilor de vară ? întrebă el.

(Silită de nevoia de bani, doamna de Fontanin își închiriase unor străini, pentru întregul sezon, proprietatea ei de la Maisons-Laffitte.)

„A venit clipa să-i vorbesc de călătoria mea", își spuse doamna de Fontanin.

— Să nu te îngrijoreze asta, dragul meu... În primul rînd, o să fiu foarte ocupată cu lichidarea tuturor chestiunilor trecute.

Daniel o întrerupse :

— Jenny mă îngrijorează.

Cu toate că era obișnuit cu rezerva și tăcerea surorii sale, Daniel fusese izbit în cursul acestor zile de înfățișarea ei obosită și de privirea sa înfrigurată.

— N-arată deloc bine, adăugă el. Are nevoie de aer.

Doamna de Fontanin își puse ceașca pe tavă fără să răspundă. Și ea fusese izbită de înfățișarea neobișnuită a fiicei sale : o expresie rătăcită — parcă i s-ar fi făcut farmece — care nu putea fi explicată numai prin moartea tatălui ei. Dar ea avea despre Jenny alte păreri decît Daniel.

— E o fire nefericită, suspină ea, și adăugă cu o naivitate impresionantă : Nu poate avea încredere... Apoi, cu tonul ei oarecum ceremonios, oficial, așa cum vorbea cînd voia să discute anumite probleme : Vezi tu, oricărei ființe îi sînt hărăzite anumite încercări lăuntrice, anumite lupte...

— Așa-i, răspunse Daniel, fără a o lăsa să continue. Totuși, dacă Jenny ar putea să stea în vara asta cîtva timp la munte sau la mare...

— Nici marea, nici muntele nu-i pot face bine, glăsui răspicat doamna de Fontanin, clătinînd din cap cu îndărătnicia oamenilor blînzi pe care-i stăpînește o convingere de nezdruncinat. La Jenny nu-i vorba de boală. Nimeni nu poate să facă nimic pentru ea, cred eu... Fiecare ființă nu-și poate duce lupta decît singură, precum singură va fi în ziua sorocită în fața morții...

Se gîndi cît de singur fusese Jérôme în clipa morții. Ochii i se umplură de lacrimi. După o scurtă pauză, adăugă, cu glas stins, ca pentru sine însăși :

— Singură, cu Duhul Sfînt...

— Numai datorită acestor principii... începu Daniel. Dar o ușoară enervare îi vibra în glas ; scoase o țigară din tabacheră și tăcu.

— Datorită acestor principii... ce ? întrebă doamna de Fontanin mirată.

Îl privea pe Daniel cum închide cu o mișcare seacă tabachera și cum bate vîrful țigării pe dosul mîinii înainte de a o lua între buze. „Exact gestul lui taică-său, gîndi ea. Exact aceleași unghii..." Asemănarea asta era cu atît mai izbitoare cu cît Daniel purta în deget inelul pe care doamna de Fontanin îl scosese din degetul lui Jérôme înainte de a-i împreuna mîinile pe piept pentru vecie ; și cameea asta mare îi amintea într-un chip dureros de mîinile fine și bărbătești care nu mai trăiau decît în amintirea ei. La cea mai mică evocare fizică a lui Jérôme, nu-și putea stăpîni inima de a bate ca la douăzeci de ani... Asemănarea asta a fiului cu tatăl lui îi pricinuia întotdeauna o emoție foarte dulce, dar și o groaznică strîngere de inimă.

— Datorită acestor principii... ce ? repetă doamna de Fontanin.

— Voiam să spun numai că... murmură Daniel căutîndu-și cuvintele, datorită acestor principii ai lăsat totdeauna... pe ceilalți... să-și urmeze singuri și nezdruncinat destinul fără a interveni, chiar atunci cînd destinul acesta nu putea aduce decît suferințe în viața lor... și într-a ta !

Doamna de Fontanin fu străbătută de o zguduire dureroasă. Dar se încăpățînă să nu înțeleagă și zîmbi :

— Nu cumva acum mă dojenești că ți-am dat o libertate prea mare ?

Daniel zîmbi la rîndul lui și, aplecîndu-se, își puse mîna pe mîna mamei sale.

— Nu te dojenesc niciodată pentru nimic, mamă, o știi prea bine, spuse el cu o privire dezmierdătoare. Apoi adăugă, fără voie, îndărătnic : Și știi, tot atît de bine, că nu la mine mă gîndeam...

— Ah, dragul meu, răspunse doamna de Fontanin cu o mișcare bruscă de revoltă, întotdeauna ai căutat prilejul să-l condamni pe tatăl tău !

Discuția asta, în dimineața aceasta, numai cu cîteva ore înainte de înmormîntare, era cu totul nepotrivită. El își dădea seama și regreta cuvintele pe care le spusese, dar regretul pe care-l simțea din pricină că le spusese îl împingea, în chip prostesc, să le facă și mai usturătoare :

— Iar tu, biată mamă, nu te gîndești decît să-l dezvinovățești și uiți totul, pînă și greutățile copleșitoare, pînă și situația groaznică în care ne lasă !

Fără îndoială că ea avea motive și mai temeinice să gîndească la fel. Dar îi era clar un singur lucru : trebuia să apere memoria tatălui împotriva judecății aspre a fiului.

— Ah, Daniel, ce nedrept ești ! exclamă ea cu un hohot de plîns în glas. N-ai înțeles adevărata fire a tatălui tău ! Și, cu căldura aceea îndărătnică a cuiva care pledează cauzele pierdute mai dinainte, continuă : Tatăl tău nu poate fi învinovățit de nici un lucru grav ! De nici unul !... Era prea cavaler, prea generos și încrezător ca să poată izbuti în afaceri ! Iată greșeala lui ! A fost victima ticăloșilor, de care n-a știut să se lepede niciodată. Iată greșeala lui, singura lui greșeală ! Voi dovedi asta ! Poate a comis imprudențe ; s-a purtat cu „o regretabilă ușurință", după cum a spus în fața mea domnul Stelling. Asta-i tot ! S-a purtat cu o regretabilă ușurință !

Fără a-și privi mama, Daniel își încreți buzele și avu o scurtă mișcare de umeri, dar se stăpîni și nu răspunse. Astfel, în ciuda iubirii care-i lega, în ciuda dorinței pe care o simțeau amîndoi să-și vorbească deschis, nu izbuteau : din prima clipă în care-și vorbeau, între patru ochi, gîndurile lor ascunse începeau să se ciocnească și vechile lor resentimente le otrăveau pînă și tăcerile... Daniel își lăsă bărbia în piept și rămase nemișcat, cu privirea pierdută în gol.

Doamna de Fontanin tăcu : la ce bun să mai continue o convorbire care, după cum își dădea seama, apucase de la început pe un făgaș greșit ? Voise să-i vorbească fiului ei despre acțiunile compromițătoare îndreptate împotriva lui Jérôme, în așa fel ca Daniel să înțeleagă cît de urgentă era plecarea ei la Viena. Dar, în fața asprimii lui ascuțite, acum nu mai avea decît un singur gînd : să-l dezvinovățească pe Jérôme, ceea ce slăbea foarte mult valabilitatea motivelor pe care le-ar fi putut aduce în sprijinul plecării. „Ce să fac ? își spuse ea. O să-i scriu."

Se scurseră cîteva minute de tăcere, stînjenitoare.

Daniel se întoarse spre fereastră și privea cerul dimineții, crestele arborilor, fumînd cu o nepăsare voită, care n-o înșela pe mama lui, după cum nu-l înșela nici pe el însuși.

— E opt, murmură doamna de Fontanin după ce ascultă bătaia orologiului de la clinică. Culese firimiturile de pîine ce-i căzuseră pe rochie, le răspîndi pe pervazul ferestrei, pentru păsări, și adăugă cu o voce liniștită : Mă întorc acolo.

Daniel se ridică în picioare. Îi era rușine de el însuși și se simțea sfîșiat de remușcări. Ca întotdeauna cînd avea în față dovada iubirii oarbe a mamei lui, enervarea împotriva tatălui său creștea. Un simțămînt căruia nu i-ar fi putut găsi

un nume îl împinsese totdeauna să rănească iubirea asta prea îngăduitoare... Își aruncă țigara și se apropie de mama lui cu un zîmbet stingherit ; se aplecă, în tăcere, ca s-o sărute pe frunte, la rădăcina părului încărunțit de timpuriu, așa cum făcea adesea. Buzele lui știau locul, după cum nările cunoșteau mirosul călduț al pielii. Doamna de Fontanin își lăsă puțin capul pe spate și-i cuprinse obrajii în palme. Nu spuse nimic, dar îi zîmbi, privindu-l în adîncul ochilor, și privirea sa, zîmbetul acesta, în care nu mai era nimic ascuns, păreau a spune : „Am uitat totul. Iartă-mă că am fost prea nervoasă. Și nu te chinui cu gîndul că m-ai îndurerat." Daniel înțelese atît de bine acest limbaj mut, încît își aplecă de două ori pleoapele în semn de încuviințare și, cum mama lui se ridica, o ajută să se scoale în picioare.

Doamna de Fontanin se rezemă de brațul lui fără să mai spună nici un cuvînt și amîndoi coborîră la subsol.

Daniel îi deschise ușa și o lăsă să intre singură.

O izbi în față mirosul rozelor ce se veștejeau pe sicriu, parfum ce se îmbina cu răcoarea camerei mortuare.

Jenny ședea acolo nemișcată, cu mîinile pe genunchi.

Doamna de Fontanin își reluă locul alături de ea. Își scoase *Biblia* din poșeta atîrnată de speteaza scaunului și o deschise la întîmplare. (Cel puțin, asta era ceea ce numea ea „la întîmplare" ; în realitate, cartea aceea veche, cu legătura ruptă, o îmbia parcă, deschizîndu-se la unul din fragmentele cu care se hrănise îndeosebi și necontenit.) Citi : „...Au cine vă scoate neprihănit din pîngărit ? Nimeni. Zilele omului sînt sorocite, numărul lunilor lui se află în mîinile tale ; tu i-ai hărăzit marginile și el nu va merge dincolo de ele.

Depărtează-te de el... pînă cînd, întocmai ca un simbriaș, își va fi sfîrșit ziua de trudă..."

Își ridică privirea, rămase cîteva clipe visînd, apoi așeză cartea în poala rochiei. Felul ei grijuliu cu care atingea, deschidea și închidea *Biblia* era, prin el însuși, un act de evlavie, de prinos.

Își recăpătase întreaga liniște.

XXXIV

După ce-l văzuse pe Jaurès, cu o seară înainte, urcîndu-se într-un taxi și dispărînd în noapte, Jacques se amestecase printre militanții noctambuli care rămîneau adesea pînă foarte tîrziu la La Chope. Sala pe care patronul cafenelei din

Rue Feydeau o rezervase pentru socialiști avea o intrare și prin curte, putînd astfel să rămînă la dispoziția lor și după ce se închidea localul. Discutaseră acolo cu atîta însuflețire și atît de mult, încît Jacques nu plecase decît la ora trei dimineața.

Fiindu-i lene să se mai ducă la ora aceea pînă la Place Maubert, se aciuase într-un hotel prăpădit de lîngă bursă ; și, de îndată ce se urcase în pat, căzuse într-un somn adînc, pe care zgomotele dimineții din acest cartier foarte populat nu izbutiseră să-l tulbure deloc.

Cînd se trezi, soarele era sus pe cer. După ce se spălă și se îmbrăcă la iuțeală, coborî în stradă, cumpără ziarele și se îndreptă în fugă spre terasa unei cafenele de pe bulevard ca să le citească.

De data asta, presa se hotărîse să dea alarma. Procesul Caillaux fusese, în sfîrșit, trecut în pagina a doua și toate ziarele vesteau, cu manșete mari, gravitatea situației, calificînd drept „ultimatum" nota Austriei și scriind că gestul austriecilor este „o provocare nerușinată".

Pînă și *Figaro*, care de o săptămînă își consacra zilnic întreaga ediție dărilor de seamă amănunțite asupra dezbaterilor cazului Caillaux, denunța în ziua aceea, chiar în pagina întîi, cu litere de o șchioapă, *Amenințările Austriei ;* iar o pagină întreagă era rezervată încordării diplomatice, sub titlul acesta îngrijorător : *Va fi război ?*

Le Matin, organ semioficial, scria pe un ton bătăios : „Cu prilejul vizitei făcute de președintele republicii în Rusia, posibilitatea conflictului austro-sîrb a constituit un subiect de discuție. Dubla alianță nu va fi luată prin surprindere..."

Clemenceau scria în ziarul său, *l'Homme libre :* „De la 1870, Europa nu s-a aflat niciodată atît de aproape ca acum de izbucnirea unui război, ale cărui consecințe nu se pot calcula". *Echo de Paris* relata vizita domnului de Schön la Quai d'Orsay : „Somația austriecilor este urmată de amenințarea Germaniei..." și termina, la ultima oră, cu acest avertisment : „Dacă Serbia nu cedează, s-ar putea ca războiul să fie declarat chiar în seara asta".

Nu era vorba, bineînțeles, decît de un război austro-sîrb. Dar cine putea garanta că se va ajunge la limitarea incendiului... ?

Jaurès nu ascundea în articolul lui de fond că „ultima șansă de pace" era jignirea Serbiei și acceptarea umilitoare a pretențiilor austriece. După cît se putea vedea din extrasele din presă, ziarele străine erau tot atît de pesimiste.

În dimineața aceea de 25 iulie, cu abia douăsprezece ore înaintea expirării termenului impus Serbiei, întreaga Europă (potrivit prezicerii generalului austriac, despre care Jacques aflase cu două săptămîni mai înainte, la Viena) se vedea brusc în panică.

Dînd la o parte ziarele îngrămădite pe masă, Jacques își bău cafeaua, care se răcise. Din ceea ce citise, nu aflase nimic nou ; totuși, îngrijorarea asta generală constituia ceva nou și dramatic. Stătea așa, ca năucit ; privirea îi rătăcea peste mulțimea de muncitori și funcționari care coborau din autobuze și alergau, ca în fiecare zi, spre munca lor, mai serioși la chip ca de obicei, ținînd în mînă cîte un ziar despăturit. Avu o clipă de slăbiciune. Nu mai putea îndura singurătatea. Își aduse aminte de Jenny, de Daniel, de înmormîntarea ce urma să aibă loc în dimineața aceea.

Se ridică grăbit și porni spre Montmartre. Se gîndi să urce pînă în Place Dancourt și să treacă pe la *Libertaire.*

Abia aștepta să se regăsească într-o atmosferă de luptă.

Vreo zece bărbați, care veniseră după vești, se și strînseseră în Rue d'Orsel. Numărul din 25 apăruse chiar în dimineața aceea. Toți treceau din mînă în mînă ziarele progresiste. *Bonnet rouge* își consacra pagina întîi grevelor din Rusia. Pentru majoritatea revoluționarilor, importanța agitației muncitorești de la Petersburg era una din cele mai temeinice garanții ale neutralității Rusiei, cu alte cuvinte, a localizării conflictului în Balcani. La *Libertaire,* toată lumea era de acord să critice lipsa de inițiativă a Internaționalei și să-i acuze pe șefi de compromisuri cu guvernanții. Nu era oare momentul să se dea o lovitură importantă ? Să se provoace, prin orice mijloace, alte greve în celelalte țări, ca să fie paralizate, în același timp, toate guvernele din Europa ? Prilej unic pentru o răscoală în masă, care putea nu numai să înlăture amenințările prezente, dar chiar să apropie revoluția cu mulți ani.

Jacques îi asculta pe ceilalți cum discutau, fără să-și dea cu părerea. Pentru el, grevele din Rusia erau o armă cu două tăișuri : puteau, într-adevăr, să paralizeze veleitățile războinice ale statului major ; dar puteau, în același timp, să determine guvernul care se găsea într-o situație grea să recurgă la o diversiune brutală : să decreteze starea de asediu, sub pre-

textul primejdiei războiului, și să înăbușe imediat răscoala populară printr-o represiune fără milă.

Cînd ajunse în Place Pigalle ceasul arăta ora unsprezece punct. „Ce naiba aveam de făcut în dimineața asta la unsprezece ?" se întrebă Jacques. Nu-și mai aducea aminte. Sîmbătă, ora unsprezece... Se neliniști deodată căznindu-se să-și amintească... Înmormîntarea lui Fontanin ? Dar nici prin gînd nu-i trecuse să se ducă... Mergea pe stradă, cu bărbia în piept, neștiind ce să facă. „Nu sînt deloc prezentabil... Neras... Pe de altă parte, e adevărat că, pierdut în mulțime... Cimitirul Montmartre e așa de aproape... Dacă mă hotărăsc, în cinci minute un bărbier... l-aș strînge mîna lui Daniel ; ar fi un gest frumos din partea mea și nu m-ar angaja la nimic..."

În timp ce se gîndea, începu să caute din ochi firma unui bărbier.

Cînd ajunse la cimitir, paznicul de la intrare îi spuse că tocmai atunci trecuse convoiul și-i arătă încotro s-o ia.

După puțin timp, zări printre morminte un grup de oameni strînși în fața unui cavou : FAMILIA DE FONTANIN.

Îi recunoscu, din spate, pe Daniel și pe Gregory.

Vocea răgușită și repezită a pastorului se înălța în tăcerea de acolo :

— „Spus-a Dumnezeu lui Moise : «Cu tine voi fi !» Astfel și tu, păcătosule, chiar cînd vei rătăci prin valea umbrelor, nu te teme, căci Dumnezeu e cu tine !"

Jacques ocoli grupul, ca să-i vadă din față pe cei prezenți.

Fruntea goală a lui Daniel, în lumina puternică a zilei, domina capetele tuturor. Lîngă el se aflau trei femei acoperite de văluri negre. Prima era doamna de Fontanin. Dar care din celelalte două era Jenny ?

Pastorul, în picioare, zburlit, cu privirea în extaz, cu brațul ridicat într-un gest de amenințare, apostrofa sicriul de lemn galben care era așezat, în plină lumină, în pragul cavoului.

— Sărmane, sărmane păcătos ! Soarele tău a apus înainte de sfîrșitul zilei ! Dar noi nu plîngem asupră-ți ca unii ce sînt goliți de nădejde ! Ai părăsit cîmpul celor văzute, dar mate-

ria care a pierit pentru ochii noștri era numai deșarta închipuire a formei păcătoasei tale materii ! Astăzi ești plin de strălucire, chemat în preajma lui Hristos pentru marea și glorioasa slujbă. Și ai ajuns, înaintea noastră, la bucuria izbăvirii !... Voi, toți, frați care vă aflați aici rugîndu-vă în jurul meu, întăriți-vă inimile cu răbdare ! Căci venirea lui Hristos este pentru fiecare dintre noi la fel de aproape !... Părinte, încredințez sufletele noastre în mîinile tale ! Amin !

Groparii ridicară sicriul, îl legănară ușor și-l coborîră lin, cu ajutorul frînghiilor. Doamna de Fontanin, sprijinită de Daniel, se aplecă spre groapa căscată. În spatele ei să fie oare Jenny ? Lîngă Nicole Héquet ?... Apoi, cele trei femei, conduse de un slujbaș al pompelor funebre, se urcară într-o trăsură cu doliu care aștepta în drum și care plecă imediat la pas.

Daniel se opri, singur, în capătul micii alei, cu coiful lui strălucitor sub braț. Era măreț. Mlădios, plin de farmec, la largul lui, deși cam solemn în atitudini, primea condoleanțele celor prezenți, care treceau încet, pe rînd, pe dinaintea lui.

Jacques îl privea cu multă atenție ; și era de ajuns să-l privească astfel, de departe, ca să simtă, ca în vremurile de odinioară, cum îl pătrunde o dulce senzație de duioșie.

Daniel îl recunoscu și, în timp ce strîngea mîinile în dreapta și în stînga, își întorcea mereu ochii spre el, cu o expresie de surpriză și afecțiune.

— Îți mulțumesc că ai venit, spuse el. Plec astă-seară înapoi... Aș fi dorit atît de mult să te mai văd o dată !

Jacques stătea în fața prietenului său și se gîndea la război, la trupele de șoc, la cele dintîi victime...

— Ai citit ziarele ? întrebă el.

Daniel îl privi fără să înțeleagă prea bine.

— Ziarele ? Nu ! De ce ? Apoi, cu un glas care încerca să nu fie prea stăruitor : Vrei să vii diseară să-ți iei rămas bun de la mine în Gara de Est ?

— La ce oră ?

Chipul lui Daniel se lumină.

— Trenul pleacă la nouă și treizeci... Vrei să te aștept la bufet la ora nouă ?

— Bine, vin !

Se opriră o clipă înainte de a-şi strînge mîna.

— Mulţumesc, murmură Daniel.

Jacques se depărtă, fără să se mai uite înapoi.

XXXV

Jacques se întrebase de mai multe ori în cursul dimineţii care putea să fie atitudinea lui Antoine faţă de agravarea situaţiei politice. Nădăjduise că-l va întîlni pe fratele său la înmormîntare.

Hotărî să mănînce repede şi să treacă prin Rue de l'Université.

— Domnul e încă la masă. Dar e pe terminate, căci am dus chiar acum fructele, spuse Léon, conducîndu-l pe Jacques spre sufragerie.

Jacques se bucură cînd intră şi-i văzu pe Isaac Studler, pe Jousselin şi pe tînărul Roy stînd la masă cu fratele său. Nu ştia că aceştia dejunau în fiecare zi acolo. (Antoine hotărîse aşa: pentru el era un mijloc foarte indicat să păstreze contactul zilnic cu colaboratorii săi în intervalul dintre dimineaţă, cînd lucra la spital, şi după-amiază, pe care o rezerva în întregime clientelei sale particulare. De altfel, pentru ei, toţi trei holtei, masa în comun era o economie de timp şi un avantaj băneşc destul de însemnat.)

— Vrei să iei masa cu noi ? întrebă Antoine.

— Mulţumesc, am mîncat !

Jacques înconjură masa mare, strînse mîinile care i se întindeau şi-i întrebă pe toţi înainte de a se aşeza pe scaun :

— Aţi citit ziarele ?

Antoine îl privi o clipă pe fratele său înainte de a răspunde şi privirea asta părea a recunoaşte : „Mi se pare că ai avut dreptate".

— Da, spuse el îngîndurat. Am citit cu toţii ziarele.

— Numai despre asta am vorbit de la începutul mesei, mărturisi Studler, mîngîindu-şi barba neagră.

Antoine se supraveghea tot timpul să nu-şi trădeze prea mult îngrijorarea. Toată dimineaţa tremurase de enervare. Simţea nevoia să aibă în jurul lui o societate bine organizată, după cum îi era necesară şi o casă bine întreţinută, în care chestiunile de ordin material să fie rezolvate satisfăcător, fără străduinţa lui, de un personal conştiincios. Era gata să tolereze anumite vicii ale regimului, să uite anumite scandaluri parlamentare, tot aşa cum închidea ochii la risipa lui

Léon și la micile ciupeli ale Clotildei. Dar în nici un caz nu admitea ca soarta Franței să-l îngrijoreze mai mult decît serviciul sau bucătăria în casa lui. Și-l enerva ideea că niște frămîntări politice i-ar putea tulbura viața și i-ar zădărnici planurile de lucru.

— Nu cred, spuse el, că e cazul să ne speriem prea tare. Am mai văzut noi și altele... E adevărat totuși că presa de azi-dimineață te face să auzi un zăngănit de săbii destul de neașteptat... destul de neplăcut...

La ultimele cuvinte, Manuel Roy își ridică spre Antoine fața lui tînără, cu ochi negri :

— Un zăngănit de săbii, șefule, care va fi auzit dincolo de granițe. Și care va intimida, de bună seamă, anumiți vecini prea lacomi !

Jousselin, care-și ținea nasul în farfurie, își ridică fruntea ca să-l privească pe Roy. Apoi își continuă treaba : curăță o piersică, meticulos, cu vîrful furculiței și al cuțitașului.

— Nu-i tocmai sigur, spuse Studler.

— Oricum, e probabil ! sări Antoine. Și poate că era necesar.

— Rămîne de văzut ! urmă Studler. Politica de intimidare este totdeauna primejdioasă. De cele mai multe ori, ea îl scoate din fire pe adversar, în loc să-l paralizeze. Mă gîndesc mai ales că guvernul comite o gravă greșeală lăsînd să se răspîndească peste tot acest... zăngănit de săbii !

— E foarte greu să fii astăzi în locul celor cu răspundere, spuse Antoine cu glas măsurat.

— Eu le pretind celor cu răspundere să fie, înainte de orice, oameni prudenți, vorbi din nou Studler. A adopta o atitudine agresivă este o primă imprudență. A face să se creadă că atitudinea asta a devenit necesară este o a doua imprudență. Nimic nu poate fi mai primejdios pentru pace decît a lăsa să se înrădăcineze în opinia publică ideea că ne amenință un război... Sau chiar că un război ar fi posibil !

Jacques tăcea.

— În ceea ce mă privește, spuse Antoine fără să se uite la fratele său, înțeleg foarte bine că un ministru poate fi constrîns să ia anumite măsuri agresive, chiar dacă, în calitatea lui de om, osîndește războiul. Și asta, prin simplul fapt că se află la putere. Un om care a fost chemat în fruntea unei țări ca să vegheze la securitatea ei, dacă are simțul realității, dacă politica statelor vecine i se vădește ca primejdioasă...

— Fără să mai adăugăm, întrerupse Roy, că nu se poate concepe un om de stat care ar vrea să evite cu orice preț

războiul din pricină că are el o sensibilitate personală exagerată ! Faptul de a fi în fruntea unei țări care ocupă un loc important în lume, a unei țări care posedă un teritoriu colonial, te obligă la o viziune realistă. Cel mai pacifist dintre președinții de consiliu, de îndată ce se află în funcție, e dator să înțeleagă fără zăbavă că un stat nu-și poate păstra bogățiile, nu-și poate apăra proprietățile amenințate de pofta hrăpăreață a vecinilor fără să aibă o armată puternică, prin care să impună respectul și care să-și zăngănească din timp în timp sabia, chiar dacă n-ar fi decît pentru a reaminti lumii că există !

„Să-și păstreze bogățiile, gîndi Jacques. Asta e ! Să păstrezi ceea ce posezi și să iei, cînd ai prilejul, ceea ce posedă vecinul ! Iată întreaga politică a capitaliștilor, fie că e vorba de particulari sau de națiuni.... Particularii luptă ca să dobîndească profituri, națiunile — ca să cucerească debușeuri, teritorii, porturi ! Ca și cînd n-ar exista altă lege a activității omenești în afară de concurență !

— Din păcate, spuse Studler, orice întorsătură vor lua lucrurile mîine, zăngănitul vostru de săbii riscă să aibă cele mai nefericite consecințe asupra politicii franceze, atît în exterior, cît și în interior...

Vorbind, se aplecă spre Jacques ca pentru a-i cere părerea. Ochii lui aveau o lucire aprinsă, tulburătoare, care te silea aproape să-ți întorci privirea de la el.

Jousselin își ridică din nou capul, ca să-l privească pe Studler, apoi trecu în revistă figurile celorlalți. Avea un chip de blond, foarte fin, cu linii plăcute : un nas acvilin, puțin cam lung, care lăsa o impresie de tristețe ; o gură mare, delicată, gata oricînd să zîmbească ; ochii, prelungi, ciudați, aveau o culoare de un cenușiu blînd.

— În orice caz, murmură el distrat, mi se pare că uitați aproape cu totul că nimeni nu vrea războiul ! Nimeni !

— Ești sigur de asta ? întrebă Studler.

— Poate cîțiva moșnegi, încuviință Antoine.

— Cîțiva moșnegi primejdioși, care declamă cu patos frumoasele tirade eroice, completă Studler, și care știu prea bine că, în cursul unui război, le pot declama, fără nici un risc, în spatele frontului...

— Primejdia, se amestecă Jacques cu o prudență care nu-i scăpă lui Antoine, constă în aceea că posturile de comandă din aproape întreaga Europă sînt în mîinile unor astfel de moșnegi...

Roy îl privi pe Studler, rîzînd :

— Dumneata, Califule, care nu te temi de ideile noi, ai putea să lansezi, în mod preventiv, ideea asta : în caz de mobilizare, mai întîi contingentele vechi ! Toți bătrînii în linia întîi !

— Chestia asta nu-i deloc neroadă, murmură Studler.

În timp ce Léon le servi cafeaua, tăcură cu toții.

— Cu toate astea, există un mijloc, unul singur, de a se evita cu siguranță războaiele, afirmă Studler încruntat. Un mijloc radical și foarte rezonabil în Europa.

— Care anume ?

— Să se facă un referendum popular !

Numai Jacques aprobă cu o mișcare din cap. Studler urmă, încurajat :

— Nu-i lipsit de logică, spuneți ? Nu-i absurd ca, în democrațiile noastre, cu sufragiu universal, actul de declarare a războiului să fie lăsat pe seama guvernelor ?... Jousselin spune : „Nimeni nu vrea războiul". Ei bine, nici un guvern, din nici o țară, n-ar trebui să mai aibă dreptul de a hotărî sau chiar de a accepta un război împotriva voinței formale a majorității cetățenilor ! Cînd e vorba de viața ori de moartea popoarelor, atîta lucru se poate spune măcar : că este legitim să se consulte popoarele însele. Și consultarea lor ar trebui să fie un lucru obligatoriu ! De îndată ce se însufleți, nările nasului său încovoiat începeau să tremure, pomeții obrajilor i se întunecau și sîngele îi înroșea puțin albul ochilor mari, ca de cal. Ceea ce am spus nu-i o himeră, urmă Studler. Ar fi de ajuns ca fiecare popor să-și silească guvernanții să adauge un amendament de trei rînduri la constituție : „Mobilizarea nu va putea fi decretată, războiul nu va putea fi declarat decît după un plebiscit și cu o majoritate de 75 la sută". Gîndiți-vă la asta. Este singurul mijloc legal, și aproape fără greș, care poate împiedica pe veci noi războaie... În timp de pace — și lucrul acesta l-am văzut în Franța — s-a dovedit că se poate găsi oricînd o majoritate în stare să aleagă la cîrmă pe omul politicii cu ifose naționaliste : se găsesc totdeauna imprudenți care se joacă fără grijă cu focul. Dar, în ajunul mobilizării, dacă omul acela ar fi obligat să-i consulte pe cei ce l-au adus la putere, n-ar mai găsi pe nimeni care să-l învestească cu dreptul de a declara război.

Roy rîdea în tăcere.

Antoine, care se ridicase, îi atinse umărul :

— Dă-mi un foc, dragă Manuel... Dumneata ce spui de toate astea ? Și ce-ar spune ziarul dumitale ?

Roy își ridică spre Antoine privirea sa limpede de elev bun ; continua să rîdă oarecum sfidător.

— Manuel, explică Antoine întorcîndu-se spre fratele său, este un cititor credincios al lui *Action française*.

— Și eu citesc ziarul ăsta în fiecare zi, mărturisi Jacques, cercetîndu-l cu privirea pe tînărul medic, care, la rîndul lui, se uita și el în același fel. E acolo o echipă bună de dialecticieni, care construiesc adesea raționamente perfecte. Din nefericire, ele se bizuie aproape totdeauna — cel puțin așa cred cu — pe date false.

— Serios... ? făcu Roy, pe nas.

Zîmbea mereu, cu un fel de înfumurare. Părea că nu-i dispus să se coboare pînă la a discuta cu niște profani chestiuni pe care le socotea destul de importante. Era ca un copil care vrea să păstreze o taină. Cîteodată, privirea îi era străbătută de un licăr de obrăznicie. Și, ca și cum ceea ce spusese Jacques l-ar fi hotărît totuși să iasă din rezervă, făcu un pas spre Antoine și începu, brutal :

— Eu, șefule, îți mărturisesc că sînt sătul pînă-n gît de problema franco-germană ! Iată patruzeci de ani de cînd tîrîm ghiuleaua asta după noi, atît părinții noștri, cît și noi înșine. Ajunge ! De-i nevoie de un război ca să sfîrșim cu ea, fie, hai la război ! Dacă odată și odată tot o să ajungem acolo, de ce am mai aștepta ? La ce bun să întîrzii ceea ce e de neînlăturat ?

— Ba să întîrziem, spuse zîmbind Antoine. Un război amînat mereu se aseamănă mult cu pacea !

— Eu prefer să sfîrșesc cu problema asta, o dată pentru totdeauna ! Fiindcă cel puțin un lucru este sigur : după un război — fie că vom fi învingători, cum se prea poate, fie că vom fi înfrînți — chestiunea va fi, în sfîrșit, definitiv soluționată într-un sens sau într-altul ; și nu va mai exista o problemă franco-germană !... Fără să mai socotim, adăugă el cu o expresie de astă dată serioasă, ce bine ne-ar face o zdravănă vărsare de sînge în stadiul în care ne aflăm. Patruzeci de ani de pace moleșitoare nu sînt buni pentru moralul unei țări ! Dacă redresarea spirituală a Franței nu este posibilă decît cu prețul unui război, sîntem cîțiva, slavă Domnului, gata să ne jertfim viața fără precupețire !

Nu făcea cîtuși de puțin pe grozavul vorbind astfel. Sinceritatea lui Roy era vădită. O simțirăm cu toții. Aveau în față un om convins, gata să-și dea viața pentru ceea ce credea el că este adevărul.

Antoine ascultase stînd în picioare, cu țigara în gură, cu pleoapele încrețite. Fără a răspunde, îl învălui pe Roy într-o privire afectuoasă și gravă, cu o nuanță de tristețe; întotdeauna admira curajul! Apoi, cîteva clipe, se uită fix la vîrful aprins al țigării.

Jousselin se apropie de Studler. Cu unghia gălbejită, roasă de acizi, a degetului arătător atinse de mai multe ori pieptul Califului.

— Vezi dumneata, mereu ne întoarcem la diferențierea făcută de Minkovski: *syntonii* și *schizoizii:* cei care acceptă viața și cei care o resping...

Roy izbucni într-un hohot de rîs voios:

— Cu alte cuvinte, eu sînt un *synton*?

— Da. Iar Califul este un *schizoid.* N-o să vă schimbați niciodată, nici unul, nici celălalt...

Antoine se întoarse spre Jacques: se uită la ceas și zîmbi.

— Dacă nu ești grăbit, *schizoidule,* vino o clipă în bîrlogul meu... Îmi place mult pustiul ăsta de Roy, spuse el deschizînd ușa de la biroul lui cel mic și făcîndu-i loc fratelui său să treacă. E o fire sănătoasă și generoasă... Un om cu judecata dreaptă... Cam mărginit... e adevărat, adăugă el în fața tăcerii celuilalt, care nu voia să-și dezvăluie gîndul. Vrei o țigară?... Sînt sigur că te-a enervat nițel, așa e? Trebuie să-l cunoști, să-l înțelegi. Este un temperament tipic sportiv. Are mania afirmațiilor. Acceptă întotdeauna cu voioșie și curaj realitățile și faptele. Nu-i prea plac analizele, cu toate că nu-i lipsit de spirit critic, cel puțin în munca lui. Dar respinge, din instinct, îndoiala, care paralizează. Poate că nu greșește. Pentru el, viața nu înseamnă o discuție intelectuală. El nu se întreabă: „Ce trebuie să gîndesc?" El se întreabă: „Ce trebuie să fac?" Cusururile astea i le văd prea bine, dar sînt, mai ales, cusururi tinerești. O să treacă. Ai băgat de seamă ce glas are? În unele clipe te emoționează ca o voce de copil; atunci Roy se silește să vorbească la fel ca oamenii maturi...

Jacques se așeză pe un scaun. Asculta fără să aprobe.

— Îmi plac mai mult ceilalți doi, mărturisi el. De pildă, Jousselin ăsta al tău mi se pare destul de simpatic.

— Ah, făcu Antoine, rîzînd, ăla e un tip care trăiește necontenit într-un fel de basm populat cu zîne. Un adevărat temperament de inventator. Și-a petrecut viața visînd la lucruri situate la hotarul dintre posibil și imposibil, în tărîmul acela numai pe jumătate real, unde spirite ca al lui izbutesc adesea să facă descoperiri. Și a făcut multe, afurisitul! A făcut chiar descoperiri importante. O să te lămuresc în pri-

vinta asta cînd om avea timp... Roy este foarte amuzant cînd vorbește de Jousselin. El spune : „Jousselin nu vrea să vadă decît viței cu trei picioare. În ziua cînd va consimți să privească un viței normal, va crede că a descoperit o minunăție și va striga sus și tare : «Știți că sînt și viței cu patru picioare ?»“ Se întinse pe divan și-și încrucișă mîinile sub ceafă. După cum vezi, mi-am alcătuit aici o echipă destul de bună... Toți trei sînt foarte deosebiți unul de altul, dar sînt spirite care se completează reciproc... Pe Calif îl cunosc mai de mult. Îmi face servicii imense. Are o putere de muncă rar întîlnită. E grozav de bine înzestrat, blestematul ! Aș spune chiar că asta îl și caracterizează : faptul de a fi înzestrat, ceea ce pentru el constituie o forță și o îngrădire în același timp. Înțelege orice fără efort ; și fiecare nouă cunoștință pe care și-o însușește își ocupă numaidecît locul cuvenit în celulele creierului său, ca în niște caziere orînduite parcă dinainte, așa încît în capul lui nu-i niciodată dezordine. Dar totdeauna ain simțit în el ceva nelămurit... Nu știu cum să spun... Ideile lui parcă nu pornesc niciodată de la el, parcă nu fac corp comun cu el însuși. Este foarte ciudat. Nu se servește de creierul lui ca de un organ propriu, ci mai mult ca de o unealtă... o unealtă străină, pe care i-ar fi împrumutat-o cineva.

Vorbind, se uită la ceas și-și trase lenevos picioarele de pe divan.

„A citit totuși ziarele, își spunea în sinea lui Jacques. Oare n-a înțeles gravitatea amenințării ? Sau poate vrea să evite o discuție ?“

— Ce drumuri ai de făcut ? întrebă Antoine, ridicîndu-se. Vrei să te duc pe undeva cu mașina ?... Eu mă duc la minister... la Quai d'Orsay.

— Da ? exclamă Jacques, curios, fără a încerca să-și ascundă mirarea.

— Trebuie să-l văd pe Rumelles, explică Antoine fără a se lăsa rugat. Nu ca să vorbesc de politică... Trebuie să-i fac la fiecare două zile cîte o injecție. De obicei vine el aici, dar mi s-a telefonat din partea lui că astăzi are de lucru pînă peste cap și nu poate pleca de la birou.

— Care e părerea lui în legătură cu evenimentele ? încercă Jacques să-l iscodească.

— Nu știu. Am de gînd să-i pun cîteva întrebări... Treci din nou diseară pe aici ; o să-ți povestesc... Sau vrei să vii cu mine ? Termin cu el în zece minute ; poți să mă aștepți în mașină.

Jacques se gîndi o clipă și, ispitit, făcu un semn afirmativ din cap.

Înainte de a ieși, Antoine încuie sertarele biroului său.

— Știi ce-am făcut adineauri, cînd m-am întors acasă ? murmură el. Mi-am căutat livretul militar, ca să văd unde și cînd trebuie să plec în caz de mobilizare... Nu zîmbea. Urmă calm : Compiègne... Și în *prima zi !*

Cei doi frați schimbară o privire în tăcere. După o clipă, Jacques spuse grav :

— Sînt convins că de azi-dimineață încoace mii de oameni din Europa au făcut același lucru...

— Nenorocitul ăsta de Rumelles, vorbi din nou Antoine în timp ce coborau scările, e grozav de surmenat din pricina muncii din iarna trecută. Urma să plece în concediu zilele astea. Dar Berthelot i-a cerut să renunțe la concediu, fără îndoială din cauza situației. De aceea a venit la mine să-l ajut, să-i fac un tratament. Sper să izbutesc.

Jacques nu-l asculta. Își dădea tot mai bine seama că astăzi simțea din nou pentru Antoine, fără să știe de ce, o afecțiune frățească plină de căldură, dar, în același timp, plină și de pretenții și nemulțumire.

— Ah ! Antoine, exclamă el sub impulsul unei porniri sincere. Dac-ai cunoaște mai bine oamenii, masa, poporul care trudește, ai fi alt om. (Tonul lui spunea : „Ai fi mai bun... Mai apropiat de mine... Cît de mult te-aș iubi atunci !")

Antoine, care mergea înaintea lui, se întoarse, parcă jignit :

— Crezi că nu-i cunosc ? După cincisprezece ani de spital ! Uiți că de cincisprezece ani nu fac nimic alta, în fiecare dimineață, timp de trei ore, decît să văd oameni... Oameni din toate straturile sociale, muncitori de prin uzine, populația cartierelor mărginașe... Iar eu, ca medic, văd omul gol : omul pe care suferința îl dezbracă de toate aparențele înșelătoare ! Crezi, oare, că experiența asta nu valorează tot atît cît și a ta ?

„Nu ! gîndea Jacques, iritat și îndărătnic. Nu, nu-i același lucru !"

După douăzeci de minute, Antoine ieșea din minister și se întorcea la automobilul în care-l aștepta Jacques ; chipul lui era îngrijorat.

— Aici e un adevărat cazan care fierbe, mormăi el. E un du-te-vino neîntrerupt la toate serviciile... Sosesc telegrame de la toate ambasadele. Așteaptă toți, cu inima strînsă, textul răspunsului pe care Serbia urmează să-l dea astă-seară... Și, fără să răspundă întrebării mute a fratelui său, urmă : Unde te duci acum ?

Jacques era gata să spună : „La *l'Huma*". Se mărgini să răspundă :

— În cartierul bursei.

— Nu te pot duce pînă acolo, aș întîrzia. Dar, dacă vrei, te las în Place de l'Opéra.

Cum se așeză pe canapea, Antoine contiuă :

— Rumelles pare grozav de plictisit... Azi-dimineață se făcea mare caz la cabinetul ministrului de o notă oficioasă a ambasadei germane în care se declara că nota Austriei nu este un ultimatum, ci doar „o cerere de a răspunde în termen scurt". Ceea ce se pare că în jargonul diplomatic înseamnă o mulțime de lucruri : pe de o parte, că Germania este preocupată să atenueze gravitatea demersului Austriei, pe de alta, că Austria n-ar refuza să negocieze cu Serbia...

— Pînă aci au ajuns ?! exclamă Jacques. Pînă la a se agăța de astfel de subtilități de limbaj ?

— Pe de altă parte, cum Serbia părea că e gata să capituleze aproape fără discuție, azi-dimineață erau destule speranțe de pace, în ciuda tuturor complicațiilor. Dar adineauri s-a aflat că Serbia mobilizează trei sute de mii de oameni și că guvernul sîrb, temîndu-se să mai rămînă la Belgrad, care-i prea aproape de graniță, se pregătește să părăsească astăscară capitala, ca să se refugieze în centrul țării. Fapte care duc la concluzia că răspunsul Serbiei nu va fi o capitulare, cum se nădăjduia, și că Serbia are motive să se aștepte la un atac brutal...

— Dar Franța ? Are intenția de a acționa, de a lua vreo inițiativă ?

— Se înțelege că Rumelles nu poate spune tot. Dar, după cît am putut deduce, părerea care predomină azi printre membrii guvernului este că Franța trebuie să se arate foarte hotărîtă. La nevoie, chiar să facă fățiș cît mai multe pregătiri de război.

— Veșnica politică de intimidare...

— Rumelles spune, și se pare că ăsta e cuvîntul de ordine azi : „Așa cum stau lucrurile acum, Franța și Rusia nu vor izbuti să domolească imperiile centrale decît arătîndu-se hotărîte pentru orice". Rumelles spune : „Dacă unul din noi dă înapoi, va fi război".

— Și, firește, toți nutresc acest gînd ascuns : „Dacă războiul izbucnește, în ciuda atitudinii noastre amenințătoare, pregătirile noastre ne vor folosi".

— Fără îndoială. Și-mi pare o măsură foarte justă.

— Numai că, exclamă Jacques, imperiile centrale raționează, desigur, la fel ! Atunci, încotro se merge ?... Studler are dreptate : politica asta războinică este cea mai primejdioasă dintre toate !

— Trebuie să ne bizuim pe oamenii de meserie, îl întrerupse Antoine, nervos. Ei știu, de bună seamă, mai bine decît noi, ce este de făcut...

Jacques ridică din umeri și tăcu.

Automobilul se apropie de Operă.

— Cînd te mai văd ? întrebă Antoine. Rămîi la Paris ?

Jacques făcu un gest vag.

— Nu știu...

Apucase să deschidă portiera, cînd Antoine îi atinse brațul :

— Ascultă... Își căuta cuvintele : Știi, ori... nu ți-am spus că acum se întrunesc la mine cîțiva prieteni, din două în două săptămîni, duminica după-amiază ? Rumelles trebuie să vină să-i fac injecția la ora trei și mi-a făgăduit că o să rămînă la reuniunea noastră măcar cîteva minute. Dacă te interesează să-l vezi, ești bine venit. În împrejurările de azi, ceea ce poate spune el poate fi instructiv.

— Mîine, la trei ?... repetă Jacques, nehotărît. Poate că da... O să încerc... Mulțumesc !

XXXVI

La *l'Humanité* nu se știa mai mult decît ceea ce aflase Jacques de la Antoine și Rumelles.

Jaurès plecase pentru douăzeci și patru de ore în arondismentul Ronului, ca să sprijine campania electorală a prietenului său, Marius Moutet. Cu toate că lipsa șefului pricinuia printre redactori o oarecare zăpăceală în momentele acestea grave, atmosfera era destul de optimistă.

Se aștepta răspunsul la ultimatum fără prea mare îngrijorare. Se presupunea că Serbia se va arăta destul de împăciuitoare datorită presiunii marilor puteri, așa încît Austria să nu mai aibă nici un pretext de a se considera jignită. Se punea mare preț mai cu seamă pe asigurările repetate pe care partidul socialist german le dădea din belșug socialiștilor francezi : înțelegerea în fața primejdiei comune părea într-adevăr totală. Afară de asta, știrile încurajatoare referitoare la extinderea mișcării pacifiste internaționale nu încetau să sosească din toate părțile. Manifestațiile împotriva primejdiei războiului se intensificau pretutindeni. Diferi-

tele partide socialiste din Europa întreţineau, fără încetare, schimburi de vederi între ele, în scopul unei acţiuni comune şi energice ; ideea unei greve generale preventive părea că se întăreşte tot mai mult.

Cînd ieşi din biroul lui Stefany, Jacques se întîlni cu Mourlan, care venea după veşti. După ce schimbară cîteva păreri asupra evenimentelor, bătrînul revoluţionar îl trase pe Jacques într-un colţ.

— Unde locuieşti, băiete ? Ştii că poliţia hotelurilor îşi bagă acum nasul peste tot... Gervais a avut neplăceri. Crabol, de asemenea.

Jacques ştia foarte bine că gazda lui de pe Quai de la Tournelle era suspectată. Cu toate că el era cu hîrtiile în regulă, n-avea deloc poftă să aibă de-a face cu poliţia.

— Ascultă-mă pe mine, îl sfătui Mourlan. N-aştepta ! Mută-te chiar astă-seară !

— Astă-seară ?

Nimic nu-l împiedica. Sunase abia ora şapte şi jumătate, iar întîlnirea cu Daniel era tocmai la nouă. Dar unde să se ducă ?

Mourlan avu o idee. Un tovarăş de la *l'Etendard,* comisvoiajor, tocmai urma să plece pentru o săptămînă. Camera lui, pe care o închiriase cu anul, era situată la ultimul etaj al unui imobil din Rue du Jour, la hale, în faţa bisericii Saint-Eustache : o clădire veche şi liniştită, care nu putea figura pe listele poliţiei.

— Hai pîn-acolo, spuse Mourlan. E la doi paşi de aici.

Chiriaşul era acasă. Se înţeleseră numaidecît. Şi nu trecu nici o oră pînă cînd Jacques îşi aduse aici puţinul lui bagaj.

Cînd ajunse în faţa Gării de Est, orologiul arăta nouă şi cîteva minute.

Daniel aştepta afară, în faţa intrării bufetului. Cum îl văzu pe Jacques, veni spre el, oarecum stingherit.

— E şi Jenny aici.

Fruntea lui Jacques se roşi. Buzele i se întredeschiseră şi-i scăpă un „ah" abia auzit. Într-o singură clipă îi trecură prin gînd tot felul de proiecte contradictorii. Îşi întoarse capul ca să-şi ascundă tulburarea.

Daniel crezu că o caută cu ochii pe Jenny.

— E pe peron, spuse el. Apoi, ca pentru a se scuza : A ţinut să mă însoţească pînă la tren... N-ar fi fost drăguţ din partea mea să-i spun c-aveam întîlnire cu tine... n-ar fi îndrăznit să vină. Nu i-am spus decît acum.

Jacques îşi reveni.

— Vă las, spuse el repede. Voiam numai să-ți strîng mîna... Și zîmbi : Ne-am strîns-o. Acum mă duc.

— Ah, nu ! se împotrivi Daniel. Aș vrea să-ți spun atîtea... Și adăugă numaidecît : Am citit ziarele.

Jacques își ridică privirea, dar nu răspunse nimic.

Daniel întrebă :

— Dacă-i război, tu ce faci ?

— Eu ? (Felul cum clătină din cap părea a spune : „Ar fi prea multe de discutat".)

Cîteva clipe tăcu.

— Nu va fi război ! afirmă el într-un tîrziu, cu dîrzenia aceea pe care i-o dădea credința în posibilitatea de înlăturare a războiului.

Daniel îl cercetă atent cu privirea.

— Nu-ți pot destăinui tot ce se pregătește, urmă Jacques. Dar, crede-mă, știu ce spun. Există de pe acum, în toate păturile sociale din Europa, o opinie atît de puternică și forțele socialiste și-au strîns atît de tare rîndurile, încît nici un guvern nu mai poate fi destul de sigur de autoritatea lui, ca să arunce poporul într-un război.

— Da ? se miră Daniel cu vădită neîncredere.

Jacques își plecă ochii o clipă. Cuprinse în fugă, cu mintea, ansamblul întregii situații. Își dădea seama, cu claritate, în linii mari, de cele două curente care dezbinau partidele socialiste în toate țările : pe de o parte, stînga, dușmana neîmpăcată a guvernelor, căutînd să acționeze tot mai mult asupra maselor, spre a le răscula ; pe de alta, dreapta și reformiștii, crezînd în eficacitatea cancelariilor și străduindu-se să colaboreze cu guvernele... Îi fu deodată teamă : îl cuprinse îndoiala. Dar în clipa următoare își ridică repede pleoapele. Și repetă, cu o convingere care-l impresionă chiar și pe Daniel, în ciuda celor știute :

— Da !... Cred că habar n-ai de puterea actuală a Internaționalei muncitorești. Totul e prevăzut. Totul e pregătit în vederea unei rezistențe dîrze. Pretutindeni : în Franța, în Germania, în Belgia, în Italia... Cea mai mică tentativă de război ar fi semnalul unei răscoale generale !

— Ceea ce ar fi, poate, și mai îngrozitor decît războiul, spuse Daniel cu timiditate.

Chipul lui Jacques se întunecă.

— Niciodată n-am fost un partizan al violenței, mărturisi el după o pauză. Cu toate astea, între eventualitatea unui război european și o răscoală preventivă, cine ar putea sta pe gînduri ? De va fi nevoie de cîteva mii de oameni care

să moară pe baricade, pentru a împiedica masacrul absurd al cîtorva milioane de ființe omenești, sînt în Europa foarte mulți socialiști care n-ar pregeta nici o clipă, ca și mine...

„Ce-o fi făcînd Jenny? se întrebă el. Dacă fratele ei întîrzie prea mult, o să vină să-l caute..."

— Jacques! exclamă deodată Daniel, făgăduiește-mi... l'ăcu, neîndrăznind să-și exprime gîndul. Mă tem pentru tine... bîigui el.

„E de o sută de ori mai expus primejdiei decît mine și totuși nu se gîndește la el", își spuse Jacques, foarte mișcat. Se sili să zîmbească.

— Îți mai spun o dată : nu va fi război!... Va fi, poate, o alarmă și o agitație grozavă, nu zic... dar nădăjduiesc că, de data asta, popoarele au înțeles avertismentul... Dacă vrei, o să mai vorbim despre toate astea în altă zi... Acum te las. La revedere!

— Nu! Nu pleca încă. De ce atît de repede?

— Ești așteptat, murmură Jacques, făcînd o sforțare ca să pronunțe cuvintele și arătînd cu mîna spre interiorul gării.

— Însoțește-mă cel puțin pînă la vagon. Îi dai bună seara și lui Jenny.

Jacques tresări. Luat pe neașteptate, își privi prietenul prostește.

— Haide, vino, îl îndemnă Daniel, apucîndu-l prietenos de braț. Scoase un tichet din manșeta tunicii. Ți-am luat bilet de peron...

„N-ar trebui să mă las înduplecat, își spunea Jacques. E stupid... Trebuie să refuz, trebuie să fug..." Dar un complice din adîncul ființei lui îl împingea parcă să-l urmeze pe Daniel.

Holul gării era plin de soldați, de călători, de cărucioare cu bagaje. Era într-o sîmbătă seara și, pentru multă lume, era începutul vacanței. O mulțime gălăgioasă, voioasă se îmbulzea la ghișee. Ajunseră la grilajul peronului. Sub luminatorul imens, atmosfera, mai întunecată, era plină de fum și gălăgie. Mulțimea se îndrepta grăbită în toate direcțiile, într-o larmă asurzitoare.

— Să nu vorbești nimic de război în fața ei! strigă Daniel în urechea lui Jacques.

Fata îi zărise de departe și se întoarse repede, făcîndu-se că nu-i vede. Îi simțea cum se apropie și gîtlejul îi era uscat, ceafa — țeapănă. În sfîrșit, fratele ei o atinse pe umăr. Găsi puterea să se întoarcă pe călcîie și să simuleze surpriza. Paloarea ei îl izbi pe Daniel. Să fie, oare, din pricina oboselii, a

emoției în fața despărțirii ? Sau, poate, contrastul cu veșmintele-i negre ?...

Îl salută pe Jacques, dînd ușor din cap, fără să-l privească ; dar, deoarece fratele ei se afla de față, nu îndrăzni să nu-i întindă mîna. Zise, cu glas întretăiat :

— Să vă las singuri !

— Nu, nu ! spuse repede Jacques. De altfel, eu am... nu pot rămîne... Trebuie să fiu înainte de ora zece la... foarte departe... pe țărmul stîng al Senei...

Lîngă ei, aburii țîșneau de sub un vagon atît de zgomotos, încît îi împiedica să se audă ; un nor de vapori leșietici îi învălui pe toți trei.

— Hai... la revedere, dragul meu... spuse Jacques, punînd mîna pe brațul prietenului său.

Buzele lui Daniel se mișcară. Răspunsese ceva ? Un zîmbet întrerupt și schimonosit îi răsfrîngea colțul gurii ; ochii îi străluceau în umbra coifului ; avea o privire deznădăjduită. Strîngea cu amîndouă mîinile mîna lui Jacques. Apoi, aplecîndu-se deodată, îl îmbrățișă cu stîngăcie și îl sărută. O făcea pentru prima oară în viața lor.

— La revedere... repetă Jacques.

Și fără să știe bine ce face, se dezlipi de Daniel, îi aruncă lui Jenny o privire de rămas bun, înclină capul, îi zîmbi trist prietenului său și plecă în fugă.

Dar, după ce străbătu gara, o forță tainică îl făcu să se oprească la marginea trotuarului.

În îngînarea zilei cu noaptea, pîcla serii se întindea în fața lui, presărată cu globuri electrice, brăzdată de vehicule : zona de demarcare între două universuri. Dincolo, îl aștepta viața lui de militant, gata să-l prindă din nou ; dar și singurătatea. Pe cîtă vreme dincoace, cît timp va aștepta, în gară, se puteau întîmpla multe lucruri. Ce anume ? Nu știa. Nici nu voia să afle. I se părea doar că, dacă trece dincolo de piața aceea, înseamnă că aproape respinge ceva ce-i dăruiește destinul, că poate renunță pentru totdeauna la un minunat prilej de fericire.

Abia ținîndu-se pe picioare de emoție, se căznea, cu lașitate, să-și întîrzie hotărîrea. Mai multe cărucioare pentru cărat bagaje erau înșirate, goale, de-a lungul zidului. Ochi unul și se așeză pe el. Ca să mediteze ? Nu ! Nu era în stare ; era și prea zdrobit, și prea neliniștit ca să se gîndească la ceva. Cu spatele îndoit, cu brațele bălăbănindu-i între genunchi, cu pălăria dată pe ceafă și cu ochii în pămînt, răsufla zgomotos și nu se gîndea la nimic.

Fără îndoială că dacă nu s-ar fi întîmplat ceva neașteptat, ar fi rămas mult timp acolo, nemișcat; apoi, o dată odihnit, și-ar fi revenit și, lăsîndu-se furat iarăși de ritmul înfrigurat al vieții lui, ar fi alergat la *l'Humanité,* să afle textul răspunsului Serbiei.... Atunci s-ar fi spulberat pentru totdeauna din fața lui o întreagă lume de posibilități.. Dar se petrecu ceva neașteptat; un hamal avea nevoie de cărucior. Jacques se ridică, privi omul, apoi ceasul și zîmbi ciudat.

Aproape cu părere de rău, ca și cum ar fi ascultat de o poruncă neprevăzută, intră din nou în gară, fără grabă, cumpără un tichet, străbătu holul și ajunse iar pe peronul de plecare.

XXXVII

Expresul de Strasbourg nu plecase încă. Lumina celor trei lanterne ale vagonului din coada trenului lucea nemișcată. Daniel și Jenny se pierduseră în mulțime; nu-i vedea.

Nouă și douăzeci și opt de minute. Nouă și treizeci. Un fel de vîrtej agita furnicarul omenesc de pe peron. Se auzeau izbindu-se ultimele portiere care se închideau. Locomotiva șuieră. În lumina palidă a lămpilor cu arc voltaic, răbufniri compacte de abur alb urcau spre acoperișul de sticlă al peronului. Șirul vagoanelor luminate se zgudui ușor. Se auziră mai multe scîrțîiri metalice și ciocniri surde. Jacques stătea în loc, uitîndu-se țintă la vagonul din coadă, care nu se mișca încă; în sfîrșit, se urni și el. Cele trei lumini roșii se îndepărtară și lăsară să se vadă șinele goale; trenul care îl ducea pe Daniel se înfundă încet în beznă.

„Și acum ?“ își spuse Jacques, cu adevărat convins că stătea în cumpănă asupra celor ce avea să facă.

Înaintă spre capătul peronului. Privea cum vine valul de oameni care se scurgea spre ieșire după plecarea expresului. Figurile lor, trecînd pe sub globurile electrice, prindeau viață o clipă, înainte de a se pierde în penumbră.

Jenny...

Cînd o recunoscu de departe, prima lui pornire fu să fugă, să se ascundă. Dar sfiala nu fu destul de puternică: dimpotrivă, se apropie, ca să fie mai în drumul ei.

Jenny venea drept spre el. Pe chipul ei se citeau încă urmele tristeții despărțirii. Mergea repede, fără să vadă nimic.

Cînd ajunse la doi metri de el, îl zări deodată. Jacques observă cum i se crispează fața, de surprindere, și cum o licărire scurtă, de spaimă, îi dilată pupilele, ca și în seara cînd se văzuseră la Antoine.

La început, Jenny nu crezu că Jacques avusese îndrăzneala s-o aștepte ; își închipui că se află acolo din întîmplare. Singurul ei gînd fu să-și întoarcă privirea, să-l ocolească. Dar, prinsă de șuvoiul omenesc, era nevoită să treacă chiar prin fața lui. Simțea că Jacques o privește fix, și atunci înțelese că stătea acolo anume pentru ea. Cînd Jenny ajunse în dreptul lui, el își scoase mașinal pălăria. Ea nu-i răspunse la salut și, cu capul în pămînt, poticnindu-se, strecurîndu-se printre călătorii care mergeau înainte, se îndreptă repede spre ieșire. Se silea să nu alerge. N-avea decît un gînd : să se strecoare cît mai repede afară, în așa fel ca Jacques să n-o mai poată ajunge ; să se piardă în mulțime, să ajungă la metrou, să dispară în el, ca într-un ascunziș.

Jacques se întoarse, ca s-o urmărească din ochi, dar rămase țintuit locului. „Și acum ?" își spuse din nou. Trebuie să se decidă. Clipa era hotărîtoare... „Înainte de orice, să n-o pierd din ochi !"

Porni repede pe urmele ei.

Călătorii, hamalii, cărucioarele îi încurcau drumul. Fu nevoit să ocolească o familie care ședea pe bagaje : se împiedică de o roată de bicicletă. Cînd o căută cu privirea, Jenny dispăruse. Alergă mai mulți pași în zigzag. Se ridică în vîrful picioarelor, ca să cerceteze cu ochii rătăciți mulțimea aceea de spinări mișcătoare. În sfîrșit, recunoscu deodată, ca prin minune, în turma care se grăbea spre ieșire, vălul negru, umerii slăbuți... Să n-o mai piardă... S-o țină în vîrful privirii lui, ca într-o cange.

Dar Jenny se depărta mereu. În timp ce el bătea pasul pe loc, blocat de mulțime, o văzu trecînd pe lîngă ghișeul de la ieșire, străbătînd holul și apucînd la dreapta, spre metrou. Înnebunit de nerăbdare, dădu din coate, împinse oamenii, ajunse la ghișeu și se repezi pe scările subterane. Unde era Jenny ? Deodată o zări la capul scărilor. Din cîteva salturi, o ajunse.

„Și acum ?" își spuse el din nou.

Era aproape de tot. Să-i vorbească ? Mai făcu un pas, ajunse chiar lîngă ea. Atunci îi pronunță numele, cu răsuflarea întretăiată :

— Jenny...

Ea credea că a scăpat. Chemarea asta bruscă, pe care o simți ca o lovitură în spate, o făcu să se clatine.

Jacques repetă :

— Jenny !

Ea păru că nu aude și porni înainte, ca o săgeată. O împingea din urmă spaima. Dar își simțea inima atît de grea, de parcă ar fi fost apăsată de poverile pe care visezi cîteodată că nu le poți duce și care-ți taie picioarele.

În fața ei, la capătul galeriei, se adînceau niște scări aproape pustii. Se repezi spre ele, fără să-i pese încotro duc. O rampă trecea prin mijlocul treptelor. Jos de tot, zări portița de fier ce dădea spre peron și pe slujbașul care perfora biletele. Răscoli în poșetă cu mîna înfrigurată. Jacques îi văzu gestul. Jenny avea tichete, el, nu ! Fără bilet, n-o să-l lase să treacă ; dacă Jenny ajunge la portița de trecere spre metrou, o pierde ! Fără să mai stea pe gînduri, se repezi, o ajunse din urmă, o întrecu și, întorcîndu-se cu fața spre ea, îi tăie drumul cu o mișcare brutală.

Jenny înțelese că era prinsă. Genunchii i se înmuiară. Dar se întoarse drept spre el și-l privi în ochi.

El era acolo, în calea ei, cu pălăria pe cap, roșu, cu trăsăturile încordate, cu privirea îndrăzneață și fixă ; părea un tîlhar sau un nebun...

— Trebuie să-ți vorbesc !

— Nu !

— Ba da !

Îl privea fără să-și arate spaima ; ochii ei palizi, dilatați nu exprimau decît furie și dispreț.

— Lasă-mă-n pace ! se împotrivi ea cu glas coborît, întretăiat și răgușit.

Stătură astfel cîteva clipe, față în față, înverșunat fiecare de propria mînie, încrucișîndu-și privirile pline de ură.

Dar în pasajul strîmt încurcau trecerea călătorilor ; aceștia se strecurau grăbiți printre ei, bombănind, întorcîndu-se apoi curioși, să-i vadă. Jenny își dădu seama de situație și-și pierdu toată dîrzenia. Mai bine să cedeze decît să prelungească scena asta penibilă... Jacques era cel mai tare ; iar ea nu va putea fugi din fața unei explicații, dar cel puțin nu acolo, sub privirile curioșilor !

Se întoarse deodată și, luînd-o înapoi, urcă în grabă treptele.

Jacques o urmă.

Ajunseră curînd afară din stație. „Fie că oprește un taxi, fie că sare într-un tramvai, mă urc și eu cu ea", își spuse Jacques.

Piața era luminată puternic. Jenny porni repede, curajoasă, printre trăsuri. El se ținea după ea. Era cît pe-aci să-l calce un autobuz — auzi înjurătura șoferului. Nu-și dezlipi ochii de la silueta care fugea și nici nu se sinchisea de primejdii. Niciodată nu se simțise atît de sigur de el.

Jenny ajunse, în sfîrșit, pe trotuar și se întoarse. Jacques era acolo, la cîțiva metri. N-o să mai scape de el; se împăcase cu gîndul ăsta. Aproape că acum dorea să-i strige în față tot disprețul ei, ca să sfîrșească o dată pentru totdeauna.

Dar unde ? Nu în gloata asta...

Jenny nu prea cunoștea cartierul. Un bulevard suia spre dreapta. Forfotea de lume. O porni, totuși, pe el, la întîmplare.

„Unde se duce ? se întrebă Jacques. E stupid..."

Sentimentele i se schimbaseră; atîtarea răutăcioasă de mai înainte fusese înlocuită cu un fel de stinghereală și milă.

Jenny se codi o clipă. La stînga, se făcea o străduță îngustă, pustie, pe care silueta unei clădiri mari o acoperea de umbră. Apucă într-acolo, fără să mai stea pe gînduri.

Ce-o să facă Jacques ? Îl simți cum se apropie. Are să vorbească... ea se pregăti, cu auzul încordat, cu nervii întinși ca o coardă; la cel dintîi cuvînt al lui se va întoarce și-și va da, în sfîrșit, drumul mîniei.

— Jenny... Iartă-mă...

Singura vorbă la care nu se aștepta !...

Glasul acesta umil, adînc mișcat... Crezu că leșină.

Se opri și se sprijini cu mîna de zid. Cîteva clipe stătu nemișcată, fără răsuflare, cu ochii închiși.

Jacques se opri și el. Își scoase pălăria.

— Dacă vrei, te las... Plec numaidecît, fără să mai spun un cuvînt. Îți făgăduiesc...

Jenny nu-și dădea seama de înțelesul cuvintelor decît cîteva secunde după ce le auzea.

— Vrei să plec ? întrebă din nou Jacques, cu jumătate de glas.

Ea gîndi : „Nu !" și se miră singură că e în stare să gîndească așa ceva.

Jacques repetă de mai multe ori, aproape în șoaptă, fără să-i aștepte răspunsul: „Jenny..." Și glasul lui era atît de blînd, de compătimitor, de sfios, încît înlocuia cea mai duioasă mărturisire.

Jenny înțelese totul. Ridică, în umbră, o privire furișă spre chipul lui foarte îngrijorat și voluntar. Un val de fericire simți că-i strivește inima.

Jacques întrebă din nou:

— Vrei să plec?

Dar tonul era altul: acum era încredințat că nu-l va mai goni înainte de a-l asculta.

Jenny ridică scurt din umeri și, instinctiv, trăsăturile ei arătară o răceală dispreţuitoare; masca aceasta era singura care-i mai putea salva, pentru cîteva clipe, mîndria.

— Jenny, ascultă-mă... Trebuie... Te rog... După aceea, o să plec... Vino pînă la scuarul din fața bisericii... Acolo poți cel puțin să stai jos... Vrei?

Jenny îi simți privirea stăruitoare, care o tulbură și mai mult decît glasul. Cît de hotărît părea să-i smulgă tainele!

N-avu puterea să răspundă. Dar se desprinse de zid cu o mișcare țeapănă, ca și cum n-ar fi cedat decît în fața constrîngerii, și, ca o lunatică, porni din nou, cu pieptul înainte, cu umerii drepți, cu ochii ațintiți în fața ei.

Jacques mergea tăcut, aproape de ea, mai în spate.

În urma ei plutea, în răstimpuri, cîte o adiere de parfum proaspăt, abia simțit, pe care el îl respira o dată cu aerul călduț al nopții. Emoția și remușcarea îi umpleau ochii de lacrimi.

Abia în seara asta consimțea să-și mărturisească lui însuși ce umilă căință, ce mare nevoie de iertare și iubire îl frămîntau în taină de cînd o revăzuse pe Jenny.

Dacă i-ar spune totul? Nu l-ar crede. Pînă acum nu se învrednicise să-i arate decît violență și grosolănie...

Nimic, niciodată nu va putea șterge jignirea acestei penibile urmăriri.

XXXVIII

Pătrunseră, prin partea de sus, în micul scuar, în formă de terasă, din fața intrării bisericii Saint-Vincent-de-Paul. Jos, prin Place La Fayette, trecea din cînd în cînd cîte un ve-

hicul. Ungherul acesta era pustiu, dar, în lumina blîndă care-l scălda, nu părea a fi un loc prea retras.

Jacques o conduse pe banca cea mai luminată. Jenny îl urmă și se așeză de bunăvoie — cu o hotărîre prefăcută — deoarece, de emoție, nu se mai putea ține pe picioare. Se simțea cotropită de tăcerea de nepătruns și încărcată de fulgere ca în preajma unei furtuni : în jurul lor plutea o amenințare gravă, înspăimîntătoare, cu care ea nu se putea lupta și, poate, nici el, și care părea că va izbucni dintr-un moment într-altul.

— Jenny...

Glasul acesta omenesc o ușura. Era calm, blînd, aproape binefăcător.

Jacques își aruncă pălăria pe bancă ; stătea în picioare, la mică depărtare de ea, și vorbea. Ce spunea oare ?

— Niciodată n-am putut să te uit...

Jenny era cît pe-aci să spună : „Mincinosule !" Dar tăcu, ținîndu-și ochii în pămînt.

El repetă, cu tărie :

— Niciodată ! Apoi, după o pauză care păru foarte lungă, adăugă mai încet : Și nici dumneata pe mine...

De data asta, Jenny nu-și mai putu stăpîni un gest de protest.

Jacques urmă, cu tristețe :

— Nu ! M-ai disprețuit, asta se poate. Eu însumi mă disprețuiesc pentru ceea ce am făcut... Dar *de uitat,* nu ; n-am încetat nici o clipă să ne ferim, în taină, unul de celălalt.

Jenny nu putea articula nici un cuvînt. Și pentru ca el să nu-i înțeleagă greșit tăcerea, dădu negativ din cap, cu ultima fibră de energie.

Jacques se apropie brusc de ea.

— Fără îndoială, n-o să mă ierți niciodată. Nu mai trag nici o nădejde în privința asta. Îți cer însă să mă crezi cînd îți spun din tot sufletul : cînd am plecat, acum patru ani, *trebuia să plec !* N-aveam altă cale.

Împotriva voinței lui, pusese în aceste cuvinte tot freamătul evadării, al libertății. Jenny stătea țeapănă, cu privirea aspră înfiptă în pietris.

— Prin cîte am trecut în toți anii ăștia... începu Jacques, cu un gest vag. Ah, n-am de gînd să-ți ascund ceva. Nu ! Dimpotrivă, dorința mea cea mai adîncă e să-ți pot spune tot, tot...

— Nu-ți cer nimic ! exclamă Jenny, regăsindu-și, o dată cu graiul, și tonul tăios care o făcea inaccesibilă.

Tăcere.

— Cît de departe de mine te simt în clipa asta, suspină el. Și, după o altă tăcere, mărturisi, cu o simplitate dezarmantă : Eu mă simt foarte aproape, foarte aproape de dumneata...

Glasul lui suna iarăși cald, învăluitor... Pe Jenny o cuprinse din nou spaima. Singură cu Jacques, noaptea, în locul acesta pustiu... Făcu o mișcare ca pentru a se scula, pentru a fugi.

— Nu, rosti el, cu un gest autoritar. Nu pleca, ascultă-mă. Niciodată nu mi-aș fi închipuit că voi mai veni spre dumneata după ceea ce am făcut. Dar, iată, ești aici. De opt zile, întîmplarea ne-a adus din nou față în față... Ah ! dac-ai putea citi în sufletul meu...

„Dar în mine !" își spuse Jenny, fără să vrea. În clipa asta însă, nu se mai gîndea la tulburarea ei din ultimele zile decît ca să-și condamne și să-și renege slăbiciunea.

— Uite, urmă el, nu vreau să te mint, îți vorbesc ca și cum aș vorbi cu mine însumi : fără îndoială că acum o săptămînă n-aș fi îndrăznit să spun că n-am încetat nici o clipă să mă gîndesc la dumneata în timpul acestor patru ani. Acum mi-am dat seama de ceea ce tîram în mine într-un chip atît de dureros, necontenit și pretutindeni : un dor adînc, o rană. Era... era lipsa dumitale, dorul de dumneata. Era rana pe care mi-o făcusem în propria-mi ființă și pe care nimic n-o putea cicatriza. Acum văd totul limpede, mulțumită luminii care s-a făcut în mine deodată, de cînd ți-ai reluat locul în viața mea !

Jenny abia-l auzea. Era uluită, amețită. Zvîcnirea arterelor îi răsuna în tîmple cu un zgomot asurzitor. Totul în jurul ei părea înecat în valuri de aburi și totul se clătina : arborii, fațadele caselor. Dar de cîte ori încerca să-și ridice, pentru o clipă, fruntea și de cîte ori ochii ei întîlneau ochii lui, izbutea să-i înfrunte privirea fără teamă ; iar tăcerea ei, expresia feței, felul cum își ținea capul păreau a spune : „Cînd te vei hotărî să nu mă mai faci să sufăr ?"

Jacques continua să vorbească, în tăcerea aceea în care fiecare cuvînt avea o rezonanță proprie :

— Taci. Nu-ți pot ghici gîndurile. Dar mi-e totuna. Da, e adevărat : mi-e aproape totuna ce gîndești acum despre mine, într-atît sînt de încredințat că, dacă m-asculți, o să te pot convinge ! Se poate oare nega evidența ? Mai curînd sau mai tîrziu, vei înțelege. Mă simt destul de tare, am destulă răbdare ca să te recuceresc... În tot timpul copilăriei, universul

meu s-a rotit în jurul dumitale ; nu-mi puteam închipui viitorul meu decît unit cu al dumitale, chiar împotriva voinței dumitale. Împotriva voinței dumitale, ca și astă-seară. Fiindcă totdeauna ai fost severă cu mine, Jenny. Caracterul meu, educația, purtările mele ciudate, totul în mine îți displăcea. Timp de ani de zile ai răspuns gesturilor mele de apropiere cu un fel de antipatie care mă făcea și mai stîngaci și mai antipatic. E adevărat ?

„E adevărat", gîndi Jenny.

— Dar, încă de pe atunci, aproape că nu mi-a păsat de antipatia dumitale... Ca și astă-seară... Oare ce puteau cîntări toate astea pe lîngă ceea ce simțeam eu ? Pe lîngă sentimentul ăsta atît de puternic, atît de îndărătnic... și atît de firesc, de temeinic, căruia n-am putut, și nici n-am cutezat, să-i dau un nume atîta timp ? Glasul îi tremura, răsufla cu întretăieri : Adu-ți aminte... Vara aceea frumoasă... Ultima noastră vară la Maisons !... N-ai priceput, oare, în vara aceea, că asupra noastră apasă o fatalitate ? Și că nu vom scăpa de sub puterea ei ?

Fiecare amintire reînsuflețită trezea altele, și toate o tulburau atît de adînc, încît Jenny fu din nou ispitită să fugă de lîngă el, ca să nu-l mai audă. Totuși, îl asculta, fără a pierde o silabă. Și ei, ca și lui, i se tăia răsuflarea și făcea eforturi să se stăpînească pentru a nu se trăda.

— Cînd între două ființe a fost ceea ce a fost între noi, Jenny — atracția asta, făgăduiala, nădejdea asta imensă — pot să treacă patru ani, zece ani, ce importanță mai are asta ? Nimic nu se șterge... Nu, nu se șterge ! urînă el brusc. Și adăugă cu un glas înăbușit, ca o destăinuire : Dimpotrivă, totul crește, prinde rădăcini, fără ca măcar să-ți dai seama !

Jenny se simți atinsă în adîncul ființei ei, ca și cum Jacques ar fi dezvelit o parte dureroasă, o rană ascunsă, pe care aproape n-o știa nici ea însăși. Își aplecă ușor capul, rezemîndu-și mîna de bancă și încordîndu-și brațul ca să-și țină trupul drept.

— Și ai rămas aceeași Jenny din vara aceea. Simt asta. Nu mă înșel deloc. Aceeași ! Singură, ca și altădată. Nu ești fericită... Cum nu erai nici atunci ! Și eu am rămas același. Singur, tot atît de singur ca și altădată... Ah, singurătățile astea două ale noastre, Jenny ! Singurătățile noastre, care se afundă, fiecare, de patru ani, răzlețe, cu deznădejde, în întuneric ! Singurătățile care se regăsesc deodată ! Și care ar putea acum, atît de bine... Se întrerupse o clipă. Apoi reluă pătimaș : Adu-ți aminte de acea ultimă zi de septembrie cînd

mi-am adunat tot curajul ca să-ți spun, ca și astă-seară : „Trebuie să-ți vorbesc". Îți amintești ? Era spre prînz, pe malul Senei, și bicicletele zăceau în iarbă, în fața noastră... Ca și în seara asta, eu eram cel care vorbea... Ca și acum, nu răspundeai... Dar ai venit. Și m-ai ascultat, ca și în seara asta... Simțeam că-mi accepți cuvintele... Ochii noștri erau plini de lacrimi... Și cînd am tăcut, ne-am despărțit numaidecît, fără să ne mai putem privi... Ah ! Cîtă gravitate era în tăcerea aceea ! Cîtă tristețe ! Dar o tristețe care strălucea de nădejde !

De data asta, un frison o făcu pe Jenny să se ridice.

— Da ! exclamă ea. Și trei săptămîni după aceea...

Cuvintele i se înecară într-un hohot de plîns înăbușit. Dar, fără să-și dea seama, se servea de propria revoltă ca să-și ascundă sieși amețeala, vîrtejul care o cuprindea.

Strigătul acesta de mustrare, care era o mărturisire, spulberă orice urmă de teamă și nesiguranță din sufletul lui Jacques. Îl năpădi o bucurie imensă.

— Ah, Jenny, urmă el cu glas tremurător, am să-ți explic plecarea mea neașteptată... Nu, n-am de gînd să încerc să mă scuz. M-am lăsat stăpînit de o clipă de nebunie ! Dar eram atît de nenorocit ! Studiile mele, viața mea de familie, tatăl meu !... Și, apoi, și altceva...

Se gîndise la Gise. Putea oare să vorbească atît de repede despre toate în seara asta ? ! I se părea că orbecăiește pe marginea unei prăpăstii.

Repetă, aproape în șoaptă :

— Și altceva... O să-ți explic totul. Vreau să fiu sincer cu dumneata. Foarte sincer. E atît de greu ! Cînd vorbești de tine însuți, orice-ai face, nu spui niciodată întregul adevăr. Fuga mea repetată, nevoia aceea de a mă elibera, sfărîmînd totul, e ceva groaznic, ca o boală... Toată viața am năzuit după liniște, după seninătate ! Totdeauna îmi închipui că sînt prada altora ; că, dacă le-aș scăpa din mînă, dacă aș putea începe în altă parte, departe de ei, o viață cu totul nouă, aș ajunge, în sfîrșit, la această seninătate ! Dar ascultă-mă, Jenny : azi sînt sigur că dacă există pe lume o ființă care ar putea să mă vindece, să mă lege de ceva... aceasta ești dumneata !

Jenny se întoarse a doua oară spre el, cu aceeași violență :

— Oare te-am reținut eu acum patru ani ?

Jacques simți că se lovește de ceva tare înlăuntrul ființei ei, ceva aspru, de care se va izbi mereu. Și odinioară, în momentele foarte rare, cînd caracterele lor atît de deosebite

păreau că ajung la o înțelegere, se lovea mereu de asprimea asta ascunsă.

— E adevărat... Dar... Lasă-mă să spun tot ce gîndesc : ai făcut oare ceva, pînă atunci, ca să mă reții ?

„Ah, gîndi Jenny iute, fără îndoială că aș fi încercat să fac ceva dacă aș fi știut că vrei să pleci !"

— Înțelege-mă bine : nu încerc să-mi micșorez vina ! (Zîmbetul delicat, blîndețea glasului păreau că cer dinainte iertare pentru ceea ce va spune.) Ce obținusem de la dumneata ? Atît de puțin ! Din cînd în cînd, o privire mai puțin aspră, un fel de a fi care îmi arăta că fugi mai puțin de mine, că ești mai puțin rezervată. Din cînd în cînd, cîte un cuvînt prin care îmi arătai puțină încredere. Atîta tot... Și cîte reticențe, cîte schimbări, cîte refuzuri ! Nu-i adevărat, spune ? M-ai încurajat oare vreodată, oricît de puțin, ca să lupt împotriva pornirii mele bolnăvicioase care mă împingea spre necunoscut ?

Jenny avea un caracter prea cinstit pentru a nu recunoaște cît era de îndreptățită mustrarea asta, care o apăsa atît de mult, încît în clipa aceea s-ar fi simțit ușurată să se poată acuza ea însăși. Dar Jacques se așează alături, și Jenny se încordă deodată.

— Nu ți-am spus încă întregul adevăr...

Jacques pronunță aceste ultime cuvinte cu un glas plin de neliniște, atît de grav și în același timp atît de hotărît, încît ea începu să tremure.

— Cum să-ți explic un lucru atît de... Și totuși astăzi nu vreau să ascund nimic, nimic... În vremea aceea exista în viața mea altcineva. O ființă gingașă, fermecătoare... Gise...

Jenny simți o durere ascuțită, ca un cui ce i se înfipsese în inimă. Cu toate astea, spontaneitatea acestei mărturisiri — *pe care el ar fi putut să n-o facă* — o mișcă atît de mult, încît aproape uită de durerea pe care i-o pricinuia Jacques. Nu-i ascundea nimic, putea deci crede fără rezervă în sinceritatea lui. O cuprinse un fel de bucurie. Ceva lăuntric îi spunea că se apropie de marea ușurare, că va putea să renunțe, în sfîrșit, la acea rezistență care-o apăsa.

Cînd pronunță numele Gisei Jacques trebui să înăbușe în el o chemare ciudată, o reizbucnire a acelei afecțiuni tulburi pe care o credea de mult stinsă în sufletul lui. Dar totul nu dură decît o clipă : era ca o ultimă pîlpîire a unui foc ce mocnește sub cenușă și care poate nu așteptase decît seara asta ca să se stingă definitiv.

Continuă :

— Cum să-ți explic ceea ce simțeam pentru Gise ? Cuvintele înșală... O atracție, o atracție inconștientă, superficială, născută mai cu seamă din amintiri de pe vremea copilăriei... Nu, cu asta spun prea puțin și nu vreau să reneg nimic, nu mi-e îngăduit să fiu nedrept cu ceea ce a fost... Gise era singura mea bucurie acasă. Este o fire delicată, deosebită, știi... O inimă caldă, care se dăruie cu tot elanul... Ar fi trebuit să-mi fie ca o soră... Dar, continuă el cu un glas care se împiedica la fiecare sfîrșit de frază, sînt dator să-ți spun adevărul, Jenny : sentimentele mele pentru ea nu erau deloc... frățești, neprihănite ! Tăcu, apoi adăugă, foarte încet : Pe dumneata te iubeam ca pe o soră, cu o iubire *pură*... Ca pe o soră !

Amintirile pe care le evoca îi pricinuiau o durere atît de adîncă, încît nervii îi cedară deodată. Un hohot de plîns, pe care nu-l putuse nici prevedea, nici înăbuși, îi frînse glasul. Plecîndu-și capul, își ascunse fața în palme.

Jenny se ridică repede și se îndepărtă un pas. Slăbiciunea lui neașteptată o surprindea ; totuși, era răscolită pînă în adîncul sufletului. Și se întreba, pentru întîia oară, dacă nu cumva pînă acum greșise în resentimentele pe care le avusese față de Jacques.

El n-o văzu îndepărtîndu-se. Cînd își dădu seama că Jenny se ridicase de lîngă el, crezu că o va pierde, că va pleca. Totuși, nu făcu nici un gest ; continuă să plîngă. Să fi avut oare, în clipa aceea, printr-o dedublare sufletească semiconștientă și oarecum perfidă, intuiția avantajului pe care-l putea trage din plînsul acesta ?

Jenny nu pleca. Stătea în același loc. Înțepenită în pudoarea și mîndria sa, dar fremătînd de milă și duioșie, lupta cu deznădejde împotriva ei înșiși. Izbuti, în sfîrșit, să se apropie de Jacques. Zărea prin întuneric, la înălțimea genunchilor ei, capul lui aplecat, cu fața ascunsă în palme. Atunci îi atinse mîna cu stîngăcie și degetele ei atinseră un umăr care tresări. Înainte ca ea să fi putut face o mișcare de retragere, Jacques îi apucă mîna. O ținea acum pe față în fața lui. Își lasă ușor fruntea pe rochia ei. Atingerea asta o frigea. Un glas lăuntric, abia deslușit, îi șoptea, o ultimă dată, că se prăvălește într-o prăpastie înfricoșătoare ; că nu trebuie să-l iubească tocmai pe omul acesta... Se crispă, se strînse într-o încordare aspră, dar nu se retrase. Se lăsă tîrîtă spre inevitabil, spre destinul ei, cu un fel de înfiorare și de dulce încîntare. De acum înainte nimic n-o va mai putea scăpa.

Jacques întinse brațele ca pentru a o înlănțui, dar se mulțumi să-i cuprindă mîinile ascunse în mănușile negre. Și, ținînd-o de mîinile pe care Jenny nu și le mai retrăgea acum, o trase pe bancă și o sili să se așeze din nou.

— Numai dumneata... Numai dumneata îmi puteai da împăcarea asta interioară pe care n-am cunoscut-o niciodată, și pe care o aflu astă-seară, lîngă dumneata...

„Ca și mine, își spunea ea. Ca și mine..."

— Poate că ți-a mai spus și altcineva că te iubește, continuă Jacques cu un glas stins, care lui Jenny i se păru însă destul de puternic ca să pătrundă în sufletul ei și să stîrnească acolo un vîrtej tulbure și amețitor. Dar sînt convins că nimeni nu-ți va putea dărui un sentiment asemănător cu al meu, atît de adînc, care dăinuiește de atîta vreme și a rămas atît de viu în ciuda a tot ce s-a întîmplat.

Ea nu răspunse. Era sfîrșită de emoție. Simțea că Jacques o recîștigă tot mai mult, din clipă în clipă, și că și el, la rîndul *lui, este tot mai mult al ei, pe măsură ce ea ceda în fața iubirii* lui.

Jacques stărui :

— Poate ai iubit pe altcineva ? Nu știu nimic din viața dumitale. Atunci Jenny își ridică spre el ochii triști, mirați, atît de limpezi, încît Jacques ar fi dat orice ca să poată șterge pînă și amintirea acestei întrebări a lui.

Cu simplitate, pe un ton hotărît și naiv, ca și cum ar fi constatat un fenomen fizic de netăgăduit, adăugă răspicat :

— Nici o ființă n-a fost iubită vreodată așa cum te iubesc eu... Simt că întreaga mea viață n-a fost decît o așteptare a serii de acum !

Ea nu răspunse imediat. Într-un tîrziu, murmură cu un glas întretăiat, gutural, pe care Jacques nu i-l cunoștea :

— Și eu, Jacques.

Se rezemă de spătarul băncii și rămase așa, cu capul puțin pe spate, cu ochii deschiși în noapte. Într-o oră, se schimbase mai mult decît se schimbase în zece ani : certitudinea că este iubită îi transforma parcă întreaga ființă.

Amîndoi simțeau în umeri, în brațe căldura vie a celuilalt. Tăceau copleșiți, cu genele tremurînde, cu inimile răscolite, speriați la gîndul că sînt singuri acolo, speriați de tăcerea nopții, de fericirea lor, ca și cum fericirea aceasta n-ar fi fost o cucerire, ci o capitulare în fața unor forțe obscure.

Deodată, deasupra lor, peste timpul care se oprise parcă din mers, orologiul bisericii umplu spațiul cu bătăile lui adînci, stăruitoare.

Jenny făcu o mișcare ca să-și îndrepte trupul.

Jenny făcu o mișcare ca să-și îndrepte trupul.

— Unsprezece !

— Nu pleca, Jenny !

— Mama trebuie să fie tare îngrijorată, spuse ea cu deznădejde.

Nu încercă s-o rețină. Simți chiar o plăcere ciudată și nouă : să renunțe la ceea ce ar fi dorit mai mult — s-o strîngă la pieptul lui.

Coborîră treptele, strînși unul lîngă altul, fără să vorbească, pînă în Place La Fayette. Cînd ajunseră la trotuar, un taxi care căuta clienți se opri lîngă ei.

— Cel puțin, lasă-mă să te conduc pînă acasă, spuse Jacques.

— Nu...

Tonul ei era trist, duios, dar în același timp hotărît și, deodată, ca pentru a-i cere iertare, îi zîmbi.

— Simt nevoia să fiu o clipă singură înainte de a mă întoarce lîngă mama...

Jacques își spuse : „Ce importanță mai are faptul că ne despărțim acum ?“ Și fu el însuși mișcat constatînd că se putea despărți de ea așa, fără nici o greutate.

Jenny nu mai zîmbea. Pe trăsăturile ei delicate se citea o expresie de neliniște, ca și cum gheara vechii suferințe ar fi rămas înfiptă în fericirea asta nouă.

Propuse cu sfiiciune :

— Ne vedem mîine ?

— Unde ?

Jenny răspunse repede :

— Acasă la noi. N-o să ies deloc. Te voi aștepta.

În ciuda celor întîmplate, Jacques se miră totuși. Dar numaidecît își spuse, cu un sentiment de orgoliu, că n-aveau de ce să se ascundă de ceilalți.

— La tine, da... Mîine...

Jenny își retrase ușor mîna, pe care el i-o strîngea cu putere. Dădu din cap și dispăru în întunericul automobilului, care se urni din loc.

În aceeași clipă, Jacques gîndi :

„Războiul... “

Universul își schimbă deodată lumina, temperatura. Fluturîndu-și brațele, cu privirea îndreptată spre mașina care se pierdea în noapte, Jacques luptă un moment împotriva unei spaime de moarte : cumplita neliniște ce plutea deasupra Europei, în seara aceea, părea că nu așteptase decît să-l

găsească din nou liber și singur spre a pune iarăși stăpînire pe el.

— Nu, nu războiul, murmură el, strîngîndu-și pumnii, ci revoluția !

Pentru iubirea asta, care-l lega de viață, avea nevoie, mai mult ca oricînd, de o lume nouă, clădită pe dreptate și puritate.

XXXIX

Jacques se trezi din somn tresărind. Ah, odăița asta mizerabilă... Clipea din ochi, în lumină, ca un năuc, căutînd să-și dea seama ce se petrecuse cu el.

Jenny... Scuarul bisericii... Grădina Tuileries... Hotelul ăsta sărăcăcios în dosul gării d'Orsay, unde sfîrșise prin a se adăposti în zorii zilei.

Căscă ; își aruncă ochii spre ceas : „S-a și făcut ora nouă !..." Se simțea tare ostenit. Sări totuși din pat, bău un pahar cu apă, își cercetă în oglindă trăsăturile obosite, ochii strălucitori și zîmbi.

Își petrecuse noaptea pe străzi. Pe la miezul nopții se pomenise, fără să știe cum, în fața redacției ziarului *l'Humanité*.

Intrase chiar înăuntru și urcase cîteva trepte. Dar cînd ajunsese la jumătatea etajului, se întorsese din drum. Telegramele din ziarele de seară, pe care le citise în pripă sub un felinar, după plecarea lui Jenny, îl puseseră la curent cu știrile de ultimă oră. Nu se simțise capabil să înfrunte comentariile politice ale tovarășilor, să rupă zăgazul de liniște pe care și-l îngăduise, să admită ca evenimentele tragice să-i sfîrtece iar încrederea aceasta binefăcătoare care-i făcea viața atît de frumoasă în seara asta... Nu !... Și plecase la întîmplare prin noaptea caldă, cu gîndurile ca un cîntec, cu sufletul în sărbătoare. Îl exalta ideea că, în acest imens Paris nocturn, nimeni, în afară de Jenny, nu cunoaște taina fericirii lui. Se simțea, poate pentru întîia oară, eliberat de povara greutății pe care o tîrîse mereu cu sine, pretutindeni. Mergea drept înainte, repede, ușor, săltînd, ca și cum numai ritmul umbletului ar fi putut exprima bucuria vie ce-l însuflețea. Nu-și putea lua gîndul de la Jenny. Repeta cuvintele ei, vibra cu toată ființa la ecoul lor, îi stăruiau încă în ureche cele mai gingașe inflexiuni ale glasului ei. Dar nu numai că prezența sa nu-l părăsea deloc : ea trăia în el ; îl copleșea pînă într-atît, încît înfățișarea lucrurilor — chiar sensul universului —

rămîne deschisă toată noaptea. Grădina pustie la ora aceasta, era ca un azil. Se întinsese pe o bancă. Dinspre pajiști, dinspre bazine, se ridica o mireasmă proaspătă, ale cărei lungi efluvii se întreteseau cu parfumurile de petunii și mușcate. Îi era teamă să nu atipească, să nu curme farmecul bucuriei pe care o trăia. Și rămase acolo multă vreme, pînă cînd apărură primele semne ale zorilor, cu gîndul rătăcind aiurea, cu ochii deschiși spre cerul în care păleau stelele, copleșit de un sentiment de pace și de măreție atît de pur, atît de vast, cum nu-și amintea să mai fi trăit vreodată.

Ieșind din hotel, căută un chioșc de ziare. Toată presa de duminică, 26 iulie, reproducea, cu titluri indignate, telegrama agenției Havas cu privire la răspunsul Serbiei și protesta, cu o unanimitate sub care se putea ghici cuvîntul de ordine al guvernului, împotriva demersului amenințător făcut la Quai d'Orsay de către Schön.

Văzînd manșetele ziarelor, simțind mirosul de cerneală pe care-l răspîndeau paginile încă umede, se trezi în el militantul. Sări într-un autobuz, ca să ajungă mai repede la *l'Humanité*.

Deși era dis-de-dimineiață, în birouri domnea o agitație neobișnuită. Gallot, Pagès, Stefany se aflau deja la posturile lor.

Tocmai se primiseră știri mai precise asupra evenimentelor din Balcani, care te puneau pe gînduri. În ajun, la ora fixată ca limită a ultimatumului, Pasici, președintele consiliului de miniștri, înmînase baronului Giesl, ministrul Austriei la Belgrad, răspunsul Serbiei. Răspunsul acesta nu era numai împăciuitor, ci reprezenta o capitulare. Serbia primea toate condițiile : accepta să condamne în mod public propaganda sîrbă împotriva monarhiei austro-ungare și să publice această condamnare în *Monitorul Oficial ;* se obliga să dizolve asociația naționalistă Narodna Obrena și chiar să șteargă din cadrele armatei ofițerii bănuiți de activitate antiaustriacă. Solicita numai un supliment de lămuriri în legătură cu forma în care urma să redacteze textul din *Monitorul Oficial* și cu alcătuirea tribunalului însărcinat să judece ofițerii suspecți. Adică, rezerve foarte neînsemnate, care nu puteau pricinui nici un fel de supărare. Cu toate astea, ca și cum legația Austriei ar fi primit ordinul de a rupe cu orice preț relațiile diplomatice, pentru a face inevitabilă o sancțiune de ordin militar, Pasici abia avu timpul să se întoarcă la ministerul lui, că și primi de la Giesl nota uluitoare cum că „răspunsul Serbiei era socotit ca nesatisfăcător

și că întreaga legație austriacă va părăsi chiar în seara aceea teritoriul sîrb". Guvernul sîrb, care, din prevedere, făcuse în cursul după-amiezii pregătiri de mobilizare, se grăbi să evacueze numaidecît Belgradul și să-și transporte serviciile la Kraguyevatz.

Gravitatea acestor fapte sărea în ochi. Nu mai încăpea nici o îndoială : Austria voia războiul.

Primejdia care amenința lumea, departe de a slăbi încrederea socialiștilor strînși la *l'Humanité,* părea, dimpotrivă, că le întărea credința în victoria finală a păcii. Informațiile precise pe care le culesese Gallot în legătură cu activitatea Internaționalei îndrituiau, de altfel, aceste nădejdi. Rezistența proletariatului făcea progrese continue. Chiar și anarhiștii se alăturau acestei lupte. Congresul lor urma să se țină la Londra peste opt zile. Se hotărîse ca discuția asupra evenimentelor din Europa, înscrisă pe ordinea de zi, să aibă loc înaintea oricărei altei discuții asupra altor probleme. La Paris, C.G.T. proiecta o manifestație masivă, într-una din zilele următoare, în sala din Avenue de Wagram. *La Bataille syndicaliste,* organul ei oficial, amintea chiar, cu litere mari, hotărîrile luate de congresele confederației în legătură cu atitudinea clasei muncitoare în caz de război : „Muncitorii trebuie să răspundă oricărei declarații de război cu greva generală revoluționară". În sfîrșit, prin neîncetate schimburi de vederi, marii conducători europeni ai Internaționalei, convocați de urgență săptămîna aceasta la Maison du Peuple din Bruxelles, pregăteau în mod activ întrunirea biroului lor, întrunire al cărei scop precis era să unifice rezistența din toate statele europene și să ia măsuri colective eficace pentru a da, fără întîrziere, popoarelor amenințate posibilitatea de a opune un veto categoric politicii primejdioase a guvernelor Marilor Puteri.

Toate acestea păreau a fi prevestiri bune.

În țările germanice, rezistența pacifistă era deosebit de semnificativă. Ultimele numere ale ziarelor opoziției din Austria și Germania, care sosiseră în aceeași dimineață, circulau din mînă în mînă și Gallot le traducea textele, făcînd comentarii încurajatoare. *Arbeiterzeitung* din Viena publica un manifest solemn, pe care partidul socialist austriac îl difuzase în ultimul moment și în care condamna fără rezerve ultimatumul, cerînd, în numele tuturor muncitorilor, negocieri pacifice : „Pacea atîrnă de un fir de aţă... Noi nu ne putem lua răspunderea acestui război, pe care îl respingem cu toate puterile noastre !"

tem lua răspunderea acestui război, pe care îl respingem cu toate puterile noastre!"

Partidele de stînga se ridicau și în Germania. *Leipziger Volkszeitung* și *Vorwärts* somau guvernul german, în articole violente, să dezavueze public uneltirile Austriei. La Berlin, social-democrația organiza, pentru marți, 28, un miting de mari proporții. Printr-un apel protestatar foarte hotărît, adresat tuturor cetățenilor, se declara sus și tare că, în cazul în care ar izbucni totuși conflictul în Balcani, Germania era datoare să rămînă neutră. Gallot socotea că manifestul lansat în ajun de comitetul de conducere avea o foarte mare importanță. Traducea pasaje din el cu glas tare: „Furia războinică dezlănțuită de imperialismul austriac se pregătește să semene moartea și ruina în toată Europa. Dacă osîndim uneltirile naționaliștilor pansîrbi, provocarea austro-ungară merită, în aceeași măsură, să întîmpine protestele cele mai vehemente. Pretențiile ei sînt de o brutalitate cum nu s-a mai pomenit niciodată față de un stat independent. Ele pornesc numai din intenția de a provoca de-a dreptul războiul. Proletariatul conștient din Germania ridică, în numele omenirii și al civilizației, un înflăcărat protest împotriva uneltirilor criminale ale ațîțătorilor la război. El pretinde imperios ca guvernul să-și exercite influența asupra Austriei, pentru menținerea păcii." Textul citat produse în micul grup o izbucnire de entuziasm.

Jacques nu împărtășea aprobarea fără rezerve a prietenilor lui. I se părea că manifestul era prea cumpătat. Îi părea rău că socialiștii germani nu îndrăzniseră să facă o aluzie fățișă la complicitatea celor două guverne ale țărilor germanice. Socotea că dacă s-ar fi dat în vileag bănuiala generală asupra cîrdășiei dintre cancelarii Berchtold și Bethmann-Hollweg, social-democrația ar fi ridicat împotriva guvernului toate clasele sociale din Germania. Își apără cu convingere punctul lui de vedere și critică destul de aspru poziția prea prudentă care i se părea că o ia socialismul german. (Fără s-o spună, prin socialismul german el îl viza și pe cel francez, și mai cu seamă grupul parlamentar, pe socialiștii de la *l'Humanité,* a căror atitudine din ultimele zile i se păruse adesea lipsită de vigoare, prea guvernamentală și diplomatică, prea națională.) Gallot îi opuse părerea lui Jaurès, care nu se îndoia de dîrzenia social-democraților și de eficacitatea opoziției lor. Însă, răspunzînd unei întrebări puse de Jacques, Gallot fu nevoit să recunoască faptul că, după informații venite de la Berlin, cei mai mulți dintre șefii

social-democrației, recunoscînd că o acțiune militară a Austriei împotriva Serbiei devenise aproape de neînlăturat, păreau gata să susțină teza cercurilor oficiale din Wilhelmstrasse : necesitatea de a localiza războiul la granița austro-sîrbă.

— Dat fiind atitudinea de acum a Austriei, spuse el, precum și modul în care ea s-a și angajat în acțiune — lucru de care, oricum, trebuie să ținem seama — teza localizării este rezonabilă și realistă. Lasă focul să ardă. Mărginește-te numai la a împiedica întinderea conflictului.

Jacques nu era de aceeași părere :

— A te mărgini la localizarea conflictului înseamnă a recunoaște că accepți — ca să nu spun mai mult — războiul austro-sîrb ; asta înseamnă, mai departe, că refuzi, în mod mai mult sau mai puțin tacit, să participi la acțiunea mediatoare a marilor puteri. Ceea ce-i destul de grav. Și asta nu-i totul. Un război, chiar localizat, pune Rusia în fața acestei alternative : sau să cedeze, adică să consimtă la strivirea sîrbilor, sau să se bată pentru ei cu Austria. Și este foarte probabil că imperialismul rus se va folosi de acest prilej mult așteptat spre a-și afirma prestigiul și a se socoti îndreptățit să mobilizeze împotriva Austriei. Vă dați seama unde am ajunge ? Prin jocul automat al alianțelor, mobilizarea Rusiei ar însemna războiul general... Deci, cu sau fără voie, încăpățînîndu-se să localizeze conflictul, Germania va împinge Rusia la război ! Singura nădejde de pace pare să fie, dimpotrivă, cererea Angliei *de a nu se localiza conflictul,* de a se face din el o problemă diplomatică europeană, în care toate puterile să fie direct interesate și pe care toate cancelariile *europene* să se străduiască s-o rezolve...

Ceilalți îl ascultară fără să-l întrerupă, dar abia termină, că obiecțiile începură să țîșnească din toate părțile. Fiecare afirma pe un ton care nu suferea contrazicere : „Germania vrea... Rusia vrea... Rusia este absolut hotărîtă să...", ca și cum cu toții ar fi cunoscut tainele consiliilor de coroană.

Discuția devenea tot mai confuză, cînd intră Cadieux. Venea din arondismentul Ronului : îi însoțise pe Jaurès și Moutet la Vaize ; abia coborîse din tren.

Gallot se sculă în picioare.

— S-a întors șeful ?

— Nu. Se întoarce după-amiază. S-a oprit la Lyon, unde avea întîlnire cu un *mătăsar*... Cadieux zîmbi : Ah, nu cred că fac o indiscreție... *Mătăsarul* ăsta e un industriaș socialist — sînt și de-ăștia — și pacifist... Un tip colosal de bogat, după

cît se pare... Și se oferă să verse numaidecît o parte din averea lui casierilor Biroului Internațional, pentru propagandă! Lucru care merită să fie luat în seamă...

— Ehei, dacă toți socialiștii care au parale ar face la fel! mormăi Jumelin.

Jacques tresări. Se uită țintă la Jumelin.

Cadieux stătea în mijlocul încăperii și continua să vorbească. Se înfierbîntase povestind călătoria pe care o făcuse cu o seară înainte. „Șeful s-a depășit pe el însuși!" spunea el. Povestea că Jaurès aflase doar cu o jumătate de ceas înainte de întrunire, de capitularea Serbiei, de refuzul Austriei și ruperea relațiilor diplomatice și de mobilizarea celor două armate. S-a urcat la tribună, răscolit. „Este singurul discurs pesimist pe care l-a ținut în viața lui!" spunea Cadieux. Jaurès, animat de o subită inspirație, a zugrăvit imediat un tablou impresionant al istoriei contemporane. El a înfierat în termeni amenințători, rînd pe rînd, toate guvernele europene, arătînd ce răspundere poartă fiecare: răspunderea Austriei, a cărei repetată îndrăzneală a primejduit de mai multe ori pînă acum pacea Europei, a cărei premeditare este, azi, vădită și care n-are altă țintă decît să-și consolideze prin cearta cu Serbia și printr-un nou act de violență monarhia care se clatină... Răspunderea Germaniei, care, în săptămînile ce-au precedat evenimentele, a dat impresia că susține intențiile războinice ale Austriei, în loc s-o modereze și s-o potolească... Răspunderea Franței, în sfîrșit, a Franței, care, prin politica ei colonială și mai ales prin cuceririle ei în Maroc, se găsește în imposibilitatea de a protesta împotriva anexiunilor pe care le fac alții și să apere astfel, cu autoritate, cauza păcii... Răspunderea tuturor oamenilor care de treizeci de ani lucrează în umbră la tratatele acelea secrete de care atîrnă viața popoarelor, la alianțele acelea primejdioase care nu servesc statelor decît pentru a-și continua opera lor războinică și de expediții imperialiste. „Avem împotriva noastră, împotriva păcii probabilități îngrozitoare, a exclamat Jaurès. Nu mai există decît o singură speranță pentru menținerea păcii: aceea ca proletariatul să-și unească forțele..."

Jacques îl ascultă fără prea mare atenție și, îndată ce Cadieux termină, se ridică să plece.

În clipa aceea intră un bărbat slab și înalt, cu un aer bolnăvicios, cu barba și părul de culoare cenușie, cu o lavalieră la gît și pe cap cu o pălărie de fetru cu boruri mari. Era Jules Guesde.

Discuțiile amuțiră. Prezența lui Guesde, expresia dezamăgită, cam acră, a figurii lui de ascet provocau întotdeauna un moment de stinghereală.

Jacques mai rămase cîteva minute, cu spatele lipit de zid. Deodată păru că se hotărăște. Se uită la ceas, îi făcu lui Gallot un semn de rămas bun și ieși.

Pe scări, militanții urcau și coborau treptele în grupuri mici, preocupați de propria lor soartă, discutînd gălăgios. Jos, un muncitor bătrîn, îmbrăcat în halat albastru, singur, cu mîinile în buzunare, privea visător mișcarea de pe stradă și fredona, cu o voce hodorogită, vechiul cîntec anarhist (acela pe care Ravachol îl cîntase la picioarele eșafodului) :

„Dacă vrei să-ți stingi amarul,
Trăsni-l-ar să-l trăsnească
Omoară-ți proprietarul..."

Jacques se uită în treacăt la omul acesta nemișcat. Fața lui tăbăcită, brăzdată de riduri, cu o frunte înaltă și cheală, cu un amestec de noblețe și vulgaritate, de energie și de oboseală, nu-i era necunoscută. Abia în stradă își aduse aminte : îl întîlnise într-o seară, iarna trecută, la l'Etendard, și Mourlan îi spusese că bătrînul abia ieșise din închisoare, unde fusese trimis pentru că distribuise broșuri antimilitariste pe la porțile cazărmilor.

Ora unsprezece. Soarele, ascuns sub ceață, răspîndea peste oraș o căldură apăsătoare, ca în preajma unei furtuni. Gîndul la Jenny, care-l urmărise tot timpul, ca o umbră, de cînd se trezise, îi readuse în minte imaginea ei : silueta subțire, curba gingașă a umerilor, ceafa albă, sub cutele vălului negru... Un zîmbet fericit îi flutura pe buze. De bună seamă că Jenny va aproba hotărîrea pe care a luat-o chiar acum...

În Place de la Bourse, o bandă veselă de tineri trecu prin fața lui : băieți și fete pe biciclete, încărcați cu provizii, se duceau să mănînce la răcoare, în pădure. Îi urmări o clipă cu privirea, apoi se îndreptă spre Sena. Nu se grăbea. Voia să-l vadă pe Antoine, dar știa că fratele său nu vine acasă înainte de ora douăsprezece. Străzile erau tăcute și pustii. Asfaltul, stropit proaspăt, răspîndea un miros puternic. Mergea cu capul în pămînt, fredonînd, fără să se gîndească la ceea ce murmura :

„Dacă vrei să-ți stingi amarul,
Trăsni-l-ar să-l trăsnească..."

— Domnul doctor nu s-a întors încă, îi spuse portăreasa cînd ajunse în Rue de l'Université.

Se hotărî să aștepte afară, plimbîndu-se prin fața casei. Recunoscu automobilul de departe. Îl conducea Antoine ; era singur și părea îngrijorat. Înainte de a se opri, își aruncă privirea spre Jacques și dădu din cap de mai multe ori.

— Ei, acum ce spui de toate astea ? întrebă el cînd Jacques se apropie de mașină.

Arătă cu degetul un teanc de ziare aruncate pe perna automobilului. Jacques făcu o strîmbătură, fără să răspundă.

— Vii sus să dejunăm ? îl îmbie Antoine.

— Nu. Am venit să-ți spun numai un cuvînt.

— Aici, pe trotuar ?

— Da.

— Urcă-te, cel puțin, în mașină !

Jacques se așeză alături de fratele său.

— Am venit să-ți vorbesc despre bani, spuse el repede, cu un glas puțin înecat.

Despre bani ? ! Antoine păru o clipă mirat. Dar numai-decît zise tare : Cum să nu, oricît vrei !

Jacques îl opri cu un gest mînios :

— Nu de asta e vorba !... Aș vrea să-ți vorbesc despre scrisoarea ta, știi, aceea pe care mi-ai trimis-o după moartea tatii... privind...

— Moștenirea ?

— Da.

Simțea o ușurare naivă că nu fusese nevoit să pronunțe cuvîntul.

— Ți-ai... ți-ai schimbat părerea ? întrebă Antoine, cu prudență.

— Poate.

— Bine.

Antoine zîmbea. Avea expresia aceea care-l scotea din fire pe Jacques : expresia unui ghicitor care citește gîndurile omului.

— Nu-ți fac nici o mustrare, începu Antoine. Ceea ce mi-ai spus tu atunci...

Jacques îi tăie vorba...

— Aș vrea doar să știu...

— Ce s-a făcut cu partea ta ?

— Da.

— Te așteaptă.

— Dacă aș dori... să intru în posesia acestei părți, ar fi un lucru complicat ? Ar dura mult ?

— Nimic mai simplu. Nu ai decît să te duci la biroul notarial al lui Beynaud, ca să-ți arate gestiunea, apoi să faci o

vizită la agenția lui Jonquoy, agentul nostru de schimb, unde se află depuse titlurile, ca să-i dai instrucțiuni.

— Și asta s-ar putea face... chiar mîine ?

— Dacă-i nevoie... Ești atît de grăbit ?

— Da.

— Mă rog, răspunse Antoine, fără să riște alte întrebări. N-ai decît să-l anunți pe notar că te duci la el... Nu vii după masă la mine să-l vezi pe Rumelles ?

— Poate... Da...

— Atunci, e în regulă. O să-ți dau o scrisoare pe care i-o poți duce chiar tu, mîine, lui Beynaud.

— Bine, spuse Jacques deschizînd portiera. Acum o șterg. Mulțumesc. Mă întorc să iau scrisoarea.

În timp ce-și scotea mănușile, Antoine îl privea îndepărtîndu-se. „Ce tip ! Nici nu m-a întrebat la cît se ridică partea lui !"

Strînse teancul de ziare și, lăsînd automobilul lîngă trotuar, intră în casă, pe gînduri.

— Vi s-a telefonat, îl anunță Léon, fără să-și ridice privirea. (Era o formulă vagă, pe care o adoptase el singur, o dată pentru totdeauna, ca să nu mai fie nevoit să mai pronunțe numele doamnei de Battaincourt. Iar Antoine nu se gîndise să-i facă vreo observație în privința asta.) S-a stăruit să comunic ca domnul să telefoneze cînd va veni acasă.

Antoine se încruntă. Ce manie avea și Anne, să-l cheme mereu la telefon !... Se duse totuși în biroul lui cel mic și se apropie de aparat. Rămase cîteva clipe în fața receptorului, fără să-l ridice. Cu pălăria de paie pe ceafă, cu mîna înțepenită în aer, privea, fără să-l vadă, teancul de ziare pe care-l aruncase pe masă. Se întoarse brusc.

— Ei, la dracu ! murmură el.

Astăzi avea, într-adevăr, alte griji.

Înseninat în urma convorbirii cu Antoine, Jacques nu se mai gîndea acum decît s-o revadă pe Jenny. Dar, din pricina doamnei de Fontanin, nu cuteza să se ducă în Avenue de l'Observatoire înainte de ora unu și jumătate sau două.

„Ce i-o fi spus mamei ei ? se întrebă el. Cum are să mă primească ?"

Intră într-un restaurant studențesc, în apropiere de Odéon și dejună pe îndelete. Apoi, ca să-și omoare timpul, se duse în Grădina Luxembourg.

Nori grei se ridicau dinspre apus și acopereau soarele din timp în timp.

„Mai întîi, Anglia n-o să se lase impresionată, își spuse el, gîndindu-se la articolul umflat de patriotism pe care-l citise în *l'Action française.* Anglia va rămîne neutră, numărînd loviturile și așteptînd ceasul cînd va putea arbitra... Rusiei i-ar trebui două luni ca să ia parte activă la război... Franța va fi bătută repede. Deci, chiar pentru un naționalist, pacea este singura soluție înțeleaptă !... Asemenea articole sînt criminale ; orice ar spune Stefany, nu se poate tăgădui puterea lor de sugestie... Noroc că există în mase un instinct de conservare foarte puternic ; și, orice s-ar spune, un uimitor simț al realității..."

Marea grădină era plină de soare și umbre, de verdeață, de flori, de jocurile copiilor. Îl ispiti o bancă goală din preajma unui boschet. Se așeză. Chinuit de nerăbdare, incapabil să-și pună ordine în idei, se gîndea la o mie de lucruri, la Europa, la Jenny, la Meynestrel, la Jaurès, la Antoine, la banii rămași de la tatăl său. Auzi orologiul palatului bătînd sfertul, apoi jumătatea. Se sili să mai aștepte încă zece minute. În sfîrșit, nu mai putu răbda ; se ridică și porni cu pas grăbit.

Jenny nu era acasă.

Era singurul lucru pe care nu-l prevăzuse. Nu-i spusese, oare, ea : „N-o să ies deloc toată ziua" ?

Nu mai știa ce să facă ; ceru să i se repete de mai multe ori aceleași explicații : „Doamna a plecat într-o călătorie pentru cîteva zile... Domnișoara a însoțit-o la gară, fără să spună la ce oră se va întoarce."

În sfîrșit, se hotărî să părăsească odaia portăresei și ieși în stradă ca năuc. Era atît de deznădăjduit, încît o clipă, ajunse chiar să se întrebe dacă nu cumva era vreo legătură între plecarea bruscă a doamnei de Fontanin și mărturisirile pe care Jenny i le va fi făcut, fără îndoială, mamei sale, seara, cînd se întorsese acasă. Gînd absurd... Nu, trebuie să renunțe de a înțelege ceva înainte de a o revedea pe Jenny. Își reaminti cuvintele portăresei : „Doamna a plecat într-o călătorie pentru cîteva zile..." Așadar, Jenny va fi cîteva zile singură la Paris ? Perspectiva asta favorabilă avea darul de a-i potoli dezamăgirea.

Dar ce să facă acum ? Își rezervase după-amiaza, pînă la opt și un sfert, oră la care Stefany trebuia să-l pună în

legătură cu doi militanți foarte activi dintr-o secție din cartierul Glacière. Pînă atunci, era liber.

Își aminti de invitația lui Antoine. Se hotărî să aștepte la fratele său pînă la ora cînd socotea că se va întoarce la Jenny.

XL

În salonul cel mare al lui Antoine se strînseseră deja vreo șase bărbați.

Jacques intră și-l căută din ochi pe fratele său. Îl întîmpină Manuel Roy, care îi spuse că Antoine se va întoarce numaidecît. Era în cabinetul lui cu doctorul Philip.

Jacques dădu mîna cu Studler, cu René Jousselin și cu doctorul Thérivier, un bărbat mic și vesel, pe care-l întîlnise mai înainte la căpătîiul domnului Thibault.

Un om înalt, tînăr încă, ale cărui trăsături energice aminteau de masca lui Bonaparte din vremea tinereții, stătea în fața căminului și perora cu un glas puternic.

— Da, da, spunea el, toate guvernele protestează, cu aceeași forță și aceeași aparență de sinceritate, că nu vor război. De ce nu dovedesc însă asta imediat, arătîndu-se mai puțin intransigente ? Guvernanții nu vorbesc decît de onoarea națională, de prestigiu, de drepturi absolute, de aspirații legitime... Fiecare din ei pare a spune : „Da, vreau pace, dar o pace care să-mi folosească". Și pe nimeni nu-l indignează acest fel de a vorbi ! Și unii indivizi se aseamănă cu guvernele țărilor lor : singura grijă este să facă cu orice preț o afacere bună... E grav : nu vor putea trage foloase chiar toți ; nu se va putea ajunge la menținerea păcii fără concesii reciproce...

— Cine e domnul ? îl întrebă Jacques pe Roy.

— Finazzi, oculistul... Un corsican... Vrei să te prezint ?

— Nu, nu... răspunse repede Jacques.

Roy zîmbi. Și trăgîndu-l pe Jacques mai la o parte, se așeză, cu vădită plăcere, lîngă el.

Cunoștea Elveția, și mai ales Geneva, unde luase parte, mai multe veri de-a rîndul, la regate. Îl întrebă pe Jacques cu ce se ocupă și acesta îi vorbi de lucrări personale, de ziaristică. Era hotărît să fie rezervat, să nu-și trîmbițeze opiniile, în chip inutil în cercurile acestea. Se grăbi să aducă vorba despre război. Își amintise de opiniile din ziua precedentă ale tînărului medic și era curios să-i asculte părerile în legătură cu evenimentele care se petreceau.

— Eu, spuse Roy, pieptănîndu-și cu unghiile mustața negricioasă și subțire, eu mă gîndesc la război încă din toamna anului 1905, deși pe-atunci n-aveam decît șaisprezece ani; îmi trecusem primele examene de bacalaureat, eram în clasa a opta la Liceul Stanislas... Cu toate astea, am simțit foarte bine în toamna aceea cum în fața generației mele se ridică amenințarea germană. Și mulți dintre camarazii mei au simțit ca și mine. Nu dorim războiul; dar, de atunci, ne pregătim întruna pentru război, ca pentru un eveniment firesc, de neînlăturat.

Jacques ridică din sprîncene.

— Firesc ?

— Te cred ! Avem o socoteală de încheiat. Azi ori mîine, va trebui, vrînd-nevrînd, să ne hotărîm pentru război, dacă ținem ca Franța să mai existe !

Jacques îl zări fără plăcere pe Studler întorcîndu-se repede pe călcîie și apropiindu-se de ei. Ar fi preferat să-și continue mica lui anchetă fără martori. Era înciudat pe Roy, dar nu simțea nici o antipatie pentru el.

— Dacă ținem ca Franța să mai existe ? repeta Studler cu un fel de semeție. Nu cunosc ceva mai iritant, spuse el, adresîndu-se lui Jacques, decît mania asta pe care o au naționaliștii să-și ascundă veleitățile războinice sub masca sentimentelor patriotice ! Ca și cum predilecția pentru război ar fi un brevet de patriotism !

— Te admir, Califule ! făcu Roy cu ironie. Oamenii din generația mea n-au atîta răbdare ca alții; se aprind mai lesne; sîntem hotărîți să nu mai înghițim provocările nemților !

— Deocamdată, e vorba numai de provocările austriece... și care nu sînt îndreptate împotriva noastră, spuse Jacques.

— Atunci, așteptînd să vină și rîndul nostru, ai accepta să asiști, ca spectator, la strivirea Serbiei de către Germania ?

Jacques nu răspunse.

Studler rînji :

— Să-i apărăm pe cei slabi ?... Dar cînd englezii au acaparat cu cinism minele de aur din Africa de Sud, de ce Franța n-a sărit în ajutorul burilor, popor mic și mai simpatic decît sîrbii ? Iar azi, de ce nu ne grăbim să ajutăm biata Irlandă ?... Crezi că onoarea de a face un asemenea gest frumos merită primejdia unei asmuțiri a tuturor armatelor europene, unele împotriva altora ?

Roy se mulțumi să zîmbească. Se întoarse spre Jacques.

— Califul face parte dintre oamenii aceia cumsecade pe care sensibilitatea lor exagerată îi îndeamnă să gîndească multe prostii despre războiu... dar să nu priceapă deloc ce este în realitate războiul.

— În realitate ? îi tăie vorba Studler. Adică ?

— Adică, mai multe lucruri... Adică, mai întîi, o lege a naturii : un instinct adînc înrădăcinat în om și pe care nu i-l veți putea smulge fără să-i impuneți o mutilare degradantă. Omul sănătos trebuie să trăiască potrivit forței lui ; asta-i legea lui... Și, al doilea, un prilej pentru om de a-și dezvolta o mulțime de virtuți, foarte rare, foarte frumoase... Și foarte întăritoare...

— Care, mă rog ? întrebă Jacques, străduindu-se să se mărginească la un ton strict interogativ.

— Ei care, răspunse Roy, înălțîndu-și capul mic și rotund. Tocmai acelea pe care le apreciem atît de mult. Energia bărbătească, gustul primejdiei, conștiința datoriei ; mai mult, dacă vrei : jertfa de sine, jertfa intereselor individuale pentru o vastă acțiune colectivă, eroică... Nu-nțelegi că eroismul îl atrage în mod irezistibil pe orice om tînăr și curajos ?

— Ba da, consimți Jacques laconic.

— Vitejia e frumoasă ! urmă Roy cu un zîmbet de cuceritor, arătîndu-și dinții sclipitori. Pentru oamenii de vîrsta noastră, războiul e un sport măreț, sportul nobil prin excelență !

— Un sport ! mormăi Studler indignat. Un sport care se plătește cu vieți omenești !

— Ei și ? se repezi Roy. Omenirea se înmulțește destul ca să-și poată îngădui, din timp în timp, luxul ăsta, dacă îi e necesar !

— Necesar ?

— Pentru igiena popoarelor este necesară, din cînd în cînd, o lăsare de sînge, și fără economie. În perioadele de pace prea lungi, lumea produce o mulțime de toxine care o otrăvesc și pe care e nevoie să le elimine, ca și individul care duce o viață prea sedentară. Cred că în clipa asta Franța are mare nevoie să i se lase sînge din plin. Și chiar Europa. Lucrul ăsta e necesar dacă nu vrem ca civilizația noastră occidentală să se năruie în decădere, în josnicie.

— Pentru mine, decăderea înseamnă tocmai faptul de a ceda în fața cruzimii și a urii ! spuse Studler.

— Cine-ți vorbește de cruzime ? Cine-ți vorbește de ură ? întrebă Roy, ridicînd din umeri. Mereu aceleași idei arhicu-

noscute, aceleași clișee ridicole ! Eu vă asigur că pentru cei din generația mea, războiul nu înseamnă defel un apel la cruzime. Și, mai puțin încă, un apel la ură ! Războiul nu este o gîlceavă între un om și alt om ; el depășește indivizii, este o aventură care se petrece între națiuni... O aventură minunată ! Un meci, în concepția lui cea mai pură. Pe cîmpul de luptă, oamenii care se bat sînt jucătorii a două echipe rivale, întocmai ca pe un stadion : nu sînt dușmani, ci adversari !

Studler începu să rîdă. Nemișcat, îl măsură pe tînărul gladiator cu privirea ochilor lui întunecați și căscați, dar fără expresie ce păreau că plutesc într-un alb-lăptos.

— Am un frate căpitan în Maroc, urmă Roy, domol. Dumneata, Califule, habar n-ai ce înseamnă armata ! Nici nu bănuiești care e starea de spirit a ofițerilor, viața lor de jertfă, noblețea lor morală ! Ei sînt o pildă vie a ceea ce poate să facă curajul dezinteresat pus în slujba unei idei mari... Socialiștii noștri ar face bine să învețe la această școală ! Ar vedea ce este o societate disciplinată, ai cărei membri își consacră, într-adevăr, viața colectivității, ducînd un trai aproape ascetic, în care nu întîlnești nici o ambiție josnică !

Se aplecă spre Jacques, ca și cum i-ar fi cerut să-i susțină ideile. Își ațintea privirea deschisă asupra lui, în așa fel că Jacques simți că n-ar fi cinstit să-și prelungească tăcerea.

— Socot că e foarte adevărat tot ce spui dumneata, începu el cîntărindu-și cuvintele. Cel puțin, în ceea ce privește tinerele cadre ale armatei coloniale... Și nu există nimic mai emoționant decît să vezi oameni, oricare ar fi idealul lor, dăruindu-și viața, cu stoicism, acestui ideal... Dar mai cred, de asemenea, că tineretul ăsta curajos este victima unei erori monstruoase : el e încredințat că se consacră unei cauze nobile ; în realitate, cauza asta e pur și simplu în slujba capitalului... Vorbești de colonizarea Marocului... Ei bine...

— Cucerirea Marocului, îl întrerupse Studler, nu-i decît o „afacere", o „învîrteală" de mari proporții !... Iar cei care se duc să moară acolo sînt, cum se spune, niște păcăliți ! Ei nu bănuiesc nici o clipă că-și jertfesc viața pentru o tîlhărie !

Roy îl privi pe Studler cu niște ochi scînteietori. Se făcuse palid la față.

— În epoca noastră putredă, exclamă el, armata rămîne un refugiu sacru, refugiul măreției și al...

— Uite-l pe fratele dumitale, spuse Studler, prinzîndu-l pe Jacques de braț.

Doctorul Philip intră pe ușă, urmat de Antoine. Jacques nu-l cunoștea pe Philip, dar îl auzise pe fratele său vorbind atît de des despre el, încît îl măsură cu o privire curioasă pe bătrînul medic cu bărbuța ca de capră, care înainta spre el cu un pas săltăreț. Era îmbrăcat într-o jachetă prea largă, care spînzura pe umerii săi slăbănogi, ca zdrențele de pe scheletele sperietorilor de păsări. Ochii lui mici și strălucitori, ascunși, ca ochii unui cățel flocos, în stufoul sprîncenelor, iscodeau în dreapta și în stînga, fără să se oprească asupra cuiva.

Discuțiile se întrerupseră. Se apropiară cu toții să-l salute, unul după altul, pe profesor, pe maestrul care-i lăsa, cu indiferență, să-i strîngă mîna.

Antoine îl prezentă pe fratele său. Jacques simți asupra lui privirea cercetătoare a profesorului, privire a cărei îndrăzneală ascundea, poate, o mare timiditate.

— A, fratele dumitale... Da... Bine... spuse Philip, cu accentul lui fornăit, mușcîndu-și buza de jos cu un aer interesat, ca și cum ar fi cunoscut pînă în cele mai mici amănunte caracterul și viața lui Jacques. Apoi, repede, fără să-și ia ochii de la Jacques : Am auzit că ai fost de multe ori în Germania... Și eu am fost acolo. E interesant.

În timp ce vorbea, înainta puțin cîte puțin, împingîndu-l pe Jacques în fața lui, așa încît se pomeniră singuri lîngă una din ferestre.

— Pentru mine, urmă el, Germania a fost întotdeauna o enigmă... Nu-i așa ? Țara extremelor... a neprevăzutului... Există oare în Europa un tip de om mai pașnic decît omul german ? Nu... Și, pe de altă parte, militarismul ăsta pe care-l au în sînge...

— Cu toate astea, internaționalismul german este unul din cele mai active din Europa, se încumetă Jacques.

— Crezi ? Da... Toate astea sînt interesante... Totuși, contrar celor ce crezusem pînă acum, după evenimentele din ultimele zile, pare vădit că... Dacă nu mă-nșel, la Quai d'Orsay credeau că se poate conta pe o acțiune de mediere a Germaniei. Și acum nu mai știu nici ei ce să creadă... Dumneata spui : internaționalismul german...

— Desigur... În Germania, îndată ce ieși din cercurile militare, constați că aproape toată lumea nutrește o antipatie pentru armată și naționalism... Asociația pentru concilie-

ica internațională este o ligă cu o viață puternică, din care fac parte toți marii burghezi germani și care se bucură de o influență mult mai mare decît ligile pacifiste franceze... Nu trebuie să uităm că Germania este țara unde un militant infocat ca Liebknecht, după ce fusese aruncat în închisoare pentru broșura *Antimilitarismul,* a putut fi ales în Dieta Prusiei și apoi în Reichstag ! La noi credeți că s-ar putea ca un antimilitarist notoriu să fie ales în Cameră și să poată vorbi ?

Cu un aer preocupat, Philip fornăia :

— Bun... Bine... Toate astea-s interesante... Și reluă fără nici o legătură : Am crezut multă vreme că internaționalismul capitalurilor, al creditului, al marilor întreprinderi, care face ca lumea întreagă să fie solidară cu cea mai mică tulburare locală, va fi un factor nou, un factor hotărîtor pentru pacea generală... Zîmbi, mîngîindu-și bărbuța : Totul nu-i decît o speculație a spiritului ! încheie enigmatic.

— Și Jaurès credea la fel și mai crede încă.

Philip se strîmbă.

— Jaurès... Jaurès se bizuie și pe influența maselor pentru împiedicarea războiului... Speculație a spiritului !... Se poate foarte bine închipui o mișcare populară războinică și combativă... Dar o mișcare populară care să aibă caracterul ăsta de judecată, de voință, de măsură, absolut necesar pentru menținerea păcii ?... Apoi, după o pauză : Pesemne că cei ce urăsc războiul, ca și mine, n-o fac, de fapt, decît din anumite motive personale, organice... din pricina unei simple intoleranțe a constituției lor... Înțelept și științific ar fi, poate, să consideri instinctul de distrugere ca pe un instinct firesc, lucru pe care biologii se pare că l-au confirmat... Vezi dumneata, urmă el, schimbînd iarăși subiectul, e ciudat că printre toate problemele adevărate și urgente, care se pun astăzi în Europa și pentru a căror rezolvare ar fi nevoie de studii meticuloase, nu văd nici una, absolut nici una, pe care ai putea nădăjdui s-o tai ca pe un nod gordian, s-o rezolvi prin război... Și atunci ?

Zîmbea. Cuvintele lui nu păreau niciodată a fi concluzia a ceea ce spusese sau auzise mai înainte. Cu privirea ascunsă în stufoul sprîncenelor, clipind cu malițiozitate, părea totdeauna că-și povestește lui însuși o glumă pe care se mulțumea s-o savureze *in petto.*

— Tatăl meu a fost ofițer, reluă el. A participat la toate campaniile celui de al doilea imperiu. Așa că am fost hrănit numai cu istorie militară. Ei bine, dacă cercetezi oricît de puțin originea, cauzele precise ale unui conflict, ești întotdea-

una izbit de lipsa lui de necesitate. E foarte interesant... Dacă cercetezi evenimentele după ce s-au petrecut, nu vei găsi nici un război modern care n-ar fi putut fi evitat. Și, se pare, cu foarte mare ușurință : prin simplul bun-simț sau prin voința de pace a doi sau trei oameni de stat... Și, stai, asta nu-i tot ; în cele mai multe cazuri se dovedește că beligeranții au fost conduși, și unii și alții, de un sentiment nejustificat de neîncredere și teamă, fiindcă nu cunoșteau adevăratele intenții ale adversarului... În nouă cazuri din zece, popoarele se încaieră de frică... Tuși de mai multe ori, înăbușindu-și repede un rîs scurt : Întocmai ca fricoșii care, întîlnindu-se noaptea pe stradă, pregetă să treacă unul pe lîngă altul și pînă la urmă se aruncă unul asupra altuia, fiindcă fiecare își închipuie că e în primejdie de a fi atacat de celălalt... pentru că fiecare preferă ofensiva, chiar dacă e primejdioasă, tergiversării și nesiguranței... E teribil de comic... Uită-te la Europa în momentul asta : e prada fantomelor. Toate statele sînt cuprinse de frică. Austriei îi e frică de slavi ; se teme că-și pierde prestigiul. Rusiei îi e frică de germani ; se teme ca pasivitatea ei să nu fie luată drept slăbiciune. Germaniei îi e frică de o invazie a cazacilor ; îi e teamă să nu fie încercuită. Franței îi e frică de înarmările Germaniei, iar Germania însăși nu se înarmează decît din măsură de prevedere și de frică... Și nimeni nu vrea să facă nici o concesie pentru pace, fiindcă tuturor le e frică să pară că le e frică...

— Fără să mai socotim, spuse Jacques, că guvernele imperialiste, care-și dau bine seama că frica lucrează în favoarea lor, o întrețin cu grijă ! Politica de luni de zile a lui Poincaré, politica internă a Franței, poate fi definită ca o utilizare metodică a fricii naționale...

Philip, care nu-l ascultase, spuse :

— Și lucrul cel mai odios... (Rînji o clipă.) Nu, cel mai comic... este faptul că toți oamenii de stat fac tot ce pot ca să-și ascundă această frică în dosul unei pompoase desfășurări de sentimente nobile, de ifose...

Se întrerupse, deoarece îl zări pe Antoine venind spre el, însoțit de un om de vreo patruzeci de ani, căruia Léon îi deschisese ușa.

Era Rumelles.

După prestanța lui, părea că e hărăzit ceremoniilor oficiale. Avea un cap puternic, pe care-l ținea puțin înclinat pe spate, ca și cum l-ar fi tras greutatea părului lînos și stufos, bălai și pe alocuri încărunțit. Mustața deasă și scurtă, în fur-

culiță, dădea un fel de fermitate feței sale buhăite și fără expresie. Avea ochii destul de mici, înecați în carne, dar vioiciunea și culoarea lor albastră, ca faianța, aprindeau două flăcări vii în masca lui solemnă ca de senator roman.

În general, avea ceva caracteristic în înfățișarea sa și te făcea să te gîndești că într-o bună zi aspectul acesta al lui ar putea fi folosit cu succes de niscai fabricanți de busturi pentru uzul subprefecturilor.

Antoine îl prezentă pe Rumelles lui Philip și pe Jacques lui Rumelles.

Diplomatul se înclină în fața bătrînului medic, ca și cum s-ar fi aflat în fața unei celebrități contemporane ; apoi îi întinse mîna lui Jacques cu o curtenie binevoitoare. Părea că-și luase ca deviză : „Pentru un om care joacă un rol atît de important, simplitatea purtării constituie un atu în plus".

— Cred că nu-i nevoie să-ți mai spun, dragul meu Rumelles, despre ce vorbeam, începu Antoine, prinzîndu-l de braț pe Rumelles, care zîmbi cu bunăvoință.

— Dumneata, domnule, ai, desigur, date pe care noi nu le avem, spuse Philip. Îl privea pe Rumelles cu oarecare ironie : Pentru noi, profanii — trebuie să recunoaștem — lectura ziarelor...

Diplomatul făcu un gest prudent.

— Să nu credeți, domnule profesor, că eu știu mult mai mult decît dumneavoastră... Roti ochii de jur-împrejur, să vadă dacă gluma lui provocase zîmbete, apoi continuă : Acestea spuse, nu trebuie să credem că dracul e chiar atît de negru : avem dreptul, ba chiar datoria să afirmăm că sînt mai multe motive să avem încredere decît să pierdem orice nădejde.

— Cu atît mai bine, spuse Antoine.

Manevrase în așa fel, încît îi apropie pe Philip și pe Rumelles de ceilalți invitați și-i făcu să se așeze pe scaune în mijlocul încăperii.

— Motive să avem încredere ? întrebă Califul, cu îndoială.

Rumelles își roti privirea asupra celor prezenți, care făcuseră cerc în jurul lui, apoi și-o ațintì asupra lui Studler.

— Situația este serioasă, dar nu trebuie să exagerăm, afirmă el, dîndu-și puțin capul pe spate. Și spuse cu tărie, pe tonul omului plin de răspunderi obștești, care are misiunea de a îmbărbăta lumea : Fiți convinși că elementele prielnice menținerii păcii sînt încă destul de numeroase !...

— De pildă ? întrebă Studler.

Rumelles înalță ușor din sprîncene. Stăruința acestui c vreu îl sîcîia. Simțea în ea o lipsă de bunăvoință ascunsă.

— De pildă ? repetă Rumelles, ca și cum motivele ar fi fost atît de numeroase, încît n-ar fi știut pe care să le exprime mai întîi. Ei bine, mă rog, întîi elementul englez... Imperiile centrale au întîlnit, chiar de la început, o rezistență energică la Foreign Office.

— Anglia ? întrerupse Studler. Încăierări la Belfast ! Răzvrătiri sîngeroase la Dublin ! Eșec lamentabil la conferința irlandeză de la Buckingham ! În Irlanda începe un adevărat război civil... Anglia e otrăvită de săgeata asta care i-a intrat în spate.

— Abia e cît un ghimpe în călcîi, credeți-mă !

— Domnul este chemat la telefon, anunță Léon din ușă.

— Spune că sînt ocupat, zise Antoine supărat.

— Anglia a văzut și altele, mai grozave ! urmă Rumelles. Și dac-ați cunoaște, ca mine, calmul și sîngele rece ale lui *sir* Edward Grey... Este un diplomat de mîna întîi, continuă el, ferindu-se să-l privească pe Studler și aplecîndu-se înspre Philip și Antoine. E un aristocrat de țară, care are o concepție foarte personală despre relațiile internaționale. Raporturile pe care le întreține cu colegii lui europeni nu sînt raporturi oficiale, ci legăturile unui gentleman cu oameni din lumea lui. Știu că a fost scandalizat personal, ca om, de tonul ultimatumului. Ați văzut că a acționat numai decît, cu cea mai mare fermitate, atît prin mustrările ce le-a făcut Austriei, cît și prin sfaturile de moderație date Serbiei. Soarta Europei se află în oarecare măsură în mîinile lui, și nu există mîini mai bune, mai loiale !

— Opoziția pe care a întîmpinat-o din partea Germaniei... întrerupse din nou Studler.

Rumelles îi tăie vorba :

— Neutralitatea prudentă și foarte legitimă a Germaniei a întîrziat oarecum primele eforturi de mediație ale Angliei. Dar *sir* Edward Grey nu se dă bătut. Și pot să-mi îngădui s-o spun, de vreme ce presa o va anunța mîine, poate chiar astă-seară, Foreign Office-ul e pe cale să întocmească, în colaborare cu Quai d'Orsay, un proiect nou, care poate fi hotărîtor pentru rezolvarea pașnică a conflictului. *Sir* Edward Grey propune să se întrunească imediat, într-o conferință, la Londra, ambasadorii Germaniei, Italiei și Franței, ca să dezbată toate chestiunile în litigiu.

— Și, în timpul acestor onorabile tergiversări, spuse Studler, trupele austriece vor ocupa Belgradul !

Rumelles tresări, ca și cum l-ar fi înțepat ceva :

— Dar, domnule, mă tem că și asupra acestui punct sînteți insuficient informat. În ciuda acestor aparente demonstrații militare, nimic nu dovedește deocamdată că între Austria și Serbia ar fi altceva decît un simulacru... Nu știu dacă prețuiți cum se cuvine acest fapt capital : pînă astăzi, nici o declarație de război nu a fost notificată guvernelor pe cale diplomatică. Mai mult, astăzi, la ora douăsprezece, ministrul Serbiei în Austria nu părăsise Viena ! De ce ? Pentru că servește ca intermediar pentru un schimb activ de vederi între cele două guverne. Faptul este de bun augur. Atîta timp cît se negociază... De altfel, chiar dacă ruptura diplomatică ar deveni efectivă și chiar dacă Austria s-ar hotărî să facă o declarație de război, eu cred că Serbia, cedînd unor înțelepte presiuni, va refuza lupta inegală a trei sute de mii de oameni împotriva unui milion cinci sute de mii și și-ar retrage armata fără să accepte bătălia... Nu uitați asta — adăugă el, zîmbind — atîta timp cît cuvîntul nu-l au tunurile, el rămîne diplomaților...

Privirea lui Antoine se încrucișă cu a fratelui său, la care surprinse o lucire lipsită cu totul de respect ; era vădit că Rumelles nu-i impunea lui Jacques.

— V-ar fi poate mai greu, se încumetă să întrebe Finazzi, zîmbind, să găsiți motive de încredere în atitudinea Germaniei ?

— Și de ce, mă rog, domnule ? răspunse Rumelles, învăluindu-l pe oculist într-o scurtă privire cercetătoare. În Germania influențele războinice, pe care, desigur, nu le neg, sînt contrabalansate de altele, care au o greutate mult mai mare. Întoarcerea grăbită a *Kaiser*-ului, care va fi în noaptea asta la Kiel, pare menită să modifice orientarea politică din ultimele zile. Se știe că împăratul se va opune pînă la sfîrșit riscurilor unui război european. Toți sfetnicii lui intimi sînt partizani convinși ai păcii. Și printre prietenii lui cei mai ascultați, îl socotesc pe prințul Lichnowsky, ambasador la Londra, cu care odinioară am avut onoarea să fiu în contact la Berlin ; este un om înțelept, prudent și a cărui influență este considerabilă, în acest moment, la curtea germană... Riscurile unui război, știți, ar fi grave pentru Germania ! Cu granițele blocate, imperiul ar crăpa literalmente de foame ! În ziua în care nemții nu vor mai găsi în Rusia cereale și vite, nu cu oțelul, cu cărbunele sau cu mașinile lor își vor putea hrăni cele patru milioane de mobilizați și cele șaizeci și trei de milioane de locuitori !

— Și ce i-ar împiedica să cumpere din altă parte ? obiectă Studler.

— Aceea, domnule, că ar fi constrînși să plătească cu aur ceea ce cumpără, deoarece biletele de bancă germane vor înceta repede de a mai fi primite în străinătate. Ei bine, e lesne de făcut calculul : stocul de aur al Germaniei este cunoscut. În *cîteva săptămîni,* Germania se va afla în imposibilitatea de a mai scoate aurul care i-ar fi zilnic necesar ; asta ar însemna foametea !

Doctorul Philip pufni ușor pe nas.

— Nu sînteți de aceeași părere, domnule profesor ? întrebă Rumelles cu o intonare politicoasă, de mirare.

— Cum să nu ?... Cum să nu ?... murmură Philip cu un fel de bunătate bătrînească. Dar mă întreb dacă nu este... o speculație a spiritului...

Antoine nu-și putu stăpîni un zîmbet. Cunoștea de mult expresia asta a șefului. „Este o speculație a spiritului" însemna, în felul lui de a vorbi, „E o idioțenie !"

— Ceea ce vă spun eu, urmă Rumelles, plin de el însuși, este confirmat de toți experții. Chiar și economiștii germani recunosc că problema aprovizionării în timp de război e de nedezlegat pentru țara lor.

Roy interveni cu vioiciune :

— De aceea statul major german este condus de ideea că singura soluție pentru Germania constă într-o victorie imediată, fulgerătoare. Îndată ce victoria aceasta ar întîrzia chiar și numai cîteva săptămîni, Germania, e lucru știut, ar fi forțată să capituleze.

— Cel puțin de-ar fi sigură de aliații ei ! mormăi doctorul Thérivier rîzînd răutăcios în barbă. Dar Italia ?...

— Italia pare, într-adevăr, ferm hotărîtă să rămînă neutră, confirmă Rumelles.

— Cît despre armata austriacă... se repezi Roy cu o strîmbătură de dispreț, făcînd un gest ironic cu mîna.

— Nu, nu, domnilor, își reluă șirul Rumelles, mulțumit de aceste diverse intervenții. Vă repet : să nu exagerăm primejdia... Iată, fără să divulg un secret de stat, socot că pot să-mi îngădui a vă anunța următoarele : chiar în această clipă are loc la Petersburg o convorbire între ministrul de externe, excelența-sa domnul Sazonov, și ambasadorul Austriei, de la care se așteaptă multe. Ei bine, simplul fapt că această conversație directă a fost acceptată și de o parte și de cealaltă nu indică oare dorința comună de a se evita orice demonstrație de forță ?... Știu, pe de altă parte, că sînt

iminente noi intervenții pacifiste... Aceea a Statelor Unite... A papii...

— Papa ? întrebă Philip, foarte serios.

— Desigur, papa ! întări tînărul Roy, care stătea călare pe scaun, cu bărbia pe brațele încrucișate, și nu pierdea nici un cuvînt din ceea ce spunea Rumelles.

Philip pregeta să zîmbească, dar ochii lui iscoditori scînteiau ironic.

— Intervenția papii ? întrebă el din nou. Apoi, cu blîndețe : Tare mă tem că și asta e o speculație a spiritului...

— Să nu credeți asta, domnule profesor. Sînt lucruri precise. Un veto categoric al sfîntului părinte ar fi de ajuns ca să-l oprească numaidecît pe bătrînul Franz Joseph și să determine instantaneu retragerea trupelor austriece între granițele lor. Toate cancelariile știu asta. Și la Vatican se petrece acum un adevărat asalt de influențe. Cine va izbuti ? Cei cîțiva partizani ai războiului vor reuși oare să-l determine pe papă să se abțină de a face vreo mustrare ? Sau numeroșii partizani ai păcii vor izbuti să-l hotărască să intervină ?

Studler rînji :

— Păcat că nu mai avem ambasador la Vatican. Ar fi putut sfătui pe Sanctitatea-sa să deschidă *Evanghelia*...

De data asta, Philip zîmbi.

— Domnul profesor se arată sceptic în ceea ce privește influența papală, constată Rumelles cu o intonație de nemulțumire și ironie.

— Șeful este întotdeauna sceptic, glumi Antoine, învăluindu-l pe maestrul său într-o privire complice și plină de o respectuoasă afecțiune.

Philip se întoarse spre el, încrețindu-și ușor pleoapele.

— Mărturisesc, amice, spuse el, și e, fără îndoială, un simptom grav de oboseală senilă, că-mi este din ce în ce mai greu să-mi fac o părere... Nu cred să fi auzit vreodată că s-a dovedit ceva al cărui contrariu să nu se fi putut dovedi de către alții cu aceeași evidență și tărie. Poate că asta numești dumneata scepticismul meu ?... De altfel, în cazul de față, te înșeli total. Mă închin în fața competenței domnului Rumelles și sînt tot atît de sensibil ca oricare altul în fața puterii sale de argumentare...

— Dar ?... murmură Antoine, rîzînd.

Philip zîmbi.

— Dar, urmă el, frecîndu-și mîinile cu putere, la vîrsta mea este greu să te bizui pe triumful rațiunii... Dacă pacea

nu mai atîrnă decît de bunul-simț al oamenilor, nu mai e nimic de făcut decît să recunoaștem că e foarte beteagă !... Ceea ce, de altfel, urmă el numaidecît, n-ar fi un motiv să stăm cu brațele încrucișate. Aprob cu toată convingerea diplomații care se străduiesc să acționeze. În orice împrejurare trebuie să ne zbatem, ca și cum ar fi ceva de făcut. În medicină, ăsta este un principiu pentru noi, nu-i așa, Thibault ?

Manuel Roy își netezea nervos mustața. Nimic nu-l irita mai mult decît părerile învechite ale bătrînului maestru.

Rumelles, căruia, de asemenea, îi displăcea acest scepticism academic, căuta stăruitor privirea lui Antoine. Cînd acesta își întoarse capul spre el, diplomatul îi făcu un semn spre a-i aminti motivul adevărat al vizitei lui aici : injecția.

Dar, în același moment, Manuel Roy rosti fără echivoc, adresîndu-se lui Rumelles :

— Grav este faptul că dacă, în ciuda tuturor încercărilor, nu se aplanează conflictul, Franța nu este pregătită. Ah ! Dacă am dispune astăzi de o forță armată indiscutabilă... zdrobitoare...

— Nu e pregătită ? Cine spune asta ? protestă diplomatul, umflîndu-și pieptul.

— Eh ! Cred că revelațiile făcute de Humbert la Senat, acum trei săptămîni, au fost destul de precise !

— Mai încet, mai încet ! exclamă Rumelles, ridicînd ușor din umeri. Faptele pe care domnul senator Humbert le-a „revelat", cum spui dumneata, erau cunoscute de toată lumea și nu au deloc importanța pe care le-o acordă o anumită presă. Nu fi atît de naiv încît să crezi că soldatul francez va porni la război desculț, ca cel din anul II...

— Dar nu mă gîndesc la infanterie... De pildă, artileria grea...

— Știți că mulți specialiști, și dintre cei mai autorizați, neagă utilitatea pieselor cu bătaie lungă cu care se mîndrește armata germană ? La fel și cu mitralierele acelea cu care au îngreunat mersul infanteriștilor lor !

— Cum e construită o mitralieră ? întrerupse Antoine.

Rumelles începu să rîdă.

— Este o armă care se situează între pușca de infanterie și mașina infernală pe care o fabricase Fieschi, știi, acela care n-a izbutit să-l nimerească pe regele Louis-Philippe... Sînt arme grozave în teorie, pe terenurile de tragere ! Dar în practică ? Se pare că înțepenesc pînă și din pricina celui mai mic bob de nisip... Urmă pe un ton mai serios, întorcîndu-se spre Roy : După spusele specialiștilor, cea mai

importantă armă e artileria de cîmp. Ei bine, a noastră este cu mult superioară celei germane. Noi avem mai multe tunuri de 75 mm decît au ei de 77 mm și tunul lor de 77 mm nu se poate compara cu tunul nostru de 75... Fii liniștit, tinere... Adevărul este că, de trei ani încoace, Franța a făcut un efort considerabil. Toate problemele în legătură cu mobilizarea căilor ferate, aprovizionarea, concentrarea sînt astăzi rezolvate. Dac-ar trebui să facem război, crede-mă, Franța s-ar afla într-o poziție foarte bună. Și aliații noștri știu asta foarte bine!

— Tocmai asta e primejdios, mormăi Studler.

Rumelles ridică din sprîncene cu impertinență, ca și cum ceea ce spusese Califul i s-ar fi părut de neînțeles.

Jacques stărui:

— Într-adevăr, poate c-ar fi mai bine pentru noi ca Rusia să n-aibă în acest moment o prea mare încredere în armata franceză!

Potrivit atitudinii pe care și-o impusese, ascultase pînă acum în tăcere. Dar abia se mai putea stăpîni. Despre problema de căpetenie, după părerea lui — împotrivirea maselor — nu se vorbise nici un cuvînt. Căută să-și dea seama repede dacă e destul de stăpîn pe sine însuși ca să poată vorbi, la rîndul lui, pe același ton oarecum nepăsător, speculativ, care părea obișnuit în acest cerc, apoi se întoarse spre diplomat:

— Adineauri ați trecut în revistă motivele care pot întări încrederea, începu el cu glas măsurat. Nu credeți că e locul să socotim printre principalele mijloace de a asigura pacea și rezistența partidelor pacifiste? Privirea lui lunecă pe chipul lui Antoine, la care descoperi în treacăt o expresie de îngrijorare, apoi se întoarse spre Rumelles: Există, totuși, acum, în Europa, zece sau douăsprezece milioane de internaționaliști convinși, care sînt hotărîți să împiedice guvernele lor de a ceda în fața ispitei războiului în cazul că amenințarea va crește.

Rumelles ascultase neclintit. Îl privea pe Jacques cu atenție.

— Poate că eu dau aceeași importanță ca și dumneata acestor manifestări populare, spuse el, în cele din urmă, cu o liniște ce nu ascundea decît pe jumătate subînțelesurile ironice. Gîndiți-vă și la faptul că manifestările entuziasmului patriotic sînt în toate capitalele mult mai numeroase și mult mai impunătoare decît protestele celor cîtorva recalcitranți... Ieri seară, la Berlin, un milion de manifestanți au străbătut

orașul, au huiduit ambasada rusă, au cîntat *Die Wacht am Rhein* sub ferestrele castelului regal și au acoperit cu flori statuia lui Bismarck... Nu-mi trece prin gînd să neg existența cîtorva mișcări de opoziție, dar acțiunea lor este numai negativă,

— Negativă! exclamă Studler. Pînă astăzi, nici o amenințare de război n-a iscat în mase o asemenea impopularitate!

— Ce înțelegeți prin *negativă?* întrebă Jacques domol.

— Ei, Doamne! răspunse Rumelles, căutîndu-și parcă vorbele. Înțeleg prin asta că partidele amintite de dumneata, care se împotrivesc oricărui război, nu sînt nici destul de numeroase, nici destul de disciplinate și nici destul de unite pe plan internațional ca să poată alcătui în Europa o forță de care să trebuiască să se țină seamă...

— Douăsprezece milioane! repetă Jacques.

— Douăsprezece milioane, poate, dar cei mai mulți dintre ei sînt simpli *aderenți*, „oameni care plătesc o cotizație". Nu te amăgi! Dar cîți sînt militanți adevărați, activi? Și, printre militanții aceștia, mai sînt încă mulți foarte sensibili la reacțiile patriotice. În unele țări partidele astea revoluționare sînt, poate, în stare să ridice oarecare stavile împotriva autorității guvernelor diriguitoare; dar sînt opreliști teoretice și, în orice caz, provizorii; pentru că acest fel de opoziție nu se poate exercita decît în măsura în care este tolerată de cei de la putere. Dacă se agravează situația, fiecare guvern n-are decît să strîngă puțin șurubul liberalismului, fără să recurgă măcar la starea de asediu, și se descotorosește numaidecît de perturbatori... Nu... Internaționala nu reprezintă încă nicăieri o forță în stare să stăvilească în mod efectiv actele unui guvern. Și nu în plină perioadă de criză vor putea improviza extremiștii un partid serios de rezistență... Zîmbi: E prea tîrziu... De data asta...

— Afară numai dacă, răspunse Jacques, aceste forțe de rezistență, atîpite în timpuri pașnice, nu izbucnesc și nu devin dintr-o dată de neînvins! Credeți că violența grevelor din Rusia nu paralizează astăzi guvernul țarului?

— Eroare! spuse cu răceală Rumelles. Permite-mi să-ți spun că ești în întîrziere cu cel puțin douăzeci și patru de ore... Din fericire, ultimele telegrame sînt precise: agitația revoluționară de la Petersburg a fost reprimată cu mijloace crunte, dar de-fi-ni-tiv!

Zîmbi iarăși, ca pentru a se scuza că are mereu dreptate; apoi, întorcîndu-și ochii spre Antoine, arătă ostentativ cea-

sul de la mînă : Scumpe prietene... din nenorocire, sînt foarte grăbit...

— La dispoziția dumitale, spuse Antoine.

Îi era teamă de reacțiile lui Jacques și era bucuros să pună capăt cît mai degrabă acestor discuții.

În vreme ce Rumelles își lua rămas bun de la toți, străduindu-se să fie cît mai politicos, Antoine scoase un plic din buzunar și se apropie de fratele său.

— Uite scrisoarea pentru notar. Lipește-o tu... Ce părere ai de Rumelles ? adăugă el, distrat.

Jacques se mărgini să facă, zîmbind, această observație :

— Are exact fizicul personajului său !...

Antoine părea că se gîndește la alte lucruri, despre care nu se hotăra să vorbească. Roti privirea în jurul său, spre a se asigura că nu-l poate auzi nimeni, și, coborînd glasul, spuse brusc, pe un ton care voia să fie nepăsător :

— Apropo !... În caz de război, tu ce faci ?... Ai fost amînat, nu-i așa ? Dar dacă se decretează mobilizarea generală ?

Jacques îl privi o clipă atent înainte de a răspunde. („Jenny o să-mi pună, fără îndoială, aceeași întrebare", gîndi el.)

Spuse deodată, aspru :

— N-o să răspund niciodată la mobilizare !

Antoine, ca să nu-i arate starea sa sufletească, își întoarse privirea spre Rumelles. Părea că nu aude ce-i spunea Jacques.

Cei doi frați se îndepărtară unul de altul, fără să-și mai spună un cuvînt.

XLI

— Injecțiile dumitale sînt minunate ! spuse Rumelles îndată ce rămaseră singuri. Mă și simt mult mai bine. Mă scol dimineața fără prea mare efort ; am poftă de mîncare...

— N-ai febră seara ? Ameți ?

— Nu.

— O să putem mări doza.

Încăperea în care intrară era situată lîngă cabinetul de consultații și avea pereții acoperiți cu faianță albă ; în mijloc se afla un pat de operații, pe care Rumelles se întindea, cuminte, după ce se dezbrăca pe jumătate.

Antoine prepara doza cu spatele întors la el, stînd în picioare lîngă autoclavă.

— Ceea ce spui este destul de liniştitor, murmură el dus pe gînduri.

Rumelles îşi întoarse privirea spre doctor, întrebîndu-se dacă vorbeşte despre medicină sau despre politică.

— Atunci, continuă Antoine, de ce este lăsată presa să stăruie în mod atît de tendenţios asupra duplicităţii Germaniei şi asupra uneltirilor ei provocatoare ?

— Nu este „lăsată", e încurajată ! Ce să-i faci, trebuie să pregătim opinia publică pentru orice eventualitate...

Vorbise pe un ton grav. Antoine se întoarse cu faţa spre diplomat. Rumelles îşi pierduse expresia aceea de om sigur de el. Clătina din cap, cu o privire fixă şi absentă.

— Să pregătim opinia publică ? întrebă Antoine. Opinia publică nu va consimţi pentru nimic în lume să admită că interesele Serbiei ne-ar putea antrena în complicaţii serioase !

— Opinia publică ? făcu Rumelles cu mutra unui om care ştie multe. Scumpul meu, cu o mînă mai forte şi strecurînd cu pricepere informaţiile, în trei zile vom fi în măsură să provocăm o schimbare totală a acestei opinii *în orice sens am dori-o !* De altfel, majoritatea francezilor s-a arătat totdeauna onorată de alianţa franco-rusă. Este uşor să facem să vibreze o dată mai mult coarda asta.

— Nu se ştie... obiectă Antoine apropiindu-se.

Cu un tampon de vată îmbibat în eter şterse locul unde urma să facă injecţia şi înfipse acul adînc în muşchi cu o mişcare iute şi dibace. Tăcu, supraveghind seringa, în care nivelul lichidului scădea repede. Apoi trase acul.

— Francezii, urmă el, au întîmpinat cu entuziasm alianţa franco-rusă. Dar este prima dată cînd au prilejul să se gîndească la angajamentele ce decurg din această alianţă... Rămîi culcat un minut... Care sînt condiţiile din tratatele noastre cu Rusia ? Nimeni n-are habar !

Întrebarea era directă. Rumelles răspunse cu bunăvoinţă :

— Nu cunosc secretele zeilor. Şi ridicîndu-se în capul oaselor : Ştiu... ceea ce se ştie în culisele ministerelor. Au existat două acorduri preliminare, în 1891 şi în 1892, pe urmă un adevărat tratat de alianţă semnat de Casimir Périer în 1894. Nu cunosc textul întreg, dar — şi nu e un secret de stat — Franţa şi Rusia şi-au făgăduit ajutor militar în cazul cînd una din ele ar fi ameninţată de Germania... De atunci au mai intervenit domnul Delcasse, domnul Poincaré şi călătoriile

sale în Rusia. Toate acestea au precizat și au întărit angajamentul nostru...

— Ei bine, spuse Antoine, dacă Rusia ar interveni astăzi împotriva politicii germane, ar însemna că ea amenință Germania. Și, atunci, noi n-am fi obligați, după termenii tratatelor...

Un zîmbet contractă o clipă fața lui Rumelles, apoi pieri.

— Problema e mai complicată decît crezi, dragul meu... Să presupunem că Rusia, protectoare hotărîtă a slavilor din sud, rupe mîine relațiile cu Austria și că mobilizează, ca să apere Serbia. Germania, obligată de tratatul încheiat în 1879 cu Austria, este silită să mobilizeze împotriva Rusiei... Și mobilizarea asta ar forța Franța să-și țină angajamentele pe care și le-a luat față de Rusia și să mobilizeze imediat împotriva Germaniei, care o amenință pe aliata noastră... Toate decurg unele din altele, în mod automat.

Antoine nu-și putu stăpîni un gest de enervare.

— Așadar, această costisitoare prietenie franco-rusă, cu care diplomații noștri s-au lăudat că au obținut o poliță de asigurare a securității, apare azi ca un lucru exact contrar ! Nu o garanție de pace, ci o primejdie de război !

— Diplomații știu să primească criticile... Gîndește-te care era, în 1890, situația Franței în Europa. Oare diplomații au greșit preferînd să-și înzestreze țara cu o armă cu două tăișuri decît s-o lase dezarmată ?

Lui Antoine argumentul i se păru cam șubred, dar nu găsi răspunsul potrivit : cunoștea foarte puțin istoria contemporană. De altfel, toate astea nu prezentau decît un interes retrospectiv.

— Orice ar fi, spuse el, dacă te înțeleg bine, în clipa de față soarta noastră atîrnă numai de Rusia ? Sau, mai exact, adăugă el după o clipă, totul depinde de cît de credincioși vom fi noi pactului franco-rus ?

Rumelles schiță iar un zîmbet silit.

— Ei bine, scumpul meu, nu te gîndi că am putea să ne sustragem de la angajamentele noastre. Domnul Berthelot conduce politica noastră externă. Atîta timp cît va fi la postul său și cît îl va avea pe domnul Poincaré în spatele lui, fii sigur că niciodată nu se va pune problema de a nu ne onora angajamentele. Asta s-a învederat limpede, se pare, în Consiliul de Miniștri care a urmat incalificabilei propuneri a lui de Schön...

— Atunci, exclamă Antoine iritat, dacă nu-i nici un mijloc să ne scăpăm de tutela Rusiei, trebuie să constrîngem Rusia să rămînă neutră !

— Cum ? ! Rumelles ţinti asupra lui Antoine privirea ochilor lui albaştri. Şi cine spune că nu e prea tîrziu ?... În Rusia, partidul militar este foarte puternic. Înfrîngerile suferite în războiul ruso-japonez au lăsat statului major rus o amară nevoie de revanşă ; şi nici azi nu s-au împăcat cu lovitura pe care le-a dat-o Austria anexînd Bosnia şi Hertegovina. Oameni ca domnul Izvolski — despre care-ţi spun în treacăt că va sosi astă-seară la Paris — nu ascund deloc că doresc un război european ca să împingă hotarele Rusiei pînă la Constantinopol. Ar vrea ei, e drept, să întîrzie războiul pînă la moartea lui Franz Joseph sau, dacă este cu putinţă, pînă în 1917, dar, mă rog, dacă prilejul se iveşte mai înainte... Vorbea repede, cu răsuflarea tăiată, părînd deodată abătut. O cută de îngrijorare i se adînci între sprîncene. Îi căzuse parcă masca... Da, scumpul meu, ţi-o spun sincer, încep să fiu deznădăjduit... Adineauri, în faţa prietenilor dumitale, am fost obligat să-mi ascund sentimentele făcînd pe grozavul. Dar adevărul este că treaba merge prost. Atît de prost, încît ministrul de externe nu se mai duce să-l însoţească pe preşedinte în Danemarca şi acesta se întoarce în Franţa pe drumul cel mai scurt... Telegramele sosite la prînz au adus ştiri proaste : Germania, în loc să adere cu entuziasm la propunerile lui *sir* Edward Grey, tergiversează, găseşte tot felul de chiţibuşuri şi încearcă să facă totul pentru a torpila întrunirea arbitrilor. Vrea, în adevăr, să învenineze lucrurile ? Sau, mai degrabă, respinge proiectul acesta al unei conferinţe în patru fiindcă ştie dinainte că, dată fiind încordarea relaţiilor austro-italiene, în faţa acestui tribunal, Austria ar fi, fără doar şi poate, condamnată cu trei voturi contra unu ?... Este ipoteza cea mai puţin neplăcută... şi cea mai plauzibilă. Dar în timpul acesta evenimentele se precipită... Au şi început să se ia pretutindeni măsuri militare...

— Măsuri militare ?

— Sînt de neînlăturat. Toate statele se gîndesc — cum e şi firesc — că mobilizarea este posibilă ; şi se pregătesc *pentru orice eventualitate.* În Belgia s-a ţinut chiar astăzi, sub preşedinţia domnului de Broqueville, un consiliu extraordinar, care seamănă grozav cu un consiliu de război preventiv : se proiectează chemarea sub arme a trei contingente, ca să se poată pune în ordinea de bătaie încă o sută de mii de oameni... La noi, acelaşi lucru : azi-dimineaţă, s-a ţinut la Quai

d'Orsay un consiliu de miniștri în care a trebuit să se discute, *din motive de prevedere,* chestiunea pregătirilor de război. La Toulon, la Brest, flota este consemnată în porturi. S-au dat ordine în Maroc să se îmbarce fără întîrziere cincizeci de batalioane de negri și să fie îndreptate spre Franța etc... Toate guvernele au pornit-o pe calea asta și iată cum, puțin cîte puțin, situația se agravează de la sine. Pentru că nu există tehnician de stat major care să nu știe că atunci cînd se dezlănțuie această diabolică mașină, adică mobilizarea națională, este cu desăvîrșire imposibil să se încetinească pregătirile și să se aștepte. Astfel, cel mai pacific guvern este pus în fața acestei dileme : să dezlănțuie războiul pentru singurul motiv că l-a pregătit sau...

— Sau să dea contraordine, să dea înapoi, să oprească pregătirile !

— Da. Dar în cazul acesta trebuie să fii absolut sigur că vor mai trece multe luni pînă cînd va fi nevoie de mobilizare...

— Pentru ce ?

— Pentru că — și asta este încă una din axiomele pe care tehnicienii le socotesc indiscutabile — o oprire pe loc distruge întreaga legătură dintre piesele acestui mecanism complicat și le face să nu mai poată fi mult timp întrebuințate. Și care guvern poate avea în momentul de față siguranța că nu va fi nevoit să mobilizeze în grabă ?

Antoine tăcea. Îl privea pe Rumelles cu emoție. În sfîrșit, murmură :

— E îngrozitor !

— Ceea ce e îngrozitor, scumpul meu, este faptul că, sub toate aparențele astea, nu se ascunde, poate, decît un joc. Ceea ce se petrece acum în Europa nu e, poate, decît o colosală partidă de pocher, în care fiecare încearcă să cîștige prin intimidare... În vreme ce Austria va gîtui în tăcere perfida Serbie, partenera ei, Germania ia aere amenințătoare, poate că fără alt scop decît acela de a paraliza acțiunea Rusiei și intervenția împăciuitoare a puterilor. Ca la pocher : cei care *vor face pe grozavii,* și asta cît mai mult timp, vor cîștiga... Numai că, întocmai ca și la pocher, nimeni nu știe ce sorți are în mînă adversarul. Nimeni nu știe care este azi partea de subterfugii și care cea de voință cu adevărat agresivă în atitudinea Germaniei, în atitudinea Rusiei. Pînă acum, rușii au cedat mereu în fața îndrăznelilor germanilor. Așa încît, firește, Germania și Austria sînt îndrituite să gîndească astfel : „Să știm numai *să facem pe grozavii,* să ne arătăm

hotărîți la orice și Rusia va capitula încă o dată". Dar este tot atît de posibil, tocmai din cauză că Rusia a fost nevoită să capituleze mereu, ca de data asta să scoată sabia de-a binelea...

— E îngrozitor ! repetă Antoine.

Cu un gest descurajat, puse pe tăblia autoclavei seringa cu care rămăsese în mînă și se duse spre fereastră. Gîndindu-se la tabloul politicii europene zugrăvit de Rumelles avea strîngerea de inimă a unui călător care descoperă deodată, în mijlocul unei furtuni, că toți ofițerii de pe bord au înnebunit.

Urmă o tăcere.

Rumelles se ridicase de pe pat. Își încheia bretelele. Aruncă în jur o privire mașinală, ca pentru a se convinge că nimeni nu-l putea auzi, și, apropiindu-se de Antoine :

— Ascultă, Thibault, spuse el cu glas coborît. N-ar trebui să divulg asta, dar dumneata, ca medic, știi să păstrezi un secret, nu-i așa ?

Îl privi pe Antoine în față. Medicul înclină capul în tăcere.

— Ei bine, ceea ce se petrece în Rusia este de necrezut ! Excelența sa domnul Sazonov ne-a notificat, oarecum anticipat, că guvernul său va fi împotriva oricărei acțiuni de moderație !... Și, într-adevăr, am primit adineauri știri extrem de grave de la Petersburg. Nu mai este nici o îndoială în privința intenției Rusiei : e, de pe acum, în plină mobilizare ! Manevrele anuale au fost sistate ; trupele au fost duse în marș forțat înapoi, în garnizoanele lor ; cele patru circumscripții militare principale din Rusia — Moscova, Kiev, Kazan, Odesa — mobilizează !... Ieri, în ziua de 25, sau poate chiar alaltăieri, se pare că statul major i-a smuls țarului, în cursul unui consiliu de război, ordinul scris de a se pregăti în grabă „cu titlu preventiv", o acțiune de forță împotriva Austriei... Germania este, fără îndoială, la curent cu asta, ceea ce ajunge ca să ne explicăm atitudinea ei. Și ea mobilizează în secret și, vai, are destule motive să se grăbească. De altfel, a făcut azi un demers de cea mai mare importanță : a prevenit Petersburgul în mod oficial că, dacă pregătirile militare ale Rusiei nu încetează și, cu atît mai mult, dacă vor fi accelerate, se va vedea silită să decreteze mobilizarea, ceea ce, precizează Germania, ar însemna război general... Ce va răspunde Rusia ? Răspunderea ei, care și așa este foarte grea, va fi o povară îngrozitoare dacă nu cedează. Și este foarte puțin probabil că va ceda...

— Dar noi ce amestec avem în toată povestea asta ?

— Noi, scumpul meu prieten ?... Noi ?... Ce să facem ? Să denunțăm Rusia ? Ca să demoralizăm opinia publică a țării noastre în ajunul unor evenimente care vor necesita, poate, toate forțele, tot elanul nostru național ? Să denunțăm Rusia ? Ca să rămînem cu totul izolați ? Ca să ne certăm cu singurii noștri aliați ? Și ca opinia publică din Anglia să întoarcă indignată spatele grupului franco-rus și să-și silească guvernul să se pronunțe în favoarea statelor germane ?...

Îi întrerupseră două lovituri ușoare în ușă, iar glasul lui Léon se auzi din culoar :

— Domnul este chemat din nou la telefon...

Antoine făcu un gest de nerăbdare.

— Spune că sînt... Ba nu, strigă el stai, că vin ! Apoi către Rumelles : Mă scuzi ?

— Te rog, dragă... De altfel, e foarte tîrziu, fug... La revedere ! Antoine trecu repede în biroul cel mare și luă receptorul.

— Ce vrei ?

La celălalt capăt al firului, Anne, izbită de tonul acesta aspru, tresări :

— Într-adevăr... rosti ea cu umilință. E duminică... Ai poate prieteni la tine...

— Ce e ? repetă Antoine.

— Voiam numai... Dar dacă te deranjez...

Antoine nu răspunse.

— Eu...

Anne îi ghici chipul contractat : nu știa ce să mai spună, ce minciună să născocească la repezeală.

Negăsind altceva mai bun, bîigui :

— Diseară ?...

— Cu neputință ! îi tăie vorba Antoine. Și adăugă, îndulcindu-și glasul : Astă-seară nu pot, draga mea.

Îl cuprinse deodată mila. Anne simți asta și fu plăcut impresionată, dar și mîhnită.

— Fii înțelegătoare, spuse Antoine (Anne îl auzi suspinînd). Mai întîi, azi nu sînt liber... Și chiar de aș fi fost, să ieșim seara, în clipa de față...

— Ce clipă ?

— Ce Dumnezeu, Anne, citești doar ziarele ! Nu știi ce se petrece în lume ?

Anne tresări. Ziarele ? Politica ? Pentru poveștile astea se îndepărta el din viața ei ? „Desigur că minte", își spuse ea.

— Dar... la noapte... la noi ? Da ?

— Nu... O să mă întorc probabil tîrziu, obosit... Crede-mă, draga mea... Nu stărui... Și adăugă, domol : Poate mîine... Îți telefonez mîine, dacă pot... La revedere, scumpa mea !

Și puse receptorul la loc, fără să mai aștepte.

XLII

Jacques plecase fără să mai aștepte întoarcerea fratelui său. Cînd portăreasa din Avenue de l'Observatoire îi spuse că domnișoara Jenny s-a întors de mai bine de o oră, îi păru chiar rău că întîrziase la Antoine.

Urcă scările, cîte patru deodată, și sună. Pîndea, cu puternice bătăi de inimă, pasul lui Jenny dincolo de ușă. Dar nu-i auzi decît glasul.

— Cine e ?

— Jacques !

Auzi zgomot de zăvor și de lanț ; în sfîrșit, ușa se deschise.

— Mama a plecat, spuse ea, pentru a explica de ce-i zăvorîtă ușa. Am condus-o la gară.

Rămăsese în ușă, ca și cum în clipa în care era gata să-l lase să intre s-ar fi simțit oarecum stînjenită. Dar Jacques o privea drept în față cu o expresie leală și voioasă, care-i risipi numaidecît neliniștea. Jacques era aici ! Visul de ieri se depăna, deci, mai departe.

Jacques îi întinse amîndouă mîinile, brusc și afectuos. Cu același gest, hotărît și fără mofturi, Jenny i le întinse pe ale ei și, dîndu-se doi pași înapoi, îl îmbie să intre, fără să-și retragă mîinile.

„Unde o să-l primesc ?“ se întrebase Jenny în timp ce-l aștepta. Toate mobilele din salon erau învelite în huse. În odaia ei ? Încăperea aceea era refugiul ei, un loc rezervat numai pentru ea, unde un fel de pudoare o făcea să pregete de a primi pe cineva ; chiar Daniel nu intra decît rareori acolo... Mai erau odaia lui Daniel și aceea a doamnei de Fontanin, unde-și petreceau de obicei vremea mama și fiica... Pînă la urmă, Jenny se hotărî să-l poftească în odaia fratelui ei.

— Vino la Daniel, spuse ea. Este singura odaie răcoroasă din apartament.

Deoarece nu-și făcuse încă o rochie de doliu subțire, purta prin casă o rochie veche de vară, din stambă albă, cu gulerul răsfrînt, care-i dădea o înfățișare primăvăratică și sportivă. Cu toate că avea șolduri strîmte și picioare lungi,

nu se putea spune că era prea mlădioasă, deoarece își supraveghea din instinct mișcările și-și făcea dinadins mersul mai țeapăn ; totuși, în ciuda acestei stăpîniri a mișcărilor, membrele ei sprintene trădau vioiciunea tinereții.

Jacques mergea distrat în urma ei. Privea cu emoție în jurul lui. Recunoștea totul ; vestibulul și dulapul olandez, ceramicile de Delft de deasupra ușilor ; zidul cenușiu al culoarului, pe care odinioară doamna de Fontanin atîrna primele desene în cărbune ale lui Daniel ; veranda aceea cu geamuri mari, roșii, din care copiii făcuseră un laborator fotografic ; și camera lui Daniel, cu raftul de cărți, pendula veche de alabastru și cele două fotolii mici de catifea cărămizie, unde stătuse de atîtea ori în fața prietenului său, de atîtea ori...

— Mama a plecat într-o călătorie, îi explică ea, ridicînd storurile, ca să-și ascundă timiditatea. A plecat la Viena.

— Unde ?

— La Viena, în Austria... Șezi, te rog, spuse ea întorcîndu-se, fără să bage de seamă cît de mirat era Jacques.

(În ajun, contrar așteptărilor, doamna de Fontanin nu-i pusese nici o întrebare mustrătoare în legătură cu întîrzierea ei. Foarte ocupată cu pregătirile plecării de a doua zi — pregătiri pe care nu le putuse începe în prezența lui Daniel — nici nu se uitase măcar la ceas în timpul cît Jenny lipsise de acasă. Așa că Jenny nu fusese nevoită să dea explicații ; dimpotrivă, mama ei se grăbise să spună, puțin încurcată, că se pregătise în ascuns, că avea să lipsească vreo zece zile, atît cît îi trebuia pentru a se duce la fața locului să „aranjeze treburile".)

— La Viena ? repetă Jacques, fără să se așeze. Și ai lăsat-o să plece ?

Jenny îi povesti pe scurt cum se petrecuseră lucrurile și că la cele dintîi obiecții ale ei mama sa i-o retezase scurt, spunînd că numai ducîndu-se la Viena putea să termine odată cu greutățile lor financiare.

În timp ce Jenny vorbea, Jacques o privea cu duioșie. Se așezase pe un scaun, la biroul lui Daniel, dreaptă, serioasă, reținută. Cutele gurii, buzele-i puțin strînse — „obișnuite să tacă", gîndi Jacques — arătau putere de gîndire, energie. Avea o atitudine oarecum încordată. Îl cercetă cu privirea, fără să-l lase să-i citească gîndurile... Se ferea ?... Orgoliu ?... Timiditate ?... Nu, Jacques o cunoștea îndeajuns de bine ca să-și dea seama că acest fel de a fi îi era firesc și nu exprima nimic altceva

decît o trăsătură a caracterului ei, o anume rezervă voită, o atitudine de ordin moral.

Șovăia să-i spună cît de nepotrivită i se părea acum o călătorie în Austria. Întrebă numaidecît :

— Fratele tău știa de călătoria asta ?

— Nu.

— Așa ? făcu el, hotărîndu-se deodată. Daniel s-ar fi împotrivit categoric, sînt sigur. Cum, doamna de Fontanin nu știe că Austria mobilizează ? Că la frontieră e pază militară ? Că la Viena, mîine poate, va fi stare de asediu ?

Fu rîndul ei să rămînă uimită. De opt zile nu citise nici un ziar. Jacques o puse la curent, în cîteva cuvinte, cu principalele evenimente.

Vorbea cu prudență, străduindu-se să spună adevărul, dar fără să-i provoace o îngrijorare prea mare. Întrebările pe care i le puse Jenny, și care vădeau o oarecare neîncredere, dovedeau că grijile de ordin politic ocupau un loc cu totul secundar în viața ei.

Eventualitatea unui război, a unui război așa cum se învață în manualele de istorie, n-o speria deloc. Nici nu-i trecu măcar prin gînd că, în cazul unui conflict, Daniel ar fi imediat în mare primejdie. Nu se gîndea decît la complicațiile de ordin material pe care războiul le-ar fi putut aduce mamei ei.

— E foarte probabil, se grăbi să spună Jacques, că doamna de Fontanin va renunța în cursul călătoriei la proiectul acesta. Cred că se va întoarce din drum.

— Crezi ? făcu Jenny repede. Și roși.

Îi mărturisi că fusese bucuroasă de plecarea asta, deoarece amîna ceasul explicațiilor. Și se grăbi să adauge : Nu fiindcă s-ar fi temut de dezaprobare. Dar îi era teamă, mai mult decît de orice, să vorbească despre ea însăși, să-și destăinuiască sentimentele.

— Să-ți amintești asta întotdeauna, Jacques, adăugă ea, privindu-l cu seriozitate. Trebuie să-mi ghicești gîndurile.

— Și tu pe ale mele, răspunse el rîzînd.

Convorbirea lor luă un caracter mai intim. Îi punea întrebări în legătură cu persoana ei, silind-o să facă precizări, ajutînd-o să se analizeze. Jenny consimți, fără prea mari sforțări. Nu se ferea de întrebările lui ; încetul cu încetul, îi fu chiar recunoscătoare că i le punea ; și, se mira ea însăși cea dintîi, că simte un fel de plăcere să se lepede de rezerva sa obișnuită. Pricina era că nimeni nu se apropiase vreodată de ea cu privirea asta caldă, învăluitoare ; nimeni

nu-i vorbise vreodată cu o astfel de grijă de a n-o jigni, cu o dorință atît de vădită de a o înțelege. O cuprindea o căldură pe care n-o mai simțise ; i se părea că pînă acum trăise ca o întemnițată și că barierele între care se îngrădise se dădeau brusc la o parte, descoperindu-i un orizont pe care nu-l bănuise niciodată.

Jacques zîmbea mereu, fără motiv. Dar zîmbetul acesta se referea mai puțin la ea și mai mult la propria lui fericire. Asta îl amețea. Uitase de Europa ; nimic nu mai exista în afară de ei doi. Tot ce-i spunea ea, chiar un lucru fără însemnătate, i se părea plin de mărturisiri, o dovadă a intimității lor, și răscolea în el un elan de nețărmurită recunoștință. O convingere nouă îl pătrundea și-l umplea de mîndrie : că iubirea lor nu era numai ceva rar și neprețuit, ci și ceva cu totul deosebit, nemaiîntîlnit. Cuvîntul „suflet" se afla necontenit pe buzele lor ; și, de fiecare dată, termenul acesta vag, misterios, răsuna în ei cu vibrări noi, ca un cuvînt magic, plin de o taină pe care numai ei doi o cunoșteau.

— Știi ce mă miră ? exclamă Jacques deodată. Că sînt atît de puțin mirat ! Simt că în adîncul meu nu m-am îndoit niciodată de ceea ce va fi între noi !

— Nici eu !

Mărturisirile acestea nu erau adevărate nici pentru unul, nici pentru celălalt. Dar, pe măsură ce se gîndeau mai mult la ele, aveau și mai mult impresia că nu încetaseră nici o singură zi să spere.

— Și mi se pare atît de firesc că sînt aici... spuse Jacques. Lîngă tine am simțămîntul că sînt, în sfîrșit... la locul meu !

— Și eu !

(Pe amîndoi îi stăpînea o ispită voluptuoasă, căreia îi cedau cu fiece clipă, de a se simți strîns uniți, de a-și spune că sînt, în toate, la fel unul cu celălalt.)

Jenny se așezase pe un scaun alăturat, în fața lui Jacques, într-o atitudine aproape șăgalnică. Părea că iubirea începuse s-o schimbe fizicește : să se arate așa cum era, să-i dea un fel de grație, o mlădiere cu totul deosebită. Jacques urmărea cu încîntare metamorfoza asta. Mîngîia cu privirea jocul umbrelor pe bustul ei, care tresălta ușor, fremătarea mușchilor ei, ritmul respirației ei. Nu se mai sătura privindu-i mîinile mlădioase, care se căutau, se atingeau și se despărțeau și din nou se împreunau, ca niște porumbei îndrăgostiți. Jenny avea unghii foarte mici și rotunde, bombate și albe. „Parcă ar fi niște jumătăți de coji de alune", gîndea Jacques.

Se aplecă puțin spre ea :

— Închipuiește-ți, descopăr o mulțime de lucruri minunate...

— Ce anume ?

Jenny, ca să asculte mai bine, își puse cotul pe brațul fotoliului și-și rezemă bărbia în palme ; cu degetele își cuprinse curba obrajilor, iar arătătorul i se juca leneș cu buzele sau se întindea, o clipă, pînă la tîmplă.

Jacques spuse, privind-o de-aproape :

— În plină lumină a zilei, ochii tăi au, într-adevăr, o strălucire de pietre scumpe, albastre ; două mici safire limpezi...

Jenny zîmbi stînjenită și-și plecă fruntea. Apoi și-o ridică și, ca și cum ar fi vrut să-i răspundă la fel, în joacă, îl cercetă și ea cu băgare de seamă.

— Iar eu găsesc că, de ieri, te-ai schimbat, Jacques.

— Schimbat ?

— Da, mult.

Jenny luă un aer enigmatic. Jacques îi puse zeci de întrebări. În sfîrșit, după multe ocoluri, după multe răspunsuri îndoielnice și reveniri, reuși să înțeleagă ceea ce ea nu îndrăznea să spună prin cuvinte : anume că, de la sosirea lui aici, Jenny simțea că Jacques e stăpînit de o preocupare pe care n-o mărturisește, o preocupare străină de iubirea lor.

Jacques dădu la o parte, cu o mișcare bruscă, șuvița de păr ce-i căzuse pe frunte.

— Uite, spuse el fără altă introducere, iată care a fost viața mea de ieri încoace...

Îi vorbi îndelung despre noaptea pe care o petrecuse în Grădina Tuileries, despre dimineața de la *l'Humanité* și despre vizita făcută lui Antoine. Dădea foarte multe amănunte, zugrăvind, cu un fel de plăcere de romancier, lucrurile, oamenii, reproducînd spusele lui Stefany, Gallot, Philip, Rumelles, arătînd care fuseseră propriile lui reacții, mărturisindu-i îngrijorările și nădejdile sale, străduindu-se s-o lămurească asupra luptei pe care o ducea împotriva pericolului războiului.

Jenny asculta fără să piardă un cuvînt, cu răsuflarea pe buze, neștiind ce să creadă. I se părea că e aruncată, cu brutalitate, nu numai în centrul preocupărilor lui Jacques, dar chiar și în plină criză europeană și că e pusă față în față cu probleme înspăimîntătoare, necunoscute. Edificiul social se clătină deodată. Fu cuprinsă de spaimă, ca aceia ce văd în timpul unui cutremur de pămînt cum se năruie în jurul lor

zidurile, acoperișurile, tot ceea ce era adăpost, siguranță, tot ceea ce părea mai înainte cu neputință de distrus.

Cît privește activitatea personală a lui Jacques, în lumea aceea despre care ea nu știuse nimic pînă acum, nu-i înțelegea importanța decît vag; dar simțea nevoia, pentru a-și justifica din plin iubirea, să-l așeze pe Jacques foarte sus; nu se îndoia că țelurile lui erau nobile; că oamenii despre care vorbea — Meynestrel, Stefany, Jaurès — erau demni de o stimă specială. Nădejdile acestora erau de bună seamă îndreptățite, de vreme ce Jacques le împărtășea cu atîta ardoare.

Jacques se înfierbîntă. Atenția cu care-l urmărea Jenny îl înflăcăra, îl îmbăta.

— ...Noi, revoluționarii... spuse el.

Jenny își ridică privirea și Jacques citi în ochii ei un fel de mirare.

Pentru întîia oară auzea un glas ce-i era drag pronunțînd cu un respect religios cuvîntul „revoluționar", cuvînt care trezea în mintea ei imagini de indivizi cu mutre suspecte, gata să dea foc și să prade cartierele bogate, ca să-și satisfacă poftele josnice: oameni fără nici o credință, umblînd cu bombe ascunse sub haină și împotriva cărora societatea n-are alt mijloc de apărare decît deportarea.

Atunci Jacques începu să vorbească despre socialism, despre aderarea lui la Internațională.

— Să nu crezi că ceea ce m-a aruncat în partidul revoluționar e un simplu elan naiv de generozitate. Am ajuns aici, după îndelungate îndoieli, după o mare singurătate morală și o mare deznădejde. Cînd m-ai cunoscut, mă sileam să cred în înfrățirea omenirii, în izbînda adevărului, a dreptății și îmi închipuiam că izbînda asta era un lucru ușor, care va veni curînd. Dar m-am trezit repede din amăgirea asta și totul s-a întunecat în mine. În epoca aceea am trăit cele mai grele clipe din viața mea. M-am lăsat să mă afund... și am căzut pînă la fund, m-am prăvălit pînă la ultima treaptă a decăderii. Ei bine, idealul revoluționar m-a salvat, continuă el, gîndindu-se cu adîncă recunoștință la Meynestrel. Idealul revoluționar este acela care mi-a lărgit deodată orizontul, mi l-a luminat și a dat o rațiune de a trăi ființei mele refractare, care încă din copilărie nu era bună de nimic. Am înțeles cît de absurd este să crezi că izbînda dreptății e ușoară și apropiată, dar că este și mai absurd, și chiar criminal, să deznădăjduiești! Am înțeles, mai cu seamă, că există un mod activ de a crede în izbînda asta. Și că revolta mea instinctivă

poate deveni eficace dacă se unește cu voința de a lucra pentru progresul social a altor oameni revoltați ca și mine !

Jenny asculta fără să-l întrerupă. Atavismul ei de protestantă o predispunea, de altfel, să accepte ideea că societatea nu trebuie să fie supusă unui conformism riguros și că o ființă omenească este datoare să-și dezvolte personalitatea și să ducă pînă la sfîrșit o acțiune care îi este dictată de propria ei conștiință. Jacques simțea că Jenny îl înțelege. În tăcerea ei, ghicea clocotul unei inteligențe care stă la pîndă, echilibrată și sănătoasă, prea puțin pregătită, fără îndoială, pentru discuțiile speculative, dar în stare să se ridice, liberă, deasupra prejudecăților ; și în spatele necontenitei ei rezerve, Jacques simțea cum palpită o sensibilitate răscolită, gata să slujească orice cauză mare, demnă într-adevăr de un sacrificiu total.

Totuși, ea nu-și putu reține un gest de neîncredere, aproape de dezaprobare, auzindu-l pe Jacques spunînd că societatea capitalistă în care trăia, fără să se gîndească la nimic rău, este consacrarea unei crunte nedreptăți. Fără să fi analizat prea mult acest lucru, Jenny recunoștea inegalitatea condițiilor sociale ca o consecință de neînlăturat a inegalității naturale dintre oameni.

— Ah, exclamă Jacques, dacă ai cunoaște lumea asta a dezmoșteniților soartei, Jenny ! Sînt sigur că nu ți-o poți închipui așa cum este ! Altfel, n-ai da din cap, ca acum... Nu știi că există, pe aici, pe aproape, în jurul tău, o mulțime de nenorociți, pentru care a trăi nu e altceva decît a trudi zi de zi, cu spatele încovoiat de munci grele, pentru un salariu ca vai de lume, fără nici o siguranță a zilei de mîine, fără nici o nădejde ! Știi, desigur, că se extrage cărbune, că se lucrează în fabrici, dar te-ai gîndit vreodată la milioanele de oameni care se sufocă toată viața lor în bezna minelor ? Și la alte milioane care-și distrug sănătatea în larma îngrozitoare a mașinilor din uzine ? Sau chiar la cei mai puțin năpăstuiți, la aceia de pe ogoare, a căror treabă zilnică este să scormonească pămîntul, zece, douăsprezece, paisprezece ore pe zi, după anotimp, ca să vîndă apoi mijlocitorilor, care-i jupoaie, produsul muncii lor grele ? Iată truda oamenilor ! Exagerez ? Deloc ! Și-ți vorbesc numai despre ceea ce am văzut cu ochii mei... Că să nu crăp de foame, am fost nevoit, la Hamburg, să muncesc cu brațele, împreună cu alți o sută de nenorociți, mînați de aceeași nevoie ca și mine : pîinea. Timp de trei săptămîni a trebuit să mă supun, de dimineață pînă seara, unor șefi de echipă ce semănau cu niște paznici de ocnași și care strigau : „Ridicați bîrnele astea ! Cărați sacii ăștia !

Împingeți roabele astea cu nisip !“ Seara, tîrziu, ieșeam din port cu un cîștig de nimic și ne repezeam asupra hranei, a alcoolului, frînți de oboseală, năclăiți de murdărie, abrutizați de muncă, încît nu mai aveam putere nici măcar pentru revoltă ! Fiindcă ăsta e lucrul cel mai îngrozitor : cei mai mulți dintre nenorociții ăștia nici nu-și dau măcar seama de nedreptatea socială a căror victime sînt. Și ajungi să te întrebi de unde își trag puterea de a îndura, ca pe un lucru firesc, viața asta îngrozitoare de ocnași ! Eu m-am putut smulge din acest iad fiindcă am avut norocul să cunosc mai multe limbi, pentru că am fost în stare să scriu, pe ici, pe colo, cîte un articol de ziar... Dar ceilalți ? Își continuă truda de ocnași. Oare avem noi dreptul, Jenny, să acceptăm ca asemenea lucruri să existe, să dăinuiască, să constituie condițiile normale ale vieții omului pe pămînt ?... Să luăm, bunăoară, uzinele ! Am muncit cîtva timp la Fiume, într-o fabrică de nasturi. Eram robul unei mașini pe care trebuia s-o alimentez, fără întrerupere, din zece în zece secunde. Era cu neputință să-ți iei o clipă gîndul sau mîna de la ceea ce făceai... O mișcare neîntreruptă, aceeași, pe care trebuia s-o faci timp de ore întregi. E adevărat, nu era prea obositor. Dar îți jur că ieșeam de acolo mai abrutizat de tîmpenia acestei munci decît eram la Hamburg, după ce cărăm ceasuri de-a rîndul saci de ciment, al cărui praf îmi ardea ochii și-mi usca gîtlejul !... Am văzut, într-o fabrică de săpun din Italia, femei a căror muncă era să ridice și să care, la fiecare zece minute, lăzi cu praf de săpun, care cîntăreau patruzeci de kilograme, iar restul timpului trebuiau să stea în picioare ca să învîrtească o manivelă : o manivelă atît de greu de mînuit, încît erau nevoite să-și proptească un picior în perete ca s-o pună în mișcare. Și munceau astfel opt ore pe zi... Nu năsocesc nimic ! Am văzut, într-o blănărie din Prusia, tinere de șaptesprezece ani care erau folosite pentru perierea pieilor, de dimineață pînă seara, și bietele înghițeau atîta păr încît, ca să-și poată continua lucrul, erau nevoite să se ducă afară de mai multe ori pe zi, ca să verse... Și toate astea, pentru un salariu mizerabil ! Fiindcă pretutindeni s-a convenit și se admite ca femeia să fie plătită, la muncă egală, cu un salariu mai mic decît al bărbatului.

— De ce ?

— Fiindcă se presupune că are un părinte sau un soț care o ajută...

— Asta este adesea adevărat, spuse Jenny.

— Ba deloc ! Dacă nenorocitele astea sînt nevoite să muncească, o fac tocmai pentru că în societatea noastră bărbatul nu cîștigă destul ca să-i poată întreține cum se cuvine pe cei care sînt în sarcina lui... Ți-am vorbit de muncitorii străini. Dar n-ai decît să te duci într-una din dimineţile astea la Ivry, la Puteaux, la Billancourt... O să vezi acolo, înainte de ora șapte, femei defilînd să-și ducă copiii la creșe, spre a putea fi libere, apoi să trudească în ateliere. Patronii care au organizat creșele acestea (pe cheltuiala uzinei) sînt convinși — și poate de bună-credință — că sînt binefăcătorii muncitorilor care lucrează la ei... Îți închipui ce viață duce o mamă care se scoală la cinci dimineața și, înainte de a începe o muncă fizică de opt ore, trebuie să fiarbă cafeaua, să-și spele și să-și îmbrace copiii, să facă puțină rînduială în odaie și să fie la ora șapte la lucru ? Nu-i monstruos ? Și totuși, așa este ! Cu prețul acestor vieți jertfite propășește societatea capitalistă !... Spune, Jenny, putem noi să răbdăm ca societatea capitalistă să prospere pe socoteala acestor milioane de vieți sacrificate ? Nu !... Dar, pentru ca toate acestea, și toate celelalte, să poată fi schimbate, trebuie ca puterea să treacă în alte mîini : trebuie ca puterea politică să fie cucerită de proletariat. Înțelegi acum ? Iată înțelesul cuvîntului *revoluție,* care te sperie atît de mult. Trebuie ca o nouă organizare, cu totul diferită de societatea actuală, să-i îngăduie omului nu să-și tîrască zilele, ci să trăiască ! Trebuie să i se dea omului nu numai partea materială ce i se cuvine din produsul muncii sale, dar și partea de libertate, de odihnă, de bunăstare fără de care nu se poate dezvolta pe linia demnității lui de om...

— Demnitatea lui de om... repetă Jenny, rămînînd pe gînduri.

Își dădea seama, deodată, de toate acestea și îi era parcă rușine că împlinise douăzeci de ani fără să fi cunoscut munca și mizeriile omenirii. Între masele de muncitori și între ea, tînăra burgheză din anul 1914, zidul deosebirilor de clasă era tot atît de gros ca și zidurile care despărțeau castele din civilizația antică... „Totuși, nu toți bogații pe care îi cunosc sînt monștri", își spuse ea cu naivitate. Se gîndea la operele de binefacere protestante la care participa și mama ei și care „ajutorau" familiile nevoiașe... Simți că roșește, parcă rușinată. Ajutorare ! Înțelegea acum că sărăcimea aceea care cerea de pomană n-avea nimic comun cu muncitorii exploatați care își revendicau dreptul de a trăi, independența și demnitatea de oameni. Sărăcimea aceea nu era poporul, cum cre-

zuse ea prostește ; cei ce o alcătuiau nu erau decît paraziții lumii burgheze ; ei erau aproape tot atît de străini de lumea muncitorească despre care vorbea Jacques ca și cucoanele de la patronaj, care se duceau „să-i viziteze" ! Jacques o făcuse să vadă ce înseamnă *proletariat*.

— Demnitatea omului, repetă și din tonul ei se vedea că dădea acestor cuvinte întregul lor înțeles.

— Dar, adăugă Jacques, primele rezultate vor fi, firește, foarte neînsemnate... Trebuie să ne împăcăm cu asta. Va trebui să treacă încă multă vreme pînă se va ajunge la progresul cel adevărat... Glasul îi slăbise. O mare neliniște, pe care și-o cunoștea prea bine, îi strîngea gîtlejul. Totuși, continuă : Trebuie să consimțim la această necesitate : că revoluția instituțiilor se săvîrșește mult înaintea revoluției moravurilor. Dar nu trebuie... nu... n-avem dreptul să ne îndoim de om... Racilele firii lui le văd prea bine ! Dar cred, vreau să cred că ele sînt îndeobște o consecință a orînduirii sociale de azi... Trebuie să luptăm împotriva tendinței de a fi pesimiști ; trebuie să credem în om !... Există, trebuie să existe în om o năzuință tainică și de nezdruncinat spre măreție... Și trebuie să suflăm cu răbdare în jăraticul acesta, puțin și ascuns sub cenușă, să-l aținăm, să-l facem să ardă, poate cu flăcări, într-o zi !

Jenny aprobă, aplecîndu-și capul. Chipul ei avea, mai mult ca oricînd, o expresie de energie ; privirea îi era plină de gravitate.

Jacques zîmbi mulțumit.

— Dar transformările sociale sînt pentru mai tîrziu... Acum, ceea ce-i mai urgent este să se împiedice războiul !

Își aduse aminte deodată că trebuie să se întîlnească cu Stefany și aruncă o privire spre pendula de alabastru. Nu mergea. Se uită la ceasul lui și se ridică dintr-un salt :

— S-a și făcut ora opt ? ! exclamă el, ca și cum s-ar fi trezit dintr-un vis. Și peste un sfert de ceas trebuie să fiu la bursă !

Își dădu deodată seama de întorsătura neașteptată pe care o luase convorbirea lor. Se temu c-o dezamăgise pe Jenny și voi să se scuze.

— Nu, nu, îl întrerupse ea numaidecît. Vreau să știu tot ce gîndești. Vreau să-ți cunosc viața... Să înțeleg... Și tonul ei pătimaș părea să spună : „Făcînd astfel de mărturisiri, arătîndu-te așa cum ești, îmi dai cea mai bună dovadă de afecțiunea ta duioasă, sentiment pe care pun cel mai mare preț !...

— Mîine, spuse Jacques, o să vin mai devreme, vrei ? Îndată după masă.

Jenny avu un zîmbet care-i lumină toată fața. Ar fi vrut să răspundă : „Da, vino, fii lîngă mine cît mai mult cu putință... Numai cînd ești aici simt că trăiesc !"

Dar roși, tăcu și-l urmă de-a lungul apartamentului.

Jacques se opri în fața ușii întredeschise a salonului.

— Îmi dai voie ? Îmi răscolește atîtea amintiri...

Storurile erau trase. Jenny intră înaintea lui și deschise fereastra. Avea un fel al ei de a umbla, de a trece printr-o încăpere, de a merge drept la lucrul pe care voia să-l facă, fără repezeală, cu ceva hotărît, gingaș și neclintit.

Din perdelele strînse grămadă, din covoarele făcute sul, din parchet se ridica un miros de stofă, de ceară și esență de terebentină. Jacques privea peste tot, zîmbind. Își aminti de ziua cînd venise aici prima dată, cu Antoine... Jenny, cam îmbufnată, se dusese pe balcon, iar el rămăsese aici, în colțul ăsta al salonului, în fața acestei vitrine. Nu era nevoie să ridice pînza care o acoperea azi ca să revadă bomboniere, evantaiele, miniaturile, toate bibelourile pe care le privise îndelung în ziua aceea, așa, ca să facă ceva, și pe care le regăsise mereu acolo, în același loc, ani și ani de zile... Imaginea lui Jenny, schimbată din an în an, se suprapunea în fața ochilor lui, ca un calc pe un desen original. Își amintea cum era fetiță, își amintea capriciile, avînturile ei frînte, cum se înroșea brusc, cum făcea mărturisiri numai pe jumătate...

Se întoarse spre ea și zîmbi. Jenny îi ghicea, oare, gîndurile ? Poate, dar nu spunea nimic. Jacques o privi lung, cîteva clipe, în tăcere. O regăsea astăzi aici, în același salon, stăpînă pe ea, ca odinioară, fără sfială, dar și fără slăbiciune, cu privirea ei dreaptă, puțin cam aspră, cu fața netedă și plină de taine...

— Jenny, arată-mi și odaia mamei tale, vrei ?

— Vino, spuse ea, fără să pară mirată.

Cunoștea pînă în cele mai mici amănunte și camera asta, cu pereții plini de portrete, de fotografii, cu patul cel mare de damasc verde, acoperit cu o cuvertură de dantelă cu desene de mătase. Daniel îl aducea aici, bătea la ușă... De cele mai multe ori, doamna de Fontanin ședea pe una din canapelele de lîngă cămin, citind la colțul sobei vreo carte despre morală sau vreun roman englezesc. Cînd intrau ei, își punea cartea pe genunchi și-i privea cu un zîmbet luminos, ca și cum nimic n-ar fi putut să-i facă mai multă bucurie decît vizita lor. Îl poftea pe Jacques să se așeze în fața ei și-l întreba,

cu o privire îmbietoare, despre viața lui, despre școală. Și, dacă lui Daniel i se năzărea să așeze mai bine butucii din foc, maică-sa îi lua repede cleștele din mînă cu un gest ca de joacă : „Nu, nu, spunea ea, rîzînd, lasă, tu nu cunoști obiceiurile focului !"

Trebui să facă un efort ca să se smulgă din lanțul tuturor amintirilor acestora.

— Să mergem, spuse el, deschizînd ușa.

Se întoarseră în antreu.

Jacques o privi deodată cu atîta gravitate, încît Jenny se simți pătrunsă de o teamă fără rost și-și plecă fruntea.

— Te-ai simțit vreodată fericită aici, cu adevărat fericită ? o întrebă el.

Înainte de a răspunde, Jenny scormoni trecutul, cu un fel de încordare atentă și retrăi în cîteva clipe toți anii trăiți aici, toată copilăria ei neliniștită și plină de simțul datoriei, o copilărie care înțelegea multe, o copilărie închisă în ea însăși, mută. Pe fundalul acesta cenușiu se arătau și cîteva raze luminoase : duioșia mamei sale, afecțiunea lui Daniel... Totuși, nu... Fericită, cu adevărat fericită ? Nu, niciodată !

Își ridică privirea și scutură negativ din cap.

Îl văzu cum respiră adînc, cum își ridică șuvița de păr de pe frunte cu o mișcare hotărîtă, zîmbind brusc. Jacques nu spuse nimic : nu îndrăznea să-i făgăduiască fericirea, dar, zîmbind mereu și privind-o în adîncul ochilor, îi luă amîndouă mîinile, așa cum făcuse cînd venise, și i le sărută. Jenny nu-și întoarse ochii de la el. Simțea cum îi bate inima tare, tare...

Nu-și dădu seama decît mult mai tîrziu cu cîtă precizie se întipărise în memoria ei, în clipa aceea, imaginea lui Jacques — așa cum stătea în picioare, aplecat spre ea — cu cîtă amețitoare tărie avea să revadă, de-a lungul întregii sale vieți, fruntea asta, șuvița întunecată de păr, privirea lui pătrunzătoare, neîmblînzită și îndrăzneață, zîmbetul lui încrezător, plin de lumina speranței.

XLIII

În curtea casei, dangătul clopotelor din turnul Saint-Eustache răsuna cu o vibrare care-ți amintea de micile tîrguri. Larma lor îl trezi pe Jacques din somn devreme.

Primul lui gînd fu la Jenny. Noaptea, înainte de a adormi, depănase în amintire momentele din timpul vizitei în

Avenue de l'Observatoire, aducîndu-şi aminte mereu de noi şi noi amănunte. Rămase cîteva minute lungit pe pat, privind cu nepăsare decorul noii lui locuinţe. Pereţii erau pătaţi, plafonul se coşcovea, boarfe, care nu ştia ale cui sînt, atîrnau prin cuiere; teancuri de broşuri şi de cărţi puse pe dulap, trîntite claie peste grămadă. Deasupra chiuvetei de zinc strălucea o oglindă, din acelea cumpărate la bîlci, pătată de stropi. Ce fel de viaţă o fi ducînd cel care locuia aici ?

Lăsase fereastra deschisă toată noaptea ; dar, cu toate că era foarte devreme, aerul care pătrundea din curte mirosea rău, era înăbuşitor.

„Luni, 27, îşi spuse el, cercetîndu-şi carnetul de buzunar, pe care-l lăsase pe noptieră. Astăzi dimineaţă, la ora zece, cu cei de la *C.G.T.*... Pe urmă, trebuie să văd de banii aceia, să mă duc la notar, la agentul de schimb... Dar la unu o să fiu la ea !... Apoi, la patru şi jumătate, am întrunirea pe care am organizat-o în Vaugirard, pentru Knipperdinck. La şase o să trec pe la *Libertaire*... şi diseară, manifestaţia... Azi-noapte bătea parcă un vînt de răzmeriţă. Astăzi se prea poate să se întîmple ceva... Bulevardele n-or să fie mereu ale tinerilor «patrioţi». Manifestaţia de astă-seară se părea că va reuşi. Afişe peste tot... La Fédération du bâtiment a făcut apel la sindicate. Este important ca mişcarea sindicală să fie strîns legată de a partidului..."

Alergă să-şi umple cana la robinetul de pe coridor şi, gol pînă la brîu, se spălă cu apă rece. Îşi aduse brusc aminte de Manuel Roy si începu să-l dojenească pe tînărul medic : „De fapt, cei pe c re-i acuzaţi azi de antipatriotism sînt cei care se ridică împotriva capitalismului ! Ajunge ca cineva să fie împotriva regimului, spre a considera că nu este un bun francez ! Spuneţi : «Patrie», mîrîi el, cu capul sub apă, dar gîndiţi : «Societate ! Clasă !» Ideea de apărare a patriei nu-i pentru voi decît masca sub care apăraţi sistemul vostru social !" Prinse colţurile prosopului cu amîndouă mîinile şi-şi frecă spatele cu putere, visînd la o lume viitoare, în care diferitele patrii vor dăinui ca nişte grupări regionale, autonome, dar unite în una şi aceeaşi organizare proletară.

Apoi se întoarse cu gîndul la sindicalism :

„Ca să faci treabă bună, trebuie să fii înăuntrul sindicatelor." Fruntea i se întunecă. De ce se afla el în Franţa ? În misiune de informaţie, da ; şi îşi îndeplinea misiunea aceasta cît putea mai bine. Chiar în ajun trimisese la Geneva cîteva „rapoarte" scurte, dar de care, fără îndoială, Meynestrel se va putea folosi; dar nu se amăgea asupra importanţei rolului său

de anchetator. „Să fii folositor, cu adevărat folositor... Să acționezi..." Cu nădejdea asta venise la Paris ; și-i părea grozav de rău că nu-i decît un spectator, unul care înregistrează ce se spune ; îi era necaz că nu face nimic, că nu poate face nimic ! Pe planul acesta internațional limitat nu era posibilă nici o acțiune. Cei care nu fac parte din echipe, cei care nu sînt încadrați — și încă de multă vreme — în organizațiile constituite nu pot acționa pe teren. „Asta e întreaga problemă a individului în fața revoluției, își spuse el cu o bruscă descurajare. Am evadat din burghezie, am fugit, împins doar de un instinct al fugii... de o revoltă individuală, nu de una de clasă... Mi-am pierdut timpul ocupîndu-mă de mine însumi, căutîndu-mă... «N-o să fii niciodată un adevărat revoluționar, tovarășe» !" Își aminti de mustrările lui Mithoerg. Și aducîndu-și aminte de austriac, de Meynestrel, de toți cei care acceptaseră revoluția sîngeroasă ca pe o necesitate, cu un realism obiectiv, o dată pentru totdeauna, simțea că i se pune din nou un nod în gît gîndindu-se la problema grozavă a violenței... „Ah ! Să te poți elibera într-o zi... Să te dărui... Să te eliberezi, dăruindu-te cu totul..."

Termină cu îmbrăcatul abătut, într-o stare de tulburare pe care-o cunoștea foarte bine, dar care, din fericire, nu dura mult, deoarece ceda repede în fața dinamismului vieții exterioare.

„Să mergem după noutăți", își spuse el, scuturîndu-se.

Gîndul acesta fu de-ajuns ca să-i redea curajul. Încuie odaia cu cheia și coborî repede în stradă.

Din ziare nu află mare lucru. Cele de dreapta trîmbițau manifestațiile pe care le făcuse La Ligue des patriotes în fața statuii Strasbourgului. În cele mai multe ziare de informații, telegramele oficiale erau însoțite de largi comentarii contradictorii. Părea că se dăduse cuvînt de ordine să se alterneze cu prudență elementele îngrijorătoare cu motivele de speranță.

Ziarele de stînga chemau pe toți pacifiștii să vină la o manifestație organizată pentru seara asta, în Place de la République. Ziarul *La Bataille syndicaliste* scria cu litere mari, în pagina întîi : *Cu toții, astă-seară, pe bulevarde !*

Înainte de a se duce în Rue de Bondy, unde n-avea întîlnire decît la ora zece, Jacques se opri la *l'Humanité*. În ușa biroului lui Gallot îl întîmpină o bătrînă militantă, pe care o cunoștea fiindcă o întîlnise adesea la întrunirile de la Progrés. Era în partid de cincisprezece ani și lucra în re-

dacția ziarului *La femme libre.* I se spunea mătușa Ury. Toată lumea o iubea, cu toate că fiecare o ocolea, ca să scape de vorbăria ei. Gata oricînd să te servească, devotată tuturor cauzelor generoase, străduindu-se în toate chipurile, avea mania de a recomanda pe oameni unii altora și, în ciuda vîrstei și a varicelor ei, de îndată ce era vorba să găsească de lucru pentru un șomer sau să scoată din încurcătură vreun tovarăș se dovedea neobosită. Curajoasă, îl adăpostise la ea pe Périnet cînd acesta fusese urmărit de poliție. Era o ființă ciudată. Șuvițele ei sure, răvășite, te îndemnau, cînd o vedeai la mitinguri, să-ți închipui că e o incendiatoare. Capul ei rămăsese frumos. „Are încă fațadă, spunea Périnet, cu jargonul lui de periferie, dar pe rest a cam plouat..." Vegetariană convinsă, organizase o cooperativă cu scopul de a înzestra fiecare cartier din Paris cu un restaurant vegetarian socialist. În ciuda evenimentelor, nu pierdea nici un prilej de a recruta adepți și, agățîndu-se de brațul lui Jacques, începu să-i țină o predică:

— Informează-te, băiete! Consultă-i pe igieniști... Organismul tău nu poate să ajungă la armonia funcțională, creierul tău nu e în stare să atingă maximum de randament dacă te încăpățînezi să-i dai trupului o alimentație putredă, un regim de mîncător de mortăciuni...

Jacques abia izbuti să se descotorosească de mătușa Ury și să pătrundă, fără ea, în biroul lui Gallot.

Gallot nu era singur. Secretarul lui, Pagès, îi prezentase o listă de nume, pe care Gallot le examina și le bifa cu creionul roșu. Își ridică capul pe deasupra dosarelor îngrămădite pe masă și, fără a-și întrerupe lucrul, îi făcu semn să se așeze.

Jacques îl vedea din profil; și acest profil de rozător n-avea aproape nimic omenesc: nasul și fruntea formau o linie oblică, teșită, care se pierdea, sus, în peria zburlită a părului cărunt, iar jos, în barba ca o ștergătoare de peniță, unde se ascundeau o gură vîrîtă înăuntru și un ciot de bărbie. Jacques îl privea stăruitor pe Gallot, mirat și curios în același timp, așa cum privești un arici cînd ai norocul să-l surprinzi înainte de a se face ghem.

Deodată, ușa se deschise cu violență și în cameră își făcu apariția Stefany, fără haină, cu mînecile de la cămașă sumese pînă la coate, dezvelindu-i brațele noduroase, cu ochelarii bine înfipți pe nasul ca un cioc de pasăre. Aducea rezoluția votată în ajun la Bruxelles de către congresul sindical.

Gallot se ridică și, după ce luă lista lui Pagés, o băgă cu grijă într-un dosar. Cei trei oameni discutară cîtva timp tex-

tul belgian, fără să-l ia în seamă pe Jacques. Apoi vorbiră despre noutățile zilei.

Fără îndoială că atmosfera din dimineața aceea era mai puțin încordată. Noutățile din Europa Centrală îndreptățeau oarecare speranțe. Trupele austriece încă nu trecuseră linia Dunării. Pauza aceasta, după graba Austriei de a rupe relațiile cu Serbia, era considerată de Jaurès drept semnificativă. În fața bunăvoinței arătate de răspunsul Serbiei, în fața indignării generale a puterilor Europei, Viena amîna, desigur, să înceapă ostilitățile. Pe de altă parte, amenințarea cu mobilizarea, făcută în ajun de Germania la adresa Rusiei și care neliniștise guvernele, nu părea, după toate socotelile, chiar atît de gravă : după unii, nu era decît o acțiune voit energică, inspirată de dorința sinceră de a se salva pacea. Și, într-adevăr, rezultatul imediat se arăta a fi destul de bun : Rusia obținuse de la sîrbi angajamentul de a se retrage fără să lupte în cazul că austriecii ar înainta. Ceea ce va îngădui să se cîștige timp și, fără îndoială, să se găsească vreo formulă de împăcare.

Jaurès primise informații destul de încurajatoare despre rezistența internațională. În Italia, deputații socialiști urmau să se întrunească la Milano, pentru a examina situația și a preciza atitudinea pacifistă a partidului italian. În Germania, măsurile energice ale guvernului nu izbuteau să închidă gura forțelor opoziției ; o mare manifestație împotriva războiului se pregătea pentru a doua zi la Berlin. În toată Franța, secțiile socialiste și sindicale, printre care se dăduse alarma, studiau planurile regionale de grevă.

Stefany fu anunțat că-l așteaptă Jules Guesde. Jacques, grăbit din cauza întîlnirii pe care o avea, ieși împreună cu Stefany și-l însoți pînă la biroul lui.

— Planuri regionale ? întrebă el. Pentru a putea organiza, în caz de război, o grevă *generală* ?

— Generală, firește, răspunse Stefany.

Dar tonul cuvintelor lui arăta mai puțină încredere decît ar fi dorit Jacques.

Cafeneaua Rialto se afla în Rue de Bondy. Fiind situat aproape de C.G.T., localul acesta devenise sediul unui grup de sindicaliști foarte activi. Jacques trebuia să se întîlnească acolo cu doi militanți de la C.G.T., cu care Richardley îl rugase să ia legătura. Unul din ei fusese institutor, celălalt era un fost contramaistru metalurgist.

Vorbeau de aproape o oră, Jacques — pe care-l interesau foarte mult informațiile date de cei doi în legătură cu metodele care tocmai se studiau spre a se ajunge la o colaborare mai strînsă între activitatea confederațiilor și aceea a partidelor socialiste în lupta lor comună împotriva războiului — nu se gîndea deloc să încheie convorbirea, cînd patroana cafenelei se ivi în ușa sălii din spate, rezervată pentru întruniri, și strigă ca și cum ar fi fost vorba de cineva pe care nu-l cunoștea :

— Thibault e chemat la telefon.

Jacques ezită să se ridice. Nimeni nu știa că este aici. Probabil că mai era un alt Thibault în sală... Cum nimeni nu se mișca, se hotărî să vadă cine e.

Era Pagès. Abia atunci Jacques își aminti că, plecînd din biroul lui Gallot, vorbise de întîlnirea din Rue de Bondy.

— Ce noroc că te-am găsit ! spuse Pagès. A venit la mine un elvețian care vrea să-ți vorbească... și care te caută peste tot de ieri.

— Ce elvețian ?

— Un omuleț ciudat, un pitic cu părul alb, un albinos.

— Ah, știu... Nu e elvețian, e belgian. Așadar, e la Paris ?

— N-am vrut să-i spun unde te afli.. I-am spus să se ducă așa, la noroc, pe la ora unu, la Croissant.

„Și vizita mea la Jenny ?“ își spuse Jacques.

— Nu, răspunse el numaidecît. La unu am o întîlnire pe care mi-e cu neputință să...

— Fă cum vrei, spuse Pagès. Dar mi se pare că e ceva urgent. Are să-ți comunice ceva din partea lui Meynestrel... În sfîrșit, eu te-am anunțat. La revedere.

— Mulțumesc !

Meynestrel ? O comunicare urgentă ?

Jacques plecă de la Rialto. Era nedumerit. Nu se putea hotărî să-și amîne vizita în Avenue de l'Observatoire. Totuși, rațiunea învinse. Și, înainte de a se duce la notar, intră furios într-un birou poștal și scrise la repezeală o telegramă pentru Jenny, ca s-o anunțe că nu va putea fi la ea înainte de ora trei.

Biroul notarial al lui Beynaud se afla la primul etaj al unei case frumoase din Rue Tronchet.

În orice altă împrejurare, gravitatea notarului Beynaud, aspectul biroului, al mobilierului, al colegilor, atmosfera posomorîtă și îmbîcsită a acestei necropole de hîrțoage i s-ar fi părut comice lui Jacques. Fu primit cu oarecare respect. Era

fiul, moștenitorul regretatului Thibault și, fără îndoială, un viitor client. De la ultimul trepăduș pînă la notar, toți cei de acolo erau pătrunși de un respect aproape religios pentru avere. Îl puseră să semneze niște hîrtii... Și cum Jacques se arătă nerăbdător să aibă la dispoziția lui acest capital important, încercară, discret, să afle cum voia să-și întrebuințeze banii.

— Firește, vorbi notarul, cu mîinile puse pe capetele de lei care împodobeau brațele fotoliului său, bursa, în timpul acesta de criză, oferă privilegii neprevăzute... pentru cel ce cunoaște bursa, piețele... Dar, pe de altă parte, riscurile...

Jacques îi tăie vorba scurt și plecă.

La biroul agentului de schimb, o febrilitate neobișnuită îi agita pe funcționarii din spatele zăbrelelor menajeriei lor. Telefoanele sunau întruna. Se strigau ordine. Ora de deschidere a bursei se apropia și, din pricina gravității situației generale, toată lumea se temea că bursa va fi foarte agitată. Se iviră piedici și Jacques ceru să fie primit chiar de domnul de Jonquoy. Fu nevoit să se mulțumească să vorbească numai cu un procurist. Și, de cum își exprimă dorința expresă de a se vinde imediat totalitatea titlurilor, i se atrase atenția că momentul era rău ales și că va avea de suportat o pierdere foarte serioasă.

— N-are importanță, spuse Jacques.

Se arăta atît de hotărît, încît îi impuse omului de la bursă. Ca să facă o atare nebunie și cu atîta calm, clientul acesta ciudat trebuie să aibă informații secrete și combină, desigur, o lovitură de maestru. Era totuși nevoie de două zile ca să se realizeze toate ordinele lui de vînzare. Jacques se sculă de pe scaun, spunînd că va veni din nou miercuri și că dorea să-și găsească atunci la casa agenției întreaga lui avere preschimbată în numerar.

Procuristul îl conduse pînă la ieșire.

Vanheede era singur, cocoțat pe bancheta de lîngă ușă, cu coatele pe masă, cu bărbia în palme : clipea, atent la cei ce intrau. Era îmbrăcat într-un costum bizar, colonial, din pînză kaki, tot atît de decolorat ca și părul lui ; și, cu toate că la Croissant lumea era obișnuită să vadă cele mai ciudate feluri de îmbrăcăminte, Vanheede nu trecea neobservat.

Cînd îl văzu pe Jacques, se ridică în picioare și obrajii lui palizi se colorară brusc. O clipă nu putu scoate un cuvînt.

— În sfîrșit ! suspină el.

— Așadar și tu ești la Paris, dragul meu Vanheede ?

— În sfîrșit ! repetă albinosul cu un glas ca de căpriță. Începuse să-mi fie grozav de teamă, știi, Baulthy ?...

— De ce ? Ce s-a întîmplat ?

Cu mîinile streașină la ochi, ca să se apere de lumină, Vanheede privi cu prudență spre mesele vecine.

Jacques se așează lîngă el, curios, și își plecă urechea.

— Au nevoie de dumneata, suflă albinosul.

Imaginea lui Jenny trecu prin fața ochilor lui Jacques. Își dădu nervos șuvița de păr la o parte și întrebă bănuitor :

— La Geneva ?

Vanheede dădu negativ din capul lui cu părul zburlit. Se scotoci în buzunar. Scoase din portofel o scrisoare sigilată, fără adresă. În timp ce Jacques o deschidea cu înfrigurare, Vanheede îi șopti :

— Mai am ceva pentru dumneata. Acte de identitate pe numele Eberlé.

Plicul conținea o coală dublă : pe fața primei foi, Richardley scrisese cîteva rînduri. Cealaltă pagina era albă.

Jacques citi :

„Pilotul se bizuie pe tine. Urmează scrisoare. Ne întîlnim toți miercuri la Bruxelles.

Cu prietenie,
R."

„Urmează scrisoare"... Jacques cunoștea formula. Pagina albă conținea instrucțiuni scrise cu cerneală simpatică.

— Trebuie să mă duc acasă ca să descifrez asta... zise el, învîrtind cu nerăbdare scrisoarea între degete. Dar dacă nu m-ai fi găsit ? îl întrebă pe Vanheede.

Acesta schiță un zîmbet îngeresc.

— Mithoerg e cu mine. Dacă nu te-aș fi găsit, el ar fi trebuit să deschidă plicul și să execute ordinele în locul dumitale... Trebuie să ne întîlnim cu ceilalți, miercuri, la Bruxelles... Vasăzică, nu mai locuiești la Liébaert, în Rue des Bernardins ?

— Unde e Mithoerg ?

— Te caută și el. Urmează să mă întîlnesc cu el, la ora trei, în Boulevard Barbès, la Oerding, un compatriot al lui, care ne adăpostește.

— Ascultă, spuse Jacques, băgînd scrisoarea în buzunar. Cred că-i mai bine să nu vii la locuința mea. Ce să mai atra-

gem atenția portăresei ?... Dar să fii cu Mithoerg la patru și un sfert în fața stației de tramvai de la gara Montparnasse. Știi tu unde. Vă iau cu mine la o întîlnire interesantă în Rue des Volontaires... Și diseară, după cină, mergem împreună să manifestăm în Place de la République.

O jumătate de oră mai tîrziu, Jacques, închis în camera lui, descifră textul mesajului :

„Fii la Berlin marți, 28.

Intri la ora optsprezece în restaurantul Aschinger din Potsdamer Platz. Îl vei găsi pe Tr., care-ți va da indicații precise.

De îndată ce ți se va încredința ce trebuie, pleacă spre Bruxelles cu primul tren.

Ia cele mai mari măsuri de prevedere. Nici un alt act la tine, afară de cele pe care ți le va remite V.

Dacă se întîmplă nenorocirea să fii prins și acuzat de spionaj, ia-l ca avocat pe Max Kerfen din Berlin.

Chestia e pregătită de Tr. și prietenii lui. Tr. a stăruit în mod special să lucreze cu tine."

„Așadar... își spuse Jacques cu jumătate de glas. Și numaidecît gîndi : Să fii folositor... Să acționezi !"

Din chiuvetă se ridica mirosul alcalin al substanței pe care o întrebuințase pentru developarea scrisorii. Își șterse degetele și se așeză pe pat.

„Să vedem, își spuse el, silindu-se să rămînă calm. Berlin. Mîine seară... Trenul de dimineață n-ajunge acolo destul de devreme ca să pot fi la întîlnire la ora șase... Trebuie să plec azi, cu trenul de la ora douăzeci... Oricum, tot am timp s-o văd pe Jenny... Bun. Dar scap manifestația..."

Cugetă, cu răsuflarea tăiată. În valiza deschisă, care zăcea pe parchet, se afla *Mersul trenurilor.* Îl luă și se apropie de fereastră. Era o căldură înăbușitoare.

„La nevoie, de ce să nu iau personalul de la miezul nopții ? Călătoria va dura mai mult, dar în felul asta pot să fiu diseară pe bulevard..."

Dintr-o locuință de alături se auzea o voce de femeie, subțirică și tremurătoare : călca, pesemne, fiindcă zgomotul pe care-l făcea fierul de călcat întrerupea din cînd în cînd romanța.

„Tr. este Trauttenbach... fără nici o îndoială... ce-o fi pus la cale ? Și de ce m-a ales tocmai pe mine ?"

Își ștergea fața plină de sudoare. Era în același timp și exaltat gîndindu-se la acțiune, la misterul acestei misiuni, la

primejdiile care-l pîndeau, dar și deznădăjduit că trebuie s-o părăsească pe Jenny.

„Deoarece trebuie să mă-ntîlnesc cu ei miercuri, la Bruxelles, gîndi el, nimic nu mă va putea opri, după ce se termină totul, să fiu joi din nou la Paris..."

Gîndul acesta îl liniști. În definitiv, nu era vorba decît de o absență de trei zile.

„Trebuie s-o anunț numaidecît pe Jenny... Abia mai am timp dacă vreau să fiu la patru în fața gării Montparnasse..."

Cum nu era sigur dacă se va mai putea întoarce acasă înainte de plecare, își goli portofelul și-și făcu un pachet din actele lui personale, pe care scrise, pentru orice eventualitate, adresa lui Meynestrel ; nu păstră la el decît actele de identitate ale lui Eberlé, aduse de Vanheede.

Apoi porni spre Avenue de l'Observatoire.

XLIV

Cînd Jacques sună, Jenny deschise atît de repede, de parcă ar fi rămas la pîndă în același loc în care o lăsase în ajun.

— Veste rea, spuse el, înainte de bună ziua. Trebuie să plec astă-seară în străinătate.

Ea bîigui :

— Să pleci ?

Se făcuse albă ca varul și-l privea fix. Jacques păru atît de nenorocit din pricină că e nevoit s-o îndurereze, încît ea ar fi vrut să-i ascundă cît de mult suferă. Dar a-l pierde acum pe Jacques era o încercare ce trecea dincolo de puterile ei...

— Joi sau cel mai tîrziu vineri, voi fi înapoi, se grăbi el să adauge.

Jenny își ținea ochii în pămînt. Respira adînc. Obrajii ei prinseră puțină culoare.

— Trei zile, urmă el, silindu-se să zîmbească. Nu-i mult trei zile... cînd avem în fața noastră toată viața ca să fim fericiți !

Jenny ridică spre el o privire temătoare și întrebătoare.

— Nu mă întreba nimic, spuse el. Am fost ales pentru o misiune. Trebuie să plec.

La cuvîntul „misiune", chipul lui Jenny exprimă o îngrijorare atît de mare, încît Jacques, care nu știa nici el ce avea de făcut în Germania, crezu că e bine s-o liniștească :

— E vorba numai de a lua contact cu anumiți oameni politici străini... Și cum vorbesc bine limba lor...

Jenny îl privea cu atenție. Jacques scurtă discuția despre plecare și, arătînd ziarele care stăteau desfăcute pe masa din antreu, zise :

— Ai văzut ce se petrece ?

— Da, răspunse ea scurt, pe un ton care lăsa să se înțeleagă că acum își dădea seama și ea, tot atît de bine ca el, de gravitatea evenimentelor.

Jacques se apropie de ea, îi prinse mîinile, le împreună și le sărută.

— Să mergem la noi, o îmbie el, arătînd cu degetul spre odaia lui Daniel. N-am decît cîteva minute. Să nu le irosim !

În sfîrșit, Jenny zîmbi și o luă înainte pe coridor.

— N-ai vești de la mama ta ?

— Nu, răspunse ea fără să se întoarcă. Mama urma să sosească la Viena în după-amiaza asta. Nu cred să primesc vreo telegramă pînă mîine.

În cameră totul era pregătit pentru a-l primi. Storul lăsat dădea o lumină plăcută ; se făcuse curățenie, perdelele proaspăt călcate atîrnau la fereastră ; pendula mergea ; pe colțul biroului era un buchet de flori.

Jenny se opri în mijlocul încăperii privindu-l pe Jacques stăruitor, cu oarecare îngrijorare. El surîse, fără a izbuti s-o facă și pe ea să zîmbească.

— Așadar, spuse ea cu un glas tremurat, e adevărat ? Numai cîteva minute ?

Jacques o privea cu duioșie, surîzînd, cu o căutătură aproape fixă : o căutătură stăruitoare, limpede, atentă, dar care lui Jenny îi făcea parcă rău. Avea impresia că, de cînd venise, nici o clipă privirea lui n-o întîlnise cu adevărat pe a ei.

El văzu că buzele ei tremură. Îi luă mîinile și murmură :

— Nu mă face să-mi pierd curajul...

Ea își reveni și-i zîmbi.

— Așa, zîmbește ! spuse el și o sili să se așeze. Apoi, fără să-și explice înlănțuirea gîndurilor din mintea lui, spuse cu jumătate de glas : Trebuie să credem în noi înșine. Ba chiar nici nu trebuie să credem în altceva decît în noi înșine... Nu există viață lăuntrică temeinică decît pentru aceia care au luat cunoștință, în mod limpede și hotărît, de soarta lor, căreia îi jertfesc totul.

— Da... bîigui ea.

— A lua cunoștință de pornirile tale ! continuă Jacques, ca și cum ar fi vorbit cu sine însuși. Și a li te supune ! Atîta pagubă dacă ceilalți oameni judecă pornirile astea ca pe ceva rău !...

— Da... repetă ea, plecîndu-și iar fruntea.

În ultimele zile avusese de multe ori același gînd ca și în clipa asta : „Va trebui să-mi amintesc mereu de ceea ce-mi spune... ca să cuget... să înțeleg mai bine..." Stătu un moment nemișcată, ca o stană, cu genele plecate ; și pe chipul ei, aplecat astfel, se citea atîta încordare a gîndului, încît Jacques rămase o clipă împietrit.

Apoi, cu glas fierbinte, reținut, el adăugă :

— Una din zilele hotărîtoare din viața mea a fost aceea în care am înțeles că ceea ce alții socoteau că e rău în mine, primejdios, era, dimpotrivă, tot ce aveam mai bun, partea cea mai autentică din ființa mea !

Jenny asculta, înțelegea, dar o cuprindea parcă un vîrtej ametitor.

De două zile încoace, temeliile lumii ei lăuntrice slăbeau una cîte una : în jurul ei se săpa un gol și acest gol nu izbuteau încă să-l umple valorile acestea noi, pe care se sprijineau, parcă, toate judecățile lui Jacques.

Văzu cum chipul lui se lumină dintr-o dată. Jacques zîmbi din nou, însă cu totul altfel. Îl fulgerase un gînd și o întrebă numaidecît, din ochi :

— Ascultă, Jenny... de vreme ce ești singură astă-seară... cred că nimic nu te-ar putea opri să vii... să cinezi cu mine, oriunde, da ?

Jenny îl privea fără să răspundă, încurcată de invitația asta atît de simplă și, pentru ea, atît de neobișnuită.

— Nu sînt liber înainte de șapte și jumătate, spuse el. Iar la nouă trebuie să fiu în Place de la République. Vrei să petrecem împreună o oră și mai bine ?

— Da.

„Are un fel al ei, absolut, hotărît, și totuși blînd, de a spune «da» sau «nu»" gîndi Jacques.

— Mulțumesc ! exclamă el foarte bucuros. N-o să am timp să vin să te iau. Dar poți să vii la șapte și jumătate în fața bursei.

Jenny aprobă cu un semn din cap.

Jacques se ridică.

— Și acum, fug. La revedere, pe curînd...

Nu încercă să-l oprească și-l însoți în tăcere pînă la scări.

Cum Jacques începuse să coboare scările, întorcîndu-și capul ca să-i mai zîmbească o dată, afectuos, Jenny se aplecă peste rampă și, prinzînd deodată curaj, murmură :

— Îmi place să mi te închipui printre tovarășii tăi... De pildă, la Geneva... Cred că numai acolo ești cu adevărat tu...

— De ce spui asta ?

— Pentru că, răspunse ea căutîndu-și cuvintele, peste tot pe unde te-am văzut eu pînă acum mi-ai părut întotdeauna... cum să spun ? cam străin de ceilalți...

Jacques se opri pe trepte, își ridică fața și o privi cu seriozitate.

— Să nu crezi asta ! spuse el repede. Și acolo sînt străin de ceilalți ! Peste tot sînt așa. Întotdeauna am fost străin de ceilalți !.. Zîmbi și adăugă : Numai cînd sînt lîngă tine, Jenny, mă părăsește... puțin... senzația asta de înstrăinare.

Zîmbetul îi pieri. Părea că vrea să mai spună ceva, dar că ezită. Făcu un gest nedeslușit cu mîna și se îndepărtă.

„E desăvîrșită ! își spuse Jacques. Desăvîrșită, dar de nepătruns." Nu era o mustrare. Faptul că Jenny îl atrăsese totdeauna atît de mult nu se datora, oare, în bună măsură, acestui mister al ei ?

După ce se întoarse în apartament, Jenny rămase cîteva minute în picioare, rezemată de ușa închisă, ascultînd pașii care se îndepărtau. „Ah ! cît e de complicat !"... își spuse ea deodată.Nu era o părere de rău : îl iubea atît de mult, încît îi era dragă pînă și impresia asta de teamă nelămurită pe care Jacques o lăsa în urma lui, ca o dîră, ca o amprentă.

XLV

Întrunirea de pe Vaugirard se ținea în sala rezervată de la Café Garibaldi, din Rue des Volontaires.

Vanheede și Mithoerg, prezentați de Jacques, fură primiți ca delegați ai partidului elvețian și așezați în primele rînduri.

Giboin, care prezida, îi dădu cuvîntul lui Knipperdinck. Opera bătrînului teoretician era scrisă în limba suedeză, dar influența ei trecuse de mult granițele țărilor nordice ; cele mai însemnate lucrări ale lui fuseseră traduse și citite de mulți dintre cei prezenți. Suedezul vorbea corect limba franceză. Statura sa înaltă, încoronată de un păr foarte alb,

strălucirea privirii lui de apostol măreau și mai mult prestigiul ideilor sale. Era fiul unei țări pacifice și neutre, unde naționalismul sălbatic al principalelor puteri continentale stîrnise de multă vreme îngrijorare și dezaprobare. Knipperdinck judeca situația europeană cu o luciditate aspră. Cuvîntarea lui, documentată și caldă, era mereu întreruptă de ovații.

Jacques, distrat, asculta fără prea multă atenție. Se gîndea la Berlin. De îndată ce suedezul termină cuvîntarea printr-un apel fierbinte la rezistență, Jacques se ridică, fără să mai aștepte discuția generală, și, renunțînd să meargă cu Vanheede și cu Mithoerg la *Libertaire,* le dădu întîlnire la manifestația din seara aceea.

Cînd ajunse în Place du Théâtre Français și se uită la ceas, își schimbă proiectul. Pînă la Montmartre era departe. Hotărî că e mai bine să nu se mai ducă la *Libertaire,* ci să se întoarcă la *l'Humanité,* să vadă care era situația politică de după-amiază.

Ajungînd în Rue du Croissant, îl zări pe trotuar pe bătrînul Mourlan, îmbrăcat în bluza lui de zețar ; ieșea de la ziar cu Milanov. Făcu cîțiva pași spre el.

Jacques știa că Milanov păstra relații cu cercurile anarhiste ; îl întrebă dacă are de gînd să se ducă la congresul de la Londra, la sfîrșitul săptămînii.

— De acolo nu poate ieși nimic folositor, răspunse laconic rusul.

— De altfel, spuse Mourlan, congresul nu cred că va reuși. Nimeni n-are poftă să fie reperat în momentul de față. Ne ascundem... La Prefectură, la Interne au și început să-și întindă lațurile : se pare că se grăbesc să completeze *Carnetul B !*

— Care carnet ? întrebă Milanov.

— Lista tuturor suspecților. Cum începe să se îngroașe lucrurile, capcana lor trebuie să fie gata...

— Și sus ce se vorbește astă-seară ? întrebă Jacques, arătînd spre ferestrele de la *l'Humanité.*

Mourlan scutură din umeri. Ultimele telegrame erau descurajante.

De la Petersburg se aflase, prin indiscreția unui trimis special al ziarului *Times*, întotdeauna bine informat, că țarul autorizase mobilizarea a patruzeci de corpuri de armată situate la frontiera austriacă ; era un răspuns la avertismentul Germaniei. Nu numai că Rusia nu se lăsase intimidată, așa cum se nădăjduise un moment, dar se arătase fățiș agresivă.

Guvernul rus amenința că va decreta imediat mobilizarea generală dacă Germania și-ar îngădui o mobilizare chiar parțială. Și se știa din telegramele sosite de la Berlin că guvernul *Kaiser*-ului, lăsînd la o parte orice precauție, lucra activ la mobilizare. Șeful de stat major al lui Moltke fusese rechemat de urgență. Publicul german era avertizat prin presa oficială că războiul este aproape. Ziarul *Berliner Lokalanzeiger* publica o lungă pledoarie în favoarea ultimatumului austriac și preconiza nimicirea Serbiei. La Berlin, în primele ore ale dimineții, ghișeele băncilor fuseseră, se pare, luate cu asalt de deponenții cuprinși de panică.

Casele de credit erau asaltate și în Franța. La Lyon, la Bordeaux, la Lille, retragerile de fonduri puneau băncile într-o situație grea. La bursa din Paris se iscase în după-amiaza aceea o adevărată răzmeriță : un speculant austriac, acuzat că provocase o scădere a rentei, fusese înhățat cu strigăte de : „Moarte spionilor !" Poliția abia avusese timp să intervină. Prefectul pusese să se evacueze galeria coloanelor. Și agenții cu greu putuseră potoli mulțimea furioasă, care voia să-l sfîșie pe austriac. Incidentul era oarecum caraghios, dar dovedea fierberea războinică a spiritelor.

— Dar în Balcani ? întrebă Jacques. Trupele austriece încă n-au trecut frontiera Serbiei ?

— Încă nu, așa se spune.

După ultimele telegrame însă, ofensiva, întîrziată pînă astăzi, urma să fie dezlănțuită în cursul nopții. Gallot preciza chiar, dintr-un izvor sigur de informații că, în fapt, mobilizarea generală a Austriei era hotărîtă, că va fi decretată mîine și se va termina în trei zile.

— La noi, spuse Mourlan, ofițerii aflați în concediu, soldații plecați în permisie, cei de la căile ferate sau poștașii în vacanță au fost rechemați telegrafic... Iar Poincaré dă exemplu : se întoarce în grabă, fără escală ; miercuri va fi la Dunkerque.

— Apropo de Poincaré al vostru... spuse Milanov. Și povesti o anecdotă semnificativă, care circula la Viena : La 21 iulie, la recepția corpului diplomatic de la Palatul de Iarnă, președintele Republicii franceze i-ar fi spus, pe un ton tăios, ambasadorului Austriei fraza aceasta, care făcuse senzație : „Serbia, domnule ambasador, are prieteni foarte inimoși în poporul rus. Și Rusia are o aliată : Franța !"

— Mereu politica de intimidare, murmură Jacques, gîndindu-se la Studler.

Milanov propuse să se ducă la Progrès, în așteptarea manifestației. Dar Mourlan refuză.

— Am înghițit destule pălăvrăgeli astă-seară, mormăi el morocănos.

— O să-ți cer un serviciu, îi spuse Jacques după ce plecă Milanov. Am lăsat în camera mea, în Rue du Jour, un pachet legat cu sfoară, în care sînt actele mele personale. Dacă mi se întîmplă ceva zilele astea, vrei să le trimiți la Geneva, lui Meynestrel ?

Zîmbi, fără să mai dea alte lămuriri. Mourlan îl privi atent cîteva clipe. Dar nu întrebă nimic și făcu semn din cap că-i va îndeplini rugămintea. Cînd se despărțiră, ținu o clipă mîna lui Jacques într-a lui.

— Noroc bun... rosti el. (Și de data asta nu-i mai spuse „băiețaș".)

Jacques se întoarse la ziar. Nu-i rămînea decît o jumătate de oră pînă la întîlnirea cu Jenny.

Un grup de socialiști, printre care recunoscu pe Cadieux, Compère-Morel, Vaillant, Sembat, ieșeau din biroul lui Jaurès ; îi văzu intrînd la Gallot. Se întoarse și se duse să bată la ușa lui Stefany, pe care-l găsi singur, în picioare, aplecat asupra unei mese cu ziare străine.

Stefany era înalt și slab, cu pieptul scobit și umerii ascuțiți. Fața lui prelungă, încadrată de un păr negru, era necontenit schimonosită de ticuri care-i dădeau cîteodată un aer de dement. Era un om de o activitate neobosită, meridională (era din Avignon). Profesor de istorie, predase cîțiva ani în provincie, înainte de a se consacra luptei sociale ; cei care îl avuseseră profesor nu-l uitaseră. Jules Guesde îl băgase la *l'Humanité*. Jaurès, pe care sănătatea lui robustă îl făcea să se îndepărteze de firile bolnăvicioase, îl stima, fără să-l iubească ; îi îngăduia totuși să ocupe la ziar un loc de primul rang și-i încredința sarcini grele.

În după-amiaza aceea îl însărcinase în mod special să țină legătura cu grupul socialist din Parlament și cu comisia administrativă a partidului. Jaurès încerca să provoace un protest oficial al parlamentarilor socialiști împotriva oricărei intervenții armate a Rusiei ; își întețea demersurile la Quai d'Orsay, ca să împiedice Parisul de a face cauză comună cu Petersburgul și să-l hotărască să-și păstreze întreaga libertate de acțiune pentru a putea exercita în Europa un rol de arbitru pacificator.

Stefany avusese o lungă convorbire cu șeful. Nu-i ascunse lui Jacques că-l găsise neobișnuit de nervos. Jaurès hotărîse ca *l'Humanité* de a doua zi să apară cu această manșetă amenințătoare : *Războiul va începe în dimineața asta.*

Redactase cu Stefany un proiect de manifest, în care partidul socialist afirma, în fața străinătății, în numele tuturor muncitorilor francezi, voința lui de pace. Stefany ținea minte fraze întregi, pe care le cita cu glasul lui cîntător, măsurînd cu pașii camera strîmtă. Ochii lui mici, cu căutătura de pasăre, se mișcau în stînga și în dreapta, în dosul ochelarilor ; nasul osos și coroiat îi ieșea în afară ca un cioc.

— „Socialiștii adresează întregii țări un apel, îndemnînd la protest împotriva politicii de violență..." declama el, ridicînd brațul în aer. Era bătătoare la ochi și în același timp mișcătoare nevoia asta a lui de a-și oțeli încrederea repetînd ca o litanie aceste declarații întăritoare.

În cursul zilei se primise un text asemănător de la socialiștii germani. Jaurès îl tradusese cu ajutorul lui Stefany : „Războiul bate la ușă. Trăiască înțelegerea internațională ! Proletariatul conștient din Germania ridică, în numele omenirii și al civilizației, un protest înflăcărat !... El somează guvernul german să folosească influența sa asupra Austriei pentru a menține pacea. Și dacă, totuși groaznicul război nu va putea fi împiedicat, el cere ca Germania să rămînă, în întregime, în afara conflictului."

Jaurès ținea ca acele două manifeste să fie afișate împreună pe două placarde alăturate, în mii de exemplare. În tot Parisul și în toate orașele mari, cît mai curînd cu putință ; începînd din acea noapte, tipografiile socialiste erau mobilizate în vederea acestui lucru.

— Și în Italia treaba merge bine, spuse Stefany. Grupul de deputați socialiști, întruniți la Milano, a votat o ordine de zi, cerînd convocarea extraordinară și urgentă a Camerei italiene, pentru a obliga guvernul să declare în mod public că Italia nu va urma pe aliații ei din Tripla Alianță. Miercuri, urmă el, la Bruxelles va avea loc nu numai întrunirea biroului socialist internațional, ci și un mare miting de protest, care se va ține seara și va fi prezidat de Jaurès, de Vandervelde, pentru Belgia, de Haasek și Molkenbuhr pentru Germania, de Keir-Hardie pentru Anglia, și de Rubanovici pentru Rusia... Va fi ceva măreț... Militanții disponibili din toate țările sînt chemați să vină acolo, în așa fel încît mitingul acesta să se transforme într-o manifestație europeană formidabilă. Tre-

buie să se arate că proletariatul din lumea întreagă se pune de-a curmezișul politicii guvernelor!

Se plimba în sus și în jos, încrețindu-și nările, strîngîndu-și buzele, mistuit de neputință, dar ținîndu-se tare și nevoind să deznădăjduiască pentru nimic în lume.

Ușa se deschise și intră Marc Levoir. Era aprins la față și agitat. Abia pătrunse înăuntru, că și căzu pe un scaun.

— E cazul să te-ntrebi dacă nu cumva îl vor cu toții!

— Războiul?

Venea de la Quai d'Orsay și aducea o veste ciudată: se spunea că domnul de Schön s-ar fi prezentat să anunțe că Germania făgăduia să obțină din partea Austriei angajamentul formal ca integritatea teritorială a Serbiei să fie respectată, și asta cu scopul de a oferi Rusiei un pretext onorabil de a renunța la intransigența ei. Ambasadorul ar fi propus apoi guvernului francez să facă în presă o declarație oficială, pentru a sublinia că Franța și Germania, „absolut solidare în dorința lor arzătoare de a nu rupe pacea", acționează în bună înțelegere și că repetă la Petersburg sfaturile lor de moderație. Dar guvernul francez, sub influența lui Berthelot, ar fi respins această propunere și ar fi refuzat categoric să discute despre cea mai mică solidaritate cu Germania, de teamă să nu trezească susceptibilitatea aliatei sale, Rusia.

— Cum vine vreo propunere din partea Germaniei, încheie Levoir, Quai d'Orsay-ul declară: „E o capcană!" Și asta durează de patruzeci de ani!

Ochii mici ai lui Stefany se ațintiră foarte îngrijorați asupra lui Levoir. Fața lui galbenă părea și mai lungă, ca și cum carnea gelatinoasă a obrajilor săi ar fi fost trasă în jos de greutatea fălcilor.

— Cînd stai și te gîndești, murmură el, e trist că în Europa nu sînt decît șapte ori opt indivizi din ăștia — poate zece — care fac istoria între ei... Mi-aduc aminte de regele Lear: „Blestemată fie vremea cînd turma orbilor este mînată de o ceată de nebuni...!" Hai cu mine, urmă el, punîndu-și mîna pe umărul lui Levoir. Trebuie să-l anunțăm pe șef.

Jacques rămase singur. Se ridică. Era timpul să se ducă la Jenny. „Și mîine seară o să fiu la Berlin..." Nu se gîndea la

misiunea lui decît din timp în timp ; dar, de fiecare dată, cu un fior de plăcere amestecat și cu puțină strîngere de inimă : se temea că nu va putea îndeplini destul de bine ceea ce așteptau ceilalți de la el.

XLVI

Cu toate că orologiul de la bursă arăta abia șapte și jumătate, Jenny era acolo. Jacques o zări de departe și se opri. Silueta ei subțire și nemișcată se deslușea în fața barelor de fier de la intrare, în forfota vînzătorilor de ziare. Rămase un moment pe marginea trotuarului, privind-o lung. Surprinzînd-o astfel, singură, îl pătrunse o veche emoție. Odinioară, la Maisons-Laffitte, dădea adesea tîrcoale prin preajma grădinii familiei Fontanin, ca s-o vadă o clipă pe Jenny. Își amintea de un amurg cînd o văzuse ieșind într-o rochie albă din umbra brădetului și trecînd printr-un șuvoi de raze care o învălui o clipă cu un nimb de lumină, dîndu-i aparența unei arătări...

În seara asta nu purta vălul de doliu. Era îmbrăcată într-un costum negru, care o făcea și mai subțire. În felul de a se îmbrăca, întocmai ca și în purtarea ei, nu se lăsa niciodată condusă de dorința de a plăcea. Îi era de-ajuns propria sa aprobare (era prea mîndră ca să-i pese de judecata altora și, de altfel, prea modestă ca să-și închipuie că alții își dau vreo osteneală să-i judece persoana ori purtarea). Îi plăceau veșmintele croite simplu, cu unica preocupare să fie practice. Cu toate astea, era elegantă, dar de o eleganță oarecum sobră și severă, născută mai ales din simplitate și distincție firească.

Cînd Jacques se apropie de ea, Jenny tresări și se îndreptă spre el zîmbind. Căci acum zîmbea fără să se silească ; sau, mai exact, o fremătare nehotărîtă făcea să-i tremure colțul buzelor, în timp ce în adîncul ochilor ei limpezi se aprindea o licărire pe care Jacques știa s-o prindă repede, lucru care îi umplea inima de bucurie ori de cîte ori avea prilejul s-o facă.

O întîmpină, necăjind-o în glumă :

— De cîte ori zîmbești, ai aerul că ai da ceva de pomană.

— Serios ?

Nu-și putu stăpîni un ușor sentiment de mîndrie jignită. Dar numaidecît se gîndi că Jacques are dreptate și era gata să se acuze singură și mai mult, spunînd : „E adevărat, am

trăsături țepene, înghețate..." Dar nu putea suferi să vorbească despre ea însăși.

— Toate merg din ce în ce mai rău, oftă Jacques deodată. Fiecare guvern se încăpățînează și amenință... E o adevărată întrecere... Care va fi cel mai dîrz...

Din prima clipă a sosirii lui Jacques, Jenny observase cît e de ostenit, de îngrijorat. Îi ceru, cu privirea, știri noi. Dar Jacques clătina din cap, cu îndîrjire :

— Nu, nu... să nu mai vorbim de nimic... Dimpotrivă, ajută-mă să uit totul în timpul acestei pauze de o oră... Hai să cinăm undeva, pe-aici, pe-aproape, ca să nu pierdem timp... Azi la prînz n-am mîncat nimic și mi-e o foame grozavă... Vino ! încheie el, îndemnînd-o să-l urmeze.

Jenny îl urmă. „Dacă ne-ar vedea mama și Daniel..." gîndi ea. Escapada asta în doi dădea pe neașteptate intimității lor, de care nimeni nu știa nimic, un fel de consacrare materială ce-o tulbura ca pe un copil care a făcut o poznă.

— Dacă am intra aici ? spuse Jacques, arătîndu-i la colțul străzii un restaurant cam sărăcăcios, în care se vedeau, prin ferestrele mari dinspre trotuar, cîteva mese cu fețe de masă albe. Aici o să putem sta liniștiți, ce zici ?

Trecură drumul și intrară în localul mic și cu desăvîrșire gol. Prin ușa cu geamuri a bucătăriei, se zăreau, cu spatele la ei, două femei care ședeau la o masă, sub lampa aprinsă. Nici una nu se întoarse.

Jacques își aruncă pălăria pe banchetă cu un gest obosit și se duse să atragă atenția personalului din restaurant. Așteptă cîteva clipe răbdător, nemișcat. Jenny își ridică privirea spre el ; și deodată chipul îmbătrînit al lui Jacques, cu trăsăturile adîncite și schimonosite într-un mod ciudat de lumina care bătea din bucătărie, o făcu să creadă că se afla în fața unui necunoscut. I se păru ca trăiește un vis urît, simți o spaimă de fetiță atrasă într-un loc groaznic de către un hoț de copii... Vedenia asta nu dură însă decît o clipă : Jacques se întoarse spre ea, și jocul schimbat al umbrelor îl arătă iarăși sub chipul lui adevărat.

— Șezi, te rog, spuse el, făcîndu-i loc să se strecoare pe banchetă. Nu, uite, șezi aici, ca să nu-ți bată lumina în ochi.

Pentru Jenny era un lucru cu totul nou să simtă grija plină de atenție a unui bărbat și se lăsă învăluită de un sentiment nespus de plăcut.

În bucătărie, cea mai tînără dintre femei, o fată mătăhăloasă, într-o bluză roz, cu părul care-i creștea din mijlocul frunții, ca o juncană, se sculă, în sfîrșit, și se

îndreptă spre ei mîrîind parcă, asemenea unui animal pe care îl tulbură cineva în timp ce mănîncă.

— Putem mînca ceva, domnișoară ? întrebă Jacques pe un ton amabil și voios.

Fata îl măsură cu privirea.

— Depinde...

Jacques aruncă ochiri repezi cînd spre Jenny, cînd spre chelneriță.

— Desigur că aveți niște ouă ! Da ? Poate și niște friptură rece ?

Fata scoase o hîrtie de la piept.

— Uite ce avem, spuse ea, ca și cum ar fi zis : „Dacă vă place..."

Dar buna dispoziție a lui Jacques părea de nezdruncinat.

— Perfect ! spuse el după ce citi lista de bucate cu glas tare, consultînd-o pe Jenny cu privirea.

Chelnerița se îndepărtă fără să spună nici un cuvînt.

— Nostimă fată ! murmură Jacques. Și se așeză, rîzînd, în fața lui Jenny.

Se ridică însă repede, pentru a o ajuta să-și scoată jacheta.

„Aș putea să-mi scot și pălăria, gîndi ea. Nu, mi-aș strica pieptănătura..." Dar în aceeași clipă se rușină de cochetăria ei și-și scoase pălăria cu o mișcare hotărîtă, fără să-și treacă măcar mîinile prin păr.

Fata cu chipul morocănos se întoarse cu un castron cu supă fumegîndă.

— Bravo, domnișoară ! exclamă Jacques, luîndu-i-l din mînă. Nici nu ne-ai spus că aveți supă... Miroase strașnic de frumos ! Și, întorcîndu-se spre Jenny : Vrei să te servesc ?

Veselia lui suna puțin cam fals. Prima lor masă în doi îl intimida aproape tot atît de mult ca și pe ea. Și nu izbutea să-și înlăture din minte preocupările din cursul zilei.

O oglindă verzuie, ce se afla în spatele lui Jenny, îi reproducea fiecare mișcare și-i îngăduia să vadă, dincolo de bustul viu pe care-l avea în față, imaginea plină de grație a umerilor și a gîtului ei.

Jenny simți că o privește cercetător și spuse deodată :

— Jacques... mă întreb... dacă mă cunoști destul de bine... Mi-e tare teamă... Nu-ți faci oare... prea multe iluzii despre mine ?

Zîmbea, ca să-și ascundă îngrijorarea și neliniștea ce-o cuprindeau de îndată ce se întreba : „Voi izbuti oare vreo-

dată să fiu așa cum mă vrea el ? Nu sînt sortită să-l dezamăgesc ?"

Zîmbi și Jacques :

— Și dacă te-aș întreba și eu : „Dar tu mă cunoști destul de bine ?" Ce mi-ai răspunde ?

Jenny stătu pe gînduri o clipă :

— Cred că aș răspunde : „Nu !"

— Dar în același timp ai gîndi : „Asta n-are nici o importanță". Și ai avea dreptate, spuse el continuînd să zîmbească.

Jenny făcu un semn aprobator din cap. „Da, gîndea ea. Asta n-are importanță... Totul o să vină de la sine... Gîndul care m-a stăpînit o clipă se aseamănă cu gîndurile pe care le au de obicei părinții."

— Trebuie să avem încredere în noi înșine, spuse Jacques cu tărie.

Jenny nu răspunse. Jacques o privi îndelung, puțin îngrijorat. Dar expresia ei de fericire, care-i lumina chipul în clipa aceea, era un răspuns cît se poate de liniștitor.

Un miros plăcut de unt cald se răspîndi în sală.

— Uite-o și pe țepoasa noastră, șopti Jacques.

Chelnerița cu bluză roz aducea o omletă.

— Cu șuncă ?! exclamă Jacques. Strașnic ! Dumneata gătești, domnișoară ?

— Dar cine ?

— Felicitările mele !

Fata catadicsi să zîmbească. Își luă un aer modest :

— Ah, știți, aici se cinează simplu și rar... Dar să veniți la prînz să vedeți ! Nu-i nici o masă liberă, niciodată... Seara însă nu-i lume... Afară de cîțiva îndrăgostiți.

Jacques schimbă o privire înveselită cu Jenny. Se simțea într-adevăr ușurat că izbutise să descrețească chipul încruntat al fetei.

— Asta mai zic și eu că e omletă ! făcu el, plescăind zgomotos.

Fata, măgulită de data asta, începu să rîdă :

— Eu, murmură ea aplecîndu-se, de parcă ar fi făcut o destăinuire, îmi văd de treabă fără să întreb pe nimeni nimic. Mă bizui pe cunoscători.

Își înfundă mîinile în buzunarele sorțului și se depărtă, legănîndu-și șoldurile.

— Să fie oare un compliment discret ? întrebă Jacques rîzînd.

Jenny părea că visează, distrată. Scena asta era o nimica toată, și totuși o făcea să descopere lucruri surprinzătoare. Se vedea bine că Jacques avea darul de a răspîndi în jurul lui un fel de căldură; de a crea, printr-un cuvînt, printr-un zîmbet, prin interesul pe care îl arăta față de oameni, o ambianță, o atmosferă prielnică pentru a face să se nască încrederea, simpatia. Jenny o știa asta mai bine decît oricine. În preajma lui, firile cele mai închise, cele mai îndărătnice ajungeau pînă la urmă să iasă din posomoreala lor, să se destindă, să se lumineze. Totuși, nimic n-o mira mai mult decît o însușire ca asta! Spre deosebire de Jacques și de Daniel, ca n-avea aproape nici un fel de curiozitate pentru ceilalți oameni. Trăia fericită în universul ei interior. Grijulie, înainte de orice, să-și apere lumea ei, plină de puritate, făcea chiar tot ce putea ca să păstreze o anumită distanță între ea și ceilalți oameni, să nu ofere contactului cu lumea decît o suprafață lucie, prin care nu putea răzbate nimic. „Dar, își spuse ea gîndindu-se la fratele ei, oare curiozitatea asta care-l împinge pe Jacques spre orice ființă vie n-are cumva cusurul de a-l stînjeni foarte mult cînd e vorba să facă o alegere definitivă?"

— Spune-mi, te rog, ești în stare să ai o preferință? îl întrebă Jenny pe neașteptate. Ești în stare să te legi de o ființă mai mult decît de toate celelalte? Și pentru totdeauna?

Își dădu seama imediat cît de confuză și de stîngace era întrebarea ei. Roși.

Jacques o privea nedumerit, căutînd să ghicească asociația ei de idei și repetă întrebarea, dorind să-i răspundă cinstit, deoarece amîndoi simțeau, într-un chip aproape superstițios, că ar fi comis un sacrilegiu față de iubirea lor dacă s-ar fi înșelat, oricît de puțin, unul pe altul.

Era gata să spună: „În stare să mă leg de o ființă? Dar ce este altceva prietenia mea cu Daniel?" Exemplul era însă înșelător, dat fiind că prietenia aceasta fusese oarecum influențată de scurgerea timpului.

— Pînă acum, poate că nu, recunoscu el cu oarecare răceală. Și adăugă cu asprime: Dar cum? Te-ndoiești de asta?

— Nu mă îndoiesc, bîigui Jenny repede.

Pe Jacques îl izbi tulburarea ei. Își dădu seama, prea tîrziu, că trebuie să fie foarte precaut cu o ființă atît de sensibilă. Voi să mai spună ceva și, cum chelnerița aducea felul următor, se mulțumi să-i zîmbească dezmierdător, cu intenția vădită de a-i cere iertare că fusese aspru cu ea.

Jenny îl privea cu atenție. Repeziciunea cu care Jacques trecea de la o extremă la alta o speria ca o primejdie, dar o și încînta, fără să știe prea bine de ce ; găsea, poate, în felul acesta de a fi un semn de superioritate, de forță ? „Barbarul meu..." gîndea ea, mîndră și înduioșată. Umbra care-i întunecase chipul pieri ; și se simți iarăși pătrunsă de siguranța aceea intimă a fericirii care, de două zile încoace, îi răscolea și-i reînnoia întreaga ființă.

După ce chelnerița plecă, Jacques spuse :

— Cît de slabă pare încă încrederea ta...

Nu era nici urmă de mustrare în glasul lui ; nimic altceva decît, poate, puțină părere de rău și puțină remușcare, deoarece el nu uita că purtarea lui din trecut îndreptățea din plin toate îndoielile ei de acum.

Jenny îi ghici numaidecît reținerea și, căutînd să-i alunge amintirile amare, spuse repede :

— Fiindcă, vezi tu, eu nu prea sînt pregătită să am încredere... Nu-mi aduc aminte să fi cunoscut vreodată... (căută cuvîntul ; un cuvînt spus odată de Jacques însuși îi veni pe buze :) adevărata liniște. Nici cînd eram copilă... Așa sînt făcută... Zîmbi : Eu, cel puțin, așa eram... Apoi adăugă încet, plecîndu-și ochii : Nu am mărturisit asta nimănui, niciodată.

Și după ce aruncă o privire spre ușa de la bucătărie, își întinse amîndouă mîinile peste masă, spre Jacques, cu un elan pornit din tot sufletul ; două mîini gingașe, călduțe și goale, care tremurau. Ea simțea că este a lui, cu totul a lui, și nu dorea decît să se lase cît mai mult pradă acestui sentiment, să se confunde cu el, să se topească în el.

Jacques murmură :

— Și eu am fost ca tine... singur, mereu singur ! Și mereu neliniștit !

— Cunosc sentimentul ăsta, spuse Jenny, retrăgîndu-și mîinile cu o mișcare ușoară.

— Mă credeam cînd superior celorlalți, și mă îmbătam de orgoliu, cînd nerod, neștiutor, urît, și atunci mă rodea umilința...

— Întocmai ca și mine...

— ...mereu străin...

— Ca și mine.

— ...zăvorît în propria-mi ființă.

— Și eu la fel. Fără să sper că voi scăpa sau că voi deveni ca ceilalți.

— Și dacă, în anumite epoci, nu mi-am pierdut cu totul încrederea în mine însumi, continuă el cu un brusc elan de recunoștință, știi cui îi datorez asta ?

O clipă, Jenny nădăjdui nebunește că va spune: „Ție". Dar Jacques adăugă:

— Lui Daniel !... Înainte de orice, prietenia noastră era un schimb de încredere reciprocă. Afecțiunea, încrederea lui Daniel, iată ce m-a salvat !

— Ca și mine ! murmură Jenny. Întocmai ca și mine ! N-am avut niciodată alt prieten în afară de Daniel.

Nu se mai săturau să se asculte unul pe altul și se cercetau pînă în adîncul ochilor, cu o privire lacomă și încîntată. Fiecare aștepta ca o mărturisire, ca o dovadă hotărîtoare a înțelegerii lor, ca zîmbetul unuia să răspundă la zîmbetul celuilalt. Surprinzătoare, încîntătoare minune să te simți pătruns cu atîta ușurință de înțelegerea altuia și să descoperi că te asemeni atît de mult cu el ! Li se părea că schimbul acesta de mărturisiri era nesecat și că, pentru o clipă, nimic în lume nu era mai important pentru ei decît această descoperire a unuia de către celălalt.

— Da, numai lui Daniel îi datorez faptul că nu m-am dat la fund... Și lui Antoine, adăugă după o clipă de gîndire.

Deslușì numaidecît pe chipul lui Jenny o umbră nestăpînită. Mirat, o întrebă cu privirea.

— Îl cunoști bine pe fratele meu ? întrebă Jacques, în cele din urmă, gata să-i aducă lui Antoine, cu înflăcărare și convingere, un prinos de laude.

Jenny era cît pe-aci să mărturisească: „Nu pot să-l sufăr". Dar spuse numai atît:

— Nu-mi plac ochii lui.

— Ochii lui ?

Cum să-și exprime gîndul fără să-l jignească pe Jacques ? Și totuși nu voia să-i ascundă nimic, nici chiar un lucru care ar fi putut să fie penibil pentru Jacques.

El stărui, curios:

— Ce nu-ți place la ochii lui ?

Jenny se gîndi puțin.

— S-ar spune că ei nu știu, că nu mai știu să facă deosebirea dintre bine și rău...

Judecată ciudată, care-l nedumeri pe Jacques. Își aduse atunci aminte de ceea ce-i spusese odată Daniel despre Antoine: „Știi ce mă leagă de fratele tău ? Libertatea cu care privește totul în viață..." Daniel admira facultatea lui Antoine de a fi în stare să privească, în mod cu totul firesc, orice problemă în sine, așa cum examina o piesă anatomică, dincolo de orice preocupare morală. Era un mod de a concepe viața menit să exercite o deosebită atracție asupra unui vlăstar de hughenoți.

Privirea lui Jacques părea că cere precizări. Dar Jenny răspundea la această privire cu un chip atît de calm, atît de ferecat, încît Jacques renunță să mai stăruie.

„De nepătruns," gîndi el.

Fata cu bluză roz veni să strîngă tacîmurile. Îi îmbie :

— Brînză ? Fructe ? Două cafele filtru bune ?

— Eu nu mai iau nimic, spuse Jenny.

— Atunci, un filtru, unul singur.

Așteptară să li se servească filtrul, ca să-și reia convorbirea în voie. Jacques o privi pe Jenny pe furiș și observă, încă o dată, cît de mult contrasta expresia ochilor ei cu a chipului, ce „bătrînă" părea expresia asta față de aceea a trăsăturilor ei, rămase atît de tinere și parcă neîmplinite.

Se aplecă spre ea, hotărît :

— Lasă-mă să-ți privesc ochii, spuse zîmbind, ca să-și facă iertat gestul acesta. Aș vrea să-i „învăț"... Au o limpezime atît de adîncă... un albastru atît de pur, un albastru rece... Și pupila... Își schimbă neîncetat forma... Nu mișc , e pasionant !

La rîndul ei, Jenny îl privea îndelung, fără să zîmbească. Se simțea puțin obosită.

— Uite, urmă Jacques. Cînd îți încordezi atenția, irisul tău albastru se contractă... Și pupila se strînge... pînă se face cît un punct mic, rotund și deslușit, ca o împunsătură de ac... Cîtă voință se ascunde în ochii tăi !

Atunci, se gîndi că Jenny ar putea fi o minunată tovarășă de luptă. Și toate grijile lui îl năpădiră iar, pe neașteptate. Își întoarse capul, ca să se uite la ceasul atîrnat în perete.

Jenny, cuprinsă deodată de teamă în fața frunții lui întunecate, întrebă :

— La ce te gîndești, Jacques ?

El își ridică șuvița de păr de pe frunte cu un gest brutal.

— Ah ! răspunse strîngîndu-și pumnii fără să vrea. Mă gîndesc că în clipa asta sînt în Europa cîteva sute de oameni care văd limpede și se zbat pentru a-i salva pe toți ceilalți, fără a izbuti să se facă auziți de cei pe care vor să-i salveze ! Este teribil de dureros, absurd ! Vom izbuti oare să zdruncinăm inerția maselor ? Vor ști ele, la timp...

Continua să vorbească și Jenny părea că ascultă, dar nu mai înțelegea ce spune Jacques. De cînd îi surprinsese privirea pe care o aruncase spre ceas, nu mai era în stare să fie atentă și nu-și mai putea stăpîni bătăile inimii. Trei zile fără el ! Lupta cu această cumplită îngrijorare ce-o cuprinse deodată și pe c re nu voia cu nici un preț să i-o arate și lui. Simțea o bucurie atît de dureroasă că-l mai poate avea aici

cîteva minute, viu și apropiat, încît îi urmărea jocul fizionomiei, fiecare încordare a fălcilor, fiecare încrețire a sprîncenelor, fiecare fulgerare a ochilor lui vii, fără a mai încerca să înțeleagă ceea ce-i spune, pierdută în ropotul nedeslușit al cuvintelor și gîndurilor ca într-o ploaie de scîntei.

Jacques tăcu brusc. Spuse :

— Nu mă asculți !

Genele lui Jenny bătură. Roși.

— Nu...

Apoi, spre a-l face s-o ierte, îi întinse mîna cu drăgălășenie. Jacques o luă, o întoarse și-și apăsă buzele pe palma ei. Jenny simți numaidecît cum i se înfioară toți mușchii brațului și văzu cu o tulburare ascunsă, o tulburare cu totul nouă, că mîna ei mică, în loc să se lase în voia lui, pasivă, îi strivea gura cu patimă.

Dar timpul trecea și Jacques mai avea de făcut o mărturisire :

— Jenny, vreau să-ți mai spun ceva, neapărat, chiar astă-seară. nul trecut, cînd a murit tatăl meu, nici n-am vrut să aud de... socoteli... Nu voiam să iau nici un ban din moștenire... Ieri mi-am schimbat însă hotărîrea...

Făcu o pauză. Jenny își îndreptă trupul, nedumerită, ferindu-se de privirea lui, răscolită de gîndurile încîlcite, contradictorii care i se învălmășau în cap.

— Am de gînd să încasez întreaga sumă care mi se cuvine și s-o vărs la fondul Internațională, ca să fie folosită imediat pentru lupta împotriva războiului.

Jenny răsuflă adînc. Sîngele îi reveni în obraji. „De ce-mi vorbește de asta ?“ se întrebă ea.

— Mă aprobi, nu-i așa ?

Jenny își aplecă fruntea instinctiv. Ce gînd ascuns îl împingea să stăruie în felul acesta asupra cuvîntului „a aproba“ ? Părea că vrea să-i dea ei un drept de control asupra faptelor lui... Făcu o ușoară mișcare cu capul și-și ridică privirea, cu timiditate. Expresia ei continua să fie înadins întrebătoare.

— Pînă acum, urmă Jacques, mi-am cîștigat viața datorită articolelor pe care le scriu. Strictul necesar... Nu mă interesează faptul că trăiesc laolaltă cu oamenii săraci. Sînt la fel cu ei și este foarte bine așa ! Respiră adînc și vorbi repede, pe un ton aproape morocănos, din pricina stînghereli pe care-o simțea : Dacă nu te temi de viața asta... mediocră... Jenny... eu, în ceea ce mă privește, nu mă tem de nimic.

Era prima oară cînd vorbea de viitorul lor, de viața lor comună.

Jenny își plecă din nou fruntea. Emoția, speranța îi tăiau răsuflarea.

Jacques așteptă ca ea să-și ridice iar capul, și cînd îi văzu chipul transfigurat de fericire, nu putu să spună decît :

— Mulțumesc !

Chelnerița veni cu socoteala. Jacques plăti, apoi se uită din nou la ceas.

— Aproape fără douăzeci. N-am nici măcar timp să te conduc acasă.

Jenny se ridică, fără să aștepte să fie rugată. „Va pleca, își spunea ea, abia respirînd. Unde va fi mîine ?... Trei zile.. Trei zile cumplite !...“

În timp ce o ajuta să-și îmbrace jacheta, ea se întoarse și-l privi, foarte de aproape, drept în ochi.

— Jacques... Cel puțin, nu e primejdios, da ? Glasul îi tremura.

— Ce anume ? întrebă el, ca să cîștige timp.

Cuvintele din scrisoarea lui Richardley îi reveniră deodată în minte. Nu voia nici s-o mintă, nici s-o îngrijoreze. Făcu o sforțare și zîmbi.

— Primejdios ?...Nu cred.

O licărire de spaimă luci în ochii ei. Dar își plecă repede pleoapele și aproape imediat zîmbi, plină, la rîndul ei, de curaj.

„E desăvîrșită,“ își spuse Jacques.

Strînși unul lîngă altul, ajunseră, fără să-și vorbească, la stația de metrou de la Sentier.

Jacques se opri în capul scărilor. Jenny, care începuse să coboare prima treaptă, se întoarse spre el. Sosise ceasul... Își puse amîndouă mîinile pe umerii ei.

— Joi... cel mai tîrziu vineri...

O privea ciudat. Era gata să-i spună : „Ești a mea... Să nu ne despărțim încă, vino cu mine! Dar gîndindu-se la mulțimile de dincolo, la încăierările posibile, spuse repede și foarte încet :

— Du-te... Cu bine...

Buzele lui făcură o mișcare ce ținea loc și de zîmbet, și de sărut. Apoi își trase brusc mîinile, o privi lung și porni în fugă.

XLVII

Nu se întunecase încă bine ; aerul era cald, încărcat de prevestirile furtunii.

Bulevardele aveau o înfățișare neobișnuită: la toate prăvăliile fuseseră coborîte obloanele de fier; majoritatea cafenelelor erau închise: patronii celor rămase deschise strîngeau mesele și scaunele de pe terase, din ordinul poliției, de teamă ca nu cumva mobilele acestea să fie folosite la improvizarea de baricade și pentru ca spațiul să rămînă liber pentru eventualele șarje ale gărzilor municipale. Automobilele treceau tot mai rar; cîteva autobuze continuau să circule, claxonînd des.

Pe Boulevard Saint-Martin, pe Boulevard Magenta și în preajma C.G.T.-ului, aglomerația era deosebit de mare. O mulțime compactă de bărbați și femei cobora dinspre Belleville. Muncitori de toate vîrstele, în ținută de lucru, porniți din toate colțurile Parisului și din împrejurimi, se adunau în grupuri tot mai strînse. Prin fundături, pe șantierele de construcție, la colțurile străzilor, plutoane de sergenți de stradă stăteau ca niște roiuri negre în jurul autobuzelor Prefecturii, gata să se arunce într-o parte sau în alta la cel dintîi semnal.

Vanheede și Mithoerg îl așteptau pe Jacques într-o tutungerie din cartierul Temple.

În Place de la République, unde circulația vehiculelor fusese întreruptă, era blocată o mulțime forfotitoare. Jacques și prietenii lui dădeau cu putere din coate, încercînd să-și facă loc prin șuvoiul de oameni, ca să ajungă lîngă redactorii de la *l'Humanité,* pe care Jacques îi știa adunați la monumentul din mijlocul pieței. Dar nu mai era cu putință să ajungă pînă la refugiul unde se organiza capul coloanei.

Deodată, un freamăt de vînt stîrnit făcu să se întoarcă toate capetele și vreo cincizeci de drapele — pînă atunci nevăzute — se înălțară deasupra valului de oameni. Coloana se urni în direcția Porte Saint-Martin. În cîteva minute, întocmai unui fluviu de lavă care și-a găsit albia de scurgere, mulțimea umplu spațiile largi ale bulevardelor și, îngroșată necontenit de cei care veneau din străzile laterale, începu să se reverse încet spre vestul orașului.

Striviți de masa de oameni, înăbușindu-se de căldură, Jacques, Vanheede și Mithoerg înaintau, cot la cot, ca să nu se piardă unul de altul. Valul îi ducea cu sine, îi îneca în huietul lui surd, îi oprea o clipă, apoi îi lua iarăși, aruncîndu-i în dreapta și în stînga, lovindu-i de zidurile caselor neluminate, cu ferestrele pline de curioși. Se lăsase noaptea; lămpile electrice răspîndeau asupra acestui haos mișcător o lumină slabă, tristă.

„Ah ! își spuse Jacques îmbătat de bucurie și de mîndrie. Ce avertisment ! Un popor întreg care se ridică împotriva războiului ! Masele au înțeles... Masele au răspuns la chemare !... Dacă ar vedea Rumelles toate astea !...

O oprire mai lungă îi tîntui în peristilul teatrului Gymnase. Din capul coloanei izbucniră strigăte. Părea că dincolo, spre intrarea în Boulevard Poissonnière, mulțimea se lovise de un obstacol.

Trecură cinci, apoi zece minute ; Jacques își pierdu răbdarea.

— Haidem ! spuse el, luîndu-l de mînă pe micul Vanheede.

Urmați de Mithoerg, care mormăia îmbufnat, se strecurară printre grupurile de oameni, înconjurînd pîlcurile mai dese de manifestanți greu de străbătut, făcînd ocoluri, dar, oricum, înaintînd.

— O contramanifestație, spuse cineva. La Ligue des patriotes ocupă răspîntia și barează drumul !

Lăsîndu-l pe albinos, Jacques izbuti să se cațere pe marginea vitrinei unei prăvălii, ca să vadă mai bine.

Drapelele se opriseră la un colț din Boulevard Poissonnière, în dreptul clădirii roșii a lui *Le Matin*. Primele rînduri ale celor două grupuri se ciocniseră între ele, urlînd și apostrofîndu-se. Încăierarea era localizată, dar violentă ; fețele erau amenințătoare ; pumnii — ridicați. Poliția, în grupuri mici și negre, se amestecase prin mulțime ; încerca să păstreze o oarecare ordine, dar părea că nu vrea să intervină cu tot dinadinsul. Un drapel alb flutură ca un semnal : „patrioții" intonară *La Marseillaise* ; și, ca un singur glas care crescu și acoperi curînd toată larma cu ritmul ei răsunător, socialiștii răspunseră cu *Internaționala*. Brusc, o tălăzuire puternică zgîlțîi furnicarul. Țîșnind din dreapta și din stînga, prin străzile învecinate, grupe de sergenți de stradă, comandați de ofițerii lor, pătrunseră cu violență în valul de oameni, ca să elibereze răspîntia. Numaidecît, încăierarea luă proporții. Cîntecele se stinseră o clipă, apoi se porniră iarăși, întrețăiate de strigăte : „La Berlin !" „Trăiască Franța !" „Jos războiul !" Poliția, năvălind acolo unde dezordinea era mai mare, îi ataca pe pacifiști, care ripostau. Fluierele începură să țiuie. Brațe și bastoane se ridicau în aer, amenințătoare : „Profitori ! Mîrșavi !"

Jacques văzu doi agenți năpustindu-se asupra unui manifestant care se zbătea și pe care-l aruncară, în cele din urmă, pe jumătate mort, într-una din dubele poliției postate pe la colțurile străzilor.

Era furios că se află prea departe de locul încăierării. Furișîndu-se de-a lungul zidurilor, ar izbuti oare să ajungă pînă la răspîntie ?... Dar își aduse aminte tocmai la timp de misiunea lui, de ora plecării... Seara de azi nu-i aparținea : n-avea dreptul să se lase împins de o pornire nesăbuită.

În fața lui, spre bulevarde, se auzi un zgomot înăbușit, surd. Căști sclipiră în depărtare. Era un escadron de guarzi municipali, care înainta la trap în întîmpinarea manifestanților.

— Vor șarja !

— Fugiți ! Fugiți !

Mulțimea din jurul lui Jacques se speriase și încerca să dea înapoi. Dar era strînsă ca în menghină între călăreții care se apropiau și coada imensă a coloanei care împingea înainte și nu îngăduia nici cea mai mică mișcare de retragere. Jacques, cocoțat la locul lui ca pe o stîncă bătută de furtună, se ținea încleștat de oblonul de fier, ca să nu fie doborît de vîrtejurile valului de oameni de la picioarele sale. Își căută din ochi tovarășii, dar nu-i mai zări. „Știu unde să mă găsească, își spuse el. Dacă pot, vin și ei aici..." Se gîndi cu spaimă : „Bine că n-am adus-o pe Jenny".

La răspîntii, copitele cailor loveau pămîntul. Pietonii se rostogoleau pe pavaj. Fețe înnebunite de spaimă, furioase, frunți însîngerate apăreau și dispăreau în iureșul vîltorii.

Ce se întîmpla ? Cu neputință de înțeles... Acum, centrul răspîntiei era evacuat. Pacifiștii fuseseră nevoiți să cedeze în fața mișcării combinate a guarzilor călări și a sergenților de stradă. În mijlocul drumului, plin de bastoane, de pălării și de tot felul de cioburi și resturi, se plimbau ofițerii de poliție cu galoane argintii și cîțiva civili care reprezentau de bună seamă autoritățile polițienești.

Atunci, ca o turmă pe care cîinii o muște de picioare și care, după ce a bătut cîteva minute pămîntul cu mișcări dezordonate, execută o schimbare de front, pe loc, manifestanții făcură stînga împrejur și se năpustiră ca un vîrtej spre Boulevards Strasbourg și Sébastopol :

— Adunarea la intersecția Drouot !

„Nu e prudent să rămîn prea mult aici", își zise Jacques. Își aduse aminte că, în caz de arestare, n-avea la el decît un carnet de identitate pe numele Jean-Sébastien Eberlé, student din Geneva.

Izbuti să scape prin Rue d'Hauteville. Ce se întîmplase cu Vanheede și Mithoerg ? Ce să facă ? Să alerge pînă în Rue Drouot ? Să se amestece iar în vălmășag ? Dar dacă-l a-

restează ? Sau dacă e luat de vîltoare, dacă e prins între două baraje și pierde trenul ?... Cît se făcuse ceasul ? Unsprezece fără cinci... Era mai înțelept, oricît de rău îi părea, să părăsească manifestația și să se apropie de Gara de Nord.

Ajunse curînd în Place La Fayette, în fața bisericii Saint-Vincent-de-Paul. Scuarul ăsta mic ! Jenny... Simți dorința să urce, ca într-un pelerinaj, pînă la banca lor... Dar o echipă de sergenți, în așteptare, ocupa treptele.

Îi era sete. Își aminti atunci că, foarte aproape, pe Rue du Faubourg-Saint-Denis, se afla un bar unde se întîlneau socialiștii din secția Dunkerque. Avea timp să treacă pe acolo, o jumătate de oră, înainte de plecarea trenului.

Sala de întîlnire a militanților era goală. Dar lîngă tejghea, în jurul plitei pe care fierbea cafeaua, stăteau cîțiva clienți și un vechi membru al partidului, comentînd întîmplările din cartier, unde se petrecuseră. multe ciocniri sîngeroase. O manifestație împotriva războiului, din jurul Gării de Est, fusese împrăștiată cu brutalitate. Dar manifestanții se regrupaseră în fața C.G.T.- ului ; aici fusese nevoie de o șarjă a poliției împotriva unui adevărat început de răscoală ; se spunea că sînt mulți răniți. Comisariatele circumscripțiilor de poliție erau pline de manifestanți arestați. Umbla zvonul că directorul poliției municipale, care conducea serviciul de ordine pe bulevarde, fusese rănit cu o lovitură de cuțit. Un client care venea din Passy povestea că văzuse statuia Strasbourgului, din Place de la Concorde, împodobită cu panglici tricolore, iar în jurul ei, un grup de tineri „patrioți" făceau de gardă și aprindeau focuri de artificii sub protecția sergenților de stradă. Altul, un muncitor bătrîn cu mustața sură, căruia cafegioaica îi cosea cămașa ruptă în încăierare, afirma că mai multe pîlcuri de manifestanți se regrupaseră la bursă și mergeau spre Palais-Bourbon, strigînd : „Jos războiul !"

— Jos războiul !... mormăi cafegiul. Trecuse prin evenimentele din 1870, luase parte la Comună. Își clătină capul cu ciudă : Mare scofală să strigi : „Jos războiul !"... E ca și cum ai striga „Jos ploaia !" cînd e gata să izbucnească furtuna...

Un bătrîn care fuma alături, cu pleoapele încrețite, se oțărî :

— Nu-i niciodată prea tîrziu, Charles. N-ai văzut ce a fost între opt și nouă în Place de la République ?... Ce învălmășeală ! Ce înghesuială ! Ca într-o cutie de sardele !

— Eram acolo, spuse Jacques apropiindu-se.

— Ei, dacă ai fost acolo, poți să spui ca și mine, băiete : Nu s-a mai pomenit așa ceva ! Și doar eu am văzut destule manifestații ! Eram de față cînd urlau împotriva executării

lui Ferrer : erau ca la o sută de mii... Am fost de față și cînd se striga împotriva închisorilor militare, pentru eliberarea lui Rousset : și-acolo erau, cu siguranță, o sută de mii... Și încă și mai mult de o sută de mii, de bună seamă, erau la Pré Saint-Gervais, cînd s-a manifestat împotriva legii serviciului militar de trei ani... Dar astă-seară ! Cîți erau ? Trei sute de mii ? Cinci sute de mii ? Un milion ? Nimeni nu știe. De la Belleville pînă la Madeleine era un val nesfîrșit, un singur strigăt : „Trăiască pacea !"... Nu zău, băieți, o asemenea manifestație eu, care mă pricep la așa ceva, n-am mai văzut niciodată ! Noroc că agenții de poliție nu erau înarmați ; altfel, așa cum o porniseră, ar fi curs sînge, nu glumă ! V-o spun : de-ar fi fost mai mult curaj în seara asta, regimul ar fi fost dat peste cap ! S-a pierdut un prilej strașnic... Cînd ai pornit cu drapelele în frunte, din Place de la République, apoi, să fiu al dracului, Charles, dacă în minutul ăla s-ar fi găsit un om de ispravă, știi unde ne-ar fi dus pe toți, ca pe un singur om ? La Elysée, să facem revoluție.

Jacques rîdea cu plăcere :

— Nu-i decît amînată. O facem mîine, bunicuțule !

Ajunse la gară într-o stare de bună dispoziție. Își cumpără, fără dificultate, un bilet de clasa treia pentru Berlin.

Pe peron îl aștepta o surpriză : Vanheede și Mithoerg erau acolo. Știind ora la care pleca, veniseră să-i strîngă mîna. Vanheede își pierduse pălăria ; era palid la față și îmbătrînit de tristețe. Mithoerg, dimpotrivă, roșu și plin de mînie, își înfundase mîinile în buzunare. Fusese arestat, înghiontit și tîrît spre dubele poliției. Nu putuse fugi decît în ultima clipă, profitînd de busculadă. Își povestea pățania, jumătate în franțuzește, jumătate în nemțește, cu gura plină de salivă, rotindu-și ochii mari și indignați în dosul ochelarilor.

— Nu rămîneți aici, le spuse Jacques. Sîntem trei și nu trebuie să atragem atenția.

Vanheede luă mîinile lui Jacques într-ale sale. Pe chipul lui de orb, genele-i lungi și incolore băteau cu nervozitate. Îl îndemnă afectuos și rugător :

— Fii prevăzător, Baulthy...

Jacques rîse, ca să-și ascundă tulburarea :

— Pe miercuri, la Bruxelles !

La ora aceea, în salonul cel mic de la etajul întîi din Rue Spontini, Anne, îmbrăcată, gata de plecare ; stătea în picioare, cu privirea fixă, cu receptorul telefonului aproape de obraz.

Antoine stinsese lumina și se pregătea să se culce după ce citise toate ziarele. Soneria telefonului, pe care Léon îl instalase pe măsuța de noapte, îl făcu să tresară.

— Tu ești, Tony ? murmură glasul duios și îndepărtat.

— Ce-i ? Ce s-a întîmplat ?

— Nimic...

— Ba da ! Vorbește, spuse Antoine neliniștit.

— Nimic, crede-mă... Absolut nimic... Voiam numai să-ți aud glasul... Te-ai și culcat ?

— Da.

— Dormeai, iubitule ?

— Da... Nu, încă nu... Aproape... Și, spui drept, nimic grav ?

— Nu, Tony, nu... E drăguț din partea ta că-mi arăți atîta grijă... Voiam numai să-ți aud glasul, ți-am spus... Cum de nu poți înțelege că uneori ți se face, așa, deodată, dor să auzi o voce ?...

Rezemat într-un cot, izbit de lumina care-i supăra ochii, Antoine își stăpînea cu greu enervarea, zburlit și morocănos.

— Tony...

— Ce este ?

— Nimic, nimic... Te iubesc, iubitul meu... Aș vrea să fii aproape, aproape de mine, astă-seară, în clipa asta...

Cîteva clipe tăcerea păru nesfîrșită.

— Dar bine, Anne, ți-am explicat doar...

Anne îl întrerupse și spuse dintr-o răsuflare :

— Da, da, știu, lasă... Noapte bună, iubirea mea...

— Noapte bună.

Și Antoine fu acela care închise telefonul. Anne simți zgomotul metalic pătrunzîndu-i parcă în carne. Închise ochii și rămase cu urechea lipită de receptor, așteptînd o minune.

— Sînt stupidă ! se indignă ea, aproape cu glas tare.

Împotriva oricărei judecăți a bunului-simț, nădăjduise — fusese chiar aproape sigură — că el îi va spune : „Vino repede la noi... Vin și eu."

„Stupidă !... Stupidă !... Stupidă !..." repetă, aruncînd pe o etajeră poșeta, pălăria, mănușile. Și, deodată, adevărul acela tainic, simplu și cumplit îi apăru în față cu toată limpezimea : îl dorea într-un mod sfîșietor, pe el, care n-o dorea deloc !

XLVIII

Pe la opt dimineața, Jacques, care nu închisese un ochi toată noaptea, coborî în gara Hamm să cumpere cîteva ziare germane.

Presa, în unanimitate, critica aspru Austria, fiindcă se declarase oficial „în stare de război" cu Serbia. Pînă și organele de dreapta, pangermanistul *Post* sau *Gazette du Rhin,* foaia lui Krupp, „regretau" agresivitatea politicii austriece. Întoarcerea grăbită a *Kaiser*-ului și a *Kronprinz*-ului era anunțată de manșete mari. În mod paradoxal, cele mai multe ziare — după ce comunicau că împăratul, abia sosit la Potsdam, avusese cu cancelarul și cu șefii de stat major ai armatei de uscat și navale o lungă și importantă conferință — scriau că se pun mari nădejdi în influența *Kaiser*-ului pentru menținerea păcii.

Cînd Jacques se întoarse în compartiment, călătorii cu care-și petrecuse noaptea discutau noutățile zilei, ținînd în mîini, ca și el, ziarele abia apărute. Erau trei : un pastor tînăr, a cărui privire gînditoare se îndrepta mai mult spre fereastra deschisă decît spre ziarul pe care-l ținea pe genunchi ; un bătrîn cu barbă albă, care părea a fi evreu ; un bărbat de vreo cincizeci de ani, puțintel la trup, cu fața și capul rase ca-n palmă. Acesta îi zîmbi lui Jacques și, ridicînd ziarul *Berliner,* pe care-l ținea în mînă, întrebă în germană :

— Și pe dumneata te interesează politica ? Străin, fără îndoială !

— Elvețian.

— Elveția franceză ?

— Geneva.

— Acolo îi puteți cunoaște pe francezi mai bine decît noi. Fiecare, în parte, e fermecător, nu-i așa ? De ce însă, luați laolaltă, ca popor, sînt atît de dezagreabili ?

Jacques zîmbi evaziv.

Neamțul vorbăreț prinse privirea pastorului, apoi pe a evreului, și urmă :

— Eu am călătorit adesea prin Franța pentru negustoria mea. Am acolo mulți prieteni. Mult timp am crezut că pacifismul Germaniei va învinge rezistența francezilor și că vom sfîrși prin a ne înțelege. Dar nu-i nimic de făcut cu repeziții ăștia. În fond, nu se gîndesc decît la revanșă. Asta explică pe deplin politica lor actuală.

— Dacă Germania este atît de credincioasă păcii, se încumetă Jacques să spună, de ce n-ar dovedi-o azi, exercitînd o acțiune sinceră de pacificare asupra aliatei ei, Austria ?

— Tocmai asta și face... Citiți ziarele... Dar, pe de altă parte, dacă Franța n-ar dori războiul, ar sprijini oare ea astăzi politica Rusiei ? Se pot trage multe concluzii din discursurile pe care le-a ținut Poincaré la Petersburg. Franța

ține în mîini pacea și războiul. Ar fi de-ajuns ca Rusia să nu se mai poată bizui mîine pe armata franceză ca să fie nevoită a negocia pe cale pașnică, și, o dată cu asta, orice primejdie de război ar fi îndepărtată !

Pastorul aprobă. Bătrînul, de asemenea : fusese mai mulți ani profesor de drept la Strasbourg și îi detesta pe alsacieni.

Jacques refuză, cu un gest amabil, țigara pe care i-o oferea și, renunțînd, din prudență, să mai continue discuția, păru că se cufundă în citirea ziarelor.

Profesorul începu să vorbească. Avea păreri mărginite și superficiale asupra politicii lui Bismarck de după 1870 ; nu cunoștea sau se făcea că nu cunoaște dorința bătrînului cancelar de a doborî definitiv Franța printr-o nouă înfrîngere militară ; și părea că nu vrea să-și amintească decît de gesturile pe care le făcuse Imperiul pentru a se apropia de Republica franceză. Conversația, condusă de el, urmă pe teren istoric. Toți trei erau de acord. Exprimau, de altfel, idei comune marii majorități a germanilor.

Ei nu se îndoiau cîtuși de puțin că Germania făcuse mereu, pînă în ultimii ani, propuneri generoase națiunii franceze. Bismarck însuși dăduse numeroase dovezi de spirit conciliant, îngăduindu-le învinșilor, în mod imprudent, să se refacă repede, lucru ce i-ar fi fost lesne să-l împiedice : i-ar fi fost de-ajuns să pună stavilă nebuniei de cuceriri coloniale care-i apucase pe francezi a doua zi după înfrîngerea lor. Tripla Alianță ? Ea nu amenința pe nimeni. Era, la originea ei, nu o alianță militară, ci un pact de solidaritate cu caracter conservator, încheiat de trei suverani la fel de grijulii în fața fierberii revoluționare care clocotea în Europa. Între 1894 și 1909, cincisprezece ani de-a rîndul, și chiar după alianța franco-rusă, Germania încercase să colaboreze cu Franța, să rezolve problemele politice, mai cu seamă chestiunile referitoare la Africa. În 1904 și 1905, guvernul lui Wilhelm al II-lea repetase, cu bună-credință, ofertele sale precise de înțelegere. Franța refuzase mereu mîna întinsă de *Kaiser*. La propunerile cele mai avantajoase și concrete, ea nu răspunsese decît cu refuzuri, neîncredere jignitoare sau cu amenințări ! Prin urmare, dacă Tripla Alianță își modificase caracterul, vina era numai a Franței, care, prin alianța ei militară de neînțeles cu țarismul și prin uneltirile miniștrilor ei, mai cu seamă ale lui Delcassé, lăsase să se vadă limpede că politica ei externă era îndreptată împotriva Germaniei, că țelul ei era să încercuiască statele germanice. Tripla Alianță trebuise deci să devină o armă ofensivă, pentru a lupta împotriva

întăririi Triplei Înțelegeri, care se arăta în fața lumii ca o conspirație de cuceritori. Cuceritori ! Cuvîntul nu era prea tare și era îndreptățit de fapte : mulțumită Triplei Înțelegeri, Franța reușise să pună mîna pe imensul teritoriu marocan ; mulțumită Triplei Înțelegeri, Rusia putuse organiza Liga Balcanică, menită să-i îngăduie înaintarea, fără riscuri, pînă la Constantinopol ; mulțumită Triplei Înțelegeri, Anglia izbutise să-și facă inexpugnabilă atotputernicia ei pe mările pămîntului ! Singura piedică în calea imperialismului acestuia sfruntat era blocul germanic. Pentru ca hegemonia Triplei Înțelegeri să fie definitiv consolidată, nu-i rămînea decît să spargă acest bloc. Prilejul, iată, s-a ivit. Franța și Rusia se grăbesc să se folosească de el ; profitînd de agitația din Balcani și de gestul nesăbuit al Vienei, ele încearcă acum să determine Germania să dezaprobe Austria, cu speranța de a băga zîzanie între Berlin și singura lui aliată, și să ajungă astfel la rezultatul în vederea căruia cheltuiseră zece ani de eforturi : să izoleze Germania în centrul unei Europe potrivnice.

Cel puțin aceasta era părerea pastorului și a profesorului evreu ; cît despre neamțul grăsun, el aprecia că scopul Triplei Înțelegeri era și mai agresiv : Petersburgul voia să doboare Germania, Petersburgul voia războiul.

— Orice german cu judecată, spunea el, a fost obligat să-și piardă, încetul cu încetul, nădejdea în pace. Am văzut cum Rusia își înmulțește căile strategice în Polonia, cum Franța își mărește efectivele și armamentul, cum Anglia pregătește un acord naval cu Rusia. Ce înțeles să dai acestor pregătiri, dacă nu acela că Tripla Înțelegere încearcă să-și asigure puterea printr-o victorie militară asupra Triplei Alianțe ?... Nu vom scăpa de războiul lor... Dacă nu-l fac acum, au să-l facă în 1916, 1917 ori mai tîrziu... Zîmbi : Dar Tripla Înțelegere își face iluzii ! Armata germană e pregătită ! Nu te atingi de capacitatea de război a Germaniei fără să te arzi !

Bătrînul profesor zîmbea și el. Pastorul aproba, dînd din cap cu gravitate. Asupra acestui punct erau toți trei, cu mîndrie, întru totul de acord.

Jacques fusese de multe ori la Berlin.

„O să cobor la Grădina Zoologică, își spuse el. În vestul orașului risc cel mai puțin să mă întîlnesc cu cunoștințe vechi."

Mai erau două ore pînă la întîlnirea misterioasă din Potsdamer Platz și hotărî să se adăpostească la Karl Von-

lauth, care locuia în apropiere de Uhlandstrasse. Era un prieten al lui Liebknecht. Jacques știa că-i dentist și presupunea că-l va găsi acasă la ora asta.

Fu poftit într-un salon unde așteptau două persoane : o doamnă în vîrstă și un student. Cînd Vonlauth crăpă ușa ca s-o poftească pe pacientă, îi aruncă lui Jacques o privire scurtă, fără măcar să tresară.

După douăzeci de minute, Vonlauth se arătă din nou și-l invită pe student. Pe urmă se întoarse numaidecît, singur.

— Tu ?

Cu toate că era încă tînăr, o șuviță aproape albă îi brăzda părul castaniu. O flacără vie, ca de febră, ardea veșnic în ochii lui negri, punctați cu picături aurii și afundați în orbite.

— Misiune ! murmură Jacques. Am coborît chiar acum din tren. Mai am o oră de așteptat. Nu trebuie să mă vadă nimeni.

— O anunț pe Martha, spuse Vonlauth, fără să dea vreun semn de mirare. Vino !

Îl duse pe Jacques într-o odaie unde o femeie de vreo treizeci de ani stătea lîngă fereastră, la lumină și cosea. În încăperea răcoroasă erau două paturi lipite unul de altul, o masă plină de cărți și jos, pe podea, un coș în care dormea o pereche de pisici siameze. Jacques se gîndea nostalgic la un interior asemănător acestuia, izolat și pașnic, unde el și cu Jenny...

Doamna Vonlauth înfipse fără grabă acul în lucru și se ridică în picioare. Fața ei netedă, încoronată de un păr bălai împletit, îți făcea o impresie deosebită de calm și energie. Jacques o întîlnise adesea la întrunirile socialiste din Berlin, unde-și însoțea totdeauna bărbatul.

— Rămîi aici cît vrei, spuse Vonlauth. Eu mă întorc la treabă.

— Iei o cafea ? îl îmbie doamna Vonlauth.

Aduse o tavă, pe care o puse în fața lui Jacques.

— Servește-te fără mofturi... Vii de la Geneva ?

— De la Paris.

— Așa ? se miră ea, interesată. Liebknecht e de părere că multe lucruri depind astăzi de Franța. El spune că aveți o majoritate proletară care-i categoric împotriva războiului și norocul unui ministru socialist.

— Viviani ? Un *fost* socialist...

— Dacă ar vrea, ce pildă minunată ar putea da Franța Europei !

Jacques îi povesti manifestația de pe bulevarde... Înțelegea fără greutate tot ce-i spunea ea în limba germană, dar se exprima cu oarecare încetineală.

— Și aici s-au bătut ieri pe străzi, spuse ea. Au fost vreo sută de răniți, cinci ori șase sute de arestări. Și diseară au s-o ia de la început... S-au anunțat pentru azi peste cincizeci de întruniri publice împotriva războiului... În toate cartierele... La nouă e mare adunare la Brandenburger Tor.

— În Franța, spuse Jacques, avem de luptat cu nepăsarea de necrezut a claselor mijlocii...

Vonlauth apăru chiar atunci pe ușă. Zîmbi :

— În Germania, la fel... Peste tot nepăsare... Îți vine să crezi că, în ciuda primejdiei evidente, nici un membru al Reichstagului n-a cerut pînă acum întrunirea comisiei pentru afacerile străine ?... Naționaliștii se știu protejați de guvern și campania de presă pe care o duc este de o violență nemaipomenită. Cer întruna să se decreteze starea de asediu la Berlin, să fie arestați toți șefii opoziției, să se interzică mitingurile pacifiste !... Dar asta n-are nici o importanță. N-o să fie ei mai tari... Peste tot, în toate orașele Germaniei, proletariatul se agită, protestează, amenință... E măreț... Retrăim zilele din octombrie 1912, cînd, împreună cu Ledebour și cu ceilalți, ridicam mulțimile muncitorești, strigînd : „Război războiului !...“ Atunci, guvernul a înțeles că orice înfruntare a statelor capitaliste ar generaliza imediat o mișcare revoluționară în Europa. I-a fost teamă și de aceea a pus frînă politicii sale. Vom izbuti și de data asta !

Jacques se ridică în picioare.

— Pleci așa de repede ?

Jacques făcu un gest afirmativ din cap și-și luă rămas bun de la doamna Vonlauth.

— Război războiului ! îi spuse ea cu ochi strălucitori.

— Vom salva pacea și de data asta, spuse apăsat Vonlauth, însoțindu-l pe Jacques pînă în antreu. Dar pentru cît timp ? Pînă la urmă, încep și eu să cred că un război general e de neînlăturat și că schimbarea nu se va face înainte de a trece prin război...

Jacques nu voia să se despartă de Vonlauth fără să-l fi întrebat ce părere are despre chestiunile care-l preocupau atît de mult.

Îl întrerupse :

— Ce se știe precis, la voi, despre înțelegerea între Viena și Berlin ? Ce comedie au jucat în fața Europei ? Ce s-a petrecut în culise ? După părerea ta, există o cîrdășie sau nu ?

Vonlauth zîmbi malițios :

— Franțuzule !

— De ce franțuz ?

— Fiindcă spui : „Da ori nu"... „Așa sau așa"... E mania voastră să reduceți totul la formule limpezi. Ca și cum o idee limpede ar fi, *a priori,* o idee justă !...

Jacques zîmbi încurcat. „ Ît de întemeiată e critica asta ? se întrebă el. Și în ce măsură mi se poate aplica mie ?"

Vonlauth redeveni serios :

— Îrdășie ? Depinde... îrdășie fățișă, cinică, nu-i sigur. Eu aș spune : „Da și nu"... A fost, de bună seamă, și o anumită prefăcătorie în mirarea pe care au arătat-o atît de deschis, în ziua ultimatumului, cei ce ne cîrmuiesc. Dar trebuie să fi fost numai o mică parte de prefăcătorie în mirarea lor. Se spune că domnul cancelar al Austriei l-a păcălit pe al nostru, așa cum a păcălit toate cancelariile din Europa, și că Bethmann-Hollweg n-a făcut decît să se comporte cu o ușurință de neiertat. Se spune că Berchtold nu raportase la Wilhelmstrasse decît un rezumat anodin al ultimatumului și, pentru a convinge Germania să sprijine anticipat politica austriacă pe lîngă celelalte cancelarii, el făgăduise că textul va fi moderat. Bethmann l-a crezut. Germania s-a angajat de bună-credință, dar cu prudență... înd Bethmann, Jagow și *Kaiser*-ul au cunoscut, în sfîrșit, textul exact, se povestește, din izvor sigur, că au rămas consternați.

— În ce zi au cunoscut textul ?

— În 22 sau 23.

— Aici e totul ! Dacă ar fi fost 22, cum s-a comunicat la Paris, Wilhelmstrasse ar fi avut încă timpul să acționeze asupra Vienei înainte ca ultimatumul să fi fost remis ! Dar n-a făcut-o !

— Nu, zău, Thibault, spuse Vonlauth, cred că Berlinul a fost luat pe neașteptate. Chiar și la zece seara ar fi fost prea tîrziu ; prea tîrziu pentru a dezavua Austria în fața celorlalte guverne. Astfel, Germania, compromisă fără voia ei, n-a mai avut decît un singur mijloc de a salva aparențele : să pară intransigentă, ca să sperie Europa și să cîștige, prin intimidare, această riscantă partidă diplomatică în care este angajată vrînd-nevrînd... Cel puțin, asta e ce se spune... Și se pretinde chiar, tot din izvor foarte sigur, că, pînă ieri dimineață, *Kaiser*-ul își închipuia că dăduse o lovitură de maestru : fiindcă se conta în mod sigur pe neutralitatea Rusiei.

— Asta nu ! Nu încape îndoială că Berlinul era întru totul la curent cu planurile războinice de la Petersburg !

— Se afirmă că guvernul abia ieri a înțeles că a fost aruncat în acest impas primejdios... De aceea, adăugă el cu un

zîmbet tineresc, manifestațiile de astă-seară sînt de o importanță cu totul deosebită : avertismentul popular poate avea o influență hotărîtoare asupra unui guvern șovăitor... Vii pe Unter den Linden ?

Jacques clătină negativ din cap și se despărți de Vonlauth fără a mai da alte lămuriri.

„Manie de francez ?... gîndea el, coborînd treptele. Idee limpede, idee justă... Nu, în ceea ce mă privește, nu cred că e adevărat... Nu... Pentru mine — limpezi sau confuze — ideile nu sînt niciodată decît niște puncte de sprijin provizorii... Și tocmai asta-i slăbiciunea mea..."

XLIX

La ora șase fix, Jacques intră la Aschinger, în Potsdamer Platz, unul din cele mai mari localuri din acest centru aglomerat, care avea sucursale în toate celelalte cartiere ale Berlinului.

Îl zări pe Trauttenbach stînd la o masă mică în fața unei supe de zarzavat. Neamțul părea cufundat în citirea unui jurnal îndoit în patru, rezemat de carafă, dar cu ochii lui limpezi pîndea ușa. Nu arătă nici o mirare. Cei doi tineri își strînseră mîinile cu un fel de nepăsare afectată, ca și cum s-ar fi văzut doar cu o zi înainte. Apoi Jacques se așeză și comandă o porție de supă.

Trauttenbach era un evreu blond, aproape roșcat, cu o înfățișare de atlet ; părul, tăiat scurt, dezgolea o frunte de berbec tînăr ; avea pielea albă ; buzele, groase și tivite, îi erau doar cu puțin mai roșii decît culoarea tenului.

— Mi-era teamă să nu-mi trimită pe altul, spuse el în germană. Nu-mi prea plac elveției pentru o treabă ca asta... Sosești tocmai la timp. Mîine ar fi fost prea tîrziu... Zîmbea cu o nepăsare mimată, jucîndu-se cu borcanul de muștar, ca și cum ar fi vorbit de lucruri fără importanță, apoi adăugă enigmatic : E o operație gingașă, cel puțin pentru noi, cei de aici. Tu n-ai nimic de făcut.

— Nimic de făcut ? Jacques se simți parcă deposedat de ceva.

— Nimic, decît ceea ce o să-ți spun eu acum.

Cu același glas înăbușit, cu aceeași expresie surîzătoare, ca și cum ar fi fost vorba de o nimica toată, întrerupîndu-și cuvintele cu mici izbucniri de rîs convențional, ca să-i deruteze pe cei ce i-ar fi observat, Trauttenbach îi explică pe scurt despre ce era vorba.

Se specializase în conducerea ocultă a unui soi de serviciu de spionaj revoluționar și internațional. Și, cu cîteva zile mai înainte, surprinsese sosirea la Berlin a unui ofițer austriac, colonelul Stolbach, despre care se bănuia că are o misiune secretă pe lîngă ministrul de război; existau motive temeinice să se creadă că vizita asta, în momentul de față, avea ca scop întărirea colaborării statului-major austriac cu cel german. Trauttenbach își făcuse planul îndrăznet să fure documentele colonelului și pentru acțiunea asta dobîndise ajutorul priceput a doi indivizi — „doi tipi *de meserie*", spunea el, cu un zîmbet plin de subînțelesuri — de care era foarte sigur. mănuntul acesta din urmă nu-l mira prea mult pe Jacques. Știa că Trauttenbach trăise timp îndelungat în lumea suspectă a Berlinului și că-și păstrase în acest mediu interlop relații de pe urma cărora mai trăsese și altă dată foloase pentru cauză.

Stolbach urma să aibă, la sfîrșitul acelei zile, o ultimă întîlnire cu ministrul. La hotelul unde locuia, anunțase că va pleca chiar în cursul nopții la Viena. Prin urmare, nu era timp de pierdut: trebuia să pună mîna pe documente în intervalul dintre momentul cînd Stolbach va pleca de la ministeri și momentul cînd se va urca în tren.

Firește, Jacques n-avea să participe direct la această buzunăreală (și nu pregetă să-și mărturisească mulțumirea). Rolul lui era numai să ia în primire documentele, să le scoată numaidecît din Germania și să le transmită cît mai curînd cu putință lui Meynestrel, cu care Trauttenbach întreținea relații deosebite de mai mulți ani. După ce le va constata importanța, Pilotul urma să comunice sau nu aceste documente conducătorilor Internaționalei, ce se întruneau a doua zi la Bruxelles. Jacques trebuia deci să-și ia dinainte biletul de tren pentru Belgia și, în seara aceea, începînd de la ora zece și jumătate, să fie în gara din Friedrichstrasse, în sala de așteptare de la clasa a treia, lungit pe o bancă, prefăcîndu-se că doarme adînc. Pachetul, învelit într-un ziar, urma să fie pus lîngă capul lui de un călător care va dispărea imediat, fără să-i vorbească. Indicațiile acestea din urmă îi fură repetate de două ori.

— Să mai bem un pahar de bere, spuse Trauttenbach, și să ne despărțim.

Jacques îl ascultase în tăcere. Nu era prea încîntat. Furtul de documente — oricît de folositor ar fi putut să fie — nu-i plăcea deloc. Acceptînd misiunea, nu își imaginase că va fi amestecat într-o astfel de treabă. Prima pornire fu să se bucure că nu i se cerea decît o colaborare neînsemnată. Dar

în același timp fu dezamăgit, ba chiar oarecum jignit că este redus la un rol pasiv de tăinuitor, de comisionar...

Înainte de a se despărți de Trauttenbach, îi puse și lui întrebarea pe care i-o pusese și lui Vonlauth : Exista — după părerea lui — o cîrdășie între guvernul austriac și guvernul german ?

— Nu știu dacă a fost o înțelegere între Berchtold și Bethmann... Dar se poate să fi fost o înțelegere între statul-major austriac și al nostru. S-ar putea chiar ca Bethmann să fi fost păcălit în același timp și de ministrul Austriei și de statul nostru major...

— Ah, spuse Jacques, dacă s-ar putea dovedi că partidul militar german s-a înțeles din capul locului cu statul-major austriac !... Dacă s-ar putea constata că acțiunea ascunsă a generalilor voștri, complici cu cei de la Viena, este răspunzătoare de politica germană și că ea determină astăzi Germania să nu accepte ofertele Angliei de a arbitra !... (Simțea, inconștient, nevoia să-și justifice față de el însuși faptul că era părtaș la furtul documentelor, să se convingă că hîrtiile acestea puteau fi de un folos cu totul excepțional pentru cauză.)

— Cred, ca și tine, că asta ar putea avea urmări de nebănuit.. Cel mai patriot dintre șefii noștri socialiști n-ar mai șovăi nici o clipă să se ridice împotriva guvernului !... Iată de ce este important să ne vîrîm nasul în documentele colonelului !... Stai pe loc, adăugă Trauttenbach, ridicîndu-se. O să plec eu întîi. La zece și jumătate, la gară. Și pînă atunci, fii precaut, nu te băga unde e lume multă. Poliția mișună prin tot orașul.

Manifestațiile importante prevăzute pentru seara aceea, nu-l împiedicară pe ministrul de război să ducă pînă la capăt lunga și hotărîtoarea discuție pe care voise s-o aibă cu emisarul oficios al statului major austriac, colonelul conte Stolbach von Blumenfeld.

Audiența se sfîrșise pe la nouă și un sfert, într-o atmosferă extrem de cordială. Excelența sa avu chiar amabilitatea de a-l însoți pe colonel pînă la scara cea mare, de onoare. Acolo, în fața portarilor în așteptare și a ordonanțelor, ministrul îi întinse mîna colonelului, care se înclină pentru a i-o strînge. Amîndoi erau îmbrăcați civil. Chipurile, erau ostenite și grave. Schimbară o privire plină de subînțelesuri. Apoi, colonelul începu să coboare treptele largi, acoperite cu un covor roșu, purtînd servieta lui galbenă și grea sub braț, precedat de ordonanță. Cînd ajunse jos, se întoarse. Ex-

celența sa mersese pînă acolo cu amabilitatea încît îl urmărise cu ochii și-i făcuse un semn prietenos.

În curte aștepta o mașină a ministerului. În timp ce Stolbach aprinse o țigară de foi și se sui în automobil, ordonanța, aplecîndu-se spre șofer, îi spuse ce drum să apuce ca să evite manifestațiile și să-l conducă, fără incidente, pe colonel la hotelul Kurfürstendamm, unde trăsese.

Noaptea era caldă. Plouase. Răpăiala scurtă și violentă, departe de a răcori aerul, lăsase pe străzi un abur ca de etuvă. Din pricina tulburărilor care puteau izbucni dintr-un moment într-altul, luminile magazinelor erau stinse ; și, cu toate că era abia ora zece, Berlinul avea deja aspectul solemn și întunecat pe care nu-l lua, în mod obișnuit, decît spre sfîrșitul nopții. Privirea distrată a colonelului rătăcea peste perspectivele vaste ale capitalei. Se gîndea mulțumit la rezultatele practice ale călătoriei lui și la raportul pe care-l va prezenta a doua zi, la Viena, generalului von Hötzendorf. Așezîndu-se, trîntise servieta alături de el. Dar își dădu seama că nu e bine și o luă pe genunchi. Era o servietă frumoasă, nouă, din piele de culoare gălbuie, cu o închizătoare nichelată, de un model obișnuit, dar scumpă și foarte demnă de a trece pragul unui cabinet ministerial ; o cumpărase cînd sosise la Berlin, dintr-un magazin specializat de pe Kurfürstendamm, pentru trebuințele misiunii lui.

Cînd automobilul se opri în fața hotelului, portarul se repezi în întîmpinarea colonelului și-l conduse, cu temenele, pînă la intrarea în hol. Stolbach se opri la recepție, ca să ceară o mică gustare și să i se facă socoteala, fiindcă voia să plece cu acceleratul de noapte. Cu toate că era gras și îndesat, se îndreptă cu pași sprinteni spre ascensor, cu care se urcă la etajul întîi.

Pe coridorul imens, luminat și pustiu, un valet ședea pe o banchetă la ușa oficiului. Stolbach nu-l cunoștea ; poate că era un înlocuitor al servitorului de la etaj. Omul se ridică numaidecît și, luînd-o înaintea colonelului, îi deschise ușa apartamentului ; aprinse lumina electrică și coborî storul. Camera, cu plafonul înalt, tapetată cu desene aurii pe fond negru, comunica direct cu un cabinet de toaletă cu pereții de ceramică albăstrie.

— Domnul colonel mai dorește ceva ?

— Nu. Bagajul e gata. Aș vrea doar să fac o baie.

— Domnul colonel pleacă în seara asta ?

— Da.

Valetul aruncă o privire nepăsătoare spre servieta pe care colonelul, intrînd, o pusese pe un scaun lîngă ușă. Apoi,

în timp ce Stolbach își zvîrlea pălăria pe pat și-și ștergea cu batista ceafa plină de broboane de sudoare, valetul intră în cabinetul de toaletă și dădu drumul la apă. Cînd se întoarse în cameră, trimisul extraordinar al șefului de stat- major austriac era în chiloți de mătase liliachie și în ciorapi. Băiatul luă pantofii plini de praf de pe covor.

— Îi aduc imediat înapoi, spuse el ieșind din odaie.

Baia nu era despărțită de oficiu decît printr-un perete subțire. Valetul își ținea urechea lipită de perete, urmărind zgomotele în timp ce ștergea încălțămintea cu o cîrpă de lînă. Zîmbi cînd auzi cum trupul greoi al colonelului se lasă cu un plescăit în apă. Atunci, scoase dintr-un dulap o servietă nouă, frumoasă, din piele galbenă, cu o închizătoare nichelată, înfundată cu hîrtii vechi ; o înfășură într-un ziar, o luă sub braț și, cu pantofii în mînă, se duse să bată la ușa camerei.

— Intră ! strigă Stolbach.

„M-am ars", își spuse deodată servitorul. Într-adevăr, colonelul lăsase ușa cabinetului de toaletă larg deschisă și din cameră se zărea marginea băii din care se înălța un craniu stacojiu.

Băiatul, fără să stăruie, puse pantofii jos și ieși cu pachetul sub braț.

Colonelul, cu trupul cufundat pînă la bărbie în apa căldicică, se îmbăia cu o mare desfătare, cînd, pe neașteptate, se stinse lumina. Camera și cabinetul de toaletă rămaseră în întuneric. Stolbach așteptă cîteva minute. Văzînd că nu se mai reaprinde, pipăi de-a lungul peretelui, găsi soneria și apăsă furios pe buton.

Glasul valetului se auzi în întunericul camerei :

— Domnul colonel a sunat ?

— Ce s-a întîmplat ? S-a întrerupt lumina în hotel ?

— Nu. În oficiu arde... Desigur că s-a ars siguranța de la cameră. O repar eu... Într-un minut e gata.

Trecu mai bine de un minut.

— Ei, ce faci ?

— Scuzați, domnule colonel... Caut tabloul cu siguranțe. Credeam că e aici, lîngă ușă...

Colonelul își întinse gîtul deasupra apei și căscă ochii spre camera cufundată în întuneric, unde auzea cum bîjbîie servitorul.

— Nu-l găsesc, vorbi din nou băiatul. Scuzați, domnule colonel... Mă duc să caut afară. Tabloul e probabil pe coridor.

Servitorul ieși repede din cameră, alergă în oficiu, puse servieta colonelului la loc sigur și se grăbi să schimbe siguranța.

Peste trei sferturi de oră, după ce colonelul conte Stolbach von Blumenfeld se șterse, se parfumă, se îmbrăcă cu multă grijă, după ce-și bău ceaiul și mîncă șunca și fructele, aprinse o țigară de foi și se uită la ceas. Cu toate că mai avea timp destul — nu-i plăcea să facă lucrurile în pripă — telefonă la biroul hotelului să se trimită după bagaj.

— Nu, asta o iau eu, spuse el hamalului, care pusese mîna pe servieta galbenă de pe scaunul de lîngă ușă.

I-o luă din mînă, cercetă dintr-o privire dacă închizătoarea era bine închisă, o puse cu gravitate sub braț și ieși din cameră după ce se asigură că nu uitase nimic : era totdeauna foarte ordonat.

Înainte de a coborî de la etaj, îl căută pe servitor ca să-i dea un bacșiș. Pe coridor nu era nimeni. Deschise ușa oficiului. Încăperea era goală. Omul nu era de găsit nicăieri.

— Cu atît mai rău pentru nerodul de el ! mormăi colonelul.

Și plecă să ia acceleratul de Viena.

Aproape la aceeași oră, studentul genevez Eberlé, (Jean-Sébastien) se urca, în gara din Friedrichstrasse, în trenul de Bruxelles. N-avea nici un bagaj, nimic altceva decît un pachet ce părea o carte mare înfășurată în hîrtie. Trauttenbach forțase la timp închizătoarea de nichel, împachetase documentele și le legase într-un ziar, făcînd să dispară servieta de piele galbenă, obiect compromițător și inutil.

„Dacă m-ar prinde pe teritoriul german cu dosarul ăsta sub braț..." își spunea Jacques. Dar misiunea lui, redusă numai la acest risc, îi părea atît de neînsemnată, încît era mai mult amuzat decît speriat de primejdia legată de această misiune. „De ce naiba am mai îngrijorat-o degeaba pe Jenny ?" se întrebă el înciudat.

Cu toate astea, în timpul călătoriei se duse la closet, desfăcu pachetul și îndesă hîrtiile, cum putu, prin buzunare și prin căptușeli, spre a evita întrebările vameșilor. Pentru orice eventualitate, într-una din ultimele stații din Germania coborî și cumpără multe țigări de foi, ca să aibă, oricum, ceva de declarat la vamă.

Totuși, controlul vameșilor nu fu prea plăcut și abia cînd se asigură că trenul alunecă pe șine belgiene își dădu seama că era leoarcă de transpirație. Se înfundă în colțul lui, își

încrucișă brațele peste haina încheiată cu grijă și se lăsă, cu plăcere, pradă somnului.

L

Cele șase etaje de la Maison du Peuple din Bruxelles roiau de sus pînă jos ca un cuib de bondari. Biroul socialist internațional se întrunise în ședință extraordinară încă de dimineață. Urgenta necesitate de a se combate cu efect politica imperialistă a guvernelor adunase în capitala Belgiei nu numai pe toți șefii partidelor socialiste europene, dar și un mare număr de activiști veniți de peste tot și hotărîți să dea mitingului de protest, care urma să se țină în miercurea aceea, seara, la circ, un răsunet internațional.

Mulțumită banilor pe care Meynestrel putuse să-i pună la dispoziția grupului (nimeni nu știa de unde alimentau Meynestrel și Richardley fondurile secrete ale Localului), vreo zece dintre ei veniră la Bruxelles. Își aleseseră, ca loc de adunare, o berărie din Rue des Halles, zisă Taverne du Lion, în apropiere de Boulevard Anspach.

Jacques îi găsi acolo pe prietenii lui și-i încredință lui Meynestrel pachetul cu documentele lui Stolbach. (Pilotul plecă numaidecît și se închise în camera lui de la hotel, ca să-și arunce ochii peste pradă. Jacques urma să vină și el, ceva mai tîrziu.)

Apariția lui Jacques fusese salutată cu exclamații de bucurie. Quilleuf, care-l zărise cel dintîi, strigase imediat :

— Thibault ! Ce revedere plăcută !... Ce mai faci ? Cald, hai ?

Toți obișnuiții Localului se aflau acolo : Meynestrel și Alfreda, Richardley, Paterson, Mithoerg, Vanheede, Périnet, droghistul Saffrio și Serghei Pavlovici Zelavski, burtosul moș Boissonis și Skada, „asiaticul meditativ", chiar și tînăra Emilie Cartier, îmbujorată și blondă sub vălul ei de infirmieră pe care Quilleuf insista să și-l scoată, „din pricina arșiței". Jacques le zîmbi tuturor acestor mîini întinse, fericit — chiar mai fericit decît ar fi crezut — că regăsește, pe neașteptate, în berăria asta belgiană, atmosfera prietenoasă a întrunirilor de la Geneva.

— Hei, spuse Quilleuf, care credea că Jacques venea din Franța, vasăzică, ți-au achitat-o ieri pe *madame* Caillaux a ta ?... Ce bei ? Bei și tu o bere de-a lor ? (În ce-l privea, el dispretuia „limonada asta a oamenilor din nord" și rămînea credincios vermutului sec.)

Voioșia gălăgioasă a lui Quilleuf exprima bine optimismul aproape general care mai domnea încă în ultimele zile la Geneva; discuțiile de la Parlote, unde Meynestrel se ducea acum mai rar, nu se abătuseră deloc de pe tărîmul mistici internaționale și diferitele manifestări ale pacifismului european erau comentate cu un entuziasm pe care nici cele mai rele știri nu izbuteau să-l zdruncine. Venirea grupului la Bruxelles, primul lui contact cu celelalte delegații europene, prezența șefilor oficiali, coaliția asta solemnă împotriva războiului erau pentru cei mai mulți dintre ei tot atîtea mărturii ale unei solidarități internaționale active și sigure de izbîndă. Telegramele sosite în cursul dimineții îi puseseră, firește, la curent cu declarația de război făcută Serbiei de către Austria și chiar cu bombardarea Belgradului, începută în noaptea trecută; dar se lăsaseră ușor convinși de informațiile unei note austriece, cum că nu se trăseseră decît cîteva obuze în fortificațiile Belgradului și că bombardamentul ăsta nu avea cine știe ce importanță; el însemna mai degrabă un fel de avertisment, un fel de demonstrație simbolică, nicidecum începutul ostilităților.

Périnet îl așeză pe Jacques lîngă el. Își petrecuse dimineața la barul Atlantic, sediul delegației franceze, și aducea de acolo ecoul ultimelor știri de la Paris. Povestea că grupul socialist din Cameră, condus de Jaurès și Jules Guesde, avusese în ajun, la Quai d'Orsay, o lungă întrevedere cu ministrul interimar. În urma acestei vizite, deputații partidului redactaseră o declarație publică, în care proclamau cu hotărîre că „numai Franța poate dispune de soarta Franței" și că în nici un caz țara nu putea „să fie aruncată într-un conflict urias printr-o interpretare mai mult ori mai puțin arbitrară a tratatelor secrete"; de aceea, ei cereau „să se convoace în cel mai scurt timp Camera, cu toate că era în vacanță". Așadar, socialismul francez se pregătea să transfere lupta pe tărîmul parlamentar. Périnet rămase impresionat în bine de faptul că delegația se arăta cooperantă, calmă, dovedind o nădejde de nezdruncinat. Jaurès manifesta, mai mult ca oricare altul, o încredere dîrză. Cuvintele pe care le rostise de curînd circulau cu mîndrie din gură în gură. Îi spusese lui Vandervelde: „O să vezi, se va întîmpla exact ca în cazul Agadirului. Au să fie zile albe și zile negre, dar e cu neputință ca *lucrurile să nu se împace.*" Și se mai povestea, ca o dovadă hazlie a optimismului său, că șeful, avînd o oră liberă, după dejun, se dusese să și-o petreacă la muzeu, în tihnă, în fața tablourilor lui Van Eyck.

— L-am văzut, spunea Périnet, și vă asigur că nu avea deloc aerul unui om descurajat. A trecut aproape de tot pe lîngă mine, cu servieta lui grea, care-l făcea să-și țină umărul în sus, cu pălăria lui de paie și jacheta neagră... Întotdeauna va avea aspectul unui profesor care se duce să-și țină cursul. Mergea la brat cu un tip pe care nu-l cunosc. Mi s-a spus pe urmă că era Haase, neamțul... Și să vedeți... tocmai în clipa cînd treceau pe lîngă masa mea, neamțul se oprește și-l aud spunînd în franțuzește, cu un accent stricat : *„Kaiser*-ul nu vrea războiul. Nu-l vrea. Se teme prea mult de consecințe !" Atunci Jaurès și-a întors capul și cu ochii lui vii, cu zîmbetul pe buze, i-a răspuns : „Foarte bine, faceți însă așa încît *Kaiser*-ul să acționeze cu energie asupra austriecilor. Noi, în Franța, vom ști să silim guvernul să acționeze asupra rușilor." Exact în fața mesei unde ședeam eu... I-am auzit pe amîndoi așa cum mă auziți voi pe mine acum !

— Să se acționeze asupra rușilor... Ar fi și timpul ! zise Richardley.

Jacques îi întîlni privirea și avu impresia că Richardley — care, în privința asta, oglindea fără îndoială starea de spirit a lui Meynestrel — era foarte departe de a împărtăși optimismul general. Impresie pe care Richardley o confirmă numaidecît, căci, aplecîndu-se spre Jacques, adăugă pe un ton întrebător, cu glas coborît :

— Aproape că-ți vine să te întrebi dacă Franța, dacă cei care conduc Franța, acceptînd ca Rusia să mobilizeze și să răspundă provocării Austriei printr-o altă provocare iar la ultimatumul Germaniei răspunzînd prin refuzul de a-l lua în considerare, n-au și acceptat, în mod implicit, războiul.

— Rusia n-a mobilizat decît *parțial,* spuse Jacques, fără prea multă convingere.

— Mobilizare *parțială ?* cît se deosebește aceasta de o *mobilizare generală,* deghizată provizoriu ?

Glasul lui Mithoerg, care ședea pe banchetă, lîngă Șarkovski și Richardley, se înălță cu violență :

— Rusia ? Fii sigur că mobilizează ! Rusia este în mîna *militarismului țarist !* Astăzi, toate guvernele din Europa sînt prizonierele forțelor reacționare. Prizoniere, de asemenea, ale unui regim, ale unui sistem care, prin însăși structura lui, are nevoie de războaie ! Asta-i ! Eliberarea slavilor ? Un pretext ! Țarismul n-a făcut nimic altceva decît să-i oprime pe slavi. În Polonia i-a nimicit ! În Bulgaria s-a făcut că-i eliberează, ca să-i țină și mai bine sub asuprire ! Adevărul constă în vechiul conflict, care tinde să renască, între *militarismul* rus și *militarismul* austriac.

La masa vecină, Boissonis, Quilleuf, Paterson și Saffrio vorbeau cu aprindere despre planurile, din ce în ce mai de neînțeles, ale guvernului de la Berlin. De ce *Kaiser*-ul, care nu mai obosește făcînd proteste pacifice, se îndărătnicește să refuze mediația, cînd un sfat ceva mai hotărît ar fi de ajuns ca să-l hotărască pe Franz Joseph să se mulțumească și cu un succes diplomatic care ar fi, de pe acum, răsunător ? Germania n-are nici un interes ca trupele austriece să năvălească în Serbia. De ce Germania caută să pună Europa în fața unui atare risc dacă, așa cum afirmă social-democrații, Berlinul nu vrea războiul ?... Paterson făcu, de altfel, observația că nici atitudinea Angliei nu era mai ușor de descifrat.

— Toată atenția Europei se va îndrepta spre Anglia, spuse sentențios Boissonis. Prin faptul că Austria a declarat război, ceea ce rupe convorbirile bilaterale dintre Viena și Petersburg, negocierile nu se mai pot duce decît prin intermediul Londrei. Prin urmare, rolul de arbitru al englezilor devine și mai important.

Paterson, care chiar în clipa cînd ajunsese la Bruxelles dăduse fuga să-i vadă pe compatrioții săi socialiști, susținu că delegația engleză era îngrijorată de un zvon care circula la Foreign Office : personalități influente din jurul lui Grey, temîndu-se că protestele în favoarea neutralității puteau favoriza, în mod indirect, planurile războinice ale imperiilor centrale, îl sileau, așa se spunea, pe ministru să-și precizeze, în sfîrșit, poziția sau, cel puțin, să pună în vedere Germaniei că dacă, în eventualitatea unui conflict austro-rus, neutralitatea Angliei era de la sine înțeleasă, nu la fel s-ar petrece lucrurile în ipoteza unui război franco-german. Socialiștii englezi, credincioși față de neutralitate, se temeau ca Grey să nu cedeze acestei presiuni ; și asta, cu atît mai mult cu cît o declarație în sensul acesta n-ar mai fi fost dezaprobată astăzi de opinia publică din Anglia, așa cum s-ar fi întîmplat săptămîna trecută ; în adevăr, asprimea nemaipomenită a ultimatumului și faptul că Austria se încăpățînă să atace Serbia provocaseră dincolo de Canalul Mînecii o indignare generală.

Jacques, pe care călătoria îl obosise, urmărea discuțiile acestea fără prea multă atenție. Plăcerea pe care o simțise revăzîndu-și vechii prieteni dispărea mai repede decît ar fi vrut.

Se ridică și se apropie de masa unde micul Vanheede, Zelavski și Skada vorbeau cu voci coborîte.

— Astăzi, murmură albinosul cu glasul lui ca de flaut, trăim unul lîngă altul, fiecare pentru el, fără sentimentul mi-

lei... Iată ceea ce trebuie schimbat, Serghei. În inima oamenilor trebuie mai întîi să... Nu, înfrățirea nu-i un lucru care se face din afară, cu legi... Zîmbi o clipă ca unor îngeri nevăzuți, apoi continuă : Fără asta nu se poate realiza *socialismul*...

Nu-l zărise pe Jacques venind lîngă el. Cînd îl văzu, roși deodată și tăcu.

Skada rezemase de halba sa cu bere cîteva cărți fără scoarțe. (Avea întotdeauna buzunarele pline cu reviste, ziare și cărți.) Jacques privi distrat titlurile : Epictet... *Operele* lui Bakunin, tomul al IV-lea... Elisée Reclus : *Anarhia și biserica*...

Skada se aplecase spre Zelavski. Sub lentilele ochelarilor, groase de o jumătate de centimetru, ochii lui, grozav de măriți, țîșneau parcă din orbite ca niște ouă răscoapte.

— Eu nu sînt deloc nerăbdător, spuse el pe un ton plăcut, pieptănîndu-și cu unghiile părul creț și scurt, cu o mișcare regulată, de maniac. Eu nu pentru mine vreau revoluția. În douăzeci, în treizeci, poate în cincizeci de ani, ea va izbucni. Sînt sigur de asta și n-am nevoie de altceva decît să trăiesc, să activez...

În mijlocul sălii, Richardley începuse din nou să vorbească. Jacques asculta cu atenție. În dosul cuvintelor profetice ale lui Richardley, descifra ideile Pilotului :

— Războiul ar forța statele să-și resoarbă pasivul într-o acțiune de devalorizare. El le-ar grăbi falimentul. În același timp, el ar sărăci pe cei cu mici economii și ar aduce foarte repede mizeria generală. El ar asmuți împotriva sistemului capitalist o mulțime de victime noi, care s-ar îndrepta spre noi. El ar elimina în mod a-u-to-mat...

Mithoerg îl întrerupse. Boissonis, Quilleuf, Périnet începură să vorbească deodată.

Jacques nu-i mai asculta. „Oare eu m-am schimbat sau ei ?..." se întrebă el. Nu izbutea să înțeleagă motivul pentru care nu se simțea deloc mulțumit. „Amenințarea asta a războiului a găsit grupul nostru nepregătit... i-a zdruncinat unitatea... Fiecare a reacționat în felul lui, potrivit firii sale... Da, există o nevoie de acțiune generală, violentă, dar pe care nici unul din noi nu izbutește s-o satisfacă... Grupul nostru a rămas izolat, a ieșit parcă din centrul preocupărilor, fără cadre, fără disciplină... A cui e vina ? Poate a lui Meynestrel... Meynestrel m-așteaptă", își spuse el, uitîndu-se la ceas.

Se apropie de Alfreda, care ședea lîngă Paterson.

— Cu ce tramvai mă pot duce la hotelul tău ?

— Vino cu noi, spuse Paterson ridicîndu-se. Freda și cu mine te vom însoți o bucată de drum.

Tocmai avea întîlnire cu un socialist englez, prieten cu Keir-Hardie. Îl luă pe Jacques de braț și ieșiră din Taverna, urmați de Alfreda. Părea foarte nervos. Prietenul lui, Keir-Hardie, ziarist la Londra, îi vorbise de o anchetă ce trebuia făcută în Irlanda pentru unul din ziarele partidului. Dacă primea sarcina asta, Pat trebuia să ia vaporul a doua zi, în zori, spre Anglia. Perspectiva acestei călătorii îl tulbura ; de cinci ani de cînd se afla pe continent nu mai trecuse Canalul !

Soarele ardea cumplit ; pavajul dogorea. Nici o adiere nu înviora moleșeala care apăsa orașul. Fără haină, cu șapca lui cea mică pe cap și cu pipa în mînă, cu cămașa descheiată și cu picioarele lungi în pantalonii de flanelă, Paterson semăna mai mult ca oricînd cu un student de la Oxford aflat în călătorie.

Alfreda mergea alături de ei. Rochia ei de stambă albastră, decolorată de soare, căpătase culoarea gingașă a florii de in. Privindu-i buclele negre, nasul mic și puțin încrețit, ochii mari de păpușă, aerul ei plin de cuminție și brațele pe care și le legăna pe lîngă trup, ai fi luat-o drept o fetiță. Asculta fără să spună nimic, ca de obicei. Totuși, întrebă cu un glas care tremura ușor :

— Dacă pleci, cînd te întorci la Geneva ?

Chipul englezului se întunecă.

— Nu știu.

Alfreda păru că stă în cumpănă, își ridică privirea spre el și, coborîndu-și numaidecît pleoapele cu o mișcare repede, care făcu să-i tremure umbra genelor pe obraz, șopti :

— O să te mai întorci, Pat ?

— Da, spuse el cu vioiciune. Apoi, lăsînd brațul lui Jacques, se apropie de Alfreda și-și puse cu familiaritate mîna mare pe umărul ei. Da, draga mea... Ne-gre-șit !

Merseră o bucată de drum fără să vorbească.

Paterson își scoase pipa din gură și, din mers, îl privi cercetător pe Jacques, cu capul ușor dat pe spate, ca și cum ar fi avut în față nu un om, ci un obiect.

— Mă gîndesc la portretul tău, Thibault... Încă două ședințe... două ședințe scurte și l-aș fi terminat... Asupra tabloului ăstuia apasă un blestem, dragul meu !

Izbucni în rîs, rîsul lui tineresc. Și, cum treceau pe la o răscruce, se întoarse spre Jacques și-i arătă cu un gest copilăresc o casă mică și scundă, la un colț de străduță.

— Ia privește, aici locuiește tînărul William Stanley Paterson. *Bed-room*-ul meu e mare. Dacă vrei, dragul meu, pentru un pachet de tutun, îl împart cu tine !

Jacques nu-și oprise încă nicăieri o cameră. Zîmbi.

— Primesc.

— E la etajul întîi, uite, colo, unde-i fereastra deschisă... Camera numărul 2. O să ţii minte ?

Alfreda, oprindu-se în loc, cu ochii ridicaţi, privea spre fereastra lui Paterson.

— Acum trebuie să ne despărţim, spuse englezul. Vezi gara ? Strada unde locuieşte Pilotul este exact în spatele ei.

— Mă conduci pînă acolo ? o întrebă Jacques pe Alfreda, crezînd că merge şi ea, împreună cu el, acasă.

Ea tresări şi-l privi în faţă. Pupilele îi erau parcă dilatate de îndoială.

Urmă o clipă de tăcere.

— Nu. Acum du-te singur, spuse alene englezul. La revedere, dragul meu.

LI

În cursul ultimelor două săptămîni, Meynestrel repetase „Război războiului !" cu tot atîta înverşunare ca şi tovarăşii lui de la Local. Dar nimic nu izbutise să-i zdruncine convingerea că toate acţiunile pe care le întreprinsese Internaţionala n-aveau să poată împiedica războiul... „Războiul este necesar ca să se creeze, în sfîrşit, o situaţie cu adevărat revoluţionară, îi spunea ei Alfredei. Firește, nimeni nu poate spune că revoluţia se va naşte din situaţia aceasta sau dintr-un alt război de mai tîrziu, ori dintr-o altfel de criză. Asta depinde de foarte multe lucruri... Depinde mult de «primele victorii». Cine va fi cel dintîi învingător ? Blocul germanic ori blocul franco-rus ? Nu se poate prevedea... (Pentru noi nu asta e problema.) Pentru noi, tactica momentului este să acţionăm ca şi cum am fi siguri că putem transforma curînd războiul lor imperialist într-o revoluţie proletară... Să agravăm, prin toate mijloacele, situaţia prerevoluţionară actuală. Adică : să unim eforturile tuturor, să ajutăm agitaţia prin toate mijloacele, să stîrnim cît mai multe tulburări cu putinţă, să stînjenim cît mai mult intenţiile guvernelor." Iar în sinea lui gîndea : „Dar, bineînţeles, cu condiţia de a nu depăşi ţinta ; de a ne feri să manevrăm cu prea multă eficacitate, lucru care ar risca să întîrzie războiul..."

Cînd sosise la Bruxelles, îşi alesese anume o locuinţă cît mai departe de Taverna. Locuia în spatele Gării de Sud, într-o casă mică, în fundul curţii.

După ce stătuse două ceasuri, singur, în cameră, cu documentele Stolbach în faţă, nu se mai îndoi cîtuşi de puţin de complicitatea celor două state majore ale ţărilor germanice ;

avea dovezile aici, categorice !... Prada adusă de Jacques se compunea aproape exclusiv din notele luate, zi cu zi, de Stolbach în cursul convorbirilor pe care le avusese la Berlin cu șefii statului-major, în vederea redactării mesajelor trimise de el la Viena după fiecare convorbire. Notele acestea nu numai că aruncau o lumină puternică asupra stadiului tratativelor între cele două state-majore, dar, prin numeroase aluzii la trecutul apropiat, ele precizau și istoricul negocierilor între Viena și Berlin din săptămînile precedente. Revelațiile acestea retrospective erau de un foarte mare interes. Ele îi confirmau lui Meynestrel bănuielile lui Hosmer, socialistul vienez, care-i însărcinase pe Boehm și pe Jacques să i le comunice Pilotului la Geneva, la 12 iulie, și-i dădeau posibilitatea să reconstituie întreaga desfășurare a faptelor.

La abia cîteva zile după atentatul de la Sarajevo, Berchtold și Hötzendorf făcuseră tot ce putuseră ca să-l hotărască pe bătrînul împărat să profite de împrejurări, să mobilizeze imediat și să zdrobească Serbia cu armele. Dar Franz Joseph se împotrivise ; obiecta că o acțiune militară a Austriei s-ar lovi de opoziția *Kaiser*-ului. („Ah, ah, își spuse Meynestrel, ceea ce, în paranteză fie zis, dovedește că el întrevăzuse deja riscul unei intervenții a Rusiei și primejdia unui război general.") Ca să înfrîngă rezistența suveranului său, Berchtold avusese atunci ideea îndrăzneață de a-l trimite numaidecît la Berlin pe propriul său șef de cabinet, Alexander Hoyos, cu misiunea de a obține consimțămîntul Germaniei. Cum era de așteptat, Hoyos se izbise la început de împotrivirea *Kaiser*-ului și a cancelarului, care se temeau într-adevăr de reacția Rusiei, nefiind deloc dispuși să se lase tîrîți de Austria într-un război european. În acel moment, intrase în scenă partidul militar prusac. Hoyos găsise în el un auxiliar perfect pregătit și atotputernic. Statul major german, începînd încă din februarie 1913, nu ignora nimic despre pericolul slav, nici mașinațiile care se urzeau între Serbia și Rusia contra Austriei și, prin urmare, contra Germaniei. Bănuia chiar că Petersburgul ar fi avut o participare mai mult sau mai puțin directă, cu complicitatea Belgradului, la atentatul de la Sarajevo. Dar generalii germani considerau drept o axiomă că Rusia nu putea, în nici un caz, să accepte eventualitatea unui război imediat și că nu se va lăsa tîrîtă într-o aventură înainte de a mai trece încă cel puțin doi ani înainte de a-și fi terminat înarmarea. Îndemnați de Hoyos, șefii armatei germane izbutiseră să-i convingă pe Wilhelm al II-lea și pe Bethmann că, în situația de astăzi a Europei, îndărătnicia Rusiei de a dezlănțui un conflict general este un

risc destul de redus și că statele germane aveau acum un prilej unic de a-și afirma prestigiul, ba, chiar cu mare strălucire. Hoyos izbutise astfel să capete mînă liberă pentru Austria și să ducă la Viena făgăduiala că Germania își va sprijini aliata în toate revendicările ei. Lucrul acesta lămurea, în sfîrșit, politica de neînțeles din ultimele săptămîni a Austriei. Pe lîngă asta, el mai dovedea și faptul că, din chiar momentul acela, *Kaiser*-ul și cei din jurul lui admiseseră, mai mult ori mai puțin, dacă nu probabilitatea, în orice caz posibilitatea unui război general.

„Noroc că documentele astea sînt cunoscute numai de mine, își spuse Meynestrel. Și, cînd mă gîndesc că era cît pe-aci să-i chem aici pe Jacques și pe Richardley ca să-mi ajute."

Stătea în picioare, aplecat peste pat, unde desfăcuse documentele, așezîndu-le în grupuri mici, clasate sumar. Luă notele pe care le pusese în dreapta lui și care se refereau, toate, mai mult ori mai puțin, la trecut, la evenimentele de la începutul lui iulie, și le bagă într-un plic pe care-l lipi după ce scrise pe el : Numărul 1.

Apoi trase un scaun și se așeză.

„Ia să mai vedem o dată toate astea, își spuse, trăgînd mai aproape notele pe care le pusese grămadă, la stînga lui. Toate astea constituie misiunea amicului Stolbach... Pachetul de aici cuprinde planul de război al Austriei : strategie, amănunte tehnice. Nu mă pricep deloc. De pus în plicul Numărul 2... Bun ! Restul mă interesează... Notele sînt datate. Prin urmare, nu-i greu să reconstitui modul în care au urmat discuțiile. Scopul misiunii ? Privit în general, *a grăbi mobilizarea Germaniei*... Iată primele pagini... De cum a sosit la Berlin, întîlnirea cu Moltke... etc... Colonelul stăruie ca statul major german să-și grăbească pregătirile militare... Dar i se răspunde : «Cu neputință, cancelarul se împotrivește și *Kaiser*-ul îl susține !» Ei, drăcie ! De ce s-a opus Bethmann ?... El spune : «E prea devreme». Ia să-i vedem motivele... *Primo :* motive de politică internă ; fulgeră împotriva manifestațiilor populare, împotriva atacurilor lui *Vorwärts* etc.... Ah, ah ! E tare necăjit și încurcat, în fond, din pricina rezistenței energice a social-democrației... *Secundo :* motive de politică externă ; mai întîi : Germania să-și asigure aprobarea neutrilor, mai cu seamă a englezilor... Pe urmă, să aștepte ca rușii să devină tot mai amenințători, pentru că în ziua cînd guvernul imperial va avea în fața lui «o Rusie fățiș agresivă», va putea convinge Europa și în același timp pe socialiștii germani, că Germania se află în «legitimă apărare» și că este nevoită să mobilizeze fără voia ei, «din prudență»...

Bineînțeles ! Logică perfectă ! Care va fi tactica lui Stolbach și a generalilor germani ca să forțeze mîna lui Bethmann ?... Notele astea arată foarte limpede cum s-a născut combinația lor... E vorba, deci, de a sili Rusia, fără întîrziere, să comită față de Germania «un act care să poată fi apreciat ca *ostil*». De pildă, «s-o silească să mobilizeze», propune Stolbach în seara de 25. Cusut cu ață albă !... Propunere la care i se răspunde. «Într-adevăr ! Pentru asta este un mijloc bun, unul sigur, și care depinde de Austria : *mobilizarea armatei austriece.*» Generalii știu nu sînt chiar atît de proști pe cît se crede. Au înțeles foarte bine că dacă Franz Joseph ar decreta mobilizarea generală a armatei lui (ceea ce, notează aici Stolbach, «n-ar fi numai o amenințare împotriva micii Serbii, ci și o amenințare formală contra marii Rusii»), țarul n-ar mai avea ce face ; ar fi nevoit să răspundă tot cu mobilizarea generală. Și, în fața unei mobilizări generale a Rusiei, *Kaiser*-ul n-ar mai putea refuza să semneze decretul de mobilizare. Și, astfel, cancelarul n-ar mai avea ce să spună : fiindcă o mobilizare a Germaniei, motivată de-a dreptul de amenințarea categorică a unei invazii rusești, ar putea fi impusă lumii întregi ; atît în afară, cît și înăuntrul opiniei publice europene, precum și celei germane, care este de pe acum destul de îndîrjită împotriva Rusiei ; ar putea fi impusă, de asemenea, și social-democraților... Și ăsta este un lucru just. Sudekum și ciracii lui ne-au împuiat destul urechile, la toate congresele, cu primejdia rusească. Pînă și Bebel. Încă de la 1900 spunea că, în fața unei amenințări din partea Rusiei, el ar pune mîna pe pușcă !... De data asta, socialiștii n-ar mai avea ce face. Ar fi prinși în capcană !... În propria lor capcană. Ar fi cu neputință pentru ei, din punct de vedere social-democrat, cu neputință să nu colaboreze cu guvernul țării lor cînd acesta e gata să apere proletariatul german contra imperialismului căzăcesc !... Bine ticluit. Așadar, pe curînd o mobilizare generală a Austriei !... Și iată de ce, chiar la două zile după sosirea lui la Berlin, amicul Stolbach a expediat telegramă după telegramă lui Hötzendorf, în sensul ca Austria să meargă fățiș spre mobilizare *generală*... Bravo ! O capcană machiavelică, pe care generalii de la Berlin i-o întind Rusiei prin mijlocirea Austriei. Și, în timpul acesta, *Kaiser*-ul și cancelarul său își fumează liniștiți țigările, fără să bănuiască lovitura ce li se pregătește..."

Cu un gest care-i era obișnuit, Meynestrel își prinse obrazul între degetul mare și arătător și lăsă să-i alunece celelalte degete de-a lungul feței, pînă la vîrful ascuțit al bărbii.

„Perfect, perfect... Merg drept la țintă. Și în galop !"

Strînse repede notele împrăștiate pe cuvertură. Le închise într-un al treilea plic și repetă cu jumătate de glas : „Noroc că numai eu singur am luat cunoștință de toate astea !"

Se rezemă de speteaza scaunului, își încrucișă brațele și rămase cîtva timp nemișcat.

Documentele aduceau, evident, „un fapt nou", de o importanță enormă. Social-democrații germani, în afară de cîteva excepții, nu bănuiau existența acestei complicități între Viena și Berlin. Cei mai îndîrjiți adversari ai regimului imperial nu voiau să creadă, nici în ruptul capului că regimul acesta ar fi atît de nerod să riște pacea lumii și viitorul Europei ca să apere prestigiul Austriei ; ei acceptau, prin urmare, afirmațiile oficiale ; erau convinși că Wilhelmstrasse fusese „surprins" de ultimatumul Austriei ; că nu cunoscuse dinainte nici textul lui exact și nici chiar caracterul agresiv și că Germania căuta, de bună-credință, să se facă mijlocitoare între Austria și adversarii ei. Cei mai clarvăzători miroseau posibilitatea unei anumite înțelegeri între statele majore de la Viena și Berlin. (Haase, delegatul german la Bruxelles, pe care Meynestrel îl întîlnise în dimineața aceea, îi vorbise despre demersul pe care-l făcuse el, duminică, pe lîngă guvern, ca să-i reamintească în chip solemn, în numele partidului, că alianța germano-austriacă era riguros defensivă și se arăta cam îngrijorat de răspunsul pe care-l primise : „Dar dacă Rusia ar lua inițiativa unui *act ostil* împotriva aliatei noastre ?" Cu toate astea, pînă acum, Haase, el însuși, era foarte departe de a bănui că mobilizarea generală a Austriei era menită să fie un cîrlig de undiță bine pregătit, pe care partidul militar german voia să-l arunce Rusiei !) Dovada aceasta de netăgăduit a complicității pe care o dezvăluiau notele lui Stolbach putea deveni, prin urmare, dacă ar fi ajuns în mîinile șefilor social-democrați, o unealtă grozavă în lupta lor împotriva războiului. Ei ar fi întors numaidecît împotriva guvernului țării lor atacurile violente pe care le îndreptaseră pînă acum împotriva guvernului de la Viena.

„Un fel de mașină infernală, înzestrată cu o asemenea putere explozivă, își spunea Meynestrel, încît, pe legea mea, dacă ar fi bine folosită, efectul ei ar depăși toate prevederile... Da : se poate presupune orice, la rigoare chiar înlăturarea războiului !..."

Cîteva clipe și-l închipui pe *Kaiser* și pe cancelarul lui amenințați să vadă dovada asta dată în vileag sau folosită pentru o campanie de presă violentă, care ar putea să întoarcă împotriva guvernului Germaniei nu numai poporul german, dar și opinia publică mondială și, puși în fața acestei dileme,

sau să procedeze la arestarea tuturor șefilor socialiști, declarînd astfel război fățiș întregului proletariat german și Internaționalei europene (lucru aproape de neconceput), sau să capituleze în fața amenințărilor socialiștilor și să dea în grabă înapoi, refuzînd Austriei concursul făgăduit lui Hoyos. Atunci ? Atunci, lipsită de sprijinul Germaniei, Austria n-ar mai putea persevera, fără îndoială, în proiectele ei războinice și ar trebui să se mulțumească numai cu o tîrguială diplomatică... Toate planurile capitaliste de război ar putea fi deci răsturnate.

„E de văzut..." se îndoi Meynestrel.

Se ridică, făcu vreo cîțiva pași prin cameră, bău un pahar cu apă și se întoarse să se așeze din nou în fața documentelor.

„Și acum, Pilotule, să nu facem greșeli de tactică. Sînt două soluții : să lași mașina infernală să explodeze ori s-o ascunzi, s-o păstrezi pentru mai tîrziu... Prima ipoteză : îi dau hîrtiile astea unui Liebknecht, de pildă, și scandalul izbucnește. Aici sînt de luat în considerare două cazuri : scandalul nu împiedică războiul ori îl împiedică. Să presupunem că nu-l împiedică, ceea ce este probabil. Care-i folosul ? Evident, proletariatul ar pleca la război cu certitudinea că a fost înșelat... Propagandă bună pentru războiul civil... Da, dar vîntul bate în direcție opusă ; de pe acum există peste tot o «mentalitate de război». Lucrul te izbește, aici, la Bruxelles... Se pune chiar întrebarea dacă, astăzi, toți șefii social-democrației ar fi de acord să lăsăm bomba să explodeze. Nu-i sigur... Să admitem, totuși, că se publică documentele în *Vorwärts*. Ziarul ar fi suprimat, guvernul ar dezminți faptele cu nerușinare, iar în Germania domnește o asemenea stare de spirit, încît pînă la urmă aceste dezmințiri ar avea, fără îndoială, mai multă greutate decît acuzațiile noastre... Să presupunem acum, contrar aparențelor, că Liebknecht, făcînd caz de indignarea poporului și de dezaprobarea universală, l-ar sili pe *Kaiser* să dea înapoi și ar izbuti să împiedice războiul. Vezi bine, forța Internaționalei și conștiința revoluționară a maselor ar crește... Da, dar... să împiedicăm războiul ?..."

Rămase cîteva clipe încremenit, gîndindu-se la gravitatea răspunderii pe care trebuia să și-o ia.

„Asta, nu ! spuse el cu jumătate de glas. Asta, nu ! Chiar de n-ar fi decît o singură posibilitate dintr-o sută să se împiedice războiul, nu trebuie să riscăm."

Se mai gîndi cîteva clipe cu încordare.

„Nu, nu... Oricum ai întoarce-o... În momentul ăsta nu-i decît o soluție : să ascunzi mașina infernală !"

Se aplecă și, cu o mișcare hotărîtă, scoase o valiză mică de sub pat.

„Să ascund hîrtiile astea. Să nu vorbesc nimănui de ele... Să aștept ceasul potrivit."

Ceasul la care se gîndea era acela cînd demoralizarea avea să cuprindă masele mobilizate și cînd, pentru a grăbi demoralizarea asta, pentru a turna benzină pe foc, n-ar avea decît să dea această mare lovitură : dezvăluirea faptelor care dovedesc în mod categoric mașinațiile guvernelor.

Un zîmbet ușor, ciudat, ca de posedat, i se întipări pe față.

„De cît de puțin atîrnă totul ! Războiul, revoluția depind, poate, într-o oarecare măsură de aceste trei plicuri..."

Le luă în mînă și le cîntări cu o mișcare mașinală.

Cineva bătu în ușă.

— Tu ești, Freda ?

— Nu. Thibault.

— Ah !

Vîrî repede plicurile în valiză și o încuie înainte de a deschide ușa.

Prima mișcare, instinctivă, a lui Jacques fu să-și rotească privirea peste neorînduiala din cameră, căutînd cu ochii documentele.

— Freda n-a venit cu tine ? întrebă Meynestrel contrariat, aproape îngrijorat, sentiment pe care și-l stăpîni însă repede. Nu te poftesc să șezi, vorbi apoi glumind, arătînd cu mîna talmeș-balmeșul de veșminte femeiești aruncate grămadă pe cele două scaune din odaie. De altfel, tocmai mă pregăteam să ies. Aș vrea să văd ce fac *ei* la Maison du Peuple...

— Și... documentele alea ? întrebă Jacques.

În timp ce vorbea, Pilotul împinse valiza sub pat.

— Cred că Trauttenbach s-a ostenit degeaba, spuse Meynestrel liniștit. Și tu, la fel...

— Adevărat ?

Jacques era mai mult contrariat decît necăjit. Nici o clipă nu-i trecuse prin minte că hîrtiile acelea s-ar fi putut să nu prezinte interes. Renunță să mai pună și alte întrebări. Se încumetă totuși :

— Ce ai făcut cu ele ? (Meynestrel arătă valiza cu piciorul.) Credeam că intenționai să le comunici astă-seară celor din birou. Lui Vandervelde, lui Jaurès...

Pilotul surîse moale, un surîs mai mult din ochi decît din buze, și pe fața lui, ca de mort, surîsul acesta era atît de lucid și totodată atît de neomenesc, încît Jacques își plecă privirea.

— Lui Jaurès ? Lui Vandervelde ? răspunse Meynestrel cu glasul său ascuțit. N-ar găsi în ele material nici măcar pentru un discurs ! Văzînd dezamăgirea lui Jacques, renunță la tonul sarcastic și adăugă : Am să pun, bineînțeles, notele astea, mai amănunțit, la Geneva. Dar, la prima vedere, nu, nu conțin nimic nou : amănunte de ordin strategic, cifre privind efectivele militare... Nimic ce-ar putea fi de folos în momentul de față.

Își puse haina și-și luă pălăria.

— Vii cu mine ? Mergem încet și vorbim pe drum. Ce căldură ! Am să-mi aduc mereu aminte cum arată Bruxelles-ul în luna lui iulie !... Unde o fi Alfreda ? Îmi spusese că vine să mă ia... Treci, te urmez.

Pe drum îl întrebă pe Jacques despre evenimentele petrecute la Paris în timpul șederii lui acolo și nu mai suflă un cuvînt despre documente.

Își tîra laba piciorului mai rău ca de obicei. Se scuză cu bruscheță. În timpul verii, mai cu seamă după o perioadă de oboseală, mușchii piciorului îl dureau cîteodată tot atît de tare ca imediat după accidentul lui de aviație.

— Sînt, cum s-ar zice, „invalid de război", observă el. Asta o să fie în curînd foarte onorabil.

În apropiere de Maison du Peuple, pe cînd Jacques se pregătea să se despartă de el, îl prinse brusc de braț :

— Dar tu ?... Ce-i cu tine, băiete dragă ?

— Cum ce-i cu mine ?

— Te găsesc schimbat. Nu știu cum să spun... Foarte schimbat.

Îl privea drept, cu ochii lui aspri, negri, pătrunzători.

Imaginea lui Jenny pluti cîteva clipe în fața ochilor lui Jacques. Roși. Nu putea suferi să mintă, dar nici să dea explicații despre viața lui particulară. Zîmbi tainic și își întoarse capul.

— La revedere, spuse Pilotul fără să mai stăruie. Cinez cu Freda la Tavernă, înainte de miting. Îți păstrăm un loc lîngă noi.

LII

Cele cinci mii de locuri ale circului Royal erau ocupate toate încă de la ora opt. Ba, mai mult, și intervalele erau

pline de manifestanți care stăteau în picioare, iar afară, pe străzile strîmte din jurul circului, se înghesuia o mulțime fremătătoare, pe care militanții entuziaști o evaluau de pe acum la cinci sau șase mii de oameni.

Jacques și prietenii lui abia izbutiră să-și facă drum și să pătrundă în sală...

„Șefii", reținuți la Maison du Peuple, unde Biroul internațional își continua ședința, nu veniseră încă. Se zvonea că ședința era furtunoasă, că se va prelungi, fără îndoială, pînă tîrziu. Keir-Hardie și Vaillant stăruiau din toate puterile să obțină de la toți delegații prezenți adeziunea la principiul grevei generale preventive și angajamentul categoric, în numele partidului lor, de a activa în țările respective pentru pregătirea acestei greve, astfel ca Internaționala să se poată opune proiectelor războinice ale guvernelor chiar dacă războiul va fi declarat. Jaurès susținuse cu energie propunerile acestea și discuțiile continuau cu îndîrjire de dimineață. Unii admiteau, e drept, principiul grevei în cazul unui război ofensiv ; dar, pe de altă parte, în cazul unui război defensiv — cînd o țară paralizată de grevă ar fi sortită să fie invadată de agresor —, susțineau că un popor atacat are dreptul și datoria de a se apăra cu armele. Cei mai mulți dintre germani, precum și mulți belgieni și francezi gîndeau așa și se mărgineau să caute o definiție limpede, de neatacat, a statului agresor. Ceilalți, sprijinindu-se pe exemplele din istorie și găsind un argument convingător în notele tendențioase care apăruseră zilele acestea în presa franceză, germană sau rusă, denunțau mitul războaielor de legitimă apărare. „Un guvern, spuneau ei, hotărît să antreneze poporul țării lui în război, găsește totdeauna un subterfugiu ca să fie atacat sau ca să pară că este atacat ; dacă e vorba să se dejoace manevra aceasta, este neapărat necesar ca principiul grevei preventive să fie dinainte proclamat, în așa fel încît să constituie un răspuns automat la orice amenințare cu războiul ; este neapărat necesar ca principiul acesta să fie admis chiar de pe acum, în unanimitate și fără ocolișuri, de către șefii socialiști din toate țările, pentru ca rezistența asta colectivă, singura eficace — rezistența prin încetarea generală a muncii — să poată fi dezlănțuită, în momentul primejdiei, *peste tot* și *în același timp.*" Nu se cunoștea încă rezultatul acestei dezbateri, în care se hotăra, poate, soarta de mîine a Europei.

Jacques simți că-l ia cineva de cot. Era Saffrio, care reușise să se strecoare pînă la el.

— Vreau să-ți spun de grozav de frumoasa scrisoare primită de Palazzolo, de la Mussolini, îi zise, scoțînd de sub

cămașă cîteva foi de hîrtie îndoite cu grijă. Am copiat ce era mai frumos... Și Richardley a tradus cu îndemînare, pentru *Fanal*. Ai să vezi...

Hărmălaia era atît de mare că Jacques trebui aproape să-și lipească urechea de buzele lui Saffrio.

— Ascultă... Întîi asta: „În război, burghezia împinge proletariatul în fața unei alegeri tragice: să se revolte sau să ia parte la măcel. Revolta va fi repede înecată în sînge; măcelul se ascunde în spatele unor cuvinte mari ca Datorie, Patrie"... Asculți? Benito mai scrie: „Războiul între națiuni este cea mai sîngeroasă formă a colaborării de clasă. Burghezia este satisfăcută cînd poate zdrobi proletariatul pe altarul Patriei"... Și mai departe... „Internaționala este rezultatul inevitabil al evenimentelor viitoare..." „Da", încheie el cu o voce vibrantă. Spune corect ! *Internaționala* este scopul ! Vezi și tu : *Internaționala* e deja destul de puternică pentru a salva popoare ! Vezi în seara asta, aici ! Unirea proletarilor este pacea lumii !"

Se calmă. Ochii îi străluceau. Continua să vorbească, dar vacarmul tot mai mare îl împiedica pe Jacques să-i înțeleagă cuvintele.

Mulțimea, îngrămădită în arena înăbușitoare, începea să-și piardă răbdarea. Ca s-o domolească, militanții belgieni avură ideea să intoneze cîntecul lor, *Proletari, uniți-vă,* pe care numaidecît toți începură să-l cînte într-un singur glas. Mai întîi timid, apoi sprijinindu-se pe vocea celor de-alături, fiecare glas se întări încetul cu încetul ; și nu numai fiecare glas, ci și fiecare inimă. Cîntecul acesta crea o legătură, devenea un simbol sonor, concret de solidaritate. Cînd delegații, atît de mult așteptați, apărură, în sfîrșit, pe scările circului, întreaga sală se ridică în picioare și izbucniră strigăte prelungi, strigăte voioase, familiare, pline de încredere. Și, spontan, fără să se fi dat nici un cuvînt de ordine, *Internaționala* izbucni din toate piepturile, acoperind tumultul ovațiilor. Apoi, la un semn al lui Vandervelde, care prezida, cîntecul încetă, cu părere de rău parcă. Și, în timp ce liniștea se restabilea încetul cu încetul, capetele tuturor se întoarseră spre grupul șefilor. Diferitele ziare ale partidului le popularizaseră chipurile. Oamenii îi priveau, le șopteau numele. Nici o țară nu era lipsă la apel. În momentul acesta de mare îngrijorare pentru soarta continentului, întreaga Europă muncitoare era acolo, reprezentată pe această mică estradă spre care erau ațintite zeci de mii de priviri încărcate de aceeași îndîrjită speranță.

Încrederea aceasta colectivă fu şi mai mare cînd Vandervelde anunţă că, la propunerea partidului german, biroul hotărîse ca faimosul congres socialist internaţional, convocat mai înainte la Viena, la data de 23 august, să se întrunească la Paris, şi chiar mai repede, la data de 9 august. În numele partidului francez, Jaurès şi Guesde primiseră responsabilitatea organizării şi, făcînd apel la zelul tuturor, proiectau să dea acestei manifestaţii, a cărei deviză era : „Războiul şi proletariatul", o amploare cu totul deosebită.

— În clipa cînd două popoare mari sînt pe punctul de a fi aruncate unul împotriva altuia, spuse Vandervelde, nu este un lucru obişnuit să vezi că reprezentanţii sindicatelor şi ai grupărilor muncitoreşti ale uneia din aceste două ţări, care i-a ales cu mai mult de patru milioane de voturi, vin pe teritoriul naţiunii zis inamică pentru a fraterniza şi a-şi proclama voinţa lor de a menţine pacea între popoare !

Haase, deputat socialist din Reichstag, se ridică în mijlocul aplauzelor. Cuvîntarea lui curajoasă nu lăsa nici cea mai mică îndoială asupra sincerităţii colaborării între social-democraţi :

— Ultimatumul Austriei a fost o adevărată provocare... Austria a dorit războiul.. Ea pare că se bizuie pe sprijinul Germaniei... Dar socialismul german nu admite ca proletariatul să fie angajat prin tratate secrete... Proletariatul german declară că Germania nu trebuie să intervină, chiar dacă Rusia ar intra în conflict !

Fiecare frază era întreruptă de aclamaţii. Felul solemn în care fusese făcută această declaraţie era o uşurare pentru toţi.

— Adversarii noştri să bage bine de seamă ! rosti el în încheiere. A devenit posibil ca popoarele, sătule de atîta mizerie şi oprimare, să se trezească, în sfîrşit, pentru a întemeia societatea socialistă !

Italianul Morgari, englezul Keir-Hardie, rusul Rubanovici luară cuvîntul, rînd pe rînd. Europa proletară veştejea într-un singur glas imperialismul primejdios al guvernelor Marilor Puteri şi cerea să se facă toate concesiile necesare pentru menţinerea păcii.

Cînd Jaurès, la rîndul lui, înaintă spre tribună, pentru a lua cuvîntul, ovaţiile deveniră şi mai răsunătoare.

Mersul îi era mai greoi ca oricînd. Ziua asta îl sleise de puteri. Îşi adună umerii ; părul, năclăit de sudoare, îi cădea în şuviţe pe fruntea îngustă. Sui agale treptele şi se opri în faţa publicului, cu trupul lui masiv bine proptit pe picioare. Părea un uriaş care-şi întinde spatele şi se încordează din

toate puterile, înfigîndu-se în pămînt, pentru a pune stavilă lanțului de catastrofe.

Strigă :

— *Cetățeni !*

Glasul lui, printr-un fel de miracol firesc ce se repeta ori de cîte ori se ridica la tribună, acoperi dintr-o dată miile de ovații. Se făcu o tăcere religioasă : tăcerea unei păduri înaintea furtunii.

O clipă păru că se reculege ; își strînse pumnii și, cu un gest brusc, își duse brațele scurte la piept. („Seamănă cu o focă încruntată, care predică", observă Paterson, fără nici un respect.) Începu să vorbească fără grabă, fără violență, fără eforturi vizibile. Dar, chiar de la primele cuvinte, glasul lui, vibrînd ca un clopot de bronz care începe să sune, cuceri spațiul și sala răsună deodată ca o clopotniță.

Jacques, aplecat înainte, cu bărbia în pumni, cu ochii țintă la chipul avîntat al lui Jaurès, nu pierdea nici o silabă. Jaurès nu spunea nimic nou. Denunța, încă o dată, primejdia politicii de cucerire și de prestigiu, slăbiciunea diplomaților, demența patriotică a șovinilor, ororile războiului. Raționamentele lui erau simple, vocabularul, destul de redus, dar cuvintele electrizau masa de oameni în mijlocul căreia se afla Jacques, făcînd-o, asemenea unui curent de înaltă tensiune, să vibreze la comanda vorbitorului, să freamăte de fraternitate și mînie, de indignare și nădejde, ca o imensă harpă atinsă de vînt. De unde pornea forța asta de a vrăji a lui Jaurès ? Din glasul lui puternic, care se înălța și se revărsa în valuri largi pe deasupra acestor mii de chipuri încordate ? Din dragostea lui de oameni ? Din lirismul lui lăuntric ? Din sufletul lui simfonic, în care totul se armoniza ca prin minune ? Din talentul lui de a folosi cu patos cuvintele și simțul precis al acțiunii, din luciditatea istoricului și reveria poetului, din pasiunea pentru ordine și voința revoluționară ? În seara aceea, încrederea dîrză ce-l pătrundea pe fiecare ascultător pînă în cele mai intime fibre ale ființei lui emana mai mult decît oricînd din frazele, din glasul, din poziția aceea neclintită pe care o luase oratorul : siguranța izbînzii apropiate ; siguranța că împotrivirea popoarelor făcea, chiar de pe acum, guvernele să ezite și că forțele hidoase ale războiului nu vor putea învinge forțele păcii.

Cînd, după o perorație patetică, părăsi, în sfîrșit, tribuna, încordat, ud leoarcă de sudoare, stăpînit parcă de un delir sacru, întreaga sală îl aclamă în picioare. Ropotele de aplauze, tropăiturile inundară sala cu o larmă asurzitoare, ce se prelungi timp de cîteva minute, ca ecoul tunetului în văile

unui munte. Brațe întinse agitau frenetic prin aer pălării, batiste, ziare, bastoane. Era ca o pădure în vijelie. În asemenea momente de paroxism ar fi fost de-ajuns ca Jaurès să scoată un strigăt, să facă un gest cu mîna, pentru ca această mulțime fanatizată să-l urmeze cu orbire la asaltul tuturor bastiliilor.

Pe nesimțite, tumultul de acolo căpătă un fel de cadență, deveni ritm. Ca să scape de sub greutatea care le apăsa, toate piepturile acestea gîfîitoare se avîntară iarăși în muzică, în cîntec:

„Sculați, voi, oropsiți ai soartei !..." Și, afară, miile de manifestanți care nu putuseră intra în sală și care întesau toate străzile din împrejurimi reluară, în ciuda desfășurării de forțe polițienești, refrenul Internaționalei: „Sculați, voi, oropsiți ai soartei ! Să-nceapă al lumii vechi apus !"

LIII

Publicul dădea năvală spre ieșiri. Jacques, luat aproape pe sus, aruncat cînd într-o parte, cînd într-alta, îl ocrotea pe micul Vanheede, care se agăța de el ca un om gata să se înece, fără a pierde din ochi grupul format de Meynestrel, Mithoerg, Richardley, Saffrio, Zelavski, Paterson și Alfreda, aflați la cîțiva metri de el. Împingîndu-l pe albinos înaintea lui și folosindu-se de cel mai mic vîrtej ce-l apropia de prietenii săi, izbuti să străbată, puțin cîte puțin, mica distanță care-i despărțea. Abia atunci se lăsă dus, laolaltă cu ceilalți, de curentul care-l mîna spre ieșire.

Strigăte ascuțite: „Jos războiul !" „Trăiască socialismul !" „Trăiască pacea !" se amestecau cu *Internaționala,* aci cîntată cu puteri de fanfară, aci unduind în surdină.

— Vino, fetițo, o să te pierzi ! strigă Meynestrel.

Dar Alfreda nu-l auzea. Încleștată de brațul lui Paterson, voia să vadă cu tot dinadinsul ce se întîmpla în rîndurile din față ale manifestanților.

— Stai puțin, draga mea... murmură englezul.

Își împreună solid degetele de la amîndouă mîinile, vîrîndu-le unele în altele, și, aplecîndu-se, îi făcu Alfredei o scară ca de șa, în care ea izbuti să-și pună piciorul.

— Hop !

Paterson se îndreptă apoi dintr-o zvîcnire a trunchiului și o ridică deasupra mării de capete. Freda rîdea. Ca să-și păstreze echilibrul, își lipea trupul de pieptul englezului. În seara aceea, ochii ei mari de păpușă, larg deschiși, străluceau învăpăiați de un foc sălbatic.

— Nu văd nimic, spuse cu un glas moale, extaziat. Nimic, decît o pădure de drapele.

Nu se grăbea deloc să coboare. Paterson, căruia poala rochiei ei îi căzuse peste ochi, înainta, împiedicîndu-se la fiecare pas. Se pomeniră cu toţii afară, fără să ştie cum.

În stradă, îmbulzeala era şi mai mare decît în sală, iar larma era atît de neîntreruptă şi de asurzitoare, încît aproape nu mai auzea nimeni. După ce bătu cîteva minute pămîntul loc, masa de oameni păru că porneşte într-o direcţie precisă, se uni, rupse cordoanele poliţiei şi, înghiţindu-i în trecerea sa pe curioşii îngrămădiţi pe trotuare, începu să se scurgă încet, în noapte.

— Unde ne duc ? întrebă Jacques.

— *Zusammen marschieren, Kamm'rad !*[1] strigă Mithoerg, ai cărui obraji erau moi, roşii şi umflaţi, de parcă ar fi fost opăriţi.

— Cred că o să se manifesteze în faţa ministerelor, spuse Richardley.

— *Keinen Krieg ! Friede ! Friede !*[2] urlă Mithoerg.

Iar Zelavski cînta din gît :

— *Daloi vainu ! Mir ! Mir !*[3]

— Unde-o fi Freda ? se întrebă Meynestrel.

Jacques se întoarse s-o caute din ochi. În spatele lui, Richardley mergea cu capul sus, cu veşnicul lui zîmbet pe buze, zîmbetul lui îndrăzneţ. Urma Vanheede, între Mithoerg şi Zelavski. Albinosul se sprijinea cu coatele de braţele celor doi tovarăşi : părea purtat pe sus de ei. Nu striga, ci îşi ridicase doar spre cer masca străvezie a chipului său, cu ochii pe jumătate închişi, cu o expresie de durere şi de extaz. Mai în urmă, veneau Alfreda şi Paterson. Jacques nu le văzu decît feţele, dar atît de aproape una de alta, încît trupurile lor păreau înlănţuite.

— Ei, dar unde-o fi Freda ? repetă Pilotul, foarte îngrijorat. Părea un orb care şi-a pierdut cîinele.

Era o noapte caldă de vară, întunecată şi adîncă. Faţadele şi vitrinele erau luminate puternic. Pe la ferestre atîrnau ciorchini de trupuri negre. La încrucişarea arterelor principale, şiruri de tramvaie goale, cu luminile stinse, se aliniau pe şine ca nişte şiraguri de mătănii. Valuri de pietoni se revărsau de pe străzi, îngroşînd fără încetare fluviul curgător

---

1 Să mergem împreună, tovarăşe !

2 Jos războiul ! Pace ! Pace !

3 Jos războiul ! Pace ! Pace !

de oameni. Majoritatea manifestanților erau muncitori din oraș și din suburbii. Acestora li se adăugau militanții veniți de pretutindeni, din Anvers, din Gand, din Liège, din Namur, din toate centrele miniere, ca să se alăture socialiștilor bruxellezi și delegaților străini: în seara asta, Bruxellesul părea capitala europeană a păcii.

„Admirabil! își spuse Jacques. Pacea e salvată! Nici o putere din lume nu va izbuti să rupă stăvilarul acesta! Dacă mulțimea asta vrea, nu va fi război!"

Poliția, neputincioasă, se mulțumea să apere palatul regal, parcul și ministerele, înconjurate cu cîte patru cordoane de jandarmi, pe lîngă care coloana trecu fără a se opri, pentru a ajunge în Place Royale, de unde avea să coboare spre centrul orașului. Trecînd prin fața palatelor, solemne și mute, miile de glasuri scandau cu același avînt: „Trăiască socialismul!" „Jos războiul!"

În frunte, grupuri mai liniștite păseau cu mîndrie în umbra drapelelor. Ceilalți manifestanți îi urmau în dezordine, alcătuind un fel de chermesă curgătoare și tumultuoasă. Femeile se agățau de brațele bărbaților, copiii, cocoțați pe umerii părinților, căscau ochii, vrăjiți. Toți erau conștienți că reprezintă o părticică din marea forță a proletariatului. Cu chipurile încordate, cu privirile fixe, mergeau aproape fără să-și vorbească; iar cînd se opreau, continuau să bată pasul pe loc, în cadență. Frunțile descoperite luceau sub globurile lămpilor electrice. Pe toate fețele acestea, îmbătate de o mare încredere și asprite de o voință unică, se citea convingerea că, în seara asta, lupta împotriva guvernelor era cîștigată. Și, pe deasupra acestui flux năvalnic, *Internaționala*, cîntată cu un singur glas, răsunător și neîntrerupt, își desfășura acordurile într-o cadență puternică de ciocan, ca o pulsație a tuturor inimilor.

De mai multe ori, lui Jacques i se păru că Meynestrel încerca să se apropie de el, ca și cum ar fi vrut să-i vorbească; dar fiecare încercare îi era zădărnicită de valul mulțimii sau de o nouă creștere a tumultului.

— În sfîrșit, iat-o, *acțiunea maselor!* îi strigă Jacques. Se silea să surîdă, cu un fel de îngăduință față de oameni; dar în ochii lui scînteia aceeași bucurie înfrigurată care mocnea în toate privirile.

Pilotul nu răspunse. Avea o căutătură aspră și în colțul gurii îi stăruia o cută amară, a cărei pricină Jacques nu o înțelegea.

În fața lor, un val fremătător clătina tot convoiul de oameni. De bună seamă, capul coloanei se lovise de un obsta-

col. Ridicîndu-se în vîrfurile picioarelor, ca să vadă din ce pricină se produsese poticnirea aceasta, Jacques auzi alături de el glasul Pilotului ; cîteva cuvinte zvîrlite repede, cu un accent de falset, dureroase :

— Băiete dragă, mi se pare că astă-seară Freda nu...

Restul frazei se pierdu în vuietul străzii. Jacques se întoarse uimit. I se păruse că a auzit : „...nu se va mai întoarce la hotel".

Privirile li se încrucișară. Chipul Pilotului era în umbră : ochii lui negri, lipsiți de expresie, ca niște ochi de pisică, ardeau cu o fosforescență sălbatică.

În clipa aceea, un vîrtej puternic îi smulse din nou, luîndu-i pe sus.

La încrucișarea cu Boulevard du Midi, un grup mic de naționaliști, care se adunaseră în grabă în jurul unui drapel, se încumetaseră să taie drumul mulțimii. Se produse o scurtă încăierare, care nu-i împiedică pe manifestanți să-și continue drumul. Dar oprirea și învălmășeala îl despărțiră pe Jacques de Meynestrel și de prietenii lui.

Împins spre dreapta, se pomeni blocat, lipit de zidurile caselor, în vreme ce, în centru, sub presiunea celor din spate, se producea un curent puternic, care împingea grupul lui Meynestrel înainte. Și deodată, din locul unde era imobilizat, zări la cîțiva metri de el chipul lui Paterson. Englezul era tot cu Alfreda. Trecură fără să-l vadă. Jacques avu însă răgazul să-i privească. Părea alții... Penumbra, accentuîndu-i reliefurile trăsăturilor, sculpta într-un chip ciudat fața lui Paterson. Ochii lui, de obicei vioi și surîzători, aveau acum o lucire fixă, un fel de nebunie, de cruzime. Figura Alfredei era și ea tot atît de schimbată : ceva mistuitor, aprig, ceva de o senzualitate aproape nerușinată îi modifica liniile feței, făcîndu-le să pară vulgare ; ai fi zis că e un chip de femeie pierdută, pierdută și beată. Își rezemase tîmpla de umărul lui Pat. Își ținea gura deschisă ; cînta *Internaționala* cu glas răgușit și sacadat. Părea că-și sărbătorește propria izbîndă, eliberarea, triumful instinctului... Jacques își aminti cuvintele lui Meynestrel : „Mi se pare că astă-seară Freda nu se va mai întoarce..."

Fu cuprins de teamă ; și fără să știe ce anume le va spune, încercă să se strecoare prin mulțime, ca să-i ajungă. Strigă : „Pat !" Dar era prizonierul mulțimii, care-l împingea din toate părțile. După cîteva încercări zadarnice, fu nevoit să renunțe. Îi mai urmări cu ochii cîtva timp, apoi îi pierdu

complet din vedere și se lăsă tîrît de valul care îl ducea înainte.

Atunci, rămas singur, căzu pradă fenomenului aceluia magic al contagiunii colective. Nu-și mai dădea seama nici de timp, nici de loc : conștiința individuală îi pieri fără urmă. Era ca o obscură, ca o letargică întoarcere spre marea obîrșie comună. Absorbit, contopit cu mulțimea asta mișcătoare, frățească, se simți ca desprins din el însuși. În străfundurile ființei lui, asemenea unui izvor cald care nu are puterea să răzbată pînă la suprafață, mai păstra încă, de bună seamă, conștiința confuză că face parte dintr-un tot, dintr-un tot care era numărul, adevărul, forța ; dar acum nu se mai gîndea la asta. Mergea înainte, fără să cugete la nimic, pradă unei beții ușoare, odihnitoare, ca un somn.

Starea asta plăcută se prelungi o oră, poate și mai mult. Lovindu-se cu piciorul de o margine a trotuarului, se trezi din vrajă. Își dădu deodată seama că e obosit.

Coloana, prinsă între fațadele întunecate ale clădirilor ca între niște diguri, înainta mereu, alunecînd încet, cu o presiune de nestăvilit. Spre coada cortegiului, cîntecele aproape încetaseră. Din cînd în cînd, cîte un om își dezlega băierile pieptului, strigînd cu o putere sălbatică : „Trăiască pacea ! Trăiască Internaționala !" și strigătul acesta, întocmai ca și cîntatul cocoșului în zori, trezea alte strigăte, într-o parte sau într-alta. Apoi se făcea iar liniște și, timp de cîteva minute, nu se mai auzea decît o gîfîială surdă, un tropăit înfundat :

Se zbătu ca să ajungă la margine, să se apropie de ziduri. Se lăsă dus de val de-a lungul șirurilor de prăvălii închise, pîndind un moment prielnic ca să iasă din mulțime. Ajunse în dreptul unei străduțe, pe unde ar fi putut să-și facă drum. Era plină de lume din cartier, care se îngrămădise acolo ca să privească manifestația. Izbuti să se strecoare și să ajungă într-un spațiu liber, lîngă o cișmea construită în firida unui zid. Apa curgea, proaspătă și limpede, clipocind prietenos. Jacques bău, își udă fruntea și mîinile, așteptă un minut, să-și recapete respirația. Deasupra lui, bolta cerului de vară scînteia aprinsă. Își aminti de încăierările de alaltăieri, de la Paris, de cele de ieri, de la Berlin. În toate orașele Europei popoarele se răsculau cu aceeași violență împotriva jertfei zadarnice. Peste tot, la Viena, pe Ringstrasse, la Londra, în Trafalgar Square, la Petersburg, pe Nevski Prospekt, unde

cazacii cu săbiile scoase şarjau pretutindeni se înălţa acelaşi strigăt : *„Friede !*[1] *Peace !*[2] *Mir !*[3]“ Pe deasupra graniţelor, mîinile tuturor muncitorilor se întindeau şi se uneau ; şi în toată Europa se auzea izbucnind acelaşi strigăt prelung. Cum să te mai îndoieşti de viitor ? Mîine, omenirea, izbăvită de această mare îngrijorare, va putea să lupte iar, să-şi făurească o soartă mai bună...

Viitorul !... Jenny !...

Imaginea fetei îi răsări din nou în minte, brusc, copleşitoare, înlocuind exaltarea violentă din seara asta cu o deznădăjduită nevoie de duioşie, de dulce alinare.

Se ridică şi porni prin noapte.

Să doarmă... Numai asta dorea. Oriunde, pe prima bancă ce i-ar ieşi în cale... Încercă să se orienteze în zona aceasta a oraşului pe care n-o cunoştea. Şi se pomeni deodată într-o piaţă pustie, prin care îşi aduse aminte că trecuse azi după-amiază, cu Paterson şi Alfreda. Curaj... Hotelul unde trăsese englezul trebuie să fie pe aici, pe aproape.

Îl găsi, într-adevăr, fără multă greutate.

Abia avu puterea să-şi scoată ghetele, haina şi gulerul şi se aruncă în pat, pe jumătate îmbrăcat.

LIV

Cînd deschise ochii, încăperea era scăldată în lumină. Îi trebuiră cîteva secunde pînă să se trezească de-a binelea. Zări spatele unui bărbat care stătea în genunchi în colţul camerei. Paterson... Englezul strîngea la repezeală nişte haine, pe care le înfunda într-un geamantan deschis pe duşumea. Pleca, oare, aşa de repede ? Ce oră putea fi ?

— Tu eşti, Pat ?

Fără să răspundă, Paterson închise geamantanul, îl duse lîngă uşă şi se apropie de pat. Era palid şi avea o privire necruţătoare.

— O iau cu mine ! spuse el repezit.

În glasul lui se simţea un fel de ameninţare.

Jacques îl privi uluit, cu ochii umflaţi de somn.

— *Hush !* Taci ! bîigui Paterson, deşi Jacques nici nu-şi mişcase buzele. Gata... Asta e ! Şi nimeni nu se poate împotrivi !

---

1 Pace !
2 Pace !
3 Pace !

Jacques înțelese numaidecît. Îl privea pe englez cu expresia unui copil trezit dintr-un vis groaznic.

— E jos, într-un taxi. Și-i foarte hotărîtă. Eu, la fel. Lui nu i-a spus nimic... Îi pare rău de el, dar nu vrea să-i spună nimic; nici n-a vrut să-și ia măcar lucrurile pe care le are la el. Plecăm. N-o să-l mai revadă. Primul tren spre Ostende. Mîine seară, la Londra. Totul s-a sfîrșit ! Nimeni nu se mai poate împotrivi !

Jacques se ridică într-o rînă ; stătea cu capul rezemat de tăblia patului și nu spunea nimic. „Are o mutră de ucigaș", își zise.

— Eu... de luni de zile, urmă Paterson, stînd nemișcat sub lampa din plafon. Dar niciodată n-am îndrăznit... Abia astă-seară am aflat că și ea... Biata *darling !* Tu nu știi ce a fost viața ei cu omul ăsta... Nu-i nici măcar bărbat. *Nimic !...* O, a fost nobil ! A prevenit-o. Și ea a primit ! Credea că va putea suporta... Nu-și dădea seama... Dar de cînd mă iubește pe mine, nu mai poate, jertfa e imposibilă... N-o judeca ! spuse el iarăși, deodată, ca și cum ar fi citit o împotrivire pe chipul năucit al lui Jacques. Tu nu-l cunoști pe omul ăsta ! E în stare de orice ! Din pricina deznădejdii de a nu crede în nimic, de a nu putea crede în nimic, nici măcar în el însuși, pentru că e un *nimic !*

Jac ues nu se clinti ; rămase nemișcat, cu brațele întinse pe pat, cu capul dat puțin pe spate, cu ochii în lumină. Fereastra era deschisă. Țînțarii, pe care nici nu încerca să-i mai gonească, îi bîzîiau în urechi. Simțea o moleșeală și un fel de greață ca un om care a pierdut mult sînge.

— Fiecare are dreptul să trăiască, vorbi din nou englezul cu îndîrjire. Poți să ceri cuiva să se arunce în apă ca să salveze un om, dar nu-i poți cere să țină mereu capul acelui om deasupra apei pînă cînd va pieri el însuși !... Ea vrea să trăiască. Ei, uite, eu sînt aici și o iau cu mine ! *Hush !...*

— Nu te învinuiesc cu nimic, murmură Jacques, fără să-și miște capul. Dar mă gîndesc la el...

— *You don't know him ! He is capable of anything !... That man is a monstre... a perfect monstre !*[1]

— Se poate prăpădi din pricina asta, Pat !

Buzele lui Paterson se întredeschiseră și fața lui palidă se contractă, ca și cum ar fi fost lovit. Jacques nu putu privi multă vreme chipul acesta, care i se păru deodată hidos. „Un

1 Tu nu-l cunoști ! E în stare de orice !... Omul ăsta e un monstru... absolut un monstru !

ucigaș", gîndi el din nou. O clipă își întoarse privirea de la el, apoi continuă cu glas înăbușit :

— Mă gîndesc la partid. Partidul are nevoie de șefii lui. Mai mult ca oricînd... E o trădare, Pat. O îndoită trădare. O trădare pe toate planurile.

Englezul se trase înapoi, pînă la ușă. Șapca strîmbă, paloarea feței, privirea de om încolțit, gura schimonosită îi dădură deodată un aer de apaș. Se aplecă repede și apucă geamantanul. Acum nu mai semăna cu un ucigaș, ci cu un spărgător.

— *Good night,* spuse el, cu pleoapele aplecate.

Ieși în fugă, cu ochii înfipți în pămînt.

De cum închise ușa, Jacques se gîndi deodată la Jenny cu o stăruință chinuitoare. De ce la Jenny ?... Auzi un automobil demarînd în liniștea străzii. Rămase mult timp nemișcat, cu capul rezemat de tăblia patului, cu privirea țintă la ușa închisă. În față îi apărea cînd figura frumușică a lui Pat, privirea lui tinerească, zîmbetul lui de băiețel bălai, cînd mutra aceea fățarnică de slugă izgonită, de hoț prins asupra faptului, figura aceea plină de nerușinare... un chip schimonosit, răvășit de patimă... așa cum trebuie să fi arătat, fără îndoială, și el, în coridorul metroului, în ziua cînd o urmărise pe Jenny... În ziua aceea nu fusese oare și el în stare de fapte urîte, de trădare ?

Trecuse de ora șase și Jacques nu mai putu adormi. Alergă la Meynestrel.

În pensiune, totul părea că doarme încă. Doar o bătrînă spăla lespezile de la intrare. Un minut, Jacques stătu în cumpănă : să se întoarcă din drum, ori să se urce ? Dacă voia să ia trenul de ora opt, n-avea mult timp de stat aici ; dar, după scena de astă-noapte, nu-l răbda inima să plece din Bruxelles fără să-și fi revăzut prietenul.

Bătu la ușa Pilotului. Nici un răspuns. Se înșelase ? Nu, aici, la numărul 19 venise ieri ! Poate că Meynestrel, după o noapte de așteptare zadarnică, adormise ?... Era gata să bată din nou, cînd i se păru că aude în dosul ușii o lunecare repede de tălpi goale, o mînă care atingea broasca ușii. Un gînd nebunesc, cumplit, îi fulgeră mintea. Apucă instinctiv clanța și apăsă pe ea. Ușa se deschise și-l împinse pe Meynestrel tocmai în clipa cînd acesta era gata s-o încuie.

Cei doi bărbați se treziră față în față și se priveau unul pe altul. Nimic nu se putea desluși pe chipul încremenit al Pilo-

tului ; decît, poate, o fulgerare de ciudă... Păru că șovăie o clipă. Nu-l va lăsa să intre, îi va închide ușa ! Lui Jacques îi trecu prin minte bănuiala asta. Mînat de aceeași intuiție care-l făcuse să apese pe clanță, împinse ușa cu umărul și pași înăuntru.

De la prima ochire își dădu seama că odaia era schimbată, parcă mai mare. Masa, scaunele fuseseră împinse către pereți, lăsînd un loc liber la mijloc, în fața dulapului cu oglindă. Patul era cu așternutul răvășit, dar acoperit. Părea că în odaie se făcuse ordine, căci fusese pregătită pentru ceva deosebit. Meynestrel, de asemenea, era îmbrăcat într-o pijama cu dungi albastre, pe care se mai vedeau încă urmele de la călcat. În cuier, nici o haină. Pe lavabou, nici un obiect de toaletă. Toate păreau închise, pentru plecare, în cele două valize mici, așezate în fața ferestrei. Dar Pilotul nu putea să plece în pijama și cu picioarele goale...

Ochii lui Jacques se întoarseră spre Meynestrel. Stătea în același loc și se uita la Jacques. Era în picioare, nemișcat, dar genunchii păreau că i se îndoaie. Dădea impresia unui om operat, care se trezește din letargie ; a unui mort pe care l-ai smuls din neant.

— Ce voiai să faci ? bolborosi Jacques.

— Eu ? făcu Meynestrel. Pleoapele i se aplecară fără voie. Se clătină, retrăgîndu-se încet pînă la perete și bîigui, ca și cum n-ar fi înțeles bine : Ce voiam să fac ? Apoi, așezîndu-se lîngă masă, își sprijini ușor fruntea în mîini.

Pînă și pe masă era o rînduială ciudată. Două scrisori sigilate erau așezate una lîngă alta, cap la cap ; iar pe un ziar împăturit erau puse cîteva obiecte : un stilou, un portofel, un ceas, o legătură de chei, niște bani elvețieni.

Jacques rămase cîteva clipe încurcat, fără a îndrăzni să facă vreo mișcare ; apoi se apropie de Meynestrel, care-și ridică numaidecît capul :

— Ssst...

Se ridică anevoie ; făcu, șchiopătînd, cîțiva pași, se întoarse spre Jacques și repetă a doua oară, dar pe un alt ton :

— Ce voiam să fac ?... Ei, acum o să mă-mbrac, băiete dragă... și, pe urmă, am să plec de aici, împreună cu tine.

Fără să-l privească pe Jacques, deschise una din valize, scoase cîteva haine le întinse pe pat, își despachetă dintr-un ziar ghetele prăfuite și începu să se îmbrace, ca și cum ar fi

fost singur în casă. Cînd fu gata, se apropie de masă și, la fel ca mai înainte, fără a se sinchisi de Jacques, care se așezase pe un scaun și tăcea, luă cele două scrisori și le rupse în bucățele mici, pe care le aruncă apoi în cămin.

În momentul acela, Jacques, care nu-l slăbea din ochi, văzu că vatra era plină de cenușă — hîrtii arse de curînd. „Avusese, așadar, atîtea hîrtii personale cu el ?" se întrebă Jacques. Deodată îl fulgeră un gînd : „Documentele de la Stolbach !" Aruncă o privire spre valiza deschisă. „Le-o fi pus în cealaltă valiză", își spuse, nevoind să ia în seamă bănuiala absurdă care-i trecuse prin minte.

Meynestrel se întoarse spre masă. Strînse banii, portofelul, cheile și le vîrî pe toate, cu grijă, în buzunare.

Abia atunci păru că-și aduce aminte că Jacques se află acolo. Îl privi și se apropie de el.

— Bine ai făcut că ai venit, băiete dragă... Cine știe ? Poate că mi-ai făcut un bine... Chipul îi era liniștit. Pe față îi rătăcea un zîmbet ciudat : Totul e zadarnic... Nimic nu merită să fie dorit pe lumea asta ; de asemenea, nu merită să te temi de nimic... De nimic... De nimic...

Cu un gest neașteptat, întinse spre Jacques amîndouă mîinile. Și, cum Jacques i le prinse cu emoție, Meynestrel declamă, continuînd să zîmbească :

— *So nimm denn meine Hände, und führe mich*[1]... Haidem ! adăugă el, trăgîndu-și mîinile.

Se apropie de valize și ridică una din ele. Jacques se aplecă numaidecît ca s-o apuce pe cealaltă.

— Nu, aceea nu-i a mea... o las aici.

Și, în privirea lui împăienjenită, pîlpîi un surîs sfîșietor de trist, sfîșietor de dureros.

„A distrus documentele", își spuse Jacques aproape uluit. Dar nu îndrăzni să-i pună vreo întrebare.

Ieșiră împreună din cameră. Meynestrel își trăgea piciorul ceva mai greu ca de obicei.

Jos, trecu prin fața ușii de la biroul hotelului, dar nu intră. Jacques gîndi : „Își achitase pînă și nota de plată !"

— Expresul de Geneva... Ora șapte și cincizeci, citi Meynestrel orarul trenurilor afișat pe peretele din hol. Dar tu ?

1 Și-acum, ia-mi mîinile și du-mă...

Iei trenul de opt spre Paris ? Ai tocmai timp să mă însoțești pînă la gară... Vezi, totul e cum nu se poate mai bine !...

LV

O răpăială de ploaie caldă spălase Parisul ; soarele de amiază strălucea și mai orbitor cînd Jacques coborî din trenul cu care venise din Belgia.

Era trist și îngîndurat. Prevestirile rele se înmulțeau. În timpul călătoriei, nu culesese decît vești alarmante. Trenul era ticsit. Printre locuitorii regiunilor de la granită, domnea o mare fierbere. Soldații învoiți, ofițerii din nordul țării, în permisie, fuseseră înștiințați telegrafic să se întoarcă la regimentele lor. Despărțindu-se de socialiștii francezi, care plecaseră din Bruxelles cu același tren, Jacques călătorise, în picioare, într-un compartiment plin cu oameni din nord, care vorbeau între ei fără să se cunoască, își treceau unul altuia ziarele, își comunicau noutățile. Toți comentau evenimentele cu o îngrijorare în care mirarea, curiozitatea și chiar o oarecare neîncredere păreau mai puternice decît teama ; era evident că cei mai mulți se obișnuiseră cu gîndul că ar putea să izbucnească războiul. Știrile, pe care oamenii aceștia le colportau, cu privire la măsurile de precauție luate de guvernul francez erau semnificative. De pe acum, drumurile, podurile, apeductele, uzinele legate de producția de război erau pretutindeni păzite de armată. Un batalion de soldați activi ocupase morile de la Corbeil, al căror director era acuzat de către *Action française* că este ofițer de rezervă în armata germană. La Paris, stațiile de epurare a apelor, rezervoarele se aflau sub paza armatei. Un domn decorat dădea explicații, cu precizări de inginer, asupra lucrărilor întreprinse în grabă la turnul Eiffel pentru perfecționarea aparaturii de telegrafie fără fir. Un parizian, constructor de automobile, se plîngea că mai multe sute de automobile, adunate la un loc din ordin, sub pretextul unui concurs, fuseseră, dacă nu rechiziționate, în orice caz reținute pînă la noi dispoziții.

Din *l'Humanité,* pe care izbutise să și-l procure în gara Saint Quentin, Jacques aflase, cu ciudă și stupoare, că guvernul avusese îndrăzneala să interzică, în ultima clipă, mitingul pe care C.G.T.-ul îl organizase în ajun, miercuri, 29 iulie, în sala Wagram, unde toate organizațiile muncitorești din Paris și din suburbii fuseseră convocate pentru a face o manifestație de masă. O parte dintre manifestanți, care se adunaseră

totuși în Quartier des Ternes, fuseseră împrăștiați cu brutalitate de șarje ale poliției. În cursul nopții se produseseră încăierări serioase și puțin lipsise ca grupurile compacte de militanți să ajungă pînă la Ministerul de Interne și la Elysée. Se spunea că motivul acestei măsuri autoritare naționaliste ar fi fost întoarcerea lui Poincaré și măsura părea că arată intenția guvernului de a tăia elanul protestelor muncitorești, în ciuda dreptului de întrunire și încălcînd cele mai vechi libertăți republicane.

Trenul avusese o întîrziere de o jumătate de oră. Cînd ieși din restaurant, unde se dusese să ia un sandviș, Jacques se întîlni cu un ziarist bătrîn, pe care-l văzuse de mai multe ori la Café du Progrès, un anume Louvel, redactor la *Guerre sociale.* Locuia la Creil și venea în fiecare după-amiază să lucreze la ziar. Ieșiră împreună din gară. Piața gării și casele dimprejur erau încă pavoazate : întoarcerea președintelui republicii provocase, în ajun, la Paris, o izbucnire de patriotism, la care Louvel fusese martor și despre care vorbea cu o emoție neașteptată.

— Știu, îl întrerupse Jacques. Ziarele nu vorbesc decît despre asta. E dezgustător... Îmi închipui că dumneavoastră, cei de la *Guerre sociale,* nu i-ați cîntat în strună, nu ?

— Cei de la *Guerre sociale ?* Cum, n-ai citit articolele din ultimele zile ale șefului ?

— Nu. Vin de la Bruxelles.

— Ești în urmă cu politica, dragă băiete...

— Gustave Hervé ?

— Hervé nu e un visător nerod... Vede lucrurile așa cum sînt.. De cîteva zile el a înțeles că războiul e de neînlăturat și că ar fi o nebunie, o crimă chiar, să te încăpățînezi a face opoziție... Caută articolul lui de marți, ai să vezi...

— Hervé, patriotard ?

— Dacă vrei să-i zici patriotard, fie... Realist, pur și simplu ! Recunoaște, cu bună credință, că guvernul nu poate fi acuzat de nici un gest provocator. Și trage concluzia că, dacă Franța va fi obligată să se lupte pentru pămîntul ei, nimic în politica franceză din ultimele săptămîni nu va justifica o dezertare a proletariatului.

— Hervé spune asta ?

— A mers chiar pînă acolo încît a scris negru pe alb că asta ar fi o *trădare !* Fiindcă pămîntul acesta, care ar urma să fie apărat, este, la urma urmei, patria marii revoluții !

Jacques se opri. Îl privea pe Louvel fără o vorbă. În fond, nu era chiar așa de uimit : își amintea că Hervé se exprimase cu violență împotriva ideii de grevă generală, care fusese respusă în discuție, cu cincisprezece zile mai înainte, de Vaillant și de Jaurès, la congresul socialist francez.

Louvel continuă :

— Ești în urmă cu politica, dragul meu, în urmă de tot... Du-te de ascultă ce se spune prin diverse locuri... Treci, de pildă, pe la *Petite république* sau pe la sediul partidului republican, pe unde m-am abătut și eu ieri seară... Peste tot, același cîntec... Pretutindeni oamenii și-au deschis ochii... Hervé nu e singurul care a înțeles... Înfrățirea popoarelor este un lucru foarte frumos. Dar evenimentele sînt evenimente, trebuie să le privim în față. Tu ce-ai de gînd să faci ?

— Mai bine orice decît să...

— Un război civil, ca să-l eviți pe *celălalt ?* Utopie !... În momentul de față, nimeni n-ar fi cu tine... În preajma amenințării unei invazii din afară, orice mișcare de răzvrătire ar eșua. Chiar și în centrele muncitorești, chiar și în cercurile Internaționalei, majoritatea, de acord cu toată populația, înțelege să-și apere țara... Înfrățire universală, da ! În principiu. Dar, pentru moment, asta trece pe planul al doilea ; sentimentul de înfrățire a tuturor este, azi, o înfrățire restrînsă, o înfrățire *franceză,* dragul meu... Și-apoi, ce naiba, e destul de cînd nemțoii ne tot zgîndăresc ! Dacă vor să aibă de-a face cu noi, să vină !...

Piața răsună de strigătele cîtorva vînzători de ziare care alergau în goană, urlînd :

— *Paris-Midi !*

Louvel trecu drumul să cumpere ziarul, Jacques se pregătea să-l urmeze, cînd un taxi liber se opri în fața lui. Sări în mașină. Înainte de orice, voia să se ducă la Jenny.

„Hervé... gîndi el, cu scîrbă. Dacă ăștia se clatină, cum s-ar putea ține dîrji ceilalți, cei mici, masa... cei care citesc în fiecare dimineață, în toate ziarele, că un război împotriva imperialismului prusac, pentru a se sfîrși o dată cu pangermaniștii, este un război drept, un război sfînt, o cruciadă pentru apărarea libertăților democratice... !"

Cînd ajunse în Avenue de l'Observatoire și se uită spre balconul familiei Fontanin văzu că toate ferestrele erau deschise.

„Poate că s-a întors mama ei", își spuse Jacques.

Nu, Jenny era singură. Se convinse de cum o văzu, palidă, răscolită de bucurie, deschizîndu-i ușa și retrăgîndu-se în

umbra antreului. Îl întîmpină cu o privire îngrijorată, dar atît de afectuoasă, încît Jacques se apropie de ea și, spontan, își desfăcu brațele. Jenny se înfioră, închise ochii și se lipi de el.

Prima lor îmbrățișare... Nici unul, nici celălalt nu se gîndise la ea mai dinainte ; nu dură decît cîteva secunde ; deodată, ca și cum și-ar fi recăpătat conștiința unei realități imperioase, Jenny se desfăcu din brațele lui și, ridicînd mîna spre masa pe care se afla un ziar despăturit, întrebă :

— E-adevărat ?

— Ce ?

— Mo... mobilizarea !

Jacques luă ziarul pe care i-l arătase ea. Era un număr din acel *Paris-Midi* pe care vînzătorii îl răspîndeau în piața gării și care se vindea, de un ceas încoace, cu miile, în toate cartierele Parisului. Portăreasa, înspăimîntată, tocmai i-l adusese lui Jenny.

Jacques simți că-i năvălește sîngele în obraz :

„Azi-noapte s-a ținut un consiliu de război la Elysée... Corpul III de armată se îndreaptă în grabă spre graniță... Trupele din Corpul VIII au primit efecte, muniții și hrană de campanie și așteaptă ordinul de plecare..."

Jenny îl privea cu fața împietrită de o mare neliniște. În sfîrșit, cu bruschețe, ca atunci cînd îți învingi teama, îndrăzni :

— Jacques, dacă se face război... te duci ?

Jacques aștepta întrebarea asta de cinci zile. Își ridică ochii și făcu din cap cu hotărîre : „Nu !"

Jenny gîndi : „Știam". Apoi, luptînd împotriva unui sentiment de jenă care o tulbura, își spuse numaidecît : „Trebuie să ai mult curaj spre a refuza să pleci !"

Și rupse tăcerea :

— Vino.

Îl luă pe Jacques de mînă și-l trase după ea. Ușa de la odaia ei rămăsese deschisă. După ce stătu o clipă în cumpănă, îl pofti înăuntru. Jacques o urmă, fără să-și dea seama unde intră.

— Poate că nu-i adevărat, suspină el. Dar s-ar putea să fie mîine. Războiul ne înconjoară din toate părțile. Cercul se strînge. Rusia nu cedează ; Germania, nici ea... În fiecare țară, cei de la cîrmă se încăpățînează să facă mereu aceleași oferte fără valoare, să se mențină pe o poziție intransigentă, să refuze mereu...

„Nu, gîndi Jenny, nu i-e frică. E curajos. Judecă logic situația. Lui nu-i e îngăduit să facă ce fac alții ; el nu trebuie să cedeze, nu trebuie să plece."

Fără să spună nici un cuvînt, se apropie de el și, se ghemui la piept.

„Va rămîne numai al meu !" își spuse ea deodată și se emoționă.

Jacques o ținea strîns cu un braț și, în picioare, aplecat asupra ei, îi sărută fruntea pe jumătate ascunsă. Îmbrățișarea asta o ameți pe Jenny. Se făcu mică și ușoară, pentru ca Jacques să poată — nici ea nu știa de ce — s-o ia în brațe, s-o ducă departe... Era nerăbdătoare să-l întrebe ceva despre călătoria lui, dar nu îndrăznea. Apăsîndu-și doar obrazul pe tîmpla ei, Jacques o sili cu gingășie să-și ridice capul și buzele îi atinseră ușor fața, fața prelungă și netedă, pînă la gura pe care o ținea închisă, strînsă, dar care nu se ferea de a lui. Jenny se înăbușea sub sărutul acesta apăsat și, ca să respire, își îndepărtă pieptul, strecurîndu-și mîna între obrazul ei și al lui. Trăsăturile îi erau surprinzător de liniștite, de grave. Niciodată nu se arătase mai conștientă, mai responsabilă, mai hotărîtă. Fără s-o bruscheze, Jacques o strînse din nou, cu pasiune. Ea se lăsă îmbrățișată, fără sfială și fără să se opună. Nu mai dorea nimic altceva decît să simtă că o ține în brațe. Înlănțuiți, cuminți, obraz lîngă obraz, se așezară pe patul scund, un fel de divan îngust în fața ferestrei. Rămaseră mai multe minute nemișcați, tăcuți.

— Și n-am primit nici o scrisoare de la mama, spuse Jenny cu jumătate de glas.

— Așa-i... Mama...

O clipă îi fu necaz că împărtășea atît de puțin neliniștea care o frămînta pe ea.

— Nici o veste ?

— O carte poștală din Viena, scrisă în gară și datată de luni : „Sosit bine". Atîta tot !

Jenny primise acea carte poștală în ajun, miercuri dimineață. Și de-atunci pîndise zadarnic, cu o nerăbdare dureroasă, cursele poștașilor ; dar nici o scrisoare, nici o telegramă... Nu mai știa ce să creadă.

Jacques privi distrat camera asta, în care nu mai fusese niciodată și în care, de-ar fi intrat astfel pentru întîia oară, cu cîteva zile mai înainte, s-ar fi simțit foarte emoționat. Era o încăpere mică, luminoasă, ținută în ordine, cu tapet în dungi albe și albastre. Șemineul slujea drept măsuță de toaletă, pe care se aflau perii cu coada din fildeș, o perniță cu ace, cîteva

fotografii agățate de rama oglinzii. Mapa de corespondență de pe masă era închisă cu grijă. Nimic nu era în dezordine, afară doar de niște ziare împăturite în grabă.

Jacques îi șopti la ureche :

— Odaia ta... Apoi, cum Jenny nu răspunse, adăugă mai mult ca să spună ceva : Să-ți spun drept, nu credeam că mama ta își va continua călătoria...

— N-o cunoști ! Mama nu renunță niciodată la o hotărîre luată. Și-acum, de vreme ce se află acolo, va ține să facă toate demersurile pe care și le-a pus în gînd... Dar va putea ? Tu ce crezi ? Nu-i riscant să te afli în Austria în momentul de față ? Spune ? Ce se poate întîmpla ? Crezi c-o vor lăsa să se întoarcă dacă întîrzie ?

— Nu știu, recunoscu Jacques.

— Ce putem face ? Nici nu-i știu adresa... Cum se poate explica tăcerea asta ? Mă gîndesc că, dacă ar fi plecat înapoi, mi-ar fi telegrafiat... A rămas, de bună seamă, la Viena și desigur că mi-a scris, dar probabil că scrisorile se pierd pe drum... Arătă spre ziarele de pe masă cu un gest plin de îngrijorare : Cînd citești ce se întîmplă, te cuprinde spaima...

Alergase să cumpere ziarele în primele momente ale dimineții și se întorsese în grabă, ca să fie acasă cînd va sosi Jacques. Și toată dimineața le citise și le recitise, mereu cu gîndul la amenințarea ce plutea deasupra tuturor celor dragi : Jacques, mama ei, Daniel.

— Mi-a scris și Daniel, spuse ea, ridicîndu-se de pe pat.

Se îndreptă spre mapa de corespondență și scoase din ea un plic pe care-l întinse lui Jacques. Apoi, spontan, ca un animal credincios, veni să se cuibărească din nou la pieptul lui.

Daniel nu ascundea îngrijorarea care-l cuprinsese aflînd despre călătoria doamnei de Fontanin. Îi era tare milă de Jenny știind-o singură la Paris și frămîntată de griji. O sfătuia să se ducă pe la Antoine și pe la familia Héquet. O ruga să nu-și piardă capul ; pînă la urmă, poate că nu va fi nimic. Dar, în post-scriptum, o anunța că divizia lui era în stare de alarmă, că probabil va pleca chiar în noaptea aceea din Lunéville și că s-ar putea să-i fie greu să-i mai trimită vești despre el în zilele următoare.

Cu capul rezemat de pieptul lui Jacques, cu ochii ridicați, îl privea cum citește. Jacques împături scrisoarea și i-o întinse. Înțelese că ea așteaptă un cuvînt de îmbărbătare.

— Daniel are dreptate : poate că pînă la urmă nu va fi nimic... Ah, dacă popoarele ar înțelege... Dacă s-ar hotărî să

acționeze... În sensul ăsta trebuie să se ducă lupta, pînă la ultima, pînă în cea din urmă clipă !

Mînat de ideea lui fixă, îi povesti pe scurt despre manifestațiile de la Paris, de la Berlin, de la Bruxelles, îi spuse cum îl răscolise, pînă în adînc, elanul general al mulțimilor care, fără să țină seamă de nimic, strigau să răsune în toată Europa, arătîndu-și voința lor de pace. Și, deodată, îi fu rușine că se află aici. Se gîndea la activitatea tovarășilor lui, la întrunirile organizate chiar în ziua aceea de diferite secțiuni socialiste, la tot ceea ce avea de făcut el personal, banii pe care trebuia să-i ridice și să-i pună, cît mai curînd cu putință, la dispoziția partidului... Își ridică fruntea și, mîngîindu-i părul, spuse, cu un amestec de asprime și de tristețe :

— Nu pot rămîne cu tine, Jenny... Prea multe treburi mă cheamă...

Jenny nu se mișcă, dar Jacques o simți cum se încordează și-i zări privirea deznădăjduită care lunecă spre el. O strînse și mai tare la piept și-i acoperi cu sărutări fața răvășită. I se făcu milă de ea și durerea asta mută, pe care nu știa cum s-o aline, dădea evenimentelor o gravitate și mai mare.

— Oricum, nu te pot lua cu mine... completă, ca și cum ar fi gîndit cu glas tare.

Jenny tresări și îndrăzni să-l întrebe :

— De ce nu ?

Înainte ca el să-și dea seama ce intenționa să facă, Jenny se smulse din brațele lui, deschise dulapul și-și scoase o pălărie și mănușile.

— Jenny, am spus asta ca să... Dar e cu neputință, crede-mă... Am de făcut o mulțime de lucruri, am de vorbit cu atîția oameni, trebuie să mă duc la *l'Huma*... la *Libertaire*... și-n alte părți... La Montrouge, diseară... Ce-ai să faci în timpul ăsta ?

— Am să rămîn jos, în stradă... spuse Jenny cu un glas atît de rugător, încît amîndoi se mirară. Lepădase orice urmă de mîndrie. Aceste trei zile de despărțire o transformaseră. Am să te aștept oricît... N-am să te stingheresc cu nimic... Lasă-mă să vin cu tine, Jacques ; lasă-mă să-mi împart viața cu a ta... Nu, asta nu ți-o cer, știu că e cu neputință... Dar nu mă părăsi... aici... cu ziarele astea !

Niciodată n-o simțise atît de aproape : era o Jenny nouă, o tovarășă de luptă !

— Te iau cu mine ! exclamă Jacques cu entuziasm. Am să-ți prezint prietenii mei... Ai să vezi... Diseară vom merge împreună la mitingul de la Montrouge... Vino !

— Mai întîi, trebuie să termin chestia asta cu moștenirea... spuse Jacques, liniștit, îndată ce ieșiră. Pe urmă, trebuie să vedem ce-i adevărat din toate veștile astea publicate de *Paris-Midi.*

Era multă hotărîre în glasul lui. Prezența fetei îl însuflețea ca în zilele lui cele mai bune. Își strecură mîna sub cotul ei și se îndreptară cu pași repezi spre Grădina Luxembourg.

La biroul agentului (ca la toate sucursalele instituțiilor de credit, la casele de economie, la birourile poștale), mulțimea asalta ghișeele, ca să schimbe bancnotele în metal. La bursă, de două zile domnea panica. Agenții de schimb și marii misiți făceau demersuri stăruitoare pe lîngă suveran pentru a obține un moratoriu care să le îngăduie să reporteze, la noroc, lichidările pe iulie la finele lui august.

— N-am ce zice, sînteți bine informat, domnule ! recunoscu procuristul, clipind din ochi, plin de considerație. Patruzeci și opt de ore mai tîrziu, n-am fi putut andosa ordinul dumneavoastră.

— Știu, făcu Jacques, sec.

Peste cîteva ceasuri, jumătate din respectabila avere lăsată de domnul Thibault — afară de două sute cincizeci de mii de franci în valori sud-americane, care nu putuseră fi lichidate într-un termen atît de scurt — era transferată, prin grija lui Stefany, în mîini sigure și discrete, care își luaseră sarcina ca, în mai puțin de douăzeci și patru de ore, să pună această donație anonimă la dispoziția Biroului internațional.

SFÎRȘITUL VOLUMULUI II